Prijs : 10 fr.

Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen van Brabant

DE BRABANTSCHE FOLKLORE

Bron en Kapel van den H. Germanus.
(Geteekend door E. Bourguignon).

15 de jaar — 12, Oud Koornhuis, Brussel —
Nrs 85-86 —

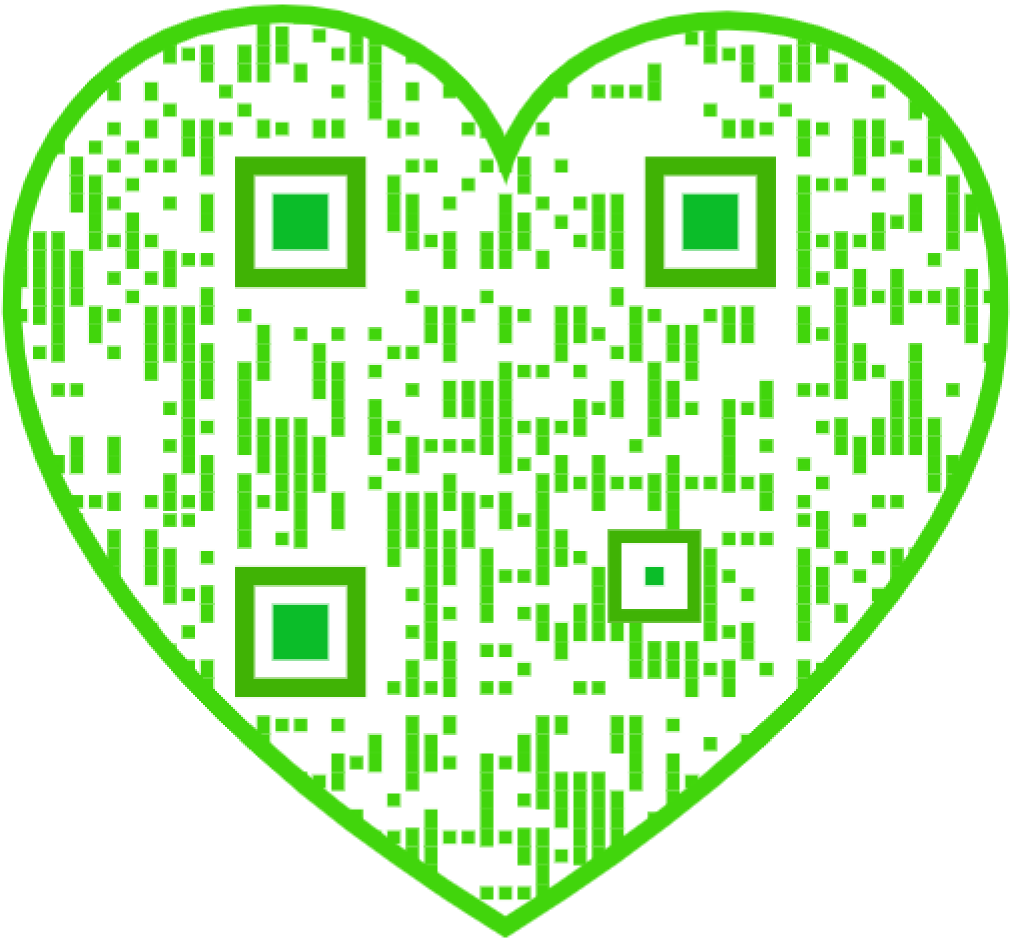

De Brabantsche Folklore

15de jaargang, nrs 85 tot 90
September 1935 -- Juli 1936

DRUKKERIJ
CHARLES PEETERS
ZOUT-LEEUW

15de jaargang Nrs 85 — 90

BULLETIJN
VAN DEN DIENST VOOR GESCHIEDKUNDIGE EN FOLKLORISTISCHE
OPZOEKINGEN IN BRABANT.

De Brabantsche Folklore

BRUSSEL
12, OUD KOORNHUIS

Brengen wij, op den drempel zelf van onzen vijftienden jaargang, vol ontroering hulde aan de nagedachtenis van H. M. Koningin Astrid, die op zulk een droevige wijze aan de genegenheid van alle Belgen ontrukt werd.

15de Jaargang - Nrs 85-86 Septemb.-Novemb. 1935

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De Diestersche Misericordiën. — Graaf Mercurius van Helmont. — Het muzikaal atavisme van den beroemden van Beethoven en zijn Brabantsche voorouders. — De vereering van den H. Germanus in Brabant en Namen. — Aan 't Witte Paard. — Naamkunde : Baudelaire. — Henegouwsche Bedevaarten vroeger en nu. — Nijvel. — Folkloristische Nota's uit het Archief der Brusselsche Godshuizen. — Getallen, Munten, Maten en Gewichten. — Ditjes en Datjes. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging.

De Diestersche Misericordiën. (1)

Bij het bezichtigen eener kerk zijn er doorgaans een vijftal zaken die het zoekend oog van den ingewijden toerist tracht op te sporen. Dat zijn namelijk : de in- en uitwendige bouwtrant, de schilderwerken, het beeldhouwwerk (kansel en biechtstoelen inbegrepen), de schatten (voor het meerendeel in de sacristieën opgeborgen), en — gebeurlijk — ook de glasramen. Wie dat als toerist steeds nagaat, heeft veel kans het allervoornaamste te hebben gezien.

In vele kerken zijn er evenwel nog tal van andere dingen voorhanden die de aandacht verdienen en die het

(1) Bij het samenstellen dezer bijdrage, werden volgende werken door ons nuttig geraadpleegd :

J. Cornelissen : Nederlandsche Volkshumor op Stad en Dorp, Land en Volk (4 deelen) — « De Sikkel », Antwerpen.

A. De Cock : Spreekwoorden, Gezegden en Uitdrukkingen op Volksgeloof berustend — 1920 — « De Sikkel », Antwerpen.

J. Th. De Raadt : Les sobriquets des communes Belges — C Baune, 50, Grétrystraat, Brussel — 1903.

Jos. Destrée : Etude sur la sculpture Brabançonne au Moyen-âge — Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles, t. XIII, 1899.

E. H. D. Dubois : Het oude Diest, 1934, E. &J. Uten, Diest.

L. Maeterlinck : Le genre satirique, fantastique et licencieux dans la sculpture flamande et wallonne, 1910, Jean Schemit, Rue Laffite, Paris.

opsporen overwaard zijn. Wij vermelden o. m. de gewelfsteenen en andere sluitsteenen, de grafmonumenten, het smeedwerk, de doopvont en — speciaal in de St.-Sulpitiuskerk te Diest — de misericordiën.

Deze bijdrage wil de lezers van dit tijdschrift speciaal attent maken op een reeks kleine, kunstige, maar voor velen ongekende beeldhouwwerkjes, die de beweegbare zitbanken van het koorgestoelte onzer prachtige hoofdkerk versieren, en aan welke men den naam van *misericordiën* heeft gegeven (1).

Het versieren der misericordiën geschiedde doorgaans naar de eigen opvatting van den kunstenaar, zooals zulks trouwens het geval was met tal van andere détails die wij in het Middeleeuwsch kerkgebouw aantreffen. Gezien de onderhavige zitbankjes daarenboven in aanraking kwamen met het lichaamsdeel dat gaandeweg als het minst edele wordt beschouwd, is het niet te verwonderen dat de beeldsnijders op die consoles liefst, of profane onderwerpen voorstelden. ontleend aan het gewone volksleven, of — nog bij voorkeur — er Vlaamsche spreuken of zegswijzen welke zeer in den smaak onzer voorouders vielen op uitbeitelden. Zonder inzicht schandaal te verwekken, maar integendeel met het oog op moralisatie, werden ook op die plaats soms monniken, prelaten en vrouwen op een min of meer satirische wijze voorgesteld. Latere generaties vonden aanstoot in zulke voorstellingen, zoodat, op sommige plaatsen (2), die kunstschatten moedwillig werden beschadigd en personages er van gedeeltelijk of geheel onkennelijk gemaakt.

---

(1) Men noemt MISERICORDIËN, (naar het latijn *misericordia*, van *misereri* = medelijden hebben), de kleine zitplankjes, die onderaan de eigenlijke zitvlakken van het koorgestoelte werden aangebracht, teneinde aan oude of zwakke geestelijken, ongemerkt een steungelegenheid te geven, bij het rechtstaand lezen of zingen van de lange dagelijksche getijden. Elk dezer discrete zitplankjes wordt geschraagd door een soort console, die de « beeldsnyders » min of meer kunstig wisten te bewerken.

Evenals Diest bezitten ook nog Aarschot, Leuven, Hoogstraten, Brugge, Walcourt en enkele andere steden haar merkwaardige misericordia's.

(2) Te *Aarschot* o. a. waar een vernielende schaaf enkele vrouwelijke naaktheden en monnikenfiguren in weinig stichtende houding voorgesteld, ongenadig heeft bewerkt.

In het beeldwerk van de misericordiën ligt een heel brok volksgeschiedenis. Het zijn als gebeitelde oorkonden die ons de zeden en gewoonten van vroeger tijd in herinnering brengen. Zij schetsen onmeedoogend zoowel de gebreken van het « zwakke » als die van het « sterke » geslacht. Zij hekelen den ambachtsman en den kasteelheer met dezelfde virtuositeit, en sparen noch de priesters noch de kloosterlingen, noch zelfs de prelaten, waar zulks noodig blijkt. Laten wij in 't voorbijgaan opmerken dat de beeldsnijders gelijken tred hielden met of — eerder nog — de voorloopers waren van de vieze schilders uit de XV[e] en XVI[e] eeuw. De humoristische, groteske Vlaamsche kunstenaars hebben zelfs school gevormd in ons land. De satirische beeldhouwkunst bloeide en ontwikkelde zich paralleel met de wereldbefaamde hekelkunst van een Hieronymus Bosch en een Pieter Breughel, wier genre door andere kunstenaars — ook buiten onze grenzen — werd nagevolgd.

* * *

De misericordiën onzer hoofdkerk, evenals die van Aarschot, dagteekenen van het einde der XVe eeuw (1). Zij worden beschouwd als de schoonste en merkwaardigste van ons land, en toegeschreven aan den bedreven Brusselschen beeldhouwer Jan Borremans (2). Zij zijn ten getale van 24 en tooien de zitvlakken van 12 koorstoelen rechts en evenveel links in het hoogkoor.

Ziehier, in volgorde, een bondige beschrijving van ieder (3).

---

(1) Het gestoelte werd geplaatst in 1493.

(2) Ook het merkwaardig triomfkruis werd door hem gebeiteld (1489).

(3) Wij houden er aan den lezer te verwittigen, dat de gegeven uitleg niet van een streng-wetenschappelijken aard is. Wij zijn het volkomen eens met de zienswijze door D[r] Jan Grauls geuit op het jongste *Congres der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Brabant*, (Diest, 25 Oogst 1935), waar deze, in zijn voordracht : « Spreekwoorden in Beeld », het als zijn meening te kennen gaf, dat het verklaren van uitgebeelde spreekwoorden van uiterst delicaten aard is en alleen dan met zekerheid kan gegeven worden, wanneer de spreekwoorden en zegswijzen uit de 15[e] of 16[e] eeuw voorafgaandelijk door een ernstige en diepgaande taalstudie werden opgespoord en toegelicht. Het lijdt geen den minsten twijfel, dat tal van oude gezegden thans niet meer bestaan, terwijl andere spreuken van jongeren datum zijn dan de besproken uitbeeldingen.

Rechts :

1° *De gek met marot en kei* is mogelijk een type uit de « sotte cluyten » of « kluchten », zoo dikwerf door onze toenmalige rederijkerskamers gespeeld. De « sot » was degene die, zonder inachtneming der « scoone moralisatie », het publiek door zijn dwaze gezegden en zijn gekke gebaren moest doen schateren van pret.

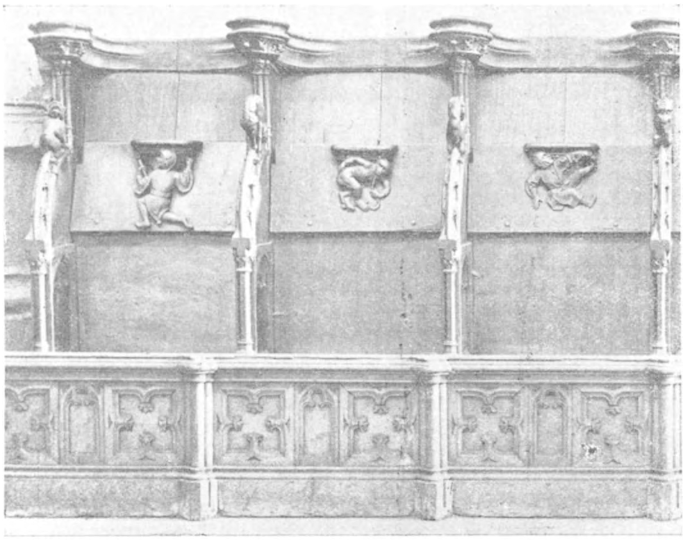

Ner 1. Ner 2. Ner 3.

Deze misericordia is voor ons interessant, daar zij ons verduidelijkt hoe een nar er te dien tijde uitzag, met zijn zotskap, zijn in-punt-gesneden rok met bellen omrand en zijn nauwsluitende broek (die tevens kousen en schoeisel verving).

In de linkerhand houdt hij zijn *marot* of zotskolf (narrenstaf), attribuut der gekheid, die hij knielend toelacht, terwijl zijn rechterhand een *kei* omknelt.

In de middeleeuwen was de meening zeer verspreid, dat de zwakzinnigheid werd veroorzaakt door een steen of kei die loszat in de hersenen of als « aanwas » op het hoofd zichtbaar werd. Vandaar waarschijnlijk de oude spotnaam

« Loterbollen » (1) die o. m. de Diestenaars als gekken brandmerkte (2).

Het « sneyden van den key » was de heelkundige bewerking, die voor doel had den noodlottigen kei uit het hoofd te verwijderen. Satirieke schilderijen en prenten, o. m. van Hieronymus Bosch, P. Breughel e. a. stellen duidelijk die bewerking voor, waarbij wij den chirurg-barbier, den toovenaar of de tooverheks als « keysnyders » aan het werk zien (3).

(1) Zie daaromtrent de mededeeling in het wandelboekje «Diest», door schrijver dezer ; — Uitgave van den Vlaamschen Toeristenbond — Antwerpen.

(2) Onder de « keikoppen » rangschikt de folklore eveneens de inwoners van Maldegem, Poperingen en Ronse.

(3) In J. Cornelissen — op. cit., deel II, blz. 38-39, onder hoofding *Maldegem,* lezen we desaangaande wat volgt :

Evenals de inboorlingen van zoovele andere Zuidnederlandsche gemeenten, schijnen ook de Maldegemmers als *zotten* te hebben doorgegaan.

Inderdaad, in de Kon. Bibliotheek berust een zeer belangwekkende gravuur van Petrus A. Merica (van der Heyden), naar een schilderij van P. Breughel (T. G. [alle] excudit), onder den weinig passenden naam van *Heks van Maldegem* bekend.

Men ziet er een heelmeesteres op, vergezeld door hare helpsters, die onder de open lucht steenen of keien haalt uit het hoofd der Maldegemsche burgers.

Een kei in het hoofd hebben is synoniem met « van lotje getikt zijn », « een slag van den molen weghebben ». Nu gebruikt men die uitdrukking uit scherts, maar eertijds nam men die beeldspraak ernstig op en, in den tijd toen men ter genezing van de ziekten sympathetische middelen aanwendde, geloofde men met veel overtuiging dat degene die een uitwas op het hoofd had, vroeg of laat moest gek worden. Van daar dat er maar één stap meer noodig was om op het denkbeeld te komen den *kei,* de oorzaak van de kwaal, te verwijderen.

De heks woonde niet te Maldegem ; zij kwam er enkel een bezoek brengen, in de zekerheid er een uitgebreid arbeidsveld te vinden. Ook kwamen de inwoners in massa toegestroomd om zich te laten opereeren.

De volgende verzen staan onder deze lachwekkende gravuur :

Ghy lieden van Maldeghem wilt nu wel syn gesint,
Ick Vrou Hexe wil hier oock wel worden bemint.
Om u te genesen ben ick gecomen hier,
Tuwen dienste, met myn onder meesteressen fier.
Comt vry den meesten met den minsten sonder verbeyen
Hebdy de wesp int hooft, of loteren U de keyen.

Een afbeelding van die plaat vindt men in De Raadt, *Les sobriquets des communes Belges.*

Het baart dus geen verwondering, in het werk van den snijder den satirischen geest van den tijd terug te vinden (1).

2e *De aap met de koord* om den hals, op de volgende zitbank, komt ons raadselachtig voor. Wel weten we, dat de aap in de iconografie de voorstelling is van den onverbeterlijken zondaar of van den duivel zelf. Uit dat oogpunt beschouwd, zou de kunstenaar hier wellicht de bedoeling hebben gehad, ons den slechten christen onder oogen te brengen, die zich tot een dier verlaagt, en zich aan den duivel bindt, terwijl hij de deugden het onderdeel van zijn rug toekeert en, met een bekend gebaar van de rechterhand te kennen geeft, « dat hij er zijn... broek aan vaagt » (2).

3e *De man met den voet.* De volgende misericordia stelt ons een mannenfiguur voor die gevallen is en met de rechterhand op den grond steunt, terwijl hij met de linkerhand den linkervoet grijpt en hem omhoog steekt.

Het is wel mogelijk dat we hier staan voor een plaatselijke gebeurtenis, waarbij een danser bij een publieke kunstprestatie (3) onzacht met den grond in aanraking kwam en zich aldus den voet bezeerde.

Ik meen nochtans eerder er de figuurlijke uitbeelding in te zien van het bekende gezegde : « Iemand een voetje lichten », in de beteekenis van : Iemand onderkruipen (4).

4o *De zeestrijder* — zoo ik de versiering van de volgende zitbank aldus noemen mag — is ons een nieuw raadsel. Waarom staat hij naast de sirene (nr 5) ? Nergens konden we omtrent deze voorstelling een bevredigenden uitleg bekomen. In de mythologie der Oudheid komt de zee-

(1) Zie ook in *Jaarboek van den Diestcrschen Kunstkring*, 1933, blz. 11 en vlgde — de studie : « *Zoo zot als Tielebuis* » van prof. Dr P de Keyser, met illustratie van besproken misericordia-figuur.

(2) Dr J. Grauls citeert als toepasselijke spreuk : « *Nooit deed een aap een grooten sprong met een blok* ».

(3) Het is een feit dat, in vroeger eeuwen, het dansen in 't openbaar, bij gelegenheid van kermissen of andere feestelijkheden, een door het volk gegeerde aantrekkelijkheid uitmaakte.

(4) Volgens Dr J. Grauls « *Het schort hem in den grooten teen* ».

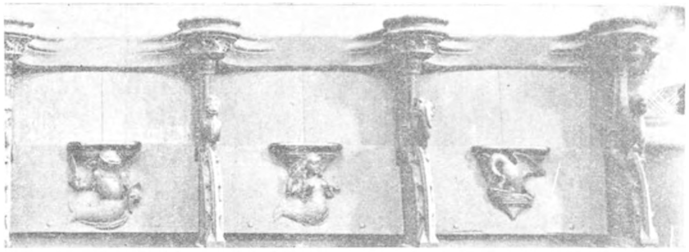

Ner 4. Ner 5. Ner 6.

strijder naar mijn meening niet voor. Is het de voorstelling van eenig demonischen geest, of heeft de beeldhouwer aan de piraten willen herinneren, die destijds de Middellandsche zee onveilig maakten en de gevangengenomen manschap te Tunis en te Algiers als slaven gevangen hielden en verkochten ? In verband hiermede kunnen we aanstippen, dat de voormalige broederschap der H. Drievuldigheid in onze hoofdkerk opgericht, haar inkomsten bestemde voor de vrijmaking dier christen slaven van Noord-Afrika. Dat de activiteit der zeeschuimers in 't begin der XVIe eeuw alle perken overschreed, wordt o. m. klaar bewezen door den tocht dien Karel V in 1535 ondernam tegen Chaireddin Barbarossa, den Turkschen zeeroover, toen de keizer na de inneming van Tunis de vrijheid schonk aan 20.000 christen slaven. Dat de christenheid zich reeds van het einde der XVe eeuw af om die toestanden bekommerde, staat ten andere vast ; en zoo lijkt het ons niet onwaarschijnlijk, dat ook de Diestersche beeldsnijder er door werd geïnspireerd.

5° *De meermin,* die hier den zeestrijder opvolgt, behoort oorspronkelijk tot de Grieksche mythologie. Zij heeft de gedaante eener vrouw, waarvan het onderlijf tot een vischstaart is vergroeid. Dat zonderling wezen, volgens de legende (1), zoekt door gezang de voorbijvarende zeelieden

---

(1) *Ziehier de legende :* De Sirenen woonden op rotsen tusschen het eiland Capri en de Italiaansche kust. De reizigers die, onder de betoovering van hun zang de rotsen naderden, leden schipbreuk. De Argonauten ontkwamen, op hun terugtocht van Kolchis, het gevaar, door Orpheus' gezang. Ulysses stopte de ooren zijner manschappen met was dicht en liet zichzelf aan den mast vastbinden. Toen wierpen de Sirenen zich uit wanhoop in zee en werden in rotsen veranderd.

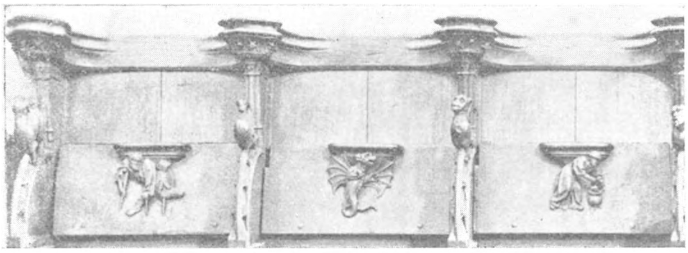

Ner 7. Ner 8. Ner 9.

te verlokken. Daardoor is de sirene het symbool der verleiding geworden (1).

Dat onze misericordia die beteekenis wil onderlijnen, bewijzen daarenboven de spiegel en de kam, die de meermin in de (thans verdwenen) hand hield, en die hier de attributen zijn van de zinnelijke schoonheid. De beeldhouwer heeft klaarblijkelijk de mannen willen waarschuwen tegen de bekoorlijkheden en de verleidingskracht der vrouw.

6° *De arend* op de volgende misericordia gebeiteld, is een essentieel godsdienstige voorstelling (2). Hij is het zinnebeeld der zelfofferende liefde, inzonderheid van Christus ; want, naar de oude fabel opent hij zich de borst om zijn jongen te voeden met zijn bloed (3).

De « scoone moralisatie » die de kunstenaar hier beoogt, zal later door Breughel den Oude in zijn reeks « De goddelijke Deugden », eveneens worden geconterfeit.

7° *De gebrekkige bedelaar* is een zeer raak gebeiteld stuk. Wij vinden hier een van de bekende typen terug, zooals die op tal van bedevaartvaantjes voorkomen en welke bij elke begankenis door het te kijk stellen van hun verminkte ledematen de vrijgevigheid der bedevaarders wisten — en soms nog weten — uit te lokken. Op het einde der

(1) Naar het schijnt zou de voorstelling van dit onderwerp op een koorgestoelte, voor het eerst voorgekomen zijn in de St-Pieterskerk te Leuven.

(2) Gewoonlijk is het een *pelikaan,* die den arend vervangt.

(3) Volgens het Modern Woordenboek, door Verschueren, Goemans en Brounts.

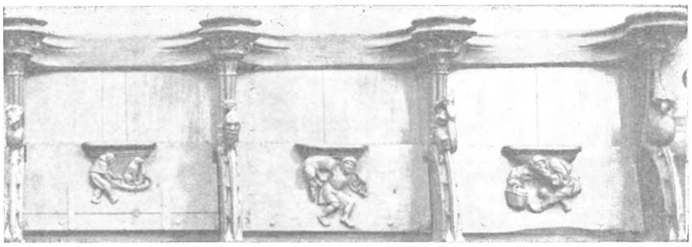

Ner 10. Ner 11. Ner 12.

Middeleeuwen was de armoede zeer groot onder de bevolking, en het bedelen was voor velen een winstgevend baantje. Ook hier te Diest zal het wellicht niet aan gebrekkigen en bedelaars bij zulke gelegenheden hebben ontbroken ; zooals dat waarschijnlijk het geval zal geweest zijn bij de groote begankenis op den dag der H. Kruisvinding in de St.-Janskerk. 't Moet ons dus ook niet verwonderen, hier zoo 'n speciale volkstype afgebeeld te zien, iets wat de geloovigen tot het beoefenen der liefdadigheid moet aansporen (1).

8° *De gevleugelde draak* is de belichaamde voorstelling van den duivel, onder den vorm van een fantastische monsterslang met vinvormige vleugels en scherpe klauwen. « In de Apocalypse — zegt A. De Cock — (2) heeft Johannes den duivel afgeschilderd onder de trekken van een grooten draak... Vandaar heeft de Kerk den draak en de slang als het zinnebeeld van den Booze aangenomen » Tal van heiligen worden als drakenbestrijders voorgesteld ; zulks is het geval met St. Michiel, St. Joris, e. a. Deze misericordia brengt dus den christen het meest te vreezen « uiterste van den mensch » in herinnering.

9° *De hond in den pot.* — Hier krijgen we de realistische uitbeelding van een oude, doch thans nog bekende zegswijze : « Den hond in den pot vinden ». Dit staat menigen man te wachten die, bij zijn te late thuiskomst geen eten meer aantreft, daar de hond (elders *de kat*) de potten heeft gelikt.

(1) Dr J. Grauls vermeldt als 16d eeuwsche spreuk : « *Het is kwaad hinken voor een kreupele* ».

(2) Op. cit., blz. 150.

10° *De hondenkruier.* — Hier geldt het duidelijk een gek, die een kruiwagen voortduwt ; hij draagt de zotskap, en een rij bellen omzoomen zijn korten mantel.

Is het een gekheid den kruiwagen te stooten ? « Die hier den kruiwagen gevoerd heeft, zal hem ginder (boven) ook voeren », zeggen soms de boeren (1) ; hierdoor bedoelende dat de arme man ook nog in den Hemel de verstooteling zal zijn.

Wat heeft die hond te beteekenen ? Dat het een dwaasheid is, een dier te *kruien* dat veel vlugger *loopen* kan ?

11° *De gek met de kat* wordt op de volgende zitbank afgebeeld. Waarom die kat ?

De kat is het zinnebeeld der valschheid. Is dat de reden niet waarom zij door den band zoo ongunstig staat aangeschreven en hier werd afgebeeld ?

Weinig vleiend zijn de gezegden welke met dat dier verband houden : « Hij heeft er de zwarte kat gezien » (= Hij vermijdt die plaats, hij komt er nooit). « Daar is een zwarte kat tusschen gekomen » (= De vriendschap is gebroken of een ongeluk heeft aan de zaak een verkeerde wending gegeven). Katten, vooral zwarte — zegt De Cock — zijn, in de volksvertellingen, spook- en heksendieren ; dat geloof is wijd verbreid. In Nederlandsche en uitheemsche sagen wordt gewaagd van heksen in de gedaante van (zwarte) katten ».

« In de heksenprocessen, ook hier te lande, zegt Van den Bergh, komen zij gedurig voor en onze dichters geven den heksen gewoonlijk een groote zwarte kat als huisdier... Nog heerscht onder ons, zelfs in de steden en bij lieden uit den beschaafden stand, het bijgeloof dat zwarte katten (soms ook witte) gelijk men het noemt, niet pluis zijn, d. i. tot den boozen geest in eenige betrekking staan ; neemt men ze op, zoo worden zij hoe langer hoe zwaarder, en zij kunnen zich ook zoo groot als een kalf maken. Hij voegt er bij : Komen *de katten* als heksen en heksenhuisdieren voor, *de kater* is de booze zelf. In ver-

(1) Aldus L. Materlinck, op. cit.

scheidene onzer oude heksenprocessen wordt het door de heksen beleden, dat de duivel hen in die gedaante bezocht ».

Wie kent de zegswijze niet : « Ge moogt geen katten in zakken koopen » ? Deze raad schijnt door het personage van deze misericordia alleszins in acht te zijn genomen !

Tenzij de beeldsnijder hier heeft willen verduidelijken dat hij een gek is, wie meent ongestraft te blijven, hoewel hij « de kat in 't donker knijpt » (d. i. kwaad bedrijft in 't geniep).

12° *De appeldief* bijt gretig in een vrucht, terwijl hij zich met een goedgevulden korf uit de voeten maakt. In den beugel dien hij op den rug draagt, is een schaar merkbaar, een tuig dat den dief, i. z. den beurzensnijder goed te pas kwam.

Geldt het hier een zinnebeeldige voorstelling van het aloude spreekwoord : « Een appeltje voor den dorst bewaren », of staan we hier vóór een der talrijke kwâpoetsenstreken van den volkschen Tijl Uilenspiegel, die juist om zijn schelmenstreken zoo zeer in den smaak onzer voorouders viel ? In die veronderstelling, brengt de oolijkerd van Damme den korf gestolen appelen gewis aan Nele, zijn vrouw ! (1)

Of we er evenwel één der zeven hoofdzonden in moeten zien (nl. de gulzigheid) zou ik durven te betwijfelen (2).

Links :

13° *Dit vrouwenhoofd* brengt ons in herinnering de soortgelijke figuren die we zoo menigvuldig aantreffen in de plastische werken van de 15de eeuw. Alleen dit kopje zou ons toelaten het besproken Diestersch beeldwerk te situeeren.

Welke was hier de bedoeling van den kunstenaar ? Wilde hij de geloovigen waarschuwen tegen de groote verdorvenheid en de verregaande prostitutie van den tijd ?

(1) Oude spreuk medegedeeld door Dr J. Grauls : « *Beter een appel gegeven dan gegeten* ».

(2) E. H. D. Dubois. — Op. cit., blz. 102 : « De kleine zitbankjes « misericordia » genoemd, dragen allegorische beeldjes met veel kunstsmaak gesneden, o. a. *de hoofdzonden* voorstellend ».

N^er 13. N^er 14. N^er 15.

14° *De man vóór den oven* vinden we ook terug in de misericordiën van Aarschot, Hoogstraten en Walcourt.

« Hij gaapt tegen den oven » of « Hij wil een mond zetten als een oven » zegt een oud Vlaamsch spreekwoord van den grootspreker die zich zelf overschat (1).

15° *Het mannenhoofd* der volgende misericordia is realistisch en fijn gebeiteld. Het geeft den indruk een portret te zijn, zonder meer.

16° *De slapende grijsaard* er naast rust, het hoofd gesteund door den voorarm, den elleboog op een kussen. Wij meenen hierin een andere Vlaamsche spreuk terug te vinden : « De ledigheid is 's duivels oorkussen », ofwel de zevende hoofdzonde, nl. de traagheid of luiheid (2).

17° *In den man met de varkensooren* schijnt de vrees voor den duivel eens te meer te zijn vooropgesteld — weeral een waarschuwing dus voor de zondaars. Tenzij het in de bedoeling van den beeldsnijder lag, den zondaar zelf voor te stellen, die zich verlaagt tot het dier waarvan men het karakteristieke terugvindt in de ooren (3).

---

(1) Vergelijk « La grenouille et le bœuf » uit de Fables de La Fontaine.

(2) Hier zou dus de zienswijze van den Z. E. H. Dubois gedeeltelijk in 't gelijk worden gesteld. (cfr. op. cit. blz. 102). Tenzij Dr J. Grauls het halen zou met de door hem aangehaalde spreuk : « *Een goed geweten is het zachtste kussen* » (16^e e.).

(3) Dr J. Grauls citeert : « *Hij heeft lange ooren en korte tong* » (16^e e.).

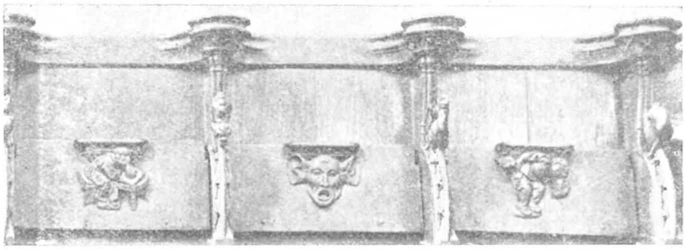

Ner 16. Ner 17. Ner 18.

18° *De man met het uurwerk (?) en den blaasbalg* is een ietwat rabelaisiaansche sculptuur, met de neervallende broek en het aldus ontbloote achterdeel.

De beteekenis er van ligt niet voor het grijpen ! Is het soms niet een allegorische voorstelling van de zegswijze : « De tijd (uurwerk) vliegt snel als de wind » ? En welke wind ? De wijze waarop de blaasbalg wordt gehouden schijnt ons een woordenspel te vormen met wat in 't Fransch weleens «le trou du souffleur» genoemd wordt.

19° *Madonna-figuur,* vol teederheid van gevoel, zooals een Rogier Van den Weyden ze op doek heeft vereeuwigd.

20° *De man bij den boom.* — Hier staan we vóór een mooi kunststuk. Het lijkt me duidelijk dat hier de 16d eeuwsche spreuk : « Een ouden boom is quaet te buigen » werd uitgebeeld. Een andere versie luidt : « Jonck reis is te buigen, maer geen ouden tack ».

21° *De bokkenkop* van de daaropvolgende misericordia doet ons denken aan het laatste oordeel, waar de Goddelijke Rechter *de bokken* (d. i. de zondaars) links zal scharen, om over hen zijn goddelijke vermaledijding uit te spreken.

Een verwittiging te meer dus voor de afgedwaalden.

22° *Een mannenfiguur,* ten halve uitgebeeld, steunt met opgeheven handen het zitplankje der volgende misericordia. Wij meenen er de voorstelling in te mogen zien van een gebaarden Jood, die in zijn gordelzak de duiten bergt welke hij niet altijd op eerlijke wijze heeft bemachtigd.

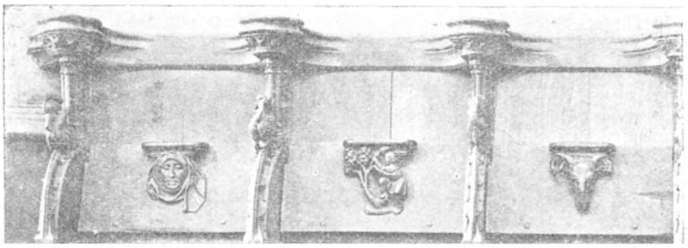

Ner 19. Ner 20. Ner 21.

Niets wijst er evenwel op, dat hier de Wandelende Jood zou voorgesteld zijn, zooals elders werd verondersteld (1).

23° *De gevleugelde vrouwenfiguur,* in de volgende misericordia, is een soort chimaera, — in dit geval half vrouw en half serpent — die met de rechterhand de aandacht vestigt op haar borst (hart ?). Deze satirische afbeelding schijnt het op de vrouwen te hebben gemunt, die dikwijls de mannen weten te verleiden, en aldus het evenbeeld worden van de bekende slang uit het Aardsch Paradijs. Het gebaar van de rechterhand hierbij aangepast, zou dus de onreine liefde, den hartstocht kunnen beteekenen.

24° *De woekeraar,* — zouden we misschien deze laatste misericordia kunnen betitelen, — is op zich zelf een klein meesterstuk vol realisme. De Lombaard (2) hier waarschijnlijk voorgesteld, kijkt spotlachend zijwaarts. Zijn rechterhand houdt de goedgevulde geldtasch dicht, terwijl hij met de linker op zijn dij slaat, als om de gansche dwaze wereld uit te lachen, die bedrogen wil worden.

* * *

Mochten wij door deze nederige studie erin geslaagd zijn de aandacht van den lezer één oogenblik gevestigd te hebben op een minder gekende uiting van de ongeëvenaarde Vlaamsche kunst ; mochten wij de Diestenaars,

(1) Cfr. L. Maeterlinck, op. cit.

(2) Cfr. E. H. D. Dubois, op. cit., blz. 67 (voetnota).

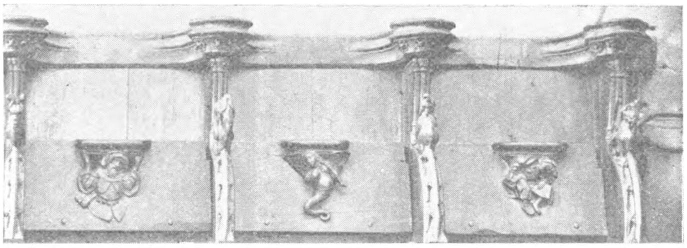

Ner 22. Ner 23. Ner 24.

in 't bizonder, hierbij geholpen hebben, in hun prachtige hoofdkerk, een reeks kunststukken te « ontdekken », die groote steden hun benijden, ...dan achten wij ons dubbel beloond.

Hartgrondig wenschten wij dat er onder de leden van de B. F. een philoloog opduiken zou, om onze gissingen gebeurlijk te weerleggen of aan te vullen. Wij zullen steeds de eersten zijn om ons hierover te verheugen.

RICH. VAN WEDDINGEN.

Graaf Mercurius van Helmont.

Aan Dokter Th. Behaegel.

Franciscus-Mercurius van Helmont, jongste zoon van dokter Jan-Baptist van Helmont, was scheikundige, alchimist, theosoof en linguist. Hij werd geboren te Vilvoorden den 20sten October 1614 en zou evenals zijn vader, geneesheer geweest zijn, wat door sommigen nochtans betwist wordt. Men vraagt zich af wat Mercurius wel mag misdreven hebben in de oogen van zijn biografen, om door hen zoo ongunstig beoordeeld te worden. PIRON, *Algemeene levensbeschrijving,* zegt : « deze dweeper welke noch geest noch geleerdheid ontbrak verkreeg, men weet niet waar, den titel van baron ». De eenige verdienste van Mercurius zou volgens hem geweest zijn, dat hij zich bezighield met de opvoeding van de doofstommen.

A. WAUTERS, *Hist. des environs de Bruxelles,* II, 519, blijkt niet beter ingelicht wanneer hij zegt (wij vertalen) : Deze dweper, welke noch geest noch geleerdheid ontbrak, verkrijgt, ik weet niet waar, den titel van baron. Zijn leven was een opeenvolging van vreemdsoortige avonturen. Evenals zijn vader was hij geneesheer en gaf hij zijn werken uit, doch hij hield zich meer in 't bijzonder bezig met scheikunde. Hij sloot zich aan bij een troep Zigeuners om hun levenswijze te kennen, doorkruiste met hen een gedeelte van Europa, werd aangehouden in Italië en in de kerkers van de Inquisitie geworpen. Eens in vrijheid begaf hij zich naar Duitschland, waar hij liet weten dat hij de taal ontdekt had die ieder mensch natuurlijk sprak vóór de verdorvenheid van de maatschappij ».

In zijn *Biographie Nationale* deelt ALPONSE LE ROY mede dat men niet weet waar Mercurius van Helmont studeerde. Hij schilderde, graveerde en vervaardigde zelf de instrumenten die hij noodig had.

Hij leerde eveneens hout draaien, linnen weven en schoeisels vervaardigen.

Op moreel gebied helde hij over tot het mysticisme en werd hij een dweper. Hij hield zich bezig met alchimie en droeg er zijn roem op het levenselixir en den steen der wijzen ontdekt te hebben. Men vermoedde dat hij den *lapis philosophicus* bezat, omdat hij met zijn karig inkomen op breeden voet leefde. Hij verblijft lang te Amsterdam, zoo gaat Le Roy voort, waar hij aller achting geniet en

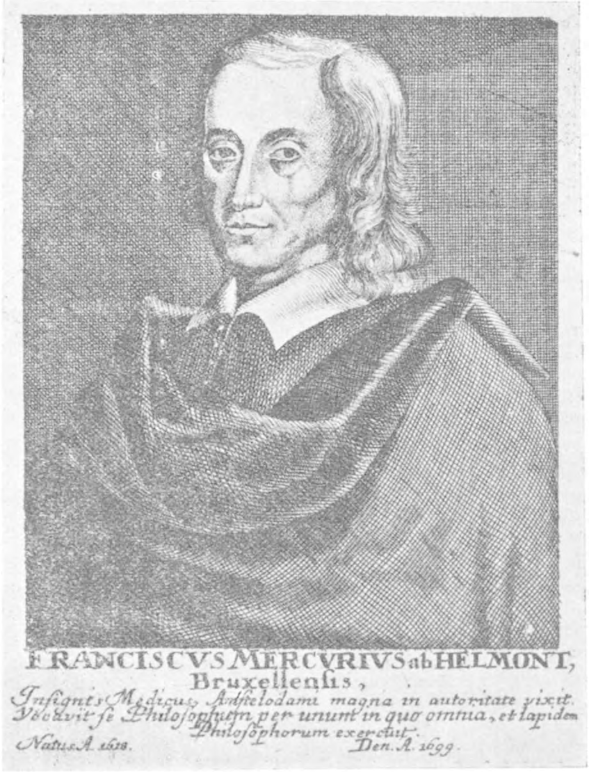

Portret van Franciscus-Mercurius van Helmont.

doorgaat voor een universeel man. Na den *Ortus medecinæ* van zijn vader gepubliceerd te hebben wijdt hij zich aan de studie der theosofie.

Wegens al te onbedachtzame woorden betreffende de zielsverhuizing geraakt hij in 1662 te Rome in moeilijkheden met de inquisitie. In 1663 is hij te Manheim en drie jaar later te Sulzbach, aan het hof van den paltsgraaf.

Hij ontmoet er KNORR VON ROSENROTH, schrijver van de *Kabbala denudata* ; samen werken zij aan de Duitsche vertaling van de werken van zijn vader. Mercurius keert terug naar Nederland en begeeft zich vandaar naar Engeland waar hij verscheidene jaren verblijft bij gravin Cannaway, zuster van kanselier Finch, die een aanhangster van Plato was. *Le Roy* veronderstelt dat het daar zou geweest zijn dat hij lid werd van de sekte der Kwakers. Eindelijk, na een verblijf in Hannover, waar hij op vertrouwelijken voet omging met LEIBNITZ (1), kwam hij bij den keurvorst van Brandenburg en vestigde zich te Berlijn. De E. H. FELLER publiceerde een grafschrift dat door den beroemden Hannoveraanschen wijsgeer voor Mercurius opgesteld werd. Niettegenstaande de lofspraak vinden wij er toch den dweper in terug.

Het doel van Mercurius was de mystiek te doorgronden, zich op de hoogte te stellen van de *Heilige kunst,* gansch den *levensboom* te omvatten en de identiteit van alle natuur met God te bewijzen.

De dogmen van Mercurius zouden op onze dagen onverstaanbaar blijken. Door de Kabbala beweert hij aldus dat de ziel zich het lichaam vervaardigt dat zij noodig heeft! Een ziel die door de lage driften verdierlijkt werd maakt zich na dit leven een dierenlichaam. Deze die heilig geleefd heeft maakt zich een engelachtig lichaam, enz. enz. Dit soort geneesheeren werd vereeuwigd door de ironie van Molière.

De bibliographie van de uitgaven van Mercurius van Helmont van 1667 tot 1697, in 't Latijn, in 't Nederlandsch, in 't Engelsch, wordt aangetroffen op het einde van het artikel van ALPHONSE LE ROY (2). In de XIX^de^ eeuw werd Mercurius van Helmont de geliefkoosde held van talrijke Fransche romanschrijvers, die hem voorstelden als een goudmaker, een toovenaar en hem allerhande weinig schitterende rollen lieten spelen.

---

(1) *Nouveaux essais sur l'entendement humain,* I^ste^ deel, geciteerd door A. Le Roy.

(2) Sur la confusion des idées de Mercure, cf. TH. BEHAEGEL, *L'œuvre médicale de van Helmont* in *Folklore Brabançon,* 1934.

Uit bovenstaande biografische uittreksels kan dus opgemaakt worden dat Mercurius van Helmont eerder te streng beoordeeld werd.

Na het uitgeven van ons artikel over *Les Origines du Docteur van Helmont* (Folkl. Brab. XIII^{de} jrg., blz. 140) ontdekten wij in het archief van den heraldieken Raad te Brussel, een onuitgegeven oorkonde van 1693, uitgaande van keizer Leopold en dat de loopbaan van Mercurius in een nieuw daglicht stelt. Deze oorkonde verleent aan Franciscus-Mercurius van Helmont, heer in Merode, Royenberg en Oirschot, *fidel subjet de notre Personne et de notre Empire,* den titel van graaf.

Men zal er eveneens in bevestigd vinden wat wij schreven betreffende de genealogie van den geneesheer Jan-Baptist, zijn vader.

De keizer verklaart dat de « généreux » en « magnifique » Franciscus-Mercurius van Helmont aan het Keizerlijk Hof ontboden werd en dat hij er 10 jaar lang gelast werd met allerlei onderhandelingen en zendingen.

Dat hij een einde stelde aan verscheidene groote en oude veeten tusschen familiën van beroemde Hertogen en Prinsen en dat hij te dien einde op eigen kosten talrijke reizen ondernam.

Dat hij nuttig geweest is voor velen, door allen bemind werd, zeer dikwijls verzocht werd tot den raad der prinsen en meermaals met een zending gelast werd.

De keizer herinnert er aan dat de overgrootvader van Franciscus-Mercurius van Helmont door Karel V vereerd werd met de waardigheid van ridder en dat de familie van Helmont steeds groote diensten bewezen heeft aan het Keizerrijk en aan het Huis van Oostenrijk.

De oorkonde verleent denzelfden adellijken titel aan de twee zusters van Mercurius : Pelagie-Lucine en Olympe-Clara van Helmont ; aan zijn familieleden Ambrosius van Meghem en aan de kinderen van Augustin van Gottignies : Lancelot, Ignatius, Jan-Baptist, Antonius, Nicolaas, Gilles, Louise, Catharina, Anna, allen de Gottignies verheven tot de waardigheid van Barons en Baronessen van het Heilig Roomsche Keizerrijk, enz...

Verklaart te willen « que le champ de sable des armoiries des van Helmont soit changé en or et que les trois heaumes d'or en soient osté, placé sur les armes, ainsy que le milieu soit posé en face avec des lambrequins d'or et sur iceluy heaume une couronne Royale... »

Wij bekennen eerlijk niet te begrijpen wat hiermede bedoeld wordt ; misschien hebben wij hier wel te doen met een gebrekkige vertaling van het oorspronkelijk in 't Latijn geschreven stuk.

Deze niet alledaagsche eer die onzen medeburger te beurt viel, is wel een bewijs voor zijn verdienste en is ook van aard de meening te wijzigen die door Piron en A. Wauters vooruitgezet wordt.

Mercurius van Helmont was de waardige zoon van den geneesheer die door Boerhave geheeten werd *Magnus Helmont.*

* * *

Ziehier de volledige tekst van de oorkonde :

Léopold, par la faveur de la Clémence Divine Esleu Empereur des Romains, toujours Auguste Roy d'Allemagne, Hongrie, Bohème, Dalmatie, Croatie, Slavonie, etc. Archiduc d'Autriche, Duc de Bourgogne, Brabant, Stirie, Carinthie, Carniole, etc. Marquis de Moravie, duc de Luxembourg et de la haute et basse Silesie, Wurtemberg et Teck, Prince de Suave, Comte de Hapspurg, Tirol, Ferret, Kybourg en Goritz, Landgrave d'Alsace, Marquis du St. Empire, Bourgogne et de la haute et basse Lusatie, Seigneur de la Marche de Slavonie, Port Naon et Salins, etc.

Scavoir faisons par ces présentes à tous en général et en particulier que nous tant par la bonté propre à Notre Clémence Impériale et à la promptitude volontaire de Notre âme, que par la dignité éminente de Notre Sacrée Majesté, à laquelle nous sommes Eslevé par la bénigne ordonnance et provindence de Dieu et que pour cela nos inclinations clémentes nous portent pour procurer, propager, amplifier, augmenter et promover l'honneur, la Gloire, le Salut et le profit de feaux et devots Sujets de nostre Personne et de

l'Empire Romain, Premièrement afin que ceux qui au temps de la Paix et de la Guerre ont infiniment mérité par leurs actions louables et des vertus insignes envers l'Empire, ses Etats et Subjets : soyent honorez d'une reconnaissance publicque et renumeration digne des dicts fidèles services tant pour les conserver dans la mesme Dévotion que pour exciter avec plus defficace des autres a ce qu'à leur exemple ils soyent incitez a imiter des actions semblables, louables et profitables au bien public. Quelle notre inclination est bien favorable à tous en general qui font profession de suivre les vertuz, néanmoins. Elle l'incline d'une grace très particulière envers ceux, qui tirans leur origine des Familles tres anciennes et nobles, taschent par leur propres vertus et actions honnêtes et illustres exécutées avec prudence et magnanimité non seulement à suivre et s'arrester dans la trame de leurs prédécesseurs et parens, mais aussi d'une Emulation très louable les surmonter et ainsy pousser leur nom, famille et extraction jusques au plus haut degré de la Dignité et de l'honneur. Considérans donc que le Généreux et magnifique François-Mercure de Helmont, seigneur dans Mérode, Royenberg et Oirschot, fidel subjet de notre Personne et de notre Empire a passé dix ans et du temps de l'Empereur Ferdinand III, notre Seigneur Père et Prédécesseur esté appelé en notre Cour Impériale et que tant dans la mesure qu'après a esté retenu et occupé auprès de divers Electeurs et Princes de l'Empire dans quel espace de temps par l'ayde de la bénignité Divine il s'est employé a reconcilier les diverses grandes et anciennes controverses entre des familles très illustres de Ducs et Princes et a avancer et faire une paix et amitié et qu'il a toujours soy même comme dédié au bien public, et jamais subterfugé, refusé aucune peine difficulté des chemins, la fatigue des Légations et Commissions, ny ainsi a souffert d'être intimidé par les frais et despenses excessives y employées et tirées de ses biens et moyens propres à quelles actions illustres et dignes d'une âme généreuse et dont nous avons la connaissance tant de notre science particulière que par la relation fidèle des personnes relevées, non sans raison nous y favorisons et applaudissons, Et cela davantage parce que le Reverendissime Electeur et

Archevesque de Mayence par ses Lettres patentes Déclarations et recommandation gratieuse à nous très humblement présentée, a jugé digne le dit de Helmont, selon qu'il appert par les dictes Lettres patentes de mot à mot icy insérées.

Jehan Philippe par la grâce de Dieu Archevêque du S. Siège de Mayence, Archi-Chancellier du Sacré Empire Romain par l'Allemagne Prince Electeur Evesque de Wurtzbourg et Duc de la Franconie, etc.

Comme il convient pas seulement à l'Equité de promover et fover ceux qui ont honestement institué leur vie, mais aussy de les munir des tesmoignages honorables ou qu'il sera besoin, le noble et illustre François-Mercure de Helmont, seigneur dans Mérode Royenbourg et Oirschot. Nous a très humblement resmontré que pour entrer en la succession vaccante de son oncle feu Baron de Mérode et de sa grande Mère de la mesme extraction, il est rappelé en sa patrie, quel voyage il n'a sceu différer sans dommage de ses affaires et qu'il ne luy seroit pas seulement profitable mais aussy nécessaire, s'il pouvait tesmoigner avec des tésmoignages valides et suffisantes en quels lieux ou quelles affaires et en la présence de qui il auroit employé les dix ans de son absence de sa Patrie.

Nous donc condescendons a son désir louable notifions et déclarons que nous avons entière connoissance que le dit Sr de Helmont a les dix années dernièrement échues passé non seulement honnestement et avec beaucoup de Louange sans être incommode a personne ; mais au contraire qu'il a esté utile a plusieurs, chery de tous aimé d'un chacun, et aussi qu'il a esté très souvent appelé dans le Conseil des Princes employé à vuider les différens des Grands, a faire des négotiations et des Ambassades de grandissime importance et exercer de telles charges et functions qui sont convenables à un homme noble et illustre lesquelles nous ne doutons de reciter et de louer par ce que la pluspart de ses actions est faict en nostre présence ; ainsi que nous n'avons pas à faire d'autre information.

Nous le voulons donc honorer pour ses mérites et vertus de ce présent argument de nostre bienveillance et de la Noblesse qui a tirré de l'ancienne et généreuse naissance de ses Parens et que par ses actions il a rendu plus

illustres, n'est pas seulement allié par cognation et affinité à des familles illustres entres lesquelles sont les seig[rs] Comtes de Mérode et les Marquis de D'Eynse, mais aussy qu'avec les mêmes il est dans l'ancienne possession des biens situées au Duché de Juilliers de Marguerite née Baronesse de Mérode comme il est dict cy-dessus, nous l'avons jugé très digne de pouvoir impétrer le *Titre de Comte* et que les siens participent de la mesme dignité et ainssy dans l'Empire Romain auquel il a servy avec fruict et utilité et duquel il a très bien mérité il recoive le prix deu à ces vertus, et afin que deshormais avec une mesme et constante Devotion il y puisse avec plus d'ésclat verser et persévérer en tesmoignage de quoy nous avons voulu ces Lettres présentes confirmer de notre suscription propre et par appension de notre Scau Donné à Francfort sur le Main premier de May anno Domini millesimo sexcentisimo quinquagesimo octavo-Joannes Philippus E. L. A. M. Ep.

Pourquoy a cette fin que ledict Helmont non soit seulement incité et obligé à la continuation des dicts actes louables et profitables au bien public, mais aussy qu'il ait quelque rémunération digne et due à ses mérites, Labeurs, vieille négociation, expéditions et quelque demonstration publique de gratitude pour les fraix et despence par luy faitte dont luy ses parens, ses héritiers et toute la famille noble puisse jouir avec le temps comme des fruicts glorieux des travaux bien employez : Nous estions totalement incliné tant pour le respect des susdicts mérites et actions relevées par luy rendues que parceque les très ancienne, très cognue en la basse Allemagne la noble et chevailleremse famille de Helmont dont étoit issu Jean, bis Ayeul du dit Helmont lequel pour les faicts valeureux a.esté honoré de la dignité de Chevaillier par l'Empereur Charle Quint de très glorieux mémoire, comme il nous appert a par plusieurs siècles tousjours rendu des très signalez services à l'Empire et sur tout à nostre Auguste Maison d'Autrice, et que la Ditte noble famille passé longtemps a esté alliée a des Maisons illustres des Barons et des Comtes : Ainsy que le dict Helmont tire son extraction maternelle de sa bisayeule Margarite née Baronnesse de Mérode de luy ses Parens et héritiers et nommément ses deux sœurs encore

à marier Pélagie-Lucine et Olympe-Clara Et Parens Ambroise de Meghem et Enfants d'Augustin de Gottignies scavoir Lancelot, Ignace, Jean-Baptiste, Anthoine, Nicolas, Gilles, Louise Cathérine, Anne, tous de Gottignies, promovér à la Dignité des illustres Comtes du St-Empire comme luy et ceux pour de raisons certaines n'ont encore pour le présent la constitution d'accepter et s'en servir de cette honneur, néanmoins nostre clémence leur a offert la collation reele de la mesme Dignité quand ils le trouveront convenir et qu'il la demanderont.

Nous les voulons gratifer en ce, declarons asteur et dès à présent, pour alors, les dicts Helmont, ses sœurs, parens susdicts capables de l'honneur privilèges, prérogatives et Emolumens des Comtes du St-Empire, non outrement que si nous leur avions effectivement conferré la mesme Dignité. Entre temps nous promouvons et exaltons de notre mouvement propre et science certaine les dicts de Helmont, ses deux sœurs de Meghem et les Enfants de Gottignies à la Dignité et grade des illustres Barons et Baronnesses du Sacré Empire Romain et les joignons aux autres Barons nées seigneurs nobles de l'Empire et les déclarons tels, non autrement que s'ils estoyent nez des Barons et Baronnesses.

Nous voulons aussy, ordonnons et statuons que de ce jour présent les dicts de Helmont, Meghem, Gottignies, avec leurs Enfans, héritiers, héritiers des héritiers et descendans tant hommes que femmes des mesmes noms familles et armes se disent et écrivent Nobles et Généreux ou Libres Barons et Baronnesses de Helmont et de Mérode et respectivement à de Meghem et Mérode et à Gottignies et Mérode (veu que aux dicts appartient une portion compétente dans la Succession et Cession feu leur ditte Ayeule Marguerite de Mérode avec les autres Barons et Comtes de mesme nom et extraction et cela dans la Seigneurie de la dicte Marguerite située à la Duché de Juliers) avec le titre de génereux et Magnifique et alleman *Wolgebornen* et de Mérode soyent recomus et honorez de nous nos successeurs, et de tous principalement des Estats de l'Empire des Ordres et de Chancelleries d'icelluy. Et voulons qui jouissent des Dignitez immunitez, Emolumens, privilèges, droict de préseance, authorité des Etats, sessions, prérogatives

.dans l'Empire et autres congrégations et Tournois, Benefices, Cathedrales, Chapitres tont grands que petits, et Ecclésiastiques et autres négotiations honnees soyent capables d'obtenir des fiefs illustres et d'y evestir les autres selon le droict et coustume sans Empeschement d'aucun.

Davantage pour déclarer mieux notre grace impériale envers le dic Baron de Helmont (1) et Mérode désirons orner les armes d'une splendeur nouvelle et par la denoter ses mérites et envoyer l'honneur de sa mémoire à la postérité nous concedons et voulons que le champ de sable que les Helmont ont porté jusques asteur, soit changé en or et lequel peu et doit estre en la place des autres marques et notes qu'on a de coutume d'emprimer es champs des armoiries Davantage nous voulons que les trois heaumes d'or et treillez qui jusques asteur ont occupé l'Escu, en en soyent,

(in blanco in het handschrift)

osté, placé sur les armes, ainsy que le millieu soit posé en face avec des Lambrequins d'or et sur iceluy heaume une couronne Royale sortans des deux costez deux petits estendarts élevez en haut et couppez par la pointe la lance et les bouts aussy dorez, l'Escu (pour montrer la paix et l''amitié que le dit Baron d'Helmont et de Merode a toujours procuré) soit soustenu par deux Anges comme Messagiers de la paix, dont celuy qui est à droite sera d'or habillé de sable portera un Rameau de palme, celuy de gauche sera de sable, habillé d'or et portera un Rameau d'olive dans sa main, selon que tout cecy est au milieu de cette patente élabouré par l'industrie du peintre.

Nous mandons donc a tous universellement et en particulier Electeurs Princes d'Empire tant Ecclésiastiques que séculiers, Archevecques, Evesques, Ducs, Marquis, Comtes, Barons, Chevailliers, Nobles, Vassaux, Capitaines, Chastellins, Heraux pousuivans, Bourgeois, Communautez. Et tous autres subjects feaux de notre Empire en ceux qu'il appartiendra de quelque grade, ordres, Dignité preeminence et condition qu'ils soyent, qu'ils auront déshormais a nommer et intituler les dicts Barons Helmont et Mérode, Meghem et Mérode ; Gottignies et Mérode avec le titre de libres Barons et Baronnesses et généreux et

(1) De familie van Helmont draagt drie zilveren helmen op sabel.

magnifiques en Alleman *Wolgebornen* et qu'ils les permettent jouir en repos et les deffendent touttes les graces Privilèges, honneurs dignitez Emolumens, droicts et prérogatives dont les autres Barons, Baronnesses d'extraction jouissent sans qu'ils présument de faire ou d'attenter quelque chose contre ce qu'est dict à peine de notre indignation du Sacré Empire, et une amende de cent marcs d'or pur, dont une moitié sera applicquée au profit de nostre chambre et l'autre aux dicts Barons : ce que celuy payera qui osera contrevenir à ce qu'est dict dessus. Et sont les dicts Barons par l'authorité publique defenduz dans leur honneur Dignité, Liberté et Estat. En tésmoignage de quoy nous avons ces présentes coroboré par l'appension de notre seau et subscription de notre main, Donné dans nostre Ville impériale de Francfort sur le Main le troisième jour du mois d'Aoust l'an de notre Seigneur mil six cent cincquante huict, de noz Royaumes Romains le premier, d'Hongrie quatriesme, Bohème deuxième estoit signé :

Léopold Johan Philip : El. A. M. Ep.
Ferdinandus Comes Curtius
ad mandatum sac. Ces Majestatis proprium.

Ceste patente est translattée en francois du latin de l'original estante en parchemin en forme de livre en folio avec les couvertes de vellours rouge, d'où sont les noms et surnoms escrits en lettre d'or avec les armes de Helmont peinte, comme il est mentionné dans ce Deplome y pendante les armes de Sa Majesté impérial en un grand seau d'or, a double cordons d'or, plus bas étoit Accorde le dit translat a son original quod attestor et étoit signé P. A. Paon Nôts avec paraphe 1693 et plus bas étoit encore écrit, cette collationnée avec le susdit translat y est par moy sousigné notaire admis par le Conseil Souverain de Brabant résidant à Bruxelles trouvée conconder quod attestor.

signé, J. D. Coster Nôts
26-2-1739.

Concordantiam Attestor (signé) Galp. Mars-Nots.

Gelijkluidend afschrift van het handschrift n^{r} 136, DeelI, blz. 183 van het Archief van den heraldieken Raad te Brussel.

LOUIS STROOBANT.

Schaerbeek, Mei 1935.

Het muzikaal atavisme van den beroemden van Beethoven en zijn Brabantsche voorouders.

Totnogtoe werd door de wetenschap niet bewezen, dat door erfelijkheid van individu tot individu sommige hoedanigheden of gebreken kunnen overgaan, die essentieel van psychischen aard zijn. Wij hebben alle reden om te gelooven dat deze pseudo-overerving, die uitsluitend intellectueel schijnt te zijn, kan verklaard worden door een bijzondere geschiktheid die sommige organen na eenige geslachten verwierven ; resultaat, waaruit de individueele geest in 't vervolg zijn voordeel of zijn nadeel zal trekken. Kortom, deze organen zouden volmaakter worden, zouden op den langen duur in sommige gevallen verfijnen, zouden een beter werktuig worden voor hetgeen het verstand wil uitdrukken ; het zou dus de geest niet zijn, die de handelingen bezielt, die de factor van het atavisme zou zijn.

Een uiterst africhten van het gehoor, een voortdurend en beredeneerd waken over de stem en de trillingen der stembanden, een speciaal oefenen van de zenuwen en van de spieren die de vingerleden bewegen, dit alles draagt bij tot de vorming, tot de verbetering dezer verscheidene elementen, die aldus beter geschikt worden om het werk te doen waartoe zij bestemd zijn. Na eenige geslachten zouden deze werktuigen physiek beter worden en, zoo zij dan ten dienste komen te staan van een bijzonder begaafd individu, dan zou deze bekwaam zijn om hoogere kunst voort te brengen. Aldus kunnen de van de ouders overgeërfde algemeene lichamelijke eigenschappen een invloed uitoefenen op de scherpte van de uitingen van het verstand. Een gezond en flink gebouwd wezen zal met een maximum kracht van zijn psychische eigenschappen kunnen werken ; de verzwakking van het lichaam is de oorzaak van een vermindering van wilskracht, zelfs al blijven de hersenen in bijzonder goeden toestand.

Laat ons nu den meester, waarmede wij ons bezighouden, beschouwen als afstammeling van dezen die zijn komst in de wereld voorbereidden. Samen met het krachtige bloed zijner landelijke voorouders die wij kennen en over dewelke verder zal gesproken worden, en tevens beïnvloed door de muziekkunst die reeds door hen beoefend werd, ontving zijn temperament van zijn voorouders deze verfijning die steeds progressief ging langs de reeks mannen die van hen deden spreken in de melodieuse atmosfeer onzer kathedralen en aan het hof der prinsen. Wij weten dat zijn grootvader, zanger aan de aartsbisschoppelijke kerk van Mechelen, een leerling was van den geleerden kanunnik Major, dat hij overging als bassist naar de kathedraal te Luik om in 1733 reeds, toen hij pas 21 jaar oud was, deel uit te maken van het muziekkabinet van den keurvost van Keulen. Vervolgens werd hij kapelmeester en bestuurder van het theater van dezen Mecenas. Zijn zoon, vader van den beroemden meester, leefde in dezelfde omgeving en was een zeer gewaardeerd kunstenaar ; in 't voorbijgaan weze het nochtans opgemerkt dat zijn leven wel veel te wenschen overliet.

Van zijn voorouders had Beethoven dus alles ontvangen wat noodig was tot het ontluiken van zijn talent. Bovendien werd hij opgevoed door een vader, die van zijn kind kost wat kost een vroegrijp virtuoos wilde maken ; van zijn vierde jaar af werd hij streng geoefend. De kunst werd er niet beschouwd als een liefhebberij. Was de muziek toch de broodwinning niet die van vader op zoon overging ? Het kind werd groot, zijn streven beantwoordde ongetwijfeld aan zijn ingeboren vermogens en, onder invloed van de eeuw van Bach en zijn volgelingen, geïnspireerd door de gedichten van Schiller en Goethe, voerde Beethoven de overgeërfde verfijning door tot het uiterste. Hij bereikte het toppunt der kunst.

Evenals een zaadje kiemt en zijn eerste worteltjes schiet in een min of meer vruchtbaren bodem, waarin het groeit tot een zwakke plant die, eens verpoot, des te sterker en krachtiger zal worden naarmate de grond vruchtbaarder zal zijn ; een plant die, onder invloed van gepaste meststoffen en van de verzorging van bekwame hoveniers,

zal gedijen en groeien tot een prachtigen struik met verukkelijke bloemen, zoo wordt de kleine afstammeling der muzikanten van Bonn en vroegere, door overgeërfde voorbereiding, den wereldberoemden symphonist !

Wij hebben reeds met nauwkeurigheid bepaald dat zijn voorouders sinds de 16de eeuw verbleven in onze Brabantsche dorpen, waar zij weldra deelnemen aan de eenvoudige koorzangen in hun kerkjes. Ze worden aldus aangetroffen te Campenhout en te Haecht, in de onmiddellijke nabijheid, waar de school bijzonder bloeiend was. Later verwerft een familielid, Hendrik van Beethoven, een echte meestersfaam te Putte, waar hij koster-organist was.

Vervolgens trekken de van Beethovens naar de stad. Ze worden nl. aangetroffen te Antwerpen, dat er zich langen tijd op beroemde de wieg gedragen te hebben van den grootvader van den meester, en ook te Mechelen, waar het eerst de vlam opflakkerde van den muzikalen aanleg der familie — Lodewijk van Beethoven werd er inderdaad geboren in 1684. Het was voor hun familie een weinig vleiend feit, dat Mijnheer R. van Aerde toeliet de ongegrondheid te bewijzen van hetgeen er te Antwerpen beweerd werd, om definitief de geboorte aan te geven als plaats gehad hebbende in de laatste dezer steden.

Bij deze gelegenheid mag het wel gezegd worden dat genealogische opzoekingen verre van sinecuur zijn ; dikwijls gaat het hier om het vinden van een naald in een bussel hooi. Het is slechts met een jobsgeduld, één voor één de spiertjes verleggend, dat het doel kan bereikt worden. Als de naald er dan in steekt is 't nog niets, doch dikwijls dient ze gezocht te worden in de bussel er nevens ! In de genealogie van Beethoven hebben we aldus twee oorspronkelijke voorbeelden van middelen die kunnen leiden tot de oplossing van dit soort raadsel.

Om de juistheid te bewijzen van de Mechelsche afkomst, waarvan hooger sprake, moesten sommige dagvaardingen ontdekt worden, die uit Mechelen vertrokken en geadresseerd waren : « Au Sieur Louis van Beethoven, « musicien du Cabinet de sa grandeur le prince Electeur de « Cologne à Bonn, et à son frère Corneille van Beethoven « marchant y établi également ». Daarom waren het waarschijnlijk zijzelf niet die de schulden maakten waarvan

betaling geëischt werd in deze missives ; het was hun vader die, om aan vervolging te ontsnappen, er niets anders op gevonden had dan met de noorderzon te vertrekken. Zich verwijderend uit zijn geboortestad, begaf hij zich naar zijn reeds in Duitschland gevestigde zoons. Armoede is nooit schande ; zij bleef het aandeel van de familie, zoolang er iemand van leefde, niettegenstaande soms de fortuin hun gunstig scheen. De meester zelf is feitelijk zooveel als arm gestorven.

Hoe zijn wij er echter in gelukt, eens den voorvader van Mechelen gevonden, nog verder op te klimmen ?

Zooals wij reeds zegden troffen wij vóór dien tijd in verscheidene Brabantsche dorpen talrijke personen aan die den naam van Beethoven droegen ; dit interesseerde ons des te meer, daar er hierbij twee waren die rechtstreeks tot onze familie behoorden. Later hebben wij geweten dat zij afstamden van een voorvader van den meester. Bovengenoemde Lodewijk van Beethoven was te Mechelen gekend als zijnde de zoon van Michiel en de kleinzoon van Cornelius en van Catharina Leempoels of van Leempoel. Hier hield de zekerheid op.

Vanwaar kwam deze Cornelius ?

Wij vonden er verscheidene en op meer dan een plaats, die allen den vereischten ouderdom hadden, zoodat een keuze tusschen al deze homoniemen een echt verwarde zaak werd. De gegevens der registers in de parochiën bleken onvoldoende om de voorkeur aan een bepaalden persoon te geven en in de schepengriffies evenmin werd een stuk aangetroffen dat op zichzelf bewijskrachtig genoeg was. Ten langen laatste hadden wij het geluk een akte van 14den Maart 1676 te ontdekken, waardoor Cornelius van Beethoven van Mechelen en zijn vrouw Catharina Leempoels te Nederockerzeel een aldaar gelegen veld verkochten. Dit veld was volkomen goed bepaald wat ligging, oppervlakte en belendende perceelen betrof. Een voorgevoel bracht ons op den weg die naar de oplossing leidde. Eenvoudige stedelingen bezaten in dien tijd, evenmin als nu, onroerende goederen die ver afgelegen waren van hun verblijfplaats, of het moest zijn dat zij deze verkregen hadden door erfenis. De verkoop die door onzen Mechelaar gedaan

werd, deed ons deze laatste mogelijkheid veronderstellen, en dit bracht ons weldra tot de ontdekking van hetzelfde stuk land, dat juist op dezelfde wijze als hierboven beschreven werd in een akte van 13^{den} Februari 1637. Het behoorde tot het 5de lot dat toegewezen werd aan Sarah Hasaerts, bij de verdeeling der goederen van haar ouders. Deze nu was de echtgenoote van Marcus van Beethoven die van haar een zoon had die Cornelius heette en die te Berthem geboren werd den 20sten October 1641 ; deze laatste was dus oud genoeg om kinderen gehad te hebben te Mechelen van 1677 tot 1684, zooals deze ons bekend zijn uit de parochiale registers van deze stad.

Dit bewijs scheen ons voldoende om onze keuze te bepalen. Constateeren we dat zijn vader Marcus eerst kinderen had te Leuven in 1635 en in 1637, dat de Cornelius waarvan sprake daarna geboren werd te Berthem om zich later gaan te vestigen te Mechelen, doch dat zijn laatste kind geboren werd te Nederockerzeel waar hij teruggekeerd was : gemeente waar wij, samen met Bergh en Campenhout, nog tamelijk ver zijn voorgeslacht konden opsporen.

In zijn boek « La vie de Beethoven », 1929, heeft Mijnheer Ed. Herriot, de uitstekende Fransche schrijver en staatsman, op blz. 268 bondig den uitslag onzer genealogische opzoekingen samengevat ; wij begrijpen echter niet waarom zij er onjuist in opgenomen werden. In afwachting dat in een volgende uitgave van dit werk de terechtwijzing zal verschijnen, geven wij hier thans verbeterd het voorgeslacht van den meester : Hij werd geboren te Bonn den 17^{den} December 1770 — Jan van Beethoven, echtgenoot van Maria Magdalena Keverig werd geboren te Bonn in Maart 1740 — Lodewijk van Beethoven, echtgenoot van Maria-Josepha Poll werd geboren te Mechelen den 5^{den} Januari 1712 — Michiel van Beethoven, echtgenoot van Maria Louisa Stuyckens werd geboren te Mechelen den 15^{den} Februari 1684 — Cornelius van Beethoven, echtgenoot van Catharina van Leempoel werd geboren te Berthem den 20sten October 1641 — Marcus van Beethoven, echtgenoot van Sarah Hasaerts werd geboren te Nederockerzeel omstreeks 1610 — Arnoldus van Beethoven en zijn echtgenoote Josina van Vlesselaer leefden te Campenhout in 1590 — Marcus van Beethoven en zijn echtgenoote Anna Smets

leefden te Campenhout in 1571 — Jan van Beethoven eindelijk, geboren omstreeks 1500, was de vader van voornoemden Marcus. Vóór dit jaar schijnen hun voorouders niet meer in de hierboven vermelde gemeenten verbleven te hebben en in de 17de eeuw is er ook van de van Beethoven's geen sprake meer.

De familienaam doet denken aan « Beethof », doch wij meenen dat hij eerder betrekking heeft op de heerlijkheid van Bethoven, Betouw of Betuwe. Bij Tongeren hebben wij het kasteel van Betho, wat hetzelfde is als het hof van Betho, Bethof en Beethoven. Deze familie voerde tot wapen : Een gouden Balk op een blauw zilver klokkenveld (vaar) met kelen keper overheen.

In zijn « sceaux armoriés » citeert De Raadt een Elisabeth van Beethoven, moeder van Jan van Kersbeke ; wiens wapen op een blauw zilver klokkenveld (vaar) een schildje met uitgesneden kruis droeg. Een pastoor van Meldert heette van Beethoven ; zoo wij dezen vermelden dan is het omdat wij onlangs in de Rijksbibliotheek, afdeeling der Handschriften, fonds Hauwaert, register II, 6496, blz. 545, een akte van 14^{den} September 1460 vonden, die in hoofdzaak geeft : « Lybertus de Meldert filius quondam D^{ni} Lyberti de Meldert, milites, promisit dare Lyberto de Beethoven, filius Walteri, 600 d^{r} Reynds ». Register n^{r} 14, fol. 33, van de inschrijving aan de Leuvensche Universiteit, signaleert op 28sten Februari 1531, een « Walterus de Beethoven de Roxem, Leodn. dioc. » Beethoven wordt nog aangetroffen tusschen de kwartieren van dame Marguerite de Wide, barones van Jauche en van het land van Assche, geboren in het kasteel van Wide in 1460, echtgenoote van ridder Jean de Cotereau.

De laatste van Beethoven, met name Jan, die wij vermeld vonden in het register van Campenhout, behoorde waarschijnlijk tot deze familiën ; doch hoe ? Het is waar, alles samen genomen zou de roem van den befaamden toondichter er niets bij winnen.

Ph. van Boxmeer.

De vereering van den H. Germanus in Brabant en in Namen.

Er hebben twee heiligen bestaan die den naam Germanus droegen : de eerste was bisschop van Auxerre waar hij in 390 geboren werd ; hij stierf te Ravenna in 448. De Heilige Genoveva werd door hem aan God toegewijd. Hij is de patroon van de kerk van Saint Germain d'Auxerrois te Parijs. Hij wordt gevierd den 31sten Juli en wordt vereerd te Saint-Germain bij Namen.

De andere werd geboren te Autun in 494 en stierf in 576. Hij was bisschop van Parijs en wordt gevierd den 28sten Mei. Hij wordt vooral vereerd te Couture in Brabant.

Deze twee heiligen worden heelemaal op dezelfde wijze vereerd in beide dorpjes, die in vogelvlucht 28 kilometer van elkaar verwijderd zijn ; juist dezelfde gebruiken werden genoteerd. Van heinde en ver komt men er den H. Germanus aanroepen, vooral om de genezing te bekomen van kinderen die lijden aan Engelsche ziekte ; men komt er aan den H. Germanus vragen de kleintjes te doen gaan die niet alleen vooruit willen (of kunnen). Er wordt water medegenomen van de bron die aan den Heilige toegewijd is, en hiermede worden de zieke ledematen ingewreven. Ter plaatse geneest of verlicht dit water ook nierziekten, rheumatiek, verlamming, aderspatten en ziekten der beenen. Het volk ziet een betrekking tusschen de kwaal en den Heilige die ze geneest. Zoo wordt er gewoonlijk gezegd : « *cet enfant à le mal* » of « *est tombé dans le mal Saint Germain* ». (Dit kind heeft de St.-Germanusziekte).

De bedevaarders die naar Saint Germain komen brengen lijfgoed, bij voorkeur een hemdeken dat door het kind gedragen werd, mede. Dit linnen wordt op het water van de bron opengelegd en het gedeelte dat eerst ondergaat duidt de plaats aan waar het kind aan « de Sint-Germanus-

ziekte » lijdt. Het ondergoed dat aldus op het water gelegen heeft wordt eenvoudig gedroogd en daarna negen achtereenvolgende dagen door het kind gedragen. Zooals wij hooger reeds zegden zullen de bedevaarders niet nalaten water van de bron mee te nemen, want hiermede dienen de kleine zieke ledematen gewasschen te worden. Verder wordt er eveneens gebeden aan het Sint-Germanusaltaar dat in de kerken van beide dorpen links van het koor staat.

Fontaine et chapelle St Germain à Couture.

Bron en Kapel van den H. Germanus.
(Geteekend door E. Bourguignon).

Talrijke exvoto's, krukken, verbanden, marmeren platen en sedert eenigen tijd ook foto's, staan naast elkaar aan weerszijden van het altaar. Heden gelooft men niet meer dat een kind rachitisch is, omdat het door den duivel bezeten is ; in de streek waar ik woon heeft men er nooit aan geloofd.

Ten tijde dat het christendom in België nog niet bestond, waren de bronnen of fonteinen dikwijls toegewijd aan een heidensche godheid.

Zonder dwang gelukte de Kerk er in dit aloude gebruik te verchristelijken.

De Dianabron bij voorbeeld, die zich bevindt in een prachtig oord in het bosch van Golzinnes, werd de Sint-Petrusbron. Zij staat te midden van overblijfselen van Ro-

meinsche bouwwerken, in de schaduw van den oudsten eik die heden nog in België bestaat ; haar kristalhelder water borrelt op aan den voet van den heuvel, waarop een kleine kapel gebouwd werd die toegewijd is aan den eersten Paus.

Andere bronnen gaven aanleiding tot het ontstaan van bekoorlijke legenden ; dit is het geval met de Mathildabron te Orval, de Sint-Bernardusbron te Villers, de Sinte-Ragenulfisbron te Incourt.

In de kerk van den H. Germanus (Prov. Namen).

Sommige waren het middenpunt rond hetwelk eerst huizengroepeeringen, later dorpen en steden tot stand kwamen. Aldus hebben wij thans nog Fontaine-Valmont, Fontaine-l'Evêque, Maubert-Fontaine, Fontainebleau.

Te Couture-Saint-Germain gaat men naar de bron langs een kronkelend pad dat rechts van de kerk ligt en dat leidt langs tuinen en weiden. Het bronnetje zelf ligt aan den voet van een landelijke kapel.

De kerk, die van uit een schilderachtig oord de vallei van de Lasne beheerscht, werd gebouwd in 1842. Er vóór staat een niet al te hooge toren waarop een ineengedrongen torentje gebouwd werd, in den aard van deze die tamelijk veel in het Oosten van Waalsch Brabant aangetroffen worden. Alvorens er bij te komen heeft men een trap van een tiental treden. Het altaar dat aan Sint-Germanus toegewijd is staat links. De kerk bezit een gipsen beeld van de H. Lutgardis en een schilderij waarop een abdis van Aywière afgebeeld staat, een klooster waarvan de puinen zich ten Westen van de gemeente bevinden.

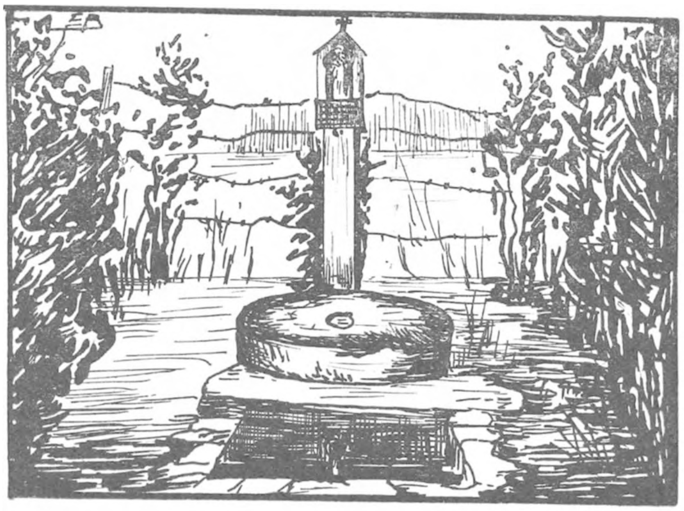

St Germain : La Fontaine Miraculeuse

St. Germain : De mirakuleuze bron.
(Geteekend door E. Bourguignon).

Den eersten Zondag van Mei is het er kermis, in 1666 was het den 28sten Mei feest van den H. Germanus van Parijs. Zeer veel bedevaarders begeven zich dien dag naar de Sint-Germanusbron.

Over den H. Germanus werd volgend boekje uitgegeven : « Vie et miracles de saint Germain ; particulièrement adoré (op een uitgave van 1840 staat « invoqué ») à Couture-Saint-Germain près de Waterloo, où un pèlerinage nombreux à lieu toute l'année ». Uitgegeven te Nijvel bij J. Despret. In-32, niet gedateerd (1814).

In dit brochuurtje van 14 bladzijden vinden wij een hoofdstuk dat in 't bijzonder spreekt over de mirakels die gebeurd zijn door de voorspraak van den H. Germanus, ten gunste van de geloovigen die hem kwamen

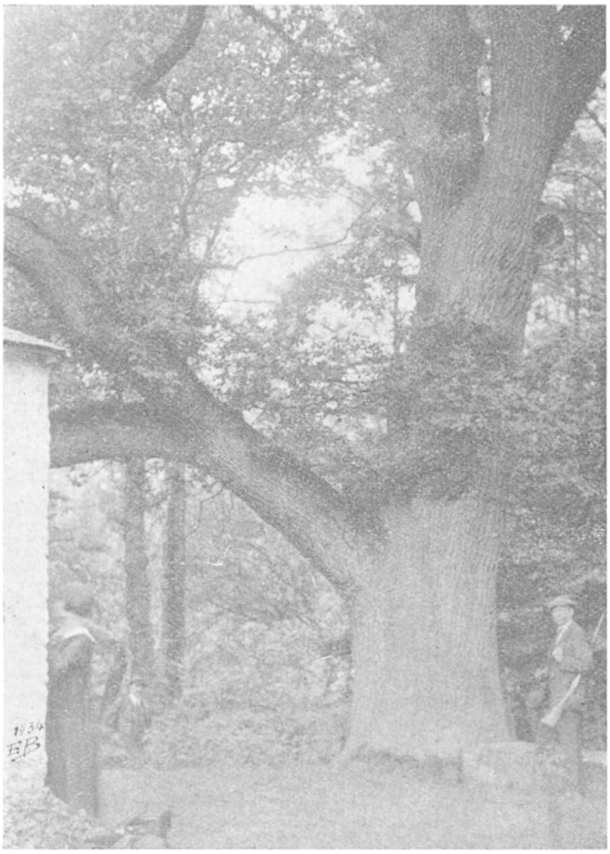

Golzinnes. — Eik, Sint-Petrusbron en kapel. De bron bevindt zich aan den voet der twee eiken, die staan tusschen de kapel en den dikken eik.

aanroepen te Couture. Men leest er o. m. dat Mevr. A. Cochet van Brussel haar zoontje genas « qui avait une petite vérole rentrée et avait déjà eu deux fois la mauvaise maladie » met de heiligenlegende laten af te schrijven en het leven van den H. Germanus laten te drukken, waarvan

zij enkele exemplaren schonk aan de kerk van Couture die ze tot haar voordeel mocht verkoopen. (Tarlier en Wauters : Hist. des Comm. Belges, cant. Wavre, blz. 109).

In sommige gemeenten van Waalsch Brabant (te Eigenbrakel, te Plancenoit en te Waterloo bij voorbeeld) heet men den weg, langswaar men naar Couture ter bedevaart ging « le chemin Saint-Germain » (de Sint-Germanusweg).

Huis uit de XVII[de] eeuw te Saint-Germain.

Couture heeft maar een nederig kerksken, dat niet heelemaal schijnt onderhouden te zijn zooals het behoort ; dit van Saint Germain bij Namen is merkwaardig en een bezoek overwaard.

Naar de overlevering zou het dorp gesticht geweest zijn door den H. Germanus, bisschop van Auxerre, die er de bron deed ontspringen die heden nog zijn naam draagt. Langs den weg naar Liernu staat een bordje waarop aangeduid staat welken weg dient gevolgd te worden om bij de thans beter in orde gebrachte bron te komen.

Eertijds was zij heelemaal hetzelfde als de andere bronnen uit de omgeving. Welig tierden er de waterplanten en ze kon best vergeleken worden met de bronnen die nogal veel aangetroffen worden in de moerassige weiden van onze valleien.

De vereering van den H. Germanus verspreidde zich heinde en ver. In Waalsch Brabant is er sprake van tot Tourinnes, Walhain, Malèves en Glimes ; verder nog gaan de geloovigen « à l'Coutère » (naar Couture) zooals zij zeggen. Nochtans komen er van deze laatsten steeds minder en minder.

Naast de St. Germanusbron kan men een oude woning uit de XVII^de^ eeuw bewonderen. De Romaansche kerk heeft drie beuken en werd gebouwd in de XII^de^ eeuw. In 1903 werd zij vergroot en in 1911 flink gerestaureerd. Koor en middenbeuk werden in 3de categorie geclassificeerd. Gansch de meubileering werd vervaardigd uit hardsteen : altaar, communiebank, predikstoel.

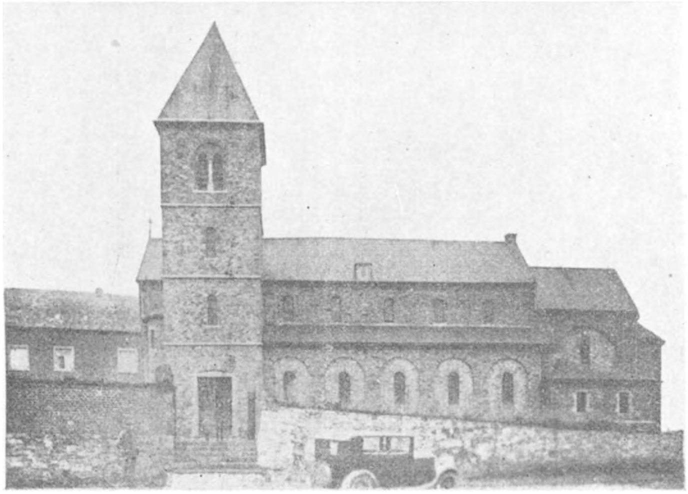

Kerk te Saint-Germain (Prov. Namen).

Toen, in 1902, de vergrootingswerken uitgevoerd werden ontdekte men onder het hoofdaltaar het altaar dat er eertijds gestaan had ; dit werd gerestaureerd en is het huidig hoofdaltaar geworden. Op het fronton er van prijkt een schilderij die het Laatste Avondmaal voorstelt.

De muren van de middenbeuk zijn gansch bedekt met een geschilderde kruisweg, waarop de personen in halve grootte afgebeeld werden.

De kerk bezit een relikwieënkast van den H. Germanus en aan het altaar dat toegewijd is aan den Heilige prijken talrijke ex voto's.

Het fronton boven den ingang van het koor is versierd met een schildering die de H. Drievuldigheid en den in de streek vereerden Heilige voorstelt.

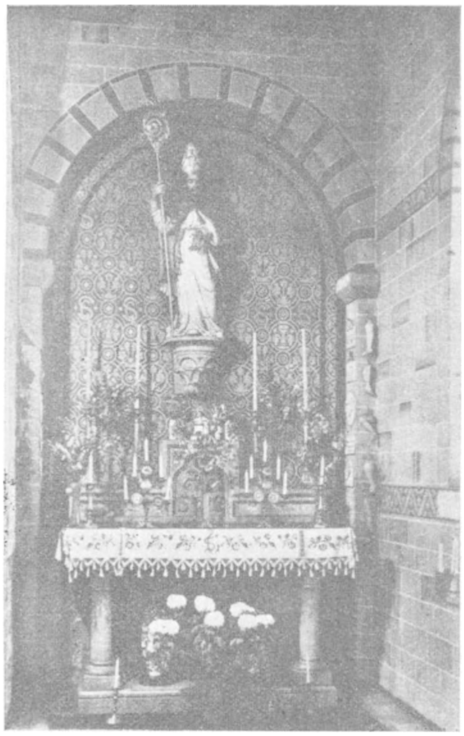

Het altaar in de kerk te Saint-Germain (Prov. Namen).

Onderaan in de kerk staat het memoriaal van de familie Jamblinne de Meux, heeren van Saint Germain. Recht tegenover dit memoriaal heeft men een houten Christusbeeld dat van 1645 zou dateeren.

In de doopvont staat een memoriaal van 1626 van de familie Monpleinchamp en een tweede, van 1614, van dame Anne Godfriaux, abdis van Salzinnes.

Op de geschilderde ramen werden voorgesteld : rechts, het leven van den H. Germanus, links, het leven van de H. Maagd (H. Desneux. In Wallonie Namuroise, blz. 64 en 65).

Een afgelegen hoekje van het dorp wordt geheeten *Boucan*. Sommigen beweren dat deze naam zijn oorsprong te danken heeft aan een molen die er eertijds veel lawaai maakte ; anderen zeggen dat het woord zou herinneren aan de vrouwen die er gewoonlijk nogal veel herrie maakten ; eindelijk denkt men ook dat er zou een betrekking bestaan tusschen dezen naam en het feit dat soldaten die er eertijds legerden, op deze plaats een ongewoon lawaai zouden gemaakt hebben.

E. Bourguignon.

27-12-34.

Aan 't Witte Paard.

(Au Blanc Tch'fau).

Op een dertigtal meter ten Westen van den steenweg (1) van Brussel naar Namen, een weinig verder dan Waver, tusschen de mijlpalen 29 en 30, staat de oude hoeve *Lawjale* (Lauzelle). Langs den boomgaard, aan den Zuid-Westkant, loopt een eveneens zeer ouden hollen weg.

Ten Zuid-Oosten van dezen boomgaard strekt zich een veld uit dat afhelt naar het dal *l'Aurnwè*, op een driehonderdtal meter van daar.

Op dit veld was het, in de onmiddelijke nabijheid van het gehucht La Baraque, dat op 18den Juni 1815 in den namiddag een bloedig gevecht geleverd werd tusschen de voorhoede van het leger van de Grouchy en, zou men kunnen zeggen, de Pruisische achterhoede (2).

---

(1) Toen België bij Frankrijk ingelijfd werd (1795) ging deze steenweg slechts een drietal kilometer verder dan Waver ; in Juni 1815 werd hij afgewerkt tot aan mijlpaal 29. Later, tijdens het Hollandsch tijdvak, werd hij verder gelegd tot Gembloers.

(2) Na op 16den Juni te Ligny verslagen geweest te zijn door Napoleon trok het Pruisisch leger zich terug naar het Noorden, in de richting van Waver. Te Mont-St-Guibert liet men een detachement, onder het bevel van luitenant-kolonel von Ledeberg, om den aftocht te dekken en de belangrijke toegangswegen te verdedigen.

Dit detachement bestond uit het 10de Pruisische huzaren, een bataljon van het infanterieregiment Nr 11, een bataljon van het Iste regiment der landwehr van Pommeren en twee stukken van de veldartillerie Nr 12.

De Fransche maarschalk markies de Grouchy die de Pruisen moest achtervolgen, dwaalde af naar Walhain-St-Paul en, op 18den Juni, in den voormiddag, toen het kanon zou beginnen te bulderen te Waterloo, stuurde hij ruiterij van generaal Baron Exelmans als voorhoede tot aan het gehucht La Baraque.

Toen von Ledeburg, omstreeks één uur 's namiddags, vernam dat zijn terugtochtslinie ging afgesneden worden, stuurde hij zijn huzaren dwars door het veld naar La Baraque ; op hetzelfde oogenblik begaven zijn beide bataljons zich in looppas naar

Aanvullende kaart voor de aangeduide plaatsen (1933).

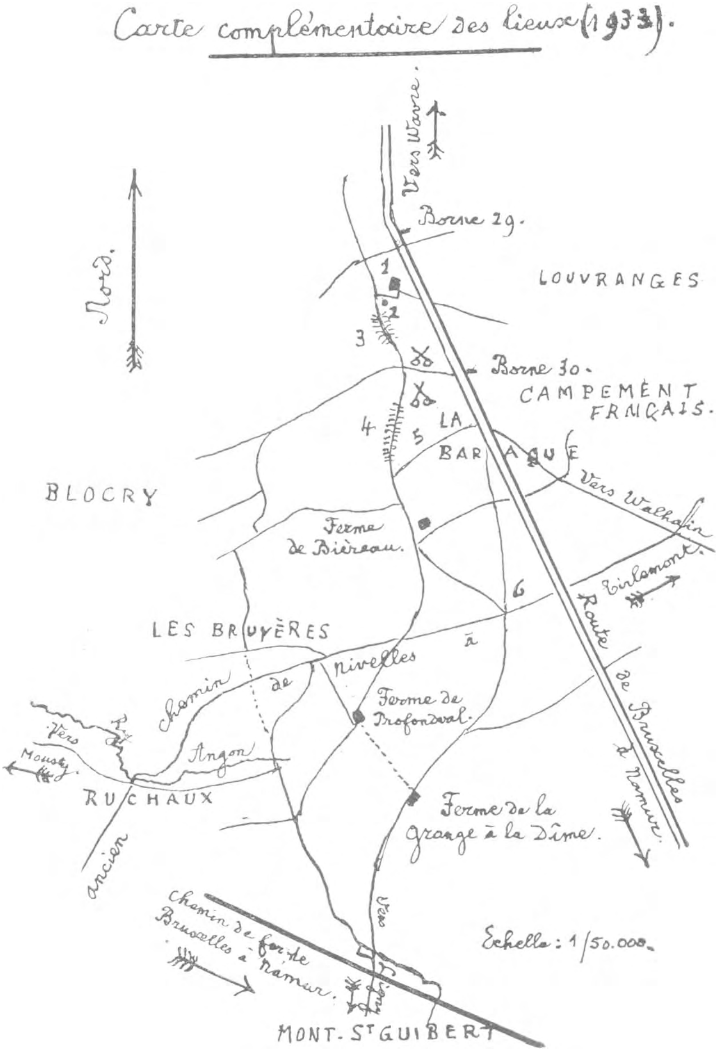

1. Pachthof Lawjale (Lauzelle). — 2. Kapel. — 3. Holle weg ; plaats geheeten « Au blanc Tch'fau ». — 4. Holle weg, geheeten van den « Pèlé Try », waar de Pruisische ruiterij zich in slagorde stelde om de Franschen aan te vallen. — 5. Plaats waar de gedoode soldaten en paarden begraven werden. — 6. Plaats, geheeten « Malplakaiye », waar de Pruisische kanonnen moesten blijven staan ; vandaar trokken zij in de richting van Bruyères-Ruchaux-Mousty

Soldaten en paarden bleven op 't slagveld dood liggen en werden zoo goed als 't ging tegen de Aurnwè door menschen uit de streek begraven. (Deze laatste inlichting

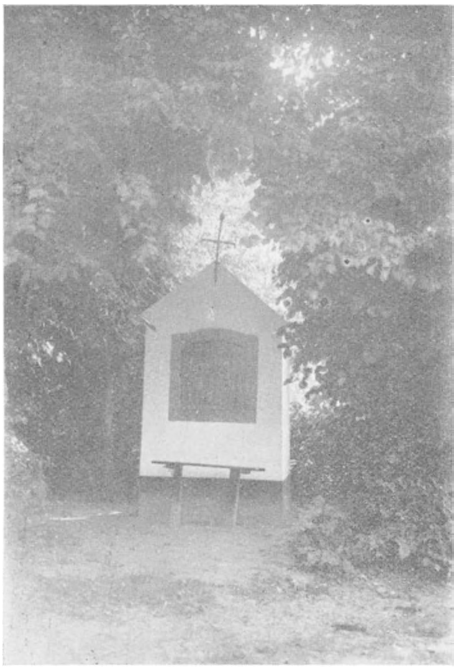

Kapel van Lawjale.
Juni 1934. Cliché G. Berthels, Court-Saint-Etienne.

werd mij in Juli 1934 verstrekt door de echtgenooten Dandois-Collin van La Baraque, die het feit van hun ouders

---

dezelfde plaats langs Ruchaux, Les Bruyères en Blocry en verdoken zich in de bosschen ten Noorden van de hoeve *Lawjale*, bosschen die zich bevonden aan weerszijden van den weg naar Waver.

Als leidsman hadden de Pruisen een jongeling van Mont-St-Guibert genomen, die reeds naar de markt te Waver ging en de wegen naar deze stad kende zonder door La Baraque te komen. Deze jongeling was Lalieux (Pierre-Joseph) geboren te Mont-St-Guibert den 26sten Nivôse, jaar XIII en aldaar overleden den 28sten Juni 1883.

vernomen hadden (Dandois Maurice Joseph, geboren te Blocry den 16den Januari 1858 ; Collin Marie-Elvire, geboren te La Baraque den 27sten Maart 1863).

Kapel van Lawjale.
Juni 1934. — Cliché E. Detry, Sint-Joost-ten-Oode.

Op dit geïmproviseerd kerkhof lieten talrijke dwaallichtjes *(lum'rottes)* natuurlijk niet lang op zich wachten en, daar deze dwaallichtjes voor het volk niets anders zijn dan zieltjes van kinderen die zonder doopsel stierven, werd dit verschijnsel op de zonderlingste wijzen verklaard.

Op slag van twee uur 's namiddags begon het ruiterijgevecht tusschen het 10de Pruisische huzaren en de Fransche voorhoede, bestaande uit twee escadrons dragonders van Exelmans.

Wijkend voor de overmacht trokken de Franschen zich terug en, de hinderlaag vermijdend die hun gelegd was door de twee Pruisische bataljons in de bosschen ten Noorden, richtten zij zich naar het Oosten, vermeden het bosch en bereikten Louvranges en Dion-le-Mont.

Meer nog. Een twintigtal jaar later beweerden de bewoners van de streek gezien te hebben dat 's nachts op dit doodenveld een schoone witte merrie ronddwaalde, *Désirée* zelf, het geliefkoosde paard van den grooten Keizer. Als de wind meehielp kon haar gehinnik tot op tamelijk verren afstand gehoord worden en een al te vermetel man die zich eens wat ver gewaagd had kreeg verscheidene stampen van haar achterpooten ; niemand kwam nog langs daar voorbij zoodra het avond geworden was en het geheim van deze verschijningen zou nog langen tijd onopgehelderd gebleven zijn zoo een inwoner van Bruyères op zekeren avond niet al te lang te Waver blijven zitten was en er niet al te diep in 't glas gekeken had, zoodanig dat hij vergat dat *Désirée* de soldaten van haar beroemden Meester kwam beweenen en zeer gevaarlijk was. Aldus gebeurde het dat hij zich, omstreeks middernacht, plotseling tegenover haar bevond ; hij ontweek de eerste aanvallen van de merrie, doch dacht er daarna aan zich te verdedigen en wierp naar de witte gedaante met zijn puntigen stok die

---

Ondertusschen vervoegden de Pruisen het gros van het leger te Waver ; daar de wegen te slecht waren konden hun twee kanonnen niet op de plaats van het gevecht komen en daarom trokken zij met hun munitiewagens van Bruyères naar Mousty, reden de helling af van den ouden weg van Tienen naar Nijvel en doorwaadden de Ry Angon te Ruchaux.

(Toen de houthakkers vóór een dertigtal jaar de aarde weggroeven rond een boomstam die moest omgehakt worden dichtbij Lawjale, ontdekten zij overblijfselen van blanke wapens).

Twee dagen later kwamen langs hier opnieuw de troepen van de Grouchy voorbij, troepen die na de nederlaag te Waterloo zoo spoedig mogelijk hun land trachtten te bereiken. Om hun gekwetsten te vervoeren werden mannen en lastdieren opgeeischt. Aldus werd mijn overgrootvader langs moederszijde, Pierre-Joseph Saublens van Ruchaux, toen 43 jaar oud en huisvader, gedwongen een wagen bespannen met vijf paarden te leiden, toebehoorend aan pachter Debroux van Profondval. Slechts twee jaar later keerde hij terug met paarden en wagen in goeden staat. Hij was tot Lyon geweest en op den terugweg had hij van stad tot stad voerman gespeeld om in zijn eigen onderhoud en in dit zijner paarden te kunnen voorzien. Hij vertelde dat hij in het heengaan bij Namen bijna gevangen genomen werd door de Pruisen ; hij prees de Franschen, bevolking en soldaten, die steeds bereid geweest waren om hem in de mate van het mogelijke te helpen.

in een der pooten van het dier bleef steken. Het bloed sprong uit de wonde en op hetzelfde oogenblik hernam het vurige dier zijn eersten vorm. Het was een mooi jong meisje, de dochter van een koeboerken (3) van Blocry ; zij was gewond aan den arm.

Dit meisje was verliefd geworden op den zoon van den rijken boer *(gros sinci)* van *Lawjale,* doch haar ouders, die de eer en den goeden naam van de familie wilden hoog

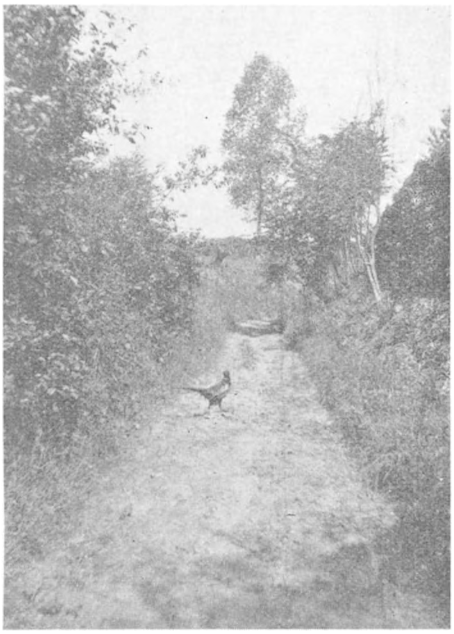

Weg « du Blanc Tch'fau. Rechts, boven den dijk, de haag (westzijde) van den boomgaard der hoeve Lawjale.
Juni 1934. — Foto E. Detry, Sint-Joost-ten-Oode.

houden, verzetten zich tegen alle betrekkingen tusschen de jonge lieden. De rijke boer zou ten andere evenmin in een dergelijk huwelijk beneden zijn stand toegestemd hebben.

Wat was zij treurig, het arme kind ; zij verkwijnde zienderoogen.

(3) In 't Waalsch zegt men *Pètron :* landbouwer die bij den veldarbeid alleen koeien gebruikt.

Op zekeren dag dat zij de kapel (4) verliet die ten Noorden van de hoeve *Lawjale* staat en waar zij gaan bidden was opdat haar wenschen zouden vervuld worden, ontmoette zij een in lompen gehulde oude vrouw. Op het hoofd droeg deze een zak als kap, haar gelaat was grijs en gerimpeld, haar oogen hadden roode kringen en haar mond was tandeloos en slijmachtig. Het was een heks die haar voorstelde een overeenkomst aan te gaan met den duivel : elken avond zou zij veranderd worden in een prachtige witte merrie en door haar gehinnik zou zij den rijken boerenzoon, die een hartstochtelijk liefhebber van paarden

Het slagveld. Van het Zuiden naar het Noorden. Van links naar rechts : op den achtergrond, boomtoppen der appelaars uit den boomgaard van het pachthof Lawjale, verder de toppen der hooge boomen van het bosch naar Louvranges ; in het midden twee half verdroogde olmen die groeiden langs den steenweg Brussel-Namen.
Juni 1934. — Foto E. Detry, Sint-Joost-ten-Oode.

was, tot zich lokken. Niet wetende wat doen van droefheid aanvaardde het meisje dit voorstel, doch werd, zooals men reeds weet, bij een van haar nachtelijke ronden door een dronkaard gekwetst.

---

(4) Deze kapel was eertijds toegewijd aan O. L. V. Troosteres der Bedrukten, thans aan O. L. V. van Lourdes. Zij werd opgericht, heeft men mij meermaals verteld, voor de zielezaligheid van de soldaten die daar in de nabijheid op 18den Juni 1815 gedood werden ; zij wordt echter reeds aangegeven op de kaart van graaf de Ferraris (1777).

Naar men zegt verloor deze laatste op hetzelfde oogenblik de spraak, die hij slechts op zijn sterfbed terugbekwam. Slechts dan was het dat het geheim ontsluierd werd.

Na deze droevige gebeurtenis werd het gehinnik, dat zoolang de rust der bewoners van de streek gestoord had, nooit meer gehoord.

De plaats waar de mooie verliefde gekwetst werd draagt nog steeds den naam *Au blanc Tch'fau* en de kapel waarvan hooger sprake, werd in 't vervolg nog druk bezocht door harten die treurden van liefdesmart.

Ruchaux, Augustus 1934.

AD. MORTIER.

Naamkunde : Baudelaire.

Evenals de *cross words* zijn de vraagstukken die in naamkunde gesteld worden vatbaar voor verscheidene op lossingen.

Ontmoet gij een mijnheer die *Lévêque* heet, dan kunt ge gerust veronderstellen dat een zijner voorouders het bastaardkind (of de bediende) van een bisschop was, ofwel dat deze bijnaam hem gegeven werd om reden van zijn ernstig uiterlijk of van zijn voorliefde voor purperkleurige kleederen. Het is echter evengoed mogelijk dat deze naam heelemaal geen uitstaans heeft met het bisschopsambt, want de Poolsche naam Lewek (van Levi) kan in Franschtalige gewesten zeer goed aanleiding geven tot « Lévêque », en meestal zal dit ook wel de waarschijnlijkste verklaring zijn. De naam *Garçon* wijst op het Fransch « garçon » (jongen) of op het Hebreeuwsche « gerson » (banneling). *Seiffer* eveneens kan zoowel doorgaan voor een vorm van Siegfried (Seiffert, Seuffert, enz. — naar Bähnisch — Die deutschen Personennamen 1914) als voor het Hebreeuwsch sefer (boek). En *Mayer* is het Duitsche aequivalent voor het Fransche *maire* (komt van het Lat. major) — of een Hebreeuwsch deelwoord dat beteekent « de schitterende » (Dr. Rudolf Kleinpaul — Die deutschen Personennamen — 1916).

Nemen wij nu *Baudelaire*.

In zitting van 8 Nov. 1931 van de Vereeniging voor den vooruitgang van taal- en geschiedkundige studiën verklaarde M. Boisacq dit woord op zeer vernuftige wijze : « M. Boisacq doet een mededeeling betreffende de etymologie van de namen Baudelaire en Cattier. Hij brengt Baudelaire in verband met het Duitsche Pautler ; de familie Baudelaire was overigens uit het Oosten afkomstig. Wat Cattier betreft, in 't Waalsch Catty, dit zou samenhangen met het Latijnsche Cathari ».

Ik beschik alleen over bovenstaande bondige samenvatting, doch de tekst duidt o. i. wel aan dat M. Boisacq zijn verklaring niet aangeeft als een geschiedkundige zekerheid. Het is slechts een *hypothese,* een oplossing, die ook nog plaats laat voor andere verklaringen.

Ziehier dan ook een paar andere veronderstellingen betreffende hetzelfde onderwerp :

I. — *Verklaring gezocht in heraldiek.*

Door *badelaire* verstaat men in heraldiek een kromzwaard. Dit gelijkt toch fel op *Baudelaire.* Is het echter mogelijk dat een familienaam zijn oorsprong zou vinden in den naam van een wapenbeeld ?

Er zijn sprekende wapenschilden, doch dit zijn deze waar het beeld *gekozen werd naar den naam,* om aldus een soort « rebus » samen te stellen : zoo de koning bv. M. Vanderbruggen in den adelstand verheft dan zal hij hem als wapenbeeld een brug geven ; M. Leloup ontvangt een wolf en M. De Bruyn zal een khaki-berg verkrijgen !

Het tegenovergestelde gebeurt eveneens, alhoewel zeer zelden. Voorbeelden waar dit mogelijk is geven ons de familienamen Cotterel, La Hamaide en Morel. In heraldiek verstaat men door *cotterel* een groote sabel ; *la hamaide* = drie fazen, « diminuées », waarvan de onderste boord der laatste gewoonlijk doorzakt ; *morel* = helm die gebruikt wordt bij een steekspel.

In het « Annuaire de la Noblesse belge » van 1880 (anoniem artikel, geschreven door Edgar de Marneffe) wordt er uitgelegd dat de naam der *Noiron d'Avennes* die, tijdens de middeleeuwen, als wapenschild dit der de Marneffe hadden, met dit verschil nochtans dat het zilver er vervangen wordt door het zwart, een zinspeling zou kunnen zijn op dit *zwarte wapenschild,* dat ongetwijfeld zwart gemaakt werd om een tak te onderscheiden die zich van den hoofdstam weten los te rukken had en ofwel uit den clan getreden was of ten minste een soort moreele autonomie weten te verwerven had, daar het in dien tijd toch eenieders droom was « af te breken », om zelf hoofd te worden wat naam en wapen betrof.

Evenals *cotterel, la hamaide* en *morel* (familienamen uit het Doorniksche) kon de heraldieke term *badelaire* aanleiding geven tot het ontstaan van een familienaam (1).

Kan men hem identificeeren met Baudelaire ? Onbetwistbaar.

Want al kent men in heraldiek slechts Badelaire, dan toch heeft de algemeene taal een *heele reeks varianten* gekend *en een hiervan is baudelaire.*

Het woordenboek de La Curne de Ste Palaye geeft slechts *badelaire* en de varianten *badeladre* en *baselarde*. Doch het « Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXme au XVme siècle » door Godefroid, bevat juist wat we noodig hebben :

« *Badelaire,* badelare, *baudelaire,* baselaire, bazelaire, basselaire, sorte de sabre ou de cimeterre, coutelas.

« Un petit coutel portatif appelé *baudelaire* (1415, Archief J. J. 168, stuk 339). In heraldiek gebruikt men nog steeds het woord *badelaire* om een kort, breed en gebogen zwaard aan te duiden.

« Hanin de Biaumont et Wille de Biaumont, frère, le navrerent et batirent de *badelaire* (1300, Reg. aux playes de loy, f° 60 Arch. Dowaai).

Affiloient cimeterres, brands d'assier, *badelaires* (Rabel. III).

Nicollas Gilles, sprekende over Karel de Kale : « tousjours avoir a son costé un grand *badelaire* turquois»... (Faucget, Orig. des cheval, arm et hér. II ; 1).

---

(1) Bij de familienamen die hun oorsprong vinden in heraldiek zou men nog kunnen rangschikken : Lancsweert — ten minste zoo dit geen bijnaam is, — Cornet, Busine en Le Grelle. Deze laatste drie kunnen ook oude muziekinstrumenten zijn die op het wapenschild afgebeeld werden. In het « Chanson de Roland » lezen wij :

« Si fait suner (sonner) ses cors et ses buisines (buccines) » en vers 1454 :

« VII milie graisles i sunent la menee »
(Zeven duizend klaroenen blazen den aanval).

Ziehier echter een tekst waar wij de heraldiek op heeterdaad betrappen bij het wegcijferen van een familienaam, om hem te vervangen door den naam van een wapenbeeld : « Symon de Lantremange *dit de healme* » (gezegd van den helm) testament van Godefroid de Marneffe, 1482.

Dit alles wordt bekroond door een bevestiging in drie woorden : « *Eigen naam, Baudelaire* ».

II. — *Verklaring gezocht in Uithangborden.*

Oude, sappige uithangborden gaven het ontstaan aan namen van wijken : De Kat, de Groene Jager te Ukkel ; Ma Campagne te St. Gillis, aan namen van gehuchten : Noir Jambon, en aan familienamen : Vertcheval, Blampain, Rotschild.

In den tijd dat men niet kon lezen ging het beter dan nu, want in plaats van aan een dom nummer, herkende men de huizen aan een zinnebeeld : het oude stadhuis van Luik heette « la Violette », een bloempje dat dezen gevel van de andere onderscheidde. Denk slechts aan de Groote Markt te Brussel waar verscheidene woningen van verre reeds herkenbaar zijn, dank zij het in steen gebeeldhouwd zinnebeeld dat boven den ingang prijkt (Zwaan, Vos, enz...). Het practisch ontbreken van een alphabet gaf aanleiding tot een kunst, evenals in Egypte en in Mexico. In een werk dat vóór een twintigtal jaren verscheen lezen we dat in de overgroote stad Tokio de huisnummers nog niet gekend waren en de briefdragers vonden er nochtans opperbest hun weg.

De man aan wien de Baudelaire's hun naam te danken hebben was misschien wel een wapensmid, die als uithangbord boven zijn werkhuis had : « A la Baudelaire », met er naast een geschilderd kromzwaard of, beter nog, een echt stalen — zooals aan de oude herberg te Vorst « A la Grande Lampe », waar een groote carcellamp hangt aan de kraagsteenen van het dak.

III. — *Verklaring gezocht in de Toponymie.*

Nog andere veronderstellingen zijn mogelijk : Baudelaire kan ook een plaatsnaam zijn die familienaam geworden is.

Men vindt hem niet als zoodanig aangegeven in het « Dictionnaire des Postes », doch in Frankrijk hebben we thans : *la Baudelaire* (Mayenne), *la Baudellière* (Loir-et-Cher), la Bodellière (Maine-et-Loire), Badelière (Rhône).

Een toponymist merkt aanstonds het tamelijk geheimzinnig achtervoegsel *laar, lare* op. Hieromtrent zegt M. Auguste Vincent in : « Les Noms de lieux de la Belgique » (1927) : « *Lare :* Germaansch woord dat waarschijnlijk beteekent « ledige plaats ». De namen op la(e)r worden aangetroffen in Duitschland, waar hun gebied ophoudt ten Oosten van het Wesergebirge en het Harzgebirge, en ten Zuiden op een zekeren afstand van de Main, in Nederland, in Vlaamsch-België, in Wallonië en in het Noorden van Frankrijk (tot in het Noorden van het departement Seine-et-Oise : Maffliers).

... « *Lare* wordt in Wallonie *ler, lers.*

Bv. Anlier (in 1065 Anslaro), Baulers (in 877 Bolarium), Beclers, Berlaere, *Bottelaere* (in 1108 Bottelar), Couckelaere, Edelaere, Hoeylaert (in 1186 Holar), Longlier, Mellier (in 763 Maslario), Roeselaer (in 1002 Roslere), Rotselaar (in 1140 Rochelar), Roeselare (822 Roslar), Staffllers ».

Hier hebben wij geen enkel voorbeeld, waarbij *laire* genoteerd wordt ; deze schrijfwijze kan echter gemakkelijk voorkomen, daar het hier voor een Franschman op denzelfden klank neerkomt als *lere* in *Roslere.*

In deze lijst is er één naam die gelijkenis vertoont met « Baudelaire », nl. *Bottelaere.*

Namen van hetzelfde type worden nog aangetroffen op Germaanschen bodem.

Wat zegt Foerstemann in zijn Altdeutsches Namenbuch ? (3de uitg. uitgegeven bij Jellinghaus, 1913) :

Hij geeft (verbo LARI) : *Buteslara* (12de eeuw), Butlar, Bottelaere (9de).

Wat de beteekenis van het woordje *lar* betreft, dit is een andere kwestie : « Het is bijna zeker dat *Lari, Helari* en *Leri* hetzelfde woord zijn ». Grandgagnage (deze oude schrijver die in 1855 schreef), zou het dichtst bij de waarheid gekomen zijn, waar hij veronderstelt dat het Oud Hoogduitsch en het Oud Saksisch *lâri* = Duitsch *leer* (ledig), zoodat *lâri* een eenzaam verlaten gewest zou aanduiden (vgl. de namen op *öd* in Zuid Duitschland (öde = woest, onbebouwd). We hebben ook de theorieën van

Lohmeyer, Gallée, Arnold, die denken aan het Oud-Saksisch *hlior* (Wange = wang, in de beteekenis van weilanden op een heuvel). Er werd eveneens gedacht aan het Noordsche *hladr,* hut, aan het Iersche *làr,* vloer. In « Das Lâr-problem » 1913, stelt J. Schnetz voor het Angel-Saksische *laês* = begraasde streek.

Ziedaar wat het *laire* van Baudelaire betreft. Bestaat er echter in toponymie voor *Baude* een wortel *Bod ?*

M. Auguste Vincent geeft er geen enkele als zeker.

Voor Erembodeghem geeft hij als oudsten vorm Herenbaldeghem in 1125, wat een wortel *bod* uitsluit (het is een feit dat men in 1148 reeds Erembodeghem vindt, zoodat *bald* slechts een bijzondere schrijfwijze zou kunnen zijn, zooals Herentaux voor Herenthals : een naïeve toepassing van een regel van de Fransche spraakkunst ! ! !)

Voor *Baudeloo* is er in 1200 Baudeloe, 1244 Bodeloo (geen verklaring voorgesteld door M. Vincent) ; voor *Baudeset* vindt men : 1348 Badressain, 1506 Batresain, 1510 Baudecet (zonder verklaring). *Baudour* wordt niet verklaard. Wat Baulers betreft, dat men zou aannemen als een samentrekking van een naam die op Baudelaire gelijkt, veronderstelt M. Vincent den mannennaam Ballo, steunend op de vormen : 877 Bolarium, 897 Ballaria, 1059 Basleis, 1225 Baller, terwijl hij voor Bottelaere (in 1108 Bottelaer) den mannennaam *Boto* aangeeft ; *Ballo* zou eveneens den wortel zijn van Baulet ; in 868-69 Baslin, later Ballin.

Voor *Bodeghem,* geen verklaring aangegeven ; voor *Bodeux* (946 Boldaci, 953 Boldau, 1085 Baldou), geeft Vincent aan *Baldo.*

Alles samen genomen zou in geen enkel dezer woorden een wortel *Bod* — of *Baud* — aangetroffen worden, alhoewel hij bij alle schijnt voor te komen. Dit belet nochtans niet dat *Bottelaere* : « de woeste plaats waar Botto zich vestigde », een aequivalent zou zijn voor Baudelaire.

Förstemann ontdekt in Duitschland 3 verschillende wortels *Bod* en een vierde wortel *Bodam.*

Hier zou men hebben : 1° BOD, order, uitnoodiging, in Botveldon (979) ; 2° BOD, wortel waarvan beteekenis onbekend in Bodibriga, 4de eeuw = Boppard ; 3° BOD en

Bôd, persoonsnaam, Bodi, Boda, Bodo en Buto : Botteskerke (1101), Botesheim (1031), *Budiclar* (11de eeuw).

Laat ons even stilstaan bij *Budiclar :* zoo de *c* hier slechts een keelklank voorstelt die elders *h* geschreven wordt, Budihlar, dan hebben wij hier nog een mogelijk aequivalent voor *Baudelaire.* In 1151 heeft men ook *Botleresliusen,* dat zonder al te veel gekheid zou kunnen vertaald worden als « het huis van Baudelaire ». We hebben ook *Butileshusa* (10de eeuw), Botalastat (8ste), Botelesdorf (12de), Boteliniswilare (12de).

Wat de wortel BODAM betreft (= Boden, bodem, grond), deze zou aangetroffen worden in den naam van de Bode, bijrivier van de Saale (9de eeuw : Bada).

Aan het woord LARI geeft Förstemann Buteslara (12de eeuw), Butlar, zonder te spreken over de etymologie van het eerste gedeelte van het woord.

De Germaansche toponymie geeft ons dus viermaal een mogelijk aequivalent voor Baudelaire : *Bottelaere, Budiclar* (11de) — in Taxandrië, — (zou het Boterlaer zijn ?) — *Buteslara* (12de) — Butlar, en *Botleres*-husen.

Dit laatste brengt ons dichter bij *Pautler,* dat voorgesteld werd in de studie van M. Boisacq.

En dit zou iedereen tot akkoord stellen : het werk van M. Boisacq aanvullend zouden wij niet zeggen dat Baudelaire *komt* van Pautler, doch dat Pautler dezelfde etymologie heeft (evenals het Engelsche Butler ? ? ?), Pautler voorkomende van een plaatsnaam die dezelfde beteekenis had, en niet anders dan van een plaatsnaam kunnende voortkomen, want in de gewone taal beteekent het woord niets : het is geen naam van een ambacht zooals Scher-er, noch een bijnaam zooals Schel-er : voor zoover ik weet bestaat er geen werkwoord *pautlen.*

Er kan ook de verblijfplaats aanduiden : Fischbacher = de man die aan de Fischbach woont. In namen als Seidler, Treutler is het laatste gedeelte *er* en niet *ler* zooals men wel zou meenen : *ler* bestaat slechts in toponymie.

Daar het werkwoord *pautlen* niet bestaat kan er ook geen Pautl-er, persoonsnaam zijn ; doch wel een Paut-ler, plaatsnaam.

Ofwel zou Pautler doodeenvoudig een *verduitsching* zijn van Baudelaire. Daar de familie Baudelaire uit het Oosten afkomstig is, was het niet onmogelijk dat sommige personen die tot deze familie behoorden zich op Duitsch grondgebied vestigden.

Onze verklaring schenkt Baudelaire dus aan het Fransche « ras » terug. Hij blijft niet langer een verfranschte duitscher, zooals dit verondersteld wordt door M. Boisacq.

Dit is veel beter overeen te brengen met onze fijngevoeligheid op dit gebied.

Wat nu den maatschappelijken stand zijner voorouders betreft : zoo « Baudelaire » het uithangbord was van een herberg of van een wapensmid, dan waren het burgers. Dit is de eenvoudigste en bijgevolg ook de waarschijnlijkste verklaring.

Zoo de oorsprong van den naam te zoeken is in heraldiek of in toponymie, dan vertegenwoordigt Baudelaire een dezer familiën die al te oud zijn om deel uit te maken van den officieelen adelstand. In elk dorpje van Condros en van Haspengouw worden afstammelingen aangetroffen van geslachten die in de XVI^{de}, XVII^{de} en XVIII^{de} eeuw (zonder te spreken van de XIX^{de} eeuw) moesten wijken voor pas tot den adelstand verheven familiën, net als thans de negeropperhoofden voor de blanke overweldigers. Het is de oude inlandsche adelstand die zich niet meer naar het Hof begeeft sedert de Middeleeuwen en die er misschien zelfs nooit naartoe geweest is, want de Middeleeuwsche adelstand was grootendeels antikoningsgezind (zie Hanoteaux : « La France en 1614 ») : hij regeerde nl. voor zoover de koning zelf dit niet deed.

ALPHONSE DE MARNEFFE.

29 September 1932.

Henegouwsche Bedevaarten vroeger en nu.

Bij het lezen van een studie die ik publiceerde in *La Vie Wallonne* van 15den Mei 1928, zal men constateeren dat er in elke stad en om zoo te zeggen in elk dorp, relikwieën van Heiligen aangetroffen worden, voor dewelke de menschen hun gebeden en hun offeranden komen storten om verlost te worden, zij en hun huisdieren, van het overgroot aantal kwalen waaronder zij gebukt gaan. Want, zoo iedereen terecht oordeelt dat de gezondheid een onschatbaar goed is, dan is het toch ook waar dat ziekte of dood onder het vee voor den landbouwer den ondergang beteekent. Ook ziet men dat de Heilige die het meest vereerd wordt in de omstreken van Ath Sint-Servaas is, de genezer van het vee en van de paarden. Telkenjare, op 13den Mei, begeeft een indrukwekkende paardenprocessie zich dan ook naar Stambruges.

Onder deze Heiligen worden zonderlinge namen aangetroffen ; dit is het geval voor « Saint Fade » te Ath, wiens echten naam ik zelfs niet ken en waar, bij wijze van spot, dezen naartoe gestuurd worden die lijden aan de ziekte van luiaardij.

De vermaardste van allen en tevens een van ouds gekende is Saint Ghislain, die niet alleen in Henegouwen vereerd wordt doch ook elders, te Nijvel namelijk waar hij aangeroepen wordt in de collegiale kerk van den H. Gertrudis. Hij schonk zijn naam aan de door hem gestichte abdij van Ursidungus en tevens aan de stad die zich rond deze abdij ontwikkelde. Zijn faam nu dateert niet van gisteren, want weldra zullen wij zien dat zij reeds in de Middeleeuwen bestond ; ook zal zij nog niet verminderen, want zij zal duren zoolang er zullen kinderen zijn die de stuipen krijgen.

De heiligdommen die het meest bezocht worden door de Henegouwers van de Fransche grens zijn echter deze der heiligen niet, zelfs niet deze van St. Servaas, van St. Ghislenus of van St. Druon te Sebourg, maar wel deze die

toegewijd werden aan de Heilige Maagd. Er bestaan vermaarde bedevaartsoorden, die ongetwijfeld reeds in de XVI^{de} eeuw gekend waren, waar veel volk naartoe stroomt op de Mariadagen en die ook elken dag der week druk bezocht worden door individueele bedevaarders : dit is het geval voor O. L. V. van Tongres, te Bonsecours bij Peruwelz, du Buisson te Oeudeghien, de la Fontaine te Chièvres. Er zijn er ook minder belangrijke die evenwel ook nog druk bezocht worden nl. O. L. V. gezegd « du Caillou » te Meslin-l'Evêque, van Goede Hoop te Baugnies, te Cambron, « du Rempart, te Charleroi, van Barmhartigheid te Familleureux en te Marchienne-au-Pont, « du Moulineau » te Ghlin, « de Bon-Vouloir » te Havré, van Montserrat, van den Pilaar te Hon, van « Messines » te Bergen, van de Ontvangenis te Nimy-Maisières, « de la Tombe » bij Doornik, te Wasmes, alle beschreven door Dereume in *Les Vierges miraculeuses de Belgique*. Voegen wij hierbij nog O. L. Vrouw van Loretten, O. L. Vrouw van Bevrijding, O. L. Vrouw van de Goede Dood, O. L. V. « du Rémède » te Ath en drie O. L. V. van Bohemen te Quevaucamp, te Belœil en te Bouvignies.

De geschiedenis van de vermaardste dezer heiligdommen : Tongres, Bonsecours, Chièvres, du Buisson werd geschreven in de XVII^{de} eeuw. De oudste is deze van Robert de Hauport in 1602. Mag men hieruit niet besluiten dat de Mariavereering vooral toenam in de 16de eeuw, als reactie tegen het Protestantisme dat van de H. Maagd niet wilde weten, en in de 17de eeuw onder invloed van de aartshertogen Albrecht en Isabella ? De Spanjaarden brachten eveneens in onze provincie verscheidene Lieve Vrouwen die in hun land vereerd werden : O. L. Vrouw van Montserrat te Ath en te Bergen, O. L. Vrouw del Pilar te Bergen en te Salles.

Dat deze veronderstelling juist is, blijkt ook uit de Rekeningen van de Graven en Gravinnen van Henegouwen, van 1229 tot 1333, in 1924 te Amsterdam uitgegeven door Dr Smit. Men citeert er wel O. L. Vrouw van Cambron, de Moeder Gods van Lience (Liesse), in Frankrijk : N. D. de Senlis, doch geen enkele van deze die in de XVII^{de} eeuw het meest vereerd worden. En nochtans ontbrak het de gravin Joanna van Valois, zuster van den toekomstigen

koning van Frankrijk, Filip VI, en echtgenoote van Willem II, van Henegouwen, niet aan godsvrucht. Overal waar zij voorbijkomt offert zij iets aan de relikwieën en, zoo zij zelf niet ter bedevaart gaat, dikwijls samen met haar dochters, dan geeft zij iemand volmacht om er in haar plaats naartoe te gaan, zooals dit op onze dagen nog gebeurt, en dezen beeweg heette men zooals thans nog « le voie ».

In 1319, op een Zondag in Mei, begeeft zij zich met haar dochters ter bedevaart, van Quesnoy naar Vicogne.

In 1326 zendt zij Baudekin om « à le candelle d'Arras » de 40 stuivers per jaar te dragen, die « messire et madame » er schuldig zijn.

Zij betaalt 23 pond 5 stuivers 6 penningen aan Marescaux den goudsmid voor vijf marken zilver die hij smolt in het beeld dat « madame » schonk aan het klooster van Morselle. Zij offerde eveneens een zilveren hart aan het beeld van Onze-Lieve-Vrouw te Cambron.

Beloken Paschen 1326 betaalt zij 13 florijnen aan een bedevaarder die te paard naar « Saint Louis » te Marseille gezonden werd (kerk der Minderbroeders) en één florijn « à make » waarde : 33 stuivers 6 penningen voor zijn offerande aan den H. Lodewijk.

Zij offert aan den H. Nicasius, te Reims, en vooral aan den H. Fiacrius. Zij verleent geldelijken steun aan de arme bedevaarders : 17 st. 9 p. aan vrouw Heynekin en een andere die moesten beeweg gaan naar « Ays » (Aken), eveneens vier stuivers aan een begijn van Haarlem.

Zij offert 18 stuivers aan St. Rombout te Mechelen en betaalt 4 pond 9 st. voor een wassen beeld met schilden, gegeven aan Sint-Rombout, in naam van Louis. Dit was haar zoontje dat stierf op minder dan tweejarigen leeftijd.

Den dag vóór Pinksteren, 53 st. 8 p. om te geven aan de relikwieën te Cambron, en 8 st. 11 p. om te offeren aan O. L. Vrouw van Cambron. « Entours le saint-Pierre auoust entrant à Muchet alant en pélerinage à Cambron pour Loys, pour ses despens et offrandes, 8 s. ».

Op den dag van Maria-Hemelvaart, gegeven aan Meester Nicole « pour les despens à aller en aucun pèlerinage leur medame l'envoia : 40 s. 6 d. ».

Van 25sten Augustus 1325 tot 24sten Augustus 1326,

teekenen wij nog volgende bijzonderheden aan : 16 st. gegeven aan vrouw Jacquemin Domont, voor haar echtgenoot die stierf « en la voie de Saint Jacques » waar hij naartoe ging voor mevrouw ; 16 st. aan de Guillemin de Wallaincourt (Wadelincourt, arr. Ath) ; 32 st. 's Zondags na het feest van den H. Martinus (Winter 1325), aan Mevrouw voor aalmoezen bij het ter bedevaart gaan van Valenciennes naar Saint-Amand en om te offeren, 's Dinsdags na Sinte-Luce (1325) aan Mevrouw voor aalmoezen « en le voie de Saint-Mort » (St. Maurus, ten W. van Parijs) 20 st. ; 2 florençois van 39 st. aan Mevrouw, den Donderdag na het feest van St. Gregorius (1326) om te geven aan de relikwieën te Saint Ethon de Dompierre (bij Avesnes) ; 's Zaterdags na het feest van St. Marcus, voor «la voie de Saint-Amand» wanneer Mevrouw er ter bedevaart ging : 41.12 st. 6 p. ; 's Zaterdags na het feest van Sint Barnabas (Juni 1326) 8 st. aan een vrouw die « le mal Saint Guelin (Quélin = Quirin) had ; op Sint-Lucasdag (1325) aan « mademoiselle» om te offeren aan Onze Lieve Vrouw te Saint-Amand, waar zij ter bedevaart ging : 19 st. ; 10 st. 's Woensdags na het feest van den Heiligen Martinus aan Mère Pasque « pour le contrepois (1) et l'offrande Loys, no demisiel » aan Sint Druon (van Sébourg, waar zijn graf is).

In 1327 geeft Jakemes de Benenges, ontvanger van Henegouwen, 30 pond op den feestdag van Saint Gillain « pour le voie medame d'aler en pèlerinaige à Cambron, à Saint-Gillain et ailleurs ».

Nog 60 pond den dag van den Grooten Vasten, te Valenciennes, « pour pèlerins envoier pour medame ».

Den Donderdag na Sint-Remigius vertrok de gravin naar Valenciennes met haar dochter Philippine, die weldra in 't huwelijk zou treden met Edward III van Engeland, en haar zoon Willem ; zij gingen naar Saint Ghislain waar zij 's Vrijdags bleven, gebruikten het avondeten te Bergen en waren 's Zaterdags allen te Cambron. Naar alle waar-

---

(1) Uit een anderen tekst, waarin er sprake is van het « contrepoids » (tegengewicht) van den oudsten zoon Willem, kan opgemaakt worden dat hiermede een gift graan bedoeld wordt, waarvan het gewicht gelijk is aan het gewicht van den persoon voor denwelken men de voorspraak van den Heilige afsmeekt.

schijnlijkheid is er hier sprake van een bedevaart voor Louis, die met zijn jongste zuster Isabella te Valenciennes gebleven was.

Den 19^{den} Maart 1328 ontvangt Roger de Kamerheer (Cambrelenc) zeven florences met een waarde van 9 pond 10 st. om van Valenciennes ter bedevaart te gaan naar « Saint-Thumas de Cantorbie (Cantorbery).

En 6 p. 3 st. aan Godefroid Luissier die de bedevaart deed tot den H. Fiacrius, van Valenciennes naar Parijs.

Men ziet dat de arme moeder heelemaal desperaat was en niet meer wist tot welken Heilige zich wenden.

En daar zij eveneens een kind verwachtte (1) dat bij zijn geboorte zou sterven, liet zij haar van Nijvel de relikwieën en de ceintuur van de Heilige Gertrudis komen. « Le jour Saint-Martin pour remener de Valenciennes à Nyvelle le cheval dou capelain Saint-Gertrud ki porta reliques : 5 s. 8 d. » — « Entour Saint-Nycolai donné à un prestre de Nyvelle pour ses despens à porter le coroye Sainte-Gertrud à medame : 12 s. »

Zij stuurt nog Marien, die bij Madame des Marlis is, ter bedevaart naar Sint-Fiacrius, en offert op den dag van Maria-Hemelvaart aan den H. Jacobus en aan de relikwieën te Saint-Ethon.

Op den feestdag van den H. Ghislenus bevindt zij zich te Saint-Ghislain en geeft 75 st. om te offeren ; « item pour le contrepoids (zie hooger) de lui, de medemisiel et de medemiselle Isabiel et Loys : 28 s. ; à Medemiselle et à Willaume pour offrandes : 17 s. ».

Den volgenden Zondag te Cambron, om te offeren : 6 florences.

Het is wel opvallend dat zij een groote godsvrucht heeft tot Onze Lieve Vrouw van Cambron en voor den H. Ghislenus, doch dit is eveneens het geval voor andere heiligdommen van het hedendaagsche Henegouwen.

Den 6^{den} Mei begeeft zij zich naar Nijvel en offert er aan de Heilige Gertrudis : 5 florences ter waarde van 6 pond 17 st. 16 p.

's Dinsdags na Pinksteren aan Sint-Aicard, te Haspre, voor haar offerande 2 florences van 55 st. ; item « au

(1) Jehan.

vieil homme ki loye de le châîne : 10 s. ». Hier is ongetwijfeld sprake van een gebruik dat veel gelijkenis vertoont met dit van de ceintuur van de H. Gertrudis.

Denzelfden dag, aan een bedevaarder om van Quesnoy naar Keulen te gaan, tot de Drie Koningen, 4 florences, en voor hetgeen hij moest offeren 3 florences, ter waarde van 9 pond 12 st. 6 p.

's Zaterdags na de Verspreiding der Apostelen, aan Verberie, voor een horentje waarin relikwieën waren : 10 st.

Aan een bedevaarder uit Zeeland die naar Sint-Jacobus ging geeft « madame » 13 st. 6 p. Den Vrijdag na « la St. Betremieu », feest van den H. Bartholomeus, aan een klein kind dat naar Cambron beeweg komt, gegeven door « madame », 8 st.

Verder zijn het, tijdens haar verblijf in het bosch van Vincennes, bedevaarders die zij zendt, langs Lagny, naar Sint Fiacrius, bij Meaux, of naar Sint Maurus of nog naar Sint-Denijs ; vijf pond was « Ki ardi devant nostre Dame à Senlis » ; op de kruisdagen aan de relikwieën van het Heilig Kruis te Kamerrijk : 12 st.

Bij gelegenheid van een bedevaart zal het eveneens geweest zijn dat zij een wassen toorts van 178 pond offerde, aan 34 p. het pond (25 pond 15 st. 6 p.) en een andere toorts van 180 pond aan 7 stuivers het pond (28 p. 10 st.) (Rekeningen van 12^{den} Januari 1332 tot 10^{den} Januari 1333).

Trouwens heeft men kunnen vaststellen dat Joanna van Valois, Fransche prinses, die, na de kroning van haar broeder Filip tot Koning van Frankrijk, dikwijls lang te Parijs verbleef, een bijzondere godsvrucht bewaard had tot de heiligen van haar vaderland. In haar graafschap Henegouw schijnt zij de miraculeuze Mariabeelden van Hal, Tongres, Bonsecours en Chièvres niet te kennen. Zij heeft slechts een vurige godsvrucht tot den H. Ghislenus, dien zij aanroept voor haar zoon Louis, en voor Onze Lieve Vrouw van Cambron. Het was in dien tijd dat de jood Willem zijn heiligschennis beging in de abdij en het is in 1326 dat haar echtgenoot, graaf Willem, aan het Park te Bergen, het eigenaardig tweegevecht leidde tusschen den heiligschenner en den maarschalk Jean Lefèvre, van Estinnes.

J. DEWERT.

Nijvel.

Een stadsbeeld uit de Middeleeuwen.

Van één zaak zijn we wel overtuigd, nl. dat hij die door de straten van Nijvel ronddwaalt, zich vandaag zoomin als gisteren zal afvragen, welk feitelijk in het verleden het uitzicht was der plaatsen die hij thans betreedt.

En inderdaad, dit heeft bijna geen nut ! Doch is alleen het nuttige noodig in het leven ? Zoo u dan wilt, zullen wij samen een denkbeeldige wandeling door het Nijvel uit de Middeleeuwen ondernemen.

Iemand zegde, het was Camille Lemonnier, dat Nijvel een lachend stadje is : *Nivelles est une ville qui rit.* Dit is wel mogelijk, alhoewel wij oordeelen dat het er eerder treurig is. Is de reden misschien te zoeken in het feit dat wij er haast 30 jaar weg zijn ? In alle geval was Georges Willame (in zijn roman « Monsieur Romain ») onze meening toegedaan. Wat er ook van zij, één zaak staat vast, nl. dat Nijvel in de Middeleeuwen eerder een echt nest was. De uitdrukking klinkt misschien wel al te kras, doch lachend was het er in geen geval.

Zoo men geen rekening houdt met enkele onlangs aangelegde straten, met het te niet doen van enkele gangen en met het recht maken van enkele huizenrijen, dan komt men tot een stadsbeeld dat veel gelijkenis vertoont met het Nijvel uit de Middeleeuwen.

De straten waren verre van rein. Alleen de voornaamste wegen waren bestraat. Van stoepen was er geen sprake. Wilden zij niet omvergereden worden, dan konden de voetgangers een plaatsje zoeken naast de overgroote steenen die tegen de huizen aangebracht werden, met het doel de gevels voor beschadiging te behoeden.

Van de daken, die over 't algemeen geen goten hadden, liep het regenwater rechtstreeks op de straat, die weldra in een echten modderpoel herschapen was. Het rioolstelsel bestond niet ; het water liep weg langs grach-

ten, waarin natuurlijk door de oeverbewoners allerlei vuilnis geworpen werd. Dit gaf het gemeentebestuur aanleiding tot het uitvaardigen van ordonnantiën, die verboden doode dieren in het water te gooien.

Terwijl aan de beenhouwers toegelaten werd er het bloed en den afval der geslachte dieren in te gieten mochten ook de brouwers er buizen op plaatsen, ten einde het voor hun nijverheid noodige water te pompen. In dien tijd dronk men, zooals het lied van Willame ons leert « *de la bière du merson en toutes les saisons* ».

Zij die niet naast deze waterloopen woonden maakten gebruik van de duisternis om hun vuilnis en hun keukenafval in een nabijen hoek of tegen een der hoogergenoemde steenen gaan te werpen.

Zeer veel huizen waren van hout gemaakt en het meerendeel waren met stroo gedekt. Daar er dus terecht vrees voor brand bestond, was het verboden vuurpijlen af te schieten, vreugdevuren te stoken of geweersalvo's in de straten te lossen. Als dergelijke vermakelijkheden toegelaten werden, moesten de inwoners emmers water op den drempel van hun woning plaatsen en ladders tegen de gevels rechtzetten.

In elke straat waren er schuren, zelfs op de Markt, alle natuurlijk met stroo gedekt.

De groote prachtige winkelramen waren in dien tijd nog niet gekend ; gezien de kleine afmetingen der vensters, konden de mooie etalages die wij hedendaags zien nog niet gemaakt worden. De winkeliers stelden zich tevreden met enkele staaltjes van hun koopwaar aan hun gevelmuur ten toon te hangen. Hun eenige reclame was het uithangbord.

Verlichting kende men niet. Wie 's avonds uitging moest zich niet op straat wagen zonder een lantaarn bij zich te hebben.

De poorten van de stad werden in den Winter te acht uur 's avonds, en in den Zomer te negen uur of half tien gesloten.

Ziedaar welk in vroegere eeuwen het algemeen uitzicht van de stad was.

Van buiten de muren gezien moest zij nochtans schilderachtig zijn met de torens en torentjes van haar

kloosters, haar godshuizen en haar kerken, verscheiden van hoogte en vorm, en middenin de spitse toren van de collegiale kerk.

Om te eindigen zullen wij nu nog even een wandeling doen door de straten.

We vinden er nergens plaatjes, waarop hun namen vermeld werden en de huizen evenmin dragen een nummer. Meestal hing hun naam af van de willekeur der officieele schrijvers. Naargelang men langs het een of het andere uiteinde binnenkwam had men verschillende namen — zelfs straatgedeelten kregen een bijzondere benaming. De naam zelf werd ofwel ontleend aan een ambacht (wat zelden het geval was), ofwel aan om 't even welk personage. Zoo gebeurde het meermaals dat sommige straten na elke generatie een nieuwen naam kregen. In de XVII^{de} eeuw slechts begonnen de straatnamen een vasten vorm aan te nemen.

AIMÉ BRULÉ.

N. D. R. — In onze Fransche uitgave publiceeren wij verder een heele reeks straatnamen en opschriften van uithangborden van vóór de XIX^{de} eeuw. De plaatsen waar de woningen zich bevonden wordt bepaald en bij vele geeft schrijver een korte geschiedkundige toelichting. Dit als inlichting voor onze lezers die zich speciaal met uithangborden zouden bezighouden.

Folkloristische nota's uit het Archief der Brusselsche Godshuizen.

Wanneer M. Frankignoulle, in leven archivaris der Godshuizen van de Stad Brussel, bij het onderzoek van de documenten die behooren tot de rijke verzamelingen van de Godshuizen een stuk aantrof dat voor ons, folkloristen, waarde had, dan zou hij nooit nagelaten hebben het over te schrijven en ons dit archief te laten geworden. Hieronder publiceeren wij enkele der nota's die wij van hem ontvingen :

H. 295. — Ziekenhuis van het Begijnhof.

Memoriaalboeck — 1634 tot 1648. — fol. 1. — Roode Roede.

Opten ij^{en} aprilis 1634 den voerscreven heeren ende joffrouwen aengedient zijnde bijden Lieutenant vande Roode Roede dat de Roode Roede voertijdèn hadde gejusticieert misdadige persoonen galgen ende andersints gestelt op seker deelken oft stucxken landts den Goidshuyse vander voers. Infirmeryen toedehoirende groot ontrent een dachwandt gelegen in forme van eenen triangle onder de prochie van Moelenbeke metter eender syden aande herbane loopende van Bruessel naer Aelst ende metter ander syden aende strate loopende naer ... *(oningevuld)* ... commende metter derder syden tegen de goeden ...*(oningevuld)* ... hebbende deselve Lieutenant oyck aengedient dat noch eenige persoonen in leven waeren die tselve over l oft lx jaeren geleden hadden gesien oyck dat tselve stucxken landts noch tegenwoirdelijck te dyer oorsaecken werde geheeten het Schavot, Ende voerts deselve Lieutenant den voerscreven heeren veradverteert hebbende dat hy van intentie was opt voers. stucxken landts wederomme galgen ende andersints te stellen, hebben die voers. heeren ende joffrouwen geresolveert datmen tselve soude gedoogen om proces te schouwen sonder prejuditie nochtans van geheel te blyven om tselve te doen amoveren ende beletten soe wanneer ende by sulcken middel alsmen soude vinden te behooren.

Zelfde boekdeel. fol. 110. — van 29 November 1639. — Het ziekenhuis van het Begijnhof geef in cijns bovengemeld goed aan Jan de Meur : het goed wordt beschreven als volgt :

Een stucxken landts groot een halff dachwandt oft daerontrent.... gelegen in forme van eenen triangle buyten die vlaemsche poerte deser Stadt neffens het Begynenvelt tusschen die groote herbane aldaar in deen syde ende de straete loopende naer Ossegem in dandere, commende metter iij[e] syden aende goeden... *(oningevuld)* ... Ende gemerckt die Roode roede over eenige jaeren heeft gepresenteert op voerschreven stucxken landts te stellen galge ende anderssints tot het executeren van gesententieerde misdadige, sonder nochtans soe men meynt, daertoe te hebben eenich fundament, soe is conditie dat oft sulcx noch quame gepretendeert te worden, dat den cooper tselve sal moeten defenderen sonder dyen aengaende eenich garand te hebben tegen den voerschreven Goidtshuyse....

H. 284. — Ziekenhuis van het Begijnhof. — Boek der rantsoenen en uitdeelingen (1551). — fol. 14. Junius.

Omtrint desen tyt slaet men een vercken dat men distribueert den armen ende boeden vander Infirmeryen met oick allen den gemeynen beghynen huysmeesterssen van desen hove in hutssepot metten suvere.

Daer af men gheeft mynen heere den cureyt metten binnen cappellaenen eenen halfharst, den vier jouffrouwen grootmeesterssen met der Infirmerye meestersse ende clerck elcken eenen com suvers met sesse stucken vercken vlees.

Item om tselve suvere te makene soe neempt men ses veertelen terwen diemen laet te broye dwelck men snyt en stucken met langendunnen sneden ende diemen sedt te weycke met scoonen lauwen watere ende geweyct zynde doetmen tselve al duere eenen stromyne oft tempste, ende dan doetmen daertoe vander pensoepe vanden voirscreven vercken daertoe vuegende een half pont ghymbeers, een half pont pepers ende een onsse sofferaens een half vieredeel caneels dry quaerten eecx ende dit gesoeden deylt men metten vlees als voer.

H. 284. — Ziekenhuis van het Begijnhof. — Boek der rantsoenen en uitdeelingen (1551). — fol. 41.

Tegen Sinte Mertensavent soe coopt men om te backen die taerten diemen alsdan distribueert drye hondert eyeren ende vier vierendeelen appelen geheeten mynnelingen oft andere suete appelen soe verre d'Infirmerye die aen haer selven nyet en heeft. Dair inne dat men doet een pont ghymbeers, een pont caneels, sesse ponden meelsuyckers ende drye pepercoecken Ende hieraf maict men drye taerten van eender sorten Ende noch een taerte voer de boeden Ende in dese leste taerte doetmen alleenlyck eenen pepercoeck Ende wat pepers Ende hieraf geeft men den knapen waerten vanden Goidshuysse poirteressen elck een stuck taerten.

H. 284. — Ziekenhuis van het Begijnhof. — Boek der rantsoenen en uitdeelingen (1551). — fol. 69. Aprilis.

Item inde goede weke cooptmen gemeynelyck eenentwintich hondert eyeren om daer mede te makene vlayen diemen distribueert mynen heere den cureyt, grootmeesterssen ende den armen vander Infirmeryen ende andere die deselve gewoenlyck syn te hebben ende men behoeft totten selve vlayen dertich potten suet melcx oft daer omtrent met noch derthiene nyeuwe thiensssche kasen, welcke vlayen men gewoenlyck is te distribuerene soe hier nae volght tewetene myne heere den cureyt drye kese vlayen drye melck vlayen ende twee appelvlayen, den binnencappellaenen ij melck vlayen ij kese vlayen ende een appelvlaye, den vier grootmeesterssen elck twee melck vlayen twee kese vlayen ende een appel vlaye Elck vanden armen op dinfirmerye metten poirtenerssen twee melck vlayen twee keze vlayen, der Infirmerye meestersse ende den clerck elck van hen gelyck den grootmeesterssen Item alle de maerten vander Infirmeryen die geeftmen vlayen gelyck men den armen distribueert ende den knapen vander Infirmeryen metten belleman geeft men vuyt gratien ende totter tyt toe dat men met hen aengaende van allen hunnen loon in gelde met eenen sekeren pennick naerder sal syn overcommen elcken vier vlayen gelyck den armen. Item de kerckmeestersse ende custersse elck een melck vlaye ende een kese vlaye. Item alle huysmeesterssen elck ij vlayen ende reste vanden selven vlayen distribueert men den gemeynen beghynen van desen hove nae de discretie vander Infirmerye meestersse.

Archief der Godshuizen van Brussel. Boekdeel B. 1462 — bevattend de opgave der uitdeelingen die jaarlijks moesten gedaan worden te ter Kisten. 16de-17de eeuw). — folio 8... (Junius).

Item men plach alle jaere te beloeken Sinxene te slaan eenen swaeren deylosse dairaff men den kistdochteren, custerssen ende poertenerssen plach te geven elck een stuck van tusschen vyff ende ses ponden. Item mynen heere den cureyt met synen capellaenen xxviij ponden met eenen hutsepot, de kistmeestersse opdat heur belieft een stuck gelyck de kistdochteren ende den clerck een stuck. Ende tsurplus dat tot stucken nyet en quamp dat slochmen al tot hutsepot ende alsdan soe cochtmen noch rintvleesch oft hutsepot opt vleeschuys voor alsoevele gelts als de penssen vanden selven osse vercocht waeren ende daer maecktemen all tsamen aff hutsepot ende dyen gaffmen al gesoeden den scamelen armen beghynen dat gheen kistdochteren en waeren, ende alsmen dyen osse nyet gevuegelyck gecrygen en conste soe gaffmen daervoere gelt tewetene elck voor hen stuck vleesch.... iiijz stuyvers.

Folio 12 verso (Julius).

Item des vrydaeghs voer Sinte Maerten dach soe plach men altyt te slaen drye verckenen ende die deyldemen den kistdochteren met stucken elck stuck wegende omtrent vier pondt ende dat tot alsulcke stucken nyet en conste gecommen dat slochmen all in hutsepotte die gesoeden wordde ende deylt den armen gemeynen beghynen dat gheen kistkinderen en waeren ende alsdan heeft mynen heere die cureyt met zynen capellaenen eenen verckensherst ende pensen te wetene mynen heere den cureyt met synen capellaenen vier witte worsten ende twee bloye worsten, eenen voet, levere ende anderssints tghene datter toebehoert ; die vier grootmeesterssen elcken twee worsten een bloye worste oyck met tghene datter toebehoert vangelycken oyck die kistmeestersse ende clerck gelyck die grootmeesterssen.

Fol. 14 (Augustus).

Item men doet altydt voor half ooghst maelen sess sisteren terwen om die bloeme daer af alle het hoff door te deylen diese begheeren ofte ter kisten haelen willen, ende dan ghaet een vanden kistmaerten omme al het hoff door roepende : joffrouwen hebt die bloeme, ende die maerten hebben oick elck een schotel bloemen ende men doet den voirscreven terwe een vanden beckers vander Infirmeryen ter kisten buydelen, dienen betaelt.

Fol. 15 verso (Augustus).

Item wylen jouffrouwe Laurentie Wouters in haeren levene beghyne heeft by haeren testamente gepasseert voor henriek Rinck als notaris.... opten lesten meert XVC eenenvyftich desen goidshuyse gemaeckt twee besundere renten deene van thien rinsguldenen ende dander van acht rinsguldenen..... opten last, commere ende conditien hier naer beschreven.....

Item dat de voorscreven kistmeestersse alle jaere salgeven aen dinfirmeryemeestersse twee rinsguldenen twee stuyvers om daermede te coopen alle jaere vier ende een halff gelten muscadelle degelte van achtstuyvers diemen sal distribuerene den vroukens opde aelweessene levende ende anders nyet ende dat op de feeste van onser liever vrouwen seven blyschapen elck vrouken eenen halven waelpot ende elck een wittebroot van acht myten.

Item thuys genompt cleynen Laeken voor eenen maeltyt te houdene voorde beghyntkens woonende int voors. huys oft convent jaerlyks thien stuyvers die nemmermeer naemaels anders en sullen geemployeert worden dan totten voors. maeltyt gelyck sy testatrice begeert dat zy huyssusters voorgenompt oyck sullen moeten doen dyes sullen de huyssusters schuldich wesen te palleren den hoogen choor op de feeste van onser liever Vrouwen seven blydschappen...

Item noch vier stuyvers den eenen om te maiken eenen rosenen hoet om dyen te stellen op de groote monstratie met peerlen claveren ende letteren, den tweesten om noch eenen roosen hoet mette kerke peerlen ende claveren voor onse lieve Vrouwe opde voors. feeste, den derden voor aulen, den vierden om stroyssel te coopen ende dat te stroyen inden hoogen choor ende soe verre alst streckt.

Item thuys oft couvent genompt tsint armen huys oyck thien stuyvers tot eenen maeltyt als voere dyes sullen de huyssusters schuldich wesen te palleren den hoogen choor opten avont van sinte Laureys, martelaer ende noch drye stuyvers den eenen voor een croone om die te stellene als voere opde feeste van onser liever Vrouwen, den tweesten tot stroyssel den derden om ouwelen....

Item thuys te Rumpst gelycke thien stuyvers tot eenen maeltyt als voere die sy houden sullen tsanderdaeghs vander feeste vanden heylige Sacrament oft binnen de octave ende noch vyff stuyvers den eenen stuyver voor een croone als voere, noch drye stuyvers voor groote ende cleyne ouwelen ende den vyffsten tot stroyssele dyes sullen de voorsc. huyssusters schuldich wesen te palleren den hoogen choor opten avent vander feeste vanden heyligen Sacramente.

Item thuys genompt den spiegele oyck thien stuyvers voor eenen maeltyt als voere dyes sullen de huyssusters schuldich wesen te palleren den hoogen choor opten avent vander kerckwydinghe vander kercken vande voorscreven Beghynhove noch eenen stuyver voor een croone als voere noch eenen stuyvere tot ouwelen ende noch eenen stuyver tot stoysele.....

Fol. 21 verso (October). — Ter Kisten kermesse.

Item ter Kisten kermesse is altyt des sondaeghs voorde kerckwydinghe van desen hove ende alsdan plachmen altyt te slaene dry vetten verckenen ende daeraff maeckt men al hutsepot, ende dyen hutsepot geeft men sonder sop intsuevere dwelckmen alsdoen maekende was, ende dat suevere metten vleesche sont men mynen heere die cureyt metsynen capellaen den buyten capellaenen, den grootmeesterssen ende men deyldet ter Infirmeryen den gemeynen beghynen ryck ende arm dies begheerden ; ende de pensen worden gedeylt als hier voere.

Doen sloechmen soe vele ganssen alsmen alsdoen behoeffde ende die deyldemen al gebraden metten looke als hier naer volght te wetene myne heere de cureyt een halff gans zyn drye capellaenen een halff gans elck met een halff gafferye ende loocke ende eene com tsuevers met hutsepotte vanden voors. verckenen oft daerdaervoere elck een harst. Item elck grootmeestersse een vierendeel van eender gans metten gafferye looke ende een com suevers met hutspotte als voere. Item elck kistdochtere een vierendeel van een gans gafferye looke ende drye lepelen suevers men seven oft acht stucken hutsepot. Item de Kistmeestersse, clerck, graeffmaeker

elck een vierendeel van een gans met loock tsuevere ende hutsepot als voere ; Item alle andere ghemeynen beghynen hebben eenen lepele tsuevers met wat hutsepot. Item de twee maeghden diet hulpen bereyden elck een vierendeel vande gans ende voorst gelyck de kistdochteren, den kistmaerten onder hen beyden drye stuyvers den belleman ende den kistdochteren die het vierendeel vande gans nyct en begheerden dyen ghaffmen eenen stuyvere oft twee blancken naerden tyt. Item alsdoen gaffmen den kistdochteren elcken voor een waelpot wyns besedt te thien plecken de gelte een black vi^ten^.

Fol. 42. (Martius).

Item tegen tsanderdaeghs nae halff vasten soe plachmen te maeken hetgroot peper ; ende daertoe dedemen de brooden van den ses veertelen graens hier voere geruert ende een halffve ame goede worsse oft soe vele dat genoech was, een quaert raepsmout ongebert een gelte oft wat meer goyen eeck twee reesenen ayewyn twee of drye pont suyckers een halff pont gimbeers een halff pont pepers acht pont rosyns ende sloesteren ende dat peper deyltmen mynen heere den cureyt den buyten ende binnen capellaenen den grootmeesterssen kerckmeestersse ter Infirmeryen den clerck ter kisten den kistdochteren custerssen ende poertenerssen elcken drye lepelen ende men droecht den heere ende jouffrouwen thuys, den kistdochteren, custerssen ende portenerssen haldent ter kisten ende voorts deyldement allen den gemeynen beghynen diet begheerdent te haelen arm ende rycke eenen lepel.

Getallen, Munten, Maten en Gewichten.

Verzamelde nota's uit de folklore van Geeraardsbergen.

In nr 70 (XIIde jaargang, blz. 334) van *De Brabantsche Folklore* vroegen wij inlichtingen betreffende de nog bestaande overblijfselen van niet-wetenschappelijke telling. Vanwege Mej. Augusta De Clercq ontvingen we een reeks nota's die we hier, ten gerieve van onze lezers, volgaarne overdrukken. Verdere inlichtingen uit andere gewesten van het land zullen steeds zeer welkom blijven.

* * *

Geld.

In het dialect van Geeraardsbergen (vóór den oorlog) :

1 stukje van 1 centiem heet men 'n halfken.
1 stuk van 2 centimes heet men ne cent.
3 maal 2 centimes heet men droa centen.
1 stukje van 5 centimes heet men n'en halve stuiver of n'en halve kluit.
1 stuk van 10 centimes heet men n'en dikke stuiver of n'en dikke kluit.

Deze benaming vond zijn oorsprong in de eertijds in omloop zijnde groote koperen Fransche geldstukken. In Frankrijk worden deze tegenwoordig nog gebruikt en heet men ze : *un petit sou* en *un gros sou.*

Hier worden de « dikke stuivers » nog gebruikt om te « heulen » (met een geldstuk naar een lijn schieten) ; vandaar hun naam « heulstuivers ».

1 stuk van 0.25 fr. heet men 'n koartje (een kwartje) 1/4 fr.
1 stuk van 0.50 fr. heet men 'n half frankske of 'n half manneken.
1 stuk van 1 fr. heet men ne frank.
1 stuk van 2 fr. heet men n'en dobbele frank.

3 stukken van 5 fr. heet men droa peerdenoogen of droa stukken.

1 stuk van 5 fr. heet men 'n peerdenoog of e' stuk.

1 stukje van 20 fr. heet men 'n goadvogelken (goudvogelken).

Hedendaags zijn de centen en de halfkens uit den handel verdwenen. De thans gebruikte stukken heeten :

'n nikkelen stukje van 0.05 fr. heet men n'en halve stuiver.

'n nikkelen stukje van 0.10 fr. heet men voaf centen (vijf cent).

'n nikkelen stukje van 0.25 fr. heet men twelf cens en half of 'n koartje.

'n nikkelen stukje van 0.50 fr. heet men 'n half frankske.

'n nikkelen stukje van 1 fr. heet men ne frank.

'n nikkelen stukje van 2 fr. heet men n'en dobbele frank.

'n nikkelen stukje van 5 fr. heet men 'n stuk van 5 frank.

Op het einde van de XIX^{de} en in het begin van de XX^{ste} eeuw nog (van 1900 tot 1910) betaalde men te Geeraardsbergen 's Maandags en 's Vrijdags op de markt de boter en de eieren met stuivers. Zoo zegde men bv. :

De boter gaat 88 stuivers. Dit beteekende dat men 88 stuivers betaalde voor 3 kgr. boter.

Een stuiver nu was 9 centimes waard.

Zoo moest men nemen 88 × 9 en daarna deelen door 3 om den prijs van 1 kgr. boter te weten :

Voor de eieren zegde men op dezelfde wijze :

« de eieren gaan vandaag 32 stuivers (voor 25).

Men moest aldus 32 vermenigvuldigen met 9 centimes en deelen door 25 om den prijs van een ei te kennen.

Gemakkelijkshalve hadden de handelaars boekjes in dewelke de prijzen in stuivers en tevens in centimes aangeduid waren.

Thans worden de boter en de eieren per kilo en per stuk verkocht.

Te Lessen (5 km. van Geeraardsbergen) heette men 25 eieren « un quarteron » = 1/4 van 100 en telkens iemand « un quarteron » kocht kreeg hij een 26ste ei op den koop toe.

1 stuiver = 9 centimes.

11 stuivers = 99 centimes (op elke frank wou men dus 1 centiem en « gierige pinnen » verkozen natuurlijk deze wijze van tellen).

20 stuivers = 1 fr. 80 = een gulden.

Vóór 50 jaar heette men 16 centen of 32 centimes « 'n plakket ».

Gewichten.

100 gram	heet men	te	Geeraardsbergen	'n viendeel.
50 gram	»	»	»	'n half viendeel.
10 gram	»	»	»	'n ons.
20 gram	»	»	»	'n dobbele ons.
250 gram	»	»	»	'n koartje ('n 1/4 kilo of 1/2 pond).
500 gram	»	»	»	'n pond.

Te Lessen — Twee Acren en omgeving :

500 gram heet men une livre.
250 gram heet men 1/2 livre.
125 gram heet men un quart de livre.

Maten.

Te Geeraardsbergen en omstreken :

1 deciliter heet men 'n moatjen ('n maatje).
1/2 deciliter heet men 'n half moatjen.
2 deciliter heet men 'n dobbel moatjen.
1/2 liter heet men 'n pinte (2 pinten in 1 liter).

Getallen.

Raadsels : 1) Tien, tien, dobbel tien, vijf en veertig en vijftien — Hoeveel zijn er in ? Antw. 100.

2) Hoe vindt ge 6 maal 13 in 12 ?

Men schrijft de getallen van 1 tot 12, aldus

1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12

Daarna neemt men telkens het eerste en het laatste getal en men telt samen : 1 + 12 ; 2 + 11, enz...

3) Wat moet men bij 10 doen om 100 te hebben : Antw. : een nul.

4) Hoeveel is de helft van 12 : Antw. : 7.

Om dit te bewijzen schrijft men het getal in Romeinsche cijfers : XII ; men trekt er een streep middendoor en men bekomt VII.

N. B. Wat de mystiek der getallen betreft is er veel te vinden in het mooie folkloristische lied : Het Kaartspel. (Zie Brabantsche Folklore, 11de jaar, Nr 64).

* * *

Men Nieuwjaar zongen de kinderen van deur tot deur het volgend liedje, in hetwelk eveneens de eerste tien getallen voorkomen.

1. Den Heere Jezus-Christus
Die leeft in 't openbaar
De kinderen met hun rozenwijn
Voor Jezus willen wij vroolijk zijn
Ne zaligen Nieuwjaar. } Refrein

2. De twee steenen tafelen (Den Heer, enz...
3. De drie Patriarken
4. De vier Evangelisten
5. De vijf wonden Christi
6. De zes kruiken witte wijn die voor Ons Heer geschonken zijn
7. De zeven sacramenten
8. De acht zaligheden
9. De negen koren der Engelen
10. De tien witte nonnen, die in het klooster zongen.

Na ieder getal wordt telkens het refrein hernomen.

* * *

Veel vermaken zich de kinderen met stokjes. Ze maken er allerlei figuren mede, zooals : driehoeken, rechtvormige, ruiten, trapeziums, enz.

Ook merkten wij op dat ze derwijze samengevoegd werden dat ze drukletters vormden :

I L T A W E enz.

Aan sommige getallen beneden de 100 geeft men een bijzondere naam :

11 Twee kotereers.
12 De twaalf apostels.
13 Judas.
22 De twee zwaantjes.
25 Zilveren jubilé.
30 Gij zijt bermertig.
33 De jaren van Christus.
44 De twee zeteltjes.

50 Gouden bruiloft.
69 Onder en boven.
77 De twee kapmessen.
88 De twee slinge-slangen.
90 Grootvader.
100 Honderd kakt in uw broek dat 't dondert.

* * *

Om leeren te tellen gebruiken de kinderkens hun vingerkens. Terwijl zij zingen zeggen zij langzaam het volgend rijmpje op : (genoteerd te Geeraardsbergen en in de omstreken).

1 Een gaat alleen.
2 Twee breekt zijn been.
3 Drij komt er bij.
4 Viere staat te pieren.
5 Vijf begint te kijven.
6 Zesse gaat naar de messe
7 Zeven komt hem tegen.
8 Achte staat te wachten.
9 Negen begint te beven.
10 Tien gaat bij kromme Sebien.

— De kleinen tellen als volgt en telkens duiden zij het genoemde lichaamsdeel met den vinger aan :

1 Een mondje om te spreken.
1 Een neusje om te rieken.
2 Twee oogjes om te zien.
2 Twee oorkens om te hooren.
2 Twee handjes om te werken.
2 Twee voetjes om te loopen.
5 Vijf vingerkens aan elke hand.

De kinderen zeggen het volgende rijmpje op, terwijl zij een verticaal lijntje trekken iedere maal dat zij den klemtoon van een woord uitspreken. Als de lijntjes juist op maat getrokken worden zullen er een-en-twintig staan op 't einde van het rijmpje.

Eentje, beentje, barreken hout	I I I I
Is mijn soepken niet te zout ?	I I I I
Wilde wedden veur een bedde	I I I I
Wilde wedden veur een zwijn	I I I I
Dat er een-en-twintig krabbekens zijn.	I I I I I

* * *

Drie, zeven en negen noemt men heilige getallen.

3 heeft een wondere kracht.

Vooraleer een kindje zingt zeggen de ouders : « Toe zingt eens : een, twee, drie ! en 't kindje begint.

Doet men het springen : men zegt : al een, al twee, al drie ! en het kindje bij de handjes nemende, doet men het omhoog springen of van een stoeltje springen, over iets springen, enz.

Doet men een beeweg, dan moet men 3 maal rond de kerk gaan.

Alle goede dingen gebeuren in drie, zegt een spreekwoord.

De derde keer is het boetens (te betalen), zegt een ander spreekwoord.

Van het getal drie zegt men :

De drie goddelijke deugden.
De drie goddelijke personen.
De drie dagen dat Jezus lichaam in 't graf rustte.
De drie koningen.

Van het getal zeven zegt men :

De zeven dagen der week.
De zeven Sacramenten.
De zeven werken van Bermhertigheid.
De zeven wonderen der wereld.

Voor een noveen is het de gewoonte negen dagen lang te bidden :

3, 5, 7 of 9 Onze Vaders.

Nooit zal men 4, 6, 8 of een ander paar getal nemen om een noveen te doen.

Juni 1934.

AUGUSTA DE CLERCK.

Ditjes en Datjes.

Sedes Sapientiæ van Ways.

De kerk van Ways bezit een Sedes Sapientiæ uit de XII[de] eeuw die door toedoen van den E. H. Lambert, pastoor der parochie, volgens de oudere werkwijzen gerestaureerd werd. Dit beeld is afkomstig uit de oude Romaansche kerk van Mousty en werd

daarna teruggevonden in een afgelegen gehucht van Bousval. Naar kon vastgesteld worden, heeft men het beeld vóór ongeveer tweehonderd jaar hersteld. Bij het opsturen der foto van bewust beeld vroeg de E. H. Lambert tevens of er geen middel was om de Sedes Sapientiæ van Leuven laten te herstellen, die zich in zeer slechten staat bevindt in het klooster der Zwartzusters.

De Handschoen van den H. Bernardus.

In een onlangs gekocht tweedehandsboekje vonden we een klein prentje met tekst, alles samen vier bladzijden, formaat 10×6,50. Op de eerste bladzijde stond hierbijgaande teekening.

De tekst zegt dat de godvruchtige H. Bernardus zijn kloosterlingen aanraadde dezen handschoen te gebruiken bij de verschillende zaken die ons in het leven kunnen overkomen. Verder vinden wij volgende verzen :

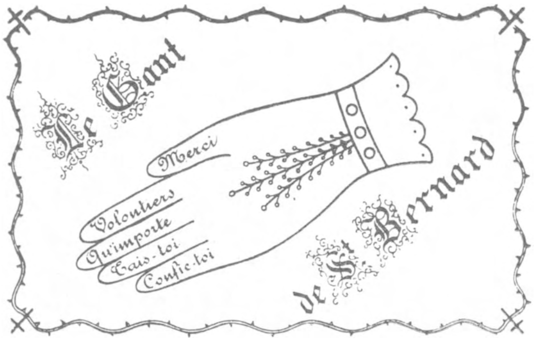

De Handschoen van den H. Bernardus.

Merci

Qu'il t'arrive joie ou souci,
Sois fidèle à dire : *Merci.*
Tiens pour assuré que la peine
est toujours excellente aubaine.
Et qu'avec amour un grand cœur
Porte la croix de son Sauveur.
Si pour voler à son service.

Volontiers

Il te faut changer de lieu d'office
Reprendre ou quitter vingt métiers
Dis toujours à tout : *volontiers.*
De t'assouplir fais ton étude,
D'obliger ta douce habitude ;

Qu'importe

Que l'on t'estime ou non, *qu'importe.*
A tous vains bruits, ferme la porte.
Qu'importe ce qui doit passer
C'est Dieu qui doit t'intéresser ;
Son amour est *l'un* nécessaire,
Son bon plaisir ta grande affaire.
Ton amour propre est-il blessé ?
Et de se plaindre trop pressé ?
A son humeur tracassière
Oppose une ferme barrière.

Tais-toi

Dis-lui mon ami, reste coî,
Prenons patience et *tais-toi*
Requièrs en facheuse occurence,
Le secours de la Provindence.
Puis, en toute nécessité :
In te, Domine, confido
Ici, je termine ma glose
Et sur ton cœur, mon gant repose.

Dit prentje, dat uit Frankrijk afkomstig is, werd naar onze meening gedrukt in 1890 bij Sandinos-Ritornet, 6, Place Saint-Sulpice, Parijs.

Kan een lezer ons geen inlichtingen bezorgen over dergelijke prentjes met Nederlandschen tekst ?

Processiën met Ruiters.

In verscheidene Brabantsche gemeenten ziet men nog processiën begeleid door ruiters, o. a. Hakendover, Oirbeek bij Tienen, Werchter, enz.

Dergelijke processiën hebben eveneens nog plaats te Rymenam en te Molenbeek-Wersbeek, op den Zondag volgend na 25 Juni, feest der herkenning der relikwiën van den H. Eligius. Deze dag is algemeen gekend onder den naam van « Sint-Eloi in den Zomer ». Onnoodig te zeggen dat deze processiën een talrijke schaar geloovigen lokken.

Rymenam viert dien dag zijn grooten kermis en de jaarlijksche foor. Meer dan 100 ruiters nemen deel aan dezen ommegang. De ruiters rijden vooreerst drie maal rond de kerk (toegewijd aan den H. Martinus) ; vervolgens wordt den zegen aan de paarden gegeven, waarna de processie haar omgang doet.

De gemeente leent zich bijzonder goed tot deze half-godsdienstige, half-folkloristische manifestatie. Den daaropvolgenden Maandag hebben er volksspelen plaats, o. a. wedstrijden met werkpaarden, in draf en in galop, ringsteken, enz. Wij constateeren met vreugde het voortbestaan dezer wedstrijden, die bijna overal de plaats moesten ruimen voor velokoersen, zonder dewelke geen enkele dorpskermis meer plaats heeft.

Te Molenbeek-Wersbeek (parochie Wersbeek) heeft de kermis van Sint-Eligius plaats denzelfden dag als te Rymenam ; de processie wordt er insgelijks vergezeld door ruiters. Hier wordt de zegening aan de paarden gegeven vóór de Plechtige Mis, welke gezongen wordt te 10 uur. De bedevaarders komen er de relikwiën van den heilige vereeren.

De ruiters zijn hier veel talrijker dan te Rymenam, omdat al de landbouwers en hun zonen met hun paarden aan deze godsdienstige betooging deelnemen.

De volkstoeloop bij deze processie groeit van jaar tot jaar ; de godsvrucht en den ernst der ruiters maakt een zeer diepen indruk op al de toeschouwers.

Voegen wij hierbij dat door geheel het Hageland op den feestdag van Sint-Pieter en Paulus (29 Juni) een groot aantal bedevaarders naar deze twee localiteiten gaan ter eere van den H. Eligius, vooral aangeroepen tegen de ziekten onder het vee.

R. VAN BUTSELE.

Twee kapellen van Oud Genappe.

De E. H. Lambert zendt ons de foto's van twee mooie kapellen, gelegen te Oud Genappe, die allebei zullen gerestaureerd worden. De eerste, de « chapelle du Chantelet », werd gebouwd in

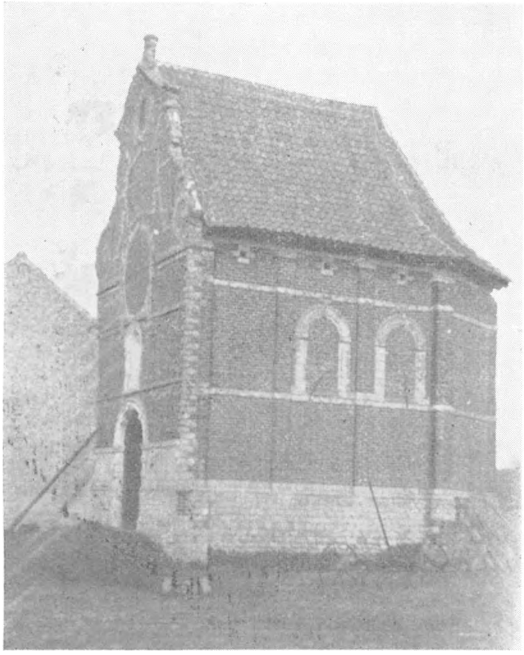

« Chapelle du Chantelet » te Oud-Genappe.

Jezuietenstijl en de tweede, toegewijd aan O. L. Vrouw van Hal in Louis XIV stijl. Deze kapellen zullen gerestaureerd worden door M. Louis Solvay.

De dagbladen hebben eveneens aangekondigd dat de « chapelle du moutier de l'Ermite » te Eigenbrakel, zal gerestaureerd worden.

« Chapelle d'Hulencourt » te Oud-Genappe.

De menhir van Velaine-sur-Sambre.

Op den heuvel « le Bois roussi », links van den weg naar Onoz en 20 minuten ver van het centrum van het dorp Velaine-sur-Sambre staat een menhir of hunnebed. Tusschen de magere struiken die den heuvel bedekken worden tal van plaatsen aangetroffen, waar golvende lagen witten zandsteen aan de oppervlakte komen. Vóór enkele jaren nog werden er groeven van straatsteenen uitgebaat. In het « Bois roussi » waar de laatste zandsteenlagen ophouden, staat de menhir te midden van een klein stuk graan ; in de streek heet men hem « la pierre qui tourne » (de steen die draait), want volgens de legende zou de zware massa

elken nacht, op slag van twaalf uur, op zich zelf draaien. De steen is 3 m. 10 hoog, is min of meer vierkant van vorm en heeft een omtrek van 5 m. 40. Naar men vertelt zou de menhir eveneens beginnen te draaien onder invloed van sommige weersgesteldheden. Soortgelijke legenden werden eveneens genoteerd in betrekking met sommige menhirs uit Frankrijk. In de onmiddellijke omgeving van den menhir vond men stukken van Romeinsche pannen en een landbouwer uit de streek zou er eveneens een urn en vazen uit hetzelfde tijdperk gevonden hebben.

De aanwezigheid van deze overblijfselen uit het Romeinsch tijdvak laat toe te veronderstellen, dat de menhir van Velaine-sur-Sambre nog langen tijd zijn geheiligd karakter behield en dat de Belgen er na de overheersching nog steeds hun offers opdroegen en hun dooden begroeven. De cultus van steenen, groote boomen en bronnen verdween slechts ten tijde van de Merovingiers, na de bekeering van het volk tot het christendom en na talrijke decreten van conciliën.

Heksensabbat in het Zoniënbosch.

Oude boschwachters hebben mij verteld dat het op de thans ontgonnen hoogten van den *Kerrenberg* was dat, volgens de overlevering, de heksensabbat in het Zoniënbosch gehouden werd. Hoogstammig hout bedekte in dien tijd de hoogvlakte. Het was dus in de onmiddellijke omgeving van het klooster van Groenendaal — daar de bosschen die van het begin der XV^de^ eeuw af aan dit klooster toebehoorden, zich uitstrekten ter halverhoogte van den Kerrenberg — dat heksen en toovenaars uit de streek 's nachts samenkwamen om er den duivel te aanbidden. *Kerrenberg* is overigens een bastaardvorm voor *Quenenberg*, vroegeren vorm van dezen plaatsnaam, wat beteekent : berg der oude vrouwen of der heksen. Andere plaatsnamen nog wijzen op vergaderplaatsen van geesten of dwergen en op het einde der XVI^de^ eeuw had men tusschen Hoeilaart en Boschvoorde het *Menneckensblock* en tusschen Overijsche en Tervuren *die Delle van Moonkens plasch* of dal van den duivelspoel. In het domein van Argenteuil bestaat heden nog een « mare au diable ». (Ter plaatse opgeteekend).

SANDER PIERRON.

Li Bauforé.

Over de grootte en den vorm van het monster *Li Bauforé* wordt er niets bepaalds gezegd ; het houdt zich op, zegt men aan de kinderen, in de donkere hoeken en plaatsen van het bewoonde gedeelte van het huis. In alle geval heeft het groote katteoogen die toelaten in den donker te zien, een overgrooten muil en een dubbele rij tanden, waarmede het in één hap de kinderen verslindt die zich in die donkere plaatsen wagen : hoeken van kasten, kelders, zolders, niet verlichte kamers, enz.

Sommigen beweren dat *Li Baujoré* horens heeft, dat zijn vel glanzend zwart is en dat zijn dikke harige tong steeds druipt van het bloed. Het is een vreeselijk schrikbeeld.

(Ruchaux, Maart 1935).

AD. MORTIER.

Op de rails spuwen.

Voorbeeld van aanpassing van het bijgeloof aan de nieuwere levensvoorwaarden : In het Noordstation te Brussel. Vertrek van den exprestrein Brussel-Oostende-Londen. Een reiziger stapt binnen in een 1ste klas coupé. Bloedverwanten en vrienden staan op het perron. Hartroerend en eindeloos vaarwel. Wenschen voor een goede reis. De trein vertrekt. Wuiven met zakdoeken. De laatste wagon rijdt voorbij. Een der vier personen buigt over het spoor en spuwt op de rails. De overige drie doen achtereenvolgens hetzelfde.

CH. PEETERS.

Ketting-Brief.

In *Wereldrevue,* uitgave Patria, Antwerpen, jaargang 5, nr 18, wordt gemeld dat op dit oogenblik te Hollywood een kettingbrief in omloop is, « die den onderbreker van den ketting bedriegt met ongeluk ». Deze brief heet men er *dime-letter.* Bij het verzenden naar een volgend persoon dient er een muntstuk mede opgezonden te worden. Bovengemelde revue geeft de foto van eenige postbedienden, die met het verzenden dezer brieven een heele boel extra-werk gekregen hebben.

(Gesignaleerd door CH. PEETERS).

Edelgesteenten en Dierlijke Afscheidingen.

Enkele eigenschappen die volgens de *Clericalis disciplina d'Alphonso* van den grooten alchimist Pierre de Boniface, Leonardus, Camillus, toegeschreven worden aan de edelgesteenten :

Diamant maakt onzichtbaar.

Indisch agaat maakt welsprekend.

Kornalijn sust den toorn.

Hyacint veroorzaakt slaap.

Amethist verdrijft de bedwelming, veroorzaakt door wijn.

Granaat verdrijft de duivelen.

Sardonyx (oude naam : sarde), een soort bruine calcedoine, behoedt tegen vergift.

Selerits (kristallisatie van selenium ?) wast en neemt af met de maan.

Meloceus (?) ontdekt de dieven (het tegengif zou geitjesbloed zijn).

De volgende menschelijke of dierlijke afscheidingen bezitten eveneens wonderbare eigenschappen :

Hydropicus (afscheiding der waterzuchtigen) doet de maan verbleeken.

Bezoardsteen, afscheiding van het hart der gazelle, geneest de pest.

Een witte steen, getrokken uit de hersenen van een versch gedoode pad is een tegengif.

Aspilate, afscheiding die gevonden wordt in het nest van sommige vogels uit Arabië behoedt tegen het gevaar dat het vuur oplevert (wordt reeds geciteerd door Democrites).

De hoorn van het gehoornd serpent is eveneens een tegengif.

Marco Polo beweert gezien te hebben dat bewoners van Zipangu roze parels staken in den mond der dooden.

Joodsch Bijgeloof.

In zijn boek *Rêveurs du Ghetto* signaleert *Zangwill* enkele Joodsche bijgeloovige practijken.

Zijn lommer zonder hoofd op de steenen zien is een voorteeken van dood (Deel I, blz. 28).

Het dragen van amuletten die den vorm hebben van kleine mandora's of van viersnarige luiten, behoedt de kinderen voor ziekten (Deel I, blz. 52).

Een jood mag niet onder den Titusboog te Rome doorgaan, omdat op het halfverheven beeldwerk, dat den triomf van Titus voorstelt, tusschen den buit een kandelaar met zeven armen voorkomt (Deel I, blz. 84).

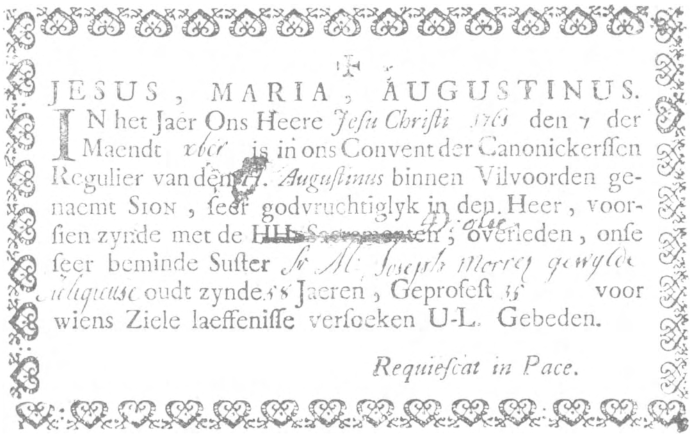

JESUS, MARIA, AUGUSTINUS.

IN het Jaer Ons Heere *Jeſu Chriſti* 1765 den 7 der Maendt xber is in ons Convent der Canonickerſſen Regulier van den H. *Auguſtinus* binnen Vilvoorden genaemt SION, ſeer godvruchtiglyk in den Heer, voorſien zynde met de HH. Sacramenten, overleden, onſe ſeer beminde Suſter Jr. M. Joseph Merrey gewylde religieuse oudt zynde 55 Jaeren, Geproſeſt 35 voor wiens Ziele laeffeniſſe verſoecken U-L. Gebeden.

Requieſcat in Pace.

Doodsbericht van 1765.

Doodsbericht uit de XVIII[de] eeuw.

M. Ch. Peeters schonk aan onzen Dienst een doodsbericht, dateerende uit de XVIII[de] eeuw. De tekst is gedrukt, doch een plaats werd opengelaten om er de namen, den overlijdensdatum en den ouderdom van den overledene aan te duiden. Het stuk dat ons overhandigd werd en dat wij hierboven reproduceeren, meldt een schielijk overlijden te Vilvoorden, den 7[den] December 1765.

Reuzen en Dierengeraamten.

In een hoekje van de Belgische afdeeling van de Tentoonstelling, zag men in een glazen kast een verzameling voorwerpen, die gevonden werden bij de uitbaggering der Schelde.

Een eigenaardig ensemble, waar de aandacht der toeschouwers getrokken werd door beenderen van allerlei groote, soms voorhistorische dieren.

Een jongentje van acht à negen jaar komt bij de kast, is er zeer verwonderd en stelt aan zijn ouderen broer de voor dien ouderdom zoo kenmerkende vragen :

— Ho ! Kijk ! Wat is dat ? — Geraamten van reuzen ?

Broer, twaalf à dertien jaar oud, sceptischer aangelegd en meer gevormd naar de gebruiken van dezen tijd, las het etiket dat onder de beenderen lag en gaf den kleinen vraagal de juiste uitlegging ?

Doet echter de eerste gedachte die bij den jongste oprees ons niet denken aan de geestesactiviteit onzer voorouders, die evenmin een begrip hadden van onze hedendaagsche palaeontologie en die de gevonden beenderen beschouwden als toebehoorend hebbende aan reuzen. Meer dan één legende herinnert ons nog aan dit soort opvattingen.

A. M.

Het Hanekappen te Kapelle-op-den-Bosch.

Een teenen korf die gebruikt wordt om fruit te vervoeren krijgt bij deze gelegenheid een andere bestemming en wordt opgehangen in 't midden van een koord, die tusschen twee staken gespannen is. Een haan hangt met de pooten aan de koord. Hij wordt beschermd door den korf, waaruit vooraf den bodem geslagen werd, zoodat alleen kop en hals te voorschijn komen.

Acht stappen van dit doel staat een ton.

Om deel te nemen aan het spel betaalt de liefhebber vijftig centimes. Men overhandigt hem een houten sabel en daarna wordt hij geblinddoekt. Hij wordt vóór de ton geplaatst met den rug naar het doel. Hij draait rond de ton en gaat in de richting van den ter dood veroordeelde.

De beul slaat er op los.

Zoo hij in de goede richting ging, zoo hij juist den afstand geschat had die hem van het dier scheidde, zoo hij de juiste hoogte heeft, dan zal het raak zijn.

Edoch, het dier moet onthalsd worden en dit vereischt een juisten en krachtigen slag. Zoo hij gelukt, dan wordt hij er eigenaar van. Is hij te dicht bij het doel, dan ontvangt hij den korf in 't volle gelaat, tot groote vreugde der toeschouwers.

Is hij er niet dicht genoeg bij of ging hij in een verkeerde richting, dan teekent hij met zijn houten sabel een grooten cirkel in de lucht, wat hem niet tot eere strekt. Zoo gauw geeft hij het echter niet op en hij herneemt het wapen, na nogmaals betaald te hebben. Gelukt hij toch niet, dan geeft hij eindelijk den sabel over aan een behendiger speler.

De haan verliest het hoofd en laat er ook veel van zijn pluimen.

De held van den dag betaalt veel potten bier.

A. DOTHÉE.

Vaandelzwaaien.

In zijn boek : *Comédiens français d'autrefois à Bruxelles,* hoofdstuk : *acteurs forains au XVII*[e] *et au XVIII*[e] *siècle,* publiceert Henri Liebrecht den tekst van een circulaire die in 1774 uitgedeeld werd door den Italiaan Passi, en die een opsomming geeft van de optredende personages en van de vermakelijkheden. Er wordt o. m. vermeld « een flinkgebouwde Indiaan die verscheidene talen spreekt, die de vreemde liederen zingt, die uitmunt door sterkte en handigheid, *die met het vaandel zwaait,* die danst volgens de gebruiken van zijn land en die bewonderd werd door verscheidene Prinsen, Hertogen en Heeren.

M. Tissens, rondreizend handelaar in geneeskundige planten. (Foto Ten Hoet Parson).

Handelaar in geneeskrachtige kruiden.

Alwie reeds wat ouder is herinnert zich nog in zijn jeugd, op kermis- of marktdagen, de koets gezien te hebben van den rondreizenden tandentrekker, genezer of pedicure. Het was een soort landauer, beschilderd met helle kleuren en versierd met

allerlei vergulde gebeeldhouwde motieven. Aan de voorzijde een ruime zitplaats, overdekt met een lederen kap. Daar hield de wonderdokter zijn toespraken en behandelde hij zijn patiënten. De koets werd getrokken door verscheidene paarden van dezelfde

Nieuwjaarsgeschenk der Lantaarnopstekers.
Bergen 1935.

kleur, wier tuig overvloedig behangen was met koperen versieringen en belletjes. Aan de achterzijde en wat hooger zaten de muzikanten, die uit alle macht speelden, terwijl de kwakzalver tanden trok of eksteroogen uithaalde. Deze koetsen bestaan thans niet meer, doch de handelaar in planten zelf is nog niet verdwenen.

Hij heeft zich gemoderniseerd, reist rond per auto en houdt zijn toespraken van op de plaats waar de chauffeur zit. Vóór den oorlog was M. Tissens door gansch het land (België) gekend. M. Tissens is niet dood ! Hij heeft zijn landauer gestald en zijn paarden verkocht. Op de foto ziet men hem, in 1930, in een onzer Brusselsche voorsteden, zijn waren aanprijzen.

Nieuwjaarsgeschenk der Lantaarnopstekers.

Vóór den oorlog bestond bij de lantaarnopstekers in het meerendeel onzer steden, het gebruik een prentje te geven aan de bewoners van de wijk die hun een nieuwjaarsgeschenk aanboden. Dit gebruik bestaat thans haast nergens meer. Op 1sten Januari 1935 nochtans werd te Bergen nog bijgaand prentje (naar een teekening van Henri Leonard) uitgedeeld.

(Medegedeeld door M. HEUPGEN).

Bidôdus te Cour-sur-Heure.

In de Henegouwsche gemeente Cour-sur-Heure, in het Tusschen Samber- en Maasland, wordt met de grootste zorg een blok blauwen steen bewaard die tamelijk ruw, maar toch niet slecht het bovenlijf van een man voorstelt. Het is Bidôdus. Naar men zegt symboliseert hij de jeugd ; hij is echter eerder een zinnebeeld van vastenavond. Het beeld is ongeveer 0 m. 55 hoog, 0 m. 35 breed en 0 m. 15 dik. Het weegt 80 kgr.

In de eene hand houdt Bidôdus een bierglas en in de andere een pannekoek. De twee armen liggen tegen de borst. Op het onderste gedeelte leest men hiernevenstaand inschrift : 1846 is het jaar dat hij gedoopt werd.

J. J. T.
1846

Eertijds, op den dag vóór den Vasten, werd Bidôdus in een weide van het dorp op een bierton geplaatst, die hem als voetstuk diende. Een der aanvoerders van de jeugd nam een glas bier en goot den inhoud er van in 't aangezicht van den steenen man, onder voorwendsel dat hij dezen wilde wasschen. Daarna werd het afgedroogd zooals 't behoort. Nadat dit gedaan was moesten al de jonggehuwden van dit jaar hem komen omhelzen.

Hetzelfde spel herbegon, telkens als er op gezegden dag een vreemdeling aangetroffen werd op het grondgebied van Cour : deze werd tegengehouden, moest een « pot » (twee liter) bier betalen en daarna nog Bidôdus gaan kussen, wiens gezicht zooals wij hierboven reeds zegden vooraf nogmaals gewasschen en afgedroogd werd.

Over de verscheidene phasen van den vastenavond te Cour-sur-Heure, over den diefstal van den vroegeren Bidôdus in 1845 en over het doopsel van zijn opvolger, zie het tijdschrift «Wallonia», nr Augustus-September 1900.

JULES VANDEREUSE.

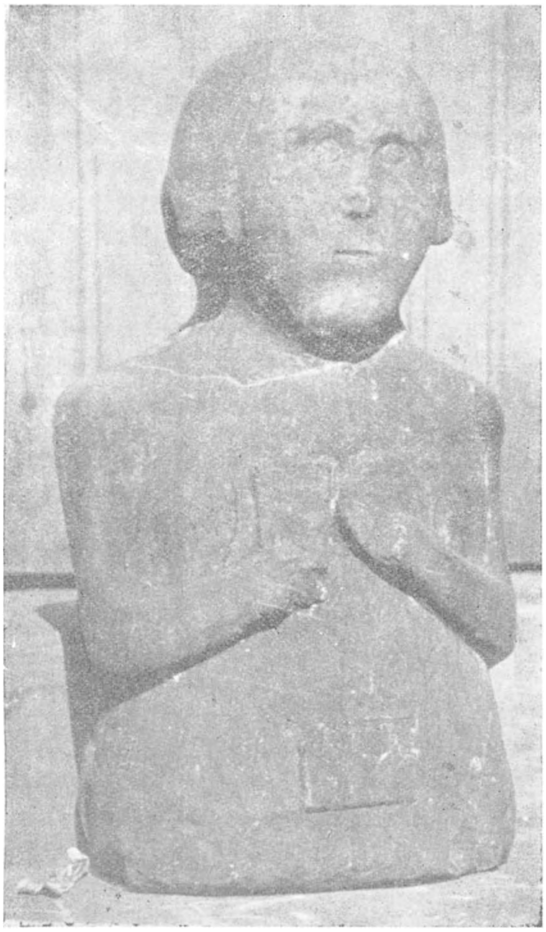

Bidôdus. Steenen borstbeeld te Cour-sur-Heure.

Iets over de verschuivingen in de Folklore.

In Juli 1933 publiceerde « De Brabantsche Folklore » een werk van M. A. Marinus over de Verschuivingen in de Folklore. In deze studie werd gezegd dat de H. Christophorus in de XV^{de} eeuw door de reizigers aangeroepen werd — zooals thans nog — als beschermer tegen reisongevallen en tegen een schielijke dood.

Wat hier gesignaleerd werd kan vergeleken worden met de vereering der H. Driekoningen, die eveneens de Folklore aanbelangt.

Ook zij zijn de beschermheiligen der reizigers.

Deze godsvrucht ontwikkelde en verspreidde zich in Duitschland en vond haar oorsprong in het feit dat keizer Frederik Barbarossa in 1164 de relikwieën der Driekoningen : Gaspar, Melchior en Balthasar, uit Italië naar Keulen deed overbrengen.

Vóór dien tijd, van het jaar 334 af, werden gezegde relikwieën bewaard in de kerk te Milaan (1).

Om ze op waardige wijze te bergen liet Filip van Heinsberg, Aartsbisschop van Keulen, in 1170 een buitengewoon prachtig schrijn vervaardigen uit goud, zilver en glazuur. De versiering bestond uit diamanten en edelgesteenten.

Deze relikwiekast werd de aanleiding tot de oprichting van de huidige kathedraal van Keulen ; inderdaad, aartsbisschop Koenraad van Hochsteden, opvolger van Filip van Heinsberg, die besloten had een grootsch praalgraf voor de H. Driekoningen te bouwen, besloot tot het bouwen van de kathedraal, en legde den eersten steen er van op 14den Augustus 1248.

Niet lang daarna werd te Keulen officieel een broederschap der Driekoningen ingesteld, de eerste die men feitelijk kent ; men noemde ze de *Broederschap der Schepenen* (Scabinorum sodalitas), omdat de magistraat en de voornaamste personages uit de stad er deel van uitmaakten. Het Driekoningenfeest werd met grooten luister gevierd en bij deze gelegenheid kwamen de leden bijeen op een nieuwe plechtigheid, die bestond in het uitdeelen van kleine rijk-versierde wassen broodjes, die aan één zijde den beeldenaar der Driekoningen droegen.

Deze plechtigheid werd genoemd « de geschenken der Driekoningen » en de broodjes zelf heette men «de Schepenenkoekjes».

De Broederschap was weldra heinde en ver gekend en van het begin der XIVde eeuw af was zij beroemd in heel christen Europa.

In 1601 besloot men tot het oprichten van een tweede, gelijkaardige broederschap, nl. de *Broederschap der Burgers* (civium sodalitas).

Langen tijd bleef Keulen het monopolie dezer broederschappen bezitten.

Later werden zij ook in Vlaanderen opgericht door een Spaansch priester, een oud-wapenbroeder van Don Juan van Oostenrijk, nl. de gewezen Kapitein Don Gaspard de la Torre, provoost geworden van O. L. V. te Brugge van 1601 tot 1631.

Ter eere van den Heilige wiens naam hij droeg, besloot hij in de Nederlanden den eeredienst van de H. Driekoningen in te voeren (2).

Veertig jaar later, in 1671, werd te Brussel in het Berlaymontklooster een broederschap ingericht door de kanunnikessen van gezegd huis, dat gesticht werd in 1625.

---

(1) De verstrekte inlichtingen werden meerendeels geput uit een studie van Victor Henry : « *La dévotion aux Saints Rois Mages* ». — Brussel, Drukk. Wuyts, 1875.

(2) Annalen der Société d'Emulation te Brugge : Studie door A de Schrevel, jrg. 1890.

Deze broederschap bestaat nog steeds ; met grooten luister wordt telkenjare het Driekoningenfeest gevierd ; de plechtigheid wordt opgeluisterd door de aanwezigheid van H. M. de Koningin der Belgen.

Van haar stichting af bezit zij een Gulden Boek, waarop talrijke handteekeningen voorkomen van genoodigden, vertegenwoordigers van Europeesche prinselijke familiën.

Van den beginne af werden door gezegde Broederschap aan haar leden *Koningsbriefjes* uitgereikt — Hieronder een reproductie

Oorspronkelijke Tekst :

Heilige drey Könige
Caspar / Melchior / Balthasar /
Bittet für uns jetzt und in der Stund
unseres Todts.
Diß an die Häupter und Reliquien der H.H.
drey Königen in Cöllen angestrichenes Brieff-
lein ist gut für alle Reißgefahren / Hauptweh /
fallende Kranckheit / Fieber / Zauberey und
jähen Todt / durch einen vesten Glauben.

Koningsbriefje van de Broederschap, te Brussel opgericht in 1625.
(Oud model).

O Sts ROIS
GASPAR, MELCHIOR & BALTHASAR,
priez pour nous maintenant et à l'heure
de notre mort.
Ce billet a touché aux reliques des Sts Rois Mages, dont la protection est invoquée contre la fièvre, l'épilepsie, la mort subite et tous les accidents qui peuvent arriver aux voyageurs.

Huidig model van de Koningsbriefjes der Brusselsche Broederschap

briefjes die de reizigers zullen behoeden voor ongevallen, voor een schielijke dood en voor pest.

Is hierin geen voortzetting te vinden van de uitdeeling der *Schepenenkoekjes*, die in de Broederschap te Keulen plaats had ?

En zou hier dan weer niet eens te meer kunnen gesproken worden van folkloristische verschuiving ?

H. HENRY.

Het wild dier dat gedwongen wordt het verslonden huisdier te vervangen.

M. A. Pierrot, secretaris der Société philomatique vosgienne, houdt zich thans bezig met het opzoeken, in de folklore van alle landen, van de legende van het wild dier dat gedwongen wordt het huisdier dat het verslonden heeft te vervangen.

Hij beschikt over volgende voorbeelden :

— te St. Dié, waar het lastdier (paard, kemel of ezel naargelang de versies) dat, van Huhuawihi, levensmiddelen bracht naar Deodal te Kembey, verslonden wordt door een wolf. Door een geheimzinnige kracht bij Huna gebracht, moet het wilde dier zijn slachtoffer vervangen.

— in de folklore van Franche-Comté (te St. Romain de Roche) — wolf en ezel.

— in de abdij van Ourscamp, bijhuis van Clairvaux — os en beer.

— in het leven van den Heiligen Phégonnec — wolf en paard.

Hij verzoekt onze lezers, zoo welwillend te zijn hem desgevallend de voorbeelden uit hun folklore te melden. Met dank zullen alle bijzonderheden ontvangen worden.

A. PIERROT,

24, rue du Maréchal Foch, Saint-Dié.

De oudste Brusselsche namen.

Wat Brussel betreft zijn er nog weinig belangwekkende stukken te vinden van vóór het jaar 1100. Vóór 1200 vermelden de keuren alleen de voornamen van edelen en priesters.

Men vindt Baudewijn, Erlewijn, Everard, Werner (in 1135), Gozewijn, Clibine, Frank, Connus, Meinard (in 1138), Boudewijn, Hendrik, gezegd van het St. Geurikskerkhof (de atrio sancti Gaugerici), Marcilius, Joris, Escelin (in 1204), Hugo, Hendrik bijgenaamd de Leeuw, Franco (in 1207) ; Hendrik den Hospes of de Weert (in 1207) ; Hendrik Burse, Everwijn Nicolaï (in 1226). Van den naam Herkenbald, geciteerd in 1020 kan de echtheid in twijfel getrokken worden. In 1175 worden geciteerd : Gerard van Grimbergen en Arnou van Bijgaarden. Godfried van Helbeke, heer van Beersel, Arnou t'Serkenricx en Jan van Leuven, Heer van Gaasbeek en van Herstal worden aangegeven in 1306. Daniël van Bouchout, Willem van Meltbroeck, Hendrik van Lyre, Jan Loose, Jan Ette, Jan de Passche in het begin van de XIV^{de} eeuw, enz. (Hdschr. 3505 in het Rijksarchief).

Voor gelijkluidend afschrift

L. STROOBANT.

De eerste Hertogen van Brabant.

Hieronder volgt een Rijmkronijk van Brabant die eindigt met den dood van Philip van Sint-Pol (1430) en die ons schijnt te dagteekenen van dit tijdperk. Dit werk komt voort van de Bibliotheek van P. VERDUSSEN. (Nr 4456, blz. 268 van den Cataloog).

Vande Hertogen ende Heeren van Brabant.

1.

Dit was van Landen Kaerleman,
die deerste heerschappije ghewan
van Brabant, ende oock die eere ;
ende wassen off prince ende heere,
ende oock mede van Haspengouwe.
Puppijn ende Sinte-Amelberch, die vrouwe,
waeren bey de die kinderen sijne ;
doen hij sterff bleef Brabant Puppyne.

2.

Die eerste hertoge was van Landen Puppijn ;
raet van Vrankerijcke moeste hij zijn.
Sinte-Begge ende Sinte-Geertruyt waeren
beijde zijne kinderen, hoordick verclaeren.
Puppijn schiet van desen levene
alsmen schreef VIe XL ende sevene,
te Nijvele leet hij, dat es claer,
ende hij regneerde XXX jaer.

3.

Begge die wert hertoginne
van Brabant, als ick versinne ;
hertoge wert haer man Angijs,
roet van Vranckerijck, dat ben ick wijs,
Sinte-Aernouls sone, als ick las,
wiens overoudevader was
die groote Lottaris sekerlycke,
die IXe Coninck van Vranckerycke.

4.

Vuijt Troijen geboren, wij lesen dus,
daer dierste coninck aff hiet Priamus.
Dese Angijs, dese heere groot,
bleeff in eenen strijde doot,
als men screeff Ons Heeren jaer,
VI c LXXXV, dat es waer.
XXXVIII jaer met grooten eeren
regneerde hij in Brabant als een heere.

5.

Puppijn van Haerstalle, sone Angijs,
wert hertoge van Brabant, des sijt wijs ;
raet ende sweertdrag soo was hij
in Vranckerijcke dese heere vrij ;
hij maecte kersten die Vriesen.
Den doot moeste hij kiesen
alsmen screeff VIIe. XIII, ick lese ;
XXIX jaer regneerde deze.

6.

Kaerle Marteel, Puppijns some,
wert hertoge, dat hem was schoone ;
bescherme van Vranckerijck datmen hem coes,
die noyt seghe en verloes.
Int jaer Ons Heeren es hij doot bleven
alsmen VIIe ende XL vant bescreven ;
te Sinte-Denijs dat hij leghet,
XXVI jaer regneerde hij, alsmen seget.
etc. etc. 38 strophen.

Gelijkluidend afschrift.
L. STROOBANT.

Kantwerksterslied.

Al zingend wierpen de kantwerksters hun klossen heen en weer en ging het werk op gelijken tred.

Dit lied uit de XVIIIe eeuw, werd mij overgemaakt door mijn grootmoeder, geboren te Brussel.

Juseke gy moet naar schoole gaan,
Naar schoole gaan, dat is wel gedaan,
K'heb geen koesen of geen schoenen aan,
Doet uw vaders pantoefelen aan,
Mijn vader's pantoefelen die zyn te groot,
Steekt er in een bussel stroot,
Waar, zal ik dat stroot gaan haalen,
Achter de boerkes hunne wagen,
De boerkes zulle my slagen,
De boerinnekes zulle my jagen,
Over de brug daar staat een huis,
Daar woont meester De Bruyn t'huis,
Meester De Bruyn aanveerd myn kind,
Gy en moogt het niet slagen of 't heeft het verdiend,
Vroeg laten naar huis komen,
s'achter noens te viere,
Dat zyn schoolkinderkens manieren,
Juseke zegt ha les eens op,

Meester ik kan ze beter als gy,
De meester nam zyne palmentore,
En joeg er Juseke mee uit de schoole,
Juseke trok zyn penne mes bloot,
En stak er al achter zijne meester mee dood
De jongens sloegen de boeken toe,
En liepen naar Juseke vrouw moeder toe,
Juseke vrouw moeder en was niet t'huis,
Ze zat al achter in het zomer huis,
Ze zat daar op een blokske.
En spon voor Juseke een rokske,
Juseke wat hebt ge daar na gedoon,
Dat ge uw meester hebt dood gedoon,
Hy is niet dood hy ligt in t' slaap,
Op twee flaweele kussens,
Waar handen en voeten op rusten,
Aan iedere pink eene goove ring,
Aan de kleinste pink eenen ooring,
Van binnen was den ooring rot,
Ze sloegen hem tegen den tuinstok,
Den tuinstok die daverde,
De boerkes die Klaverde,
Dat de muisen en de ratten en de katten,
Van de zolder joeg.

LOUIS STROOBANT

De Brusselsche Gangen.

In zijn studie over de Brusselsche Gangen zegt M. Verniers (Brab. Folkl. n^r^ 80, blz. 94) dat de stad in 1874 het sluiten der gangen bij middel van een poort verbood.

Dit gezegde laat toe te veronderstellen dat alle gangen door dit verbod getroffen werden. De Sporenmakersgang (Sporenmakersstraat) schijnt nochtans aan dit besluit van het Bestuur ontsnapt geweest te zijn, want zij heeft een flinke poort tegen de straat. Alhoewel er electrische verlichting bestaat, schijnt deze er niet door het openbaar bestuur aangebracht.

Om welke reden werd deze gang bevoordeeld ?

A. DOTHÉE.

Nat van Lijken in de Pharmacopoea.

Sprekend over de primitieve pharmacopoea en over het gebruik dat zij maakte van huid, nagels, haar enz. zegt Elie Reclus in zijn werk *Croyances populaires*, verschenen in 1908 : De « *teinture de momie* (1) staat nog steeds (2) op de Fransche lijst der officieel bruikbare, klassieke geneesmiddelen.

Naast allerlei scheikundige producten moest elke wel ingerichte apotheek dus een klein fleschje hebben met nat van lijken ».

---

(1) nat, sap van lijken.

(2) In 1908 nog.

Inkwartieringsbiljet van 1794.

M. Ad. Mortier overhandigde ons volgende stukken :

Inkwartieringsbiljet dat door den burgemeester van Hévillers P. J. Detry (1) op 18 October 1794, toen de Fransche troepen in dit dorp voorbijtrokken, gezonden werd aan de erfgenamen van Michel Colson ; bij dit biljet was een assignaat gevoegd.

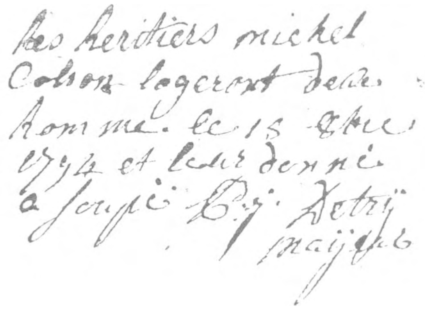

les heritiers michel Colson logeront deux hommes le 18 8bre 1794 et leur donneront a coucher P. J. Detry mayeur

Inkwartieringsbiljet van 1794
te Hévillers.

Bij bovenstaand inkwartieringsbiljet behoorende assignaat.

---

(1) Philippe-Joseph Detry, geboren te Hévillers, den 19den Februari 1761, zoon van Jean-Antoine Detry en van Marie-Anne Decelle. — Echtgenoot van Marie-Josèphe Devaux. — Overleden te Hévillers, den 3den Januari 1832.

Tusschen deze erfgenamen van wijlen de echtgenooten Michel Colson en Marie-Thérèse Le Couturier, was Michel-Joseph Colson, landbouwer, geboren te Hévillers, den 15den Juni 1821. — Echtgenoot van Anne-Joseph Englebert, geboren te Ottignies, den 25sten November 1778.

Hygrometrische Barometer.

Tusschen de rijke verzamelingen die hij bijeenbracht in zijn Spaansch huis te Vilvoorden, bezit M. Campion een hygrometrische barometer, waarvan hij ons bijgaande teekening met verklaring bezorgde :

A. Rood vocht met kaliumpermanganaat.

B. Kurk die de opening van het toestel sluit en waaraan een haar bevestigd werd.

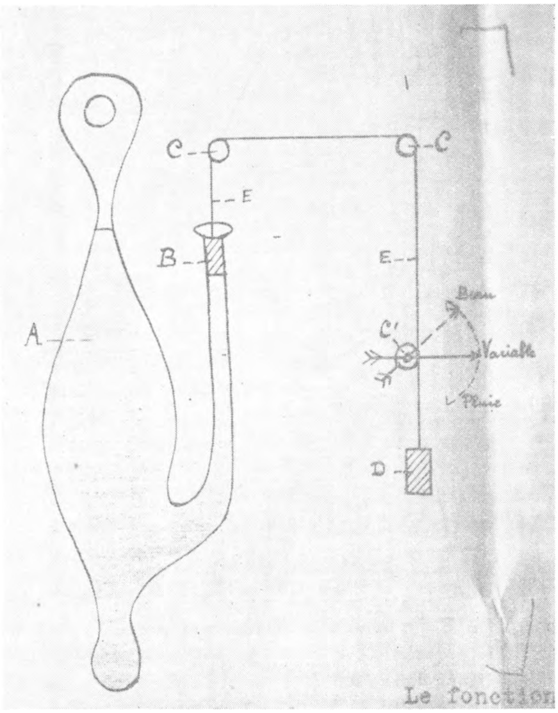

C. Klossen over dewelke dit haar gaat en die gemakkelijk op hun as draaien, zoodat het haar ze is beweging brengt.

C. Klos rond dewelke het haar éénmaal draait en op dewelke een wijzer vastgemaakt wordt.

D. Zeer licht houten gewicht, vastgemaakt aan het uiteinde der naald, bestemd om dit stijf te houden en om het te leiden.

E. Haar.

De werking van dezen barometer steunt op de volgende eigenschap : wanneer de lucht vochtig is wordt het haar langer (slorpt de vochtigheid der lucht op) om bij droogte weer in te krimpen.

Inderdaad, wanneer het vochtig weder is, slorpt het haar de vochtigheid der lucht op en wordt langer, meegetrokken door het gewicht D ; met langer te worden brengt het de klos C in beweging, aan dewelke de wijzer vastzit ; bijgevolg zal deze naar beneden gaan en « regen » voorspellen : zoo het daarentegen droog is, dan krimpt het haar en gezegde wijzer gaat naar boven, waar hij « mooi weder » aangeeft.

De gebeeldhouwde steen uit de XVe eeuw
te Mont-Saint-Guibert

Gebeeldhouwde steen uit de XV^{de} eeuw.

M. A. Minne bezorgde ons bijgaande foto (vervaardigd in Maart 1914) van een steen uit de XVe eeuw die gemetseld staat in een muur te Mont-Saint-Guibert. Deze steen is nog in zeer goeden toestand. Hij veronderstelt dat hij toebehoord heeft aan een oude kapel.

Negerkunst.

In de studie over volkskunst die wij in ons vorig nummer publiceerden, zegden wij dat de tot het christendom bekeerde negers beeldhouwwerken vervaardigen die geïnspireerd werden

Heilige Maagd met het Kindje Jezus.
Negerkunst uit Dahomey.

door hun nieuw geloof, doch waarvan de uitvoering in overeenstemming blijft met hun eigen opvatting van de beeldende kunst en met de mogelijkheden die hun techniek hun biedt. Sedertdien is ons uit Dahomey bijgaande foto toegekomen, die een gekroonde Lieve Vrouw weergeeft die met de eene hand het kindje Jezus en in de andere een scepter houdt.

Kruiswoordraadsel uit het verleden.

Hierbij een reproductie van een stuk dat ongeveer honderd jaar oud is en dat afkomstig is uit Humbeek. Het is een soort kruiswoordraadsel uit dien tijd. De moeilijkheid bestaat in het weder samenstellen van een doorloopenden tekst. Daarom dient er eerst en vooral gevonden te worden waar deze tekst begint, vandaar trekt men een lijn die het vervolg van dezen tekst geeft en op deze wijze gaat men voort totdat al de woorden gebruikt zijn.

Wij noodigen onze lezers uit het spelletje even te beproeven en ons hun antwoorden te laten geworden. De stellers der eerste drie juiste antwoorden zullen een premie ontvangen, een boek of een gravure

In ons volgend nummer verschijnt de oplossing van dit raadsel.

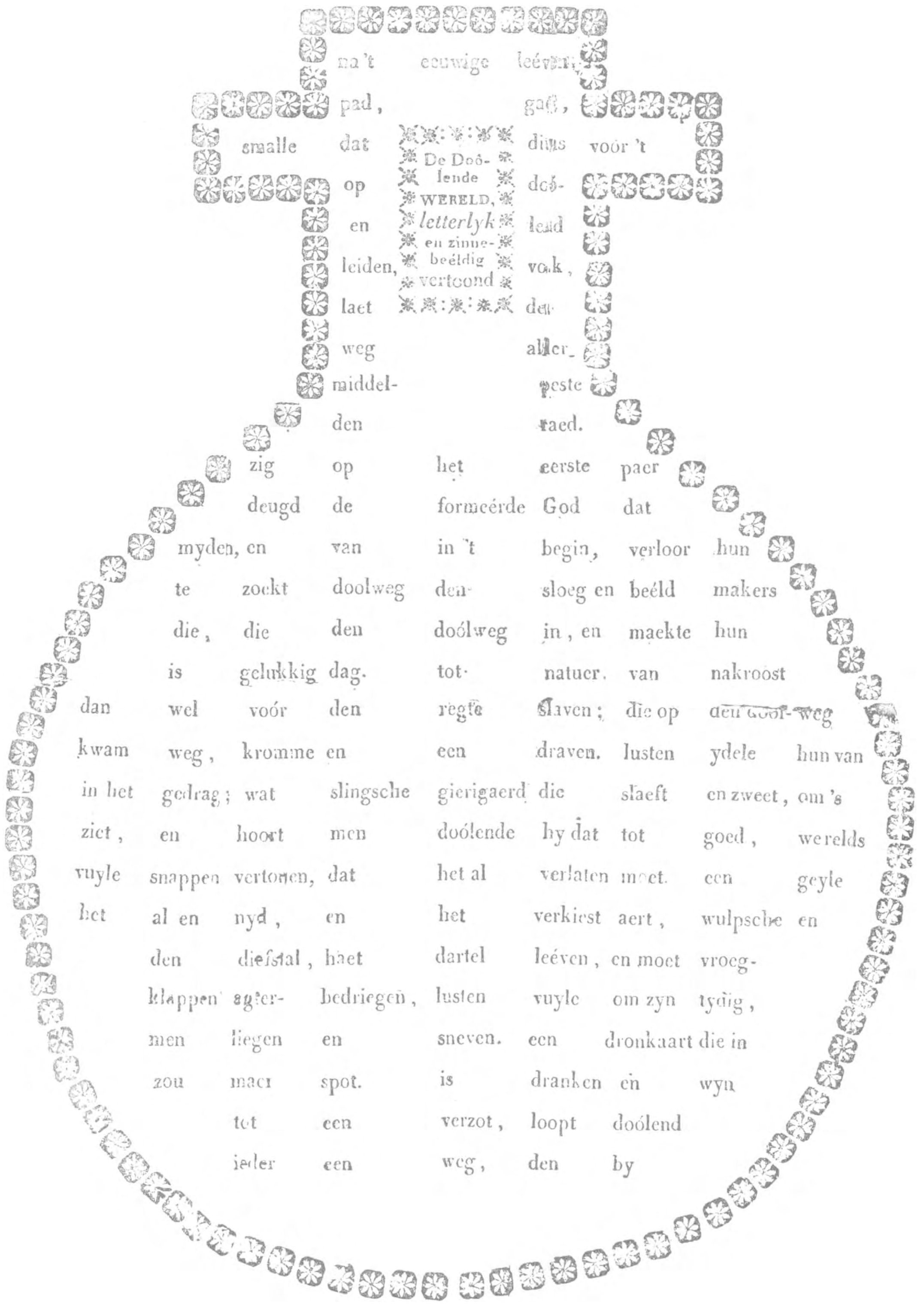

'T ANTWERPEN, uyt de Drukkery van C. PARYS, op de Lombaerde-vest.

Soort van Oud Cross Word ; begin der XVIIIe eeuw.

Boekennieuws.

De Keyzer P. — *Gent in de Literatuur en in de Folklore*. 136 blz. Groot formaat. Overvloedig geïllustreerd. Volksdrukkerij, Gent 1935.

Middeleeuwen, Renaissance en Moderne Tijd zijn de drie groote onderverdeelingen van dit prachtwerk over de stad Gent. De monumenten, de oude woningen en al de overblijfselen van het verleden der stad worden door schrijver achtereenvolgens met geleerdheid en in chronologische volgorde besproken. Eveneens chronologisch somt hij de beroemde personages op en geeft hij al wat betrekking heeft op het letterkundig werk en op het intellectueele leven van de aloude stede. Steunend op teksten, toont hij aan welke belangrijke plaats door Gent ingenomen werd op gebied van gedachtenstroomingen ; de illustraties geven een bijzonder klaren kijk op de artistieke en bouwkundige rijkdommen.

Een mooi werk en een mooi boek, dat warm mag aanbevolen worden aan allen die voor Gent iets voelen.

Cinq siècles d'Art Bruxellois (Vijf eeuwen Brusselsche Kunst). Bijzonder nummer van l'Art Belge, Kleine Karmelietenstraat, 2, Brussel. Prijs 20 frank.

Een prachtalbum, gedrukt op soepel mat speciaal Helio, gewijd aan de Tentoonstelling voor Oude Kunst te Brussel, geeft studiën over Rogier van der Weyden, over de dynastie der Brueghels, over de oude ambachten (tapijtwerken en porseleinen voorwerpen bv.), over de beeldhouwers, te beginnen met Claus Slüter, de beroemde teekenaar onzer monumenten, en verder langs de Duquesnoy's, over de Folklore in de kunst, enz. Hoe belangwekkend deze uitgave ook moge zijn wat den tekst betreft, toch dient zij vooral aanbevolen voor de reproducties van de voornaamste meesterwerken die in de Oude Kunst te bewonderen zijn.

Cinq siècles d'Art. (Vijf eeuwen kunst).

Wij vestigen de aandacht onzer lezers op den catalogus van de Tentoonstelling voor Oude Kunst. Hij zal bestaan uit vier deelen, waarvan drie reeds verschenen. In dezen catalogus worden nota's aangetroffen, opgesteld door bevoegde personen ; verder ook de gedetailleerde beschrijving van al de tentoongestelde werken en degelijke tabels, die eventueele opzoekingen grootelijks zullen vergemakkelijken.

Het 1ste deel, 308 blz., is gewijd aan de schilderkunst, oude Brusselsche kunst en vreemde afdeelingen.

Het 2de deel, 96 blz. behandelt de tapijtwerken en de teekeningen.

Het 3de deel, 96 blz., brengt ons het beeldhouwwerk, goudwerk van godsdienstigen aard, medailles, mathematische werktuigen, gedrukte en geschreven muziek.

Burggraaf TERLINDEN. — *Bruxelles Centre d'Art*, 20 blz. Uittr. uit « Le Flambeau », Brussel, 1935.

In « Le Flambeau » (Augustus 1935) publiceert burggraaf Terlinden de redevoering die hij hield bij de opening van het Archeologisch Congres in 1935. In deze rede doet hij op treffende wijze uitkomen welke plaats de kunst inneemt in de geschiedenis van de stad Brussel.

COSYN. — *Ville d'Art : Bruxelles*, 108 blz. geïllustreerd. Prijs : 8.50 fr. bij schrijver, de Smet de Nayerlaan, 581, Brussel.

Dit boek over Brussel is een gids te meer in de reeks die door schrijver gepubliceerd wordt. Deze reeks, de «Guides Cosyn», werd hier reeds door ons besproken. Deze boekjes geven niet alleen een droge opsomming der eigenaardigheden die in een streek of in een stad aangetroffen worden, doch zij bieden eveneens een aangename lectuur. Een « Guide Cosyn » wordt niet alleen geraadpleegd, doch ook gelezen. Het laatst verschenen werk over Brussel werd op dezelfde wijze opgevat en uitgewerkt.

Le Livre en Brabant jusqu'en 1800. 96 blz. geïllustreerd. Koninklijke Bibliotheek, Brussel 1935.

Van 26 Juli tot 15 September werd door de Koninklijke Bibliotheek een tentoonstelling georganiseerd, gewijd aan het vóór 1800 in Brabant geschreven handschrift en het in Brabant gedrukte boek. Bij deze gelegenheid werd een catalogus uitgegeven waarin al de tentoongestelde voorwerpen beschreven worden. Een woord ter inleiding door M. Tourneur. M. C. Gaspar beschrijft de handschriften. M. Vincent behandelt het drukwerk en M. Lebeer de gravures. Verscheidene illustraties versieren het werk en elk gedeelte van den catalogus wordt voorafgegaan door geschiedkundige aanteekeningen.

SANDER PIERRON. *Histoire illustrée de la Forêt de Soignes*.

Wij herinneren onze lezers aan de ter perse liggende geschiedenis van het Zoniënbosch die zal bestaan uit drie deelen, en meer dan vijfhonderd illustraties en talrijke buitentekstplaten zal bevatten. Het werk verschijnt in afleveringen van 32 bladzijden elk.

Voorwaarden en nadere bijzonderheden in prospectus, te vragen Editions Hansa, 259, Koninkl. str., Brussel. Termijnbetaling wordt toegestaan en de prijs bij inschrijving zal lager zijn dan den handelsprijs.

VERNIERS L. *Démographie et expansion territoriale de l'agglomération bruxelloise depuis le début du XIXme siècle.* 48 blz. geïllustreerd, 1935.

Schrijver schonk deze studie aan het *Bulletin de la Société belge d'études géographiques.* Op zeer duidelijke wijze en steunend op cijfers, wordt voor Groot-Brussel de aangroei van de bevolking en het toenemen van het aantal gebouwen aangetoond, in de periode die gaat van 1846 tot 1930. Hij gaat na welke de algemeene en bijzondere hindernissen waren, die de ontwikkeling van sommige wijken in den weg stonden ; de oorzaken van het grooter worden der voorsteden en van de ontvolking der oude stad. Talrijke plans illustreeren het werk en zijn tevens een bewijs voor hetgeen door schrijver beweerd wordt.

LAPORT GEORGE. *L'académie des Baudets et Légendes de Bertrix :* 62 blz. Prijs : 6 fr. Uitg. V. Bourguignon, 16, rue des Dominicains, Luik.

Waarom heet men de inwoners van Bertrix « les baudets ». Schrijver leert het ons. Hoe vormden de geletterden die er woonden en die als hoofd hadden den E. H. Collard, een « Académie des Baudets » ? Wat werd er in deze Academie gedaan ? Dit alles gaf aanleiding tot het schrijven van deze vermakelijke bladzijde plaatselijke geschiedenis. Na deze uiteenzetting volgen nog vier legenden, die te Bertrix genoteerd werden.

EEMANS MARC. *Grandeur et décadence du livre populaire,* 32 blz. Uitg. De Wilde Roos, Brussel.

In deze brochure zegt schrijver wat hij door volksboek verstaat. Hij legt ons uit op welke manier volksboek en volksprent evolueerden. Na het cultureel belang van het volksboek aangetoond te hebben, vraagt hij zich af of het Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking, dat toch belang stelt in den Vrijen Tijd van den Arbeider, niets zou kunnen doen om het volk laten te beschikken over boeken die zouden overeenstemmen met zijn mentaliteit, die opvoedende waarde zouden bezitten en rekening zouden houden met de wijze waarop eertijds de zoo in den smaak vallende volksboeken uitgegeven werden.

JAVAUX HENRI. *La pipe en terre d'Andenne.* Geïllustreerde brochure, Prijs : 8 frank (Postcheckrekening 98880 van Emile Dave, Namen).

Onze abonnenten, die in 1933 deel namen aan den door onzen Dienst ingerichten uitstap naar Andenne, herinneren zich ongetwijfeld nog welk belangrijk materieel er in het pas geopend gewestelijk Museum bijeengebracht werd betreffende de aarden pijpen, die eertijds in deze streek vervaardigd werden. M. Javaux wijdt aan deze nijverheid een met talrijke foto's geïllustreerde studie. Hij herinnert aan den oorsprong van de fabricatie, geeft de namen der fabrikanten, duidt de kenmerken aan van hun producten en schrijft over de Waalsche en Fransche uitdrukkingen die op deze nijverheid betrekking hadden.

EDOUARD GEORGES. *Tour Sainte Djedru,* 32 blz. geïllustr. Prijs : 5 frank. Drukkerij Hermans, Nijvel, 1935.

Ingeleid door Julien Flament en geïllustreerd door Paul Collet, geeft schrijver ons een Waalsch gedicht waarin de toren van Sainte Gertrude van Nijvel bezon'gen wordt.

CONRARDY CHARLES. *Le triomple de Sancho, Jeanne d'Arc, Antoine et Cléopatre.* 16 blz. Uitg. Pro Arte, 59, Quai de Longdoz, Luik, 1935.

Drie kluchten in één bedrijf, waarin schrijver « historische of legendarische personages toont, van uit een modern standpunt beschouwd » en hun reacties op ons dagelijksch leven bestudeert. Aldus is Don Quichot een handelaar, Sancho speelt op de beurs en Dulcinea ontvangt haar manicure.

Bulletin de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles. Nrs 3, 4, 5, 1935.

Graaf J. de Borchgrave d'Altena spreekt over de afdeeling « Beeldhouwwerk » in de Tentoonstelling voor Oude Kunst ; talrijke platen illustreeren dit artikel. E. H. Thibaut de Maisières publiceert een studie over de oude kerk van St. Jan ten Broek te Brussel ; burggraaf Terlinden schrijft over het ontstaan en de ontwikkeling van Leuven ; M. Bonenfant behandelt de drie kapiteelen van het Stadhuis te Brussel en Graaf J. de Borchgrave d'Altena geeft een artikel over de hoeksteenen en het mobilaïr van de kerk van den Zavel te Brussel.

Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie. Deel 63, 1934, Juli tot December. Uitg. Hayez te Brussel.

In dit boek van de Commissie voor monumentenzorg leest men een mededeeling van M. de Smet-Duhayon over het behoud der windmolens. Schrijver geeft een uiteenzetting van het stelsel dat aanbevolen wordt door M. Dekker van Leiden en dat toelaat aan deze molens een inrichting te geven die beantwoord aan de eischen der moderne techniek, terwijl zij nochtans hun schilderachtig uitzicht zouden behouden. Bij dit artikel behooren 12 illustraties.

Eigen Schoon en De Brabander, Nrs 2-3, 4-5, 1935.

In de bovenvermelde afleveringen spreekt H. Pauwels over den melkkelder van onze pachthoven en over de boekweitbloem. J. Lindemans behandelt de Toponymie van Beersel en Vanderlinden publiceert een studie over oude Ukkelsche kerk- en Armentafelrekeningen.

Thiunas. Nrs 3 en 4, 1935.

Het Bulletijn van den Oudheidkundigen Kring van Tienen publiceert een reeks nota's over de merkwaardige gebouwen en monumenten van Tienen : de pomp bij de Square, de ingang van het Belfort (Toren van de Sint-Germanuskerk), 's Hertogenhuis, het oud Hospitaal, het gedenkteeken van Lanio, de ingangspoort van Cabbeek-klooster, de priorij der Augustijnen.

Mededeelingen uitgegeven door de Vl. Top. Vereeniging te Leuven. 10de jaargang, 1934.

In de afleveringen, die samen den 10den jaargang van de Vlaamsche Toponymische Vereeniging uitmaken, lezen wij verscheidene studiën over de spelling der Vlaamsche gemeentenamen. Het tijdschrift publiceert eveneens een omstandige bibliographie van al wat in Vlaamsche tijdschriften en dagbladen verscheen betreffende de toponymie der plaatsnamen uit het Vlaamsche land.

Annales de la Société Archéologique de Namur. Deel 41, 1934.

De Annalen der Oudheidkundige Vereeniging van Namen bevatten verscheidene studiën. We hebben er een artikel door M. F. Courtoy over den tumulus van Penteville, bij Gembloers ; Mejuffer Ladmirant schrijft over een evangelieboek uit de XIde eeuw, dat bewaard wordt in het Groot Seminarie te Namen en M. A. Henry over de mysteriespelen die te Namen in de XVIIde eeuw opgevoerd werden.

Le Guetteur Wallon, 26, rue Pépin, Namen.

Dit folkloristisch tijdschrift uit het Naamsche zendt ons zes afleveringen tegelijk. Wij vinden er een artikel over de kinderspelen door Alexis Colart (Nrs 52-53), een studie over de streek en het uitzicht van Marche-lez-Dames door Danhaive (Nr 53), een verhandeling over Walcourt, zijn verleden en zijn collegiale kerk door Philippe (Nrs 54-55). Nr 57 spreekt ons over Fernand Danhaive en zijn werk.

Oudheid en Kunst, Nr 2, 1935.

Het tijdschrift van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring voor Brecht en omstreken brengt twee studiën van L. Stroobant, de eene over het Kasteel van Turnhout tijdens het keizerrijk, de andere over het resultaat der opgravingen die vóór 30 jaar (1900-1930) gedaan werden op de plaatsen waar lijken verbrand werden in de Kempen.

Bulletijn van den Touring Club. Nr 11, 1935.

Jean Paul Vaillant publiceert een artikel over de Saudée, gewoonte der jonggehuwden uit de streek van de Semois, rond den zgn. « pierre à marier ».

Gids voor Herentals en omstreken.

Allen die een bijdrage storten voor de oprichting van het monument voor Servaes Daems, ontvangen kosteloos een geïllustreerden gids van deze interessante Kempische stad. Postcheckrekening 182802 van J. L. Herentals.

Les Beaux Arts. Bulletijn uitgegeven door het Paleis voor Schoone Kunsten.

Publiceert een reeks artikels door Albert Guislain over de kerken van Brussel.

Conférences et Théâtres. Nrs 7, 8, 9, 1935.

In nr 7 een kort artikel van W. H. Wolff over de waternimf van het Purmermeer (Amsterdam), een studie van M. Wilmotte over den prins de Ligne, de mensch en de schrijver. M. Terlinden spreekt over de laatste oogenblikken van de infante Isabella. Deze artikels zijn geïllustreerd.

GÖSTA BERG. *Sledges en Wheeled Vehicles,* 192 blz. geïllustreerd. *Nordiska Museets. Stokholm.*

Het Noordsch Museum van Stokholm publiceert een interessante, in 't Engelsch opgestelde, gedetailleerde studie over de vervoermiddelen in Zweden, van het voorhistorisch tijdperk af. Vooral de slede wordt breedvoerig behandeld. De rijke illustratie bestaat uit reproducties van merkwaardige oude prenten en teekeningen.

SVENSSON SIGFRID. *Skanes Folkdräkter.* 378 blz. geïllustreerd. Nordiska Museets.

Belangrijke geschiedenis van de Zweedsche kleedij en haar onderdeelen, van 1500 tot 1900 (schoeisels, klompen, handschoenen, hoofddeksels, enz.). Het werk geeft reproducties van schilderijen, teekeningen, enz., die als bewijsstukken dienen ; tevens ook kaarten, waarop de verspreiding der verscheidene geciteerde kleedingstukken aangeduid wordt.

ANDRÉN ERIK. *Vasterviks Bebyggelse-Historia.* 112 blz. geïllustreerd + 1 plan. Nordiska Museets. Stokholm.

Het Noordsch Museum van Stokholm publiceert een monographie over de stad Vasterviks. Al de woningen die belangwekkend zijn om reden van hun ouderdom, merkwaardigheden, enz., worden er in aangegeven. Het werk is flink geïllustreerd en behelst tevens de plans van al de beschreven woningen.

OSKAR LOORITS. *Pharaos Heer und der Volksüberlieferung.* 194 blz. geïllustreerd, Tartu, 1935.

Het Esthisch archief voor volksoverleveringen publiceert een interessant werk over het legendarisch bijgeloof aan het bestaan van onzichtbare geesten, geheeten kinderen of dochters der Farao's. Hieromtrent bestaan er talrijke varianten in de landen van Noord- en Oost-Europa en in het Balkanschiereiland. Dit werk geeft het resultaat van een internationale enquête.

LOORITS OSKAR. *Das Misshandelte und sich rachende feuer.* 90 blz. geïllustreerd, Tartu, 1935.

Schrijver bestudeert den haard, de plaats van het huis waar eten gekookt wordt of de plaats waar men dit doet buiten de woning. Het onderzoek betreft de volkeren van Finland, van den Balkan, de Slavische volkeren en de Siberische volksstammen. Om zijn inlichtingen te verzamelen heeft de auteur een enquête ingesteld. Niet alleen de haard wordt beschreven, doch tevens ook de er mede in betrekking staande gebruiken en het bijgeloof.

ANDERSON WALTER. *Studien zur Wortsilbenstatistik der alteren essuissches Volkslieder.* 232 blz. Tartu, 1935.

De studie van de volksliederen, van de verscheidene lezingen, van de varianten van sommige verzen, van de namen van de geciteerde legendarische personages, terugbrengen tot statistische gegevens en tot graphische voorstellingen in kleur, mag wel een heel kunststuk lijken. Dit kunststuk werd verwezenlijkt door den schrijver voor het Esthische volkslied.

Office des Instituts d'Archéologie et d'Histoire de l'Art. (Bulletin de l'Institut de Cooperation intellectuelle, 2, rue de Montpensier, Parijs. Prijs : 20 frank, Fransch geld).

Het bulletijn, dat door het Office des Instituts d'Archeologie et d'Histoire de l'art uitgegeven wordt, durven wij haast niet documentair noemen, daar heel het uiterlijke en ook de illustratie er van getuigen van fijnen kunstsmaak. Inlichtingen verschaffen is nochtans het doel, want in dit bulletijn verschijnen studiën over de Instellingen die zich bezighouden met Oudheidkunde of Kunstgeschiedenis, studiën die geschreven worden door gekende specialisten en die den inrichter, het doel, de werking enz. aangeven. Elk jaar zullen drie nummers verschijnen. Voor het jaar 1935 hebben wij ongeveer 200 bladzijden en 38 mooie illustraties.

LARES. *Maart-Juni, 1935* (IV[de], N[rs] 1-2), Roma. Via Conservatorio. Prijs : 8 lires.

Hiermede begint het Italiaansch Comité voor Volkskunst den 4[den] jaargang van zijn bulletijn. In deze geïllustreerde aflevering van 164 bladzijden vinden wij studiën over de liederen, de dansen en het volkstooneel in de verscheidene Italiaansche gewesten.

Op te merken dat het bulletijn een nieuwigheid invoert met ditmaal buiten Italië te gaan. Het geeft nl. een studie uit van Rasupe over de dramatische elementen der Lettische overleveringen.

Revue Anthropologique, N[rs] 4-6, April-Juni 1935.

Voor den folklorist onderlijnen we in de inhoudstafel van deze aflevering de studiën van M. H. Trilles over de taal der Fang en over haar oorsprong, die in het verste verleden te zoeken is ; van Svetozar Raitchevitch over de ontwikkeling van de ethnografie der Joego-Slaven ; van Etienne Patte over twee praehistorische gravures uit het dal der Charente, aan dewelke door schr. een magico-godsdienstige waarde toegeschreven wordt.

Revue de Folklore Français. N^r 2, Maart-April, 1935.

Dit nummer van 64 bladzijden bevat namelijk een flinke studie (24 bladzijden) door M. F. Benoit over de indompeling der relikwieën, de processiën langs rivieren en het gebruik van het « schipje van Petrus » (barque culturelle) in Provence. Deze studie is een aanvulling van het artikel door P. Saintyves over de indompeling in het water van de heiligenbeelden en van de beelden der afgoden.

L'Ethnographie, 1934, N^rs 28-29, Parijs, 1935.

Deze aflevering brengt tien studiën over technologie, godsdienstige ethnografie en bijzondere ethnographie. Voor de folkloristen noteeren wij er een werk van P. Saintyves over het thema van de door de Heiligen tam gemaakte wilde dieren en zijn allegorische beteekenis. Wijzen wij terloops eveneens op de eigenaardige studie van Cauvet over de Menapiërs als kameelfokkers ; schr. commentarieert er een tekst van Cesar, waarin deze spreekt over de Menapiërs die woonden aan de monding van Maas en Rijn en die kameelen hadden.

Bulletin de l'Institut International de Coopération intellectuelle. N^rs 53-54, 1935.

Dit Bulletijn brengt verslag uit over een vergadering die op 15^den Juni te Parijs gehouden werd en die ten doel had, niettegenstaande de crisis en de beperking der kredieten, het hernemen van de werkzaamheden der Internationale Commissie voor Volkskunst te bewerken. In afwachting dat vergaderingen en congressen opnieuw samenkomen, zal de Commissie beginnen met het instellen van enquêtes door middel van vragenlijsten.

Le Pays Lorrain, N^r 8, Augustus 1935.

Deze aflevering van het Lotharingsch tijdschrift brengt een artikel van Louis Poncelet over een overleving van een heidenschen ritus te Puttigny. Er is hier niet alleen sprake van een gebruik dat veel gelijkenis vertoont met dit dat wij te Couture-St-Germain noteerden en dat in onderhavig nummer van ons tijdschrift besproken wordt, doch van een ceremonie van half-cultureelen aard, van het doopsel nl. der doodgeboren kinderen. Het artikel toont aan dat dit doopsel « post mortem » eertijds door de priesters zelf toegediend werd en dat wij hier te doen hebben met het voortleven van een oud heidensch gebruik in het christendom.

Bulletin du Musée Basque, N^rs 1-2, 1935.

Tusschen de artikels van dit dubbel nummer van het Bulletijn van het Baskisch museum, treffen wij er vier aan die handelen over het kruis ; het eerste draagt als titel : Haakkruis of Baskisch

kruis ? het 2de naar aanleiding van een Duitsch werk over het haakkruis, het 3de het haakkruis in het land der Basken, het 4de het Baskisch kruis. Deze reeks artikels wijst er op, dat dit symbool op talrijke en zeer oude monumenten uit het land der Basken aangetroffen wordt ; het heeft heelemaal geen uitstaans met het Hitleriaansch kenteeken.

Bulletin du Comité de Folklore Champenois, Nrs 19-20, Maart-Juni 1935.

In deze aflevering lezen wij een artikel van M. J. Massiet over Jean Pansard. Deze Jean Pansard was een strooien pop die verbrand werd en hier zouden wij met een overblijfsel van een oud vastenavondgebruik te doen hebben. In dit nummer treffen we eveneens kaarten aan over de vastenavondvuren en hun volksnamen.

Oberdeutsches Zeitschrift für Volkskunde, 9de jrg., 1935, Nr 1.

In Duitschland houdt men zich vooral bezig met het bestudeeren van de woning, van den bouw, van de inwendige verdeeling. Waarom werden er bepaalde verdeelingen aangenomen ? In dit nummer lezen wij een artikel van Karl Caesar over de bouwkunst van een woning die op een houten timmerwerk rust. Dit huis wordt vergeleken met andere manieren van bouwen.

Eigen Volk. Nrs 7 en 8, 1935.

In het Julinummer van de Revue voor Nederlandsche Folklore treffen wij een artikel van Krekelberg aan over de versierde wagens bij de processiën en een studie van Rasch over de bij in de heraldiek. Het Augustusnummer brengt o. m. een studie van Rasch over de namen der dagen.

Archives Suisses des Traditions populaires. Deel 34, afl. 1.

Al. Dorzival geeft een geïllustreerd artikel over de bereiding van het brood in Anniviers. Dit artikel brengt niet alleen teekeningen van de gebruikte werktuigen of van de ovens, doch ook van de verscheidene vormen die aan het deeg gegeven worden. Hier merkten we een vorm op die veel gelijkenis vertoont met een haakkruis.

Operatud Eesti seltsi aastaraamats. 314 blz. geïllustreerd. Tartu 1935.

Dit boekdeel, uitgegeven door de Esthische Vereeniging voor Ethnologie, brengt verscheidene studiën die eerder de taalkunde, de oudheidkunde of de praehistorie aanbelangen. Twee artikels, geschreven door de HH. Julius Mark en O. Doorits, behandelen ethnographische en folkloristische vraagstukken. Het eerste spreekt over de esthische woning en het tweede over al de bewerkingen die het stroo ondergaat, van het oogenblik af dat het graan er uit is. Hierbij behooren reproductie's van verscheidene bij het dorschen en bij het drogen gebruikte werktuigen, en illustraties die aanduiden hoe mijten, strooien daken enz. gemaakt worden.

Budklaven. XIV^de^ jaargang, N^r^ 2, 1935.

In het Bulletijn van de Folkloreafdeeling van het Finlandsch Instituut voor Noordsche Ethnographie leest men een artikel van Greta Dahlström over een Finsch lied van hetwelk Herodes de held is.

De Folkloristische Beweging.

Oudheidkundige en Folkloristische Tentoonstelling te Diest.

Van 11 tot 25 Augustus werd in de St.-Joriszaal van het Stadhuis te Diest een tentoonstelling gehouden, gewijd aan Diestersche Oudheidkunde, Geschiedenis, Folklore, Iconographie, Bibliographie. In de Sint Sulpitiuskerk werd de schat eveneens tentoonsteld.

IXe Brabantsche Gouwdag.

Ter gelegenheid van de Tentoonstelling te Diest, hebben de Oudheidkundige Kringen van West- en Oost-Brabant een gouwdag in deze stad gehouden op 25 Oogst 1935.

Op de dagorde werden volgende lezingen aangekondigd : Z. Eerw. Heer Deken Du Bois (Diest) : « Een wandeling door Diest in de 16^e^ eeuw ; Dr Jan Lindemans (Laken) : « De Frankische kolonisatie in het Hageland » ; Eerw. Heer Louis Philippen (Antwerpen) : « De Opkomst en de vroegste ontwikkeling van het Beghinisme te Diest » ; Prof. Dr I^r^ Stan Leurs (Antwerpen) : « De Demergothiek » ; Dr Jan Grauls (Etterbeek) : « Spreekwoorden in beeld ».

Wetenschappelijk Congres voor Geschiedenis en Folklore der Kempen.

In verband met den uitgroei van de vele historische kringen, de laatste jaren in de Kempen ontloken, had het bestuur van de Congressen voor Geschiedenis en Folklore der Kempen het nuttig geacht de zittingen van dit congres te wijden aan een algemeene voorlichting betreffende de Geschiedenis der Kempen. De afzonderlijke onderwerpen werden toevertrouwd aan een geschiedkundige die door zijn studie voor dit onderwerp speciaal aangewezen was.

Dit Congres werd gehouden te Westerloo van 17 tot 22 Augustus 1935.

Volgende lezingen werden gehouden :

De Voorgeschiedenis der Kempen, door H. Luc. Dursin ; Het verleden van het Markiezaat Westerloo, en de adelijke families van Wesemael en van Merode, door Kan. J. E. Jansen, voor-

zitter ; Het Grondheerlijk Bewind in de Kempen, door Dr H. Obreen ; De economische Geschiedenis van de Kempen, door E. H. Dr Fl. Prims ; De algemeene Kerkgeschiedenis van de Kempen, door E. H. Dr A. Erens ; Het bestuur en de inrichting van een dorp uit het oude regiem, door Dr J. Lyna ; Het bestuur en de inrichting van eene parochie uit het oude regiem, door E. H. J. Evers ; De oude wegen in de Kempen, door H. Luc. Dursin ; De Toponymie der Kempen, door H. Dr J. Helsen ; De Folklore in de Kempen, door J. Cornelissen ; De Folklore van den Heiligen eeredienst in de Kempen, door H. Jos. De Beer ; Ontwerp tot het stichten van een historischen Kring.

Volksdansen en Volksliederen.

Op 7 en 8 September werd te Assent een Congres gehouden waarbij volksdansen uitgevoerd en volksliederen gezongen werden. Dit feest werd georganiseerd door het Vlaamsche Instituut voor volksdansen en volksliederen.

Marianum.

Onder voorzitterschap van M. J. De Winter, gewezen voorzitter bij het Antwerpsch Gerechtshof, werd te Antwerpen een vereeniging gesticht die ten doel heeft alle voorwerpen te verzamelen die betrekking hebben op den uitwendigen eeredienst van God, van de Heiligen en vooral van de H. Maagd. Secretaris : M J. de Beer. Adres : Thomasstraat, 18, Antwerpen.

Tentoonstelling van het Belgisch Boek.

Jammer genoeg konden wij onze lezers niet tijdig genoeg laten weten, dat door de Koninklijke Bibliotheek een Tentoonstelling van het Belgisch boek ingericht werd. Deze tentoonstelling is thans gesloten. Er waren talrijke exemplaren van volksboeken te bewonderen, die de belangstelling van talrijke lezers zouden gaande gemaakt hebben. Dagbladen hebben nochtans de opening er van aangekondigd en wij hopen dat onze abonnenten ze kunnen bezoeken hebben. In ons Boekennieuws bevelen we den catalogus van deze tentoonstelling aan. Hier stellen wij ons er mede tevreden, de inrichters geluk te wenschen.

Het tweede eeuwfeest van den Prins de Ligne.

Naar aanleiding van het tweede eeuwfeest van den Prins de Ligne werd te Brussel en te Belœil van 27 tot 30 Juli een Congres gehouden.

Tusschen de talrijke mededeelingen die er aangeboden werden, noteeren wij wat Brabant betreft : Mevr. Schouteden over Tervuren in de XVIIIde eeuw en M. Van der Linden over Leuven in de XVIIIde eeuw.

De Fransche Encyclopedie en de Folklore van Frankrijk.

In Frankrijk kwam een comité tot stand met het doel een nieuwe encyclopedie samen te stellen. Om het gedeelte voor te bereiden dat de ethnografie en de folklore zal behandelen, werd een commissie gevormd onder voorzitterschap van M. Lucien Febvre, bijgestaan door de HH. Demangeon, Lantier, Maunier en Dr Rivet, ondervoorzitters.

Deze Commissie heeft besloten *zeer eenvoudige*, gemakkelijk waar te nemen en tevens zeer karakteristieke onderwerpen te kiezen, — en hiermede drie groote enquêtes per jaar in te stellen gedurende een eerste periode van vijf jaar.

Deze onderwerpen hebben betrekking op drie groote categorieën van vraagstukken.

I. — Sectie A : Studie van de dorpsgemeenschap en van haar traditioneele sociale stuctuur.

II. — Sectie B : Studie van de landelijke techniek die de massaproductie der gereedschappen voorafging.

III. — Sectie C : Bewerken van den grond in de vorige eeuw en Volksvoeding.

VOORZIENE VRAGEN :

I°) *Voor Sectie A :*

1° Wedersamenstelling van den kalender der landelijke feesten in Winter en Lente (voorbeelden : Sinterklaas, Kerstmis, Driekoningen, Lichtmis, cyclus der vastenavonddagen, vastenavondvuren, Halfvasten, Paschen, Meinacht, Pinksteren). *Beknopte* beschrijving der huiselijke feesten en der openbare vermakelijkheden, alsook van hetgeen er bij deze gelegenheden op het land gebeurt. Met groote zorg voor elk feest het geleidelijk verval noteeren en eventueel den datum aanteekenen waarop een openbaar feest te niet ging.

2° Zelfde vragen voor de landelijke feesten in Zomer en Herfst (voorbeelden : Sint-Jansvuren, « Mei » bij den oogst, het hooien ; wijnoogst, Allerheiligen, Sint-Eligius) ; groote kermissen van het jaar.

3° Zelfde vragen voor de familiegebruiken bij huwelijken en overlijdens.

4° Studie van kenmerkende gebruiken uit het volksrecht : voorbeelden van volkscontracten ; erfdienstbaarheden bij doorgangen.

5° Jaarlijksch rhythme der kinderspelen : zeggen hoe zij elkaar in den loop van het jaar opvolgen ; beknopte beschrijving, namen.

II°) *Voor Sectie B :*

Studie van het gereedschap dat gebruikt werd, voordat de werktuigen in de fabriek vervaardigd werden :

1°) De smidse.

2°) Spinnen en weven.

3°) Mandenmakerij en fabricatie van houten vaatwerk.

4°) Vroegere verlichtingstoestellen.

5°) Werktuigen die eertijds op de hoeve gebruikt werden.

III°) *Voor Sectie C :*

1°) Gewone dagelijksche kost van de landelijke bevolking in het verleden. Samenstelling der gerechten. Opeenvolging, samenstelling en volksnamen der maaltijden. Betrekking met het werk op het veld (in den oogst namelijk).

2°) Het bakken in het gezin. Bewaren van zuurdeesem. Oven in de woning. Volksgebak : bij gelegenheid van welke feesten ; samenstelling, namen, ceremonieel gebruik van het gebak, boekweitkoeken : zoo juist mogelijk den tijd van het verdwijnen er van aangeven.

3°) Vleeschverwerking door het volk. Tijdstip van het jaar waarop het varken geslacht wordt. Gebruikte werktuigen. Wederzijdsche hulp en « penskermissen ». Inzouting. Gebruik van de varkensblaas. Verplichtend loshaken der ongezoute en gerookte stukken door de « carnavals ».

4°) Afschaffing of behoud van de gemeene weide door toepassing van de wet van 22 Juni 1890 : Gemeene weide op bebouwd land of op natuurlijk grasland ? Toestand onmiddelijk vóór 1890. Heeft de toepassing der wet op landbouwgebied veranderingen gebracht ? Dewelke ?

5° Afpalen der velden : open veld (afpaling door reinsteenen), afgesloten grond (omheiningen, hagen, muren, draad, enz.). Reden waarom een bepaalde omheining verkozen wordt. Is er in de laatste 50 jaar meer open veld gekomen ten koste van den afgesloten grond, of is het tegenovergestelde gebeurd ? Hoe worden plaatselijk deze wijzigingen verklaard ? Traditioneele gebruiken met betrekking tot den rand van het veld (voorbeeld : graan uitwerpen vóór het zaaien) en tot de hagen (droog hout samengebracht voor traditioneele vuren).

N. B. — Met elk der vijftien vorige vragen zal een vragenlijst samengesteld worden, aangepast aan de plaatselijke gebruiken ; hierbij zullen de gewestelijke verbreidingscentra geraadpleegd worden. Volgende eerste vragenlijst over de gebruiken bij den oogst en de traditioneele vuren, geeft den lezer een gedachte van de wijze waarop deze vragenlijsten opgevat werden.

VRAGENLIJST Nr 1.

1°) Hoe worden, na den oogst, op het veld de schooven in mandels gezet ? Aantal schooven per mandel ? Juiste schikking der schooven (zoo mogelijk kleine schets).

2°) Namen der verscheidene soorten mandels. Wordt bij droog of bij vochtig weder de voorkeur aan een bepaalde schikking gegeven ?

3°) Wordt er een « Mei » gemaakt, wanneer de laatste kar binnen is (beknopte beschrijving en naam van dit feest ?) Begint deze gewoonte achterwege te blijven ? Zoo ja, sedert wanneer ?

4°) Worden er nog steeds traditioneele vuren aangestoken ? Op welk tijdstip van het jaar ? Hoe heet men ze ?

5°) Beknopte beschrijving van het feest : wie zamelt het geld in ? Hoe wordt de stapel hout gemaakt ? Wordt er een kroon of een mei bovenop gestoken ? Wie steeks het vuur aan ? Rol der pas gehuwden ? Wordt er over het vuur gesprongen ? Worden er steenen ingegooid ? Wordt de assche samengeraapt en met welk inzicht ?

6°) Juist den tijd aangeven, sedert wanneer een bepaalde soort traditioneele vuren in onbruik raakte. Zoo het gebruik nog steeds bestaat, doch onder een anderen vorm, aanduiden welke wijzigingen het ondergaan heeft en wanneer ?

VRAGENLIJST Nr 2.

De Dorpssmidse.

I. — *De Ambachtsman.*

A) Zijn smidse. Ligging met betrekking tot het dorp, den grooten verkeersweg en de waterloopen. Plan teekenen van de smidse. Was zij donker ? Was zij aan de voorzijde open ? Werd ze veranderd in verlichte smidse ? Wanneer ?

Opdoen van den voorraad brandstof. Hoe gebeurde dit vóór het bestaan der vrachtwagens ? Waar er geen steenkool was, gebruik van houtskool.

B) Zijn gereedschap. Nauwkeurig beschrijven : de smidshaard, vorm er van, de blaasbalg met gansch de er bij behoorende inrichting, het aanbeeld, de koelbak, de werkbank, de tangen, enz. Wanneer kwam de werkwijze Peugeot in zwang ? Verschillende soorten gereedschappen naargelang den aard van het werk (hield hij zich bezig met slotenmakerij met houten montuur en ijzeren schoot of schieter ?)

C) Smid en wagenmaker. Wederzijdsche betrekkingen. Deze twee ambachten in de kleine dorpen door één persoon uitgeoefend. De smid als hoepelmaker.

II. — *Sociale Rol van den Smid.*

A) Zijn gezag in het dorp. Speelt hij een bijzondere sociale of politieke rol ?

B) Speelt hij soms tandarts ? Genezer (geneest hij kwalen met het hoofd op het aanbeeld te leggen en er op te slaan ?). Toovenaar ? Eventueel andere wijzen aangeven, waarop de tooverkracht van den smid tot uiting komt. Steekt hij de traditioneele vuren aan ? Zijn tusschenkomst bij andere feesten ?

C) Bestaat er een broederschap van den H. Eligius ? Plechtigheid op dezen feestdag ? Zoo het gebruik niet meer bestaat, datum van verdwijnen aangeven.

D) Folklore van den smid : zijn haard en de vertellingen of legendarische verhalen. Smidsliederen of liederen die op de smidse betrekking hebben.

E) Aanwerven van leerjongens. Leertijd : familiaal ? Aanwerving in het dorp, of elders ? Moeilijkheden die met deze aanwerving gepaard gaan in Noord-Afrika.

III. — *Wijzigingen door het smedersambacht ondergaan :*

A) Bestaat de smidse nog steeds in uw dorp en in de omliggende dorpen ? Zoo neen, sedert wanneer hield zij op te bestaan ?

B) Voortbestaan van sommige gebruiken uit het verleden. Vervaardigen en herstellen van landbouwwerktuigen (hakken, houweelen, enz.). Aaneenankeren van muren. Onderhoud van de kerk : ijzerwerk bij de kerkvensters ; deuren met hengsels, enz.

C) Plaatselijke voortbrengselen : ankers voor huizen ; ijzers onder sleden ; punten voor ijshouweelen.

D) De smid als werktuigkundige op den buiten :

a) Kreeg de smidse niet min of meer het uitzicht van een garage ? Sedert wanneer ? Autogenische lassching ?

b) Verkoop en herstelling van landbouwmachines, van keukengerei en van verwarmingstoestellen ?

c) Herstellen van radio's ?

Welk is, in 't algemeen gesproken, het voornaamste werk van den smid : het reeds bestaande gereedschap voor het gebruik gereedmaken of zelf uit grondstoffen het gereedschap vervaardigen ?

Wij verzoeken onze lezers eventueel voor hun dorp deze vragenlijst te beantwoorden en soortgelijke inlichtingen te verstrekken over den toestand in hun streek.

Landdag voor Vlaamsche Folklore.

Ter gelegenheid van het 2e Lustrum-feest van den Bond der Oostvlaamsche Folkloristen werd een bonte Folklore-avond gehouden op Zaterdag 9 November en een Landdag voor Vlaamsche Folklore op Zondag 10 November in het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit (Lange Meire 14) Gent.

Volgende lezingen werden gehouden :

Prof. Dr Paul De Keyser (Gent) : a) Inleidend woord. b) De uitkomsten van het Sagenonderzoek ; Prof. Dr E. Blancquaert (Merelbeke) ; Dialectologie en Folklore ; Prof. Dr. L. Grootaers (Leuven) : De toepassing van de Aardrijkskundige methode op de linguistische en Folkloristische opzoekingen (met lichtbeelden) ; Prof. Dr. Jan Gesser (Leuven) : Ste Wilgefortis ; Clemens Trefois (Ledeberg) : Rijnlandsche en Anglo-Normandische invloeden in de cultuur der plattelandsche bedrijfsgebouwen in Vlaanderen (met lichtbeelden) ; Z. E. Prof. Dr. De Vis (Laken) : De toestand der Folklore-studie in Brabant ; Karel Peeters (Antwerpen) : De diepere beteekenis van het Kempisch Gildenleven ; Jozef Cornelissen (Deurne) : Trouwen en bruiloft bij de boeren ; D. Wehrens (Amsterdam) : Survivals van de primitieve Dodenvrees ; Julien Boes (Gent) : Met wat vermaakten zich onze voorouders in de herbergen ? (met lichtbeelden).

WEERSTANDSFONDS.

Bij het hernieuwen van hun abonnement hebben de hiernavermelde abonnenten de volgende sommen gestort voor ons weerstandsfonds :

Anoniem Brussel	65.—
M. Maroquin (Brussel)	50.—
M. Vanderseypen (Brussel)	20.—

15de Jaargang - Nr 87 **Januari 1936**

De Brabantsche Folklore

— — — — — INHOUD — — — — —

Neder-over-Heembeek. — Het dans- en zangspelletje « Marion Marionette » in Zuid Vlaanderen en Waalsch Brabant. — Kenmerken van de Folkloristische Beweging in België. — Leuven kermis heden en in 't verleden. — In 't Zoniënbosch. — Ditjes en Datjes. — Folkloristische Beweging in België. — Onze Uitstappen. — Necrologie. — Ons Weerstandsfonds.

Neder-over-Heembeek

Geschiedkundige Schets.

Ligging en naam.

Dit Brabantsche Dorp ligt op een zevental kilometer ten Noorden van Brussel en op een viertal ten Oosten van Vilvoorden. Het wordt begrensd door de gemeenten Vilvoorden, Haren, Evere, Schaarbeek, Laken en Strombeek en beslaat een oppervlakte van ruim 670 hectaren.

Wat de beteekenis van den naam betreft, deze is niet moeilijk te achterhalen.

Neder-over-Heembeek had zijn ontstaan te danken aan de vereeniging van de twee oudere gemeenten : Neder-Heembeek en Over-Heembeek. Beide waren gelegen langsheen de « Heembeek », de eene — Neder-Heembeek — wat lager, de andere — Over-Heembeek — wat hooger, met betrekking tot voormelde beek.

Het woord Heembeek zelf bestaat uit twee deelen : *Heem* — d. i. hoeve — en — *beek* — Etymologisch verklaard, is het dus : de hoeve — hof of erf — bij de beek.

Oude tijden.

Als wij voor het eerst over Heembeek hooren spreken, is de Romeinsche beschaving hier te lande reeds vast gegrondvest. Een heel complex wegen doorkruist onze gewesten. 't Allenkante rijzen Romeinsche villas op langs de

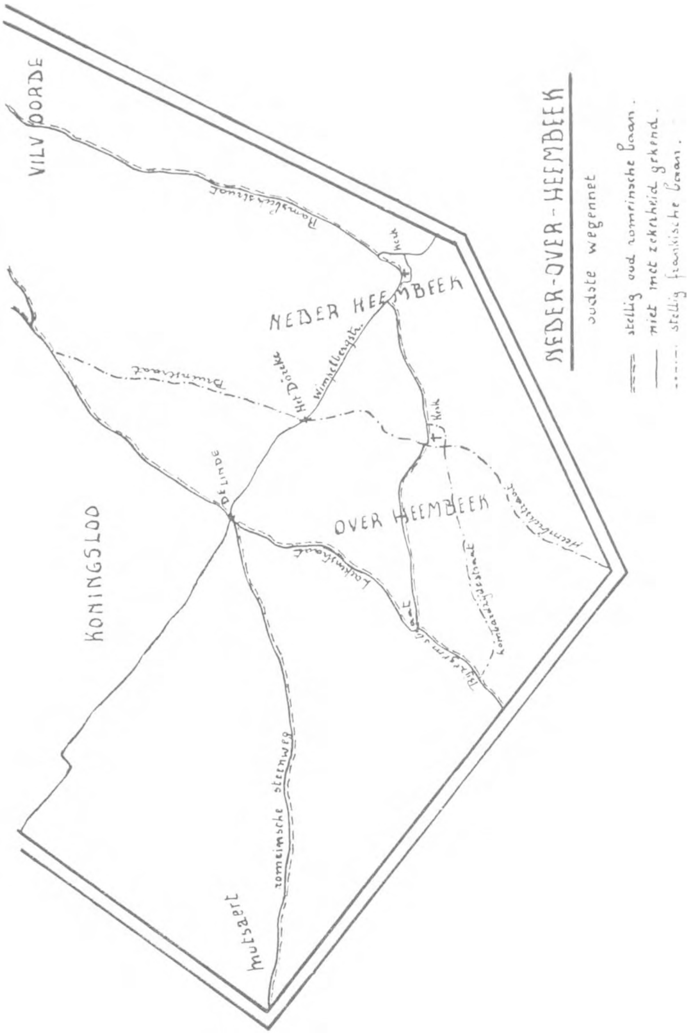

STROMBEEK
KONINGSLOO (VILVOORDE)
VILVOORDE
HAREN
LAEKEN
EVERE
Warande
Pastorij
NEDER-OVER-HEEMBEEK.

heirbanen en vormen er de kern van latere dorpen en steden. Langs een dezer groote heirwegen, deze van Assche over Elewijt naar Breda, vinden we 't aloude «Haimbecka» vermeld. Een gewezen Romeinsch soldaat had zich aldaar, aan het kruispunt van de baan van Meisse naar Evere en van de heirbaan van Laken naar Koningsloo, een villa opgericht. Dit gaf het ontstaan aan Bijzegem. De grond, reeds eeuwen te voren door de oude Belgen bebouwd, werd verdeeld in akker-, weide- en boschland. Een heele reeks plaatsnamen : de Bijzegemkouter, de Wannekouter, de Laskouter, enz.) — zelfs nog de huidige afbakening der velden, getuigen dit.

Al deze ontdekkingen werden geleid en bevestigd door den geleerden archivaris L. Galesloot in 1856 (cfr. Mémoires). Onder zijn toezicht legde men de fundamenten onzer Romeinsche villa bloot, gelegen bij het inkomen der Bijzegemstraat. Onder meer vond men er versierde vazen in klei, voorwerpen versierd met klimopranken, een vaas waarop een Bacchus voorgesteld was, een groot aantal gebrande glasscherven, dakpannen, enz. Geldstukken echter waren er niet.

Uit die tijden blijven ons nu nog de zoo schilderachtige diepe straten. Daar hebben we den oorsprong van ons wegennet te zoeken. De oorspronkelijke tracé's trotseerden de eeuwen en blijven steeds de getuigen van de bekwaamheid der Romeinen als aanleggers van wegen.

In de 4de eeuw bezwijkt deze fiere beschaving onder den druk der barbaren. Frankische volkeren rukken 't allenkante onze gewesten binnen. Ze verwoestten land en kultuur. Ook onze oude Romeinsche villa wordt in dien tijd vernield. De opgravingen bewijzen dat ze ten gronde afgebrand werd ; zelfs de bewoners vonden den dood onder de puinen.

Doch, zooals de feniks uit zijn asch verrijst, zoo verrijst ook Heembeek. De oudste stamvader : Bissing, bouwt er zijn frankische hoeve en doopt de plaats naar zijn naam : Bissingaheim. (Bijzegem).

Dat is de oudste en voornaamste bewoonde kern. Terzelfdertijd ontwikkelen zich echter ook, te midden van het huidige Heembeek, twee andere dorpscentra. Het zijn

Over- en Neder-Heembeek. Het eerste vormt een marka of dorpssysteem ; het tweede een fofsysteem. Een beek teekent de scheidingslijn en is er de oorzaak van dat uit het

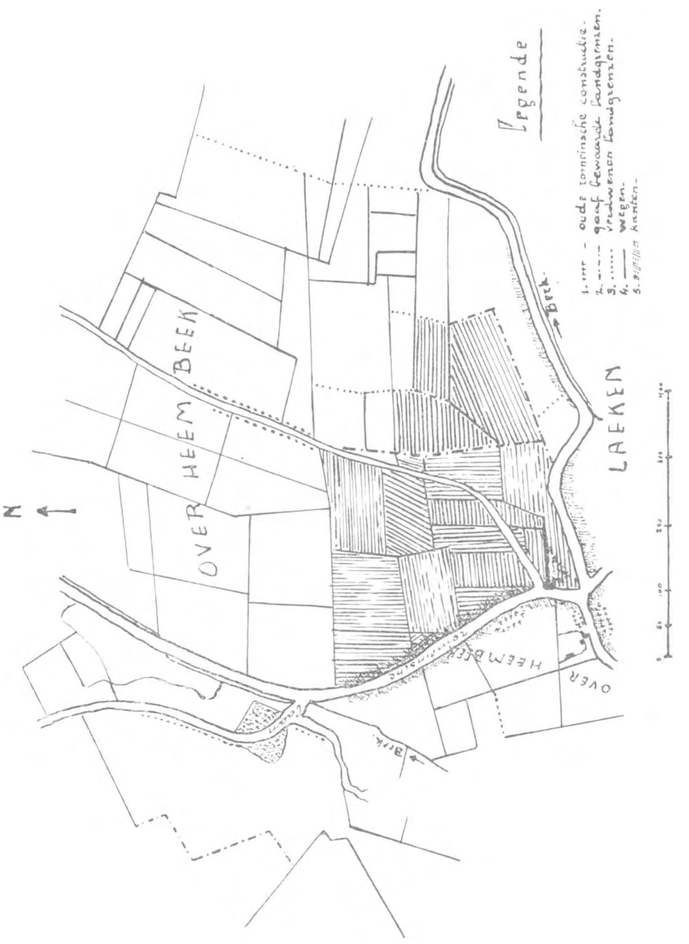

oude « Haimbecka » welhaast Neder- en Over-Heembeek ontstaan.

Doch ook te Ransbeek noteeren we een Frankische nederzetting. Sint-Lendrik en de vermaarde abdij van St. Vaast bij Arras hadden reeds vroeg deze plaats in pand.

Deze vier plaatsen zullen voortaan in aanmerking komen bij het opmaken van Heembeek's geschiedenis. Bijzegem schiet er tijdens de middeleeuwen zijn vroegere bekendheid bij in. Over-Heembeek zal, alhoewel onder het hoofdmeierijschap van Merchten staande, min of meer een vrije marka blijven. Neder-Heembeek wordt een heerlijkheid en Ransbeek het heerenslot (of Moriensart) met als domeinhoeve Crayenhove.

Vroege middeleeuwen.

Het eerste feit onzer geschiedenis is ook een hoofdfeit. De eerste officieele akt die den naam « Haimbecka » vermeldt, is zoowel interessant wat den inhoud betreft als wegens het jaartal 673. Of er gestreden is rond dien akt ! Onecht beweren de eenen, echt verklaren de anderen. De laatsten hebben 't pleit gewonnen.

In 673 wordt de « mansio » « Haimbecka » aan de abdij van St. Vaast gegeven door Theodorik, koning der Franken. Vierhonderd jaar zal deze abdij Haimbecka onder haar bewind behouden om het dan in 1228 te verdeelen tusschen de abdijen van Diligem en van Grimbergen. Het domein lag te ver afgelegen !

Rond ditzelfde tijdstip vinden we ook Sint-Lendrik te Heembeek. Ook dit gebeuren heeft heel wat stof tot kritiek opgejaagd. Een legende was het voor het eene kamp, een historisch feit met legendarische motieven voor het andere. Ook deze laatsten haalden den slag thuis, dank zij de steeds grondiger kennis van de geschiedenis der omstreken ; ook dank zij de weergevonden archiefstukken.

Sint Lendrik was de zoon van graaf Madelgarius, zeer geacht aan het hof van koning Dagobert en Theodorik. Deze laatste bezat hier in de streek groote domeinen te Evere, te Melsbroek en ook te Ransbeek.

In de 7^{e} eeuw waren al deze streken nog heidensch. Sint Lendrik kwam naar onze gewesten en bekeerde er velen tot het ware geloof. De legende vertelt dat de heilige op een zijner tochten van den goeden weg afdwaalde en in de toen uitgestrekte bosschen ronddwaalde, dagen lang, totdat hij door 't kraaien van een haan den weg en tevens

Oud Wegeltje.

Oude Hoeve.

« zijn ouderlijke woning » te Ransbeek (cfr. Litanie) terugvond. Vandaar den naam Krayenhove. Doch zouden we de legende soms niet kunnen omdraaien ? Zou de naam geen aanleiding geweest zijn tot het ontstaan der legende. Een feit staat vast. Sedert onheugelijke tijden wordt Lendrik te Heembeek vereerd. Zelfs wanneer van alle andere plaatsnamen te Heembeek nog geen spoor te ontdekken valt, dragen reeds drie plaatsen Sint Lendriks naam. We hebben: Lentericsborne (1293) Lentersbeke — Lendrixbeke — Lendrixvelt (1228). (Wauters. Hist. des environs de Bruxelles, t. II, blz. 404).

De bevolking heeft steeds een groote vereering voor Sint Lendrik gehad en gaat steeds — alhoewel de kapel verdween — naar « Lentrik » ter bedevaart.

Jaren na deze feiten moet ook de groote abdij van St. Cornelis Munster, bij Aken, grondeigendommen te Heembeek (Ransbeek) verkregen hebben. Wanneer dit echter gebeurde konden wij niet met zekerheid vaststellen. Onder Karel de Groote soms ? Een zaak staat vast, nl. dat vóór Grimbergen in 1228 en ook Dilegem gronden te Heembeek bezaten, het feodaal domein van Munster te Heembeek gevestigd was.

Hiermede maken we een grooten sprong in de geschiedenis van Heembeek. Drie eeuwen sluiten ons van alle gebeuren in het Heembeeksch bestaan af. Eerst na de jaren 1.000 daagt Heembeek weer op.

De Kerken.

't Eerste wat de middeneeuwen ons brengen is het godsdienstig leven. Na 't eerste kerstenen der bevolking bouwden de heeren grondbezitters een kleine kapel in hun goed.

Doch stilaan ontloken twee machtiger centra : Over- en Neder-Heembeek. De verschillende kleine kapellen verdwenen en twee parochies moeten er zich ongeveer terzelfdertijd ontwikkeld hebben.

Over-Heembeek lijkt ons echter ouder. De oude kerk, deze die er voor de huidige stond, was gebouwd in Romaanschen stijl, en had denzelfden vorm als deze te

Neder-Heembeek. Ze had de breedte van het schip van de kerk van Neder-Heembeek en een soortgelijke toren.

In het begin van de 18^e eeuw dreigde ze in te vallen van ouderdom. Het archief vermeldt dat op het laatste niemand nog gerust de H. Mis durfde bijwonen.

Ze werd dan ook afgebroken. Een nieuwe bouwen leek echter iets bovenmenschelijks voor de toenmalige bevolking. Waar zou het geld gehaald worden ?

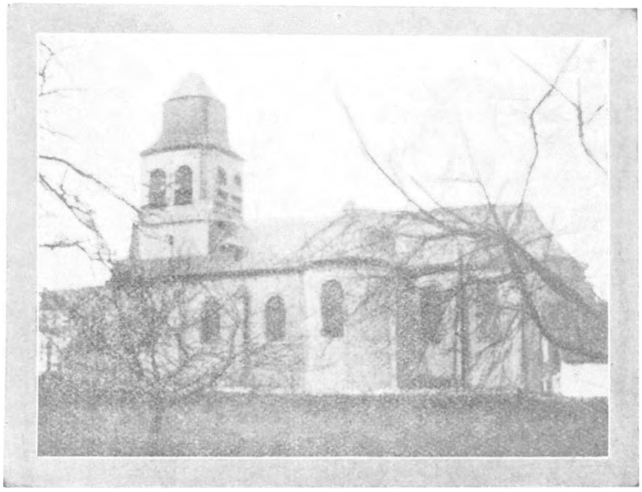

Kerk van Over-Heembeek.

Toen kwam men op de lumineuze idee de oude Heembeeksche steenpoelen weer uit te baten, met dezen steen de kerk op te bouwen en het overige te verkoopen om de onkosten te betalen.

Dit lukte evenwel slechts gedeeltelijk. Omstreeks 1727 werd er een aanvang gemaakt met den bouw. In 1739 was het schip voltooid. Enkele jaren nadien werd de toren gebouwd, doch toen was de kas leeg. In 1752 slechts werd de kerk geplaveid en in 1757 eindelijk gewelfd.

De inwijding geschiedde in 1743 door den aartsbisschop. De noeste en onverpoosde arbeid in de steenputten heeft de moeilijkheden overwonnen en aan de nageslachten een juweeltje — zooals de kerk van Over-Heembeek terecht genoemd wordt — geschonken.

Gebouwd in Renaissance-Jezuietenstijl is ze eenvoudig, met uiterst sierlijke lijnen, zonder overdrijving.

De kerk van Neder-Heembeek is ons niet ongeschonden door de eeuwen nagelaten.

Kerk van Neder-Heembeek.

Driemaal heeft ze veranderingen ondergaan, telkens als het stijgen van het bevolkingscijfer dit vereischte. In den beginne was het een heel nauw Romaansch kerksken, nauwer dan het huidige schip van de kerk. Er op lag een heel laag dak. Een tweede verandering, onder de Rousseau's

rond 1735, bracht een heel spits dak er op. Een derde herbouw in 1860 vergrootte de kerk zooals ze nu is, maar deed, jammer genoeg, alles verdwijnen wat maar even aantrekkelijk was.

Alleen de oude blokkige toren trotseerde den tijd. Wanneer hij feitelijk gebouwd werd blijft een raadsel. Zijn eerste bestemming blijkt niet deze van kerktoren geweest te zijn ; hij gelijkt eerder op een versterking. Daarom is het dat Wauters en zijn tallooze koppisten er een versterkte kerktoren uit de vroege middeleeuwen — ten tijde der Noormannen — in zoeken. Dit bewijzen ons de buitengewone dikte der muren en bijzonder de schietgaten, thans nog zichtbaar, doch verborgen door het kerkdak.

Men roemt dezen toren dan ook als zijnde het oudste monument van Brabant. Hij dagteekent stellig uit de 11e eeuw, daar de kerk in 1145 reeds aan de pas gestichte Dilegemabdij werd afgestaan.

Een ander bewijs van zijn oudheid geeft ons de gedeeltelijke verhooging en versterking van 1575, dit « om wille van de crancheyt » van den toren.

In Augustus '32 brandde onze toren totaal uit ! Zou dit het einde beteekenen ? We hoopen van neen !

De Middeleeuwen.

Het eerst dat Heembeek weer opdaagt is in een akt van 1057, dien heer Folcard, heer van Heembeek, alsdan afsloot.

Veel vinden we later niet meer vermeld, tot we opeens volop in een overvloed van geschiedkundige feiten worden geworpen.

Eerst hebben we den slag bij Ransbeek, waar hertog Godfried III handgemeen geraakte met de heeren van Grimbergen.

Alsdan werd Ransbeek het slagveld van Brabant. Godfried II, hertog van Brabant, stierf in 1141, en liet een zoon van pas 1 jaar oud achter, waaraan hij vier voogden schonk, namelijk de heeren Geeraard van Wezemaal, Jan van Bierbeek, Arnold van Wemmel en Geeraard van Gaesbeek. Bij den dood van den vader deden ze het kind tot hertog van Brabant uitroepen, onder den naam van

Godfried III. De familiën der Bertholden : Wouthier van Mechelen en Geeraard van Grimbergen, weigerden echter den eed van getrouwheid af te leggen. Zooals Godfried II het voorzien had gaf zijn dood aan de Bertholden, waarmede hij in onmin leefde, nieuwe hoop. Ze plunderden Vilvoorden en de omliggende dorpen. Eindelijk ontmoetten ze de Brabantsche troepen, versterkt door Vlaamsche benden van Diederik van den Elzas. Dit gebeurde in de vlakte van Ransbeek, tusschen de Zenne en 't Kwakkelhuis (Koningsloo).

Daar op Ransbeek was het dat dit zonderling, misschien eenig feit in al de oorlogen gebeurde. Op raad van den heer van Gaesbeek en der voogden werd de jonge hertog, toen 3 jaar oud (25 September), van Brussel naar Ransbeek gebracht, om den slag bij te wonen. Men hing de wieg aan een jongen eik, die ter plaatse stond, ten aanschouwe van zijn troepen. Door schreeuwen vuurde hij de strijders aan en hielp zoo mee tot de overwinning. Deze eik wordt nog getoond in de « Eikstraat ». Tevens ziet de bezoeker er het beroemde beeld van « het waterende kind, de oudste burger van Brussel » ! ? Aldus de legende...

De Abdijen.

Meteen treden we volop in het tijdperk dat de abdijen te Heembeek de meesters werden. Dit is een niet te onderschatten feit, want buitengewoon groot is de invloed der abdijen te Heembeek geweest. Gedurende meer dan drie eeuwen waren zij de regeerders aldaar, en noch ridders, noch heeren hadden er iets te zeggen. Het volk leefde er rustig en vredig en ging gedurende die jaren een grooten bloei te gemoet.

De verwisseling van abdijheeren zal een weldoende verandering gebracht hebben in 1228. St-Vaast, al te ver afgelegen, verdeelde zijn goederen onder Dilegem en Grimbergen. Ook St. Cornelis Munster stond een deel af. De heeren konden nu ook beter toezicht houden en de uitbating uitbreiden.

Als geschiedkundige feiten dienen aangestipt :

In 1145 werd de kerk van Over-Heembeek aan de beroemde abdij van Dilegem geschonken door Niklaas,

bisschop van Kamerijk, wat in 1147 bevestigd werd te Catalogne, door paus Eugenius III. Twee jaar later verkreeg de kerk van Grimbergen een grond, gelegen te Heembeek, wat Geeraard en Wauthier Berthold in 1149 door een keure bevestigden.

Tien jaar na de gift van Over-Heembeek aan Dilegem, kwam ook de kerk van Neder-Heembeek in het bezit van deze abdij. Paus Adrianus IV bevestigde dit in 1155 aan Wauthier, 4de abt. Toch oefende de abdij van Grimbergen ook een sterken invloed uit op Heembeek, inzonderlijk op Neder-Heembeek en Ransbeek, waar zij uitgebreide goederen bezat. Zoo zien we dat Hertog Hendrik van Brabant in 1208 afstand doet van een stuk land dat hem persoonlijk toebehoorde, en het aan de abdij van Grimbergen, waar Helcesco te dien tijde abt was, gaf. Dit stuk grond was feitelijk een weide, grenzend aan 't land en de hoeve van « Wolemont » of Woelemont, ook nog Wolumont genaamd, onder 't grondgebied van Heembeek. Van 1225 af begint Willem, opvolger van abt Helcesco van Grimbergen, gronden te koopen te Ransbeek en te Heembeek. Hij koopt een weide nabij de abdijhoeve van Woelmont bij Ransbeek.

Niettegenstaande dat alles, zoo zegt de kronijk van Nederland, werd in 1229 Willem, de abt van Grimbergen, gedood.

Een groot geheim zweeft over dien tragischen dood. Het ontwerp der verplaatsing van de abdij was wellicht de oorzaak van den opstand van den plaatselijken adel. Opvallend is ook de bereidwilligheid van den Hertog van Brabant, die eertijds niet veel acht sloeg op de abdij. Was er nog geheime tweedracht tusschen de heeren van Grimbergen en den Hertog ?... Het blijft alles een raadsel.

Indien dit plan eens voltrokken geweest ware, dan zouden wij nooit de tegenwoordige fabrieken op deze plaats gezien hebben, maar een dicht bevolkt gehucht, met een heerlijke geschiedenis.

De Heeren van Heembeek.

De eerste bijzondere heeren van Heembeek stamden uit een groote patriciërsfamilie van Brussel, namelijk de Van Vuchts, later verwant met de Busleijden en de Ha-

male'n. Van de voorlaatsten liggen nog twee grafsteenen in de afgebrande kerk van Neder-Heembeek bewaard, vooraan aan 't hoofdaltaar. Na dezen komen verscheidene leden der familie Van Oss, ridders, heeren van Heembeek, Crayenhove en Ransbeek, in 't bezit dezer heerlijkheden (1550). Antonius Van Oss was de bijzonderste ; hij oefende gedurende lange jaren het ambt uit van burgemeester, schepene, amman.

François le Vasseur, heer van Heembeek, Ransbeek en Crayenhoven, Bouillon en Athus volgde hem op. Deze was secretaris bij den geheimen raad en griffier van het Gulden Vlies. In 1569 was hij met Maria Butkens gehuwd. Hij overleed zonder nakomelingschap in 1603 en werd in St. Jacob-op-den-Coudenberg te Brussel begraven. Na den dood van zijn vrouw werden de heerlijkheden verdeeld : Neder- en Over-Heembeek gingen over naar Jaak van Ophem ; deze van Ransbeek en Crayenhove naar Jan de Béjar. De eerste, Jaak van Ophem, kocht beide heerlijkheden aan voor 3400 gulden.

Koning Philip IV sloeg hem ridder den 12 Augustus 1625. Hij stierf raadsheer en ambtenaar van de domeinen en financiën der Nederlanden, en liet aan zijn vrouw Elisabeth Vets de heerlijkheden achter.

Zijn dochter Maria-Isabella van Ophem, eenige erfgename, gehuwd met Paul Melchior de Villegas, eerste Baron van Hovorst in 1675, heer van Bouchout, Wester en Viersel, erfde deze van haar moeder en behield ze tot den 22 Juni 1649.

Toen werd N. O. Heembeek verkocht door Philip IV aan Jan Bollaert. Deze was koopman in 't groot te Antwerpen, groot-aalmoezenier en stichter van een kapel in de collegiale kerk van St. Jacob te Antwerpen. In 1659 werd hij edel gemaakt door brieven van Philip IV. Hij was gehuwd met Suzanna van Isteven of Santi Steven den 11 Augustus 1637. De juiste datum van zijn afsterven blijft ons onbekend, doch dit gebeurde rond 1667, jaar dat hij zijn testament maakte.

Hij had 7 kinderen : Jan Jacom Bollaert erfde O.-Heembeek ; Jacob N.-Heembeek, doch geen van beiden voelden er lust voor en alzoo kwamen de goederen in han-

den van hun zuster Suzanna-Catharina. Deze was gehuwd met Gerard van Uffel, ridder, in 1658. Zij hadden zes kinderen. Daarvan volgde Jacob van Uffel zijn vader op in de heerlijkheid van O.-Heembeek. Deze werd baron in 1706. Hij stierf in 1729 en was gehuwd geweest met Lutgardis De Roy in 1706 en daarna met Maria Rubbens in 1720. Hun zoon Jacob volgde hun op als baron van O.-Heembeek in 1730. Hij huwde Barbara van de Velde en later Françoise-Thérèse van Langendonck (1750). Zij hadden twee dochters, doch beiden stierven heel jong, zoodat juist bij het uitbreken der Fransche Revolutie de baronie van Over-Heembeek ophield te bestaan.

De heerlijkheid van Neder-Heembeek werd verkocht aan de familie de Weensel, die ze voortverkocht aan d'Obleth ; daarna kwam ze in 't bezit van de Rousseau's, de Boonem's en de Beughem's. Toen was de Fransche Revolutie daar en N.-Heembeek hield eveneens op te bestaan.

Het parochiewezen.

Het parochiewezen te Heembeek is steeds verdeeld geweest tot 1616. Beide, Over- en Neder-Heembeek, hadden van in het begin hun eigen pastoor. Doch in het begin der 17de eeuw waren beide parochiën zoo ontvolkt geraakt, dat er besloten werd ze samen te voegen. Pastoor Bartholomeus van de Perre zou, zooals zijn grafsteen (nu gelegen boven een waterput op het hof « Elskens ») vermeldt, de eerste « pastor utriusque Heembeckae » zijn. 54 pastoors zijn ons tot heden bekend. Dit is een waar record !

Tot aan de Fransche revolutie werd Heembeek steeds door Norbertijnen uit de abdij van Dilegem bediend. Daarna door Sæculiere geestelijkheid, soms ook wel door Norbertijnen uit Grimbergen.

Van het samenvoegen der twee parochies af hebben er steeds een pastoor en een onderpastoor de geestelijke zorg der parochie waargenomen. Thans bedienen een pastoor en twee onderpastoors de parochie.

De patroonheiligen zijn steeds verschillend gebleven. In Over-Heembeek was het St. Niklaas, in Neder-Heembeek St. Petrus en Paulus. En heden.... St. Petrus, Paulus en Niklaas !

Nijverheden.

Naast het boerenbedrijf, dat er het voornaamste is, hadden we te Heembeek ook reeds van de 11de eeuw af de steengroeven.

Vooral de abdij van Dilegem was er de groote baas. Vooral witte zandsteen werd er opgedolven. Eerst en vooral dienden deze steengroeven voor eigen gebruik : het bouwen van kerken en huizen. Doch welhaast gaven deze steengroeven het ontstaan aan een heele nijverheid. Voor de bevolking zelf waren zij van weinig nut, wel echter voor de abdijen, die hier een groote bron van inkomsten vonden.

We hebben te Heembeek verscheidene groeven. Te Neder-Heembeek : *de Begijnenbosch* — *Het Bloedboschken* en *de Moeille.*

Te Over-Heembeek : *De Deckesput* — *De Zavelput* — *Het Kraetbosch* en *het Steent* of *Stint.*

Het vervoer geschiedde meestal over de Zenne en later over de Vaart. Nederland was de bijzonderste afnemer.

Sinds lang liggen nu de steengroeven stil. De laatste steenen werden uitgehaald voor den opbouw van de kerk te Over.Heembeek. Enkel diepe putten en kanten herinneren ons nog aan die eens zoo bloeiende nijverheid.

Ontstaan der Heembeeksche familiën.

In 't begin van de 15^e^ eeuw zien we onze groote Heembeeksche familiën ontstaan.

Verschillende pachters zijn er tot eenigen welstand geraakt, anderen hebben zich opgewerkt en wijken uit naar Brussel ; anderen eindelijk verdienen hun sporen op de slagvelden.

Deze familiën zullen voortaan boven de anderen blijven uitsteken en eerst het schepenambt waarnemen, daarna meier worden en zoo tot den adelstand verheven worden.

Dit is het geval geweest voor het geslacht van Woelmont, thans barons in verblijf aan 't koninglijk hof.

Rond 1400 woonden deze op 't hof Woelmont (ook genoemd Groothof, thans bewoond door Boomans) van de

abdij van Grimbergen, ze dienden den hertog in den oorlog en werden aldus tot het ridderschap verheven.

De familie « Van den Balckt » viel de eer van het ridderschap eveneens ten deel in de 15de eeuw.

De familiën « Van Ransbeek » en « Van Lathem », Van der Haegen, De Kempeneer, Van Moer, Kiekens, Wouters, Peeters, Van Bever, Straetmans, De Neef, Moysons, Vekemans, enz. vestigen zich alsdan voorgoed te Heembeek. Zij zullen steeds Heembeek getrouw blijven tot op onze dagen. Een enkele familie zal het nog ver brengen, nl. de Vos en dit door de militaire loopbaan van een der leden in de 18^{e} eeuw.

Slechts in het midden der 17^{e} eeuw dagen een heele reeks nieuwe familiën te Heembeek op. Deze vormen thans nog de Heembeeksche bevolking.

Het zijn :

Adriaenssens	Olbrechts	Van der Zijpen
Appelmans	Pauwels	Van der Veken
Blommaert	Peeters	Van Elewijck
Borremans	Polspoel	Van Heymbeek
Buelens	Portaels	Van Engeland
Brion	Palsterman	Van Laethem
Coomans	Rombouts	Van Moer
Coosemans	Rampelberg	Van Obbergen
De Boeck	Servaes	Van Ransbeek
De Doncker	Speeckaert	Van Roeye
De Kempeneer	Steenwinckel	Van Zeebroeck
De Neef	Stevens	Vekemans
De Greef	Straetmans	Verbesselt
De Proft	Van Beneden	Verbelen
Drabs	Van Bever	Verhaegen
De Vos	Van Campenhout	Verhesen
Hemmerechts	Van Coninxloo	Verhasselt
Herbosch	Van den Borre	Vercammen
Jacobs	Vanden Brande	Vervueren
Kiekens	Vanden Eynde	Willems
Moerenhout	Van der Elst	Woelmont
Moyson	Van der Gracht	Wouters
Nouel	Van der Haeghen	Van den Daele

Sociaal leven. — De Gilden.

De gilden vierden hoogtij in die jaren. Ook te Heembeek vinden we gilden. Het zijn de St. Sebastiaansgilde van Neder-Heembeek en de St. Niklaas- en Sebastiaansgilde van Over-Heembeek. Op menig landjuweel vinden we hen in de 16e eeuw te gast.

Reeds vroegtijdig ontwikkelde zich het Schuttersleven te Heembeek. Dit bewijst ons de plaatsnaam : *doelstraete* in 1401 d. i. straat waar het doel staat. Het doelschieten is dan ook steeds het geliefde spel der Heembekenaren gebleven. Overal hebben ze steeds hun faam van schuttersvolk hoog gehouden. Ja, het huidige geslacht beschaamt niet in het minst zijn voorvaderen. Drie achtereenvolgende jaren telde de maatschappij den wereldkampioen en den kampioen van België tusschen haar leden.

Ook zijn ze steeds de gevreesde kampioenen op andere schietingen als « liggende Wip » (kampioenschap van België in 1927) en laatst nog op « de hooge Wip » het kampioenschap van België 1934 !

Sint Lendrik. — Levenschets.

De H. Lendrik was de zoon van Madelgarius, later genoemd Vincentius van Zoningen. Deze was een machtig vorst die uitgestrekte gronden bezat : hij zegde vaarwel aan den rijkdom, stichtte twee kloosters : één te Hautmont (Maubeuge) en één in de bosschen van Zoningen : in dit laatste stierf hij. Zijne vier kinderen staan in 't Boek der Heiligen opgeschreven, evenals zijn vrouw Waldetrudis (Ste Waudru).

Landricus of Lendrik was de oudste zoon : zijn vader droomde voor hem een schoone toekomst aan het hof en bij de grooten der aarde. De liefde tot God en de zielen spoorde Lendrik er echter toe aan de priesterlijke wijding te ontvangen. In hem schitterden weldra de priesterdeugden in vollen glans, zoodat hij tot Bisschop werd verheven. Na enkele jaren ieverig gewerkt te hebben aan 't zielenheil, verliet hij zijn werkkring om zich af te zonderen in de eenzaamheid der Zoningerabdij, waar hij stierf. Hij werd er begraven op 't laatste der VIIe eeuw of in 't begin der VIIIe.

Sint Lendrik.
Naar een oud prentje.

Sint Lendrikskapel.

Een lommerrijke weg leidt er ons naartoe. We staan hier vóór Sint-Lendrikskapel.

Een enkele oogopslag overtuigt er ons van dat de Kapel in Vlaamschen of Jezuïetenstijl (Renaissance, tweede tijdvak), is opgebouwd.

De gevel, met allerlei versieringen, bevat drie hoofddeelen, die van elkander gescheiden worden door een witsteenen lijst. In 't eerste staat de ingangsdeur, eveneens met witsteenen pijlers en boog. De vensters, in het tweede vak, zijn op dezelfde wijze versierd. Het derde gedeelte verheft zich met gebogen lijst en wordt bekroond met een driehoekig fronton.

In 't midden van den gevel, boven de deur, staat een nis met beeld (?) ; daarboven een steenen tafel met het wapen der familie de Béjar ; eindelijk een bolvormig versiersel met ronde venster, allerlei krullen en vazen.

Rondom de kapel, steunbogen die uitspringen met de ringlijst ; langs beide kanten drie vensters ; de eerste is rond, met kronkelend lijstwerk ; de andere rechthoekig met ronden boog.

De kapel is ongeveer 9 meter lang en 6 breed. Deze die er thans staat werd gebouwd door Jan de Béjar, kanunnik aan de Kathedraal van Gent. Daartoe vroeg hij de toelating aan den prelaat van Diligem, Martinus van den Hecke (Heckius), ten jare 1660 ; op 13 Oktober 1669 werd ze plechtig ingewijd door den Prelaat van Diligem, Cornelius Lamberti (Lambrechts).

Steeds was de « Lendrikkapelle » een vermaard bedevaartoord voor het omliggende. De toeloop was er zoo groot en de bedevaarders maakten het er ten jare 1830 zoo druk, dat de geestelijke overheid het verbod uitvaardigde er voortaan nog een H. Mis te celebreeren.

Dit was de oorzaak van het gestadig verval, zoodat heden zelfs de gedachtenis aan den vroegeren volkstoeloop naar « Lendrikkapelle » vergeten is geraakt.

De Kluis.

Een der behoorlijkste hoekjes van Heembeek ! De eeuwenoude kerktoren, het oude hof van Dilegem (pachthof bewoond door Edward Van Moer), het oude pastoorshuis, de karakteristische schuttersherberg, en niet het minst een groep van vijf lage huizekens, bekend als « De Kluis », vormen een schilderachtig geheel waarbij de wandelaar verrast blijft stilstaan.

Deze kluis was eertijds een eigenaardig godshuis, waar, gedurende vier eeuwen, vijf oude mannekens een onderkomen vonden in hun ouden dag, dank zij een liefdadige stichting uit de jaren 1487.

Meester Niklaas Van Vucht, naar het testament luidt, was in 1487 raadsheer van den Roomschen koning Maximiliaan en diens zoon, hertog Filips. Te Neder-Heembeek had hij een fraai buitengoed, naast de kerk gelegen. Opdat het testament « tot behoirlycke executie gestelt worde », noemt hij een heele reeks mannen uit de Schepenbanken van Brussel. Deze zullen borg staan voor de uit-

voering van den wil van Meester Niklaas. De « broerkens » zullen verkozen worden onder de arme menschen van Over- en van Neder-Heembeek. Indien geen plaatselijke kandidaten te vinden waren, mochten er ook van de omliggende gemeenten in aanmerking komen. Eens aangenomen en het leventje gewoon, moesten zij zich onderwerpen aan het reglement dat niet zeer streng was. Tot eeuwig aandenken aan deze stichting zullen de vijf oude mannen alle avonden, beurtelings in een van de huizen vergaderen, in den Winter om 7 uur, in den Zomer om 8 uur. Daar zullen zij, geknield,

« De Kluis » Zijgevel.
Penteekening van Fl. Michils.

ieder vijf Onze Vaders en vijf Ave Maria's lezen, waarna elk naar zijn woning zal terugkeeren om er zich ter ruste te begeven. Ze zijn verplicht als kluizenaars alleen te wonen in hun huisje ; vandaar den Volksnaam « kluis », die nog lange jaren na 't verdwijnen van de instelling bleef voortleven.

Op een bewogen geschiedenis mag ons Heembeeksch vierhonderdvijftigjarig « broerkensgezelschap » niet roemen. Wel zullen de « bruurkens » den weerslag gevoeld hebben van de tijdsomstandigheden. Alzoo in 't jaar 1489, als woeste soldatenbenden uit de richting van Vilvoorde op Neder-Heembeek losstormen. Ze stelen er have en goed, slepen het vee uit de stallen, dreigen de pachters te dooden, terwijl ze in dolle razernij deze ongelukkigen voor zich uitdrijven. Eindelijk daagt hulp op vanwege de overheid en in 1491 en zal het zoo schromelijk onderbroken rustig leventje weerom kunnen hernomen worden.

« De Kluis » Algemeen zicht.
Penteekening van Fl. Michils

Tijdens de Fransche Revolutie zal het laatste geslacht der broerkens, stilaan uitsterven. Het reglement der broerkens wordt in den koffer van het archief opgesloten en de kluis wordt eigendom van de kerk en zal voortaan bestemd blijven voor daklooze mannen of vrouwen. Van de jaren 1805 af wonen er slechts 3 personen, soms zelfs één enkele. Het eerste huis, tegen de Grootstraat, dient als doodenhuisje, het tweede als « bak » (gevangenis) en het laat-

ste als een soort magazijn. Dit blijft zoo tot in 1864. Dit jaar wordt het gemeentenhuis gebouwd, de « bak » en ook een nieuw doodenhuisje.

Opgeruimd en gekalkt verrijst « onze kluis ». Ze is wederom bewoonbaar en we zien « Weineke uit de Kluis » en « Pikke van den Berg » er hun oude dagen slijten.

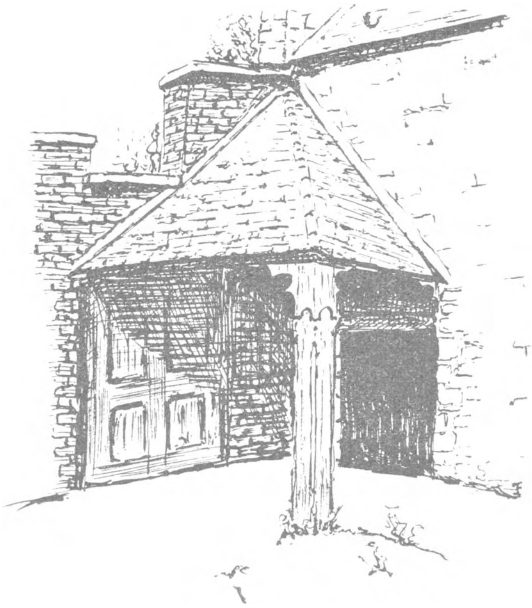

Kluispoortje.
Penteekening van Fl. Michils.

Eens deze laatsten begraven wordt de kluis gebruikt door de kasteelheeren van « Meudon » die er hun hoveniers laten wonen. Intusschen (van 1895 tot 1910) heeft de bibliotheek het derde huisje ingenomen ; doch zij zal het er niet lang uithouden bij gebrek aan zorg in het boekhouden.

Als deze dan uitverkocht en verdeeld is, wordt een der huisjes getuige van geheime besprekingen, waar de aanwezigen, in de eerste vergadering, ieder met een keersje in de hand, bij de gloeiende kachel, de stichting van een « Boerenbond » beramen. Stilaan wordt dit alles duidelijker. De tweede vergadering wordt reeds met een lantaarn ver-

licht, terwijl gedurende de derde de openbare bekendmaking wordt vastgesteld. Zoo ontstond de hoveniersgilde te Heembeek in de kluis (October 1907).

Alles verloopt nu rustig in het godshuis der broerkens, terwijl een oude klimopboom den voorgevel steeds onder zijn donkergroen blijft verbergen. M. Martin heeft er nu drie huisjes van betrokken en zal misschien wel de laatste bewoner zijn van de « Kluis ».

Krayenhove.

Grammaye zegt dat Petrus Coloma, baron van Meriensart het kasteel van Ransbeek of Krayenhove deed bouwen », zoo vertelt ons Ronsmans in zijn « Notice historique de N. O.-Heembeek ». We nemen er echter niet meer van aan als dit. Het kasteel of beter het slot van Krayenhove, alom vermaard om zijn versterkte torens, blijft spijts alle beweringen een droomkasteel. Niemand weet ons er juiste gegevens over te geven. Er staat slechts vermeld : « het oud kasteel was met 4 vleugels gebouwd. Er stonden 3 torens op en vandaar kreeg het den naam van « de Torekens ». Deze « vleugels waren omringd met wallen en voorzien van een ophaalbrug ».

Stellig dagteekende het kasteel van voor den tijd van Petrus Coloma (1650). Zijn vermaardheid dankte het aan zijn forsigen bouw en ligging, doch bovendien ook aan tal van adellijke geslachten, die er woonden. Zoo verbleven er achtereenvolgens : Antonius Van Oss, driemaal burgemeester van Brussel (1566-67-68).

François Le Vasseur, eveneens burgemeester der stad geweest.

Jan de Béjar, ridder.

Petrus Coloma, baron van Bornem.

de Graven van Glymes.

de Graven van Looz-Corswarem.

de Graven van der Stegen.

Na de Fransche omwenteling kwam het verval, zoodanig dat het, na eerst nog tot glasblazerij gediend te hebben, rond 1825 afgebroken werd.

De hoeve die bij het kasteel behoorde overleefde het tot in 1930, wanneer de « Produits chimiques du Marly » haar plaats innamen.

Frans-Vekemansstraat (1910).

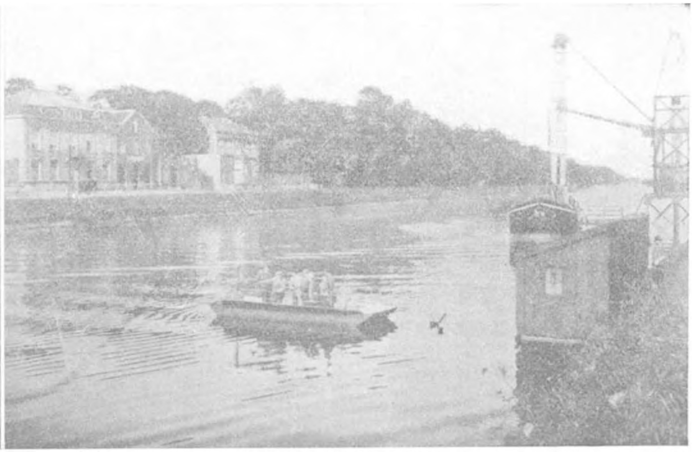

de Marly.

Het kasteel « Meudon ».

Het kasteel « Meudon » met zijn parken, vijvers en hoven is gelegen te Neder-Heembeek. Op den linkeroever van Willebroeksche vaart » juist nevens de brouwerij « Marly » en geeft uit op de kerk van Neder-Heembeek en den « Dries », de groote plaats van het dorp.

Heel oud is dit kasteel niet. Het werd gebouwd in 1764. Doch al is het gebouw niet oud, de plaats is het niet te min, want reeds drie eeuwen te voren troffen we er een destijds genoemd « speelgoed » aan. Dit hoorde toe aan de « Van Vuchts » en stond bekend als « het casteelke ».

Het waren baron Ferdinand de Boonem, gehuwd met Catharina Blondel, en barones Maria de Boonen, zijn zuster, die het huidige kasteel bouwden.

Door testament van voornoemden baron is alles overgegeven naar Antonie-Hyacinthe de Beughem van Kapellen (1776). Van nu af begint « Meudon » merkelijk te vergrooten. Ruim 6 hectaren grond worden bijgekocht, zoodat het kasteel voortaan een oppervlakte van meer dan 12 hect. beslaat.

Ridder de Beughem was getrouwd met Therèse Diert. Zij hadden geen kinderen. Heer de Beughem stierf in 1814, zijn vrouw in 1836. Door akt van 1836 deed Charles-Antoine de Beughem het verhef der goederen. Deze vergrootte « Meudon ». Nogmaals door het aankoopen van het goed der familie « Meeus ».

Doch in 1837 komt er weer een andere eigenaar, nl. François-Xavier Bénard.

Zoo komen en gaan, geheel deze 19de eeuw door, de een na de andere, verscheidene edele familiën.

Achtereenvolgens bewoonden het kasteel van 1842 af : baron van de Werve-de Haultepenne ; in 1862 ridder Antoine-A. de Beughem ; in 1888 de erfgenamen de Peneranda de Franchimont ; in 1890 Chrétien-Jean Dansaert ; ten laatste de familie de Ro in 1896.

Van dit laatste jaar af gaat « Meudon » een koninklijken luister te gemoet. Schooner kon het niet...

Doch toen ineens, na den grooten wereldoorlog, is alles ineengestort.

Het kasteel zelf werd verlaten en werd in 1930 afgebroken.

Toen is « Meudon » verdwenen.

Het Kasteel « Meudon »

In de Serren.

Het Kasteel « Meudon ». — De Eerekoer.

Het Kasteel « Meudon ». — De Watervallen

Het Kasteel « Meudon ». — Ingang langs het dorp.

Beyaardkasteel.

Dit was het kasteel der heeren van Over-Heembeek. Bitter weinig is ons daarover achtergelaten. Het werd gebouwd door heer Jan Jacobs Bollaert, heer der twee Heembeken, rond het jaar 1660.

Het kasteel had zijn naam te danken aan een afbeeldsel der vier Heemskinderen, dat de groote inrijpoort versierde.

Het was gelegen op den hoek, gevormd door de Bijzegenstraat en den Kruipweg.

Het huisje der hoveniers op den Kruipweg en de oude Watermolen — die eveneens uit 1660 dagteekenen — zijn ons overgebleven.

Als bewoners vermelden we :

Jan Jacobo Bollaert ; diens vrouw Suzanna de San-Estevan en haar kinderen.

De barons van Uffele d'Heembeek.

Toen kwam de Fransche omwenteling en voor het Beyaardkasteel kwam de tijd van verval...

J. VERBESSELT.

Bibliografie.

Algemeene bibliografie.

Miraeus (Aubertus) — *Opera diplomatica et historica* — 1723 — t. I c. IV, pag. 126 en 662.

Van Gestel — *Historia sacra diocesis Mechlinicusis* — t. I, Brussel 1855.

Le Roy — *Tooneel van Brabant* — t. I, pag. 44 (1730).

Grammaye — *Antiquitates belgicae* — t. I, pag. 15 (1708).

Butkens — *Trophées tant sacrés... du Brabant* (1724).

Wauters (Alph.) — *Histoire des Environs de Bruxelles*, t. I, XXXII, LV, LX, LXXVI, 8, 9, t. II, 7, 10, 15, 63, 225, 313, 346, 351, 358, 387, 388, 408, 410, 411, 440, 456, t. III, 62, 606, 739. — pag. 76-77 en 93 (1725).

Ronsmans — *Notice historique de Neder-over-Heembeek* — 1850.

Bijzondere bibliografie.

Voorgeschiedenis.

Galesloot (L.) — *Essai sur l'origine, l'ancienneté et le nivellement de nos chemins ruraux et sur leur contemporanéité avec nos grands étangs* — Bulletins des commissions royales d'art et archéologie, pag. 286, 309, 1880 — 19 fig. — Brussel.

Verbesselt (J.) — *De Romeinen te Heembeek* — Haimbecka — jg. 1930.

Diplomas.

Miraeus (Aub.) — l. c. pag. 126. — *Diploma van 673* (1).

Sint Lendrik — Chevalier (Ul.) — *Répertoire des sources historiques du moyen-âge* — Bibliografie D. I c. 2751-52 — Parijs — 1905-07.

Smetius (Corn.) — *Acta Sanctorum* — April s II, pag. 487-92 en 957 — Antwerpen 1666.

Ghesquierus (J.) — *Acta Sanctorum Belgii Selecta* — t. V, pag. 205-10 — Brussel 1789.

Van der Essen (Léon) — *Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* — pag. 288-91. (Travaux des conférences d'hist. et de philol. de Louvain — Leuven 1907.

Delestré (D.) — *Sint Lendrik* — *Eigen Schoon* — jg. 3, 1913.

De Béhault (Arm.) — *Histoire de S. Landry* — Annales du cercle archéologique de Mons — 1892 — Bergen.

Ronsmans — o. c.

Wauters — o. c.

---

(1) Aangaande de echtheidskritiek van dit stuk cfr. Förstermann (Ernst) — Crts und sonstige geografische namen — t. II, c. 1190 — Bonn. 1913 — Ook Wauters (Alph.) Histoire des Environs de Bruxelles — t. I Inleiding en t. II pag. 344 en 389, Brussel 1855.

Pirenne — *Biografie de Belgique* — t. XI, pag. 260 — Brussel 1890.

Morin (A. G.) — *Le « Meltis castellum » des chorévêques.*

Pirmin et Landrix — *Meltburch en Brabant ?* Revue bénédictine, 9e jg. (1912), pag. 262-73.

Krusch (Ed.) — *Passiones Vitaeque Sanctorum aevi Merovingici* — pag. 431. — Hannover.

M. G. H. — *Gesta Episcoporum cameracensium* — M. G. H. SS. t. VII, pag. 465.

Zeumer (K.) — *Neues Archieven,* t. XI, pag. 313 vlg. en 338 vlg., t. XXX, pag. 717-19.

Caro — *Historische Vierteljarhschrift* — t. VIII, pag. 127-28

Grimbergsche oorlog :

Butkens — *Trophéeslant... du Brabant* — 1724 — t. I, pag 36-37.

Wauters (Alph.) — o. c. t. I. *Guerre de Grimberghe.*

Wauters (Alph.) — *Biografie de la Belgique* — 1884 — pag. 305-9.

de Roy de Wichelen (baron) — *De Grimbergsche Oorlog* — Niel 1912.

Serrure en Blommaert — *De Grimbergsche Oorlog* — Gent — 1892. (uitgave van het handschrift, min of meer 12.000 verzen).

Delestré (Dés.) — *De abdij van Grimbergen* — Merchtem — 1928.

Heeren — Heerlijkheid en Familien.

Goethals (M. F. V.) — *Dictionaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique — Brussel* — 1852, t. I, Beughem (de), t. II, Haultepenne (de) — Kerckwerve (de) — t IV, Woelmont (de).

Nobiliaire des pays bas et du comté de Bourgogne — Leuven — 1760 — t. I, 10, 69, 117, 205, 231, 348, 371.

Inventaire de la cour féodale du Brabant, pag. 35, 55, 265.

Annuaire de la noblesse belge — 1892 — familie : Van Uffele en Busleyden.

Butkens — o. c. t. II, 248, t. II, suppl. 74, 172-73.

Bolsée (Jacq.) — *La grande enquête de 1387 en Brabant* — 1929 — pag. 327-31 en passim.

Cuvelier (Jos.) — *Le dénombrement des foyers en Brabant* (quartier de Bruxelles) du 14e au 15e siècle, pag. 446-47.

Archiefveramelingen (1).

Rijksarchief — Schepengriffies — Arrondissement Brussel

Neder-Heembeek : nummers : 5909 tot 5982.

Over-Heembeek : nummers : 6281 tot 6292.

(1) Op de studie van het archief in de onderscheidene verzamelingen berust deze schets in hoofdzaak. Daarvan is deze de synthesis. We verwijzen slechts « in globo » naar de verscheidene archiefdepots.

Kerkelijk archief — (Inventaris van d'Hoop, p. 279.80).
Neder-Heembeek : nummers : 3569-72.
Over-Heembeek : nummers : 3573-74.
De Kluis : nummer 3575.

Archief van het Aartsbisdom — « Liasse Neder-over-Heembeek » (een 75 stukken uit de 16e, vooral 17e en 18e eeuw, over : goederen beschrijvingen, status animarum, brieven, aanstellingsakten van de pastoors, enz.).

Ook de « Visitationes decanales districtus Bruxellensis ad Occidentem » van af 1575.

Archief der pastorij : — allerhande stukken uit de 16e, meest 17e en 18e eeuw. — Vooral rekeningen van de goederen, boeken, pastorij, enz.

Archief der abdij van Grimbergen — Allerhande stukken nopens de abdijhoeve « Woelmont » te Neder-Heembeek. — Een zestal stukken uit de 13e eeuw (1228-1228-1258-1278-121278 ongeveer 1300). Verder verscheidene Cartularia uit de 13e, 14e, 16e, 18e eeuw. — Vooral de Cartularia van 1200 en 1725 (pag. 92-95). — Grondplannen van 1646.

Archief van Diligem — Verspreid in de vele pastorijen, vroeger afhankelijk van deze abdij. Ook in het Rijksarchief, afd. Kerkelijk archief, o. a. nummers : 6975-78.

Archief der Godshuizen — Akten uit de 13e eeuw (1268), 14e, 15e en 18e — Caertboeck van Terkisten 1743.
Caertboeck van het Groot Begijnhof — 1743.
Caertboeck van Sint Pieter — 1715.
Caertboeck van Sint-Jans-Molenbeek — 1763.

Archief van de abdij Sint Cornelis Munster (bij Aken) — o. a. nummers 8836 en 8839.

Het dans- en zangspelletje „ Marion-Marionette " in Zuid Vlaanderen en Waalsch Brabant.

In nummer 82, 14de jaargang van Brab. Folklore, las ik een artikel van M. Cyriel De Vuyst, over het lentespel Marion-Marionnette te Herzele.

Dit zóó lieflijk en overoud dans- en zangspel wordt ook nog, met een kleine variante, door de jeugd van Geeraardsbergen gezongen en gesprongen. Hier zijn het meestal meisjes van 7 tot 12 jaar, die met voorliefde dien mooien tweezang uitvoeren.

De stille lente- en zomeravonden, met hun atmosfeer van vrede en kalmte, worden bij voorkeur uitgekozen.

De kinderen vereenigen zich op een groote plaats of in een wijde straat, waar zij naar hartelust kunnen dansen en springen.

Zij verdeelen zich in twee groepen ; de eerste groep bestaat uit een meisje alleen, liefst een der grootste, die de vóórzangster is ; de andere groep bevat al de kinderen, die elkander de hand geven en op een horizontale rij staan.

Het meisje alleen is eenige stappen van de andere verwijderd, zij gaat naar de rij toe, huppelend en met lichten stap, terwijl zij zingt :

« Wilde mij eene van uw schoonste meiskens geven
Marion - Marionnette,
Wilde mij eene van uw schoonste meiskens geven
Maria ? »

Als zij terug op haar plaats is komt de andere groep, eveneens heen en weer dansende naar haar toe, en antwoordt op dezelfde zangwijze.

« En wat zulder ons veuren geven,
Marion - Marionnette,
En wat zulder ons veuren geven
Maria ? »

Terwijl de volgende dialoog gezongen wordt, is het een heen en weer trippelen van de eene rij tegenover de andere :

« 'k zal ze in 't wit satyne kleeden,
Marion - Marionnette,
'k zal ze in 't wit satyne kleeden
Maria »

« En deurveuren zulde ze niê hebben,
Marion - Marionnette,
En deurveuren zulde ze niê hebben
Maria ».

'k zal z'een stoelken in den hemel zetten,
Marion - Marionnette,
'k zal z'een stoelken in den hemel zetten,
Maria ».

Deze belofte wordt aanvaard door de meisjes, onder het zingen van volgend vers :

« En deurveuren meugde z'hebben
Marion - Marionnette
En deurveuren meugde z'hebben
Maria ».

De vóórzangster kiest zich een meisje uit en zingt, terwijl zij de gekozene bij den arm neemt en wegleidt :

« Kom alhier mijn liefste kindje
Marion - Marionnette,
Kom alhier mijn liefste kindje
Maria ».

Nu sluit de rij zich in een ronde, de twee meisjes geven ook de handen aan elkaar en dansen in een steeds vlugger tempo, zingende :

« Madam van 't kasteel, kom maar binnen, kom maar binnen
Madame van 't kasteel, kom maar binnen gelijk Menheer ».

Het spel herneemt totdat de meisjes zijn uitverkocht en in den anderen groep zijn overgegaan.

Dit zóó karakteristieke zang- en dansspel wordt ook nog te Gent, Eecloo, Somergem, Steenhuize en in andere gemeenten van Oost-Vlaanderen, door de jeugd gespeeld. Mits kleine wijzingen of varianten blijft de hoofdgedachte dezelfde.

Het mag treffend genoemd worden, dat de kinderen sedert zooveel eeuwen en in zoover van elkander gelegen plaatsen, deze dansen en zangen met zooveel oorspronkelijkheid weten uit te voeren en trouw de beteekenis er van weten te bewaren.

Zij leerden deze van hunne moeder of zusters, die deze lentezangen eveneens van hunne vóórgangsters wisten te onthouden. Alzóó vormen deze zangen en dansen door de jaren heen, een frissche en ononderbroken ketting, die ons terugvoert tot den voorouderlijken eeredienst.

In Waalsch Brabant zingen de kinderen dit lied onder de naam van Madame la Rose.

M. C. De Vuyst was zóó vriendelijk mij den tekst ervan te doen geworden. De vóórzangsters in groep zingen :

« Bonjour, bonjour, Madame la Rose
Avec vos beaux échantillons,
Je fais trois tours de barbaron
Pour avoir votre fille en don ».

Madame la Rose en hare dochters gaan haar tegemoet zingende :

« Ni vous, ni d'autres n'auront ma fille
Pour ma fille que me donnerez-vous ? »

Het koor der aanvraagsters herneemt :

« Un million d'or n'est-ce pas assez
Madame la Rose, Madame la Rose ?

Dit voorstel wordt niet aangenomen :

« Tournez vot'cul et vous en allez
Un million d'or n'est pas assez ».

Het koor der verzoeksters splitst zich in twee ; zij treden naar elkaar toe, zingende :

« Mon Dieu, mon Dieu que faut-il faire
Une si belle fille à marier,
Faut-il encore y retourner
Pour savoir sa volonté ? »

De verzoeksters herstellen zich op eene rij en de dialoog herneemt :

« Bonjour, bonjour, Madame la Rose, enz...

De zang gaat op dezelfde wijze voort ; de verzoeksters bieden twee millioen in goud, een prachtig kleed en andere kostbaarheden, totdat de moeder toestemt om een dochter af te staan.

In sommige streken van Frankrijk zingen de kinderen nog den ouden rondedans « le chevalier du guet », die dezelfde gedachten van onze Marion-Marionnette bevat, maar waarin de aanvraag gedaan wordt door een knaap.

Zonder het te weten laten de kinderen in deze liederen de karaktertrekken van ons volk doorschemeren.

In Vlaanderen met zijn vroom geloof is er iets of wat mystieks in te bespeuren. In het Walenland waar de vrouwen meer behaagziek zijn en tot pracht genegen, moet de prijs uit groote kostbaarheden bestaan.

« Het is voldoende, zegt de geleerde Folklorist, Eugène Monseur, deze kinderzangen na te gaan om te bemerken dat het gaat om den aankoop eener vrouw.

De meisjes in twee groepen, stellen de eerste een verloofde vóór die een meisje van haar moeder komt afkoopen ; de andere een moeder met haar dochters, welke zij één voor één afstaat zoohaast men haar een voldoende waarde in ruiling geeft.

« Dit spel, voegt hij er bij, is het laatste overblijfsel van een aloude gewoonte : « het huwelijk door aankoop ».

In het tijdstip dat de vrouwen werden gekocht speelden de kinderen « het huwelijk door aankoop ».

De gewoonte is verdwenen, het spel is gebleven.

Deze gratievolle zangen en dansen, Marion-Marionnette, enz. door onze landelijke jeugd gezongen en gesprongen, zijn eene nette lichtteekening uit de tijden toen, van IJsland tot aan de vlakten van den Ganges, de vrouw door haar vader werd verkocht aan den man waarvan zij de slavin werd.

AUGUSTA DE CLERCQ.

Aug. 1935.

Kenmerken van de Folkloristische Beweging in België [1].

Het zou een onmogelijk werk zijn, hier in bijzonderheden alle vraagstukken te beantwoorden die gesteld werden door het algemeen verslag dat uitgedeeld werd.

Al even onmogelijk zou het zijn kortweg ja of neen te antwoorden op de vrijwillig tegenstrijdige vragen die er gesteld worden.

Het ligt in onze bedoeling enkele beschouwingen van algemeenen aard aan te bieden, die de eerder onverschillige houding der intellectueelen, vooral der wetenschapsmenschen, verklaart ten opzichte van de vereenigingen. Daarna zullen wij den bijzonderen toestand van de Folklore uiteenzetten en uit het onderzoek van dit ensemble zullen wij trachten enkele besluiten af te leiden die eigenlijk de antwoorden zullen geven op het voorgesteld onderzoek. Haasten wij ons hierbij te voegen, dat er over deze beschouwingen nog zou kunnen gediscussieerd worden ; het zijn eerder losse indrukken, want om een categorisch antwoord te geven was het noodig geweest de zaak methodisch te onderzoeken.

I. — Algemeene beschouwingen over de mentaliteit van den intellectueel.

Dit Congres tracht inlichtingen te verzamelen over het leven der intellectueele groepeeringen, ten einde te komen tot een onderlinge samenwerking. Om een samenwerking tusschen individuen of vereenigingen te bereiken is het noodig dat er tusschen hen een zekere affiniteit zou bestaan en dat deze affiniteit door allen zou gevoeld wor-

(1) Verslag aangeboden op het Congres der Vereenigingen (Wereldtentoonstelling, Brussel, 1935). Antwoord op het onderzoek over den toestand der intellectueele groepeeringen.

den. Kan er bij voorbeeld gesproken worden van een affiniteit van intellectueelen aard tusschen een sterrenkundige en een kunstenaar of een dichter ? Ongetwijfeld is de sterrenhemel een onuitputbare bron van dichterlijke inspiratie, doch, alhoewel ook de sterrekundige niet ongevoelig kan blijven voor deze schoonheid, toch tracht hij bij zijn waarnemingen zich hierdoor niet laten te beïnvloeden. Zijn meten en berekenen is louter verstandswerk. Alle wetenschappelijke arbeid dient streng objectief te zijn.

Elke intellectueel, zelfs al is hij wijsgeerig aangelegd, al voelt hij een zekere neiging om zich op de hoogte te houden van hetgeen er op andere gebieden dan het zijne verwezenlijkt wordt, voelt zich zoodanig voor zijn eigen vak ingenomen, dat hij hieraan een veel grooter belang hecht dat het in werkelijkheid heeft. Hij voelt zich fier over zijn specialiteit — dit heeft overigens niets dan goede gevolgen — en daarom valt het hem moeilijk zich aan te sluiten bij een organisatie die meer dan één wetenschappelijk gebied betreedt en in dewelke iedereen medewerkt, onvermijdelijk steeds denkend aan dit grooter belang van zijn eigen vak. De wetenschappelijke werking wordt verbrokkeld, onderverdeeld in zooveel groepeeringen als er wetenschappelijke specialiteiten zijn en deze onderverdeeling wordt verder doorgedreven naarmate de Wetenschap vooruitgaat.

Deze verbrokkeling, die nochtans haar goed heeft, is uit meer dan een opzicht betreurenswaardig, want zoo de wetenschap in de samenleving de plaats niet inneemt die zij er moest innemen, zoo zij de achting niet geniet die haar toekomt, zoo de intellectueelen het allen eens zijn om te klagen over hun klaarblijkende ondergeschiktheid in een wereld en in een tijd waarin de materieele genoegens hoogtij vieren, dan is dit in de eerste plaats aan hun eigen afzondering, aan hun isolement te wijten. Zij zijn zich hiervan niet bewust, alhoewel zij onophoudend klagen over de uiterst geringe achting die men voor de wetenschap heeft. Elk intellectueel, op welk gebied hij ook werkzaam weze, draagt feitelijk het zijne bij tot het groote werk dat als doel heeft den vooruitgang van onze kennis door het doordringen van 's menschen geest tot de oorzaken van de ver-

schijnselen en van de geheimen van het Heelal. Deze werking mist de zoo noodige cohaerentie. De geleerde heeft niet genoeg het bewustzijn van deze affiniteit in de krachtsinspanning ; hij voelt zich weerspannig of onverschillig ten opzichte van deze progressieve werking, aan dewelke hij niettemin deelneemt, evenals een soldaat die medewerkt tot het welgelukken van een belangrijke strategische onderneming waarvan het doel hem onbekend is.

Voegen wij hierbij dat elk navorscher, zelfs wat zijn eigen specialiteit betreft, zoodanig vooringenomen is voor zijn eigen werk, voor zijn eigen opvattingen dat hij hieraan een waarde, een oorspronkelijkheid en een kracht toekent die evenmin overeenstemmen met de werkelijkheid. Het is overigens een feit dat de wetenschappelijke navorsching, de uitvinding, grootendeels persoonlijk werk is. De oorspronkelijke gedachtenassociatie, het geniale dat den weg baant tot een verklaring of tot een uitvinding, zoo hier wel te verstaan bij het vertrekpunt elementen aanwezig waren van een vroeger verstandelijk bezit, is steeds individueel. De verzachtende omstandigheid voor deze afzondering van den geleerde dient gezocht te worden in deze noodzakelijkheid en dit des te meer, daar het najagen van de nieuwe opvatting gansch zijn persoon opeischt en niet meer toelaat dat hij zich met een andere zaak zou bezighouden. Wanneer de geleerde zijn ontdekking gedaan heeft blijft hij onbegrepen. Hij moet zelfs tegen zijn gelijken strijden, meer dan tegen iemand anders wellicht, om de nieuwe waarheid doen te erkennen. Er bestaat dus een gansch ensemble van algemeene beschouwingen die de samenwerking tusschen intellectueelen belemmeren. Dit is een feit. Zoolang de intellectueelen niet zullen begrijpen welke plaats zij *zouden* kunnen innemen in de samenleving en welke plaats er *zou* kunnen gegeven worden aan het geestesleven in geval er een samenwerking bestond, zoolang ook zal het moeilijk blijven deze samenwerking te organiseeren. Zij en hun instellingen: vereenigingen, tijdschriften, laboratoria enz. zullen moeten ondergeschikt blijven aan andere georganiseerde machten van politieken, bestuurlijken, economischen enz. aard. Is het aannemelijk dat de conservator van een Museum die een voorwerp verlangt aan te koopen, eerst de toelating

hiervoor moet vragen aan een bureau ? Is het aannemelijk dat, zonder dat er gereageerd werd van wetenschappelijke zijde, een eerste minister in volle Kamers durfde verklaren dat de wetenschap een weelde is die wij ons niet mogen veroorloven in de moeilijke tijden die wij doormaken ? Is het aannemelijk een Universiteit hooren te verklaren dat zij alle betrekkingen afbreekt met de geleerden van een bepaald land, zoolang haar regeering besloten blijft hetzelfde te doen op een ander gebied ?

Precies of de wetenschap niet zou moeten onafhankelijk worden van dergelijke gebeurlijkheden, of ze niet heelemaal vrij zou hoeven te staan, zonder zich moeten in te laten met iets wat haar niet rechtstreeks aanbelangt.

Alle wetenschapsmenschen, alle intellectueelen zouden ten volle het bewustzijn moeten hebben van dezen toestand van ondergeschiktheid waarin zij gehouden worden in onze huidige maatschappij, en dit terwijl nochtans alle ware vooruitgang te danken is aan hun onophoudenden en moeizamen arbeid. Zoolang zij dit bewustzijn niet zullen hebben zal men ook moeilijk kunnen verhopen hen doen samen te werken, ten einde practische resultaten te bereiken.

II. — De Folkloristische Beweging in België.

Daar deze toestand algemeen is heeft onvermijdelijk ook de Folklore er onder te lijden, en wellicht meer dan de andere wetenschappen, want hier hebben wij te doen met een nieuw gebied, met een der onderverdeelingen waarvan hooger sprake.

Het object zelf van de Folklore is nog niet nauwkeurig bepaald ; er bestaan zooveel persoonlijke opvattingen als er zoekers zijn, en iedereen — dit is goed te begrijpen — verdedigt zijn eigen opvatting ; de folklore wordt door het meerendeel der geleerden niet als wetenschap erkend ; voor de menigte, de menigte der leiders inbegrepen, is het nut van deze opzoekingen nog niet klaarblijkend genoeg. Kortom men bevindt zich hier voor een opeenhooping van bouwstoffen, zonder dat men weet welk gebouw er zal uit oprijzen.

Geven wij dan een tafereel van den werkelijken toestand, zooals hij zich thans in het land voordoet.

De meeste folklorististen werden verleid door de bekoorlijkheid van eigen stad of eigen streek. Zij hebben toegegeven aan dit soort voorliefde en hebben zich beijverd al de eigenaardigheden uit hun omgeving te noteeren. Zij hebben al wat betrekking had op het leven, de zeden en het verleden der inwoners geïnventariseerd. Het geographisch gebied waarop zij werkzaam waren bleef zeer begrensd. Niet dat zij daarom verwaarloosden hetgeen door hun collega's gepresteerd werd op al even beperkte andere geographische gebieden. Zij lazen hun werken, doch alleen met het doel er den inhoud van te vergelijken met hetgeen zij zelf constateerden, er inlichtingen in te vinden die zouden kunnen dienstig zijn voor hun eigen plaatselijk werk. Wat de wetenschappelijke waarde dezer werken betreft, deze is zeer verscheiden. De eenen noteerden zonder meer, uit louter nieuwsgierigheid, de anderen gebruikten bij hun arbeid streng-wetenschappelijke methodes. Dit reeds leidt natuurlijk tot een groot verschil in waarde. De activiteit dezer zoekers kwam vooral op twee wijzen tot uiting : ofwel door het uitgeven van tijdschriften, ofwel door het inrichten van Musea. Folkloristische literatuur is er bij de vleet, hetzij samengebracht in bijzondere publicaties, hetzij verspreid in tallooze dagbladen of in plaatselijke tijdschriften of tijdschriftjes. Musea zijn er meer dan genoeg, alle min of meer belangrijk, al naargelang den steun verstrekt door de gemeentebesturen of door edelmoedige personen die de werking schenen te begrijpen. En als men ziet in welke ongeschikte zalen de voorwerpen ondergebracht werden, als men nagaat dat men er zijn plan moest zien te trekken met hetgeen men had, dat er zoo weinig geldelijken steun verleend werd, dan stelt men zich moeilijk voor wat al hinderpalen deze volhardende liefhebbers moesten te boven komen om hun onderneming tot een goed einde te brengen. En wanneer ik critiek hoor wat betreft hun initiatief, hun manier van rangschikken, hun catalogus, critiek die niet ongegrond is als men de zaken uit rationeel standpunt beschouwt, dan kan ik niet nalaten toegevendheid of liever bewondering voor deze werkers te eischen. Zoo men goed wist wat deze kleine instellingen doorgemaakt hebben om zóóver te geraken, dan zouden velen verschrikt terugdeinzen voor al de onverschilligheid die moest overtuigd,

voor al de tegenwerking die moest overwonnen worden, voor het niet-begrijpen dat diende uit den weg geruimd ; dan zou men eerbiedig en vol genegenheid zijn hoed afnemen voor deze werkers, die waarlijk heldenmoed toonden. Doch hoe zou men willen dat zij dan ook geen soort voorliefde hadden voor hun instelling. Zij wijdden er al hun krachten aan. Ten volle bewust van de moeite die de inrichting gekost heeft, van het onophoudend strijden om haar in stand te houden, voelen zij zich wantrouwend tegenover een aansluiten bij een breeder opgevatte werking. Bij de inrichting hebben zij moeten beroep doen op plaatselijke medewerking. Zou genoemde aansluiting haar dan niet in gevaar brengen ? Moet men het hun dan ten kwade duiden dat zij haar met zulk een angstvallige zorg verdedigen ?

Wat zij vooral vreezen is een centraliseerende beweging, die hun zoozeer geliefde voorwerpen ver weg zou brengen, als in ballingschap.

Een dergelijke centraliseerende beweging zou trouwens noodlottig worden en ik meen niet dat er één folklorist is, die er aan denkt hiermede te beginnen. Noodlottig en ziehier waarom.

Eerste reden. — Het gebied zelf van de folklore, het inventariseeren van de volksgebruiken, eischt plaatselijke zoekers die zeer goed de streek en de bewoners kennen, die bekend zijn met het dialect en met de plaatselijke psychologie, die vertrouwen kunnen inboezemen aan de eenvoudigste lieden en die er bijgevolg vele relaties hebben en invloed kunnen doen gelden. De plaatselijke zoeker is dus onontbeerlijk. Hij kan niet gemist worden, omdat er steeds meer feiten dienen bijgebracht te worden om de nauwkeurigheid en de zekerheid der reeds verstrekte gegevens kunnen na te gaan. Wie zich met deze kiesche taak bezighoudt zal zijn werklust grootendeels verliezen, zoo hij weet dat hetgeen hij doet uitsluitend zal dienen voor een organisme dat buiten de streek staat. Zoo men de repertoriums wil verrijken, de waarde er van wil doen stijgen, dan moeten zij die werken de overtuiging hebben, dat zij iets doen voor zich zelf, voor hun stad of hun streek en niet voor een ver afgelegen centrum.

Tweede reden. — De folkloristische feiten of de verzamelde voorwerpen moeten vooral ter plaatse gebruikt worden. Zij moeten medehelpen tot het onderwijs, tot de opvoeding, tot de ontwikkeling van het gevoelen van gehechtheid aan den geboortegrond. Zoo de man van de wetenschap er eveneens gebruik van maakt voor werken van ontledenden, vergelijkenden of zuiver wetenschappelijken aard, dan mag men toch uit het oog niet verliezen dat zij vooral moeten dienen voor het volk. De man van de wetenschap zelf moet zich maar eens wat moeite getroosten zoo hij de documentatie gebruiken wil, niet het volk dat er baat of genot moet bij vinden.

Deze plaatselijke activiteiten zijn bijgevolg onontbeerlijk en dienen dan ook aangemoedigd en vermenigvuldigd te worden.

Gezien den huidigen toestand, waarin de folkloristische wetenschap zich bevindt, mag men evenmin klagen over de vele tijdschriften die zich meestal bezighouden met de folklore uit een bepaalde streek. Zoo er slechts één tijdschrift voor gansch het land bestond, dan zou dit alleen gelezen worden door specialisten en ernstige liefhebbers.

Terwijl een plaatselijk tijdschrift, dat zich uitsluitend met de plaatselijke folklore bezighoudt, in hetwelk iedereen zeker is iets te vinden over zijn eigen stad, in deze streek een talrijker lezerspubliek zal treffen en er liefde zal aankweeken voor de folklore.

Deze toestand, die van rationeel standpunt uit beschouwd te betreuren is, zou nochtans, indien hij gewijzigd werd, nadeelig kunnen worden voor de folklore zelf. Ongetwijfeld is er hier een versnippering van krachten en geld en tevens een gebrek aan slectie wat de gepubliceerde werken betreft. Dit verplicht den specialist de talrijke uitgaven te koopen of te raadplegen, tijd te verliezen en dan wellicht nog onvoldoende ingelicht te zijn, omdat er hem onvermijdelijk iets zal ontsnappen.

Wij meenen nochtans dat deze nadeelen niet kunnen opwegen tegen het nut dat de huidige versnippering biedt, daar deze versnippering te wijten is aan den bestaanden toestand en mettertijd het overdrevene of het ongeregelde wel zal verliezen.

Zeggen wij thans enkele woorden over den folklorist als wetenschappelijk mensch. In zeer weinig wetenschappen wordt een dergelijke verscheidenheid van opvattingen aangetroffen en dit is begrijpelijk als men nagaat dat de Folklore toch nog maar pas de kinderschoenen ontgroeid is. Dit maakt het vormen van een groepeering des te moeilijker. Vóór twaalf jaar beproefden wij een Vereeniging voor Belgische Folklore te stichten. Zooals wij ze opvatten zou deze Vereeniging van federatieven aard geweest zijn. Het was niet haar doel de bestaande vereenigingen samen te smelten, doch er werd hun alleen gevraagd dat zij zich zouden aansluiten, ten einde sommige werken op touw te zetten die voor allen nuttig zouden geweest zijn. Bij voorbeeld : in samenwerking de bibliographie van de Belgische Folklore opmaken, betrekkingen aanknoopen met soortgelijke vereenigingen uit den vreemde, de Folklore verdedigen, doen kennen en doen beminnen. Een groote propaganda dient op touw gezet te worden, om doen in te zien dat de Folklore nuttig is op wetenschappelijk, op practisch, op opvoedkundig en op patiottisch gebied. Deze vereeniging heeft twee zittingen gehouden, doch wij constateerden dat zij die er naartoe kwamen vooral hun eigen voordeel beoogden en niets wenschten bij te dragen tot een werk van collectief nut,... dan hebben wij het opgegeven.

Wat de Folklore betreft denkt men er nog niet aan te komen tot een alles omvattende vereeniging. Ongetwijfeld zal deze dag komen, doch het uur is nog niet geslagen. Al onderhouden de folkloristen uitstekende betrekkingen met elkaar, al mag er van onderlinge hulp bij de opzoekingen gesproken worden, toch heerscht er nog al te veel wantrouwen en de behoefte aan samenwerking wordt nog niet genoeg gevoeld.

In België, zooals trouwens in vele andere landen, wordt de folkloristische beweging bijgevolg gekenmerkt door particularisme en dit wat betreft de Musea, de uitgaven, de vereenigingen en de navorschers.

Voegen wij hierbij dat de toestand op internationaal gebied dezelfde is. Wanneer de folkloristen op internationale congressen samenkomen, dan voelen wij er dat allen, op enkele zeldzame uitzonderingen na, op de eerste plaats

bezorgd zijn voor hun nationaal bezit. Iedereen tracht er doen te kennen wat er in zijn eigen land gepresteerd werd, aan te toonen dat er in zijn land opvattingen op nagehouden worden die beter zijn dan welke andere ook. Gevoelswaarden, die geen uitstaans hebben met de wetenschap zelf, worden er op den voorgrond geplaatst.

Besluiten.

De geest van samenwerking bestaat in België op folkloristisch gebied, doch hij blijft bepaald bij een stad, een provincie, een streek : Vlaanderen, Wallonië. Deze samenwerking komt tot uiting door publicaties of Musea die aan dit doel beantwoorden.

Er bestaat eerder een geheime tegenwerking tegen alle centralisatie, die trouwens ongewenscht schijnt, daar de folkloristische documenten en voorwerpen voor alles aan een plaatselijk nut beantwoorden. Een Museum voor Folklore heeft een ander doel dan andere Musea in 't algemeen, waar het er op aankomt waardevolle en zeldzame voorwerpen te bewaren en waar de versnippering moeilijk, zooniet onmogelijk is. Hier gaat het over eenvoudige, haast waardelooze voorwerpen, plaatselijke herinneringen, die als hoofddoel hebben het volk te ontroeren, op concrete wijze de geschiedenis te doen begrijpen, de gehechtheid aan den geboortegrond aan te kweeken.

Deze noodzakelijke localiseering belet niet dat er verstandhouding en samenwerking zou zijn tusschen deze plaatselijke organismen, zoolang wel te verstaan de onafhankelijkheid van elke inrichting afzonderlijk verzekerd blijve. De samenwerking zou aan iedereen wederzijdsche diensten bewijzen, zij zou den indruk geven dat de folkloristische beweging een grooter macht heeft dan men zich gewoonlijk voorstelt, dat zij een grooter nut heeft dan men wel meent. Vereenigd zouden de bestaande inrichtingen een krachtigen weerstand kunnen bieden, want de Folklore moet thans nog strijden om zijn plaats onder de zon. In het aldus tot stand gebrachte centrum zouden verzamelingen aangetroffen worden van al de plaatselijke tijdschriften, van vreemde tijdschriften, van tijdschriften die zich bezig houden met aanverwante wetenschappen, encyclopedieën en al te dure repertoires.

Wil dit zeggen dat een algemeene publicatie of een centraal Museum een onmogelijke zaak, een te bestrijden iets zou zijn ? Voorzeker niet. Een algemeen tijdschrift dat belangrijke werken zou publiceeren, waarin synthetische opvattingen zouden uiteengezet worden, dat plaats zou laten voor te bespreken twistvragen enz. zou de grootste diensten aan de zoekers bewijzen, op voorwaarde nochtans dat het niet uitsluitend zou voorbehouden blijven aan een enkele opvatting, dat iedereen er zijn eigen meening zou kunnen uiteenzetten en verdedigen, dat de bij ons zoo gemakkelijk binnendringenden kliekjesgeest er zou buitengehouden worden.

Een centraal Museum zou een vergelijking toelaten tusschen voorwerpen die afkomstig zijn uit verscheidene streken en zou ongetwijfeld nuttige gegevens verstrekken voor de studie van algemeene wetenschappelijke vraagstukken. Dit Museum zou niet moeten gevormd worden met al wat er in de plaatselijke Musea voorhanden is onder één dak te brengen ; het zou, al beschikte het over krachtiger middelen, de ontluiking der kleine Musea niet mogen in den weg staan, doch samen met hen moeten werken en zelfs hulp verleenen waar er sprake zou zijn van kleine Musea, van kleine tentoonstellingen in te richten. Het zou ruilingen doen of vergemakkelijken, giften uitlokken, enz.

Om te eindigen zouden wij een woord, een enkel woord willen zeggen over de samenwerking tusschen vereenigingen die zich met verschillende vraagstukken bezighouden. Afgezien van de bijzondere behoeften, van de bijzondere richting van elke wetenschap, is er ook een gemeenschappelijk belang : de eigen verdediging. Niettegenstaande de gestichte fondsen wordt in de huidige levensvoorwaarden de wetenschap nog opgeofferd, het intellectueele leven onderdrukt. De macht is in handen van de massa die eerder nog onbeschaafd is en die meer smaak voelt voor andere bezigheden. Nauwelijks iets meer dan schoone woorden mag de intellectueele beweging vanwege de leiders verwachten. Voor de verkiezingen heeft zij nimmers geen belang en van economisch standpunt uit beschouwt veroorzaakt zij uitgaven.

Zij die het belang van het geestesleven begrijpen, zij die toch de elite uitmaken van elke maatschappij, hebben

dan ook als taak zich te organiseeren, zich te vestigen, in de wereld een plaats in te nemen, er een invloed uit te oefenen die overeenkomt met hun belang en met hun nut.

De onderlinge verstandhouding is het die de macht geeft. Zoolang de intellectueelen alleenstaand zullen blijven voortwerken, zal hun ook gezegde plaats geweigerd worden en het ware wenschelijk dat zij dit zouden begrijpen. Deze macht kunnen zij verkrijgen zonder de belangen van hun eigen vak in gevaar te brengen, zonder hun eigen opvattingen betreffende de door hen bestudeerde verschijnselen prijs te geven. Zij begrijpen deze mogelijkheid niet en staan eerder wantrouwend tegenover elke vereeniging. Zoolang de intellectueelen afzonderlijk of plaatselijk zullen blijven werken, zullen zij overrompeld blijven door de georganiseerde massa. Alleen samenwerking kan hen in het maatschappelijk leven hun ware plaats schenken. Van de tegenwoordige leiders moeten zij niets verwachten dan schoone beloften of aalmoezen. Van eigen werking alleen mogen zij alles verwachten.

ALBERT MARINUS.

Leuven kermis heden en in 't verleden.

In vroegere tijden was het de gewoonte dat de *Brusselaars* onze aloude kermis in September op luisterrijke wijze vierden : met een grooten trein, met alle slag van voertuigen, kwamen Brusselaars en Brusselsche vrouwen in onze stad aan.

Tusschen Brusselaars en Leuvenaars bestonden er sterkgesmede vriendschapsbanden ; zij wisten malkaar bij wederzijdsche kermisfeesten binnen hun muren gulhartig te ontvangen.

In Leuven ging dit aloude gebruik gepaard met grootsche feestelijkheden : de Brusselsche vereenigingen werden op het raadhuis door het Magistraat ridderlijk ontvangen. De eerewijn werd hun aangeboden, er werden toespraken gehouden en van op het perron van het stadhuis galmden uit volle borst de tonen der *gelegenheidsliederen,* jaarlijks bij hun bezoek aan de Peetermannen opgedragen.

In groep en in eigenaardige kleederdracht, voorafgegaan door straatmuzikanten, die dreunende aria's speelden op allerlei oude snaar- en blaasspeeltuigen, namen zij deel aan den « Ommeganck » of stoet, welke tijdens de kermisfeesten ingericht was : zij wisten op eigenaardige wijze met gezamenlijke dansen en liederen de kermis aangenaam te maken.

De oude « Ommegancken » zijn, helaas, verdwenen, alhoewel er van die oude gewoonte, gelukkiglijk, nog iets is overgebleven. Jaarlijks komen er nog talrijke groepen Brusselaars kermis vieren in de aloude Brabantsche hoofdstad. Zij dragen er toe bij de eigenaardige gebruiken in stand te houden, leute en vermaak te scheppen en handel en nering te doen bloeien.

Dergelijke folkloristische gewoonten dienen aangemoedigd te worden, om aldus een der oudste kermissen van België in bloei te houden en haar den vroegeren luister terug te geven.

J. B. VOGELAERS.

Leuven, Februari 1935.

Liedeken

Gezongen door de Eendragtige Vrienden
uyt het 't Konings-Huys,
ter gelegenheyd van Loven Kermis den 4 September 1859.

1.

Maetschappyde die de Eendragt be-
[mind
Laet ons begeven op de baen
Gy weét de lovenaers ons wagten
Waer mée dat men leven als vriend
Wy tragten om by hun te zyn
Met eenen alder schoonsten tryn
Als men hun ziet in volle Eendragt
Dat is het géen waer men naer
[tracht.

Refrain :

Wat vreugd kan men genieten
Als wy maer en zyn by den lovenaer
Daer zal ons geen uer verdrieten
Men leéft met hun of men gebroe-
[ders waere
Tra la la, la la la la la
Al uwe vriendschap groot die gy ons
[hier tont
Tra la la, la la la la la
Die en vergete wy noed.

2.

Als men hun kwaempen te gemoed
Men gaf de hand van weder zeyde
Zy halden ons in met elder toenen
Ziet eens wat dat de vriendschap
[doet
Tusschen Brussel en Lovenaer
Tis of dat men gebroeders waere
Vriende oud stand aen de Eendragt
Gy zult altyd worde gehagdt

3.

Tis heden Zes-en-Twintig jaer
Dat onzen stam in het bloyen staed
Om dat men de Eendragt bewaren
Men heeft gevoyageerd te gaer
Hier in ons land van breéd en wyd
Maer zoo eenen menschlievendheyd
Gelyk men hier in loven ziet
Dat en vind men toch nievers niet.

4.

Men heéft genomen een verbond
Ja in het doopen van een vaen
Met Sinte-Pieter en al zyne vrienden
Die Eendragt staet op vasten grond.
Ik hoop die nooyt en zal vergaen
Zoo lang dat wy naer loven gaen
Sinte-Pieter met zyne Eendragt
Die word van t'konings huys gehagt.

5.

Voor het leste gy lovensche jeugd
De Eendragt moet van weder zy
Van jaer tot jaer nog meér aen-
[groeyen
Wy en zoeke niet anders als vreugd
Terwylen wy in loven zyn
U te verlaten doet ons pyn
Maer heer dat men naer Brussel gaet
Zal men eens drinken het welvaerd.

Vastenavond-Lied
gezongen door de
LIEDEKENSZANGERS
het jaar 1873.

Stemme : onzen buik is niet heil.

Refrain.

Komt hier bij ons en koopt een lied,
Dan weet gij al wat er geschied,
Het grootste nieuws hier uit de stad,
En nog veel meer als dat.

1.

Komt vrienden luistert hier in 't [rond,
Wij zullen u verkonde,
Hoe dat de wereld nu bestaat,
En hoe het heden gaat.
Zeker die zal er stom van staan,
Want het komt heden vies te gaan
t' Is aardig als men het beziet,
Kom luistert naar ons lied.

2.

Veel zeggen : het is duren tijd,
't Kan zoo niet blijven duren,
Dat hooren wij van vrouw of meid,
Maar toch recht uit gezijd,
De pracht die is heden zoo groot,
Zij fretten liever drooge brood,
Pataten met een scheut azijn,
Om net gekleed te zijn.

3.

Voor die nog niet en zijn getrouwd,
Wilt niet te haastig wezen,
Zoo wel jongmans, weven of meid,
Ziet dat gij voorzichtig zijt,
Want men die ziet het in 't gemijn,
Die loopen om getrouwd te zijn,
Ah Heeren lief op korten tijd,
Zijn zij hun meske kwijt.

4.

Daar Daar is zoo menig huisgezin,
Waar den man is geschoren,
Want waar de vrouw wilt meester [zijn,
Daar gaat het maar gemein.
De vrouw moet zwijgen voor den [man,
En wanneer zij dat niet en kan,
Dan krijgt zij motten dat zij zweet,
In plaats van kap of kleed.

5.

De pracht die is heden zoo groot,
't Kan zoo niet blijven duren,
Den man die vriet zijn eigen dood,
Om te winnen zijn brood.
De vrouw die wilt en is madam,
Zij wilt nog naar de markt niet gaan,
Als met een kap of par bottin,
Wie heeft dat ooit gezien.

6.

Als Adam op den wereld kwam,
En Eva wierd geschapen,
En zij hem noemde voor haren man,
Had zij geen prillen aan.
Zij had geen kleed tot aan haar knie,
Om te stoppen haar jennemie,
Want al hetgeen wat zij bezat,
Dat was een vijgenblad.

7.

Nu voor het sluiten let wel op,
Ik raad u voor het beste,
En pakt toch nooit geen modepop,
Of gij die zijt gefopt.
Daarom vrienden verstaat mij wel,
Trouwen en is geen kinderspel,
Want een kwaad wijf dat is bekent,
Slechter als een serpent.

Liedeken

gezongen door de Maetschappy uyt het Konings-huys ter gelegenthyd van Loven kermis, 7 September 1862.

1.

Ontwaek U nu gy eendragte ge-
[schaere
Laet ons begeven samen op de baen
Gy weet als dat de vriende Love-
[naere
Ons daer met groot vreugt te wagten
[staen
Gelyk het is jaerelyks hun maniere
Wy tragten om by ons vriende te zyn
Om Loven kermis eens wel te door-
[zwiere
En daer te volgen ja onze ouden tryn

Refrain.

Lovenaers, Lovenaers laet ons geen
[moyte spaere
Om d'Eendragt te bewaere
Want de Vriendschap is heden zoo
[kleyn
Als dat er bynaer geen vriende meer
[en zyn.

2.

Het is heden negen-en-twintig jaere
Dat onze stam nu in het bloyen staet
Ik hebt de vrienschap altyd zien
[bewaere
Maer nu het op zyn hoogste gaet
De endragt die is onder de mensche
Lans alle zyde tog een wat vervloot
Wie zoo zoe eenen tyd dan met ver-
[wensche
Want alle man die is al heven koud
Lovenaers &a.

3.

Men heeft gezien over eenigte jaeren
Ieder levende plezant op zyn manier
Dan zagen wy vriende by een ver-
[garen
Die kosten doen van tyd een klyn
[vertier
Wat oorzaek is van de open plezieren
Dat is het geld en het werk dat er
[mankeert
Dan kosten wy van tyd kermis vie-
[ren
Het wierd gewonde en in plezier
[verteerd.
Lovenaers &a.

4.

Nu mag men op die zaeken niet
[meer denken
Al brengen zy ons land hier in de
[pyn
Men zal ons stemme wat meeder
[laete klenke
Terwylet dat wy by onze vrienden
[zyn
Aen de Clamaert is dat wy zyn ver-
[bonde
Men heeft ons Jubelfeest hy hem
[daen
Blyderen dag en heeft men nooyt
[gevonden
Kosten wy die van vyftig nog onder-
[staen
Lovenaers &a.

5.

Men heeft in kort weer een wat
[nieuws vernomen
Als dat het engels goed hier in ons
[land
By naer zonder regten zal binne ko-
[men
Werklien zet U dan maer gelyk
[van kant
Let eens wel op, hoo dat zy U ver-
[neuken
Van dag tot dag brengen zy U in het
[verdriet
Het is daer voor dat men daer van
[hier spreken
Hetgeen wat er in een kamer ge-
[schiet
Lovenaers &a.

6.

Nu moet ik U gaen zingen voor het
[leeste
Terwylet dat een eider is plezant
En pys niet dat ik wil zooken kwes-
[ten
Laet ons gelyk hier geven de hand
Het is om U doen te verstaen als
[vriende
Heer dat wy nemen ons afschyt van
[hier
Dat men malkaar moet in het hert
[beminde
En volgen aen ons ouders hun ma-
[nier

Refrain.

Lovenaers en Brusselaers laet uwe
[stemme klenke
Eer men het welvaert drenke
Laet ons malkaer geven de hand
Als men ter kermis zyn moet men
[wezen plezant

Liedeken

ter gelegentheyt van
HALLE EN LOVEN KERMIS,
gezongen door de Societeid De Eendracht (1859), by den
Heer Motteux, Hoek van de Pachéco Straet.

1.

Vrinden komt hier, begeeft u in de
[ronde,
Het is vandaeg Halle en Loven ker-
[mis,
Al zeve jaer als dat wy zyn ver-
[bonde,
En gaen al waer er vreugt te rae-
[pen is,
Wy zoeken niet als ons wel t'amu-
[seren
Gelyk opregte minnaers van Bac-
[chus.

2.

De kleynen tyd dat wy op d'aerde
[zyn
Laet ons maer wel van het plaisier
[geniete
Wy zyn hummers geen paeter of
[bogyn.
Niets die gaet boven de goede bieren
Als men is met onsen geheel loven-
[sche tryn.

3.

Vrinden wy mogen hem tog eer be-
[wyse
En respecteren aen onse president
Hy heeft zoo veele jaere gaen ryse
Alle man die is van hem content,
T'is hy die ons brengt in de plezie-
[ren
Hy heeft met zyn vrinde geheel
[Vlander door geswiert.

4.

Als president zal ik myn pligt vol-
[brengen
Gelyk ik altyd myn best heb gedaen
Wat is er schoonder als malkaer te
[beminnen
Dat doet de vrindschap nooit ver-
[gaen
Zoo wel by de Lovenaeren
Waer veel vreugde te raepen is.

5.

Vermits als dat men hier zyn wel
[geseten
Sa baes brengt ons ne pot met Pee-
[terman
Wy mogen de goede bieren niet ver-
[geten
Want daer zyn wy regte minnaers
[van.
Want het is door de goede bieren
Dat den Brusselaer maekt veel plai-
[sier.

6.

Sa Lovenaers eer dat wy schyde
Laet ons hier drinken den vaertwel
Gy weet t'is tyd wy moeten hene
[ryde,
Want zy wagten ons in Brussel.
Als gy naer ons wilt kommen vrae-
[gen
By MOTTEUX, op den hoek van de
[Pachéco straet.

Refrain :

Wel wat kan men schoonder vinden
Als het maer Loven kermis is (bis)
Wat is er plaisanter als saemen ver-
[maek te vinden
Doe gelyk den Brusselaer als men
[is by malkaer.

Liedeken

ter gelegenheyd van Brussel-Kermis op Zondag 17 July 1859
gezongen door de
SOCIETEYT DER OUDE EN JONGE VRIENDEN,
vereenigd in het Gulden-Hoofd, te Loven.

1.

Ontwaekt dan Lovenaeren,
Vrienden den dag is daer,
En wilt geen schatten spaeren,
Of vreest voor geen gevaer,
Houdt 't *Gulden-Hoofd* verheven,
En steldt het wel ten toon
Waer veel is van geschreven,
En nog spant men de kroon.

Refrain.

Komt aen, Komt aen,
Regte Lovensche Vrienden,
Komt aen, Komt aen, Komt aen,
Dat wy naer Brussel gaen,
Want ons gedacht, is voor d'een-
[dragt *(bis).*
En het plesier te bestieren,
Zoo leven wy zoo lange jaer,
Loven- en Brusselaer.

2.

In Brussel zy ons wachten
Met onzen vollen treyn,
De vrienden die ons achten.
En voor den kermis zyn ;
Die zyn voor de plezieren
Zal men er zien te been
Die Brussel Kermis vieren
T' Zyn Broeders onder een.

3.

Negen en veertig jaren
Wat schoonen langen tyd
Dat Brussel kwam verklaren
Hunne standvastigheyd
In 't *Gulden-Hoofd* tot Loven,
Kwam GOVAERTS met den Michiel
Wy moesten hem belooven
Dat men in vriendschap hiel.

4.

Zoekt in ons land nog vrienden,
Die malkaer zoo verstaen,
T'is moeyelyk om vinden,
Geene vreugd zien vergaen,
Met de verschillige tyden
Die er zyn gepasserd,
Wy de kritieken myden,
Zoo word d'eendragt nooit gescheurd

5.

Brusselaeren voor het sluyten,
Als de feest is gedaen,
Dan trekt men weer naer buyten
Voor naer Loven te gaen ;
Want binnen zeve weken
Is het Loven kermis,
Waer Brussel kan van spreken
Hoe het tot Loven is.

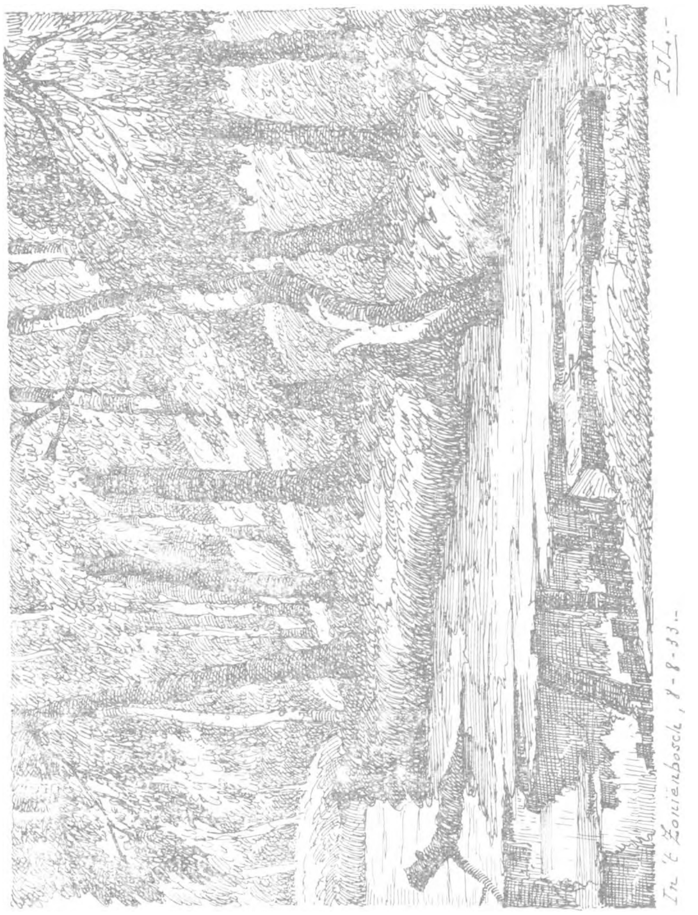
In 't Zonienbosch, 8-8-33.-
P.J.-

In 't Zoniënbosch.

Langsheen den achtergrond, in 't blauw geheim verscholen
Der diepten van den zoom, al hier en daar een stam
Van eike- of beukelaar, waarop wat zonne kwam,
Als door het wijd gewelf ze liet heur stralen dolen.

Op zijde, links en rechts, een kant met reuzenbolen,
Wier hooge, zware kruin het felle licht benam,
Zoodat ze groen en paars, met soms een gulden vlam,
Er langs de helling staan in 't oude Wald der Kolen.

Vooraan een stille plas met plekken helder kroos,
Waarin het eiland ligt, dat vroeger iemand koos
Om, verre in de eenzaamheid, als kluizenaar te leven ;

Een beekje murmelt... God, hoe wordt die vijver schoon,
Als onder 't glanzend kroos hij tracht, met stam en kroon,
Me 't zonnig woudgezicht in 't water weer te geven !

PEETER J. LEFEVER.

Ditjes *en* Datjes.

De vereering van den H. Hippolytus in Vlaanderen.

Wat deze eeredienst in Vlaanderen betreft, kenden wij totnogtoe slechts de beroemde schilderij te Brugge. Dank zij de inlichtingen die verstrekt werden door M. Jules Pieters uit Cherschamp, kunnen wij thans het volgende mededeelen voor Westrem, een dorpje uit het land van Aalst.

Op een zijaltaar in het kerkje te Westrem lezen wij volgend opschrift : Rel... S. Hyppoliti (Relikwieën van den H. H.).

Op een doek boven het altaar werd de marteldood van den Heilige afgebeeld. Het doek is zwart geworden, maar toch onderscheidt men nog een paard dat den heiligen martelaar, vastgebonden aan den staart van het dier, voortsleurt.

Verdoken achter twee beelden die op het altaar staan, achter een ruit, staat een borstbeeld van den H. Hippolytus, zonder kunstwaarde, dat dienst doet als relikwieënkast.

Vóór 50 à 70 jaar, te oordeelen naar den naam van een pastoor, opgegeven door ouderlingen uit het dorp, had er *jaarlijks een paardenprocessie* plaats in Augustus, op den feestdag van den patroonheilige en elk paard werd gezegend met de relikwie van den heilige. Nadien kwam een pastoor die oordeelde dat dit « onbetamelijk » was ; de paarden werden dan ook niet meer gezegend en de processie geraakte vergeten.

Deze heilige werd te Westrem niet voor een bepaalde ziekte aangeroepen. Was dit het geval geweest, dan zou deze bijzonderheid wel vermeld staan in de Historica sacra et profana Archiepiscopatus Mechliniensis, (omstreeks 1725) door Van Festel, die gedurende 36 of 38 jaar pastoor te Westrem was.

E. H. GASTON.

Kanonskogels te Halle en Kruisen te Guaradur in Bretanje.

Een geval van overeenkomst inzake volksgeloof. Te Halle liggen er, bij den ingang der kerk, een hoop kanonskogels, waarover Emile van Heurck schrijft in zijn werk : *Les drapelets de pélerinage,* blz. 178. « Dichtbij de ingangsdeur van het heiligdom bemerkt men 32 ijzeren en steenen kanonskogels die, aldus de legende, door de H. Maagd zelf opgevangen werden in de plooien van haar mantel, tijdens een belegering die Halle moest doorstaan in 1580. Ten tijde van Justus Lipsius waren er ongeveer honderd ».

Volgens een legende, opgeteekend door Wolf, zouden Fransche huurlingen, die er niet in gelukten de kerkdeur in te beuken, hun kanonskogels door de vensters op het beeld van Onze Lieve Vrouw geschoten hebben. Toen de koster 's avonds ging zien welke schade door de vandalen aangericht was, vond hij al de kogels samen in den schoot der H. Maagd, wier beeld niet het minste letsel had. Naar men zegt *heeft men nooit kunnen te weten komen hoeveel kogels er juist waren, want telkens men ze telde vond men een verschillend aantal.*

Deze kogels niet kunnen geteld krijgen is natuurlijk een mirakel, een bovennatuurlijk wonder, want zoo er op een bepaalde plaats een willekeurig aantal vaste lichamen neergelegd worden, dan is men er zeker van dat dit aantal bepaald is en dat het onveranderlijk zal zijn, op welke wijze men ze ook telle. Doch het bovennatuurlijke is dagelijksch brood en, alhoewel de menschen op onze dagen rekenen kunnen, belet hen dit niet in een heel regelmatig verschijnsel uitzonderingen te zien op de wetten van de rekenkunde.

Alhoewel deze legende van Halle op zich zelf beschouwd reeds belangwekkend is, omdat zij ons een eigenaardig voorbeeld geeft van de wijze waarop het volk denkt, toch interesseert zij ons nog meer daar wij elders, verre van Halle, op een plaats waar er geen sprake kan zijn van een invloed door een bepaalde bevolking op een andere uitgeoefend, een gelijksoortig geval noteerden.

Te Guaradur, een Bretonsch dorpje bij Tregastel, staat er een onregelmatige steen die, naar men zegt, de grafsteen zou zijn van koning Gralon. Een steenhouwer heeft zich tijdens zijn vrije uurtjes eens onledig gehouden — 't is nog niet zoo heel lang geleden beweren de archeologen — met in dezen steen een vrij aanzienlijk aantal onregelmatig verspreide kruisjes uit te beitelen. De bewoners van de streek vertellen er dat deze kruisjes zou oud zouden zijn als de steen zelf, die trouwens met koning Gralon geen uitstaans heeft, en zij beweren *dat het onmogelijk is ze te tellen, want zoo men dit beproeft dan vindt men toch nooit tweemaal achtereenvolgens hetzelfde getal.*

Bijgeloof bij Inbrekers.

In zijn werk « *Les croyances populaires* » zegt Elie Reclus (blz. 54) dat dieven en inbrekers onlangs nog de voorkeur gaven aan het gebruik van kaarsen vervaardigd van menschenvet, om hen voor te lichten op hun nachtelijke tochten, omdat, zoo beweren zij, het licht van zulk een kaars « de slapers in een diepen slaap dompelt ».

Het Doopkroontje.

Te Aerschot, op den Demer, bestond eertijds, bij de geestelijkheid, de gewoonte elk jaar een kroontje te geven aan het eerste kindje dat na Paaschzondag ten doop gebracht werd.

In 1857 werd het kroontje geschonken aan het kindje Frans Verhaegen (mijn vader), waarvan hierna de doopakte :

« Extractum e registro baptizatorum Ecclesiae parochialis « B. M. Virginis Arschoti.

« Anno Dñi 1857 die 24 mensis Aprilis, baptizatus est eadem « die circa horam tertiam matutinam natus, Franciscus filius Petri « Verhaegen Arschotani et Annae Mariae Laeremans ex Hersselt, « matrimonio junctorum in Hersselt.

« Susceperunt Franciscus Laeremans et Anna Elisabeth Ver- « maelen.

Quod attestor.
C. L. Stiers, vicepaster ».

Wat in 't Vlaamsch luidt :

« Uittreksel uit het doopregister van de parochiale kerk van « O. L. Vrouw van Aerschot.

« Ten jare Onzes Heeren 1857, op 24 April, werd gedoopt « Franciscus, denzelfden dag rond 3 u. 's morgens geboren, zoon « van Petrus Verhaegen, uit Aerschot, en Anna Maria Laeremans, « uit Hersselt, gehuwd te Hersselt.

« Waren Peter en Meter Franciscus Laeremans en Anna « Elisabeth Vermaelen.

Wat ik getuig.
C. L. Stiers, onderpastoor ».

Nadere inlichtingen nopens het tijdperk van ontstaan of den datum van afschaffing van de gewoonte kon ik niet te weten komen, ook niet of het gebruik enkel plaatselijk was of ook in den omtrek of in andere streken verspreid was.

Aan de welwillende opzoekingen van den Z. E. H. Deken van Aerschot danken wij volgende bijzonderheden : van enkele oude menschen vernam hij dat, vele jaren geleden, op 2en Paaschdag, door de kinderen die dit jaar hunne eerste communie gedaan hadden, aan het kappelletje van het Begijnhof het kroontje *van het Chrisma* afgehaald en naar de parochiekerk gebracht werd. Dit kroontje werd dan ten geschenke gegeven aan het eerste kindje dat na die plechtigheid gedoopt werd.

Waarom dit kroontje « het Chrisma » genoemd werd, kon echter niemand meer uitleggen. Het H. Chrisma is de olie welke op Paaschzaterdag gebruikt wordt voor de wijding der doopvont en ook dient voor de doopplechtigheid. Werd dit H. Chrisma misschien stoetsgewijze naar de kerk gebracht, versierd met een kroontje dat later aan het eerste doopkindje gegeven werd ? Daarin moet de uitleg misschien gezocht worden van de oude gewoonte waarvan sprake.

In ieder geval werd het doopkroontje van Franciscus Verhaegen — overleden te Laken op 10 December 1920 — met zorg en smaak afgewerkt ; het is opgesmukt met vele lieve bloemekens en draagt in top een kruis van witte glazen parels.

LODEWIJK-FRANS VERHAEGEN.

St. Pieters-Jette, 25 Februari 1934.

N. B. — De familie Verhaegen heeft het kroontje, waarover het gaat, geschonken aan den Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen van Brabant.

In betrekking hiermede noteerden wij uit *La Province de Mons (30-11-1935)* volgend artikel door M. P. Heupgen :

Couronnes de fonts (Doopkroontjes).

De familie Vingtergnier — een roemrijk lid van deze familie schonk zijn naam aan het militair hospitaal te Bergen — overhandigde mij voor het Museum te Bergen twee doopkroontjes (couronnes de fonts).

Kronen van stoffen, heelemaal ontkleurde kunstbloemen, op karton vastgemaakt en geplaatst in een kast met glazen deksel.

Op elk der doozen een etiket met het opschrift :

« Couronne de Fonts de Henri Petit, né le 10 avril 1822 ».

« Couronne de Fonts de Hyacinthe Petit, né le 10 avril 1822 ».

Tweelingbroeders, geboren te Bergen, kinderen van Petit Gratien Joachim Joseph en van Jacob Marie-Thérèse.

Deze eigenaardige voorwerpen werden met groote zorg bewaard door de familie Vingtergnier.

Naar een familieoverlevering werden deze kronen aan Henri en aan Hyacinthe Petit gegeven, omdat zij de eerste doopelingen waren nadat het water van de doopvont gewijd was.

In 1822 viel Paschen op 7 April.

De 10de April was dus de Woensdag na Paschen : deze overeenstemming der data pleit dus voor de gegeven verklaring.

In welke parochie het doopsel toegediend werd is mij onbekend.

Ik heb dan willen nagaan welke de zinnebeeldige beteekenis was van deze doopkroontjes, zoo de gewoonte nog bestond, zoo men ze nog kende.

Daarom heb ik volgende inlichtingen ingewonnen :

M. G. Casy stelde enkele vragen aan de hoogste kerkelijke overheden, doch deze wisten niets betreffende dit gebruik.

M. Avaert daarentegen, een ervaren navorscher, deelde mij volgende gegevens mede, waarvoor ik hem van harte dank :

De plechtigheid van de wijding van het water der doopvont heeft plaats 's Zaterdags vóór Paschen, in den vroegen morgend.

In de vroegste tijden van het christendom werd het doopsel alleen toegediend aan volwassen personen en dit gedurende den Paaschnacht.

De catechumenen ontvingen dan een koorhemd (alba, lang wit kleed dat zij den volgenden Zaterdag aflegden (in albis).

De witte kleur is het zinnebeeld der zuiverheid.

Wanneer men nu begon met het doopsel toe te dienen op om 't even welken dag van het jaar, ook aan heel kleine kinderen, bracht dit natuurlijk ook wijzigingen mede wat den uitwendigen vorm van de plechtigheid zelf betreft.

Na het water uitgegoten te hebben over het hoofd van den doopeling, zegt de priester nog steeds : « Accipe vestem candidam » (ontvang dit witte kleed).

Te Bergen bestaat dit witte kleed alleen uit een traditioneele witte muts, die men, alvorens het hoofd van het kind te wasschen, afneemt ; daarna zet men ze terug.

De bloemenkrans, het doopkroontje, moet een herinnering zijn aan dit « accipe vestem candidam ».

Het was een geluk, een eer, een goed voorteeken, de eerste te zijn om gedoopt te worden met het pas gewijde water.

In het geval dat ons bezighoudt nu was het een tweeling !

M. Avaert zegt ons dat deze kroon eveneens gegeven werd te Haut-Ittre (Brabant) en dat het kind, buiten de gekozen voornamen, ook den naam « Couronné » ontving.

Dit zou dan den eersten oorsprong zijn van den voornaam « Couronné » ; deze voornaam kan echter ook gegeven worden aan nakomelingen of aan petekinderen, zonder dat er sprake is van hoogervermeld doopsel.

Te Irchonwelz (Henegouwen) moest, naar het schijnt, het kroontje en den voornaam « Couronné » gekocht worden : gekocht, d. w. z. dat er iets moest betaald worden evenals thans voor het klokkengelui.

Ziedaar wat ik mede te deelen heb.

Voor verdere inlichtingen doe ik beroep op de welwillendheid van mijn lezers, hierbij vooraf mijn dank betuigend.

Folkloristische opzoekingen doen in boeken is gemakkelijk. Opzoekingen doen in het werkelijk leven is veel moeilijker. Daarom vraag ik de medewerking van allen.

Bloemensymboliek in Japan.

De zinnebeeldige beteekenis der bloemen heeft veel van haar belang verloren. Alleen de verliefden schijnen er nog een zeker geloof aan te hechten. De beleefdheid vraagt echter nog steeds, dat men er zich van onthouden zou bepaalde bloemen te voegen bij een ruiker dien men iemand aanbiedt, en dat men bepaalde soorten zou kiezen, naargelang er sprake is van een huwelijk of van een begrafenis. In ons land gelast men gewoonlijk de bloemisten met het samenstellen van ruikers of kronen. Men stelt er zich mede tevreden den prijs te bepalen dien men wil besteden.

Aldus echter niet in Japan, waar het samenstellen van een ruiker nog een echte kunst is. Niet zelden valt het voor dat men een invité verzoekt een ruiker samen te stellen en aldus zijn talent te toonen wanneer hij ergens aankomt. In dit geval is er niet alleen sprake van de bloemen met een zekeren smaak te schikken, doch ook van de kleuren en de soorten te kiezen, want de bloemen hebben er een zinnebeeldige beteekenis. Aan een ruiker wordt een bepaalde beteekenis gehecht en het aanbieden van sommige bloemn of het aannemen van een bepaalde schikking kan dus onwelvoeglijk, zelfs beleedigend zijn.

Vooreerst zijn er planten die nooit mogen gebruikt worden nl de vergiftige, de slechtriekende, de papavers, de orchideeën, de Chineesche sterrebloem, de rhododendrons, enz. Dit laat toe te veronderstellen dat de Japanneezen een zekere kennis bezitten van tuinbouw en plantkunde.

Er zijn mannelijke kleuren en vrouwelijke kleuren. Roze, purper en rood zijn mannelijk ; blauw, geel en wit zijn vrouwelijk. Eveneens het bovenste der bladeren is mannelijk, het onderste vrouwelijk. In eenzelfde soort krijgen de bloemen een bepaalde plaats naargelang hun kleur en er bestaat een gansche bloemenhierarchie, waarmede rekening dient gehouden te worden. Bij het samenstellen der ruikers dient men deze rangorde te eerbiedigen. De edelste kleur is het wit, behalve voor de chrysanten waarbij het geel de voorkeur heeft. De gele chrysant staat op denzelfden rang als de roze bloem van kerselaar en perzikboom en de roode bloem van kamelia en pioen.

Er bestaat eveneens een bloemenartistocratie, edele soorten in verscheidene graden. Op de bovenste sport van de ladder staan : de chrysanten, de narcissen, de ahorn, de blauwe regen, de rhodea en de iris. De iris mag nochtans nooit voorkomen bij een versiering voor een huwelijk, want dit zou beleedigend zijn.

In een land waar de bloem een voornaam decoratief element is voor de woning en waar het een dagelijksch gebruik is bloemen of ruikers te geven, maakt de kennis van deze regels deel uit van de opvoeding en van de wellevendheid der bewoners. Hier hebben wij slechts enkele aanduidingen kunnen geven.

Wij herinneren aan hetgeen wij hooger zegden, nl. dat de versiering met bloemen in Japan beschouwd wordt als een kunst.

Visch « *à l'escavêche* ».

Le Vieux Liége, Nr 28 (September-October 1935) geeft volgend recept voor visch « à l'escavêche », een gerecht dat eertijds veel bereid werd door de oeverbewoners van de Maas, tusschen Dinant en Hoei :

Zich voorns of, nog beter, forellen aanschaffen. Oogen, schubben en ingewanden wegnemen. Wasschen, afdrogen en gedurende twee à drie uur laten drogen op een zeef, bij voorkeur in den kelder. De visschen bestrooien met meel ; peper en zout bijvoegen en bakken in licht gebruinde boter. De voorns in een terrine plaatsen en in de pan de boter waarin ze gebraden werden bewaren. Hierbij voegt men water, goeden azijn, tym, laurierbladeren, peperkorrels, een stukje boter ; daarna wat bobbels laten koken. Wat gelatine oplossen en alles over den visch gieten, die vooraf bedekt werd met een laag rauwen ajuin en fijne schijfjes citroen.

Oud Huwelijksgebruik.

Eertijds was het in België het gebruik dat de jonge meisjes voor hun verloofde een bandelier borduurden, dien zij hem ten geschenke gaven op den dag van hun huwelijk.

De jonge man deed den bandelier aan over den linkerschouder, kant van het hart. Het exemplaar hieronder afgebeeld, werd omstreeks 1830 vervaardigd.

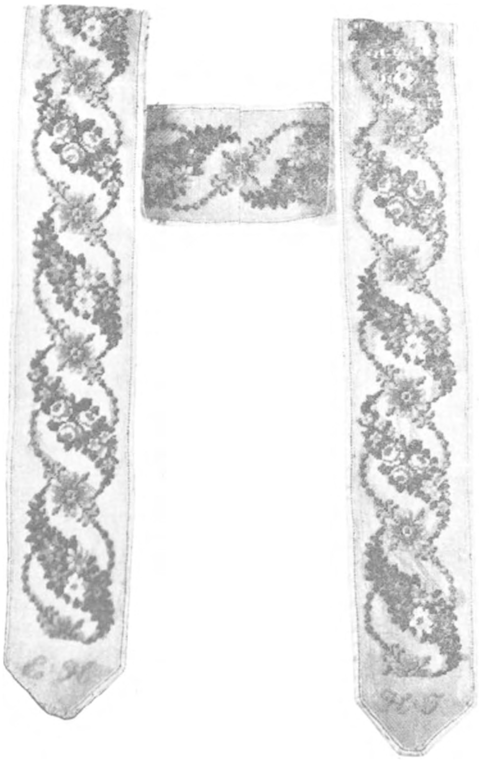

Deze sjerp in kruissteek is 0.96 m. lang en 0.06 m. breed.

Op de uiteinden staan de beginletters F. H. aan den eenen kant, H. F. aan den anderen, waarschijnlijk deze van de verloofden.

FL. M.

Het groot Vuur — Li Grand Fèyau — te Dion-l'Vau.

Dezen naam geeft men bij ons aan den Zondag van Quadragesima of « le dimègne des mascarades ». In het jaar negentienhonderd vijf en dertig bestaat nog steeds het gebruik van bij 't vallen van den avond het groot vuur, in 't Waalsch geheeten *Li Grand Fèyau*, aan te steken. Welke zou wel de eigenlijke beteekenis zijn van dit vreugdevuur ? Ondervragen wij de oudste dorpsbewoners. Wat vertellen zij ons ? Noteeren wij zou trouw mogelijk hetgeen zij zeggen.

Naar beweerd wordt door de ouderlingen Delmez Emile (21 September 1854) en François Van Eyck (20 April 1870) zou het groot vuur jaarlijks op den eersten Zondag van den vasten aangestoken worden om de menschen, de dieren en de planten te behoeden voor ziekte.

Dit is eveneens de reden waarom, na het uitdooven van het vuur, de asch in alle richtingen verspreid wordt.

Om een schoonen oogst te bekomen, werpt de landbouwer erwten, tarwekorrels of zelfs aardappelen in den vuurgloed. Wil men buitengewoon veel geluk hebben, dan moet men dienzelfden dag ZEVEN verschillende vuren zien branden. Vele inwoners alhier gelooven nog vast aan den weldoenden invloed van het vuur op de verscheidene oogsten. Daarom verbranden zij een schoof stroo in hun hof en strooien er de asch van rond. Dit is vooral goed om schoone ajuinen te bekomen.

De genaamde Celina F. (geboren 30 Mei 1869) zal niet nalaten dit telkenjare te doen.

Ziehier een andere verklaring voor het groot vuur, mij verstrekt door Mijnheer Désiré Gérard (geboren 5 Maart 1862).

Deze traditie houdt hij van zijn overgrootmoeder' die thans 227 jaar oud zou zijn. Het groot vuur wordt aangestoken, zoo vertelde dit oudje, om ons te herinneren aan de vinding van het verloren kindje Jezus door zijn ouders. Terwijl zij ijverig zochten ontstaken de H. Jozef en de H. Maagd na elke dagreis een vuur, om aan het Goddelijk kind te toonen dat zij op deze plaats voorbijgekomen waren. Dit is de reden waarom er steeds een groot kruis geplaatst wordt op het groot vuur. Vóór den oorlog werd de hoogste den onzer bosschen omgehakt om dit kruis te maken. Het werd er bovenop geplaatst en met stroo omwonden. Thans staat er nog steeds een kruis boven op de mijt, doch naar de houtsoort wordt niet meer gekeken. De mijt zelf heeft den vorm van een kegel en bestaat uit bussels hout en stroo. Ziehier hoe men te werk gaat om het noodige voor den brandstapel bijeen te brengen. Dagen vooraf gaan de kinderen in het dorp van deur tot deur en vragen er « *Le fèwaiye* » d. i. een *gift* voor het Groot Vuur. Deze gift is nl. een bussel hout of stroo. Al de giften worden samengebracht op de plaats waar men het Groot Vuur zal aanleggen. Denk er vooral niet aan te weigeren, wanneer men u vraagt dit op uw eigendom te doen, want dit zou ongeluk bijbrengen. Om zich laten te hooren zingen de kinderen het oude lied :

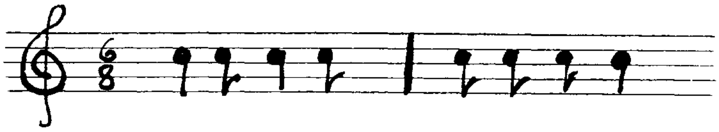

One fè waiye. On coup par an nèye.

Eertijds werd er maar één mijt opgericht voor de gansche gemeente en deze stond op het een of het andere hooger gelegen punt. Dikwijls werd zij geplaatst achter het huis van Delmez Victorien *à La Bruyère* (plaats gelegen tusschen de gemeenten Dion-

le-Val en Dion-le-Mont) of *à L'Brumagne* (plaats tusschen Doiceau en Dion-le-Val). Thans wordt er meer dan één vuur aangelegd. In 1935 gebeurde dit 1° in den hof van Van Eyck François ; 2° in de weide van Marnette Isidore ; 3° in den hof van Jonniaux Jules ; 4° op den grond van Wwe Vanesse Emile La Bruyère.

Het vuur wordt ontstoken bij het vallen van den avond. Hedendaags gaat dit niet meer met rondedansen of met gezang gepaard. De inwoners roepen nochtans het volgende :

1ste Versie :

Au Grand Fèyau
Copère de r'naud
Apwatte le fiinr (le fer)
On frès les auffes (gauffres).

2de Versie :

Grand F.yeu
Vix rogneu
Apwatte on lèp (loup)
Djel divorrès.

Vóór 'n dertig jaar dansten de inwoners als bezetenen rond het Groot Vuur en zongen daarbij het hierbovenstaande lied. Gemaskerden voegden zich bij de verscheidene groepen en de wildstroopers zouden niet nagelaten hebben er enkele schoten te komen lossen om geluk te hebben bij hun nachtelijke tochten. Dit laatste gebruik bestaat nog steeds, doch er wordt geen bijzondere beteekenis meer aan gehecht. Bij den rondedans moest men er vooral voor zorgen goed op den grond te stampen. Waarom zult gij vragen ? Alleen voor het welgelukken van den komenden oogst. Hoe meer er getrappeld wordt, hoe beter zal ook de oogst zijn.

« Apwatte le fiinr. On frès les auffes » wordt er geroepen rond het vuur. En werkelijk worden er dien avond door de ouders koeken of wafels gebakken, die de kinderen zich lekker laten smaken.

Victorine (geboren 10 Januari 1874) vertelt mij dat men, toen zij nog een kind was, zijn best deed om op dien dag van ZEVEN verschillende brooden te eten, dit om het gansche jaar door geluk te hebben.

De gewoonte van zich te vermommen leeft nog steeds voort, doch schijnt te kwijnen. Bij het zien van gemaskerden zingen de kinderen :

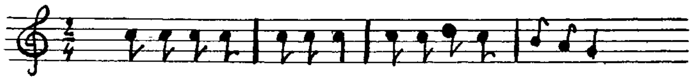

Mascarade à deux visadjes
Mene de plomb, mèchant garçon !
Mascarade pourraiye patate
Mindje dès bure ès des framatchje

ofwel :

Poure nez plein de stofé.

Van jaar tot jaar verliezen de gemaskerden iets van hun belang en, wat spijtiger is, van hun eigenaardigheid. Zelden valt het voor dat er nog vijftien à twintig gemaskerden samen gezien worden. Overal komen dezelfde figuren in zwang en de goede smaak wordt verdrongen door schreeuwende kleuren.

Waar is de schoone tijd naartoe, dat wij bij dit vermommen al de kleederdrachten der laatste honderd jaar te bewonderen kregen ? Waar zijn ze naartoe, al deze oude en kerngezonde gebruiken uit vervlogen tijden ?

Dion-le-Val, 1 Maart 1935.

R. SNAPPE.

Eene oude legende.

Op het gehucht Terbanck (bij Leuven), onder de gemeente Heverlee, staat op den achterhoek van het oud klooster, (Priorij van Terbanck) een kolossalen platten steen, (1) daar wellicht geplaatst als botterik en welke den naam verkreeg van « Laffarus ».

Terbanck en Eegenhoven, vroeger beroemd voor de lekkere rijstpap en frikadellen, was het geliefkoosde oord der Leuvenaren, en de wandelaars lieten nooit na den beruchten steen « Laffarus » te bezoeken.

Oude archiefstukken en ook nog wel oude menschen spreken ons van een legende welke aan dien steen verbonden was, namelijk : Als er in de groep wandelaars een was die leed aan de luiaardskwaal, dan werd hij op den steen uitgestrekt en dit was voldoende om er een vlijtig en naarstig man van te maken.

(De uitdrukking « Laffarus » wordt nog door veel Leuvenaars gebruikt om te zeggen « luierik »).

Deze legendarische steen is bijna gansch onder den grond bedolven en zoo komt het dat door den tijd weer een folklorische legende zal verdwijnen.

N. B. Terbanck-Priorij. Hendrik I, hertog van Brabant, stichtte in 1216, de « Lazery » van Terbanck, de hertog lei den eersten steen der kerk in 1217. (Table des diplômes. T. IIII, blz. 434).

J. B. VOGELAERS.
Leuven.

Graanprijzen te Brussel in 1460-1746.

In het Rijksarchief te Brussel ontdekten wij een belangwekkend stuk (geschreven door verscheidene personen) dat de prijzen aangeeft die te Brussel van 1460 tot 1746 betaald werden voor tarwe, rogge, gerst en haver.

---

(1) Men veronderstelt dat deze platte oneffen steen herkomstig is van den Druidischer godsdienst.

Deze tamelijk lange statistiek werd per jaar opgemaakt Wij vestigen er alleen de aandacht op. Het is nochtans een zeer belangrijk stuk, daar de graanprijzen van overwegenden invloed zijn op den economischen toestand.

Het naar onze meening onuitgegeven dossier draagt het nr 3449, blz. 13. « *Spykel Boek, waer in men kan zien de diversitijt van den spykels by de drij spykelmeesters der stadt van Brussel gesstelt ende geestimeert beginnende van den jaere 1460.*

1460/ Tarwe
Rogge 3 st. IX pleke
Geerste
Haver
1461.......... enz.
tot 1746.

In hetzelfde dossier wordt aangegeven hoeveel voet de roede telt in de verscheidene Brabantsche dorpen.

Landt-maete van diversche plaetsen soo hier naervolcht om te weeten hoe veul voeten een roede in diversche landen is doende.

A.	
Anderlecht	XVI voeten.
Alsemberch	XVII voeten.
Assche	XX voeten.
Asatyn	XX voeten.
Afflighem	XX· voeten.
B.	
Brussel	XVI voeten.
Beyseghem	XVI voeten.
Beugem	XX voeten.
Bollebeek	XVII voeten.
Boitsvoirt	XVII voeten.
Beysberghe	XVII voeten.
Blaesvelt	XX voeten.
Beygom	XVII voeten.
Breusegom	XX voeten.
Buggenhout	XX voeten.
Beedsele	?

C... enz. tot W.

L. STROOBANT.

De stichter van Brussel.

In Deel 6448 van de verzameling « Fonds Hauwaert » (Koninkl. Biblioth. Brussel) lezen wij dat :

« ... celuy Leon prince des Tongres, et Roy des Belgiens « lequ'el on vit (selon les annales) estre le *premier fondateur)* de « Bruxelles, vivait l'an 340 avant la nativité de notre sainieur, fils « de Malachaire prince et Roy des Cymbres, Tongres et belges... »

H. H.

Een Eeuwfeest te Brussel in de XVIII^de^ eeuw.

De regimenten, geheeten de « Gardes wallonnes », ingericht door de Spanjaarden in 1550, bestonden uit Belgische, Waalsche en Vlaamsche, vrijwilligers. Zij bleven bestaan tot in 1830.

Gewoonlijk droegen zij den naam van hun eigenaar of van hun bevelhebber.

In 1725 schonk Maria-Theresia een van deze regimenten aan Don François Gutièrez, graaf van Los Rios. Dit regiment droeg dan ook dezes naam.

De graaf van Los Rios stierf te Brussel in 1775, in den ouderdom van 103 jaar. Hij woonde in de nabijheid der Kapellekerk, langs den kant der Ursulinen.

Deze wijk werd te dien tijde vooral door edelen bewoond ; dit was eveneens het geval wat de wijk van de Wolstraat betreft, zooals men heden nog kan constateeren.

In de nabijheid van de Kapellekerk, op den Zavel, bleef alleen de woning over van het huis du Chastel de la Howarderie.

H. H.

Wanneer wilde ganzen trekken.

Wanneer zij een vlucht wilde ganzen bemerkten, floten al de kwajongens zoo luid ze konden als volgt :

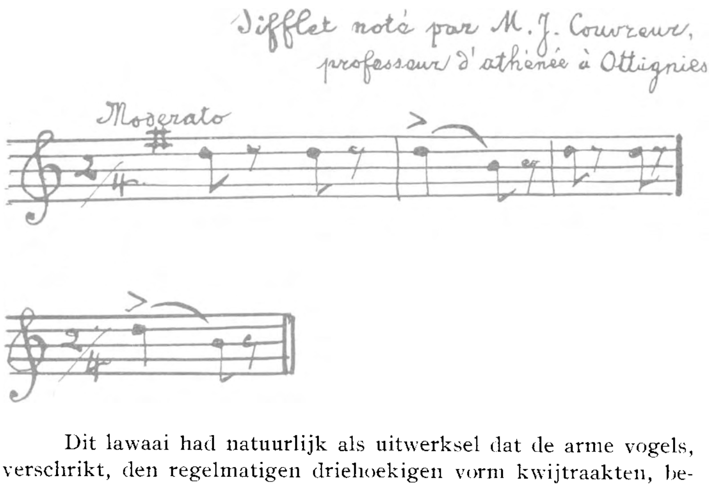

Dit lawaai had natuurlijk als uitwerksel dat de arme vogels, verschrikt, den regelmatigen driehoekigen vorm kwijtraakten, begonnen rond te draaien en scherp schreeuwden.

Dit gebruik, dat eigenlijk toch barbaarsch is, schijnt te verdwijnen.

Opgeteekend door M. Ad. Mortier.

Bij het zien van Roofvogels.

Wanneer de kinderen een roofvogel zien (buizerd : *brévi* of sperwer : *mochèt)* in de lucht zweven, roepen de kinderen spottend :

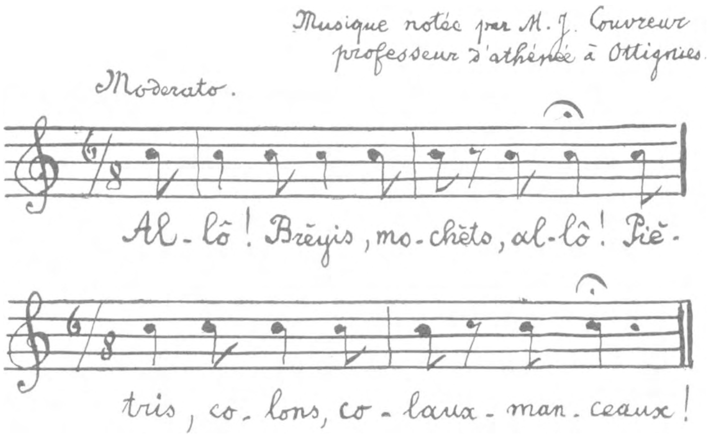

Bestaan dergelijke gebruiken eveneens in het Vlaamsche land ?

Opgeteekend door M. AD. MORTIER.

De monumenten van J. B. Van Helmont en van Shakespeare.

In *De Brabantsche Folklore* (Nrs 75-76) hebben wij de aandacht onzer lezers gevestigd op enkele dwalingen die gebeiteld staan op het monument Van Helmont te Brussel en op de gedenkplaat in het huis, dat zoogezegd door den beroemden geneesheer zou bewoond geweest zijn.

Dit is niet alleen het geval wat Van Helmont betreft. Een lezer schrijft ons dat Shakespeare in de Westminsterabdij, in het gedeelte dat voorbehouden wordt aan monumenten voor dichters, voorgesteld wordt, leunend met den elleboog op een stapel boeken, zijn werken. Met de hand wijst hij op een handschrift dat, naar men zegt, dit zou zijn van *The Tempest* en waarvan een gedeelte kan gelezen worden. Dit gedeelte echter wordt nergens in het werk van den Meester aangetroffen.

Men zou wel mogen voorzichtiger zijn als er sprake is een monument op te richten voor een beroemd man en wanneer door de geschiedenis duidelijk bewezen wordt dat sommige opschriften valsch zijn, dan zouden deze wel dienen verbeterd te worden.

De aarde die haar dooden teruggeeft.

Te Neerwinden, een dorpje uit de provincie Luik, dichtbij de Brabantsche grens, werden twee veldslagen geleverd. De prins van Koburg versloeg er Dumouriez in 1793. Juist een eeuw vroeger, in 1693 dus, werd Willem II van Oranje aldaar overwonnen door den maarschalk van Luxemburg. Deze veldslag, die beschouwd wordt als een der bloedigste uit de XVIII[de] eeuw, wordt ook « veldslag bij Landen » geheeten. Naar beweerd wordt door het volk zouden er 20.000 man het leven gelaten hebben. De herinnering aan dit gevecht leeft steeds voort. Er blijft ons trouwens ook nog een tumulus van over, dien men ziet staan als men van Brussel naar Luik spoort. Men beweert, en de legende wordt van geslacht tot geslacht overgeleverd, dat het veld, het daaropvolgend jaar, heelemaal begroeid was met kollebloemen. Het volksgeloof leert ons dat de aarde op deze wijze de haar toevertrouwde dooden teruggaf.

Het Standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren.

Handschrift 3684 (Verscheidene hdsch.) uit het Koninklijk Rijksarchief geeft een critisch verslag over het standbeeld van Karel van Lorreinen in Romeinsche kleedij. Waarschijnlijk is er hier sprake van het standbeeld dat de tooneelspeler d'Hannetaire wilde doen oprichten in het park van zijn kasteel te Haren.

Opmerkingen aangaande het standbeeld.
Het hoofd.

Het achterhoofd is niet zooals het behoort.

Het haar is alledaagsch, slecht weergegeven en niet naar de Romeinsche dracht.

Het aangezicht, verre van edel, vol goedheid en zachtheid, hoedanigheden die den prins nochtans kenmerkten, is leelijk en afstootend ; het is niet genoeg afgewerkt.

De kunstenaar had rekening moeten houden met de Romeinsche haardracht en had het hoofd moeten versieren met lauweren ; zachtheid en gelijkenis dienden vooral de gelaatsuitdrukking te kenmerken.

De hals.

De gebogen houding van het hoofd eischte dat de kin evenwijdig zou zijn met het sleutelbeen..., enz., enz. de schouders, de armen, het lichaam, de beenen, de drapeering, het geheel, het voetstuk (niet vermeldenswaard).

Het is nochtans in het land van Rubens, Van Dyck, Crayer, Teniers, Quenoy, Berger, Delvaux en andere beroemde kunstenaars, dat er nog bewonderaars van dit standbeeld aangetroffen worden.

Deze afbrekende critiek draagt geen handteekening. Wij kennen evenmin den naam van den kunstenaar die het standbeeld van Karel van Lorreinen als Romeinsch Keizer beeldhouwde.

Werd het standbeeld ooit opgericht ? *In situ* hebben wij het voetstuk gezien in het park van d'Hannetaire te Haren en de traditie wil dat het standbeeld zelf in het park ergens in den grond verborgen werd ten tijde van de Fransche revolutie.

L. STROOBANT.

Calligram van het standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren.

Als bijvoegsel bij onze studie « Haren », verschenen in *De Brabantsche Folklore*, Nr 81, en als pendant van de gravure van de la Rue, gepubliceerd als buitentekstplaat, geven wij hierna een calligram, geschreven door « J. Franck. Brux. ». Op het voetstuk

van de gravure lezen we het jaartal 1769. Op bijgaande penteekening staat echter 1775, datum waarop het kasteel van Haren reeds bewoond was door den nieuwen kooper graaf J. A. M. J. van der Noot.

EDMOND DE BRUYN.

N. B. Wij verzoeken onze lezers den tekst te ontcijferen. Aan de eerste drie juiste antwoorden zullen prijzen toegekend worden.

Bewondering van Belgen door de Duitschers, in de XIIde-XIIIde eeuw.

In de XIIde en in de XIIIde eeuw voelden de Duitsche heeren een ware bewondering, niet zonder een weinig afgunst zelfs, voor de heeren uit onze verscheidene provinciën. De geest en de organisatie van ons ridderwezen maakten hen geestdriftig. De letterkunde van dit tijdvak weerspiegelt dit. In zijn gedicht *Gregorius* (XIIde e.) legt Hertmann von Ane de volgende woorden in den mond van zijn held, op het oogenblik dat deze zijn kleedij van geestelijke wil verwisselen tegen deze van ridder :

ich sage in, sit der stunde
daz ich bedenken kunde
beidiu übel unde, guot
sô stuont ze ritterschaft mîn muot.
Ichn wart nie mit gedanke
ein Beier noch ein Franke.
Swelch ritter ze Henegouwe,
ze Brabant und ze Haspengouwe,
ze orse ie aller beste gesaz,
sô kan ichz mit gedanken baz.

Ziehier de vrije vertaling van dezen tekst :

« Ik verzeker u dat, sedert den tijd dat ik het onderscheid ken tusschen goed en kwaad, mijn verlangen ging naar de ridderschap. Nooit heb ik er aan gedacht een Beier noch een Frank te worden. Doch hoe vast ook de Henegouwsche, Brabantsche of Haspengouwsche ridders in den zadel zitten, toch meende ik zelf dit nog beter te kunnen ».

In een ander Oostenrijksch of Beiersch gedicht, dagteekenend uit de XIIIde eeuw, *Meier Helmbrecht* treffen wij nog volgenden tekst aan, een gedachte namelijk geuit door een persoon die de nette manieren bewondert van een familielid dat lang afwezig geweest is :

« *entriuwen* » *sprach der vrîman,*
« *als ich von im vernomen hân,*
« *so ist er ze Saksen*
« *oder ze Brâbant gewahsen* ».

« Waarachtig, zei de boer, naar hetgeen ik door hem hoorde zeggen, moet bij in Saksen op in Brabant opgevoerd geweest zijn ».

Deze citaten uit schrijvers die meestal aan het Hof verbleven, geven ons een beeld der opvattingen die destijds heerschten. Het Hof was toen toch het eenige milieu, vanwaar er een weinig geleerdheid of invloed uitging.

A. M.

Iets over genealogie.

Een lezer schrijft ons :

« Wanneer ik in een tijdschrift een artikel lees over genealogie, kan ik niet nalaten volgende bedenkingen te maken :

De navorscher die slechts enkele geslachten teruggaat, stelt vast dat hij verwant is met al de familiën der wereld. Wie zich met dergelijke opzoekingen bezighoudt voelt zich weldra verwant met de edelste, met de beroemdste familiën die er bestaan hebben. Zoo hij echt « burgerlijk » is, dan zal hij tevreden zijn zoodra hij een verwantschap ontdekt heeft met een familie van adellijken bloede.

Hebben zij, die naar een dergelijke afstamming zoeken, er al eens aan gedacht een kleine berekening te maken, in den aard van deze die gemaakt wordt door fokkers die zich bezighouden met de selectie der dierenrassen.

Het aantal voorouders verdubbelt bij elke generatie : er zijn twee ouders, vier grootouders, acht overgrootouders, enz.

Zoo dit aldus voortging zou men, in geval er geen familiën waren die uitstierven, dit aantal voorouders bij elke generatie kunnen voorstellen door de formule 2^n indien n het aantal generaties voorstelt. Daar er nu sedert het begin onzer tijdrekening ongeveer 57 geslachten elkaar opvolgden, zou elk van ons dus ten tijde van Christus' geboorte een aantal voorouders gehad hebben dat wij kunnen voorstellen door 2^{57} of ongeveer 120 duizend billioen, meer dus dan er menschen sedertdien geleefd hebben. Is het dan niet klaar dat iemand die slechts enkele eeuwen teruggaat, zijn verwantschap reeds kan vaststellen met om 't even welke beroemde familie ?

Deze kleine berekening toont aan hoe talrijk de nakomelingschap onzer adellijke geslachten is en hoe nauw verwant de bewoners van eenzelfde streek met elkaar zijn. Davenport stelde vast dat al de personen van Engelsche afkomst ten minste in den 30sten graad met elkaar verwant zijn, d. w. z. als men minder dan duizend jaar teruggaat : voor het meerendeel moet men zelfs zoover niet opklimmen.

Moet er hier eveneens herinnerd worden aan het feit dat er eertijds zoo weinig meisjes gevonden werden die konden aangenomen worden in sommige kloosters, waar men als voorwaarde stelde : kwartieren « sans batardise, bourgeoisie ou roture » zooals de geijke uitdrukking zegt. Te Nijvel namelijk waar men zestien kwartieren eischte, d. w. z. een smettelooze adel gedurende vier achtereenvolgende geslachten slechts, zou men met de

grootste moeite niet aan een bepaald getal kloosterlingen geraakt zijn, zoo men den regel nauwgezet had moeten volgen.

Het bloed dezer adellijke familiën zou trouwens lang uitgeput geweest zijn door al te nauwe verwantschap, zoo zij « smetteloos » gebleven waren wat hun betrekkingen betrof met lieden van burgerlijke afkomst, zoo zij geen lijfeigenen hadden doen tot den adelstand verheffen om aldus de « mesalliances » te verontschuldigen, zoo de koningen niet voortdurend lieden uit de burgerij tot den adelstand verhieven.

Vergeten wij daarbij niet dat wij allen, volgens den Bijbel zeggen de eenen, volgens de wetten der evolutie zeggen de anderen, van dezelfde voorouders afstammen.

De Folkloristische Beweging.

Het Humanisme en de literatuur in Brabant.

In de zalen van de Koninklijke Bibliotheek werd op 21sten November een tentoonstelling geopend, gewijd aan de handschriften, de gedrukte boeken, de gravures, de medailles enz. die betrekking hebben op het humanisme in Brabant, tot op het einde van het oude regime. In zijn openingsrede bracht M. Tourneur, hoofdconservator, hulde aan allen die tot deze mooie praestatie medewerkten : de H.H. Roersch, Sabbe, Gaspar, Schauwer, Lebeer en Hoc. Buiten de stukken die toebehooren aan de Bibliotheek zelf, bewonderde men er eveneens die afgestaan werden door de Bibliotheek van de Gentsche Hoogeschool, van het Plantynmuseum, en van de verzamelingen van de H.H. De Munter en Nève de Mévergnies. Nadat M. Tourneur aangetoond had welke voorname rol de humanisten in Brabant speelden, vooral in de XVde en in de XVIde eeuw, verklaarde M. Nyns, in naam van den Minister van Openbaar Onderwijs, de tentoonstelling geopend.

Ze kon bezocht worden tot den 31sten December.

Museum van Vlaamsche Beschaving.

Wij meldden reeds dat er te Antwerpen een Vereeniging zonder winstbejag gesticht werd, die ten doel heeft een Openluchtmuseum voor Vlaamsche Beschaving in te richten. Dit Museum, in den aard van het Skansen te Stockholm, zal voor Vlaanderen zijn wat wij ter gelegenheid van de tentoonstelling, op den Heizel, wilden beginnen voor heel België.

Ziehier, volgens de statuten die verschenen in het staatsblad, het doel der vereeniging.

Art. 2. De vereeniging heeft voor doel :

a) Gelden, roerende en onroerende goederen bijeen te brengen, om deze aan te wenden of de vruchten er van te gebruiken om, in een provinciaal museum, met openlucht museum, alle welkdanige voorwerpen te verzamelen en te bewaren, die aan het Vlaamsch voorvaderlijk leven hebben behoord.

b) Woningen, hutten, schuren, stallen, water- en windmolens, werkhuizen, ambachts- en gildeninrichtingen en dergelijke aan te koopen of te verwerven, en als bijgebouwen van het museum in het omliggende park herop te richten.

c) Gronden en onroerende goederen te koopen of te huren, om deze te gebruiken, te verhuren of uit te baten ter verwezenlijking van haar maatschappelijk doel.

De vereeniging heeft het oude kasteel Stersxhof en het omringende park aangekocht.

Het Oude Klooster te « l'Ermite ».

Dit « vieux moutier » te l'Ermite, een plaatsje gelegen tusschen Alsemberg en Eigenbrakel is een merkwaardig gotiek gebouw, het laatste overblijfsel van een klooster uit het Zoniënbosch dat in 1399 gesticht werd door Hertogin Johanna van Brabant, weduwe van Wenceslas, en dat sedert lang reeds geklasseerd werd door de Koninklijke Commissie voor monumenten en landschappen.

Jaren lang staat het daar nu reeds verlaten, in de vensters staan geen ruiten meer, het dak is versleten en vol openingen, de voorgevel dreigt in te storten.

Gezien den huidigen economischen toestand is het alleen mogelijk dit mooie monument voor den ondergang te behoeden, door een spoedig ingrijpen van edelmoedige kunstliefhebbers. Op deze wijze alleen kan dit juweeltje voor eenieders bewondering behouden blijven.

Ten einde het gebouw te restaureeren kwam er een vereeniging tot stand : de « Ligue du Vieux Moutier de l'Ermite ». Deze vereeniging tracht alle personen te groepeeren, die de kunstschatten, ons door onze voorouders nagelaten, ongeschonden willen behouden. Zij verzamelt de bijdragen en de giften, die zullen toelaten het eerbiedwaardig monument te restaureeren.

Eereleden storten *Duizend* fr. Hun namen zullen gebeiteld worden op een gedenksteen die in de kapel zal geplaatst worden, ten einde te herinneren aan de voornaamste restaurateurs. Bovendien zal hun naam vooraan staan in het Guldenboek van de herstelling, waarvan een exemplaar zal ter beschikking blijven van de bezoekers van de kapel.

De eerleden zullen een door den kunstenaar Franck Reynaers uitgevoerde, *oorspronkelijke* teekening van de kapel ontvangen, als dank voor hun edelmoedigheid.

De werkende leden geven *Honderd* fr. Zij zullen verzocht worden hun handteekening op het Guldenboek te plaatsen en zullen een reproductie ontvangen van het gebouw, geteekend door en den naam dragend van den kunstenaar Franck Reynaers.

De aangesloten leden betalen een bijdrage van *Tien frank*. Hun naam zal staan in het Guldenboek der restauratie en zij zullen een kaart ontvangen die hun kosteloozen toegang verleent tot het gebouw.

Schatbewaarder : M. J. Lavalleye, postcheckrekening 275907.

Voor alle inlichtingen zich wenden tot het secretariaat, 48, Bollandistenstraat te Brussel : telefoon 331711.

Ligging en te volgen weg : Het gebouw staat rechts van den weg als men van Alsemberg naar Eigenbrakel gaat, ter plaatse genaamd « l'Ermite », op enkele minuten gaans van het schilderachtige Sept-Fontaines. Neem autobus « Ukkel-Calevoet-Eigenbrakel » en afstappen te l'Ermite zelf ; ofwel afstappen te Alsemberg en 20 minuutjes te voet gaan.

Les amis de la Fagne.

De Vereeniging die bovenstaanden naam draagt kwam tot stand met het doel de streek der Hooge Venen te beschermen. Haar tijdschrift, dat om de drie maanden verschijnt, heet dan ook : *Hautes Fagnes.* In deze revue zal men zich bezighouden met de kwesties der beplantingen, der afdammingen, der bouwwerken, enz. in bedoelde streek, ten einde er het nog wilde en ongeschonden natuurschoon in zijn oorspronkelijken toestand te behouden. Zij zal ook trachten de schrijvers en kunstenaars aan te moedigen die hier hun inspiratie zochten en er door hun werk toe bijdragen de Hooge Venen te doen waardeeren.

Toetredingen zenden aan M. Fernand Heuze, zoon, 191, chaussée de Heuzy, Verviers.

Postcheckr. 27,99,66. Bijdragen : 100, 25, 10 en 5 frank.

Les amis de nos dialectes

is de naam gegeven aan een studiekring die zich bezighoudt met de Romaansche dialecten in België. Deze kring richtte in het *Musée du Livre,* Ravensteinstraat te Brussel, een tentoonstelling in, gewijd aan het Waalsche Boek, meer bijzonder aan het Waalsche Tooneel.

Natuur- en Stedenschoon.

De Vlaamsche Vereeniging : Natuur- en Stedenschoon, vierde in November ll. den 25sten verjaardag van haar stichting. Wij bieden de Vereeniging onze beste gelukwenschen aan.

Het Duitsch Nationaal Museum voor Folklore.

Op 1sten October werd te Berlijn het Nationaal Museum voor Folklore ingehuldigd. Dit Museum werd ingericht in het vroeger keizerlijke Schloss Bellevue, aan de oevers van de Spree, naast den Tiergarten. Prachtige zalen en verrukkelijk mooie ligging. In een volgend nummer geven wij nadere bijzonderheden over de wijze waarop men bij deze inrichting te werk ging en over de organisatie van de folkloristische navorschingen in Duitschland, zooals het nieuwe bewind voornemens is deze te ondernemen.

Volksliederen en Volksdansen.

Wij meldden reeds dat er in Juli laatstleden te Londen een festival voor volksdansen gehouden werd en zegden toen ook, dat België het eenigste Europeesch land was dat er niet vertegenwoordigd werd. Deze houding is, meenen wij, te betreuren, omdat België dichter bij Engeland ligt dan welk ander land ook, omdat

talrijke banden ons met dit land verbinden en omdat Engeland gedurende gansch den duur der Tentoonstelling zeer gedienstig geweest is ten onzen opzichte. Hoeveel groepen Engelschen, Schotten en Ieren zijn hier inderdaad met veel succes onze groote feesten met hun tegenwoordigheid komen opluisteren.

Op het Congres dat alsdan gehouden werd, besloot men een permanent internationaal comité in te richten, dat in elke streek een correspondent zou hebben die er ter plaatse de volksdansen zou bestudeeren. Dit comité zou eveneens de mogelijkheid onderzoeken een festival in te richten in den aard van dit te Londen gehouden.

Voorzitter van deze vereeniging : Prof. J. L. Myres ; secretaris : Miss Maud Karpeles. Zetel te Londen : Cecil Sharp house, 2, Regents Park road.

Volkskunst en Volkenbond.

Het bulletijn nrs 53-54 van het Internationaal Instituut voor intellectueele Samenwerking deelt mede welke maatregelen getroffen werden om de werkzaamheden op gebied van Volkskunst te hervatten.

Op 15den Juni vergaderde te Parijs, in het Internationaal Instituut voor intellectueele Samenwerking, een sub-comité van het Bureau van de Int. Comm. voor Volksk., samengesteld als volgt : M. E. Bodrero, voorzitter ; H.H. A. Marinus en R. Dupierreux. Verder waren nog tegenwoordig : H.H. H. Bonnet, bestuurder ; A. Rossi, hoofd-secretaris en M. de Heuzel, secretaris van gezegd Instituut.

Na een woord van dank van Z. E. M. Bodrero aan de leden van het Bureau, die hem tot voorzitter van de Int. Comm. voor Volksk. verkozen, in vervanging van M. Lehmann, ontslaggever, ging het sub-comité over tot het aanduiden van den ondervoorzitter.

Op voorstel van den Voorzitter, werd M. Marinus aangeduid als ondervoorzitter van de Int. Comm. voor Volksk., dit onder voorbehoud van bekrachtiging door de op de vergadering afwezige leden van het Bureau.

Als gevolg van de verkiezing van M. Marinus, kwam er in het Bureau zelf een andere plaats open ; er werd besloten thans niet over te gaan tot het aanduiden van een nieuw lid — wat overigens binnen de bevoegdheid ligt van een voltallige Commissie — om de mogelijkheid laten te bestaan dat in het Bureau nog niet vertegenwoordigde landen in de toekomst zouden medewerken.

Na gediscussieerd te hebben over de middelen die dienen aangewend te worden om een samenwerking tusschen de I. C. V. en het I. I. I. S. doeltreffender te maken, werd volgend besluit aangenomen :

« Op de vergadering van het Bureau der I. C. V., gehouden te Parijs op 15 Juni 1935, werd er besloten, onder voorbehoud van bekrachtiging door de I. C. I. S. en door het Bureau van de I. C. V.

dat het technisch secretariaat van de I. C. V. voortaan zou waargenomen worden door het Internationaal Instituut voor intellectueele Samenwerking.

« De I. C. V. zou haar secretaris-generaal behouden, wiens taak het zou zijn te zorgen voor de inrichting van de Commissie en voor de betrekkingen met de nationale commissie's, dit met het oog op de voorbereiding van statutaire vergaderingen, congressen en voordrachten, waartoe besloten werd door voltallige vergaderingen of, volgens aanduidingen door deze verstrekt, door het Bureau van de I. C V. ».

Onderhavig besluit zal later voor bekrachtiging voorgelegd worden aan de afwezige leden van het Bureau, en ook, in Juli e. k., aan de I. C. I. S., dit voor wat de taak van het Instituut aangaat.

Lang werd er gediscussieerd over de werken die op gebied van volkskunst zouden ondernomen worden door het Instituut, in samenwerking met de I C. I. S. en met bevoegde nationale en internationale instellingen. Hoofdzakelijk werd er gesproken over de verscheidene voorgestelde onderwerpen en over de te gebruiken werkwijzen om de werkzaamheden in kwestie tot een goed einde te brengen.

Algemeen werd het nut erkend van *den film over volkskunst,* eerst regionaal, later nationaal, die de toenadering tusschen de volkeren zou in de hand werken.

Om deze taak te verwezenlijken werd het nuttig geoordeeld een onderzoek in te stellen bij nationale en internationale instellingen, alsook bij gespecialiseerde geleerden. Dit onderzoek zou hun meeningen en voorstellen doen kennen over het gedetailleerd plan van een dergelijke onderneming en over de wijze waarop zij zou dienen geleid te worden volgens den eigen aard van elk land ; terzelfdertijd zou het inlichtingen verstrekken over hetgeen er eventueel reeds op dit gebied in de verscheidene landen verwezenlijkt werd.

Wat het vraagstuk aangaat van *het handwerk en van de volkskunst in het huidige economische leven,* vond men het noodzakelijk zich vooraf in betrekking te stellen met het Internationaal Arbeidsbureau, ten einde te weten te komen welke onderdeelen door het Instituut zouden kunnen bestudeerd worden, na raadpleging van de instellingen en van de bevoegde personen.

Betreffende het vraagstuk van de *gemeenschappelijke grondslagen van de volkskunst,* werd het volgend besluit aangenomen :

« Opzoeken in welke mate het bestudeeren van de volkskunst toelaat in de traditioneele volkskunst het bestaan vast te stellen van sommige gegevens die wijzen op het voortbestaan van een gemeenschappelijken grondslag, niet alleen wat de decoratieve of muzikale thema's betreft, doch ook in het folkloristisch schoonheidsgevoel van het volk zelf, afgezien van hetgeen kenmerkend is voor iedere nationale volkskunst afzonderlijk beschouwd.

« De nationale comité's voor volkskunst en de personen die aangeduid werden door het Bureau of door het technisch Secretariaat van het Instituut, zouden dienen geraadpleegd te worden, ten einde deze internationale enquête te preciseeren ».

Om deze taak te vergemakkelijken zal het Instituut als grondslag de voorstellen nemen, die reeds vroeger door M. Marinus gedaan werden. Deze zal zijn gedachten ontwikkelen in een ontwerp dat aan het Instituut zal voorgelegd worden en dat verscheidene vragen van algemeenen aard zal behandelen, betrekking hebbende op het vraagstuk in kwestie.

Alvorens te beraadslagen over het gevolg dat eventueel zou dienen gegeven te worden aan de uitslagen van de enquête over de Volkskunst en den Vrijen tijd van den Arbeider, werd er besloten eerst de uitslagen af te wachten van het Congres van den Vrijen tijd van den Arbeider, dat op dit oogenblik te Brussel gehouden werd.

Bij de verdere bespreking van andere vraagstukken heeft het Instituut eveneens de aanwezige leden ingelicht nopens den stand der voorbereidende werkzaamheden voor het tweede boekdeel « Volksmuziek en Volksliederen ».

Sedertdien heeft de Internationale Commissie voor Intellectueele Samenwerking, in vergadering te Genève, bovenstaande besluiten goedgekeurd.

Onze Uitstappen.

In 1935 hadden onze uitstappen met tegenslag af te rekenen. Dit was te wijten aan de devalvatie en aan de Tentoonstelling.

Ten gevolge van de devalvatie konden onze reis naar Holland en de reis die wij, in overleg met Le Vieux Liége en den Kring Sambre et Meuse van Namen, voornemens waren te ondernemen in Noord-Frankrijk, niet doorgaan.

De tentoonstelling was er op haar beurt de oorzaak van, dat wij alle moeite van de wereld hadden om een voldoend aantal deelnemers samen te krijgen voor onze reizen in ons land zelf. Een dezer reizen had zelfs geen plaats.

Wij troosten ons echter met de gedachte dat het overal hetzelfde was en dat het meerendeel der door de Congressen aangekondigde uitstappen evenmin doorgingen.

Het is nochtans onze plicht hier sommige personen hartelijk te bedanken, die medegewerkt hebben tot het welgelukken onzer in '35 georganiseerde uitstappen. Gaan wij met orde te werk :

Op 21sten Juli heeft graaf Adrien Van den Burch ons zeer welwillend onthaald in zijn kasteel te Ecaussines waar hij ons eveneens de prachtige tuinen liet bewonderen ; de in Museum hervormde zalen werden ons getoond onder het geleide van den geleerden E. H. Boucart.

Te Itter liet de E. H. Pastoor ons in de sacristie het reliekschrijn van de H. Lutgardis bewonderen.

M. Destrait, die zich onvermoeibaar bezighoudt met archeologische en geschiedkundige navorschingen te Zoningen, zijn stad, heeft ons op enkele uren tijd niet alleen alles getoond wat er belangwekkend en mooi te zien was, de prachtige Romaansche kerk en haar schatten, het Museum en het Oude kerkhof, doch heeft ons ook gansch het verleden van de stad voor oogen getooverd.

Dank zij de welwillendheid van baron Empain eindigde deze leerrijke dag met een wandeling in het park van zijn kasteel te Edingen.

De avond viel toen M. Mertens ons rondleidde in de puinen van het kasteel te Beersel. Een wandeling die voorwaar een diepen indruk nagelaten heeft.

Onze leidsman te Audenaarde, op 11^{den} Augustus, was M. de Muynck, archivaris en bibliothecaris van deze stad. Wij waardeeren deze leiding des te meer, daar de groote bevoegdheid van onzen gids gepaard ging met een even grooten eenvoud. Het stadhuis, het Museum, de Kathedraal, het gesticht met zijn kostbare tapijten en eindelijk het werkelijk buitengewone kerkje van Pamele, dat, meenen wij, zijns gelijke in België niet heeft. Het loont werkelijk de moeite de gebaande wegen eens even te verlaten. De mooiste dingen worden wel eens op de afgelegenste plaatsen aangetroffen.

M. Gernerad, dominee te Maria Horebeke, verhaalde ons de geschiedenis van dit protestantsche dorpje in het hartje van Vlaanderen. Daar hebben wij werkelijk zelf kunnen vaststellen welke belangrijke rol de godsdienst speelt in het maatschappelijk leven en hoezeer het volk aan eigen overtuiging kan gehecht zijn. Dit bezoek heeft ons waarlijk ontroerd. De terugreis langs het Vloesbergbosch gaf de deelnemers een kijk op de prachtige Dendervallei met haar verre gezichteinders : niet genoeg gewaardeerd natuurschoon.

Op 29sten September, na een korten stilstand bij de puinen van de abdij te Aywières, waar eens de H. Lutgardis leefde, en die wij konden bezoeken dank zij de welwillendheid van M. Limauge die ons toegang verleende tot zijn eigendom, bezochten wij Fosses om er de beroemde zevenjaarlijksche processie van den H. Foilliaen bij te wonen. De talrijke groepen soldaten die er aan deelnemen, het lossen van geweerschoten en de uitgevoerde bewegingen maken van deze processie een der eigenaardigste folkloristische gebruiken uit ons land.

Verder brachten wij den dag door in de bekoorlijke Fransche hovingen van Annevoie ; wij beklommen de rotsen van Frênes en bezochten de grotten.

Aan allen die iets bijdroegen tot het welgelukken van onze uitstappen, bieden wij onze welgemeende dankbetuigingen aan.

Nécrologie.

Jef Dillen.

Jef Dillen is niet meer. Dit al te vroege afsterven van dezen levenskrachtigen man is een verrassing geweest voor allen die zich met kunst en oudheidkunde bezighouden.

Als self made man, hij bezat geen diploma, had hij zoodanig veel kennis opgedaan, dat niemand meer dan hij er op roemen mocht alles te weten wat de kunstgeschiedenis aanging. Aan welken verzamelaar heeft Jef Dillen niet eens dient bewezen, al was het dan ook soms maar een goeden raad ?

Welke onderneming mocht, bij de moeilijkheden der eerste ure, niet rekenen op zijn belanglooze toewijding, op zijn veelzijdige bekwaamheid ?

Voorzeker was hij geen folklorist, doch niettegenstaande dit besefte hij ten volle het belang en het nut van de folklore en daarom ook zou hij nooit nagelaten hebben steun te verleenen aan alle nieuwe inrichtingen op dit gebied. Zoo was hij een der ijverigste medewerkers voor de Musea te Anderlecht.

Nooit verwachtte hij eenige belooning voor zijn werk. Werd er van deze bescheidenheid van Dillen wel eens geen misbruik gemaakt en betuigde men hem steeds den verdienden dank, al was het maar met een eenvoudig woordje ? Het zal niemand verwonderen als wij zeggen dat hij ons dikwijls sprak over zijn teleurstellingen dienaangaande. De ondankbaarheid der menschen vergat hij echter, wanneer hij vaststelde dat de onderneming zelf gelukte.

Dit gelukken was hem voldoende en niettegenstaande zijn soms pijnlijke ondervinding, vond men hem 's anderendaags bereid om nieuwe medewerking te verleenen.

Hij was rechtuit, zoo rechtuit zelfs dat hij er dikwijls schade door ondervond. Het was een waar genoegen met hem om te gaan, zoo onderhoudend, zoo geestig, zoo vroolijk kon hij praten.

Nooit ontmoetten wij hem of hij vroeg of wij nog niet bijna dachten te beginnen met de inrichting van een Museum voor het Brabantsch leven. Zijn medewerking was ons voor dien dag toegezegd en hij beloofde belangrijke giften te doen.

« Zorg er slechts voor een lokaal te hebben, zegde hij ons, ik zal wel zorgen dat er iets in te zien is ».

Dit ontwerp, aan hetwelk hij reeds dacht, heeft hij niet zien verwezenlijken. Het is echter onze plicht hem hiervoor dankbaar te blijven en ons tijdschrift houdt er aan zijn aandenken te bewaren.

ONS WEERSTANDSFONDS.

Wij storten volgende sommen voor ons weerstandsfonds :

Overschot van inschrijvingen voor uitstappen, gestort door M. Vanderpoorten	10.00
Gestort door M. Braun ter Meeren, bij het betalen van zijn abonnement	5.00
Totaal : Fr.	15.00

15de Jaargang - N° 88 **Maart 1936**

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De Folklore in het Werk van Erasmus. — Folkloristische Thesen. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging. — Necrologie. — De waarde van ons Tijdschrift. — Ons Weerstandsfonds.

Ter Inleiding.

Het gemeentebestuur van Anderlecht, dat het huis waar Erasmus herhaaldelijk verbleef liet restaureeren, verdient waarlijk met zijn initiatief gelukgewenscht te worden. Deze beroemde denker, wiens invloed tijdens de XVIde eeuw zoo groot was dat hij op onze dagen nog voelbaar is, verdient wel dat al wat aan hem herinnert bewaard blijve.

Het inrichten van dit huis tot Museum heeft er natuurlijk veel toe bijgedragen om de aandacht der ontwikkelden van onzen tijd opnieuw te vestigen op het werk van Erasmus. Zijn boeken werden nogmaals ter hand genomen ; nieuwe uitgaven, ontledingen en critieken zagen het licht.

Feitelijk werd Erasmus opnieuw in de mode gebracht. Wat er bij hem universeel en van blijvende waarde was komt opnieuw te voorschijn en draagt bij tot het geven van een nieuwe richting aan de gedachtenstroomingen van onzen tijd. Als stichter van het Collegium trium Linguarum werd Erasmus in Frankrijk nagevolgd door Guillaume Budé, die er een Instituut in 't leven riep dat het begin was van het Collège de France. En zoo er in Frankrijk tegenwoordig zooveel over Budé gesproken wordt, zoo er een vereeniging ontstond die zijn naam draagt, is dit dan geen teeken van een heropleving van den Erasmiaanschen geest.

Eeren wij de groote mannen, zelfs al zijn het geen landgenooten. Het feit alleen dat zij in een bepaalde streek verbleven, dat zij er werkten, dat zij er hun denkbeelden

ontwikkelden, dat zij er uitrustten, dat zij er iets voor voelden, dat zij er in hun werk met sympathie over spraken, is voldoende opdat de tegenwoordige bewoners dezer streek nog aan hen zouden denken. Een groot man heeft trouwens geen vaderland. Hem willen opsluiten binnen de grenzen van een bepaalde nationaliteit zou toegeven zijn aan een kleingeestig particularisme. Het vaderland van een groot man is de wereld en de gansche menschheid is hem eerbied en achting verschuldigd.

Anderlecht in Brabant heeft dit begrepen en bij ons telt Erasmus vrienden. Een van hen is de schrijver van dit artikel. Hij heeft zich beziggehouden met het aanteekenen van de talrijke folkloristische bijzonderheden die in het omvangrijk werk van den geleerde voorkomen. Totnogtoe had niemand Erasmus van dit standpunt uit beschouwd en daarom is onderhavige studie dan ook een zeer oorspronkelijk werk. In overeenkomst echter met de nieuwe richting in de folklore worden deze aanteekeningen niet zonder meer overgeschreven, doch ze worden vergeleken met de gebruiken uit het verleden en uit het heden. De hedendaagsche folklorist onderzoekt eerst de feiten afzonderlijk, tracht daarna hun onderling verband vast te stellen en beschouwt ze eindelijk in een ensemble van tijd en milieu. Deze werkwijze is ongetwijfeld wetenschappelijker en levert ook meer nut op.

Onze lezers die gewoon zijn aan breede opvattingen die volgen op een beschrijving van details, zullen de studie van M. Paul Hermant met een levendige belangstelling lezen. Wat onze Revue betreft, deze is er fier over door het uitgeven van soortgelijke artikels mede te werken tot de verheerlijking van den beroemden Rotterdamschen Humanist.

Albert Marinus.

De Folklore in het Werk van Erasmus.

Over het Humanisme.

In de ontwikkelingsgang van het menschelijk denken heeft het Humanisme uit de XV^{de}-XVI^{de} eeuw een eerste rangsrol gespeeld, niet zoozeer op zichzelf beschouwd dan

Erasmus, door Holbein (Museum te Bazel).

wel door de gansch nieuwe richting die er door aangegeven werd en die geleid heeft tot de thans nog heerschende wtenschap.

Niets liet voorzien dat het Humanisme zulke vérdragende gevolgen zou gehad hebben.

Naar onze meening zou het bijna onmogelijk zijn een philosophie van het Humanisme te schrijven. Het was onze eerste bedoeling dit te doen, doch wij bekennen eerlijk ons mislukken.

Aan geen enkele der namen die ons door de Geschiedenis werden nagelaten zou een wijsbegeerte kunnen vastgeknoopt worden, wellicht zelfs niet een geordend systeem. Erasmus was niet wijsgeerig aangelegd, schrijft zijn biograaf Froude en terecht wijst M. Gilson er op, dat voor Erasmus de wijsbegeerte van Christus de Christus zonder wijsbegeerte is, d. w. z. het Evangelie ; zijn ideaal was een terugkeer naar den tijd toen Christus met zijn apostelen sprak. Het humanisme was noch het werk van denkers noch dit van godgeleerden, doch wel het werk van dichters en rechtsgeleerden, zooals ze in dien tijd genoemd werden. Erasmus zelf bepaalt duidelijk welke zijn houding was tegenover de godgeleerden : Op theologisch gebied, schrijft hij, is er veel te doen, omdat deze wetenschap totnogtoe vooral beoefend werd door hen die zich hardnekkig verzetten tegen een betere literatuur en die het meest bijval hebben met, onder voorwendsel van godsvrucht, hun eigen onwetendheid te verdedigen zooals zij het doen ; de ongeletterden zijn geneigd te gelooven dat men den godsdienst geweld aandoet wanneer men hun barbarisme aanvalt (Brief aan Wolfgang Fabritius Capito 1516-17). Elders aarzelt hij niet te zeggen dat hij de godgeleerdheid beschouwt als praat voor den vaak (Colloquia).

De nieuwe gedachtenstrooming steunt niet op een kwestie van wijsgeerige principes, doch op een kwestie van smaak en geestesrechtzinnigheid. Andere klassieke schrijvers worden bestudeerd dan deze die aan de toenmalige hoogescholen gelezen werden ; men bestudeert ze met meer nauwkeurigheid, men leert een sierlijker Latijn en men houdt zich eveneens bezig met het bestudeeren van het Grieksch en van het Hebreeuwsch. Deze meer wetenschappelijke methodes werden niet alleen gevolgd bij het bestudeeren van profane werken, doch werden ook toegepast op de gewijde boeken en zoo kwam men tot het besluit dat de totnogtoe gevolgde teksten dikwijls foutief en onjuist waren. Afbreken wordt nochtans niet het doel, doch wel hervormen, evenals men er zich bij bepaalt in

het leven te spotten met hetgeen onbeschaafd en niet passend is. Kortom, tegenover de dingen wordt een andere houding aangenomen, 's menschen geest voelt zich gedreven tot het opsporen van een meer bepaalde, van een nauwkeuriger waarheid (Petrarca, Faber, Colet, Mutian en Erasmus). Dit was niet het werk der Universiteiten, waar de verouderde scholastiek verdedigd werd en evenmin het werk van het volk. Enkele verstandelijk hoogerstaande mannen, wier geest innig doordrongen was met klassieke literatuur, voelden zich bekwaam te denken zonder rekening te houden met de gangbare en opgedrongen regels ; zij leerden elkaar kennen en beminnen en wierpen het zaad uit dat een oogst zou opleveren dien zij zelf niet zouden durven verhopen hebben. Het was het werk van geletterden, die zich zooveel mogelijk op afstand hielden van het volk en van hetgeen het volk vroeg en dit is de reden waarom een gedeelte van hun streven in het werkelijke leven slechts later verwezenlijkt werd, wanneer mannen van de daad, minder verfijnd dan zij, den aangeduiden weg insloegen zonder hierbij de grenzen in acht te nemen die zij zelf nooit zouden te buiten gegaan zijn.

Het bestudeeren van de folklore in het werk van den voornaamste onder hen zou er naar onze meening wellicht kunnen toe bijdragen, beter te begrijpen in welken geest zij werkten. Dit willen wij dan ook in de hiernavolgende studie beproeven.

Eerst en vooral dient er nadruk op gelegd te worden dat wij hier te doen hebben met een algemeene levensbeschouwing die slechts geleidelijk op den voorgrond treedt, en dat de humanisten uit het Noorden, niettegenstaande hun intellectueel overwicht, kinderen van hun tijd waren en zich diep doordrongen voelden van den christelijken godsdienstzin en van de sociale hierarchie. Niet zonder verwondering zien we immers, dat Erasmus beroep doet op het wereldlijk gerecht om tusschen te komen in godsdienstige disputen, dit wat betreft de aanvallen op Reuchlin. In 't algemeen raakt hij niet aan den grondslag zelf van het bijgeloof van zijn tijd, doch hij hamert geweldig op hetgeen werkelijk overdreven en heidensch was. Wij staan nog in een aanvangsperiode, men weet nog niet goed aan wat zich te houden, doch niettegenstaande alles blijkt Erasmus in menig opzicht op intellectueel gebied meer geëman-

cipeerd te zijn dan Luther bij voorbeeld, wiens werk echter onbetwistbaar meer rechtstreeksche gevolgen had. De reden hiervan is te zoeken in het feit dat Luther zich richtte tot het volk, en dat hij zijn voordeel wist te trekken uit de voorafgaande wetenschappelijke critiek die door de humanisten uitgebracht werd.

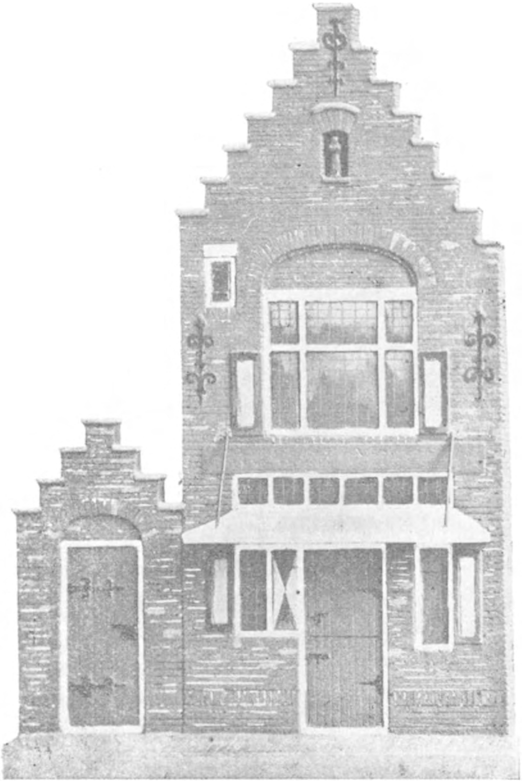

Geboortehuis van Erasmus te Rotterdam.

Vergeten wij niet dat Erasmus een katholiek priester was, die steeds innig verknocht bleef aan de Kerk. Hoe gedurfd zijn critiek en zijn hervormingsideeën ook mogen schijnen, toch was het nooit zijn bedoeling haar te vernielen of verdeeldheid te zaaien. Zijn doel was haar te zuiveren. Het Concilie had destijds nog niet bepaald uitspraak gedaan betreffende vele punten. Ik ken de Roomsche Kerk,

schreef hij, en de dood zal mij niet van haar scheiden, zoolang de kerk zelf niet van Christus zal scheiden. En zoo hij de misbruiken der geestelijkheid uit zijn tijd hekelt, dan beroept hij zich op het voorbeeld van den H. Hiëronymus die zelf een monnik was en die toch zoo meesterlijk de gebreken der kloosterlingen aan de kaak stelde en met zulk een bijtenden spot schreef over het leven van paters en nonnen (Brief aan Campegiso, 1520). De H. Hiëronymus was overigens zijn lievelingsmeester.

Heiligenvereering.

Vanwaar komt deze naam Erasmus die in de XVI[de] eeuw een der meest bekende namen in Europa was, die sedertdien zoo dikwijls geschreven werd en die in onzen tijd, vooral sedert enkele jaren, iedereen zoo gewoon in de ooren klinkt.

Daar Erasmus of Herasmus van Rotterdam een onecht kind was, kreeg hij bij zijn doopsel naar alle waarschijnlijkheid den familienaam van zijn vader niet en men kan ook niet met zekerheid bepalen welken voornaam hem gegeven werd. In 1606 zegt Baudius dat hij Gerrit Gerritsen (Girardus Girardi) heette en dat hij later den naam Erasmus aannam, afgeleid van het Grieksche woord dat « liefde » beteekent. Waarschijnlijk is dit echter slechts een litterair verzinsel. Erasmus heette reeds aldus toen hij nog een kind was en, zooals M. Nichols denkt, werd deze naam hem misschien bij zijn doopsel gegeven.

De groote humanist spreekt over den H. Erasmus (Bisschop van Campanië) aan wien op sommige dagen der week kaarsen geofferd werden door personen die rijk wenschten te worden ; in de abdij van Westminster werd hem in 1470 een kapel toegewijd door de koningin : een opschrift in de kerk van Circencester beloofde levenslang geluk aan hen die door den Heilige bevoordeeligd werden.

In dien tijd werd deze Heilige in de Nederlanden veel door het volk vereerd en menig kind werd naar hem genoemd. De heiligenlegende verhaalt dat de H. Erasmus, onder de regeering van Diocletianus, eerst met stokken en daarna met knotsen gegeeseld werd ; vervolgens werd hij in

een ketel met olie, hars en pek geworpen. Deze ketel werd op een hevig vuur geplaatst totdat het mengsel begon te koken, doch niettegenstaande dit alles bekwam de Heilige niet het minste letsel,. het vuur zelf was zijn bondgenoot. Zijn beulen trokken hem uit den kokenden ketel en wierpen hem geboeid in den kerker, doch God zond een engel die hem er uit verloste. Daarna viel hij in de handen van Maximilianus die hem een gloeiend borststuk deed aantrekken ; dit verbrandde hem evenmin en opnieuw werd hij in de

Sint-Erasmus, naar een teekening van Hans Beham.

gevangenis opgesloten. Nogmaals werd hij verlost door een engel, die hem naar Campanië leidde. Een derde maal nam men hem gevangen en weer werd hij gemarteld, doch wij weten niet op welke wijze (1).

Zijn relikwieën werden overgebracht naar Gaëta, waar zij in een kostbare urn bewaard worden. Twee kerken werden aan hem toegewijd door den H. Benedictus. De Ita-

(1) Brewer. Dictionary of Miracles, blz. 57.

liaansche zeelieden kozen hem tot hun patroon en heetten hem Erme of Elme. Zij aanroepen hem bij storm, omdat de legende vertelt dat hij eens bij stormachtig weder predikte en dat de hemel boven hem en zijn toehoorders opklaarde.

Andere heiligen droegen eveneens den naam Erasmus. Eerst en vooral de bisschop en patriarch van Antiochië, die eremijt werd. Deze stierf den marteldood onder

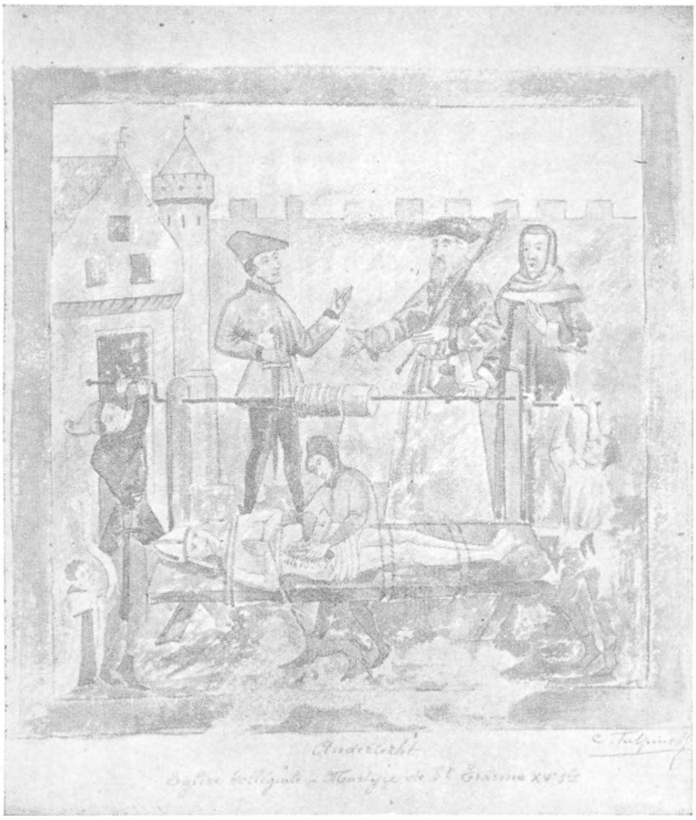

Marteldood van den H. Erasmus. Fresco in de kerk te Anderlecht (naar een teekening van Tulpinck).

Diocletanus. De ingewanden werden hem uit den buik gerukt. De Hollandsche draaiers namen hem tot patroon en niet zelden wordt hij verward met voorgaanden Heilige.

Er was een H. Erasmus Romeinsch martelaar, een andere wordt genoemd samen met den H. Leontius en een laatste was gezel van den H. Onesymus.

In zijn jeugd schijnt Erasmus niet sceptisch gestemd geweest te zijn ten opzichte van de heiligenvereering. In 1497 schrijft hij zijn genezing van de derdendaagsche koorts niet toe aan de zorgen van den hem behandelenden geneesheer, doch uitsluitend aan de tusschenkomst van de edele, Heilige Maagd Genoveva, wier gebeente dagelijks mirakelen doet. Het dient echter opgemerkt te worden, dat de brief in kwestie geaddresseerd was aan den E. H. Nic. Werner, dien Erasmus niet wilde kwetsen. Duidelijk is het nochtans dat de H. Genoveva in dien tijd zeer vereerd werd.

Ziek zijnde te Parijs schrijft hij in 1500 een brief naar Batt, waarin hij spreekt over zijn vertrouwen in de H. Genoveva, wier hulp hij dikwijls ondervond. Dit herhaalt hij trouwens in zijn laatste levensjaren. Hij schreef ook een gedicht ter eere van de Heilige.

In dien tijd vooral werd de H. Genoveva vurig vereerd te Parijs. Zij of haar relikwieën te St. Denis hadden ontelbare mirakelen gewrocht : dooven genezen, het gezicht aan de blinden of de spraak aan de stommen weergegeven, dooden opgewekt, bevolen aan zon en aan regen, voedsel en drank vertienvoudigd. Mgr. Guérin gaf hiervan een lange lijst. Op zekeren dag behoedde haar bed Parijs voor overstrooming.

Wat zou Erasmus gezegd hebben zoo hij de studiën had kunnen lezen die door de moderne critiek over de H. Genoveva geschreven werden, deze bv. van de H.H. Ring, Kohler en Saintyves die de patrones van Parijs beschouwen als een overleving, als een syncretisme van Janus en van Isis ? Alles samen genomen zou, volgens hen, de naam van de heilige slechts een samentrekking zijn van Isis Juana Nova, Isis die het Nieuwe jaar inluidt. Wat er ook van zij, schrijft M. Saintyves, in de bekendste mirakelen van onze heilige vinden wij bijzonderheden terug die herinneren aan het feest of aan de legende van Isis.

Deze opvatting, die het werkelijk bestaan van de Heilige loochent, werd hevig aangevallen door orthodoxe geleerden, o. m. Mgr. Duchesne en G. Kurth. M. Künstle

zegt dat de oorspronkelijke tekst van de Vita Genovevae opklimt tot de XI^{de} eeuw en dat hij geschreven werd toen de Heilige nog leefde. Zij zou dus wel degelijk de heldhaftige maagd geweest zijn, ten tijde van den inval der Hunnen. Een zaak staat vast, dat haar eeredienst nl. van in de vroegste tijden algemeen verspreid was en dat wij hem in de VII^{de} eeuw reeds in België aantreffen (Andenne en Zepperen).

Betreffende de vereering van deze Heilige geeft Erasmus trouwens ook een andere belangwekkende inlichting. De Seine was buiten haar oevers getreden en Parijs stond gedeeltelijk onder water. De relikwiekast van de Heilige Genoveva werd naar Notre-Dame gebracht en bisschop en geloovigen trokken haar processiegewijs tegemoet. De reguliere kanunniken gingen voorop en de abt en al de broeders waren blootsvoets. Vier naakte mannen droegen de relikwiekast. En, voegt Erasmus er bij, thans hebben wij een onbewolkten hemel. Op 19^{den} Juli 1675 had het mirakel waarover Erasmus spreekt nogmaals plaats, na dezelfde processie met de relikwiekast : alhoewel de aanhoudende regen het veld gansch verwoest had en dat de landbouwers alle hoop op oogst opgegeven hadden, veranderde plotseling het weder op zulk een wonderbare wijze, dat dit jaar een der vruchtbaarste werd die men ooit gekend had.

Niet lang echter zou het duren eer de beroemde ironist zich zou bezighouden met de, vooral in zijn tijd, zoo talrijk voorkomende bijgeloovigheden bij de heiligenvereering. Hij begrijpt niet dat een belofte aan een heilige gedaan van geen waarde zou zijn, zoo er de plaats niet bij vermeld wordt waar men den heilige vereert (1). In den Lof der Zotheid geeft hij een interessante lijst bijgeloovigheden betreffende hetzelfde onderwerp : er is geen groot verschil tusschen gene gekken (zij die behagen scheppen in het luisteren naar of in het vertellen van al deze belache-

(1) Colloquia. Uitg. Gebroken Pot, blz. 40. Het was een Italiaansche gewoonte een bijzonderen eeredienst te bewijzen aan de Lieve Vrouwen of aan de Heiligen van sommige kerken. Denk slechts aan de namen O. L. Vrouw van Loretten, Santa Maria in Ara Caeli, enz. Dit gebruik vindt zijn oorsprong in het Romeinsch heidendom.

lijke verzinsels over mirakelen en wonderen) en deze die, door hun dwaas vertrouwen in de bescherming der heiligen, zich steeds vleien met een gekke hoop. De eene meent dat er hem gedurende den dag niets kwaads zal overkomen, zoo hij het geluk heeft 's morgens een reusachtig beeld te zien van den H. Christophorus, de Poluphemos der Christenen ; de andere is er van overtuigd heelhuids uit een gevecht te komen omdat hij, alvorens te beginnen, enkele mooie woordjes gezegd heeft tot een beeld van de Heilige Barbara. Anderen nog hebben een Sint Joris uitgevonden, die terzelfdertijd den Herakles en den Hippolutos der Ouden verving. Met godsvrucht versieren zij zijn paard met prachtige gespen en mooi getuig ; het scheelt niet veel of zij vereeren het evenveel als den ruiter zelf, voor denwelken zij een zoo groote godsvrucht hebben dat zij zweren bij zijn helm, zooals de goden zwoeren bij den Stux. (Lof der Zotheid). Ik herhaal hier niet over hetgeen ik daareven zegde betreffende den H. Erasmus.

Wat al even gek en vermakelijk is, zegt hij verder, zijn de heiligen die uitgeroepen worden als beschermers van een bepaald land. Elk streekje heeft een eigen patroon die met een bijzonder ceremonieel vereerd word (de Franschen St-Claudius, de Parijzenaars Ste-Genoveva, en deze van Oxford Wernfrida). De eene geneest bijvoorbeeld tandpijn, de andere verlicht de pijn der kraamvrouwen, deze doet verloren zaken terugvinden en gene behoedt voor schipbreuk, een andere nog beschermt de kudden enz., want ik zou nooit gedaan krijgen moest ik al de specialiteiten van deze patroonheiligen opschrijven. Er zijn er die voor meer dan één zaak aangeroepen worden, de moeder van God bv. aan dewelke door het volk meer macht toegeschreven wordt dan aan haar Zoon. En nochtans zegt hij dat hij van kindsbeen af een vurige godsvrucht gehad heeft voor de H. Anna (die in de XV^{de} eeuw veel vereerd werd, namelijk door verscheidene humanisten) en in 1500-1501 stuurt hij naar zijn beschermster, Vrouwe van Veere, eenige aanroepingen door middel van dewelke, evenals door toovermiddelen, zij die de Zon der Rechtvaardigheid droeg uit den hemel kan geroepen worden. In zijn Colloquia wijst hij op de gelijkenis die er bestaat tusschen sommige gebeden en tooverformulen (Schipbreuk) en in zijn Lof der Zotheid

spot hij met het betrouwen dan men heeft in amuletten en tooverformulen, wat hij elders overigens ook doet met een bijgeloovige heiligenvereering (col. Schipbreuk).

Op zekeren dag bezocht Erasmus, samen met zijn geleerden en godvruchtigen vriend John Colet, de kathedraal te Canterbury ; deze toonde zijn minachting wanneer hij den ouden schoen en den vuilen zakdoek van den H. Thomas Becket zag vereeren als relikwieën. Ongetwijfeld deelde Erasmus de meening van Colet, want hij begint er telkens opnieuw over en spot vinnig met de relikwieën die in gezegde kathedraal getoond werden.

Deze relikwieën van Thomas Bechet, na zijn heiligverklaring in 1172, lokten ontelbare bedevaarders en de mirakelen die er gebeurden werden in een officieel register opgeschreven. Overgroote schatten werden rond het schrijn samengebracht, schatten die Hendrik VIII liet wegnemen. Erasmus doet een van zijn personages zeggen, waarschijnlijk Colet, dat de H. Thomas Becket de behoeftigen zooveel mogelijk bijstond gedurende zijn armoedig bestaan, en dat hij, nu hij niets meer noodig heeft, wel een enkel stukje van dien grooten rijkdom zou kunnen afnemen om het te geven aan een arme moeder met een troep hongerige kinderen of die op het punt is haar eerbaarheid te vergooien voor geld (Coll. De Bedevaart). Wat de schrijver echter vooral afkeurt is dat al deze relieken, hoe vreemd ook voor het meerendeel, niet voorgesteld worden als een onschuldige hulp voor den godsdienst, doch als het hoofdbestanddeel er van.

Erasmus is mis waar hij zegt dat de kathedraal van Canterbury toegewijd was aan den H. Thomas. Zij was toegewijd aan Christus.

Tusschen de juweelen van het schrijn waren er twee die door den koning van Frankrijk, Lodewijk VII, als losgeld gegeven waren en die 10.000 kronen waarde hadden. Deze koning deed er een bedevaart nadat de Heilige hem driemaal verschenen was.

Vergeten wij niet dat, alhoewel Erasmus de bijgeloovigheden in de heiligenvereering afkeurt, hij toch aanneemt dat de Heiligen aangeroepen worden. Hierbij steunt hij op het feit dat wij aan goede menschen die nog in leven zijn vragen voor ons te bidden en dat er dan ook geen reden

bestaat om hun tusschenkomst niet meer te verzoeken wanneer zij dit leven verlaten hebben (Modus Orandi Deum, omstreeks 1526). Dit alhoewel de heiligenvereering door geen enkel canoniek boek voorgeschreven wordt (Modus Orandi, blz. 48).

Hij kan echter niet aannemen dat de H. Paulus in Frankrijk moet doen wat wij in ons land aan den H. Hieronymus vragen, noch dat de H.H. Jacobus of Johannes in een bepaald land iets vermogen wat in een ander buiten hun macht ligt. Hij neemt evenmin aan dat men aan een bepaalden heilige iets vraagt wat men aan een anderen niet zou durven vragen, precies of elk van hen zijn specialiteiten had (Modus Orandi, blz. 62 en volg.).

Hij citeert enkele patroonheiligen van de ambachten : de H. Lucas voor de schilders, de H.H. Cosmas en Damianus voor de geneesheeren, de H. Crispinus voor de schoenmakers, de H. Martinus voor de soldaten.

Van de vroegste tijden van het Christendom af beschouwde het volk de Heiligen als macht hebbende door zich zelf en meer dan eens gebeurde het dat het dogma te strijden had tegen deze opvatting.

Geloften.

In zijn Colloquia (Schipbreuk) critiseert Erasmus scherp de geloften die aan de heiligen gedaan worden en die als een echt contract zijn. In 1514 nochtans deed hij tusschen Roeselare en Gent een val van zijn paard en, onbekwaam zijnde de zes mijlen die hem nog van laatstgenoemde stad scheidden te voet af te leggen, beloofde hij aan den H. Paulus zijn commentaar bij den Brief aan de Romeinen te voleinden, zoo hij aan het gevaar ontsnapte. Deze gelofte was gemeend daar John Colet er hem in October aan herinnert, doch Erasmus schijnt weinig haast gehad te hebben, daar het werk in Maart 1515 nauwelijks begonnen bleek te zijn en het nooit voleind werd.

In deze gelofte van Erasmus aan den H. Paulus hebben velen een later bijvoegsel willen zien tot vermaak van hen die den fijnen spot van den schrijver kenden of een satire op de gewone handelwijze van geloovigen die zich in netelige omstandigheden bevinden (z. Drummond I,

blz. 255). Deze verklaring lijkt mij nochtans onaanneembaar. Waar Erasmus het feit verhaalt is er heelemaal geen ironie te bespeuren en het schrijven van Colet bewijst dat het voornemen ernstig was.

Erasmus kan nochtans niet nalaten te spotten met de wijze waarop soms de geloften in zijn tijd gedaan werden. Sommigen doen geloften aan de Heiligen terwijl anderen ze moeten uitvoeren, anderen vinden iets uit om ze niet moeten te houden.

Zeer dikwijls is het geen diep godsdienstig gevoel dat aanzet tot het houden der geloften. Het beloofde wordt gedaan opdat de Heilige in 't vervolg niet doof zou blijven voor nieuwe gebeden of opdat er geen ongeluk over de familie zou komen ; groote heeren zijn dikwijls wel eens haatdragend (De Bedevaart).

Algemeen wordt geloofd dat hij die een gelofte niet houdt geen rust vindt na zijn dood, alvorens de gelofte vervuld weze. Om aan ouders of vrienden te vragen een gelofte te vervullen komt een doode terug.

In de gewoonte van geloften te doen aan een bepaalden Heilige ziet Erasmus een overblijfsel van het heidensch gebruik dat bestond in het opofferen van een haan aan Aesculaap of van een stier aan Neptunus ; de naam is gewijzigd, zegt hij, doch de bedoeling is dezelfde gebleven (Enchiridion Militis Christiani, R. VI, Lingua IV).

Bovendien noteeren we bij Erasmus nog de twee volgende aanduidingen : een gelofte is ongeldig als men er niet precies de plaats bij noemt en een beker ledigen maakt een gelofte onverbreekbaar.

Fatalisme.

Erasmus geloofde aan het fatalisme. Steeds spreekt hij er over en voortdurend is er een booze genius die zijn plannen komt in de war sturen. Ik zie wel in hoezeer het lot mij ongunstig is, schrijft hij naar Batt. Mijn noodlot heeft mij totnogtoe steeds gevolgd, schrijft hij in een brief aan John Falcon. Zijn ongeluk beschouwt hij als een onvermijdelijk iets en het noodlot laat hem niet los. Het stond eveneens geschreven dat hij zou naar Venetië reizen (Brief aan Colet, 1517).

Volgens den H. Hieronymus was de voornaam Gerrit nochtans een goed voorteeken (Brief aan Gerrit).

Aan G. Budé schrijft hij (Februari 16-17) : door een soort noodlot of bij toeval stond ik steeds gunstig aangeschreven bij lieden die Willem heetten en vervolgens geeft hij een lijst van personen die dezen naam droegen en met dewelke hij steeds bevriend bleef.

De fatalistische levensbeschouwing of liever het geloof aan een onbepaalde macht die het leven beïnvloedt, wordt in de Middeleeuwen veel aangetroffen en alle aardsch geluk wordt er mede in verband gebracht. Van zijn geboorte af is een kind gelukkig of ongelukkig en zij die met den helm geboren worden dragen het zichtbaar kenteeken van hun geluk.

Het noodlot, of liever het fatum, lag ten grondslag aan de stoïcijnsche wijsbegeerte. In de Middeleeuwsche letterkunde leeft dezelfde idee steeds voort : sommige uitdrukkingen herinneren nog steeds er aan. Naar een oud bijgeloof verscheen er bij de geboorte van elk kind een nieuwe ster, een ster die den mensch gedurende gansch zijn levensloop vergezelt.

Het geloof aan het Fatun werd veroordeeld door Gregorius de Groote. .

Noteeren wij dat Erasmus de vrijheid van den mensch verdedigde en in dit opzicht lijnrecht tegenover Luther stond. Deze beweerde dat de heidenen die boven al hun goden het noodlot aanbidden, het Fatum waarover Virgilius en de stoïcijnen spreken, reeds een voorgevoel hadden van deze waarheid die door hem, Luther, verdedigd werd (De servo arbitrio). Hier kleefde hij de leer aan van den Paduaanschen wijsgeer Pomponazzi (1461-1525).

Voorteekenen.

In den Lof der Zotheid herinnert Erasmus aan het aloude bijgeloof dat het ontmoeten van een kloosterling of van een monnik een slecht voorteeken is. Aloud zeggen wij, want feitelijk vinden wij het reeds vermeld in de geschriften van Hincmar, bisschop te Reims in de IX^{de} eeuw. Volgens het *Evangile des Quenouilles* uit de XV^{de} eeuw is het vooral onheilspellend een witten monnik te zien.

Reginald Scott zegt in 1665 dat een dergelijke ontmoeting door de jagers als zoodanig slecht beschouwd werd, dat zij hun honden terugriepen en huiswaarts keerden.

Dit bijgeloof wordt hedendaags nog in haast alle landen aangetroffen en wortelt in het heidendom. Uit Italië waarschijnlijk komt ons het gebruik ijzer aan te raken wanneer men een geestelijke ontmoet.

Voor Erasmus schijnen de omina of voorteekenen een zeker belang gehad te hebben. Hij citeert er in zijn brieven ; in een schrijven aan Lord Mountjoye herinnert hij aan de zegswijze : «hoe slechter begin, hoe beter einde». Dit belet hem niet aan zijn vriend Battus te schrijven dat het maar een slecht voorteeken is zoo een eerste kennismaking maar koeltjes is : zoo het onthaal zoo koel begint, schrijft hij, is het dan waarschijnlijk dat het einde goed zou zijn ? In een brief van 1-12-1519 schrijft hij eveneens aan Jan Robbyns, deken te Mechelen : Al deze vervolgingen zijn een goed voorteeken. Een moeilijk begin is eigen aan al wat hier op aarde merkwaardig is. Goed begin, goed verloop zeggen ons talrijke voorteekenen en hierin is ook de reden te zoeken waarom nieuwjaarsgeschenken gegeven worden. Zeer gepast zegt Erasmus : Het gebruik van op nieuwjaarsdag geschenken aan te bieden wortelt in de oudste tijden, en men denkt dat dit een goed voorteeken is, zoowel voor de personen die de geschenken ontvangen als voor deze die er op hun beurt terugkrijgen (Brief aan Richard Foxe, 1 Januari 1506).

Het gansche jaar zal zijn zooals de nieuwjaarsdag is, dit is de leidende gedachte. Op dien dag hebben de voorteekenen een bijzonder groot belang, vooral deze die betrekking hebben op de ontmoetingen. De nieuwjaarswenschen danken hun ontstaan niet alleen aan de beleefdheid, doch wortelen ook gedeeltelijk in de tooverkunst. De geschenken zijn goede voorteekenen daar zij vreugde brengen. Tijdens de Middeleeuwen werden er maar alleen aan volwassen personen geschenken aangeboden.

Spreken over de dood van iemand die nog leeft is een slecht voorteeken. Te Parijs was het gerucht in omloop dat Erasmus dood was. Hij zelf zegt dat dit voorteeken hem geenszins ontroerde. (Brief aan Linacre, 1506). Deze idee vindt haar oorsprong in de analogische logica.

Den naam uitspreken van iemand dien men veracht is een slecht voorteeken. « Wat den besneden edelman aangaat, zegt Erasmus, ik moet hier niet over hem spreken en ik zou het als onheilspellend beschouwen hem te noemen (Brief van Pirckheimer, 1518). Hiermede bedoelde hij den bekeerden Jood J. Pfefferkorn, die heftige aanvallen richtte tegen Reuchlin, die de studie van het Hebreeuwsch opnieuw invoerde. Het ontmoeten van een onsympathiek persoon is een slecht voorteeken, zijn naam uitspreken is al even ongewenscht : ongeluk aanbrengende woorden dienen vermeden te worden.

Een steenuil zien vliegen is een goed voorteeken. Dit is ook het geval wat betreft een paar duiven die men aan zijn rechterkant opmerkt. (Coll. De Jongeling en het Meisje). Bij de Grieken was de rechterkant voordeelig, bij de Romeinen daarentegen de linkerkant.

Uilen en steenuilen zijn nochtans haast overal ongeluksvogels. In onze streken voorspellen de duiven geluk.

Hierin zag het Synodaal Statuut van Agen overblijfselen van het heidendom. Het Concilie van Bordeaux veroordeelt in 1582 het geloof aan de voorteekenen en vooral aan de ontmoetingen. De H. Johannes Chrysostomus had het reeds afgekeurd.

Een luis op zich hebben is een goed voorteeken, zegt Erasmus in zijn Colloquia. Dit bijgeloof bestaat nog steeds op onze dagen.

Voor zeelui, zegt Erasmus, is het een slecht voorteeken een vuurbol te zien nabij het schip en een gunstig voorteeken zoo het er twee zijn. Hier is er waarschijnlijk sprake van het Sint-Elmusvuur (Sint Elme is de naam dien de H. Erasmus draagt in Italië, Spanje en Portugal). Dit is een electrisch verschijnsel dat zich bij dreigend onweer als een vlammetje voordoet op puntige voorwerpen, vooral op de masten der schepen. In de Oudheid hield men die beide vuurkringen voor de verschijning van de Dioscuren en het was dan ook een gunstig voorteeken. Hedendaags nog beschouwen Fransche zeelui het zien van een enkelen vuurkring als een slecht voorteeken (Sébillot). Eertijds meende men de hulp van den H. Erasmus te zien in het feit dat op een schip de vlam verscheen die door de Ouden Helene genoemd werd. (Act. Sanct, Juni, deel I,

blz. 218). Deze naam werd aan het verschijnsel gegeven door Plinius en wordt eveneens aangetroffen in het Fransch van de XVII^{de} eeuw.

Zonder dat dit tot critiek aanleiding geeft, citeert men in de apophtegmen tal van voorteekenen die opgeteekend werden in de klassieke literatuur.

Tooverij.

In een brief, in 1500-1501 geschreven aan den abt van St-Bertin, verhaalt Erasmus dat er te Méhun, een stadje nabij Orleans, het vorig jaar een toovenaar was die op zijn doodbed aan zijn vrouw beval zijn tooverboeken en de andere werktuigen die hij gebruikte te geven aan een inwoner van Orleans, die zijn erfenis naar deze stad medebracht en ongetwijfeld thans in ellende verkeert om reden van zijn medeplichtigheid.

Omstreeks denzelfden tijd verhaalt hij aan gezegden abt een nog belangwekkender folkloristisch gebeuren : Een toovenaar bezat een stuk van een geconsacreerde hostie dat aan een priester gekocht werd voor een lageren prijs dan dezen dien de Joden voor Christus betaalden. Nadat de misdaad aan 't licht gekomen was, werd dit stuk processiegewijs en gevolgd door de geestelijkheid door de straten van Orleans naar de kerk van het Heilig Kruis gedragen. De man werd veroordeeld tot levenslange opsluiting op water en brood, de vrouw kreeg drie jaar gevangenisstraf en de dochter moest naar het klooster ; dit laatste is zeer goed zegt Erasmus, zoo zij hiermede instemt ; is dit niet het geval, dan is zij erger gestraft dan haar ouders. De boeken, het zwaard en de andere werktuigen zullen verbrand worden.

Er dient opgemerkt dat dit geen burgerlijk vonnis was, daar de geestelijkheid moest uitspraak doen in dergelijke zaken ; nadat het vonnis echter geveld was werden de plichtigen aan het wereldlijk gerecht overgeleverd.

Roskoff, in zijn geleerde Geschiedenis van den Duivel, zegt dat de geconsacreerde hostiën dienden om de padden te voeden die gebruikt werden om de zalf te bereiden die de heksen naar den Sabbat voerde (Atrecht, 1459). De Lancre zegt hetzelfde. Siegfried Thomas beweert dat ze

gegeven werden aan ezels die men levend begroef. (1593). Dikwijls stelde men zich tevreden met de heiligschennis. Het proces Sylvain Nevillon en Gentien le Clerc, dat in 1514-15 plaats had te Orleans zelf, geeft ons nauwkeuriger inlichtingen : « Zegt eveneens toovenaars en tooverheksen gezien te hebben die naar den Sabbat Hostiën medenamen, die zij bewaard hadden na in de kerk de Communie ontvangen te hebben en dat de Duivel allerlei gebaren maakte over deze Hostiën, waarvan men poeder maakte en die soms ook in water gedaan werden en dat de Duivel zeer tevreden was wanneer men hem gezegde Hostiën medebracht ».

Somtijds, zegt De Lancre, werd de hostie doorstoken zooals de Joden dit plegen te doen.

Het zwaard behoorde tot het gereedschap der toovenaars en het wordt vermeld in het Handboek der Inquisiteurs. Erasmus geeft nauwkeurige inlichtingen betreffende het gebruik er van. Het jong meisje (want alleen een maagd mocht dit wagen) richtte den degen naar de hostie. Dan verscheen een hoofd met drie gezichten, een zinnebeeld van de drieëénheid. Dan opende de toovenaar zijn boek, aanbad het Drietal en Satan verscheen in persoon.

Sommige geestelijken werden meegesleept door de duivelsleer en in vele godsdienstige onderrichtsboeken wordt er gewaarschuwd tegen de werking van zekere monniken. Is het noodig hier te herinneren aan Guibourg, in de XVII^{de} eeuw, die bekend stond als hoofd der toovenaars te Parijs en die heiligschennende missen las. In een brief aan Grunnius zegde Erasmus dat sommige monniken hun tijd aan tooverij en aan slechte daden besteedden. De inquisiteur de Lancre ging veel verder waar hij beweert dat in de Labourd « het meerendeel groote en afschuwelijke toovenaars zijn en wel vooral de priesters en de pastoors » (T. 434). In zijn Chasse aux Sorciers dans le Labourd, citeert Bernon een groot aantal priesters die vervolgd en zeer dikwijls veroordeeld werden. Wier zelf zegt dat er verscheidene toovenaars zijn die tot den geestelijken stand behooren en die zich niet schamen « scavoir des sciences occultes, d'entendre la sorcelerie et leur guérison ». (Histoires, disputes, enz., Boek VI, h. I.).

Hij citeert verder verscheidene Pausen van Rome die ingewijd waren in de schandelijke tooverkunst en die ze beoefenden tot hun groot voordeel en verlichting, bv. Sylvester II die door dit middel de tiaar bemachtigde, Benedictus IX, Johannes XX en Johannes XXI, Sylvester VII en verscheidene andere (id. Boek V, h. I). Dit was ten minste een volksgeloof zonder ernstigen grondslag.

Vertrek naar den Sabbat (zie toovercirkel), naar Remigii Daemonolatria, 1693.

Talrijke conciliën veroordeelden zeer streng deze schandelijke praktijken van sommige geestelijken Laodicea, Toledo, Orleans, enz.) en de bisschop van St-Malo keurde ze eveneens af in zijn synodale besluiten van 1618.

Het Saksisch recht reeds veroordeelde de toovenaars tot de vuurproef. Karel de Groote bestreed hen uit alle

macht. In den beginne keurde het Christendom de foltering af en stelde zich er mede tevreden de heksen buiten de gemeenschap der christenen te sluiten ; ten tijde van Innocentius VIII kwam opnieuw de veroordeeling tot den brandstapel in voege.

De oudste canons beschouwden de tooverij als een terugkeer tot het heidendom en dit is de theorie die onlangs onder een wetenschappelijken vorm werd uiteengezet door Miss Margaret Murray. Grimm had ze nochtans reeds aangeduid en gecommentarieerd in zijn Deutsche Mythologie ; na hem had M. Aberlé ze overgenomen.

Pact met den Duivel.

Volgens Soldan zou Roskoff in een brief van 1500 zeggen, dat Erasmus het pact met den duivel beschouwt als een nieuwe misdaad, uitgevonden door de inquisiteurs en vreemd aan het kerkelijk recht en dat hij dit bijgeloof vinnig hekelde (1). Noteeren wij dat ook Johann Weier, 63 jaar later, deze meening toegedaan was. Deze Johann Weier (1515-1588) of Wierus was in dienst van hertog Willem van Kleef en leerling van Cornelius Agrippa ; hij nam aan dat de hekserij bestond, doch loochende het pact met den duivel. Alhoewel Wier meende dat Roger Bacon en anderen, die het demonisme critiseerden, echte toovenaars waren die de strengste straf verdienden, toch dient zijn werk als goed beschouwd te worden. Vele feiten die totnogtoe aan tooverij toegeschreven werden, verklaarde hij op natuurlijke wijze. Hierom werd hij hevig aangevallen door den Lotharingschen magistraat Remigius, door den humanist Bodin, in zijn « Demonomanie des Sorciers » (1604), door den Calvinistischen geneesheer Erast (1572) en door het meerendeel der rechtsgeleerden, evenals door enkele katholieke priesters zooals Binsfeld, Agricola, Distel, enz.

Een pact kan op verscheidene wijzen gesloten worden. In zijn *Discoverie of Witchcraft* (1581) spreekt Regi-

---

(1) Erasmus keurde de terechtstelling der ketters af (fragmenten van brieven, gepubliceerd door Goldenhauer in 1525. Alexander IV had verklaard dat de hekserij een ketterij was.

nald Scott over een in 't openbaar, plechtig aangegaan verdrag en over een ander dat van meer privaten, van geheimen aard zou zijn. Het eerste wordt gesloten op den sabbat, waar de duivel zelf tegenwoordig was en waar de heksen met hem spraken. De duivel belooft lang leven en voorspoed, doch eischt daarentegen een verloochening van het

Het pact met den duivel, naar Remigii Daemonolatria, 1693.

christen geloof, het verachten der zeven sacramenten, het vertrappen van het kruis, enz. De verloochening kan ook niet volledig zijn, dit wil zeggen alleen betrekking hebben op bepaalde godsdienstige plechtigheden.

De juristen, de H. Thomas van Aquino en de Faculteit van Parijs (1398) onder meer, onderscheidden de pacten in uitdrukkelijke en stilzwijgende. De uitdrukkelijke stemmen meestal overeen met hetgeen wij hierboven

noemden het plechtig verdrag. Het stilzwijgend pact bestaat in het gebruiken van tooverwoorden of toovergebaren waarvan men de beteekenis kent, terwijl het uitdrukkelijk pact het gebruik vereischt van een nauwkeurig bepaalde formule, hetzij men deze zegt tegen den duivel zelf, tegen zijn gevolmachtigde, of schrijft in een smeekschrift. Deze formule bestond in het verzaken aan God en het aanhangen van den duivel (P. Grilland de Castiglione en Fr. M. Guazzo).

Het dient opgemerkt te worden dat Erasmus, in zijn Goddelijke Barmhartigheid, een als sermoon geschreven verhandeling, het pact met den duivel niet in twijfel trekt : Sommigen, zegt hij, sluiten alleen maar een goddeloos verdrag met hun vijand, den duivel, zij zweren door plechtige en welgekozen woorden het verbond af dat bestond tusschen hen en Christus en offeren de eerstelingen van hun lichaam op aan de duivelen, aan den Prins wien zij gansch hun leven toegewijd hebben. Carpzov ziet in het pact met den duivel, dit wil zeggen zij die op deze wijze hem aanroepen en hun toevlucht nemen tot zijn macht en zijn hulp, het kenteeken van de magiërs, van de toovenaars, enz. (Pars I. Quaest. XLIIX, 1-8). Magiërs en toovenaars moesten, volgens de wet, omkomen door het zwaard ; de heksen werden veroordeeld tot den brandstapel. Het strafwetboek van Karel V, dat niet als al te streng beschouwd wordt, voorziet nochtans den dood door het vuur voor hen die anderen schaden door tooverij.

In den Bijbel is er sprake van overeenkomsten met den duivel en ook de H. Augustinus gelooft er vast aan. Vooral omstreeks 1350 geloofde men dat de toovenaars dergelijke overeenkomsten aangingen. In den beginne werd het verdrag op voet van gelijkheid gesloten, later speelt de mensch een rol van ondergeschiktheid, dit wil zeggen dat hij zich tegenover den duivel vernedert. Het geloof aan het werkelijk bestaan van het pact was ten tijde van Erasmus algemeen verspreid en op het einde van de XVIII^{de} eeuw was dit nog steeds het geval, zooals Balthasar Bekker ons dit aantoont in zijn werk : « de betoverde Weereld ». Deze schrijver zegt dat zelfs de Hervormden uit Holland en Engeland er aan geloofden en moedig bestreed hij dit bijgeloof, dat nog plaats vond in verscheidene crimineele wetboeken (Saksen en Palts bv.).

Bezetenheid van den Duivel.

M. Allen citeert een brief van Erasmus, waarin deze spreekt over gevallen van bezetenheid die zouden voorgekomen zijn te Le Quesnoy (Keynout in Hannonie) ten jare 1491. Hij zegt dat bewuste feiten nog verbazender zijn dan het geval dat aangehaald wordt door den H. Hierony-

De Sabbat. Links een persoon die in den toovercirkel staat. Naar Remigii Daemonolatria, 1693.

mus. Deze Heilige spreekt in zijn werk herhaalde malen over bezetenen, namelijk over dezen die genezen werd door den H. Hilarion en die van zijn jonge jaren af bezeten was van een duivel die hem elken nacht deed huilen, kermen en tandeknarsen. De H. Hilarion dreef zelfs een duivel uit een bezeten kemel.

Ziehier hoe Molinet, een kroniekschrijver uit dien tijd, de gebeurtenissen te Le Quesnoy verhaalt :

« En c'est an, durant les solempnités de Pasques, aulcuns esprits ou ennemis diabolicques se logèrent en ung monastère de religieuses réformées de l'ordre Sainct Augustin, situé en la ville du Quesnoy le Comte. Il y avait illecq de quatre-vingts à cent femmes, bien renommées, de très dévote conversation, mais plusieurs d'icelles furent successivement travaillées et vexées tant horriblement que jamais n'avait esté veu, ne leut de semblable. Entre les autres, la fille Robert, bastard de Saneuses, eagiee deonze à douze ans, fut des premières possessées et disoit choses merveilleuses, incrédibles, espouventables et non oyes à ceux qui l'interroguerent, destordoit les membres de son corps, saultait en air, contournoit ses yeux et sa face tout au rebours, espovantoit de sa grosse, hideuse et horrible voix tous ceux qui l'escoutoient, ce qui possible n'était de faire sans être vexé du malin esprit (1).

Een licentiaat in godgeleerdheid, deken van Kamerijk, en een ander doctor, prior van de Predikheeren, onderzochten de kloosterzusters en bezwoeren de kwellende geesten die spraken door den mond der zusters ; aldus vernamen zij dat er, met de toelating van God, een legioen duivels van de hierarchie der Serafijnen gekomen waren. De voornaamste onder hen heette Tahu, een andere Gorgias en verder, van minderen rang, Pantoufle, Courtauld en Morniffe.

Talrijke vragen werden hen gesteld, onder meer of zij God in zijn essentie aanschouwd hadden. Er werd vin-

---

(1) In dit jaar, gedurende de Paaschdagen, verbleven er eenige duivels in een klooster voor hervormde zusters van de Augustijnerorde, gelegen te Quesnoy le Comte. Er waren daar tachtig à honderd eerbare en zeer godvruchtige vrouwen, doch verscheidene onder hen werden achtereenvolgens zoo afgrijselijk door den boozen geest gekweld, dat men nooit iets dergelijks gezien of gelezen heeft. Een zekere « fille Robert, bastard de Saneuses » elf à twaalf jaar oud, was een der eerste slachtoffers ; zij sprak wonderbare, ongelooflijke, ontzettende en ongehoorde dingen tot hen die haar ondervroegen, verwrong haar ledematen, sprong omhoog draaide haar oogen en verschrikte haar toehoorders met haar holle, wanklinkende en afschuwelijke stem, wat niet mogelijk zou geweest zijn zoo zij niet bezeten geweest was door den boozen geest ».

nig gediscussieerd tusschen exorcisten en duivels. De booze geesten werden bezworen en uitgedreven.

Henri de Berghes, bisschop van Kamerijk en weldoener van Erasmus, kwam naar Quesnoy en dreef er enkele geesten uit.

Het onheil was te wijten aan de zonden van een geprofeste zuster die hartstochtelijk verliefd werd op den geestelijke, wien de zielezorg van de kloosterzusters toevertrouwd was. Deze echter weigerde haar verlangen in te willigen. De duivel dan nam de uiterlijke gedaante van de geestelijke aan en had herhaaldelijk betrekkingen met de kloosterzuster die hem haar verliefde noemde.

Zij deed echter boetvaardigheid, werd opgesloten in een kerker van het kasteel van Selles en stierf enkele dagen later in den schoot der H. Kerk.

De kroniekschrijver zegt verder dat deze pest 6 à 7 jaar duurde en dat verscheidene aanzienlijke meisjes erbarmelijk gekweld werden. Menige bedevaart werd ondernomen om hun genezing te bekomen. Eindelijk, door de gratie Gods, hield de plaag op en hierom dient onze Schepper geloofd te worden.

Het dient opgemerkt te worden dat er hier sprake is van bezetenheid van den duivel, zonder de tusschenkomst van toovenaars. De medewerking dezer laatsten wordt door den duivel als nuttig, doch niet als noodzakelijk beschouwd (Hexenhammer, kap. 1) ; dit kan gebeuren, met de toelating van God, door andermans zonden.

Molinet preciseert de hoedanigheid der duivelen ; ze zouden behoord hebben tot de hiërarchie der Serafijnen. Volgens sommige scholastici zou een gevallen engel zijn oorspronkelijke essentie behouden hebben en daarom zou er bij hen sprake geweest zijn van hetgeen wij zouden heeten de arbeidsverdeeling. Bepaalde, bijzonder onreine handelingen werden alleen gedaan door duivelen van minderen rang (Hexenh. kap. 13). Dit stemde overeen met de latere Joodsche traditie, volgens dewelke elke booze geest belast is met het verspreiden van een bepaalde ondeugd. Dat de duivel de menschelijke gedaante aanneemt leert ons de overlevering. De Lancre en Cooper zeggen het ons en Trithème beweert dat hij de voorkeur geeft aan deze vermomming.

De uitdrukking « een legioen duivels » moet ons niet verwonderen. In het bezweringsformulier beveelt men hen te vertrekken, hetzij zij alleen of met meer zijn. De H. Maria Magdelena was bezeten van zeven duivelen. Jacques de Voragine, in zijn Légende dorée, spreekt over een man die bezeten was van zes duizend zeshonderd zeventig duivels en die genezen werd door den H. Fortunatus ; Erasmus zelf, in zijn verklaring van het Evangelie volgens den H. Marcus (V. 20), spreekt over het legioen duivelen die kunnen huizen in het lichaam van een bezetene. Het is dit woord « legioen », dit wil zeggen 6666 individuen, dat Richard de St-Victor tot nadenken stemde en dat hem de duivels deed beschouwen als zuiver geestelijke wezens, want hoe klein zouden ze anders moeten geweest zijn, om met zoovelen samen te wonen in het lichaam van één enkel mensch ?

Duivelbezweringen.

Volgens Origenes en Tertullianius heeft om 't even welke christen de macht de duivels uit te drijven. Van de III^{de} eeuw af werden de duivelbezweringen gedaan door geestelijken van lageren rang, hiertoe bijzonder bevoegd. Wat de hierboven aangehaalde zaak te Quesnoy betreft, hebben wij gezien dat er beroep gedaan werd op een licentiaat, een doctor en een bisschop.

Het Roomsch rituaal verstrekt ons nauwkeurige aanduidingen betreffende de duivelbezwering ; deze wordt aan de priesters voorbehouden, doch feitelijk wordt bijna in alle bisdommen de toelating van den bisschop vereischt.

Iedereen mocht nochtans, eertijds toch, beproeven de duivels uit te drijven of ten minste zich er tegen beschermen met eenvoudige middelen, bv. de besproeiing met wijwater, het aansteken van een gewijde kaars, van gewijde palm, het verbranden van zekere kruiden, het gebruik van zout, het opzeggen van sommige woorden en namelijk van dezen zin uit het Sint Jansevangelie : « Het Woord is vleesch geworden » (Hexenh. L. II, D. I, J. D. Jesuwyt 1619).

In een van zijn samenspraken, De Verschijning, verhaalt Erasmus op zeer vermakelijke wijze een duivelbanning. Er is hier sprake van een grap die door iemand ernstig opgenomen wordt. Zeer juist merkt schrijver bij het begin op hoe een dergelijk bijgeloof ontstaat en verspreid wordt. Iemand beweerde in den helderen hemel een ontzaglijken draak met vurige horens te zien ; om hem plezier te doen verklaarde een tweede het monster eveneens te zien; achtereenvolgens zegden alle omstanders hetzelfde, want zij waren beschaamd niet te zien wat de anderen wel zagen. Op drie dagen verspreidde zich 't gerucht als een loopend vuurtje door geheel Engeland en men zou verwonderd zijn zoo men vernam hoe het volk het verhaaltje aangedikt had.

Een priester wilde den denkbeeldigen draak bezweren. Hierom koos hij de krachtigste duivelbanningsformulieren die hij kende en hij voegde er nog eenige nieuwe bij, bv. « bij de ingewanden van een bepaalde Heilige » en « bij het gebeente van de H. Werenfrieda ». Hij maakte een grooten cirkel, waarin vele kruisteekens en andere figuren stonden (zie illustrat. blz. 229 en blz. 233). Daarbij werd een groote bak vol wijwater geplaatst. Ook hing zich de duivelbanner een heilige stool om den hals, waaraan een perkament hing dat 't begin bevatte van 't Sint-Jansevangelie. In zijn tasch droeg hij bij zich een wassen beeldje, zulk een, als waarover de bisschop van Rome jaarlijks zijn zegen uitspreekt en die men doorgaans « Agnus Dei » noemt. Met deze wapens verdedigde men zich oudtijds tegen booze geesten, totdat de monnikspij van den H. Franciscus als afdoender beschouwd werd. Al deze dingen waren noodig om den duivelbanner tegen den boozen geest te beschermen.

Ik zal hier niet verhalen hoe de historie afliep ; het weze voldoende er op te wijzen dat bovenstaande regels goed den toen heerschenden tijdgeest weergeven. Deze verhaaltjes, schrijft Erasmus in zijn Lof der Zotheid, werden door het volk gretig aangehoord: ongelooflijke spookhistories met hel en duivel en geesten, allemaal zaken die den schoorsteen doen rooken van priesters en monniken. Het is eigen aan bedriegers het gewone volk te misleiden met zoogezegde mirakelen of bezweringen (Brief aan René, Bisschop van Chartres, 1506).

Thomas Morus, een groot en sympathiek vriend van Erasmus, hekelt dit bedrog eveneens vinnig. Hij schreef aan Th. Rutall dat het dialoog Philopsendes van Loekianos, dat onlangs door Erasmus vertaald werd, ons eensdeels leert niet te gelooven aan het gezichtsbedrog der tooverij en anderdeels onzen geest vrij te houden van superstitie, die men wil doen doorgaan als godsdienstige gebruiken. Wij zouden veel gelukkiger leven zoo wij minder onder den indruk stonden van deze schrikaanjagende en bijgeloovige leugens, die zoo dikwijls en met zooveel overtuiging en autoriteit herhaald worden, dat zelfs de H. Augustinus er aan geloofde. Erasmus, evenals Luther, geloofde nochtans aan hekserij.

Erasmus was nochtans zeer voorzichtig bij het critiseeren van dergelijke zaken, vooral bij het verklaren van gewijde boeken. Hij spreekt over dingen die gedaan worden door toovenaars en goochelaars (twijfel dient voorbehouden) : toortsen die in 't water gestoken worden en die toch blijven voortbranden, het verschijnen van den schrikwekkenden geest van Hektoor of Achilleus, een stroo dat begint te kruipen als een slang en andere teekenen die zij doen of schijnen te doen (Paraph. Luc. IV, 4). De tusschenkomst van den duivel is volgens hem geen verzinsel. Werden sommige koninkrijken niet door tooverkunst veroverd ? Met de toelating van God kan de duivel het beeld van alle dingen laten zien, en dit onder een nieuw uiterlijk (id. IV, 5). De duivel laat zich soms beïnvloeden door zeer eenvoudige middelen die, zooals Erasmus terecht opmerkt, veel gelijkenis vertoonen met sommige toovermiddelen, bv. : het opzeggen van bepaalde gebeden, het gebruik van wierook, wijwater, tooverkrachtige kruiden. Hij voegt er echter bij dat, zoo de duivel uitgedreven wordt, hij toch iets van zijn boosheid achterlaat, ofwel de verlamming van een lidmaat, ofwel een ongeneesbare ziekte (Luc. IV, 35).

Het provinciaal concilie van Bourges, in 1584, beval de bisschoppen op hun hoede te zijn, opdat er geen duiveluitdrijvingen zouden gedaan worden die niet vooraf goedgekeurd waren door de Kerk, en het concilie van Mechelen, in 1607, verbood het exorciseeren aan alle personen, die hiertoe niet schriftelijk door den bisschop gemachtigd waren.

Wat de spookhistories betreft is het misschien interessant te herinneren aan volgend gezegde van Erasmus : (Paraph. Luc. XXIII, 36) : het gewone volk vertelt verhalen volgens dewelke de zielen van overledenen zouden verschijnen aan wie zij willen en dat zij aan de levenden een lichaam toonen dat echter in werkelijkheid niet bestaat.

In een van zijn brieven verhaalt Erasmus volgende anekdote die kenschetsend is voor den geest van dit tijdvak. Een dorpspastoor had een rijke nicht die weduwe was. Op zekeren nacht begeeft hij zich met een wit laken om naar de kamer der jonge vrouw, waar hij dubbelzinnige woorden begint te mommelen, hopende dat zij een exorcist zou ontbieden of dat zij zelf zou spreken. De vrouw echter, die moediger was, ontbood een van haar neven en verzocht hem een bepaalden nacht in haar kamer te waken. Om, zoo noodig, te exorciseeren wapent deze zich met een dikken knuppel en drinkt hij eenige glaasjes goeden wijn om zekerder te zijn. Daarna begeeft hij zich te bed. Zooals naar gewoonte komt de geest na korten tijd binnen en begint heel zachtjes te stenen. De exorcist wordt wakker en gaat, nog niet heelemaal nuchter, op het spook toe, dat hem met huilen en gebaren meent te verschrikken. De dronkaard echter roept : « Zoo gij de duivel zijt, ik ben zijn moêr » en deze woorden zijn nog niet koud of hij grijpt den priester vast en begint er lustig op te slaan met zijn stuk hout. Heel waarschijnlijk zou hij hem gedood hebben zoo de priester, veranderende van stem, niet geroepen had : « Hou op, ik ben geen geest, ik ben Heer Jan ». Op die bekende stem sprong de vrouw uit het bed en scheidde hen (Wier, V. 27).

Erasmus hekelde de heksenvertelsels, wat nochtans zijn biograaf Butler (Life of Erasmus, blz. 204) niet belet te zeggen dat hij gemakkelijk dergelijke geschiedenissen geloofde. Hij spreekt over toovenaars die, door middel van vergift, iemands kracht ontnemen of die op de eene of de andere wijze het lichaam schaden, of die raad vragen aan de geesten van overledenen, of die door geheime betoovering den duivel offers brengen, enz. en hij beschouwt de tooverij als even noodlottig als het vergift en de wapens (Lingua, II).

Schelmerij van den Duivel.

Geloofde de groote Nederlandsche humanist, evenals zijn tegenstrever en tijdgenoot Luther en evenals Melanchton zelf, aan het feit dat de duivel zelf bepaalde schelmen-

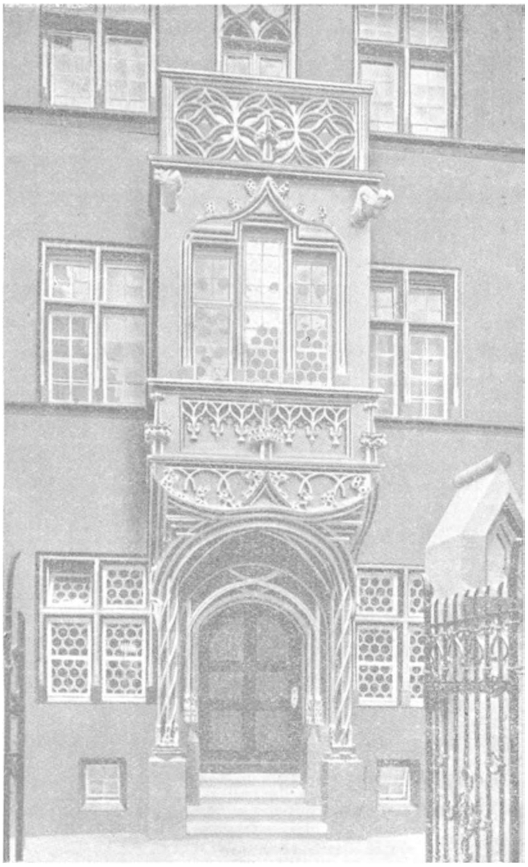

Het huis « Zùm Walfisch » te Freiburg in Breisgau, waar Erasmus verbleef van April 1529 tot September 1531.

streken zou uithalen ? Dit is een kiesche vraag, daar het dikwijls uiterst moeilijk is te weten of Erasmus schertst ofwel uit eigen overtuiging spreekt.

Alhoewel hij de zaak in twijfel trekt, verhaalt Erasmus toch in een brief aan Damien (1533) dat er in de stad

Schiltach, op ongeveer acht Duitsche mijlen van Freiburg, een buitengewoon voorval plaats had. Op de verdieping van een drankhuis werd namelijk een schril gefluit gehoord. De herbergier, meenende dat er dieven waren, ging op zoek, doch opeens hoorde hij wat hooger weer het gefluit en eindelijk weer eens op het uiteinde van de schouw. De man dacht dan met hekserij te doen te hebben en ging twee priesters roepen. Een aangehouden persoon werd geëxorciseerd en bekende dat hij van plan was de stad in 't brand te steken. De priesters bedreigden hem, doch hij antwoordde dat hij hen niet vreesde omdat de eene in ontucht leefde en de andere een dief was. Korten tijd daarna voerde de duivel een vrouw door de lucht, plaatste haar op een schouw en gaf haar een vat in handen dat zij op zijn bevel uitgoot. Op een uur tijd stond de gansche stad in lichte laaie.

In zijn huis te Freiburg werd Erasmus gekweld door een echte vliegenplaag, vliegen die zoodanig klein waren dat men ze onmogelijk kon vangen ; deze insecten tergden hem geweldig. Hij zegde, misschien wel al schertsend, dat het in werkelijkheid geen vliegen waren, doch wel booze geesten. « Dit was feitelijk geen grap, zegt hij verder, doch een divinatie, want vóór enkele dagen stierf een vrouw op den brandstapel die, alhoewel gehuwd, acht jaar betrekkingen met den duivel onderhield en die, onder meer misdaden, ook bekende dat zij door haar verliefde eenige groote zakken vol vliegen naar de stad Freiburg gezonden had (Brief aan Richardotas, 1533).

Heeft Erasmus hier zijn twijfel onder de scherts verborgen gehouden ? Best mogelijk. We weten echter dat de duivel zich meermaals onder deze gedaante voordeed ; vandaar ook de naam « Fliegengott » die wel eens aan Beëlzebub gegeven werd (Guazza, blz. 133 ; een soortgelijke opvatting treffen we overigens reeds aan bij Paul Diacre (VIII^{de} eeuw).

Kwakzalverij.

Toovenaars en kwakzalvers passen bij elkaar en in de XVI^{de} eeuw was er waarlijk geen tekort aan. Erasmus schrijft aan zijn vriend John Colet « er is hier (Cambridge) een doctor uit mijn land die door middel van de quintessens

beproeft mirakelen te doen, de ouderlingen verjongt en de dooden opwekt, zoodat ik eenige hoop koester weer jong te worden, zoo ik maar alleen de quintessens kan proeven ». Dit laatste is ongetwijfeld een scherts van den schrijver, doch waar hij spreekt over de handelwijze van den kwakzalver en over de kracht die aan de universeele Panacee toegeschreven wordt, mogen wij hem gelooven. De quintessens der scholastische wijsgeeren en der alchimisten (deze schim die zij nooit zullen te pakken krijgen, zooals Erasmus schrijft in zijn Lof der Zotheid) is de naam die gegeven

Laboratorium van een alchimist. Gravure van Brueghel de Oude.

wordt aan het vijfde element dat boven de vier stoffelijke elementen staat en waarmede, volgens Aristoteles, gansch het heelal doordrongen is, vooral de hemellichamen. Zij is, zegt Synesius, een onvergankelijke en voortdurende macht, knooppunt en band van al de elementen die zij in zich bevat, een geest die alle dingen vereenigt. Zij werd eveneens genoemd : philosophische mercurius.

Men meende dat alle metalen een bestanddeel bevatten dat hun de hun eigen kenmerken schonk en dat, zoo men er in gelukte het af te zonderen, de quintessens, de steen der wijzen moest zijn. Soms werd het gelijk gesteld met den aether. Dezelfde idee wordt ook gevonden in het Chineesche taoïsme, bij het begin van onze tijdrekening.

Ten tijde van Erasmus waren deze alchimistische begrippen overgenomen door de kwakzalvers, doch het geloof aan de macht der alchimisten was nog verspreid. Luther nam niet aan dat zij tastbare uitslagen konden bekomen, doch hij beschouwde deze praktijken als nauw verwant met de zwarte kunst. We moeten wachten tot de XVII^de^ eeuw, alvorens critiek uitgeoefend wordt (J. V. Andrea en B. Figulus).

Sterrenwichelarij.

Het dient onthouden te worden dat Erasmus, evenals Sixtus IV, Julius II, Leo X en het meerendeel zijner tijdgenooten, een kinderlijk geloof behield in de sterren-

De Astroloog, naar Hans Burgkmair (1473-1531) : De Petrarca « Trotspiegel », 1620.

wichelarij. (El. Binus, Erasmus the Reformer, blz. 70). Hij beschouwde nochtans de nauwkeurige kennis der sterrenkunde als een onnuttige wetenschap (Adagia, III, 32).

De astrologen werden veroordeeld door Domitianus en door vele conciliën, zij werden weerlegd door den H. Basileios. Aan het Fransche hof waren zij nochtans invloedrijk, vooral ten tijde van Maria de Médicis.

Het geloof in de astrologie, deze pesudo-wetenschap met haar menigvuldige en ingewikkelde theorieën, ontstond in Chaldea, en was zeer levendig, zoowel in Europa als in Azië. Om haar geleidelijk uit de wetenschappelijke kringen te bannen en haar als bijgeloof te doen beschouwen, moesten eerst de ideeën van Copernicus en Galileï, tijdgenooten van Erasmus, verspreid worden.

Erasmus gelooft er aan. Zelfs de geest van tweedracht, waaraan zijn eeuw lijdt, zou volgens hem te wijten zijn aan den invloed der hemellichamen. In 't algemeen, zegt hij, is de oorzaak van alles te zoeken in het kwaad dat te wijten is aan den invloed van sterren en elementen ; wij kunnen er ons niet heelemaal aan onttrekken, maar nochtans kan men door scherpzinnigheid van verstand bewerken dat zij ons niet zoozeer schaden (Lingua, I). Alhoewel Erasmus den invloed der sterren niet loochende, toch spotte hij soms met hen die zich, zelfs uit overtuiging, met sterrenwichelarij of met het voorspellen der toekomst bezighielden. Een Londensch sterrenwichelaar, zoo vertelt hij, had in de sterren gezien en had voorspeld dat Koning Hendrik VII in den loop van het jaar moest sterven. Dit kwam den koning ter oore. Deze deed den profeet roepen en onthaalde hem zeer hoffelijk, precies of hij niet op de hoogte was van hetgeen er gezegd werd. Hij vroeg onder meer, of men met behulp der sterren de toekomstige gebeurtenissen kon voorspellen. De astroloog antwoordde *ja*. De koning vroeg verder of hij deze kunst flink verstond. De man antwoordde nogmaals *ja*, hopende dat hij aldus door den koning geëerd en beloond zou worden. Dan sprak echter de vorst : « Zoudt gij mij niet kunnen zeggen waar gij de komende feestdagen zult doorbrengen », want de kermis stond voor de deur. De waarzegger was uit zijn lood geslagen en vond geen antwoord, doch wanneer de koning hem dwong toch iets te zeggen, verklaarde hij dit niet vooraf te weten. « Wel », wedervoer de koning, « dan moet ik u zeggen dat ik deze kunst beter versta dan gij, want ik voorspel u dat gij dan in den Toren zult zitten ». Aldus noemde men in Londen de gevangenis, waar personen opgesloten werden die met zorg dienden bewaakt te worden. De koning deed er hem naartoe leiden. Wanneer daar zijn voorspellingsmanie wat gekalmeerd was, liet men hem

vrij. De spottende menigte deed hem uitgeleide. Daarom, zegt Erasmus verder, is het beter dergelijke kunsten te vermijden, want het is niet zeker dat men steeds een prins zou ontmoeten, die zoo hoffelijk zou zijn als Hendrik VII.

Dat Erasmus geloof hechtte aan de sterrenwichelarij, is niet zoo verwonderlijk als dit aanvankelijk wel zou schijnen. Dit geloof was algemeen verspreid in de XV^de^ en ook deels in de XVI^de^ eeuw. De astrologie werd aangeleerd aan de universiteiten (te Parijs namelijk) ; bijna aan elk hof was er een officieel aangesteld astroloog en het meerendeel der geleerden was er van overtuigd dat de astrologie een experimenteele wetenschap was die op sterken grondslag rustte ; de philosophische stelsels trachtten haar te ondersteunen. Astrologen waren meestal geleerden, gewoon aan waarneming. De Pausen Leo X en Clemens VII hadden in hun dienst den beroemden astroloog Lucas Gansico. Philippus Melanchton was een vurig voorstander van de astrologie. Bonaventure Des Périers was een der zeldzame schrijvers die de waarde er van durfde betwijfelen ; de godgeleerden van Parijs, Nicolas Oresme namelijk, verzetten zich er tegen en Calvijn noemde deze kunst een overbodige en nuttelooze nieuwsgierigheid.

De astrologie werd erkend door de peripatetici van de Renaissance, juist zooals dit het geval geweest was met de scholastici, want feitelijk stemde zij overeen met hetgeen geleerd werd door de cosmologie van Aristoteles.

Het was ook ten tijde van Erasmus (1521) dat de Duitsche astroloog geheel Europa in rep en roer zette met een grooten zondvloed te voorspellen, die aangekondigd werd door een « conjunctie van hemellichamen ; de hoogste bergen werden beklommen, een grooten voorraad meel bijeengebracht, groote bedevaarten werden ondernomen en openbare gebeden gelezen.

Heiligenlegenden.

In de III^de^ eeuw reeds had Mani, de stichter van het Manicheïsme, het Nieuwe Testament als vervalscht beschouwd en Abelard had bemerkt dat de Kerkvaders dikwijls elkaar tegenspraken. In de XIV^de^ eeuw had Nicolas de Lyre, naar het voorbeeld van Roger Bacon, den Latijn-

schen tekst van het Oude Testament vergeleken met den Hebreeuwschen ; hij had er zich op toegelegd de juiste plaats van elken tekst te bepalen, getrouw te blijven aan den letterlijken zin en had eveneens de traditioneele verklaringen in twijfel getrokken (1). Deze eerste proeven van een wetenschappelijke critiek leverden echter geen uitslag op. Laurentius Valla nochtans (1407-1457) nam het werk weer ter hand, vergeleek den Latijnschen tekst van het Nieuwe Testament met den Hebreeuwschen en wees op verscheidene missingen. Welken invloed had Valla op Erasmus ? Het is niet het oogenblik dit te bepalen, doch waarschijnlijk is het niet van belang ontbloot te herinneren aan het feit dat Erasmus, nog jong zijnde, Valla te Parijs hardnekkig verdedigde en dat onze humanist, in 1504, uit de bibliotheek van de abdij te Park, bij Leuven, een boek medenam met aanteekeningen over den Latijnschen tekst van het Nieuwe Testament (2). Op zijn beurt bezorgde Erasmus er een uitgave van met critische aanmerkingen en door het publiceeren van den Griekschen tekst van het Nieuwe Testament toonde hij de dwalingen aan op dewelke de theologische wetenschap gegrondvest was, zooals zij zich tot dan toe had ontwikkeld. Zijn er, zoo zegt hij, in de geschriften van den H. Paulus geen zinnen te vinden die elkaar tegenspreken, doch die dit niet meer doen wanneer men ze leest op de plaats waaruit zij getrokken werden. Hij deelt verder mede en critiseert hetgeen de H. Hieronymus zegde over het opschrift bij den onbekenden God der Atheners, verklaard door den H. Paulus.

Heel natuurlijk was het dat deze critische geest zich ook gaat bezighouden met de hagiographie. De geest der zaligverklaring zelf wordt aangeraakt. Wie toch, vraagt Erasmus zich af, heeft den H. Hieronymus en den H. Paulus heilig verklaard. Sprekende over den dood van Reuchlin, zegt hij : « Alleen deze vereering is echt, die men uit eigen beweging heeft voor overledenen die den hemel waardig zijn door hun verdiensten en wier weldaden zich heden nog laten gevoelen ». Steunend op dezelfde opvatting aar-

(1) Sartiaux. Foi et science au Moyen-Age, blz. 200.

(2) Nichols. Epistles of Erasmus, I, blz. 380.

zelt hij dan ook niet volgenden, in dien tijd ongehoorden zin neer te schrijven : Heilige Sokrates, bid voor ons (Coll. Het Godsdienstig Maal).

Thomas Morus drukt zich nog nauwkeuriger uit, wanneer hij schreef dat er ternauwernood één levensbeschrijving van een Martelaar of Maagd bestaat, waarbij niet een onwaarheid, een daad van godsvrucht gevoegd werd, of die, meenend dat de waarheid niet zou volstaan, niet opgeluisterd werd met leugens (Brief aan Rutall). Dezelfde gedachte vinden we ongeveer weer in een brief van Erasmus : Er is geen martelaar, er is geen maagd, waarvan de levensbeschrijvingen niet verminkt werden door de grootste ongerijmdheden (Br. CCCCLXXV, 2de reeks).

In zijn Lof der Zotheid verhaalt Erasmus de legende van den H. Bernardus en den duivel. Een zekere duivel, zoo vertelde men, beroemde er zich op tegen den H. Bernardus dat hij zeven verzen uit de Psalmen kende die zoo krachtig waren dat hij, die ze alle dagen opzegde, zeker was van zijn zaligheid. De H. Bernardus had graag deze verzen gekend, doch de duivel verzweeg ze hardnekkig. « Ik zal u wel beetnemen, zegde de Heilige, want ik zal elken dag het gansche psalter lezen en bijgevolg uw zeven verzen ook ». De duivel verkoos dan het geheim bekend te maken, liever dan een dergelijke godsvrucht te veroorzaken. De Zotheid vraagt zich af of er menschen te vinden zijn die gekker zijn dan zij die aan de kracht dezer verzen gelooven en het verhaal is trouwens uit de lucht gegrepen.

De eerbiedwaardigste en geleerdste Kerkvaders werden op een dwaalspoor gebracht. Zelfs de H. Augustinus, die zoozeer naar waarheid streefde, zegt Erasmus, herhaalt een zoodanig echt vertelsel, dat Loekianos het onder andere namen belachelijk gemaakt had, zooveel jaren vóór Augustinus geboren werd.

Niet zonder reden wantrouwde Erasmus sommige heiligverklaringen. In den beginne waren het de bisschoppen die in hun eigen bisdom tot de zaligverklaring overgingen. De pausen Alexander III en Innocentius III behielden het recht van heiligverklaring voor aan den paus. Op het Concilie van Trente was de congregatie van den brevier de meening toegedaan dat er in den ouden brevier schandalige en slecht geschreven legenden van onechte heiligen

voorkwamen. De congregatie die door Benedictus XIV aangesteld werd om den brevier te hervormen, wilde er alle onzekere en verdachte zaken uit bannen en was voornemens er tal van valsche of ongeloofwaardige heiligenlegenden uit den weg te laten.

Mystieke Visioenen.

Er dient een groot onderscheid gemaakt te worden tusschen de legende die rond een heiligenleven ontstaat en de visioenen die de heilige zelf gehad heeft. Naar mijn meening zou het overdreven en onvoorzichtig zijn deze laatste te beschouwen als behoorend tot het gebied van de folklore. Nochtans zal ik hierna een passus uit een brief van Erasmus aanhalen, omdat we hier een klaren kijk krijgen op de ideeën van den humanist over een zeer belangrijk punt. In een brief aan Grunnius spreekt hij, behalve over enkele wonderbare verschijningen, ook over een verhaal volgens hetwelk Christus zich dagelijks gedurende verscheidene uren met een monnik zou onderhouden en over de H. Catharina van Siëna, die in haar kinderjaren zoo gemeenzaam met Christus omging dat zij samen links en rechts in haar kamer rondgingen en ook soms samen baden. Dit schijnt voor Erasmus al even bespottelijk te zijn als de spookhistories die door oude vrouwen verteld worden. Catharina van Siëna is de grootste der Italiaansche mystici, die, nog jong zijnde, visioenen had en gestigmatiseerd werd, en die in haar verder leven nog dikwijls langdurige gesprekken had met God. Als gevolg hiervan schreef zij haar « El Libro de la Divina Dottrina », een boek dat veel opgang maakte en tevens een grooten invloed had.

Erasmus schijnt aan deze groote figuur niet veel belang te hechten ; tamelijk oneerbiedig schrijft hij naar den Paus dat Christus haar minnaar was. Een feit is het dat de middeleeuwsche mystiek hem steeds vreemd bleef. Aldus verbleef hij eenigen tijd te Groenendaal (omstreeks 1492) waar hij ongetwijfeld moest in aanraking komen met de werken van Ruysbroeck de Wonderbare die hem echter, naar het schijnt, onverschillig lieten. De H. Augustinus daarentegen boeide hem. Erasmus' geest was al te rationalistisch getint, dan dat hij de beteekenis van de mystiek in den ontwikkelingsgang van het menschelijk denken zou begrepen hebben.

Heidensche Tradities.

Als voorlooper van H. Estienne, H. Trède, A. Maury, P. Saintyves, A. Weigall en zooveel andere hedendaagsche mythografen-folkloristen, ziet Erasmus duidelijk het verwantschap dat er bestaat tusschen sommige heiligen en de heidensche goden. In zijn samenspraken (Schipbreuk) wijst hij er op dat de H. Maagd voor sommige zaken, de bescherming van zeelui namelijk, in de plaats getreden is van Venus. Maury zegt dat de H. Maagd in Sicilië al de heiligdommen van Ceres en Venus in bezit nam en dat de heidensche plechtigheden ter eere van deze godinnen gedeeltelijk overgingen tot de Moeder van Christus. Sint Christophorus is de Poluphemos der christenen, evenals Sint Joris Herakles of Hippolutos voorstelt.

Wat den eeredienst van de H. Maagd betreft, ontstaan omstreeks de III^de^ eeuw, hebben moderne critici aangetoond dat er elementen in voorkomen ontleend aan den cultus van Kubelè, van Artemis van Ephese, van Hera, van Aphrodithe, van Isis en van andere klassieke godheden en dat vele middeleeuwsche legenden van heidenschen oorsprong zijn. Van den anderen kant hebben Duitsche schrijvers zooals Wuttke, Lippert enz. een min of meer verre verwantschap gevonden met Freija, Holda en zelfs met de Valkyren.

Over de afstamming van den H. Christophorus kan er geredetwist worden. Omstreeks de VI^de^ eeuw wordt hij vereerd in het Oosten en niet lang daarna ook in het Westen. Er schijnt een zekere verwantschap te bestaan met sommige Germaansche volkslegenden, doch de ware oorsprong is moeilijk te bepalen.

Erasmus hekelt vinnig deze vereering (Enchiridion) die zeer groot en zoodanig ingeworteld was dat de Hervorming slechts met de grootste moeite de beelden van bewusten Heilige kon doen verdwijnen.

Sint-Joris heeft geen uitstaans met Herakles noch met Hippolutos. M. Fraser meent dat hij de plaats ingenomen heeft van een Lentegodheid, anderen zochten verwantschap met Wodan en Donnar ; M. Weigall beschouwt hem als de opvolger van den Egyptischen God Hor, die eveneens den god van het kwaad, Set, met een lanssteek doodt.

Vast staat het dat de strijd met den duivel en de bevrijding van de maagd (keizerin Alexandra) behooren tot de legende ; de draak ontbreekt trouwens bij de oudste voorstellingen van den heilige.

Erasmus ziet eveneens het legendarische van sommige bijbelverhalen. Zoo gij niet verder ziet dan het kleed, dat eerder historisch is en leest gij dan hoe Adam uit klei gevormd werd, hoe zijn vrouw gedurende zijn slaap geno-

De H. Christophorus. Fresco in de kerk te Anderlecht.
(Geteekend door Tulpinck).

men werd uit zijn zijde, hoe de slang de vrouw bekoorde met een appel... bestaat er dan geen gevaar dat gij zoudt gaan veronderstellen dat dit alles een fabel is, gesmeed in het werkhuis van Homeros (Adagia 1515 — Silenen van Alkibiades). Hij wijst in den Bijbel op verscheidene plaatsen die hem ongepast en fabelachtig schijnen. Zoo men dit alles leest zonder allegorie, dan is het alsof men een poeticum figmentum voor oogen had, wat hij in den Enchiridion preciseert met te zeggen dat men overal het vleesch van

de Schrift, vooral van het Oude Testament, moet versmaden en dat men er den spiritueelen zin moet van ontdekken.

Talrijke christene gebruiken en ceremoniën zijn overblijfselen van heidensche eerediensten. De wijding in de kerk komt ons van de Joden en van de Heidenen. Bij ons grenst dit gebruik haast aan het bijgeloof. Met wat al bijgeloovige gebruiken gaat het wijden der klokken niet gepaard ? Zij worden geëxorciseerd, gecatechiseerd, zij krijgen een naam, peters en meters, zij worden gedoopt en gezalfd, men gebiedt hun te antwoorden door hun klanken... zij worden geluid om den bliksem te verjagen (Ecclesiastes, blz. 217).

Wat Erasmus niet genoteerd had was dat de voornaamste bezigheid der klokken bestond, in het christendom evenals in het heidendom, in het verjagen der duivelen (Concilie van Keulen). De klokken die niet gewijd werden staan, zoo meent het volk, onder de macht der duivelen. Door hun wijding (of hun doopsel zooals men gewoonlijk zegt) worden ze gekerstend. Zij hebben dan als een eigen persoonlijkheid, zij beschermen het recht en straffen de laakbare daden ; zij zijn godvruchtig en dankbaar en vooral boezemen zij de duivelen afschrik in (Guazzo, L. III, ch. IV — Hexenhammer, T. II, 2de vraag. 7), wat namelijk uitlegt waarom zij zulk een groote macht hebben over de elementen, vooral over onweder en tempeest.

Het doopsel der klokken, ingesteld door Johannes XIII, werd verboden door het concilie van Aken.

De processiën ter eere van heiligen vinden hun oorsprong in het vroegste heidendom (Modus Orandi, blz. 63 en vgd.). De heidenen droegen met fakkels rond, als herinnering aan de schaking van Persephone ; het gebruik werd gewijzigd en de christenen komen in de tempels samen met brandende kaarsen, ter eere van de Maagd Maria (id.). De processiën van het christendom zijn feitelijk nieuwe aanpassingen van oude heidensche gebruiken ; in de IV^{de} eeuw deed Paus Liberius een processie door het veld, ter eere van den H. Marcus.

Misbruiken bij de Heiligenvereering.

Erasmus teekent protest aan tegen het niet al te zedelijk karakter dat toegeschreven werd aan sommige heiligen en tegen de wijze waarop de clerus hiervan soms misbruik maakte.

In een brief aan Grunnius schrijft hij, dat men te Florence doet gelooven dat het wegnemen van de pij waarmede de H. Augustinus gekleed ging, dezen Heilige zou beleedigen en dat hij den persoon die zulks zou doen met een groote ramp zou kunnen treffen, waarvan schrikkelijke voorbeelden aangehaald worden ; de eene kreeg een ongeneesbare ziekte, een andere werd doodgebliksemd, een derde eindelijk stierf van een slangenbeet.

Deze praktijken werden vooral aangewend om rijke of welbegaafde kinderen in het klooster te houden. Door aanroepingen die iemand zouden doen rillen, ik zou haast zeggen exorcismen of betooveringen, schrijft hij naar denzelfden persoon, verstommen de Broeders van het gemeene leven het denken van jongens die rijk zijn of tot een goede familie behooren, jongens die nog geen veertien jaar oud zijn, om hen doen lid te worden van de broederschap.

Zoo men den H. Antonius vereert dan is dit niet uit genegenheid, doch wel uit vrees voor het kwaad dat hij zou kunnen doen. Een persoon uit de Colloquia zegt : Wij hebben hier in de omgeving tal van varkenshoeders en lieden die meenen dat de H. Antonius zorg draagt voor de varkens en hierom vereeren zij hem, uit vrees dat hij hun kwaad zou doen, (De rijke Bedelaar). De H. Antonius (eremijt) beschermt de huisdieren en vooral de zwijnen. De monniken van zijn orde hielden zich grootendeels bezig met het kweeken van zwijnen, vooral voor de hospitalen ; deze zwijnen hadden het recht vrij door de straten te loopen (straatvarkens !).

Erasmus verzet er zich eveneens tegen, dat de heiligenvereering zoover doorgedreven werd dat men Christus zelf vergat. Om die reden, zoo zegt hij, is de eerbied voor de heiligen een afgoderij geworden, en de orden die in hun naam gesticht werden moeten ontbonden worden (Ep. DLCCCCXLV, Ep. 1070 aan Borzheim).

In een andere samenspraak komt hij terug op den

H. Antonius die de varkens en de eikenbosschen beschermt en hij vraagt spottend of niets hem aangenamer is dan de dansen, de vuistgevechten en de feestmalen waarmede hij jaarlijks vereerd wordt (Franciscanen).

Vergeten wij nochtans niet dat, zoo Erasmus het bijgeloof in de heiligenvereering veroordeelt, een eenvoudige godsvrucht ten hunnen opzichte allen eerbied verdiend, zelfs al gaat dit gepaard met enkele dwalingen (Coll. Inquisito de fide). Volgens hem zijn de beeldstormers te ver gegaan, want de schilder- en de beelhouwkunst zijn als een stille poëzie. Hij meent dat de H. Paulus in die zaken aan iedereen zijn eigen opvatting zou gelaten hebben.

Relikwieën.

De H. Augustinus reeds, later ook Isidorus van Sevilla, kloeg er over dat zekere monniken, Gyrovakken geheeten, beenderen, men weet niet waar gevonden, verkochten als relikwieën. Vooral na de Kruistochten werd er een schaamteloozen handel gedreven in relikwieën van Heiligen en dit gaf aanleiding tot tallooze bedriegerijen. Erasmus verzet zich hevig tegen dergelijke praktijken die, niettegenstaande de grootste onwaarschijnlijkheden, het volksgeloof sterk beïnvloedden.

Meer dan negen en zestig kerken bezaten melk van de H. Maagd als relikwie. Er is geen stadje zoo klein, zegt Calvijn, noch een klooster zoo slecht, hetzij voor monnikken of voor nonnekens, of men zal er u melk toonen van de H. Maagd ; de eenen minder, de anderen meer. Er is er zooveel dat, zoo de H. Maagd een koe geweest was, of zoo zij haar leven lang min gespeeld had, zij met groote moeite slechts een dergelijke hoeveelheid zou kunnen geven hebben (Over de Relikwieën). Erasmus had hetzelfde gezegd op een min krasse manier : De H. Maagd heeft meer melk en Christus meer bloed nagelaten dan zij er in hun lichaam hadden. Men moet zich niet afvragen welke waarborgen men had dat het waarlijk melk van de H. Maagd was ; dit was een godslasterlijke vraag.

Er bestonden verscheidene verklarende legenden betreffende dit onderwerp. Erasmus vertelt de volgende die ik hierna samenvat : een reliekenverzamelaar had een broer die bisschop van Constantinopel was en die hem zegde dat

een kloosterzuster een zekere hoeveelheid melk van de H. Maagd bezat ; ten slotte kreeg hij er de helft van vast. Als gevolg van verscheidene gebeurtenissen, van den dood namelijk van de eigenaars van de kostbare relikwie, kwam deze gedeeltelijk naar Parijs en gedeeltelijk naar Engeland. De eerste oorsprong van deze melk is een druppel die van de borst der H. Maagd op de rots van de grot viel en die door de Voorzienigheid vermeerderd werd.

De herkomst van het meerendeel der relieken wordt meestal verklaard door de volgende legende uit de XV^{de} eeuw : « In de grot van Bethlehem spuwde het goddelijk kindje melk uit en de Allerzuiverste, deze afgevaagd hebbende, wierp het tegen den muur, en tot op den dag van heden nemen de christenen een weinig van dit melkachtig poeder mede als een zegen ». Gedurende de kruistochten reeds hadden de Tempeliers belangrijke sommen verzameld met aan de kruisvaarders fleschjes te verkoopen die melk van de Heilige Maagd bevatten.

Feitelijk hadden deze legenden hun ontstaan te danken aan een aloud volksgeloof : de galactiet, waarschijnlijk door de uiterlijke gelijkenis, vermeerdert de melk van de vrouwen die er te weinig hebben. Mgr. Barbier de Montault zegt uitdrukkelijk dat het in werkelijkheid een steen is die vereerd wordt onder den naam van melk der H. Maagd. Plinius beweert dat de gelactiet, wanneer hij gebroken wordt, een sap afscheidt dat de kleur van melk heeft. Men zegt, zoo gaat hij verder, dat deze steen melk geeft aan de voedsters die zoogen. Te Nantes, waar de reliek den naam ontving van Notre-Dame-de-Crée-Lait, wordt zij vereerd om melk te geven aan de moeders die er niet genoeg hebben. Een legende zegt eveneens dat het de galactiet was, die voorhanden was in de grot te Bethlehem, die aan de Moedermaagd de melk teruggaf die zij verloren had als gevolg van de vervolgingen van Herodes. Volgens Mgr. Mislin kwamen aldaar onlangs nog Joodsche, Christene en Mohammedaansche vrouwen bidden, en de krijtsteen, waaruit de wanden der grot bestaan, wordt verwerkt tot kleine broodjes die naar alle landen verzonden worden.

Catharina Emmerich, de beroemde Duitsche visionnaire Augustijnernon (1774-1824) verspreidde opnieuw een eventjes verschillende versie van de legende en van de kracht van het krijt uit de grot.

Er worden ook nog andere verklaringen gegeven. De H. Fulbertus van Chartres had, evenals de H. Dominicus, de buitengewone gunst melk te drinken van de H. Maagd, die hem op miraculeuze wijze verscheen. Enkele druppels vielen op de wangen van den Heilige ; zij werden opgevangen en in den schat van de kathedraal geplaatst.

Er is ook melk van de H. Maagd die, naar men zegt, afkomstig is van miraculeuze beelden of schilderijen.

Wat zou de H. Hieronymus zeggen, vraagt Erasmus zich af, zoo hij zag dat de melk der H. Maagd voor geld getoond wordt. Wat zou hij verder zeggen, zoo hij op het eene altaar de kap van Sint Franciscus en op het andere het hemd van Maria bemerkte, in de eene kerk den kam van de H. Anna en in de andere de laars van den H. Jozef, elders eindelijk de pantoffel van den H. Thomas van Canterbury of de voorhuid van Christus (N. T. Math. XXIII, 5). De H. Hieronymus had nochtans eerbied voor de relieken. Wat Erasmus in deze zaken vooral ergert is dat het bijgeloof de ernstige godsvrucht verdrongen heeft : zoo gij het gebeente van den H. Paulus vereert, zoo schrijft hij, dat opgesloten ligt in een schrijn, versierd met goud en edelgesteenten, vereer dan ook zijn geest die spreekt uit zijn werken. Gij vereert het beeld van Christus dat gesneden werd uit hout of geschilderd op kanefas, hoeveel te meer zoudt gij dan het beeld van zijn geest godvruchtig moeten vereeren dat duidelijk te zien is in de evangeliën. Gij kijkt in stomme bewondering naar een kleed of naar een zakdoek die, naar men zegt, aan Christus zouden toebehoord hebben en wanneer gij de orakels van Christus leest, dan vallen uw oogen nochtans toe van slaap (Drummond. Erasmus, I, blz. 116) en de verdienstelijkste werken van de Heiligen, in dewelke hun wijsheid nog steeds voortleeft, laat gij over aan de wormen en aan de motten (Opdracht H. Hieronymus). Aldus opgevat, zegt Erasmus, is de vereering der relekwieën een hinderpaal voor de ware christelijke godsvrucht (N. T. Math. XXIIII, 5).

In een zijner samenspraken, die als titel draagt « De Geloofsevangeliedrager » spot hij nogmaals met sommige relieken : « Zoo gij wilt, zegt een der personnages, zal ik u zelfs relieken geven van den ezel dien Christus bereden heeft, opdat ge die zoudt kussen ». Waarop de

andere antwoordt : ge zoudt me hiermede groot genoegen doen, want deze ezel werd geheiligd door de aanraking met het lichaam van Christus. In zijn Modus Orandus schijnt Erasmus den draak te steken met den kam van de H. Maagd en van het Kindje Jezus, die te Trier bewaard wordt en die het uitvallen van het haar belet en behoed voor kaalhoofdigheid. Hij spreekt eveneens over de vereering die men heeft voor de voorhuid van Christus.

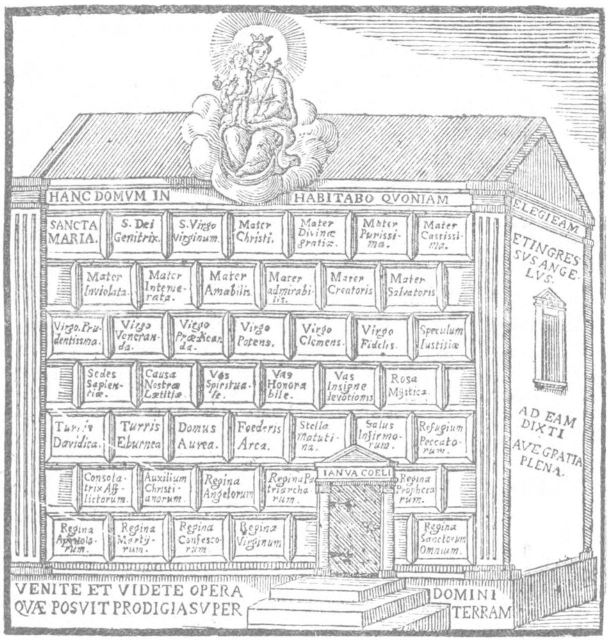

Het zoogenaamd Huis van Loreto, naar « Den roomsche pelgrim ofte Pelgrimage» van Joannes Georgius Guilhelmi, Rotterdam, 1699.

Het concilie van Lateranen, in 1215, eischt dat de vereering van nieuwe relikwieën vooraf zou toegelaten worden door Rome en talrijke andere conciliën maakten menig voorbehoud. Ten tijde van den H. Hieronymus reeds had een zekere Vigilantius critiek uitgeoefend op de vereering der relikwieën en de beroemde christene schrijver slingerde den banbliksem tegen hem.

Erasmus, die beslist pacifist was, voelde niet veel voor den oorlogzuchtigen en, volgens hem, goddeloozen

paus Julius II (1). Wat zegt gij, schreef hij uit Cambridge aan Ammonius, de Hoogepriester is naar Onze Lieve Vrouw van Loreto gegaan ? Wat 'n godsvrucht ! (Julius II ging naar Loreto op 11 Juni 1511).

Dit wijst er reeds op dat deze Lieve Vrouw zeer vereerd werd ; in zijn Colloquia spreekt Erasmus nog tamelijk breedvoerig over het huisje dat, gedurende een strengen Winter toen er niets dan sneeuw en ijs was, door de lucht aangebracht werd. Er is hier sprake van de woning der

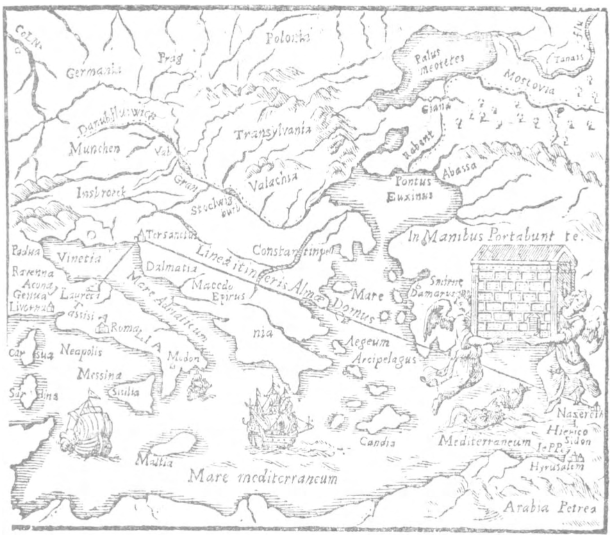

Kaart met den weg dien zou gevolgd geweest zijn bij de miraculeuze overbrenging van het huisje, volgens hetzelfde werk

H. Maagd die, naar een geschiedkundig verhaal ons leert, op miraculeuze uit Galilea eerst overgebracht werd naar de omgeving van Tersatz in Dalmatië (1291), daarna naar Loreto in 1294, waar, zoo vertelt de legende, de laurierboomen eerbiedig nederbogen en aldus bleven staan. De eerste maal dat er over gesproken wordt is door Tolomac van Terame die schreef tusschen 1465 en 1473, dit wil zeggen meer dan anderhalve eeuw nadat de feiten zouden gebeurd zijn.

(1) Het beroemd pamflet Julius Exclusius is ongetwijfeld het werk van Erasmus, doch deze durfde het nooit uitgeven.

Zeker is het nochtans dat deze eeredienst zeer snel verspreid werd. Een geschiedschrijfster uit de XVIII[de] eeuw zegt dat er in de streek van Ancona bijna geen steden, vlekken of dorpen te vinden zijn waar geen kerk is, aan God toegewijd onder den naam van O. L. Vrouw van Loreto. Rome heeft binnen haar muren een prachtige kerk van O. L. Vrouw van Loreto en verder zijn er twee in Sicilië, een in Normandië, een andere in Duitschland en de mirakelen, zoo gaat ze voort, hebben slechts opgehouden in deze van Edimburg in Schotland, wanneer het schisma van Hendrik VIII begonnen is. Lissabon, Coïmbre en Bragance, Vlaanderen en honderd andere Europeesche landen vereeren de Moeder Gods in kerken of kapellen die toegewijd zijn aan dezelfde Lieve Vrouw. De aartsbisschop van Keulen eindelijk liet te Rijsel, bij de « Dames de l'Abiette » een kapel bouwen in denzelfden aard als deze die hij te Loreto gezien had ; er bestond nog een andere te Bergen, in de Abdij van N. D. du Val.

In 1464 offerde Paus Pius II een gouden kelk aan O. L. Vrouw van Loreto. Paulus II schreef een bul die de mirakels die er gebeurden echt verklaarde. Sixtus IV, Leo X, Clemens VII, Sixtus V, Clemens VIII en Clemens IX schreven op hun beurt bullen over den eeredienst te Loreto. De bul van Julius II is de eerste die spreekt van de overbrenging, doch onder voorbehoud. Collin de Plancy verzamelde in zijn Legenden van de H. Maagd (domus aurea) talrijke legenden die betrekking hebben op O. L. Vrouw van Loreto. In ons land is de vereering van deze Lieve Vrouw zeer intens gebleven en vele kerken en bidplaatsen zijn haar toegewijd : Kemseke (St-Niklaas), Ronse, Visé, Hendrieken, Riksingen, Bolderberg, Herkenrode, Argenteau, Rochefort, Ath, Brussel (Miniemen), enz.

De moeite waard om te onthouden is het, dat Erasmus in 1523 te Bazel een « Virginis matris apud Lauretum cultae liturgia » laat verschijnen, doch hij spreekt er niet in over de miraculeuze overbrenging van het huisje. Naar het schijnt werd de legende trouwens destijds in twijfel getrokken, daar de Fransche ridder Greffin Affragart in 1534 er protest tegen aanteekende. In 1720 beschouwde Don Calmet haar als zeer verdacht en in de XX[ste] eeuw hebben vele andere geestelijken haar op denzelfden rang

geplaatst als de legenden die hun ontstaan te danken hadden aan de godsvrucht van het volk, zoo bv. E. H. Leopold de Feis en vooral kanunnik Chevalier en de Bollandist E. P. Ch. Desmedt.

Sprekend over de relieken van het H. Kruis, die haast overal te vinden waren sedert de Kruistochten, zegt Erasmus dat, zoo al de brokstukken van het ware Kruis bij elkaar werden gebracht, men er een schip zou mee vullen in den aard van deze die naar Indië varen en nochtans heeft onze Heiland het op zijn schouders gedragen. Calvijn heeft aan dit gezegde van Erasmus gedacht en Luther nochtans, toen hij op den Wartburg zat, zou gelukkig geweest zijn een reliek van het Kruis te bezitten. Herinneren wij aan het feit, dat de Faculteit van godgeleerdheid van Parijs in 1489 besliste dat aan het kruis van Jezus-Christus dezelfde vereering toekwam als aan Jezus-Christus zelf, dit wil zeggen de godsvereering.

Het steeds grooter worden van het aantal stukken van het ware kruis bracht hen, die zich met een ware jacht op relikwieën bezighielden, waarlijk in verlegenheid, totdat men het, volgens Gibbon, goed vond te veronderstellen dat het wonderbare hout een wonderbare groeikracht bezat en dat het, niettegenstaande er voortdurend iets van weggenomen werd, steeds geheel en onaangeroerd bleef.

Belangrijk is het, te noteeren dat er te dien tijde een levendige handel in relekwieën gedreven werd. Ze waren soms zoo duur dat alleen de Staten ze konden aankoopen en dat de koningen ze aan elkaar schonken in ruil voor belangrijke stoffelijke vergoedingen.

Wat Erasmus critiseert is niet zoozeer de vereering van de reliek zelf, doch wel het geloof van hen die een stukje van het ware kruis bezitten en die meenen dat dit bezit meer waarde heeft dan het verlossingswerk van Christus zelf. De echte manier om de heiligen te vereeren, zegt hij in den Enchiridion, is van hun deugden na te volgen.

Zooals het volk ze opvat is de vereering van de relikwieën niet van christelijken oorsprong. Bij de Grieken reeds bestond dit gebruik : in den tempel van Delphoi bewaarde men de kleederen der Amazonen en het halssnoer van Helena. M. Pfister heeft tal van soortgelijke feiten verzameld, doch het past nochtans te noteeren dat, volgens

de katholieke theologie die hierin de leer van den H. Augustinus volgt, deze vereering bijdraagt tot de godsvereering.

Sprekend over een passus uit het Evangelie (Math. XXIII, 5) herinnert hij er aan dat de H. Hieronymus het bijgeloof van sommige vrouwen veroordeelt, die, evenals de Farizeërs met hun phylacterie, dikwijls korte uittreksels uit het Evangelie met zich meedragen of ook nog stukjes hout van het ware Kruis en andere soortgelijke zaken.

Wat de uittreksels uit het Evangelie betreft waren het zinnen, vooral het begin van het Sint-Jansevangelie, die afgeschreven werden, zooals Erasmus zegt in zijn brief van 5den Januari 1525 aan aartshertog Ferdinand. Datzelfde begin had tooverkracht. Manuel de Costa, professor aan de Hoogeschool van Coïmbre (1521-1557), verhaalt hoe door dit middel een duivel uitgedreven werd (Guazzo, L. IV, kap. 4). Deze handelwijze werd afgekeurd door den H. Joannes Crusostomos, doch, onder bepaalde voorwaarden, toegelaten door den H. Thomas ; de Synode van Seligenstadt, in 1123, had er zich trouwens reeds tegen verzet.

Misplaatste Gebeden.

Erasmus zegt ons welke soort gebeden door sommige lieden tot Onze Lieve Vrouw gericht worden. Hij doet de H. Maagd zelf spreken : Somtijds vraagt men mij, die toch een Maagd ben, dingen welke men aan een koppelaarster niet zou durven vragen : de koopman die een lange reis gaat ondernemen komt mij de kuischheid van zijn bijzit aanbevelen, een nonnetje, dat vluchten wil uit 't klooster en den sluier wil afwerpen, vraagt mij daar ongerepten naam te beschermen dien ze zelve te grabbelen gaat gooien. Een soldaat gaat ter slachting met deze woorden in den mond : Heilige maagd geef me een rijken buit. Een dobbelaar vraagt me dat ik hem zou begunstigen bij het spel en belooft mij een gedeelte van de winst ; begunstigt het lot hem niet, dan overlaadt hij mij met scheldwoorden en verwenschingen. De woekeraar bidt mij om tien procent te hebben enz. Hij komt op die kwestie terug in zijn Modus Orandi, waar hij zegt dat velen de Heiligen om dingen verzoeken die zij aan een eerlijk man niet zouden durven vragen (zie eveneens Marcus XI, 51).

Alhoewel het voorzichtig is hier rekening te houden met de satire, toch mogen wij zeggen dat deze passus den tijdgeest weerspiegelt.

Zoo gemakkelijk geloofde men in dien tijd aan mirakelen dat, naar het zeggen van Erasmus, een eerlijk man het volgend verhaal geloofde : een schelm, die door een echtgenoot op heeterdaad van overspel betrapt werd, geraakte niet weg door het venster en bad de H. Maagd hem uit dien moeilijken toestand te redden ; bij mirakel werd het venster plotseling grooter, wat den schelm toeliet te vluchten. Dit onderwerp treffen we ook reeds aan in de middeleeuwsche sproken.

De H. Maagd werd bij elke gelegenheid aangeroepen. Een alchimist zegt dat zijn werk waarschijnlijk zou gezegend worden, zoo men enkele kronen schonk aan de Moedermaagd ; de kunst, een heilige zaak zijnde, vereischt dan ook den bijstand der heiligen om tot een goed einde te geraken (Coll. Goudmakerij).

In betrekking hiermede is het wel pikant, te wijzen op het feit dat Erasmus zijn bekende bedevaart naar Walsingham ondernam, met het doel een goeden afloop van bepaalde kerkelijke zaken te bekomen (Brief 262).

Walsingham, in Norfolk, was een bedevaartsoord dat reeds vóór de XIII^de^ eeuw beroemd was. Naar het volk vertelde was de melkweg aan den hemel geplaatst om de bedevaarders den weg naar Walsingham te toonen (Pennington. Life of Erasmus, blz. 112, nota).

Mirakels.

In een zijner Samenspraken (De Vischeterij) geeft Erasmus ons zijn meening aangaande de mirakelen.

Een zijner personages, de Slachter, vraagt aan zijn maat wat er van de mirakelen gekomen is, waarop deze, een vischhandelaar, antwoordt : zij hebben opgehouden, ze zijn niet dood, hetzij omdat men ze niet meer noodig heeft sedert de leer van Christus verspreid is, hetzij omdat wij, die voor het meerendeel toch maar bij naam christenen zijn, het noodige geloof niet meer hebben dat toch de bouwmeester van de mirakelen is.

In zijn paraphrasen bij Lucas (IV, 4) zegt hij, dat velen er zich op beroemen engelen gezien te hebben die zij feitelijk nooit zagen.

Zoo het aantal mirakels verminderde, dan is de reden hiervan te zoeken in het feit dat de Kerk wat behoedzamer werd bij het echt verklaren er van. Het geloof aan mirakelen wordt nochtans geboden en het Vatikaansch concilie spreekt den banvloek uit tegen hen die het mirakel negeeren.

In de XVI[de] eeuw was het critiseeren der mirakelen aan de orde van den dag. Pomponazzi namelijk, in een werk dat te Bazel gedrukt werd in 1556, zegt dat de mirakelen dikwijls het gevolg zijn van de macht der ziel of der verbeelding, Montaigne en Locke aarzelden, Charron loochende ; in zijn inleiding tot de « Free Enquiry », die zooveel opgang maakte, wees Middleton op de moeilijkheden die de mirakelgedachte op historisch gebied met zich bracht en D. Hume bracht een strenge critiek uit op het traditioneele geloof.

Vooral in Engeland is de orthodoxe leer de opvatting van Erasmus opnieuw bijgetreden.

In zijn polemisch werk tegen Luther, schrijft Erasmus dat God wonderen en mirakelen doet ten einde ons doen na te denken.

Ruwheid van de monniken.

In dien tijd was de gemeenheid der geestelijken en vooral der monniken effenaf aanstootelijk en dit wordt door Erasmus ten strengste afgekeurd, te meer daar hij veel hield van beschaafde en nette manieren. De monniken en de priesters hebben een weerzinswekkend middeltje om de H. Schrift belachelijk te maken. Wanneer zij bijzonder nijdig wilden zijn namen zij het Magnificat en het Te Deum en brachten er schaamtelooze woorden bij, zich aldus even hatelijk makend wanneer zij geestig willen zijn als wanneer zij ernstig zijn (N. T. Ephesiërs, V, 4). Hij verhaalt ons de geschiedenis van een monnik die, alhoewel zeer gehecht zijnde aan de ceremoniën, in tegenwoordigheid van een jongman grof onzedelijke zaken vertelt (Lingua, IV).

De oorzaak van deze wanorde was te zoeken in het gemis aan geloof, waarop de beroemde humanist meermaals de aandacht vestigt. In een brief aan Grunnius onder meer zegt hij dat er vele kloosters zijn waar men absoluut geen godsdienst meer kent, buiten de ceremoniën en den schijn. Het hoeft ons niet te verwonderen, zegt hij verder, dat allen die hun leven lang geen andere philosophie kenden dan de ceremoniën van den eeredienst, in wanhoop sterven (Coll. Het Godsdienstig maal).

Dit is gemakkelijk te verstaan, wanneer men maar even nadenkt over de wijze waarop in dien tijd soms kloosterlingen aangeworven werden ; Erasmus brandmerkt deze doenwijze in volgend gezegde : men zegt dat hij kruis of munt wierp om te weten of hij zou monnik worden ofwel of hij zich zou ophangen (Coll. Dial. van den Ouderling). Op het einde van de XV^de^ eeuw staan we met de kloosters in volle vervalperiode.

Een karthuizer legt hij zijn eigen geloofsbelijdenis in den mond : ik stel mijn betrouwen heelemaal in de zuiverheid der ziel en in Christus, en niet in een bepaalde kleederdracht, in een bepaalden levensregel of in verscheidene andere ceremoniën (Col. De Soldaat en de Karthuizer) en in een andere van zijn samenspraken staaft hij zijn meening door aanhalingen uit het werk van den H. Paulus (Het godsdienstig maal).

De dikwijls herhaalde critiek, die door Erasmus uitgebracht werd over de zeden der monniken in zijn tijd, valt meestal buiten ons onderwerp. Hij spreekt over hun onwetendheid en zegt dat, niettegenstaande er een tijd was dat de wetenschap alleen thuishoorde in de kloosterorden, deze orden hedendaags zich om niets anders meer bekommeren dan om geld en om zinnelijkheid terwijl de wetenschap overging tot wereldlijke prinsen en hovelingen (Ep. CCCCXVII aan Guildford). Sommige priesters kenden heelemaal geen Latijn en konden slechts met groote moeite de volkstaal lezen.

Hun gezichtskring reikte niet verder dan hun orde ; bij de monniken waren er zooveel partijen als vereenigingen : de Dominicanen twisten met de Franciscanen, de Benedictijnen met de Bernardijnen... iedere orde haat en veroordeelt de andere (Querela Pacis). De strijd tusschen

seculiere en reguliere geestelijkheid was niet minder heftig. Wanneer een pastoor van een parochie gehoord had, zoo vertelt Erasmus, dat een zieke zijn biecht gesproken had aan een Franciscaner, dan weigerde hij vlakaf hem het H. Oliesel toe te dienen of de Communie te dragen en zelfs hem op het gemeenschappelijk kerkhof te begraven, tenzij hij de biecht met eigen ooren gehoord had (Coll. De Begrafenis).

In zijn commentaar bij het N. T. komt hij hierop terug. De Observanten roepen dat de Christus niet bij de Conventueelen is, doch bij hen. De Jacobieten roepen : de Christus is hier doch niet bij de Augustijnen en zelfs de Benedictijnen roepen : de Christus is hier, maar niet bij de bedelorden. Kortom, al de orden roepen : de Christus is bij ons, maar niet bij de seculiere geestelijkheid (Math. 24/23). De Engelsche dichter Chaucer had reeds vinnig gespot met dit antagonisme tusschen de verscheidene geestelijke orden.

Allen leggen zij er zich met een zonderlingen ijver op toe, met de anderen niets gemeens te hebben wat hun levenswijze betreft. Zij beijveren zich niet om Christus te gelijken, maar alleen om aan elkaar niet te gelijken. Hun geluk doen zij grootendeels bestaan in de bijnamen die zij zich zelf geven. Zij hebben graag dat men hun den naam geeft van Cordelieren, Minderbroeders, Miniemen, Bullisten, Benedictijnen, Bernardijnen, Brigitten, Augustijnen, Wilhelmieten, Jacobijnen, precies of het niet genoeg was christenen genoemd te worden (Durand de Laur, II, blz. 297).

Vergeten wij nochtans niet dat hij in zijn jeugdwerk « De Contemtu Mundi » den lof maakt van het kloosterleven, terwijl hij in de inleiding van dit boek, die slechts later geschreven werd, het meerendeel der kloosters voorstelt als scholen van goddeloosheid, en dat, zooals M. Hyma deed opmerken, de scheldwoorden tegen de monniken die staan in het Antibarbarum van 1520, niet voorkomen in het afschrift van 1489, berustend in de bibliotheek te Gouda.

En elders, in een brief van 1533, gericht aan den monnik Emsted te Leuven, aan wien hij het werk opdroeg « De Verklaring.... in de Psalmen van Haymo », schrijft

hij : wie bemint deze menschen niet die, werkelijk dood voor de wereld, zich toegewijd hebben aan God, menschen waarvan het leven, waarvan de gesprekken zoodanig zijn dat niemand hen verlaat zonder zich beter te voelen, waarvan niemand eenige onaangenaamheid noch eenig bedrog vreest, die het geld beschouwen als een ijdele zaak en al wat zij hebben wegschenken aan de armen ». En de brief gaat op deze wijze voort. De ziel van den kloosterling moest volgens hem dood zijn voor alle aardsche verlangen.

Naar het schijnt had dit scherpe critiseeren van Erasmus en van zooveel anderen (Petrarca, Filelfo, Poggio, Valla, enz.) op het kloosterleven een weldoenden invloed ; wat Gent betreft zou dit ten minste het geval geweest zijn, zooals wij lezen in een brief dien Loevinus Ammonius in 1529 naar Erasmus schreef. Omtrent het midden van de XVI[de] eeuw werd de kerkelijke hierarchie van hoog tot laag gezuiverd van onkruid. Dit was trouwens het werk waaraan Julius II en Adrianus VI hun beste krachten wijdden.

In al de graden van de hierarchie waren er talrijke en ernstige misbruiken bij de geestelijkheid en dit werd verklaard op het congres van Bazel in 1433. Erasmus spreekt ook over het volgende, dat zeer kenmerkend is voor een tijd toen alles voor geld gekocht werd. Een Duitsch bisschop zegde in het openbaar, dat in een enkel jaar elf duizend priesters zich bij hem aangeboden hadden om de voorgeschreven belasting te betalen voor de vrouw waarmede zij leefden en voor elk kind dat zij van haar hadden (Ep. IX, blz. 401). De toelating om vleesch te eten op de vastendagen werd maar alleen gegeven op voorwaarde dat men de pauselijke bul kocht, enz. Pater Lefèvre, een der medewerkers van den H. Ignatius van Loyola, drukte zijn verwondering uit over het feit dat er niet meer ketters waren, gezien het schandalig leven der geestelijkheid in zijn tijd. Een Duitsch schrijver, tijdgenoot van Erasmus, zegt dat de monniken wolven zijn, die zich verborgen houden onder een schaapsvacht. Het zou nochtans onvoorzichtig zijn al te veel te generaliseeren.

Satiren tegen de kloosterlingen.

Caricaturen en satiren gericht tegen de geestelijken, werden in dien tijd bij de vleet aangetroffen. Het volk heeft dit trouwens op onze dagen nog niet heelemaal vergeten. In zijn Colloquia spreekt Erasmus over verscheidene schilderijen : de eene stelt een preekende vos voor, terwijl achter hem een gans staat met rond den nek een monnikskap ; de andere een wolf die de absolutie geeft en onder wiens kleederen wij een stuk schaapsvel zien uithangen ; een

De preekende vos. Satire op de monniken en Vlaamsch spreekwoord : *Als de vos de passie preekt, boer past op uw ganzen.* Gestoelte te Walcourt, XV^de^ eeuw, geteekend door Maeterlinck in « Genre satirique, fantastique et licencieux dans la sculpture flamande et wallonne ».

derde eindelijk een aap in franciscanerpij, die een zieke berecht met het kruis in de eene hand en de beurs in de andere (de rijke Bedelaars).

Deze parodie doet ons denken aan den Reinaard, waar, onder zinnebeeld van vos en wolf, met soms ongehoorde vinnigheid de ondeugden die de Kerk bezoedelden gegeeseld werden : de onwetendheid, de luiheid, de losbandigheid van priesters en monniken, de hebzucht en de simonie van de hoogere geestelijkheid (Petit de Julleville, Litt. Franç. II, blz. 36).

De vos, gekleed als monnik en predikend voor de hennen, komt dikwijls voor in de profane beeldhouwkunst. Dit onderwerp vinden we o. m. terug te Walcourt (XV^{de} eeuw) en te Amiens ; soms is de vos zelfs gekleed als een bisschop of als een gemijterde abt.

Ruwheid van het volk.

Zoo de monniken soms ruw waren bij de handelingen die het geloof van hen eischte, toch waren de boeren dit niet minder. Men oordeele bij hetgeen volgt. Versmaadt men God niet op dezelfde wijze als den schandelijksten mensch, den duim namelijk tusschen de twee vingers houdend ? (de Immensa Dei misericordia). Dit gebaar, dat vooral in Zuid-Europa verspreid was, heeft een ingewikkelde beteekenis en is terzelfdertijd magisch, onzedelijk en versmadend.

Dergelijke ontheiligingen kwamen veelvuldig voor. Dit hoeft ons niet te verwonderen, als we slechts even nadenken over de losbandigheid waarmede het meerendeel der groote godsdienstige plechtigheid gepaard gingen. Chastelain, de Bourgondisch-Vlaamsche schrijver uit het midden der XV^{de} eeuw, zegt dat de deelnemers aan processiën al schertsend en lachend vooruitgingen, dat zij op schaamtelooze wijze rondkeken en aan niets anders dachten dan aan drank en aan zingenot. Dezelfde schrijver zegt dat, op de kermis te Houthem, waar de Gentenaars naartoe gingen, al de dragers van het reliekschrijn van Sint-Lieven dronken waren. De processiën waren maar al te dikwijls weinig stichtelijke plezierreisjes.

Volksliteratuur.

Heeft Erasmus geput uit de volksliteratuur van zijn tijd ? We kunnen moeilijk aannemen dat hij, die zoo aandachtig de zeden van zijn tijd gadesloeg, geen gebruik zou gemaakt hebben van de destijds in omloop zijnde verhalen. Langen tijd boeiden hem de spreekwoorden en in zijn werk treffen wij er dan ook een mooie verzameling van aan.

Heeft hij volksvertelsels overgenomen ? In de meeste gevallen is de ontleening moeilijk na te gaan, want Erasmus heeft ze vervormd tot letterkundige werkjes en geeft nooit

een bron aan. M. Heltzel slaagde er nochtans in een dezer ontleeningen op te sporen in de Samenspraak « De verdrietige Vrouw » (1). We hebben hier de geschiedenis van een edelman die, op jacht zijnde, een meisje ontmoet, de dochter van een oud vrouwtje, waarop hij smoorlijk verliefd wordt. Terwille van haar bracht hij, onder voorwendsel dat de jacht dit eischte, vaak den nacht buiten de echtelijke woning door. Zijn vrouw kreeg argwaan en ging in 't geheim de wegen van haar man na. Aldus komt zij achter de waarheid, zonder dat Erasmus ons kan zeggen hoe. Ze begeeft zich naar de eenvoudige woning van het meisje waar er geen meubels zijn, doch alleen naakte wanden. Dan zorgt zij voor het noodige om het huis netjes in orde te doen brengen. De man, getroffen door deze zielegrootheid, keert weder onder het echtelijk dak.

De volksvertelsels spreken ons van een man die verliefd werd op een wilde vrouw, die in den grond holen maakte waarin zij sliep ; hij werd haar minnaar. Dikwijls sliep hij buitenshuis tot zijn vrouw hem begon op te zoeken. Evenals in de Samenspraak is de vrouw edelmoedig en stuurt de wilde vrouw haar verliefde naar zijn wettige echtgenoote terug. In sommige versies is er sprake van een boer, in andere van een burgemeester of een graaf. Hetzelfde onderwerp wordt opnieuw behandeld in het boek « Le Livre du Chevalier de la Tour », geschreven in 1371-1372 en werd tijdens de Renaissance zeer populair in Frankrijk en in Duitschland. Daar eveneens is de echtgenoote buitengewoon edelmoedig, doch het verhaal, in zijn geheel beschouwd, is eerder fantastisch getint.

Het verhaal keert onder een nog meer populairen vorm terug in de Ménagerie de Paris, verschenen omstreeks 1393. Hier zegt men eveneens dat er in de woning der vrouw niets voorhanden is en dat er slechts zeer armoedige meubels staan. De echtgenoote versiert ook het huis en het verhaal eindigt met de gewone zedeles.

Dit vertelsel werd overgenomen en naverteld door verscheidene Italiaansche en Engelsche schrijvers.

---

(1) Traces of a Wildfrau Story in Erasmus. (Philological Quarterly. Iowa, 8bre 1929).

Vullen wij deze studie van M. Heltzel aan, met te zeggen dat dit thema insgelijks door de Slaven gekend is. De Goralen spreken over wilde vrouwen met lang golvend hoofdhaar (iets van groot belang in sommige Westersche versies), met een harig lichaam en overgroote borsten. Zij rooven de kinderen om de hunne, die afstootelijk zijn, te vervangen. Bij de Slowenen zijn ze wat handelbaarder en ook vriendelijker (z. von Hellwald. der Welt der Slaven, blz. 361). In Nederland vooral verwarde men dikwijls de « wilde » vrouw met de « witte » vrouw.

Over dit onderwerp bestaat er een gansche literatuur. Misschien is het niet van belang ontbloot, hier even te herinneren aan hetgeen in Tyrol verteld wordt. De « Salgfraülein » zijn kinderen van Adam die ontvangen werden vóór den zondeval en die nog steeds de oorspronkelijke onschuld bezitten ; dit is de reden waarom zij zich moeten schuil houden in bosschen en grotten, ten einde alle aanraking met het bedorven menschdom te vermijden. Met wortels van kruiden bereiden zij de fijnste gerechten, hun huisdier is de kemel ; zij voelen koude noch warmte (Simrock, Deutsche Mythologie, blz. 371).

In nog andere werken maakt Erasmus gebruik van traditioneele fabels en vertelsels. Dit is bv. het geval wat den kever betreft, waar hij een oude fabel van Esopes overneemt om gemakkelijker de tirannieke macht der vorsten te bestrijden. Kever en arend zijn namelijk in strijd, en terwijl de verteller over laatstgenoemden vogel spreekt, bestrijdt hij hevig de dwingelandij en zegt hij dat de goede koningen alleen bestaan in de droomen van dichters en wijsgeeren.

Wat Erasmus zegt over het ontstaan van zijn Lof der Zotheid is een verzinsel, zooals Emerton dit terecht opmerkt. Ongetwijfeld kende Erasmus het werk van Seb. Brant « Narrenschiff » dat in 1494 uitgegeven werd en dat zooveel navolgers vond in Duitschland, Engeland en Frankrijk (de Belg Badius schreef er een vervolg op). Hij citeert trouwens den naam van dezen schrijver in een brief aan J. Wimphelingus ; Brant was een studiemakker van Reuchlin en hij verbeterde uitgaven van Fröben, Erasmus' uitgever. In betrekking hiermede is het wellicht belangwekkend te onderlijnen dat de eerste Fransche uitgave van den Lof der Zotheid geïllustreerd werd met 23 platen uit de « Nef

des Fous ». Zeer waarschijnlijk is het dat het « Narrenschiff » Erasmus beïnvloed heeft, wat ons toelaat zijn werk te beschouwen als behoorend tot een heele reeks geschriften die de gebreken van de toenmalige maatschappij hekelden : de « Chant du Mensonge », de « Filet du Diable » en de « Sotties », dit hekelend narrenspel, die nog veel voorkwamen in het begin van de XVI^{de} eeuw. Deze geest vinden we trouwens reeds vroeger, in de Middeleeuwen, toen voortdurend de zeden van dien tijd in kluchten en andere satiren gehekeld werden ; citeeren wij daarenboven voor Frankrijk in de XIII^{de} eeuw de « Bible Guyot », de « Besant de Dieu » en Rutebeuf.

M. de Vocht heeft gewezen op de groote gelijkenis die er bestaat tusschen een der Samenspraken πτψχολογιϐ en de Chanouns Yeman uit de Canterbury Tales van Chaucer. Een andere Samenspraak, Alcumistica, herinnert ons aan dezelfde vertelling van Chaucer. De bron der Chanouns Yemannes is niet gekend, doch het staat vast dat Chancer veel ontleend heeft aan de verhalen die in Engeland, Italië, Frankrijk en Vlaanderen in omloop waren. Dat Erasmus Chaucer gelezen heeft is niet zeker, doch zonder eenigen twijfel heeft hij veel genoegen geschept in het afluisteren van deze vermakelijke en satirieke vertelsels, in dewelke hij zoo treffend zijn eigen opvattingen weerspiegeld vond.

De Samenspraak *absurda,* een opeenvolging van ongewone vragen en antwoorden, doet ons denken aan een oud populair genre, in den aard van Klaas en Jan dat in Holland verteld werd, van de leugenaarsliedjes en -vertelsels, enz.

Het verpersoonlijken van de Zotheid die predikt, behoort eveneens tot de volkstraditie van dit tijdvak. Aldus spreekt M. Conway over een houtgravure, uittreksel uit een incunabel uit de XV^{de} eeuw, waarop de Leugen voorgesteld wordt als een vrouw, die van op het spreekgestoelte les geeft aan enkele leerlingen die de school der ondeugd volgen. In de XV^{de} eeuw waren de allegoriën op deugden en ondeugden van den tijd aan de orde van den dag.

Het gebed van de non, die de H. Maagd aanroept op het oogenblik dat zij zich prostitueert, is wellicht een herinnering aan een der mirakelen van Onze Lieve Vrouw, zoo talrijk door Gautier de Coïnci in het begin van de XIII^{de} eeuw verzameld.

Aflaten.

Het verleenen van aflaten in de kerk klimt op tot aloude tijden. In den beginne waren het slechts verzachtingen voor openbare boeteplegingen. De doenwijze die echter ten tijde van de Hervorming afgekeurd werd, vond haar oorsprong in den gekenden beslissingsbrief Unigenitus van Clemens VI. Het was, zoo zegt M. Pastor, een handelsverrichting geworden of, met andere woorden, een echte simonie.

Paus Leo, die bij zijn kroning de schatkist van den Heiligen Stoel ledig vond en toch grootsche en veel geld vereischende plannen wilde doen uitvoeren, dreef den verkoop der aflaten tot het uiterste. Erasmus heeft deze niet veroordeeld, doch hij had een afkeer van de schaamtelooze wijze waarop ze gekocht en verkocht werden (Drummond, II, blz. 138). De Roomsche Curie, schrijft hij in een brief aan Colet, heeft alle schaamtegevoel afgelegd. Wat is er toch schaamteloozer dan deze voortdurende aflaten ? Thans is het voorwendsel de oorlog tegen de Turken, alhoewel de eigenlijke reden te zoeken is in het feit dat men de Spanjaarden uit Napels wil verdrijven (Maart 1518). In den Lof der Zotheid noemde hij de aflaten de misdaad der valsche kwijtscheldingen, in de Ratio sue Methodus compendio perveniendi ad veram theologiam, zegt hij dat de Paus met aflaten te verkoopen niet in het zuiverste gedeelte van zijn sfeer is. Dikwijls komt hij op dit onderwerp terug, evenals vele zijner tijdgenooten. In de godsdienstige Bedevaart vraagt hij zich spottend af of er in het Vagevuur ook bij dagen geteld wordt ?

Veel aflaten waren overdreven. Sommige aflaten van de H. Maagd waren, naar het zeggen van Wier, in het leven van den H. Franciscus, zoo doeltreffend voor de straf en de schuld dat alle zaken in de kerk vergeven werden, zelfs al had men alle menschen gedood. Erasmus van zijn kant had critiek uitgeoefend op de overdreven waarde die door het volk aan de aflaten gehecht werd (Brief aan J. Laurens, 1522).

De werken van barmhartigheid zijn beter dan de aflaten, doch met dit te zeggen veroordeelt men de aflaten en handelt men zekerder volgens den geest van Christus (Brief aan P. Voltz, Augustus 1518).

In betrekking hiermede herinneren wij aan het feit dat de theoloog P. d'Ailly (XIV^de^-XV^de^ eeuw) vroeg, dat men uit de Kerk de aflatenpredikers zou verdrijven die haar bezoedelen en belachelijk maken.

Erasmus zegt dat er menschen zijn die de pauselijke aflaten zoodanig aanprijzen, dat men voelt dat er oneerlijke winst in het spel is (Ratio sue Methodus compendio, enz.). Zeker is het dat er veel misbruiken voorkwamen bij hen die het geld der aflaten inzamelden, van Tetzel namelijk die door Luther zoo vinnig gehekeld werden ; van den anderen kant dient er gezegd te worden dat ook het doel der aflaten, van godsdienstig standpunt uit beschouwd, niet steeds door de critiek gespaard werd. Wijzen wij op het geval dat zich voordeed ten tijde van Erasmus zelf. In 1515 gaf Leo X aan Karel V het recht in de Nederlanden een aflaat te laten prediken met het doel geld te verzamelen om de zeedijken van deze provinciën in orde te brengen : het derde van de aldus verzamelde aalmoezen zou nochtans aan den Paus ten goede komen. Adriaan van Utrecht, de toekomstige Paus Adriaan VI, werd benoemd tot betaalmeester van dezen aflaat. Dit heeft veel stof tot critiek opgejaagd (Rev. Hist. Ecclés. t. XIV, blz. 859).

De kwestie der aflaten werd dikwijls slecht uitgelegd door het volk, dat niet wist dat een aflaat nooit de tijdelijke straffen vergeeft die verschuldigd zijn voor reeds vergeven zonden en dat hij nooit de zonden vergeeft wat de schuld zelf betreft.

Enkele andere folkloristische aanteekeningen.

Sommige lieden meenen dat zij niet van een ziekte zullen verlost worden zoo zij geen dominicanerpij aantrekken. Een andere verlangd met een dergelijk kleed begraven te worden. Dit is allemaal bijgeloof zegt Erasmus (Coll. De rijke Bedelaar).

De kap van den H. Franciscus, in een bed geplaatst, verjaagt luizen en vlooien (Modus Orandi).

Zoo de klopper van een deur omwonden is met een witten doek, dan is dit een teeken dat in dit huis een kraamvrouw is (Coll. De kraamvrouw). Een der gebruiken die voor doel hadden alle gerucht te vermijden dat aan de kraamvrouw zou kunnen schaden.

Er zijn er die een kaars aansteken ter eere van den H. Hieronymus, om iets wat verloren is weer te vinden (Durand de Laur, II, blz. 291). (Op vele plaatsen wordt de H. Antonius in dit geval aangeroepen).

Te Siëna woonde Erasmus een eigenaardig stierengevecht bij op de Piazza del Campo, de gewone vermakelijkheid in dit jaargetijde. Tegenover den stier werden machines gesteld die den vorm hadden van allerlei dieren en die in beweging gebracht werden door mannen die er in opgesloten zaten (20 Februari) (Nichols, I, blz. 453). Stierengevechten waren geen zeldzaamheid in Italië en zelfs niet in de pauselijke stad.

Men bad den H. Rochus om een leven zonder ziekte (Enchiridion) en het bekijken van het beeld van Sint-Job behoedde voor jeukingen (id.).

Dagelijks bekeek men het beeld van den H. Christophorus om een goede dood te sterven (Ratio sue methodus compendio). Het zien van een beeld van den H. Christophorus beschermt tegen een schielijke dood. Daarom werden er zulke reusachtige beelden van dezen Heilige geplaatst in de kerken van Auxerre, van Erfurt en in Notre-Dame te Parijs.

Sommige Duitschers hebben nog steeds de gewoonte op feestmalen of soortgelijke samenkomsten een persoon uit te noodigen die goed ter taal is en die de gasten kan vermaken door zijn spot of zijn geestige zetten ; zich hierom kwaad maken zou zeer onbeleefd zijn.

In Brabant kan er niets gedaan worden of er moet eten bij zijn. Erasmus beoordeelt trouwens de Brabanders, voor dewelke hij een zekere genegenheid voelt, op een zeer juiste wijze in zijn Lof der Zotheid.

Hij noteert eveneens de dronkenschap der koetsiers. Men moet vroeg uit de veeren, zegt hij, om een nuchteren (Hollandschen) voerman te vinden (Coll. Dial. van den Ouderling).

Hij herinnert ook aan den slechten naam dien de molenaars in dien tijd hadden (de Puritate), toen men zegde altijd zeker te zijn een dief aan te treffen in de huid van een molenaar.

In zijn paraphrasen van Marcus (V. 35) hekelt Erasmus de onzinnige begrafenisplechtigheden uit zijn tijd.

Men huurt lieden die doen alsof zij weenden, die huilen dat hooren en zien vergaan, die hun (dikwijls valsch) hoofdhaar uitrukken, die op hun borst slaan en hun wangen kwetsen, die zinlooze woorden uitkramen. Men biedt het lijk melk aan om de ziel die er rond zweeft aan te lokken. Men roept hem dikwijls bij zijn naam : Kom terug Filip, wees nog steeds een der onzen Filip. Zij verwijten het lichaam van den overledene. Zij vragen aan den doode waarom hij hen verlaten heeft, waarom hij hen allen van droefheid wil doen sterven. Niets ontbrak u om vroolijk te leven. zoo roepen zij, noch geld, noch adel, noch eer, noch schoonheid, noch jeugd. Hoe wreed zijt gij ten onzen opzichte en hoe ellendig zijn wij. Daarenboven zijn er ook de

De begrafenis, naar Hans Burghmair (1473-1531) : De Petrarca « Trotspiegel », 1620.

trompetters die voorop gaan en ook de zangers die hun nuttelooze gezangen uitgalmen voor een doode die hen niet hoort, allemaal zaken die de droefheid nog vergrooten in plaats van ze te verminderen. Voeg hierbij dan nog de processie der in 't zwart gekleede rouwdragers. Sommigen leiden ook paarden die kleeden dragen waarop het wapen van den overledene voorkomt en wier hals vastgebonden is aan hun knie, zoodat zij met den kop gebukt gaan precies of zij naar hun meester zochten die ter helle gevaren is. Dit alles, zegt Erasmus, past niet voor christenen ; jammer genoeg bepaalt hij de plaats niet waar hij deze plechtigheid zou gezien hebben.

In zijn Ecclesiasticus hekelt hij de Brabantsche predikers, die de gewoonte hebben hij hun sermonen Fransche of Latijnsche zinsneden te gebruiken, die toch feitelijk verloren zijn voor hen die deze talen niet verstaan.

Erasmus gaf aan de vrouw van een zijner vrienden een ring die gewijd was door den koning van Engeland en die beschermde tegen stuipen. De koningen van Engeland en Frankrijk genazen de kliergezwellen (scrofula) door het opleggen der handen. Later konden de Engelsche vorsten de gezondheid weergeven aan de epileptici en ook de pijnen in de spieren verzachten door middel van ringen die zij gewijd hadden (cramp-rings). De grootste geleerden, zelfs deze op het vasteland, geloofden er aan.

Besluiten.

Om Erasmus wel te begrijpen, deze groote figuur die zulk een belangrijke rol speelde op maatschappelijk gebied, is het noodig én zijn tijdvak én zijn milieu te kennen. Toen hij op het tooneel verscheen begon het onderwijs zich te verspreiden, vooral onder de burgerij. Het schoonheidsgevoel in leven en dingen kreeg een nieuwen stoot en dit gaf aanleiding tot het ontstaan van een breeder opgevatte en practischer moraal en ook van een vormenaesthetica. Zoo wij de moraal beschouwen als zijnde het aesthetisch gevoel van het leven en van de sociale betrekkingen, dan was Erasmus voorzeker een moralist. Hij voelde zich aangetrokken door een menschelijk ideaal en hij beoordeelde het leven van zijn tijd niet als logicus, doch krachtens een intuïtie, een verfijnden smaak die hem alles deed veroordeelen wat er hem brutaal en barbaarsch in voorkwam. Dit was het eveneens wat hem leidde bij het schrijven van zijn werken, waarbij hij steeds keurigheid en harmonie betrachtte.

Evenmin als de andere humanisten was hij noch wijsgeer, noch opbouwer, doch op de eerste plaats letterkundige en kunstenaar. Hij hekelde en bespotte alles wat hem tegen de borst stiet, alles wat ruw en valsch was. Hij schreef het met durf en tact omdat het in zijn natuur lag schrijver te zijn, evenals anderen als schilders of musici geboren worden. Al de sociale en godsdienstige problemen

van zijn tijd maakten zijn belangstelling gaande en hij onderwierp ze aan zijn verfijnde en dikwijls bijtende critiek. Hij bestreed de misbruiken bij de burgerlijke overheid en ook deze die hij vaststelde in de Kerk en het is vooral op dit laatste gebied dat zijn activiteit een onpartijdig oordeel vergt.

De gedachte aan een godsdienstige hervorming, die reeds verscheidene eeuwen gevraagd werd (door den H. Bernardus namelijk) en die met zooveel kracht op den voorgrond trad in het begin van de XV^de^ eeuw op de algemeene conciliën van Konstanz en van Bazel, liet haar werking een weinig gevoelen in Frankrijk, onder Karel VII, doch was heelemaal vergeten geraakt onder Lodewijk XI. De kwestie kwam opnieuw te berde bij de Algemeene Staten in 1483 ; men vroeg dat de conciliën van Bazel en van Konstanz zouden toegepast worden en deze vraag werd gesteund door het concilie van Sens in 1484. Dit was ook het programma dat opnieuw door de humanisten opgenomen en door Erasmus met vuur verdedigd werd.

Niet alleen de inrichting der kerk en het slecht gedrag van sommige harer waardigheidsbekleeders werden aan een strenge critiek onderworpen, doch ook de traditioneele leer werd onderzocht. Men vorschte na welke eigenlijk de leer van Christus was en wat de menschen er, terecht of ten onrechte, bijgevoegd hadden. Men wenschte een terugkeer naar het geloof uit de eerste tijden, naar de leer der Apostelen, heerschende gedachte in de XV^de^ eeuw, en men begon met een critisch onderzoek der teksten. Op dit gebied mag het werk van Erasmus reusachtig en vruchtbaar genoemd worden ; zijn fijnzinnigheid leidde hem dikwijls veel verder dan de geleerdheid van zijn tijd ooit vermoedde.

Dit alles nochtans, ik herhaal het, was de uiting van de activiteit van een kunstenaar en van een geletterde met keurigen smaak. Zijn arbeidsveld was zijn geschreven werk ; hij was al te fijngevoelig, al te redelijk om door geweld en strijd willen op te dringen wat zijn aesthetisch ideaal hem ingegeven had, want deze middelen zouden regelrecht in strijd geweest zijn met dit ideaal zelf. Het humanisme zou trouwens, na de scheiding tusschen cultuur en volk voltrokken te hebben, het volk waarmede het

geen rekening hield, onlogisch met zichzelf geweest zijn zoo het beroep gedaan had op de brutaliteit en op het geweld die het als barbaarsch verstiet. Dit is ook de reden waarom Erasmus zich niet kon aansluiten bij Luther, alhoewel hij met kracht groote hervormingen eischte in de kerk waartoe hij behoorde en van dewelke hij zich logisch ge-

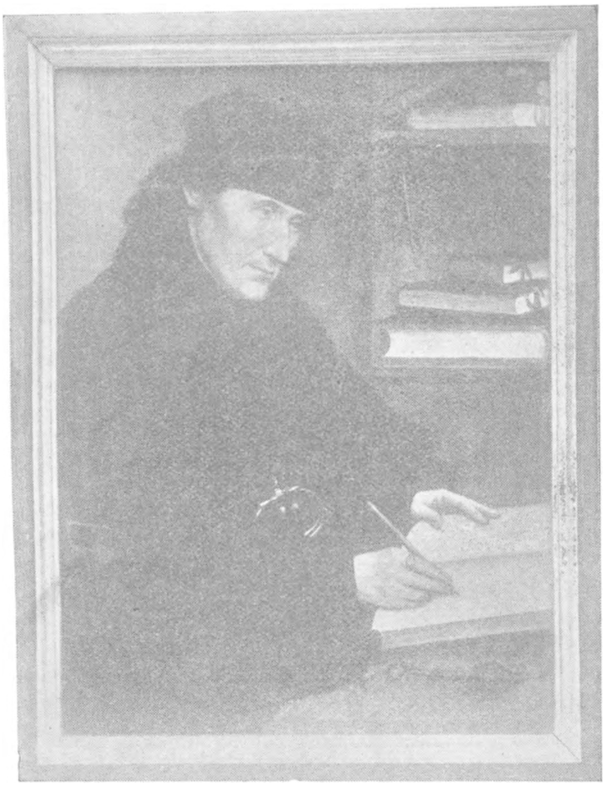

Erasmus, naar Quinten Metsys.

sproken niet kon scheiden, daar het zijn ideaal was de christenheid te hervormen. Van den anderen kant geloofde het humanisme ook nog dat een idee zich zal doen gelden, alleen door het feit dat zij schoon en waar is. Alles behoorde tot het gebied der ideeën en daar juist lag het zwak punt van het humanisme, daarom was zijn streven kunstmatig en was het tot een spoedig verdwijnen veroordeeld.

Daar is de reden te zoeken waarom er zoovele voor ons aanstootelijke afwijkingen zijn tusschen het leven van Erasmus en zijn letterkundig werk. De pas opkomende ideeën hadden het leven nog niet doordrongen en hadden dit ook niet kunnen doen. De dwang die het beheerschte zou dit trouwens radicaal belet hebben. Slechts met de uiterste voorzichtigheid mochten de critische en baanbrekende ideeën geuit worden en dit kon zelfs nooit zonder gevaar geschieden, gezien de dwingelandij van kerkelijke of burgerlijke overheden en de uitgesproken vijandigheid der Faculteiten van Godgeleerdheid. En al was Erasmus nog in vele opzichten een kind van zijn tijd, toch mogen wij niet vergeten dat hij een baanbreker was in een nietbegrijpende, fanatieke en vijandige wereld. Dikwijls, schijnt het ons, deinsde hij terug voor zijn eigen gedachten en durfde hij er de logische gevolgtrekkingen niet uit afleiden noch ze toepassen. Hij was een tegenstander van alle dogmatiseeren en de nauwkeurige uitdrukking der waarheid scheen hem een moeilijke taak.

Er dient nochtans erkend te worden dat Erasmus, beschouwd als denker, dikwijls den moed van zijn ideeën had, doch den moed van een man van de studie en van een kunstenaar die door twijfel en critischen geest beheerscht wordt, zelfs tegenover zijn eigen werk. Het zou onrechtvaardig zijn van hem de vastberadenheid van een strijder, van een oproerling, van een mysticus of van een dogmaticus te eischen, doch zijn leven was nochtans een strijd tegen de barbaarschheid op letterkundig gebied, in de Kerk en in de Maatschappij (Reitsma). Dit alles is het wel wat bevestigd wordt door de studie van de folklore in het werk van Erasmus. Hij keurde af wat verouderd en barbaarsch was en geen spot was hem hier te bitter. Zijn wijsgeerige critiek was echter onvoldoende en al te oppervlakkig om den grond van de kwestie zelf aan te raken, om al de problemen te analyseeren en vooral om een ingrijpende verandering te brengen in de voorvaderlijke gebruiken van het dagelijksch leven. Men moet nochtans toegeven dat Erasmus den weg gebaand had. Op verstandelijk gebied en ook wat de moraal betrof was hij verder gegaan dan het meerendeel van zijn tijdgenooten, zelfs van geletterden

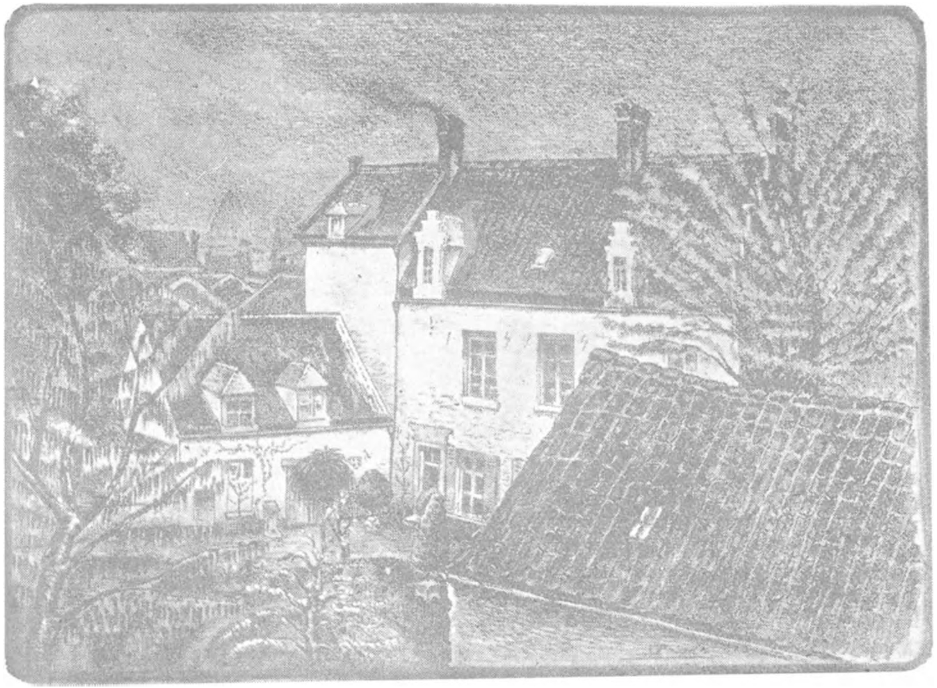

Het Erasmushuis te Anderlecht alvorens het gerestaureerd werd.
(Geteekend door Fryadt).

en van personen die met meer revolutionnaire gevoelens bezield waren dan hij, en zijn werk was het vertrekpunt voor de gedachtenstrooming die zich in den loop der volgende eeuwen ontwikkelde.

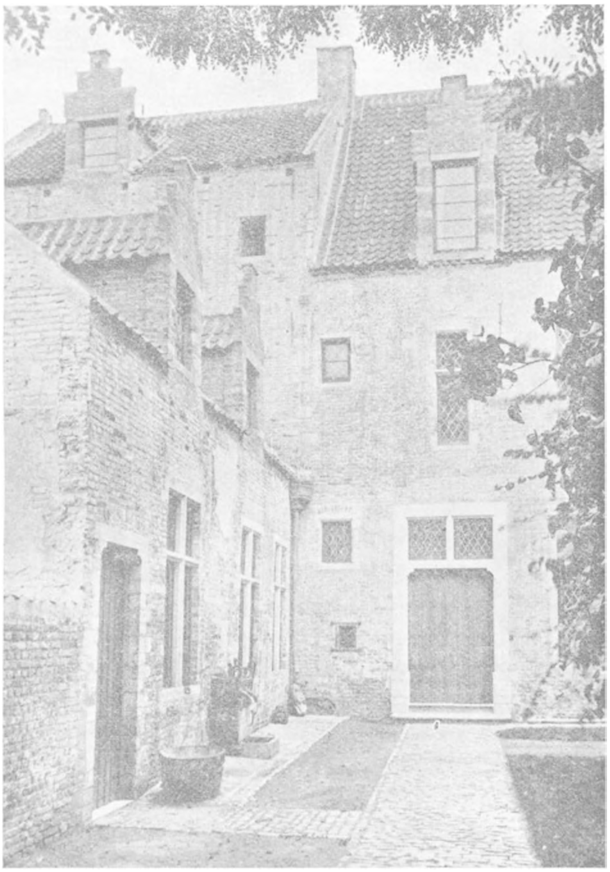

Hoofdingang van het gerestaureerde Erasmushuis te Anderlecht.

Onze folkloristische studie zou ook andere gebieden kunnen betreden hebben. Wij hadden ons kunnen bezighouden met de spreekwoorden die buitengewoon talrijk in het werk van Erasmus voorkomen en ook met den traditioneelen kant van zijn wetenschap. De spreekwoorden heb ik onverlet gelaten, omdat dit onderwerp reeds behan-

deld werd door M. W. H. D. Suringar (1) en omdat ik meen te weten dat een Belgisch geleerde zich op dit oogenblik met deze kwestie bezighoudt. Wat de wetenschap betreft, heb ik in het werk van den humanist niets aangetroffen dan herhalingen van bijgeloovigheden en opvattingen der Ouden ; Erasmus heeft zich trouwens nooit beziggehouden met natuurwetenschappen.

PAUL HERMANT.

(1) Erasmus over Nederl. spreekwoorden en spreekw. uitdrukkingen van zijnen tijd (Utrecht 1873).

Folkloristische Thesen.

Wij zullen hier thans nog geen verslag uitbrengen over de activiteit van de talrijke wetenschappelijke congressen die in 1935, ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling, te Brussel samenkwamen. De Folklore kreeg hier wel de plaats die haar toekwam, doch wij zullen wachten op het verschijnen der Verslagen, en niet alleen op ons geheugen vertrouwen, ten einde geen missingen te begaan of sommige zaken te vergeten.

Een algemeene indruk kan echter gegeven worden.

Zoo men zich mag verheugen over een talrijke opkomst der deelnemers, zoo men mag tevreden zijn over het groot aantal en over de waarde der aangeboden mededeelingen, dan mag men zich toch ook afvragen of een Congres, zooals het thans opgevat wordt, wel veel aarde aan den dijk brengt en of er niets zou kunnen gedaan worden om het meer vruchten te doen afwerpen. Het is hier de plaats niet om uitspraak te doen over de techniek zelf der Congressen, doch, steunend op de ondervinding die wij opdeden door onze deelname aan de afdeelingen voor Folklore, weze het ons toegelaten enkele opmerkingen te maken.

Wat wordt er feitelijk gedaan op een afdeeling van een Congres ? Twee uur zitting 's morgens en soms ook twee 's namiddags. Dit gebeurt gedurende twee à drie achtereenvolgende dagen. Voor elke zitting staan er op het programma vier tot zes mededeelingen over onderwerpen van soms zeer uiteenloopenden aard. Zonder overgang wordt telkens een nieuw vraagstuk te berde gebracht.

Principieel wordt elke mededeeling gevolgd door een bespreking. Zelden valt het echter voor dat een bespreking plaats heeft. De voorzitters moeten er immers voor zorgen dat het programma van elke zitting afgewerkt worde en dan is het gemakkelijk te begrijpen dat er gewoonlijk geen tijd overblijft. Verder hebben ook de toehoorders, die gewoonlijk niet of slechts onvoldoende weten waarover het

gaat, de noodige stukken niet gereed om eventueel doeltreffend tusschen te komen. Het Congres is dan alleen dus nog een opeenvolging van lezingen. Als er zooveel specialisten samenkomen, zou dan van deze gelegenheid geen gebruik dienen gemaakt te worden om de betwiste punten van hun wetenschap te bespreken. Feitelijk zijn er in elke wetenschap vraagstukken die door de zoekers op verschillende, soms op tegenstrijdige wijze opgelost worden. Zijn het deze vraagstukken niet die op de dagorde van de Congressen zouden moeten voorkomen en waarover er alleen zou mogen gediscussieerd worden ? Zou er aldus op deze groote bijeenkomsten geen nuttiger werk verricht worden ? De punten waarover men akkoord geraakt zouden door een soort besluit vastgesteld worden. De punten waarover men het niet eens was zouden met de er bij behoorende opvattingen genoteerd worden en zouden het programma uitmaken voor het volgend Congres. Intusschen zouden deze punten onvermijdelijk de aandacht der zoekers trekken. Op deze wijze zou een Congres veel doeltreffender zijn. Een proeve van een dergelijke inrichting werd geleverd door de Folklore-afdeeling van het Internationaal Congres voor Anthropologie. Een reeks thesen werd er besproken en de zoekers werden verzocht er ernstig over na te denken. Wij ontkennen niet dat wij tamelijk sceptisch staan tegenover den uitslag van deze proefneming, maar zij zal toch de verdienste hebben van een pogen om de Congressen vruchtdragender te doen zijn. Men zal toch wel moeten bekennen dat de aangeboden verslagen (zonder onderling verband), hoe interessant ook, toch eerder artikels voor tijdschriften zijn, die beter door eenieder afzonderlijk, met kalm hoofd zouden gelezen en overwogen worden.

Hier volgt de verklarende nota die de reeks thesen, aangeboden op de Folklore-afdeeling van het Internationaal Congres voor Anthropologie, voorafging :

(Verklarende Nota).

Een groep Belgische folkloristen is van oordeel dat de Congressen voor de deelnemers niet alleen een gelegenheid mogen zijn om de uitslagen van hun ontdekkingen of van hun persoonlijke opzoekingen kenbaar te maken, doch

ook om de algemeene vraagstukken van hun wetenschap onder elkaar te bespreken, om een soort vertrekpunt te bepalen en om nieuwe richtingen te zoeken.

Om in deze leemte te voorzien werd door deze groep folkloristen een programma voorbereid, dat een richting aangeeft voor de folkloristische opzoekingen en waarover een bespreking gevraagd wordt. Wij denken er niet aan dit programma door het congres doen aan te nemen als een besluit, als een te volgen en niet te veranderen werkwijze die aan allen opgedrongen wordt.

Gezien den huidigen toestand van onze wetenschap is het onmogelijk door een Congres soortgelijke besluiten, die de deelnemers zouden binden, te doen afkondigen. Het programma in kwestie is slechts een opeenvolging van thesen, waarover allen grondig gelieven na te denken. Wij vragen een bespreking er van in den schoot der vergadering zelf. Wij vragen eveneens dat dit programma aan de belanghebbenden uit alle landen zou voorgelegd worden en dat het onderzoek er van eventueel bij een volgend Congres zou hervat worden.

Hier volgen de voorgestelde thesen.
Oriënteeringsprogramma voor de folkloristische opzoekingen.

1° — De folkloristische feiten zijn sociale feiten en dienen dan ook op dezelfde wijze als alle andere sociale feiten bestudeerd te worden.

2° — Bij het bestudeeren der eerste dient er evengoed als voor de tweede rekening gehouden te worden met al de invloeden van het milieu.

3° — Ze dienen bestudeerd te worden door rechtstreeksche waarneming, vooral in de levende werkelijkheid, en niet langer ze uitsluitend beschouwend als overblijfselen uit het verleden.

4° — Zoowel bij het wordingsproces van de individueele als van de sociale psychologie spelen zij een hoofdrol.

5° — Hun oorsprong en hun evolutie, dit wil zeggen hun opeenvolgende toestanden, dienen vervolgens geschiedkundig bestudeerd te worden.

6° — De vergelijkende methode, voor dewelke het overbrengen op kaarten de verspreidingszonen zal aangeven, zal nadruk leggen op de mentale gelijkvormigheid tusschen de bestudeerde volkeren.

7° — Daar wij thans beschikken over reeds talrijke, goed beschreven feiten, kunnen wij beginnen met het opsporen der gemeenschappelijke kenmerken, wat het begin zal zijn van het eigenlijk wetenschappelijk werk. Dit werk eischt het volgen van psychologische en sociologische methodes ; het leidt tot het nazien der hypothesen en baant den weg tot nieuwe synthesen.

8° — De neo-folkloristen — zij die deze werkwijze sinds lang reeds toepassen — streven bijgevolg naar :

a) het bestudeeren van de verscheidene stadia die het menschelijk denken doormaakte ; zij willen deze vergelijken met soortgelijke stadia uit het hedendaagsche leven.

b) het bepalen van de logische opvatting tot dewelke de vroegere en de huidige feiten behooren (analogische redeneering, animistische redeneering, wetenschappelijke redeneering).

c) het ontleden der verscheidene psychologische toestanden (het gevoel, de moraal, de kunst, het tragische, het komische enz.) in hun samenstellende deelen, wat toelaat deze toestanden psychologisch te rangschikken, ze te vergelijken met andere en hun veranderen vast te stellen naargelang de tijdvakken of de sociale milieu's.

d) het bepalen van de plaats en van de rol dezer feiten in de mentale en sociale omgeving der menschelijke groepeeringen ; het vaststellen der voorwaarden die dienen vervuld te worden voor den overgang van de eene omgeving tot de andere (volkeren, godsdiensten, standen, enz.) ; het opzoeken der redenen waarom bepaalde ideeën en opvattingen behouden blijven of vervormd worden.

9° — De huidige opzoekingen laten de neo-folkloristen toe te zeggen :

a) dat de folklore nog steeds leeft in alle sociale standen.

b) dat er in het verworven mentaal bezit der volkeren een vormelooze massa gedachten en beelden aanwezig is, waaraan de volkeren voortdurend ontleeningen doen wanneer hun individueele of sociale levensvoorwaarden veranderen.

c) dat gelijksoortige feiten niet noodzakelijk moeten doen besluiten tot een invloed van het eene volk op het andere, doch wel tot een zich bevinden in een gelijksoortig psychologisch of sociaal stadium dat tot deze gelijksoortige feiten aanleiding gaf.

Onderteekenden dit programma : M. Minnaert, Professor aan het Institut des Hautes Etudes te Brussel en Secretaris-generaal bij de Société Belge des Américanistes ; M. Fl. Mortier, Professor aan het Institut des Hautes Etudes en Ondervoorzitter bij de Koninklijke Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie te Brussel ; en schrijver van onderhavig artikel.

Op het Congres werd deze reeks thesen reeds besproken en de afdeeling besloot aan alle folkloristen het onderzoek er van te vragen voor het volgend congres.

Bij de sluitingszitting heeft M. Louis Marin, de werkzaamheden van het Congres samenvattend, gewezen op de doeltreffendheid van deze methode.

Wij verspreiden dan ook deze reeks thesen in de folkloristische milieu's. Wij verzoeken de tijdschriften er publiciteit aan te geven en een collectieve krachtsinspanning te beproeven.

Op dit Congres, bij dezelfde afdeeling, werd eveneens een vragenlijst aangenomen, opgesteld door M. Pelseneer. Deze heeft betrekking op de volksopvattingen betreffende de natuurverschijnselen. Wij beschikken thans niet over den tekst die op het Congres afgegeven werd, doch zullen hem hier overdrukken wanneer de teksten zullen uitgegeven zijn.

Geen enkele poging mag verwaarloosd worden om te komen tot een betere verstandhouding tusschen de specialisten, tusschen specialisten zelfs van aanverwante wetenschappen, en om de opzoekingen zoo volmaakt mogelijk te organiseeren.

A. Marinus.

Boekennieuws.

(België).

SANDER PIERRON. *Histoire illustrée de la Forêt de Soignes.* Aflevering 1 en 2, 64 blz. geïllustr. Uitg. Hansa, 259, Koninkl. str. Brussel.

De eerste twee afleveringen van de *Geïllustreerde Geschiedenis van het Zoniënbosch,* waarvan we reeds vroeger de uitgave aankondigden, komen daareven van de pers. (Voor nadere inlichtingen, zie Brab. Folkl., XIV[de] jrg., blz. 373).

Eerst en vooral een woord van lof voor de mooie uitgave. Dit werk zullen alle Brabanders, die houden van de schoonheid van hun prachtig bosch, willen bezitten. Zij die het grondig willen kennen, de geheimen van zijn verleden willen doorgronden, hebben slechts dit geleerde en tevens aangenaam opgestelde werk van M. Sander Pierron ter hand te nemen. Met welke belangstelling hebben wij deze eerste bladzijden gelezen, bladzijden die ons den oorsprong en de beteekenis van de namen der zoo dikwijls begane wegen brengen, die ons spreken over plaatsnamen die bij velen zoo verscheiden herinneringen doen wakker worden.

In de twee verschenen afleveringen zien wij hoe het eerste hoofdstuk, dat handelt over de geografie van het woud, inzet met geleerde toponymische opzoekingen, met beschouwingen over de perceelsgewijze verdeeling en eindelijk met de voorstelling der schilderachtige en rustige vijvers.

De rijke illustratie bestaat uit teekeningen van den schrijver, van Ad. Hamesse en van Henry Cassiers, en tevens uit reproducties van oude plannen en kaarten. Een buitentekstplaat in kleuren brengt ons een penteekening van den fluweelen Breughel : de priorij van Groenendaal.

Met ongeduld zal er naar het verschijnen der volgende afleveringen uitgezien worden. We moeten ons er over verheugen dat iemand een dergelijke onderneming durfde aanvatten, want om dit prachtig werk uit te geven moest men er waarlijk van overtuigd zijn dat de Brusselaars ten zeerste gehecht zijn aan hun bosch.

MICHEL LOUIS. — *Les légendes épiques carolingiennes dans l'œuvre de Jean d'Outremeuse.* Belgische Academie voor Fransche taal en letterkunde. Deel X der Mémoires, 432 blz., 1935.

Dit werk brengt een geslaagde rangschikking van de talrijke geschriften van Jean d'Outremeuse en verbetert ook tal van missingen die in betrekking hiermede begaan werden. Voorwaar

een nuttig werk, want hier wordt de oorsprong zelf van de Fran sche letterkunde aangeraakt, vooral in België, en ook de geschiedenis van de taal.

Dit boek is nog belangrijker wanneer men het uit folkloristisch oogpunt beschouwt, want een heele reeks legenden betreffende Ogier de Deen, de ware bestuurder van Frankrijk onder Karel den Groote, staan immers in verband met het werk van Jean d'Outremeuse. De werken van dezen ouden Luikschen schrijver dragen ook veel bij tot de kennis van de regeering van Karel den Groote zelf. Het doen en laten van Jean de Lanson, de legenden der Sarracanen, de Sarraceensche reuzen kregen eveneens een plaatsje in het werk van Jean d'Outremeuse.

Deze laatste schreef niet in het Latijn, zooals de kroniekschrijvers uit dien tijd, doch in de volkstaal en zijn werk was dan ook voor het volk bedoeld. Hij heeft bijgevolg rekening gehouden met den geestestoestand van zijn lezers en voor ons is dan ook het grootste nut van zijn werk gelegen in het feit dat het de psychologie van het volk uit dien tijd, niet van de elite, weerspiegelt. De geschiedschrijvers van taal of letterkunde weten dan ook niet goed hoe ze het voor hebben met die buitengewone mengeling van ware of mogelijke feiten en van onwaarschijnlijke, dikwijls zelfs onsamenhangende gegevens. De moderne critici houden zich bezig met het rangschikken van de werken in vooraf bepaalde categorieën, in letterkundige genres, terwijl wij, ten overstaan van bewust werk, eerder een opteekenen der verscheidene stadia van het menschelijk denken beoogen.

Le Graphisme et l'expression graphique. 226 blz. + illustraties in en buiten den tekst. Prijs : 25 fr., 91, Savojestraat, Brussel.

Dit is de titel van de verzameling voordrachten die gehouden werden ter gelegenheid van de Universitaire Week voor Opvoedkunde te Brussel. Deze « week » was heelemaal gewijd aan de studie van het kinderteekenen. Volgende lezingen dienen genoteerd te worden, daar zij nuttige inlichtingen kunnen verschaffen aan folkloristen en ethnografen : J. Leyder : Graphisme et magie chez quelques peuplades du Congo Belge ; A. Marinus : Intérêt psycho-sociologique et ethnographique de l'étude et de la comparaison des dessins d'enfants ; G. Rouma : Dessins d'Indiens Quitchouas et Aymaras.

VERNIERS L. — *L'étude du milieu local et régional dans les quatre degrés primaires.* 64 blz. Brussel, Uitg. Prométhée, 1935.

Steunend op het feit dat de kinderen een groote belangstelling voelen voor alles wat zij waarnemen in hun milieu, voor alles wat hiermede in betrekking staat, bouwt schrijver een programma op dat aantoont hoe de opvoeder in het lager onderwijs,

nut kan trekken uit bewuste belangstelling en uit alles wat het plaatselijk milieu hem biedt. Vooral waar hij het heeft over het « door den mensch vervormde milieu », houdt schr. ruim rekening met de folkloristische gegevens.

BONENFANT P. — *Inventaire des archives de l'assistance publique de Bruxelles.* III. Hôpital St. Pierre, 32 blz., 1935.

M. Bonenfant, archivaris van de Commissie voor Openbaren Onderstand te Brussel, zet hiermede de uitgave voort der inventarissen die aan zijn zorg toevertrouwd zijn. Deze inventarissen zijn kostbare documenten, niet alleen voor de geschiedschrijvers van Brussel doch ook voor deze die zich met Brabant bezighouden. Deze derde aflevering is gewijd aan het archief van het St. Pietersgasthuis.

HANNAERT L. D^r^. — *La Médecine,* Science, Art et Feinte, 16 blz., 1936.

Alhoewel deze studie, die verscheen in *Le Scalpel* (N^rs^ 34-35, 1935), zich niet bezighoudt met folklore of volksgeneeskunde, toch heeft zij een zeker belang voor hen die in volksgeneeskunde belang stellen. Schrijver geeft hier namelijk enkele beschouwingen aangaande de psychologie van den geneesheer in zijn betrekkingen met zijn zieken. De geneeskunde is ongetwijfeld een wetenschap, doch met hoeveel onverklaarbare gevallen heeft de dokter niet te doen in zijn dagelijksche practijk en hoeveel vooroordeelen moet hij niet bestrijden zonder daarom de hoop van den zieke te benemen.

DEWERT J. — *Jours nataux, jamas, temporats,* 12 blz. 1935.

In de Revue de Philologie et d'Histoire, bestudeert M. J. Dewert de etymologie en de juiste beteekenis van de uitdrukkingen : jours nataux, jamas, temporats, waarmede de groote kerkelijke feesten aangeduid worden : Kerstmis, Paschen, Pinksteren, soms Allerheiligen en later Maria-Hemelvaart.

L'Humanisme et la littérature en Brabant, 108 blz. geïllustreerd. Koninklijke Bibliotheek. Prijs : 5 frank.

Catalogus van de 469 stukken die tentoongesteld werden in de Koninklijke Bibliotheek en die alle betrekking hebben op het Humanisme in Brabant, van de tweede helft der XV^de^ eeuw af tot in 1788, einde van het oude regime. Bij dezen catalogus behoort nochtans een nota, die ons inlicht over de kenmerken van elk tijdvak en van elk der verzamelingen tentoongestelde documenten. Niet alleen te raadplegen als gids bij de tentoonstelling, doch ook als boek om na te slaan in zake bibliographie.

Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire. T. 49, 1934.

Het 49ste boekdeel van de Koninklijke Belgische Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie brengt ons den tekst van de mededeelingen en van de besprekingen in 1934, en verschijnt op 216 bladzijden, geïllustreerd.

Noteeren wij als werken die vooral belangrijk zijn voor de folkloristen of die betrekking hebben op Brabant, dit van M. de Munck over een ensemble van neolithische standplaatsen in Henegouwen en Brabant en over de wegen die de verbinding er tusschen verzekerden ; van M. Minnaert over de legenden in het keizerrijk der Incas ; van M. Colette over een eigenaardig voorbeeld van een in het historisch tijdvak nog steeds voorkomend « labret » in gepolijsten steen in Belgisch Congo ; van M. Rouma over een « labret Chiriguano » ; van M. Dartevelle over een gebeeldhouwde hand afkomstig uit Kabinda ; van M. Marinus over de ethnografie, de folklore en de praehistorische oudheidkunde in Sovjet-Rusland.

Wij zouden hier de aandacht onzer lezers willen vestigen op het werk van M. Minnaert dat als titel draagt : *L'origine de l'idée messianique* en dat een nieuwe en gedurfde hypothese vooruitzet die steunt op een zoo groot aantal voorbeelden dat zij de aandacht afdwingt. Ziehier de hoofdgedachte : van den beginne af is de eerste mensch, de voorvader, het zinnebeeld geworden van den ganschen stam, hij leeft voort buiten de wereld en bezit een groote macht die hij aanwendt voor het goed zijner nakomelingen. Soms verschijnt hij op aarde om zijn wil door te drijven en aldus beantwoordt hij aan een in wording zijnde gedachte aan den Messias ».

Na herinnerd te hebben aan het feit dat de Indianen geloofden dat het representatieve type der diersoorten, hun voortbrenger, ergens leefde en over hen waakte en dat er een verwantschap bestaat tusschen deze idee en de theorieën der school van Plato, die op haar beurt zelf beïnvloed werd door Egyptische en Hindoesche opvattingen, vroeg M. Minnaert zich af of de menschen er niet dezelfde opvatting op nahielden wat den oorsprong van hun eigen soort betreft. Achtereenvolgens bestudeert hij dan de opvattingen van de Australische oervolkeren, van de Indianen, van de Afrikaansche Hottentotten en ook van sommige Chineezen, dit wil zeggen van het meerendeel der streken van den aardbol, en overal treft hij bij deze volkeren gelijksoortige opvattingen aan.

Dan gaat hij over tot het christendom en, steunend op teksten, vindt hij sporen van dit geloof terug in het Oude Testament en hij stelt vast dat de menschen die leefden ten tijde van Christus en in het milieu waarin hij leefde, deze meening deelden. De Christus zou bijgevolg een reïncarnatie geweest zijn van den eersten mensch, iemand die den last droeg te waken over al zijn nakomelingen, iemand die opnieuw te voorschijn kwam, evenals dit het geval was voor de eerste typen der diersoorten.

Deze hypothese verdient een grondig onderzoek, want zoo zij als waar erkend wordt zou zij ten zeerste pleiten ten voordeele van de ideeën die hier meermaals uiteengezet werden, dat er nl. een gemeenschappelijk ensemble van opvattingen zou bestaan, waaraan alle volkeren geput hebben, afgezien van alle interferentie en dat alle menschen, tot welk ras zij ook zouden behooren, in den loop van hun evolutie op identische wijze gelijksoortige logische stadies doormaken.

Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne. T. III. N° 32-33. Juli 1934-Maart 1935.

Het Musée de la vie wallonne zet zijn reeks werken over de mandenmakerij in met een studie door M. Delvaux over dit werk in de streek van Philippeville (Silenrieux-Hout : hazelaar). M. Remouchamps brengt nieuwe elementen bij tot de studie « A la bonne femme » en wijst op enkele missingen die in betrekking tot dit onderwerp door vroegere schrijvers begaan werden. We vestigen de aandacht op het verhaal van een oud gebruik te Nessonvaux en te Mortier, nl. : de « refonte des vieux et des vieilles ».

Het tijdschrift zet zijn enquête voort over woningbouw. In deze aflevering lezen wij een bijdrage over de friezen op steenen gevels.

Le Vieux Liège. Nr 29, November 1935.

In dit nummer lezen wij een artikel van Jules Herbillon over de Luiksche afkomst van Beethoven.

Daar in een vorig nummer van ons tijdschrift een studie van den Heer Van Boxmeer verscheen over de Brabantsche afkomst van Beethoven, houden wij er aan de aandacht onzer lezers op dit artikel van Herbillon te vestigen. Langen tijd heeft men gedacht dat de naam Beethoven kwam van Betho, een kasteel bij Tongeren en Bettenhoven, een dorpje dicht bij Borgworm. Deze laatste veronderstelling werd verworpen, omdat men nooit den vorm Beethoven aangetroffen had als oudere schrijfwijze van den naam van het dorp Bettenhoven. Schrijver nu heeft twee teksten ontdekt in dewelke de naam aldus geschreven wordt. Voegen wij hier nochtans aanstonds bij, dat Herbillon hieruit niet besluit dat de familie van den componist afkomstig is van dit dorp, doch hij wijst er eenvoudig op dat een argument, dat aangevoerd werd om deze hypothese te verwerpen, als niet meer bestaand dient beschouwd te worden.

Diestersche Kunstkring. Jaarboek 1935. 98 blz. geïllustreerd.

De Vereeniging voor Kunst, Geschiedenis, Oudheidkunde en Folklore van Diest publiceerde haar jaarboek voor 1935. We lezen er een artikel over de genealogie van het Huis d'Arschot Schoonhoven, dat steeds een voorname rol gespeeld heeft in het Noord-

Oosten van Brabant ; Jos. Philippen schrijft over de geschriften van Sint Jan Berchmans, afkomstig van Diest ; Polydoor Daniëls, die niettegenstaande zijn hoogen ouderdom onvermoeibaar blijft, geeft bibliographische nota's over drie oude Diestersche schrijvers : Nikolaas Cleynaerts, Govaert Stryroy, Jan Sweerts. Vertessen spreekt ons over het Stadsbestuur van Diest in vroeger eeuwen en Van Nerom over Twee Typen uit het Diestersch schoenmakersbedrijf. Naar onze meening is de voornaamste studie nochtans deze van M. Van Weddingen over de Misericordiën van het gestoelte in de Sint-Sulpitiuskerk. Wij drukten dit artikel voor onze lezers over in De Brabantsche Folklore.

Bulletin de la Société des Américanistes de Belgique, Nr 17, Augustus 1935.

In deze aflevering lezen wij een artikel van M. A. Métraux over figuren die door de Indianen uit Zuid-Amerika gemaakt worden met draden. Niettegenstaande dit een kinderspel is hebben de figuren toch een zinnebeeldige waarde, want de voorgestelde dingen zijn nauw verwant met oude of moderne mythen. Dit artikel werd geïllustreerd met talrijke teekeningen waarop wij hier de aandacht vestigen, daar wij vroeger reeds beroep deden op onze lezers om inlichtingen te bekomen over soortgelijke spelen, die thans nog door onze meisjes beoefend worden.

Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles, T. 39, 1935, 204 blz.

Dit boek handelt uitsluitend over Eugène Frankignoulle (1858-1928) die archivaris was van de Commissie der Brusselsche Gestichten. Gedurende zijn lange loopbaan had hij, bij het nazien van het archief, talrijke nota's opgeteekend die als nuttig dienen beschouwd te worden voor de geschiedenis van Brabant. Deze verzamelde nota's worden thans gepubliceerd door P. Bonenfant, zijn opvolger in genoemde betrekking. De 791 hier gepubliceerde nota's hebben alle betrekking op kunstwerken of op kunstenaars en zullen bijzonder nuttig zijn voor schrijvers van een kunstgeschiedenis.

Voegen wij hierbij dat de tabels, die opgemaakt werden door P. Bonenfant, het gebruik van het boek ten zeerste vergemakkelijken.

Annales du Cercle Archéologique du canton de Soignies. T. VI, 4de aflevering, 1934.

Dit nummer van den Oudheidkundigen Kring van Zinnik brengt ons onder meer een studie door A. Demeuldre over de bewerking van tin in het Henegouwsche en een andere door M. Destrait over de boogschutterij te Neufvilles in 1551.

Le Guetteur wallon. September-October 1935. Namen.

In het Septembernummer bestrijdt M. Dave de hypothese van M. A. de Marneffe, die veronderstelt dat de soldatenprocessiën overblijfselen zouden zijn van de Middeleeuwsche mysteriespelen. M. Chot wijst op de dwalingen in enkele gevallen van volkstoponymie.

In het Octobernummer schrijft de E. H. Hayot over « Pantagruel au pays de Dinant », een artikel waarin hij enkele menu's uit vroegere tijden aangeeft en commentarieert.

Wetenschap in Vlaanderen.

De Vlaamsche vereeniging voor Wetenschap begon in October met het uitgeven van een maandelijksch bulletijn, dat het orgaan zal zijn van de Vlaamsche wetenschappelijke vereenigingen. Prijs : 30 frank. Postcheckrek. van M. J. Gossenaert, St. Amandsberg, Nr 94.093.

JEAN GESSLER. *Une bibliothèque scolaire du XIe siècle.*

Onze medewerker, M. J. Gessler, Hoogleeraar te Leuven, publiceerde in een tijdschrift voor taalkunde een studie over de middeleeuwsche bibliotheken, meer bijzonder over een *Schoolbibliotheek uit de XIde eeuw, volgens den Catalogus* van *Anchin.*

Van dit werk verschijnt een nieuwen, omgewerkten en vermeerderen druk, met als inleiding een brief van den betreurden H Pirenne, onzen beroemden nationalen geschiedschrijver.

Enkele exemplaren aan verminderden prijs werden ons voor onze abonnenten ter beschikking gesteld ; stort 10 fr. (in plaats van 20 fr.) op Postcheckrek. van schrijver 105098.

Les Etudes Comblinoises. November 1935.

Deze aflevering brengt een versie van de legende der vier Heemskinderen, opgeteekend uit den mond van oude boeren. Het tijdschrift wijst er eveneens op, dat het gebruik van de eierschelpen te breken, na ze geledigd te hebben, herinnert aan een magische bezwering uit de oudheid.

Eigen Schoon en De Brabander, 18de jrg., nr 9, 1935.

Dit nummer handelt over de Geschiedenis en de Folklore van de spoorwegen in Brabant en werd uitgegeven ter gelegenheid van de honderdste verjaring onzer spoorwegen. Het brengt ons humoristische gravuren en satirieke gedichten uit dit tijdvak. Verder ook bijgeloovigheden betreffende dit onderwerp.

Gedenkschriften, Esschen, Calmpthout, Huybergen. 1935, Nr 2.

De tweede aflevering van jaargang 1935 van het tijdschrift dat zich bezighoudt met het verleden van de streek Esschen, Calmpthout, Huybergen, bevat een gedetailleerde studie van G. Meeusen die schrijft over de Sint Jorisgilde van Nieuwmoer. Verder hebben wij hier ook Kinderrijmpjes, verzameld door A Ulens, liederen namelijk die door kinderen gezongen worden bij hun spelen.

Bulletijn van den Touring Club, Nr 19, 1 October 1935.

Brengt een artikel over de Brusselsche straten, geïllustreerd met teekeningen door Van de Sande. Een anoniem schrijver spreekt over de Sint Jozefskapel of « chapelle de Boignées » te Wauthier-Braine.

Toerisme, 1935, Nr 18, 16 September.

Toerism bevat twee artikels die betrekking hebben op Brabant. Het eerste door Jan De Block over het Kasteel van Leefdaal, het andere door Stan Jena over het dorp Loonbeek in het IJschedal.

MEULEMANS OSCAR. *Guide de Louvain,* 120 blz., geïllustr. + 1 plan. Prijs 6 fr., 129, Diesterschestr. Leuven.

Deze gids, een toeristisch, geschiedkundig en tevens administratief werk, bevat mooie illustraties over Leuven in het heden en in het verleden. Natuurlijk worden Stadhuis en Sint Pieterskerk hier breedvoerig besproken, doch wij zijn eveneens getroffen geweest door het groot aantal andere vermelde gebouwen, die de aandacht vragen voor hun bouwkundige bijzonderheden.

HEYNS POL. *Herentals.* 36 blz. + buitentekstplaten. Geen prijs aangeduid.

Pol Heyns publiceert een geïllustreerden gids voor Herentals, geschreven in samenwerking met J. Helsen, J. Verheyen en J. Gabriëls.

De monumenten en eigenaardigheden van dit mooie stadje uit de Kempen worden hier flink beschreven. Ook zijn wij voornemens toekomend jaar, ter gelegenheid van een onzer uitstappen, er een bezoek aan te brengen.

(Buitenland).

P. SAINTYVES. *Corpus du Folklore Préhistorique en France et dans les Colonies Françaises.* Enquête ingesteld in samenwerking met de leden van de « Société du Folklore Français et du Folklore Colonial » en van de « Société Préhistorique Française ». Tweede boekdeel. Parijs, E. Nourry, 1935. 510 blz.

Dit langverwachte en kostbare werk zal wel den zwanezang geweest zijn van den geleerden en betreurden Saintyves.

Het brengt ons een bibliographie over de heilige steenen, de bijlen-amuletten en de dondersteenen. Verder ook aanteekeningen over het bijgeloof en de gebruiken die betrekking hebben op de werktuigen uit het steenen tijdvak en op de dondersteenen in 't algemeen, van de klassieke oudheid af tot op het einde van de XVIII^de^ eeuw, de oude tradities en de volksopvattingen van de XVI^de^ tot de XIX^de^ eeuw.

In een hoofdstuk wordt er breedvoerig gehandeld over de dondersteenen, die hier per streek gerangschikt werden.

Daarenboven treffen wij hier eveneens artikels aan van ARNOLD VAN GENNEP over de praehistorie van het oude Savoje, van ALBERT HUGUES over de legende-steenen in een paar Fransche departementen (Lovère en Gard), van dokter JANICAUD over de praehistorie van het depart. der Creuse, van G. GUÉNIN over de bijlen en de keien bij de Bretonsche gebruiken, van G. CHENET over de megalieten in het departement van de Maas.

Het boek wordt volledigd met registers van de plaatsnamen, van de schrijvers, van de volkeren, van de godheden, enz.

Het Corpus van Saintyves is een zeer nuttig boek, dat met vrucht zal geraadpleegd worden door al dezen die zich bezighouden met folklore of praehistorie.

Het past hier te wijzen op het feit, dat wij in de Antwerpsche Kempen verscheidene gebruiken noteerden die een treffende gelijkenis vertoonen met de talrijke voorbeelden die in het II^de^ deel van deze uitgebreide enquête geciteerd werden.

Aldus ontdekten wij te Achterlee-bij-Hoogstraten, in het strooien dak van het pachthof Vandenberghe, een gepolijste bijl in vuursteen dat, naar men zegde, de bewoners behoedde voor donder en bliksem.

Slechts met groote moeite geraakten wij in het bezit van dit voorwerp, dat thans deel uitmaakt van onze verzameling.

L. STROOBANT.

Dr EDMUND SCHNEEWEIS. — *Grundriss des Volksbraucks der Serbokroaten.* 268 blz. geïllustr. 1935.

Dr Schneeweis heeft een uiterst nuttige verzameling bijeengebracht die betrekking heeft op de Servisch-Kroatische folklore en de folkloristen die de talrijke hier geciteerde Slavische werken

in de oorspronkelijke taal niet kunnen lezen zullen hem er dankbaar voor zijn. Wat al interessante gebruiken werden hier vermeld die ons in staat stellen de West-Europeesche gewoonten te noteeren, te verklaren of te verstaan ; schrijver zelf doet dit meermaals met geleerdheid en behendigheid. Het werk zet in met een algemeene studie van een veertigtal bladzijden over het volksgeloof, waarin hij duidelijk een onderscheid maakt tusschen de verscheidene samenstellende historische lagen. Verder spreekt hij over de gebruiken die betrekking hebben op de verscheidene gebeurtenissen in 's menschen leven of op de verdeelingen van den kalender. Schrijver bepaalt zich bij de traditioneele folklore en waarschijnlijk mogen wij hopen dat dit slechts het begin van zijn werk is. Wat al bijzonderheden hopen wij nog te vernemen die ons zouden toelaten verder door te dringen in het psychologisch en sociaal leven van deze belangwekkende volkeren. Dr Schneeweis is wetenschappelijk geschoold om een dergelijk werk te ondernemen en met dit te doen heeft hij op folkloristisch gebied een allerbelangrijkste bijdrage geleverd.

P. H.

GESEMANN GERHARD. *Der Montenegrische Mensch.* 222 blz., 1934.

M. Gesemann, professor in Slavische philologie aan de Duitsche Hoogeschool te Praag en Rector aan deze universiteit voor het jaar 1933-1934, publiceerde als rectoraal werk in het boek *An Stelle der Feierliche Inauguration der Rectors der Deutsche Universität in Prag* een ethnografische, anthropologische en tevens folkloristische studie over den Montenegrijn.

TRESCH M. *Promenade à travers le folklore contemporain.* 80 blz. + 2 illustraties. Uitg. : Bourg-Bourger, drukker, Luxemburg, 1935.

Het verheugt ons vast te stellen dat een groep folkloristen uit het Groothertogdom : de H. H. Diederich, Jacoby, Hees, Meyers en schrijver van dit brochuurtje, met volharding doorwerkt om de inrichting van een Museum voor geschiedenis en ethnologie over deze interessante en schilderachtige streek te verkrijgen. Het zal hun genoegen doen, te weten dat men in het buitenland in hun werking belang stelt en deze waardeering van vreemdelingen zal wellicht aanmoedigend zijn.

Zij die zich nog nooit bezighielden met de folklore van Luxemburg, zullen in dit brochuurtje leeren hoe belangrijk het Groothertogdom op dit gebied is (1).

---

(1) Wij vernamen onlangs dat aan het Groothertoglijk Instituut een afdeeling ingericht werd voor taalkunde, folklore en toponymie.

Wij merken op dat schrijver eveneens inziet dat de feiten niet alleen uit historisch oogpunt dienen beschouwd te worden, doch dat zij eveneens een actueel belang hebben en opnieuw dienen gesitueerd te worden in de hedendaagsche, levende, sociale werkelijkheid.

Steunend op hetgeen wij zegden in onze studie *La Légende* toont hij aan dat er op onze dagen nog steeds nieuwe legenden ontstaan en, in verband met den laatsten oorlog, spreekt hij aldus over de legende die in het Groothertogdom verspreid is en die ons vertelt dat de auto van de Groothertogin dwars voor de brug van het Kasteel geplaatst werd om den indringer den weg te versperren.

In deze brochure lezen wij verder een interessante bijdrage tot de legende van den eigenaardigen heilige Peter Onro'h.

A. M.

A. VAN GENNEP. *Le Folklore de la Flandre et du Hainaut.*

De uitgeverij G. P. Maisonneuve, 32, rue de Grenelle, Parijs, VIIIe, kondigt een werk aan van Van Gennep over de Folklore van Vlaanderen en Henegouwen, over de Fransche streek dus die grenst aan twee onzer provinciën. Dit boek is een vervolg op de uitgaven van denzelfden schrijver over Dauphiné en Burgondië en werd volgens een zelfde plan uitgewerkt. De twee boekdeelen zullen samen ongeveer 600 bladzijden beslaan. Prijs bij inschrijving : 60 frank, Fransch geld. Bij het verschijnen : 75 frank.

ROUILLIER Mce. *Chansons Valaisanes.* 56 blz. 1934.

De Walliser Folklore, Villa-Sierre, publiceert zeven en veertig liedjes die verzameld werden in de Val d'Illiez door M. Maurice Rouillier van Troistorrents. Woorden en muziek worden aangegeven.

Bij het doorloopen van deze liederverzameling uit verscheidene landen treft ons, niettegenstaande de groote verscheidenheid van toon, de groote overeenkomst die er bestaat tusschen de behandelde onderwerpen.

ION CHELCEA. *Literatura populara romana contra dominatiunii maghiare in ardeal.* 32 blz. geïllustreerd, Cluj, 1935.

Schrijver noteerde in de folklore van de Roemeensche bevolking uit Transylvanië, de volksvertelsels en volksverhalen die gericht zijn tegen de Hongaren. Dit werk werd niet bedoeld als polemisch geschrift, doch schr. wil alleen, vóór hun verdwijnen, de herinneringen aan de Hongaarsche overheersching opteekenen

Revue de Folklore Français. T. VI, Nr 3, Mei-Juni, 1935.

In deze aflevering schrijft Claudie-Marcel Debois over de taak van de muzikale folklore in Frankrijk, Dr Felix Regnault onderzoekt elkele punten die betrekking hebben op de medische folklore. Wij meenen dat het werk van de H. H. P. Hermant en D. Boomans *La Médecine Populaire,* uitgegeven door onzen dienst schrijver zou interesseeren.

M. A. Desforges spreekt over een versie uit de XIIde eeuw van de legende van den zwaanridder Elius, geschreven in *langue d'oil ;* hij wijst er op dat te Nevers, in het oude kasteel, beeldjes uit de XIIde eeuw aangetroffen worden, die de verscheidene episoden van de legende voorstellen.

Le Pays Lorrain, 27ste jaarg. Nr 10. November 1935.

Terwijl wij in onze Fransche uitgave documenten publiceeren die betrekking hebben op een heksenproces in Wallonië, lezen wij in Le Pays Lorrain een artikel door E. Hatton over het proces en de terechtstelling van Christienne Simon, heks te Domjevin (1607).

L'Ethnographie.

Nr 30 van deze Revue (15-7-1935) publiceert de uitslagen van het onderzoek dat door M. P. Saintyves ingesteld werd over de Fransche wateren. De hier uitgegeven stukken hebben ditmaal betrekking op de streek van de Pyreneeën. M. Alexandre Raschmakoff geeft een artikel over het ras en de taal.

De Vereeniging vierde den 42sten verjaardag van den cursus in ethnografie, gegeven door M. Louis Marin. Ter gelegenheid van deze viering sprak jubilaris een rede uit, waarvan sommige gedeelten dienen onthouden te worden om reden van hun algemeene draagkracht.

Lares. Nr 3, VIste jaarg. September 1935.

Het orgaan van het nationaal Italiaansch comité voor Volkskunst brengt studiën van M. Vacca over de traditioneele kleederdracht in Salentino, van Paegle over de Lettische volkskunst, van Bonaccorsi over den laatsten carnavaldag te Bibliena met het lied van de « Brunette », van Acocella over het volksblazoen en de bijnamen van de Irpinia, van Maiorana een volksgedicht, van Trapani en van Lasersu over de volkstradities in Agrigente.

Opetatud eesti selti aastaraamat, 346 blz. geïllustreerd, Tartu, 1935.

Dit boekdeel bevat de werken die in 1935 aangeboden werden in de Vereeniging voor Esthische cultuur. Als belangwekkend voor de folkloristen onderlijnen wij de studie van M. Paul Ariste :

Wotische Sprach-Gnoben en van M. Kindlam : Heart Shaped Brooches of de Hartvormige broches. Voor lezers die zich bezighouden met praehistorie hebben we hier een werk van M. R. Indreko over de neolitische begraafplaatsen in Esthland.

Béaloideas. 5de jaarg., aflever. I, 1935.

In deze aflevering van de Revue, die uitgegeven wordt door de Vereeniging voor Iersche Folklore, lezen wij onder meer artikels van Scamus O'Duilearya over enkele Iersche vertellingen en van Ake Campbell over de landelijke woning en het landbouwgereedschap in Ierland. Dit artikel is geïllustreerd en wij vestigen de aandacht er op, omdat er hedendaags vele ethnografen zijn die belang stellen ofwel in de evolutie aan den ploeg, ofwel in den bouwtrant op het land.

Eigen Volk. N^{rs} 9 en 10, 1935.

N^{r} 9 van deze Revue voor Folklore en dialectologie brengt ons een artikel van A. G. De Bruyn over « Thiel Uilenspiegel » en in N^{r} 10 spreekt M. Zwaagdijk over de Kinderspelen met saai. Bij dit laatste artikel behooren teekeningen die de figuren weergeven die op onze dagen door de meisjes gemaakt worden.

Brabantia Nostra, 1ste jaarg., N^{r} 1. Boerhaavestraat, 59, Tilburg, Abonnement : 7 Belga.

Dit tijdschrift, waarvan we onlangs (15 October 1935) de eerste aflevering, 16 bladzijden, ontvingen, zal 20 maal per jaar verschijnen en gewijd zijn aan Noord-Brabant.

Rheinische Vierteljahrsblätter. 5de jaargang, N^{r} 4, November 1935.

Dit tijdschrift, orgaan van het Instituut voor het bestudeeren van het Rhijnland, toegevoegd aan de Universiteit te Bonn, publiceert in haar laatste aflevering van 1935 een rijk geïllustreerd artikel van den Gentenaar Cl. Trefois, die schrijft over hoevebouw en landbouwbedrijf in Vlaanderen. Schr. vergelijkt ze trouwens onderling en eveneens met de Waalsche, vooral met de Ardensche hoeven.

Wiener Zeitschrift für Volkskunde. 40ste jaarg., 1935. N^{rs} 4 en 5.

Als belangwekkend voor ons, Belgen, signaleeren wij in deze aflevering de studie van Rudolf Kriss : Volkstümliche Kultformen in Lavanthal. Het gaat hier namelijk over het offeren van smeedijzeren ex-voto's, die den vorm hebben van huisdieren of menschen. Dit gebruik zou hier veelvoudig voorkomen in sommige heiligdommen.

De Folkloristische Beweging.

Erasmusdagen te Anderlecht.

Op 12^{den} Juli 1936 zal het juist 400 jaar geleden zijn, dat Erasmus te Bazel stierf.

Deze verjaring, een datum van belang in de geschiedenis van het menschelijk denken, zal herdacht worden in de intellectueele centra over de gansche wereld.

Te Rotterdam namelijk, Erasmus' geboortestad, worden alsdan verscheidene plechtigheden ingericht op 10^{den} en 11^{den} Juli.

In België wordt het initiatief genomen door het Gemeentebestuur van Anderlecht, dat het huis « De Zwaan », waar Erasmus verbleef, voor vernieling en vergetelheid behoedde, en er een Museum inrichtte waar herinneringen aan den Prins der Humanisten zouden bewaard blijven.

Met het oog op deze viering werden door den gemeenteraad eenstemming de noodige schikkingen aangenomen.

Afgezien van de andere plechtigheden die in de gemeente zouden kunnen georganiseerd worden, heeft het gemeentebestuur reeds, in samenwerking met de « Vrienden van het Anderlechts Museum » in groote lijnen het wetenschappelijk en het artistiek gedeelte van een programma uitgewerkt, dat zonder eenigen twijfel belang zal inboezemen aan allen die iets voelen voor Erasmus, voor het Humanisme en de Renaissance.

Buiten de ontvangst der Belgische en buitenlandsche deelnemers door het stadsbestuur, een feestmaal en een uitstap : « Met Erasmus door Brabant », denkt men aan een studiedag, waarop specialisten die zich vooral met Erasmus bezighielden het woord zullen voeren en aan een plechtige zitting met vertooning van enkele uitgekozen « Colloquia » (kleedij uit dit tijdvak), met lezing van gedichten aan den grooten meester gewijd en, zeer waarschijnlijk, met een muzikaal gedeelte dat deze hulde aan den beroemden schrijver van « De Lof der Dwaasheid » op waardige wijze zal bekronen. Een Beschermcomité der « Erasmusdagen » te Anderlecht, waartoe alle personen zullen toetreden die verlangen aan deze Huldebetooging deel te nemen, komt tot stand.

Voor inlichtingen wende men zich tot den Heer Conservator van het Erasmushuis te Anderlecht.

In een volgend nummer hopen wij een reeks brieven van Erasmus te publiceeren.

R. de Warsage Hulde.

De Vereeniging « Royale Vieux Liége », in samenwerking met de volgende Vereenigingen :

Le Royal Caveau Liégeois, Les Amis de la Marionnette Liégeoise, L'Association des Auteurs Wallons, La Fédération Wal-

lonne, L'Association Royale des Artistes de Wallonie, La Société Franklin, La Société d'Encouragement à l'Art Wallon, enz., richt een huldebetoon in voor M. Rodolphe de Warsage, Voorzitter van den Royal Vieux Liége en trouw medewerker van hoogergenoemde vereenigingen, die door de Fransche regeering vereerd werd met den titel van Ridder in het Legioen van eer.

Deze hulde zal plaats hebben ter gelegenheid van een feestmaal, dat gegeven wordt op Zaterdag 4den April, te 20 uur stipt (samenkomst 7 u. 30) Galerie de la Sauvenière, 5, (Bould de la Sauvenière).

De Brabantsche Folklore houdt er aan, bij deze gelegenheid den Heer R. de Warsage geluk te wenschen en hem sympathie te betuigen.

Tentoonstelling « L'Art et l'Equitation ».

Door den Kring « L'étrier Belge » wordt in zijn zalen, van 25 April tot 17 Mei 1936, een tentoonstelling gehouden die den naam draagt : « L'Art et l'Equitation » (De Kunst en het Paardrijden).

Deze tentoonstelling heeft ten doel, doen uit te schijnen welke belangrijke plaats door het paard en het paardrijden in den loop der tijden ingenomen werd, en een overzicht te geven van de rol die het paard speelde door de eeuwen heen, van het oogenblik af dat het door den mensch getemd werd en een hulp werd in oorlogstijd of een tijdverdrijf in vredestijd.

Schilderijen, tapijten, beeldhouwwerken, gravures, boeken, medailles en ceramiek zullen er ons leeren hoe het paard door de kunstenaars behandeld werd in de verscheidene tijdvakken en waartoe de achtereenvolgende geslachten het benuttigden.

Wetenschappelijke Congressen.

De Vlaamsche wetenschappelijke Vereenigingen zullen hun Congressen houden te Gent, van 13den tot 19den April. Bij deze gelegenheid zullen er in de Hoogeschool boekententoonstellingen gehouden worden.

Bij het Philologencongres noteeren wij talrijke afdeelingen. Eenige hiervan kunnen bijzonder belangwekkend zijn voor onze lezers :

Geschiedenis : Voorzitter : E. Lousse ; secretaris : A. Bousse ;

Linguistiek : Voorzitter : J. Coppens ; secretaris : A. Scharpé ;

Ethnologie : Voorzitter : F. M. Olbrechts ; secretaris : V. Van Bulck.

Folklore : Voorzitter : P. De Keyser ; ondervoorzitter : M. de Meyer ; secretaris : De Paepe.

Deze afdeelingen zullen zitting houden op Zaterdag 18den en Zondag 19den April.

Het Congres voor Kunstgeschiedenis zal plaats hebben van 16den tot 18den April.

Voor gedetailleerd programma, schrijven naar : Wetenschap in Vlaanderen, Sint-Pietersnieuwestraat, 98, Gent.

La Maison Tournaisienne.

Het merkelijk vergroote « Doorniksche Huis », in het Folklore-Museum te Doornik, werd op 26 Januari jongstleden ingehuldigd. Hier dient hulde gebracht te worden aan de volhardende werkzaamheid en aan de toewijding van den Heer W. Rawez, de inrichter van dit nieuwe Museum.

Bij gelegenheid van een onzer uitstappen dit jaar, zullen wij met onze lezers een bezoek aan deze nieuwe inrichting brengen.

Necrologie.

Aimé Brulé.

Met diepe ontroering hebben wij het plotseling afsterven vernomen van M. Aimé Brulé, afkomstig uit Nijvel en eertijds een ijverig medewerker van G. Willame. Op dit oogenblik nog publiceeren wij in onze Fransche uitgave de kostbare inlichtingen die hij verzamelde over de Nijvelsche woningen en hun benaming door de eeuwen heen. In elken jaargang van De Brabantsche Folklore zal men meermaals zijn handteekening aantreffen en elk artikel, elke inlichting die hij ons zond getuigen van zijn groote liefde voor zijn stadje.

In dezen meer dan tachtigjarigen medewerker verliest De Brabantsche Folklore een vriend, een bescheiden geleerde, wiens herinnering wij samen met deze aan Georges Willame trouw zullen bewaren. Samen leefden en werkten zij en daarom ook zullen zij in ons geheugen onafscheidbaar van elkaar blijven.

W. Th. Poodt.

M. Theophile Poodt, doctor in de Medicijnen en burgemeester van Ternath, overleed in zijn gemeente op 28sten Januari, in den ouderdom van 77 jaar. Wij telden hem onder onze eerste abonnenten en meer dan eens zond Dr Poodt ons zeer gewaardeerde artikels en zeer welwillend beantwoordde hij steeds onze vragen om inlichtingen.

De Brabantsche Folklore bewaart zijn aandenken met gevoelens van dankbaarheid en eerbied.

De Gebroeders Rahir.

Op enkele weken tijds betreuren wij twee onzer vrienden : de gebroeders Georges en Edmond Rahir. Eerstgenoemde was jarenlang de bezieler van de Koninklijke Vereeniging voor Aardrijkskunde, die in hem een gevoelig verlies ondergaat ; de tweede leidde langen tijd de opgravingen voor de afdeeling voor Praehistorie in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en was voorzitter van de Koninklijke Vereeniging voor Anthropologie en Praehistorie.

Twee levens die ten dienste stonden van de Belgische wetenschap, die gewijd waren aan de verdediging van het natuurschoon in ons land ; twee edele figuren aan dewelke wij hier ontroerd een laatste hulde brengen.

DE WAARDE VAN ONS TIJDSCHRIFT.

Meermalen reeds mochten wij de aandacht onzer lezers vestigen op het feit dat ons tijdschrift tegen hooge prijzen verkocht werd bij openbare veilingen of aldus aangegeven werd in catalogussen. In een pas verschenen catalogus van een Berlijnsche firma noteeren wij aldus : 2700 frank.

ONS WEERSTANDSFONDS.

Bij onze laatst verschenen lijst vergaten wij een storting van 15 frank, gedaan door M. L. Vandersleyen van Waterloo.

15de Jaargang — N° 89 Mei 1936

De Brabantsche Folklore

INHOUD

De H. Wilgefortis of Ontcommer. — Eeredienst van den H. Germanus te Thienen. — Een Volkslegende. — De oude Schuur. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging. — Onze Uitstappen.

De H. Wilgefortis of Ontcommer.

Kantteekeningen bij een Standaardwerk.

« Crebro accidit Sanctorum quorumdam antiquari et obsolescere cultum, ac nomina ipsa oblivione deleri ».
J. GHESQUIERUS, *Acta Sanctorum Belgii* VI, 459.

INLEIDING.

Tot overgroot genoegen van hagiographen, iconophilen en folkloristen werd onlangs door twee Duitsch schrijvende geleerden een monumentaal werk voltooid over de heilige Wilgefortis of Ontcommer, wier legende in de Nederlanden ontstond en er weelderig bloeide, alvorens zich door heel westelijk Europa te verspreiden. Het verwondert dan ook den Vlaamschen lezer, die de uitgebreide *Indices,* aan 't slot van dit standaardwerk opgesteld, aandachtig doorloopt, niet eens den naam van Alfons De Cock te ontmoeten. Zou er dan toch een onderwerp bestaan, dat aan volksgeloof raakt, en niet door den grootsten onder onze Vlaamsche folkloristen, zij het dan slechts terloops, werd behandeld ? Dat dit zoo n i e t is voor het eigen-

S. Liberata
(gekleurde volksprent van Italiaansch maaksel met Spaansch opschrift).

aardig geval, waarmee we ons hier onledig zullen houden, bewijst 't volgend citaat uit een van zijn talrijke werken, aan 't volksgeloof gewijd : « Frankrijk heeft nog Ste Milleforte, St Fort = Virgo fortis, bij ons Ste Ontcommere, vroeger zeer vereerd te Brugge, door de Franschen aangeroepen voor de zwakke kinderen, « pour fortifier les membres » ; te Brussel, om aan 't kwaad te ontkomen » (1). Bedoeld wordt de dochter van een heidenschen koning van Portugal. Om hare schoonheid wereldberoemd, werd zij door den koning van Sicilië ten huwelijk gevraagd. Wilgefortis echter, die Christen was, wees deze aanvraag, hoe vereerend ook, van de hand, om aan haren goddelijken Bruidegom getrouw te blijven. De vertoornde vader liet ze in een somberen kerker werpen. Daar vroeg de maagd aan God een afdoend middel, om aan de mannelijke hartstocht te ontkomen en zoo wies haar 's nachts een baard, die den Siciliaanschen aanbidder op de vlucht dreef. De koning van Portugal, razend van woede, liet zijn dochter kruisigen gelijk haren goddelijken Meester, met dit verschil nochtans, dat zij heel waarschijnlijk niet aan het kruis werd genageld, maar wel gebonden, zooals uit talrijke voorstellingen zal blijken. Op deze iconographische bijzonderheid, niet van belang ontbloot, vestigde vroeger pastoor Schuurmans van Velsike-Ruddershove, in Oostvlaanderen, de aandacht van den Bollandist Cuperus, toen hij hem schreef in 1706 : « ... insuper ejusdem esse imaginem, et in altari picturam, in quibus repraesentatur cruci affixa *non quidem clavis, sed alligata funiculis* in manibus et pedibus » (ik cursiveer). Een Engelsch handboek kenmerkt dan ook onze Heilige even juist als bondig, wanneer het verklaart : « Wilgefortis, or Uncumber. A bearded woman. Crucified with ropes ». Minder zuiver klinkt dus 't slotwoord in volgende beschrijving : « Sainte Vilgeforte, v. m. ; *barbe*, qui la déroba à de criminelles poursuites ; *chaussure*, qu'elle

(1) A. De Cock, *Spreekwoorden, Gezegden en Uitdrukkingen op Volksgeloof berustend*, II, bl. 186. Antwerpen, 1922. — Cf. G. Celis. *Volkskundige Kalender voor het Vlaamsche land*, bl. 222. Gent, 1923.

laissa à un musicien qui avait joué devant sa statue ; *couronne,* comme fille de roi ;... *croix,* sur laquelle elle fut clouée » (1).

Zoo stierf Wilgefortis aan het kruis, al biddende voor 't lijdende menschdom. Zij werd als martelares vereerd en in allen kommer met goed gevolg aangeroepen. Daarom werd zij in 't Vlaamsche land ONTCOMMER of ONTCOMMENE genaamd.

Over hare vereering te Brugge, hierboven volgens A. De Cock aangeteekend, werden we ingelicht door eene prachtige studie van L. De Wolf, in het verdienstelijk tijdschrift *Biekorf* (1913) verschenen, en hierachter uitdrukkelijk vermeld, waar gehandeld wordt over de Brugsche Wilgefortisbeelden. Deze uitmuntende verhandeling was de voornaamste inlichtingsbron, wat Vlaanderen betreft, voor de opstellers van de meesterlijke monographie, aan de legende en de vereering onzer Heilige gewijd. Bedoeld wordt hier het standaardwerk van G. Schnürer en J. M. Ritz, *Sankt Kümmernis und Volto Santo,* te Dusseldorf verschenen, als 13-15e deel der *Forschungen zur Volkskunde,* onder leiding van Mgr Schreiber. Alvorens dit meesterwerk met welverdienden lof te bespreken, en het daarna op enkele punten te verbeteren of aan te vullen, hebben wij eerst met eene verouderde theorie af te rekenen.

Een uitgediende theorie.

Er is een tijd geweest — en die tijd is, helaas ! niet lang voorbij — dat door zekere personen, die min of meer op den naam van « geleerde » aanspraak mochten maken, de meeste punten van Christelijk geloof en godsdienst als voortlevende heidensche elementen werden beschouwd en uitgelegd. Alle mogelijke vergelijkingen en analogieën,

(1) Zie achtereenvolgens : AA. SS. *Julii,* V, bl. 61, § 55. — Fr. Bond, *Dedications and Patron Saints of English Churches,* bl. 331. Londen, 1914. — X. Barbier de Montault, *Traité d'iconographie chrétienne,* II, bl. 434. Parijs, 1890. — In 't bekende handboek van H. Detzel, *Christliche Ikonographie,* Freiburg i. B., 1894-96, wordt « St. Wilgefortis (Kümmerniss) » breedvoerig beschreven (II, bl. 677-79) ; in dat van K. Künstle, *Ikonographie der Heiligen,* ib., 1926, wordt met geen enkel woord van onze Heilige gerept.

meestal verwrongen, werden aangevoerd door de voorstanders van deze zoogezegde wetenschappelijke theorie, die zich niet aan objectiviteit bezondigden en in Marnix van Sint-Aldegonde en diens beruchten *Bijenkorf* een voorlooper en een model mogen begroeten. Voorstander van deze theorie was ten onzent o. a. graaf Goblet d'Alviella, die een kort artikel hierover in 1894 liet verschijnen en jaren nadien bundelen, met het bezwaar, door J. Destrée ertegen ingebracht (1). In Frankrijk was de voornaamste en standvastigste vertegenwoordiger de geleerde folklorist Saintyves, wiens voornaamste werk een titel draagt, welke niets aan duidelijkheid te wenschen laat, evenmin als het zoo pas aangekondigd boekje, na zijn dood verschenen (2). Ook in Engeland wordt deze theorie nog door enkele handlangers verdedigd (3) ; haar triomf moet men echter in het rationalistische Duitschland zoeken. Ziehier, als specimen, 'n onafgekort uittreksel, in nauw verband met ons onderwerp, ontleend aan een studie van C. FRIES, in 1916 door de Duitsche *Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung* uitgegeven :

---

(1) Goblet d'Alviella, *Quelques réflexions sur la persistance et la transmissibilité des types iconographiques*, in de *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles*, VIII (1894), bl. 265, en in zijne drievoudige *Croyances, Rites, Institutions*, I, bl. 105-17. Parijs, 1911. Twee Madonna-typen worden door hem herleid tot Tanit-Astarté en Isis-beelden. Een Duitscher was hem hierin voor geweest, namelijk H. von Lomnitz, *Solidarität des Madonna- und Astarte-Cultus*. Neue kritische Grundlage der vergleichenden Mythologie. Klausenburg, 1885.

Terecht had Joseph Destrée daartegen ingebracht : « Est-il vraisemblable qu'une tradition négligée depuis plus de douze à quatorze siècles se fasse jour tout à coup et sans cause apparente ? »

(2) P. Saintyves, *Les Saints successeurs des dieux* (Essais de mythologie chrétienne). Parijs, 1907. — *En marge de la Légende Dorée* (Chap. X : Le sort des saints et leurs modèles païens). Parijs, 1930. — *Saint Christophe successeur d'Anubis, d'Hermès et d'Héraclès*. Parijs, 1936. — Zie hiertegen, betreffende de Oostersche en de Westersche versie van de Christoffellegende, enkele rake bladzijden bij H. Delehaye, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, bl. 142 en vlg. Brussel, 1934.

(3) J. H. Robertson, *Pagan Christs*. Londen, 1903. — *Christianity and Mythology*. Londen, 1910.

« Die heilige Galla erhält einen Bart auf ihr inbrünstiges Gebet um Schutz gegen männliche Zudringlichkeit. Von Paula Barbata und Wilgefortis oder Liberata erzählen die Acta Sanctorum dasselbe, und in Tirol und zu Naters in Wallis wird die heilige Kümmernuss verehrt ; sie ist bärtig, und die Mädchen beten vor der Hochzeit zu ihr. Wer die neuere mythologische Literatur kennt, wird nicht Bedenken tragen, hier altvertraute Züge des Mondmythus anzuerkennen » (1).

Als eenige « neuere mythologische Literatur » verwijst de schrijver van dezen onzin dan naar SIECKE, *Götterattribute,* bl. 117 en vlg. Deze voorlooper is een mononomaan van den « Mondmythus ». Wie Siecke blindelings volgt, kan alle legenden en overleveringen als maanverschijnselen en maanmythus verklaren ; wie dat niet aanneemt, is volgens Fries niet op de hoogte van de moderne Duitsche mythologische wetenschap. Wel, dan maar onwetend *alla* Fries : immers, beter onwetend dan onredelijk.

Om de hier vermelde, hyperhypothetische theorie inslag te doen vinden, kwam het er vooral op aan, met het als heidensch te verklaren element zoo hoog mogelijk op te klimmen, ofwel — wat gemakkelijker scheen — het heidensch bijgeloof lang te laten voortleven, om de ononderbroken aaneenschakeling van het heidensch en het christelijk element, dus ook het ontstaan van dit laatste uit het eerste, heel aannemelijk voor te stellen. Zoo komt het, dat bij Bernoulli, een der vertegenwoordigers van dit

(1) C. Fries, *Mythologisches in der Gesta Romanorum und der Legenda aurea,* bl. 49, in *Vier Abhandlungen.* Leipzig, 1916 (*Mythologische Bibliothek hrsgg. von der Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung,* VIII, 1915-16). — E. Siecke, *Götterattribute und sogenannte Symbole.* Iena, 1909. — Het is waarschijnlijk op dit of een later werk van dezen Duitschen mytholoog, dat de geleerde bestuurder der Bollandisten zinspeelt, als hij schrijft : N'a-t-on pas vu, ces dernières années, un savant allemand faire tout un livre pour démontrer que les attributs des saints, y compris les plus élémentaires et les plus transparents, s'expliquent par des considérations de mythologie astrale ? » H. Delehaye, *Les caractéristiques des Saints dans l'art,* in *Le Correspondant,* 25 Nov. 1928, bl. 490 ; *Cinq leçons sur la méthode hagiographique,* bl. 133. Brussel, 1934.

verouderd en essentieel tendentieus stelsel, in België o e r o u d e (ik spatieer), nu nog bestaande vereeringscentra van S. Wilgefortis vermeld worden : « In Belgien finden sich noch heute uralte Kultstätten des Kümmernis zu Brüssel, Mechelen und bei Dieppe » (1).

Dank aan Schnürer's standaardwerk weten we nu, wat dit *uralt* eigenlijk beteekent. De oudste bewijzen van een Wilgefortisvereering, waarvan het eerste uit België stamt, dagteekenen meestal uit de 15e eeuw. Er bestond tot nog toe geen enkel getuigenis uit de vorige eeuw, laat staan uit oeroude tijden, zelfs niet het zoogezegde 14-eeuwsche gebed, hierachter besproken. Nu zal toch wel niemand meer durven te beweren, dat in het Burgondisch tijdperk steeds nog heidensche overleveringen krachtig genoeg — zij het dan ook latent — bij het onbewuste volk voortleefden, om zich alsdan — en waarom niet vroeger ? — als christelijke legende te ontpoppen en onder deze nieuwe gedaante zich overal te verspreiden.

Bernoulli en anderen, bij Schnürer en Ritz opgesomd en weerlegd (2), hebben het aangedurfd. Voor Bernoulli is de H. Wilgefortis de Germaansche « dondergod » in eigen persoon, zooals onherroepelijk blijkt, volgens hem,

(1) C. A. Bernoulli, *Die Heiligen der Merowinger*, bl. 174. Tubingen, 1900.

(2) In hun standaardwerk (bl. 4-5) hebben G. Schnürer en J. M. Ritz de pogingen opgesomd, « die auf dem Gebiete der heidnischen Mythologie zu einer Lösung der Frage führen sollten.... Man suchte nach stofflichen Analogien in der nordischen, keltischen, klassischen, ägyptischen und indischen Mythologie, und wo man solche fand, nahm man ohne weiteres ein Abhängigkeitsverhältnis an. Andere Stützen sah man in ähnlichen Namensformen... Erstaunlich ist es, was da an haltlosen Phantasien veröffentlicht wurde... Am wildesten schwelgte in solchen Analogien Joh. Nep. Sepp. Er will in der Kümmernislegende eine Wandersage erkennen, die in allen Mythologien wiederzufinden sei. Vom Himalaya sei sie ausgegangen... Auch heute noch gibt es Vertreter solcher phantastischer Deutungen ». Dit streng oordeel geldt uitsluitend de Duitsche wetenschap. Immers, al de namen, in den tekst vermeld, zijn namen van Duitsche schrijvers, wier fantastenwerk in het Duitsch is gesteld en in Duitsche tijdschriften verschenen.

uit zijn onderzoek, dat tot de 8ste of 9de eeuw opklimt (1) en hem de volgende verklaring, als bij mystische intuïtie, ingaf : « Da, mit einem Mal, erkennen wir die gekrönte, bärtige, königlich blickende Riesengestalt : wahrhaftig, es ist der Donnergott selbst » (bl. 173).

Ik heb den moed niet, en geen genoegzaam gebrek aan gezond verstand, om hierop in te gaan en deze uitlegging ernstig op te nemen ; laat ons liever eens onderzoeken hoe Prof. H. Kern zich uitdrukt en hoe hem iemand, in een vergeten recensie, heel « kernachtig » te woord staat. De geleerde professor van Leiden was de philologische raadgever van baron Sloet, in dezes niet onverdienstelijke en baanbrekende verhandeling. Voor hem is de Heilige eene « gedegradeerde godin » en dit nog wel « zonder twijfel » (2). Het werk van baron Sloet werd gerecenseerd in *De Katholiek* door den eerw. heer van Rootselaar die, in zijn laatste alinea, de « onbetwistbare » verklaring van Prof. Kern over den hekel haalde op zoo'n geestige wijze, dat ik niet kan nalaten, den lezer het belangrijkste er van hier mede te deelen :

« Maar op welken grond zegt de geleerde professor aangaande de H. Ontkommer : « *Zonder twijfel* eene gedegradeerde godin » ? Op welken grond spreekt hij van de tot katholieke heilige verlaagde en zoodoende ingesmokkelde heidensche godin Ontkommer » ? Prof. Kern schijnt dat « insmokkelen » goed te verstaan. 't Gaat echter niet aan, zelfs niet voor een man van zoo groote geleerdheid, om, zonder den minsten schijn van bewijs, alleen met behulp van het woordeken : *zonder twijfel,* het kunstje van « insmokkelen » zelf in oefening te brengen en tegelijkertijd aan anderen toe te dichten. *Voor den zooveelsten keer ziet men bewezen, dat geleerdheid en gezond verstand twee*

(1) « Das älteste Kümmernisbild stammt aus dem achten oder neunten Jahrhundert und steht in einer Nische der Kirche von Oberwinterthur » (bl. 171). — 't Bewuste beeld is echter geen Kümmernis of Wilgefortisbeeld, maar een oude Volto Santo-voorstelling, wijl « in der Schweiz die Kümmernisverehung vor dem Ende des 16. Jahrhunderts kaum Fuss fasste ». SCHNÜRER en RITZ, *op. laud.*, p. 200 (fig. 55).

(2) L. A. J. W. Sloet, *De Heilige Ontkommer of Wilgefortis. Een geschiedkundig onderzoek.* 's-Gravenhage, 1884. Voor Kern's citaten, zie bl. 5 en 6.

zeer verschillende zaken zijn (1). En welk een opgeblazen zelfgenoegzaamheid straalt er in die woorden door. Ik, Professor Kern,... verklaar en spreek uit, dat die H. Ontcommer *zonder twijfel* is eene « tot katholieke heilige verlaagde en ingesmokkelde godin ». Maar zulke dwaasheid gaat toch werkelijk alle perken van betamelijkheid te buiten. 't Is een leerzaam staaltje van de manier, waarop tegenwoordig de « domme » traditie van alle vroegere « domme » eeuwen door de onbetwistbare « wetenschap » van onze « verlichte » eeuw *zonder twijfel* wordt te recht gezet » (2).

Tegenover dit specimen van « kernachtige » wetenschappelijke fantasie stellen we nu het meesterwerk van G. Schnürer et J. M. Ritz, hiervoor reeds vermeld, doch zonder den verschuldigden, welverdienden lof.

Monumentum ære perennius.

Na jarenlange opzoekingen, waarvan de uitslagen in menigvuldige detailstudies werden neergelegd (3), kwam Prof. G. Schnürer er toe, met de gewaardeerde medewerking van J. M. Ritz, een meesterwerk te scheppen, wiens gelijke moeilijk te vinden is op het gebied van de hagiographische folklore (4). Het verschijnen van dezen verbazenden, hoogst wetenschappelijken reuzenarbeid werd overal met bewonderende vreugde begroet : niemand min-

(1) Ik vond het de moeite waard, 't bovenstaand gezegde te cursiveeren, hoe banaal het sommigen ook moge schijnen. Maar of bij hen, die het banaal vinden, geleerdheid en gezond verstand altijd samenwerken en overeenstemmen, laat ik onbesproken. Is het ook geen gebrek aan gezond verstand dat, steunend op 'n enkel geval, tot overdreven generaliseering overhelt en boudweg durft te beweren : « Christlich ist der Heiligenkult nicht ». C. Jentsch, *Christentum und Kirche in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft,* 2e uitg., bl. 582. Leipzig, 1913.

(2) W. F. N. van Rootselaer, *De Heilige Ontkommer of Wilgeforthis,* in *De Katholiek,* N. R. III (1887), bl. 422-32.

(3) De Schnürer-bibliographie, door E. Müller opgesteld, bevat een twaalftal Wilgefortisstudies, waarvan de eerste in 1901 verscheen. Cf. *Studien aus dem Gebiete von Kirche und Kultur. (Festschrift Gustav Schnürer),* bl. 278. Paderborn, 1930.

(4) G. Schnürer en J. M. Ritz, *Sankt Kümmernis und Volto Santo (Forschungen zur Volkskunde,* Heft 13-15). Dusseldorf, 1934.

der dan de recensent der *Analecta Bollandiana* heeft het overvloedig bewijsmateriaal en de belangrijke iconographie van dit prachtwerk geroemd als de geleerde en stevig beredeneerde samenvatting van alles wat *Sankt Kümmernis und Volto Santo* betreft, op philologisch, folkloristisch, historisch en kunsthistorisch gebied, waar steeds en overal de gezondste principes der geschiedkundige kritiek werden toegepast. Een Hollandsch recensent, Dr. Th. Enklaar, drukt zich enthusiastisch uit als volgt : « De beschavingsgeschiedenis, vooral haar onderdeelen kunsthistorie, legendenliteratuur, folklore en godsdienstpsychologie, zijn een uiterst belangrijk boek, prachtig naar inhoud en uiterlijk, rijker geworden. Welk een kolossaal werk is hier verzet en hoe voortreffelijk is dat gedaan » (1). De voornaamste uitslagen van hun onderzoek kan men samenvatten als volgt : De legende van de H. Wilgefortis of Ontcommer is in de Nederlanden ontstaan in de 15e eeuw, na de verspreiding van de Volto-Santo vereering, die er aanleiding toe gaf (2). Dit of dergelijk gekleed, gebaard en gekroond Christusbeeld, met lang golvend haar, werd door de volksverbeelding omschapen in de kuische Maagd en Christusbruid, op bevel van haren heidenschen vader gekruisigd. De overgang van Volto Santo tot Wilgefortis of Ontcommer staat onherroepelijk vast, dank vooral aan het « Spielmanswunder », meestal én aan het *Volto Santo* én aan de Wilgefortisbeelden verbonden.

---

(1) De voornaamste mij bekende recensies zijn, in Nederland, van C. H. L. in het *Historisch Tijdschrift*, XIV (1935), p. 262-63 ; A E. Rientjens, in *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, XXXIV (1934), p. 315-17 ; Th. Enklaar, in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, L (1935), p. 202-204. Hier te lande, van E. H. Fl. Prims in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, XXV (1935), bl. 244-46 ; pater B. de Gaiffier, in de *Analecta Bollandiana*, LII (1934), bl. 451-54 ; kanunnik R. Maere, in de *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, XXX (1934), bl. 899-903. Mijne recensie in de *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, XIV (1935), bl. 505-10, wordt als « eine sehr eingehende Besprechung » met dank vermeld door J. M. Ritz in *Volk und Volkstum, Jahrbuch für Volkskunde*, bl. 361. Munchen, 1936.

(2) « Lucca sah jahrhundertelang Waller zum Volto Santo und entwickelte sein Kreuz zu einem Weltkruzifix ». G. Schreiber, *Wallfahrt und Volkstum in Geschichte und Leben*, bl. 23. Dusseldorf, 1934.

Dat er nu in een werk, dat zich over vijf eeuwen en nagenoeg alle Europeesche landen uitstrekt, tevens alle mogelijke inlichtingsbronnen benuttigde, niet alleen van historischen of folkloristischen, maar ook van iconographischen aard, enkele leemten voorkomen ; dat zulk een werk voor aanmerkingen of terechtwijzingen vatbaar is, zullen de schrijvers zelf grif toegeven (1). Maar dat zulke aanteekeningen, hoe kritisch ook, geen afbreuk doen aan de overgroote wetenschappelijke waarde van dit monumentaal boek, ook al mocht een stelling ongegrond blijken, willen we volmondig verklaren, alvorens tot enkele opmerkingen en aanvullingen over te gaan.

Breedvoerig werd door Schnürer en Ritz bewezen, dat de legende der H. Wilgefortis van Nederlandschen oorsprong is. Dat elk bewijs niet even overtuigend is, wil ik hier, uit 'n philologisch standpunt, in het kort aantoonen.

Om vast te stellen, dat de Nederlandsche tekst der legende, zooals hij door Sloet en ook door Schnürer werd uitgegeven, ouder is dan de Latijnsche versies, en om zoodoende een nieuw argument voor den Nederlandschen oorsprong der legende op te bouwen, heeft Schnürer deze Latijnsche teksten aan een nauwgezet taalkundig onderzoek, tot in de kleinste bijzonderheden toe, onderworpen,

---

(1) Gedurende of na het drukken van het hier besproken standaardwerk, verschenen : K. Hölker, *Das Kümmernisbild zu Telgte*, uit *Deutsche Volksheilige und ihre Erforschung*, in de *Mitteilungen des Deutschen Instituts für Volkskunde*. Dusseldorf, 1933). — J. Lechner, *Das Kloster St. Walburg und die frühgeschichte der St. Kümmernisverehung in Süddeutschland*, in het gedenkalbum *Zum 900 jährigen Jubiläum der Abtei St. Walburg in Eichstätt*. Paderborn, 1935. Aangekondigd maar nog niet verschenen : G. Schreiber, *Volksglaube, Volksheilige und Wanderkult. Studien zu St. Kümmernis und zur religiösen Volkskunde*. Düsseldorf, 1934 (?). Wel heeft Mgr Schreiber enkele bladzijden gewijd aan de H. Liberata in de *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, V (1935), bl. 58-61. — Volledigheidshalve vermeld ik nog : K. G. Fellerer, *Sinte Kümmernis, de Patrones der muzikanten* (uit het Duitsch door J. T.), in *Musica Sacra*, XLI (1934), bl. 246-47. Het valt te betreuren, dat zoo iets in een degelijk tijdschrift werd opgenomen. Verder geeft Mgr. G. Schreiber nog « einige Hinweise auf die Literatur der jüngsten Zeit » in zijn reeds vermeld *Jahrbuch für Volkskunde*, bl. 301. Munchen, 1936.

met het gevolg, dat er tal van germanismen werden opgediept, waaruit moest blijken, dat de Latijnsche versies een vertaling waren van den ouderen Nederlandschen tekst, den archetypus der Nederlandsche legende. Met evenveel ijver als nauwkeurigheid heeft hij dit uitgebreid onderzoek aangevat (bl. 17-19) : de uitslag loont echter de moeite niet, omdat hij hierbij eenzijdig te werk ging. Immers, hij heeft er niet aan gedacht, het philologisch criterium ook op den Nederlandschen tekst toe te passen, om mogelijke latinismen op te sporen, hetgeen tot een anderen uitslag zou kunnen leiden. Van zulke latinismen wil ik hier slechts een specimen aanhalen, zoo veelbeteekenend echter, dat de zorgvuldig opgetrokken argumentatie instort, zonder dat men er zelfs aan denken zal, het «testis unus, testis nullus» van 't Romeinsche recht in te roepen, om de bewijskracht er van te ontzenuwen. Als de koning van Sicilië, door de weigering der Portugeesche prinses in woede ontstoken, het rijk van haren vader met een ontelbaar leger bestookt, dan heeft hij — zoo luidt het in de Nederlandsche versie — « die eynden der landen van Portugael veel scaeden ghedaen » : letterlijke vertaling van het « fines intrare Portugaliae » uit de Latijnsche versies G 2 en B 1. Nu mag men gerust verzekeren, dat geen enkel « scrivere » er ooit zou aan gedacht hebben, zich zoo uit te drukken, indien hij geen Latijnschen tekst voor zich had liggen. Ik weet wel, dat de kleine Verdam, als zevende beteekenis van *eynde,* « gebied » opgeeft, maar als men den grooten Verwijs en Verdam openslaat, om een voorbeeld hiervan te vinden, zoekt men vergeefs naar deze beteekenis, laat staan naar een bewijsplaats (1).

Nog een bemerking, in 't voorbijgaan, van philologischen aard. Om den naam *Ontcommer* met zijn talrijke nevenvormen uit te leggen, hebben voornoemde schrijvers zich veel nuttelooze moeite getroost, zonder de bestaande hulpmiddelen te benuttigen. Wel hebben ze het groot *Woordenboek der Nederlandsche Taal* van M. de Vries en

(1) J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek,* p. 164, onder « ende ». — E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek,* V. (1903), kol. 1123 *en* 1124.

J. Te Winkel opengeslagen, waar voor hen niets te vinden was, buiten een drieregelige bepaling van het werkwoord « ontkommeren », doch er niet aan gedacht, het groot *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam, een ongeëvenaard meesterwerk, te raadplegen, waar, onder « Ontcommer », een echte monographie over den Nederlandschen naam der H. Wilgefortis te vinden is.

Moesten we hier aan vergelijkende taalkunde doen, dan zouden we er op wijzen, dat dezelfde naam in het Engelsch voorkomt, onder den vorm *Uncumber*, en dat van dit woord als *verbum*, een voorbeeld uit 1440 in de laatste uitgave van *The Oxford English Dictionary*, XI (1933), *sub voce*, voorkomt. Sed non est hic locus.

Ook de localiseering der legende is, volgens onze voorgangers, een nieuw bewijs voor haren Nederlandschen oorsprong. Het drama der gekruiste koningsdochter speelt gewoonlijk in Portugal. Men meene echter niet, zeggen ze, dat hier het vergelegen Portugeesche koninkrijk wordt bedoeld : veeleer is het de heerlijkheid Portugal, in de nabijheid van Steenbergen gelegen. Bewijzen worden talrijk aangehaald (bl. 36) ; ook een plaats uit den *Reinaart* wordt ter vergelijking aangevoerd. « Haddic al thonich dat nu es tusschen hier ende Portugaele », met volgenden commentaar : « Es is kaum anzunehmen, dass hier etwas anders gemeint ist als die holländische Herrschaft Portugal » (bl. 37). Deze vergelijking houdt geen steek : een geleerde Reinardist heeft integendeel bewezen, dat hier ongetwijfeld het vergelegen koninkrijk Portugal wordt gemeend (1).

Ook in de legende moeten, volgens onze bescheiden meening, onder de woorden « Portugal » en « Sicilië » de landen van dien naam worden verstaan (2). Dat nu, vol-

---

(1) L. Willems, *Reinardiana*, in het *Isidoor Teirlinck Album*, bl. 211. Leuven, 1931.

(2) Voor « Sicilië » moge het volgend citaat gelden : « Dat Portugal in de legende van Wilgefortis het Zuid-Hollandsche dorp Portugaal is, lijkt mij plausibel (cf. voorgaande noot en hierboven. J. G.), maar dat Sicilië met Zeeland verband zou houden, betwijfel ik. Wie onze veertiende- en vijftiende- eeuwsche literatuur ook maar oppervlakkig kent, weet, dat Sicilië toen onder het volk een vertrouwd begrip was ». Th. Enklaar in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, L (1935), bl. 204.

gens een Fransche versie, de « burcht » van Portugal op enkele mijlen afstand van Vlaanderen gelegen is, doet niets ter zake. Middeleeuwsche legendenschrijvers bekommerden zich niet erg om topographische nauwkeurigheid. Wat Schnürer getuigt van de verwisseling van Portugal en Sicilië in een Duitschen tekst, waar Wilgefortis in Sicilië woont en haar minnaar in Portugal, kan ook hier toegepast worden : « sie zeigt höchstens, wie unsolid die geographische Fiktion war » (bl. 33). Zoo lezen we ook, in de laatste studie aan de Wilgefortisvereering gewijd : « Geographische Schwierigkeiten stören ja bekanntlich die alten Legendenschreiber nicht » (1). Ook niet 'n Duitschen geleerde, zou men hier haast willen aan toevoegen, als men zich uit 't voorgaande herinnert, dat C. A. Bernoulli de Fransche stad Dieppe in België plaatst. Wat er ook van zij, de Nederlandsche oorsprong der legende schijnt nu onbetwistbaar bewezen. Dit is niet het geval met de verdere nauwgezette localisatie van dezen oorsprong, door Schnürer te Steenbergen gevestigd. Hierover een woordje. Wijl Schnürer kon vaststellen, dat in de 15e eeuw Steenbergen een centrum der Wilgefortisvereering is geworden, leek het hem redelijk, daar ook de bakermat der legende te zoeken. Op dat punt willen we hem niet volgen in zijne uitgebreide bewijsvoering ; alleen dit bezwaar zou men kunnen opperen : indien Steenbergen de bakermat der legende was in de 15e eeuw, hoe is het dan mogelijk, dat alreeds in 1419 een altaar ter eere van de H. Wilgefortis te Kleef werd gesticht. De afstand is tamelijk groot tusschen deze plaatsen, en de betrekkingen waren voorzeker niet bijzonder druk. Dat de Kleefsche stichter vroeger aan het huis van Bourgondië gehecht was, bewijst ook niet veel, en den hertog van Kleef, langs Brussel om, met Steenbergen en zijn devotie in kennis brengen, schijnt me al te gewaagd. Ofwel is dus Steenbergen het uitgangspunt n i e t geweest, maar wel een belangrijk uitstralingspunt van de legende, en moet haar oorsprong meer centraal, zij het dan ook minder bepaald, misschien wel in de Zuidelijke gewes-

(1) J. Lechner, *op. cit.*, bl. 52, noot 32.

ten gezocht worden, ofwel is de legende ouder dan Schnürer beweert. Op dit laatste punt weze het me toegelaten, hier den nadruk te leggen. Mijn geleerde voorganger gaat te ver, meen ik, in zijn gevolgtrekking aangaande den oorsprong der legende. Om dit plastisch voor te stellen, volstaat het, twee zinnetjes uit het groote werk hier naast elkander te plaatsen, waarvan 't eerste een negatief feit, 't andere het besluit uitdrukt. Schnürer schreef namelijk,

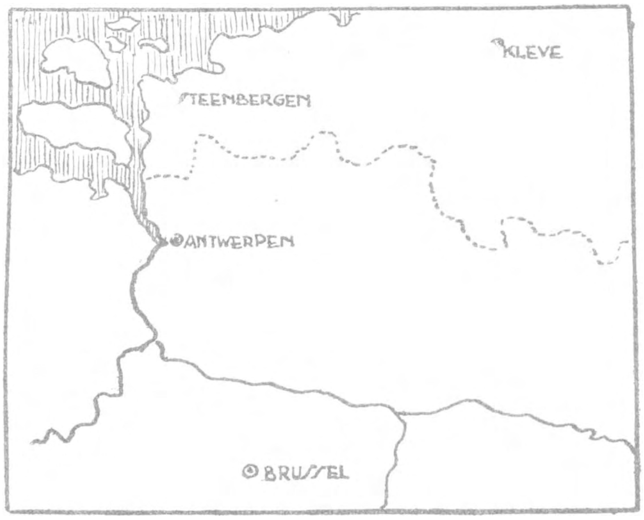

op 300 bladzijden afstand : « Vor dem 15. Jahrhundert findet sich keine Spur von einer Legende » (bl. 13). — « Die Legende kommt erst im 15. Jahrhundert auf » (bl. 311). 't Gaat hier om het laatste, veelbeteekenend woordje, dat me dubbelzinnig en dus minder passend lijkt. Schnürer verwisselt bestaan en ontstaan, ofwel, om het in zijn eigen taal uit te drukken, het *Bestehen* en het *Entstehen*, het *Vorkommen* met het *Aufkommen*. Het moge schoolmeesterachtig klinken, maar ik meen hier aan te moeten stippen, dat hij, naar aanleiding van de bewijsstukken voor het bestaan der legende in de 15e eeuw, alleen mocht en tevens moest schrijven : « Die Legende kommt erst im 15. Jahrhundert *vor* ». We weten beslist, dat ze in de 15e eeuw bestond ; wanneer ze ontstaan is zal niemand met volstrekte zekerheid vaststellen : 't kan even wel in de laatste

jaren der 14e eeuw geschied zijn, na de verspreiding van de *Volto Santo* vereering, als in het begin der volgende. Om alle misverstand te vermijden, diende dus verklaard te worden, dat de legende in de 15e eeuw *voorkomt* (n i e t *opkomt*), als eerst haar bestaan door teksten is gestaafd. Immers, bescheiden en getuigenissen leeren ons het bestaan van feiten, gebruiken of legenden, maar bepalen doorgaans niet hunnen oorsprong. Dit postulaat werd maar al te dikwijls over het hoofd gezien.

Als Vlaming, en uit eerbied voor mijn moedertaal, heb ik elders (1) mijn beklag gedaan over de wijze, waarop Vlaamsche namen of titels aangehaald en oud-vlaamsche teksten afgedrukt werden. Ik herhaal hier deze klacht, meer in 't algemeen, want zelfs Duitsche of Latijnsche teksten komen niet heel accuraat voor den dag. Hiervan enkele voorbeelden, niet om te vitten, maar om te verbeteren. De oudste Nederlandsche tekst, een gebed « totter heyligher bruyt Xristi en maghet S. Oncomere », naar den eersten uitgever uit de 14e eeuw, hetgeen totaal onmogelijk is volgens Schnürer's tijdsbepaling (2), staat bl. 252 afgedrukt met 'n viertal drukfouten en zonder uitleg (3); uit de *Gene-*

---

(1) In *Revue belge de Philologie et d'Histoire,* XIV (1935), p. 509. — Cf. C. H. L. in het *Historisch Tijdschrift,* XIV (1935), bl. 262 : « Het spreekt vanzelf, dat Nederlandsche bronnen en literatuur in dit werk meermalen werden aangehaald, waarbij het echter te betreuren is, dat de Nederlandsche citaten over het algemeen slordig zijn weergegeven ». — « Ook zou eenige gevoeligheid te toonen zijn over de wijze, waarop herhaaldelijk Nederlandsche... namen en citaten verhaspeld worden, en over de begripsverwarring, die de Dietsche streken der Nederlanden voor Duitsch aanziet ». Th. Enklaar, *Sankt Kümmernis. Een niet historische heilige,* in het « Literatuur-overzicht » van het *Tijdschrift voor Geschiedenis,* L (1935), bl. 204.

(2) Uitgegeven door W. P. H. Jansen in *De Katholiek,* XCIX (1891), bl. 417. — Indien Schnürer overtuigd is, dat de legende uit de 15e eeuw stamt, mocht hij zich wel wat beslister uitgedrukt hebben dan in zijne noot : « Der Herausgeber setzt die Hs. in den 14. Jahrhundert, vielleicht zu früh ».

(3) Zoo : wtvoercoren, *lees* uutvercoeren ; door, *lees* doer ; vergrijght, *lees* vercrijght; opdet, *lees* opdat. Voor Duitsche en vreemde lezers, ware het niet overbodig geweest aan te teekenen, dat het woordje *ihm,* met zijn uitzicht van 'n Duitsch voornaamwoord, als *Jhesum* moet worden gelezen : .... « uwer reynicheit, die ghi *ihm,* uwen bruydegoem, gheoffert hadt ».

rale Legende der Heylighen wordt de drieregelige verklaring van den Vlaamschen naam der Heilige overgenomen met 38 fouten en foutjes (bl. 56), tot in den naam toe, want Rosweydus schreef niet *Ontcommen*, maar *Ontcommene ;* dezelfde verklaring wordt aan B. Ricci ontleend : « S. Ontcommerae appellatione, forte a depellentis curis atque incommodis », wat als « a depellendis curis » moet gelezen worden (1) ; eindelijk wordt een opschrift van 't fresco te Rostock (bl. 105 en fig. 18) door Schnürer overgeschreven en uitgelegd als volgt : « Hir wolden se dem vedeler dat hoved afs laen vnn sedenn, he hadde den scho stalen ; de barde leiten se em vc (?) den hals als nek was »..., hetgeen volgens hem beteekent : « Hier wollten sie dem Fiedler das Haupt abschlagen und sagten, er hätte den Schuh gestohlen. Das Beil legten sie ihm auf den Hals, da er nackt war ». Men leze : ... dat hoved afslaen, unn seden... ; de barde leiden se em ume den hals als wek war », en versta : de bijl legden ze hem om den hals, alsof het melkbrood was. Ter verklaring van 't woordje *wek* weze er aan herinnerd, dat op de smulpartij, welke 'n gelukkige bevalling opluisterde, volgens den 16e eeuwer Hans Sachs behoorde : « *Weck, Käss und Obst zu dem Gefräss* » (2). Het woord is nog algemeen gebruikt, zooals blijkt uit 't volgende kinderrijmpje, dat ik hier aanhaal, om op lustige wijze deze saaie vitterijen te besluiten :

Du hast 'nen Gulden,
Bezahl deine Schulden :
Dem Schneider die Kleider,
Dem Bäcker die Wecken,
Dem Schuster die Schuh
Und der Mutter die Ruh ! (3).

---

(1) De *Triumphus Jesu Christi crucifixi* van Pater B. Ricci is noch te Leuven, noch te Brussel aanwezig ; ik benuttigde het exemplaar van het Plantin-Moretus Museum, te Antwerpen. Klaar en duidelijk staat er *depellendis* gedrukt.

(2) Afgedrukt bij R. Müllerheim, *Die Wochenstube in der Kunst*, bl. 46. Stuttgart, 1904.

(3) *Mutter. Ein Buch der Liebe und der Heimat für Alle*, bl. 41. Berlijn, 1934.

Een vergeten Monographie.

Den 4[en] Augustus 1925, op het Geschied- en Oudheidkundig Congres te Brugge, vergastte de heer H. Levelt, archivaris van Bergen op Zoom, zijn talrijke toehoorders op een merkwaardige lezing, met prachtige lichtbeelden opgeluisterd, over de H. Wilgefortis. Deze lezing, tot studie omgewerkt, verscheen twee jaar nadien in een tijdschrift voor plaatselijke geschiedenis en daarna ook in boekvorm (1). Het valt te betreuren, dat de schrijvers van het Wilgefortis-standaardwerk daar niets van afwisten (2). Daarom wordt deze studie, daar ten onrechte vergeten, hier afzonderlijk vermeld, niet alleen als bibliographische aanvulling bij het groot werk van Schnürer en Ritz, maar ook en vooral om het uitgebreid materiaal, door den heer Levelt verzameld. Over zijne houding tegenover de legende zullen wij hier niet redetwisten. Enkel wil ik de noot aanhalen, waarin hij zijn meening uiteenzet : « Bij deze mededeeling, waarmede wij bedoelen de Ontcommer-vereering van *folkloristisch* standpunt toe te lichten, laten we buiten beschouwing de veel bestreden kwestie omtrent de oorsprong zelf der Ontkommer-devotie. Toch zijn we lang niet overtuigd van de waarheid der beweringen van den Freiburgschen Professor G. Schnürer, van Pater H. Delehaye e. a., dat Wilgefortis geen historisch bestaan heeft gehad en dat haar afbeeldingen slechts z. g. « bekleede » kruisbeelden zijn ».

---

(1) H. Levelt, *Sancta Wilgefortis of Sinte Ontkommer, maagd en martelares*, in *Sinte Geertruuydtsbronne, driemaandelijksch tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, IV (1927), p. 73-85. Is ook te vinden, als eerste stuk, in de *Verzamelde Overdrukken uit Sinte Geertruydtsbronne*, door H. Levelt. Bergen op Zoom, 1929. — In voornoemd tijdschrift verscheen onlangs de eerste van de voorgenomen aanvullingen « met *nóóit tevoren* gekende noch gepubliceerde Sinte Ontcommer-afbeeldingen uit onze particuliere verzameling ». H. Levelt, *Sinte Ontcommere in verleden en heden*, in *Sinte Geertruydtsbronne*. XII (1935), bl. 163-64. Als eerste reproductie geeft hij het altaarstuk van Arques-la-Bataille, reeds bij Schnürer en Ritz (Abb. 83), veel mooier afgebeeld ; als tweede een miniatuur, hierachter besproken.

(2) Zoo meent ook Dr. Th. Enklaar, in zijn recensie van Schnürer's en Ritz's standaardwerk : « Eenige aandacht had geschonken kunnen worden aan het opstel van den heer Levelt over Wilgefortis ». *Tijdschrift voor Geschiedenis*, L (1935), bl. 204.

Zooals blijkt uit voorgaand citaat, behoorde de H. Levelt tot de conservatieven, waarvan het stelsel door den « reviewer » der *Analecta Bollandiana* als onhoudbaar wordt voorgesteld, daar waar hij, in zijn vleiende bespreking van Schnürer's werk, herinnert aan « les explications fantaisistes de l'école mythologique et les positions intenables de l'école conservatrice ».

Dat deze conservatieve school nog niet volledig heeft uitgediend, bewijst de volgende bewering uit een onlangs verschenen Kümmernis-artikel, waarvan de schrijver, Dr. A. WREDE uit Keulen, na de ontwikkeling van Wilgefortis uit Volto Santo-beelden te hebben uiteengezet, 't volgende neerpent : « N e u e r d i n g s (ik spatieer) möchte man eine solche Entwicklung doch als fraglich hinstellen und ist geneigt, an eine wirkliche Martyrin zu denken » (1).

Na kennismaking met het groot werk van Schnürer zullen H. Levelt en A. Wrede wel deze nu onhoudbare stelling opgeven, en zich aansluiten bij de gevolgtrekking, aldaar kort en bondig uitgedrukt : « Eine heilige Kümmernis hat es nicht gegeben » (bl. 310). Daarom besluit de Antwerpsche archivaris en geschiedschrijver, E. H. Fl. Prims, zijne bespreking met deze treffende woorden : « De manier waarop in dit boek — dat met kerkelijke goedkeuring is uitgegeven — de zaak wordt onderzocht, schijnt toch alle kansen op te leveren om met de Sint Ontcommers gedaan te maken, waar ze nog zouden gelden » (2).

De groote verdienste van Levelt's werk ligt in het overvloedig en betrouwbaar materiaal, door hem opgediept, hoofdzakelijk in de streek en de stad, waarvan de geschiedenis hem nauw aan 't hart ligt. Zijne studie, gegroeid uit jarenlange persoonlijke opsporingen, werd bedoeld als een aanvulling, een auctarium van het « geschiedkundig onderzoek » door baron Sloet ingesteld en in 1884 verschenen. Al de bescheiden, die tot zijne beschikking stonden, heeft

(1) *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, hrsgg. von H. Bächtold-Stäubli, V, kol. 807-810. Berlijn en Leipzig, 1932-33. (Een onontbeerlijk prachtwerk).

(2) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, XXV (1934), bl. 246, Antwerpen.

H. Levelt zorgvuldig afgezocht en aldus merkwaardige vondsten gedaan, die ik hier, uit plaatsgebrek, niet kan mededeelen. Enkel wil ik, tot genoegen van taalkundigen en folkloristen, die beiden even veel belang stellen in de volksetymologie, hun hiervan een echt komisch staaltje

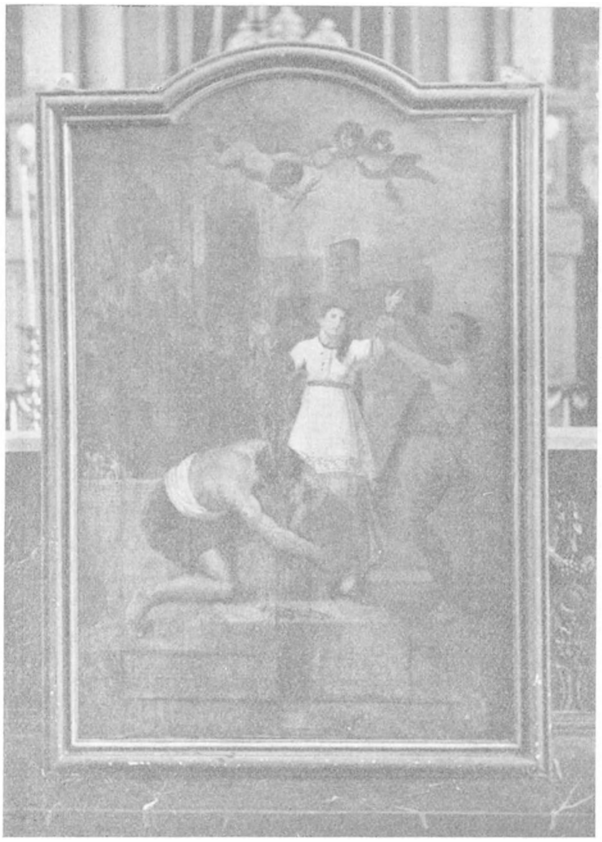

Schilderij in de kerk van Waalre bij Eindhoven.

aanbieden, uit de gemeenterekening van Bergen op Zoom over het jaar 1590 (fol. 55 v°). De stad genoot toen zekere jaarrente op « S. Concommer » *(sic)*, een huis in de stad, naar Sinte Ontkommer genoemd. Ook een 16-eeuwsche rentmeester van de H. Kruisbroederschap in de St. Jacobs-

kerk te Utrecht maakte zich aan dezelfde misvorming schuldig, toen hij in zijn rekening opteekende : « 2 st. op Sinte Komkommersdach ». En de heer Levelt beperkte zijn opzoekingen niet tot zijn gewoon arbeidsveld : overal zocht hij naar inlichtingen, die hem van heinde en ver toestroomden, vooral uit Frankrijk, en die hij met de brochuur van E. H. Maupas wist aan te vullen. Ook zijn iconographisch materiaal is belangrijk, vooral de titelplaat, welke de «Kruisiging van Sinte Ontcommer » voorstelt, volgens een « schilderij nu nog aanwezig in de dorpskerk te Waalre bij Eindhoven ». Met eene tot dank stemmende bereidwilligheid heeft hij me 't reproduceeren vergemakkelijkt van dit stuk, 't aandoenlijkste van de hier afgebeelde kunstwerken, maar waarop de baardelooze maagd een miskennen beduidt van den eigenaardigsten trek van onze legende, allengskens tot vergetelheid gedoemd (1).

Bibliographische Puzzles.

In een van de recensies door onze Noorderburen aan 't meesterwerk van Schnürer en Ritz gewijd, wordt door A. E. Rientjes op een leemte gewezen met volgende woorden : « Het hoofdstuk over die *Ausbreitung der* (sic !) *Kümmerniskultes* had nog aangevuld kunnen worden met gegevens uit de publicaties van Levelt, Welters, Dr. van der Valk, die over St. Wilgefortis of Ontcommer's vereering geschreven hebben » (2).

De recensent achtte het nutteloos, de bedoelde publicaties nader te bepalen : de weetgierige lezer moest er maar zelf naar zoeken. Nu, de monographie van H. Levelt werd

---

(1) Over dit werk van den Hollandschen portret- en genreschilder ADRIAAN VAN LELIE (Tilburg 1755 — Amsterdam 1820), bij Schnürer en Ritz (bl. 253) tot « flämischen Maler » omgedoopt, zie de *Voorloopige Lijst der Ned. Monumenten v. Gesch. en Kunst*, X, bl. 357, 's-Gravenhage, 1930.

(2) In *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, XXXIV (1934), bl. 315-17. Zie nog een degelijke recensie, C. H. L. onderteekend, in het *Historisch Tijdschrift* XIV (1935), p. 262-63. In het Literatuuroverzicht van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, L (1935), bl. 181 en vlg., recenseert D. Th. Enklaar onder den titel : *Sankt Kümmernis. Een niet-historische heilige* (p. 202-204).

hier met lof vermeld ; Welters en van der Valk waren mij totaal onbekend ; edoch : wie zoekt, die vindt. De studie van kapelaan Welters dagteekent uit 1931 en is aan het beeld van Horst gewijd (1) ; die van Dr. van der Valk, elders vóór haar verschijnen aangekondigd (2), prijkt in het Kerstnummer 1930 van een prachtig Hollandsch magazine (3) en behandelt hoofdzakelijk het merkwaardig steenen Wilgefortiskruis, tusschen Boheemsch-Leipa en Habstein op twee meter hoog steenen voetstuk door graaf J. W. von Kaunitz in 1705 opgericht. De voorzijde van het voetstuk heeft volgend Latijnsch opschrift : *Wilgefortis, Virgo fortis coram Deo ex passione et ex gratia gratiosa pro nobis se sistat et existat patrona.*

Nadere bijzonderheden over dit « zonderling beeld » zal men bij Schnürer en Ritz op twee plaatsen aantreffen (bl. 52 en 306), maar zonder « Abbildung », alhoewel de schrijvers « die Wichtigkeit erkannten, die der vollständigen Sammlung des Bildermaterials zukam » (bl. 9), terwijl een mooi buitentekstplaat het voormelde Kerstnummer opluistert. Aan den tekst, met talrijke uitweidingen, ontleen ik een alinea over de Zuid-Oostelijke verspreiding van den Wilgefortis-kultus, met 'n hoogst interessante opsomming, waarin hier door hoofdletters de plaatsnamen aangeduid worden, welke n i e t in het *Ortsverzeichnis* van Schnürer en Ritz te vinden zijn :

« Het is... opmerkelijk, dat de Roomsche kerk zooveel mogelijk de Kümmernisbeelden uit kerken en kapellen tracht te verwijderen... Zoo hangt het beeld in de Franciskaner-kerk te Eger in een donkeren hoek ; dat in de Thomas-kerk te Brunn zoo hoog, dat het niet meer te onderscheiden is ; dat uit de Barbara-kerk te DUX is naar een

(1) Cf. Ad. Welters, *De H. Wilgefortis in de kerk van Horst*, in *De Nedermaas*, geïllustreerd maandblad voor Limburg, IX (1931), bl. 66-69.

(2) Zie *Oudheidkundig Jaarboek*, X (1930), bl. 119, noot. Amsterdam.

(3) M. H. A. Van der Valk, *Een raadselachtig standbeeld*, in *Op den Uitkijk*, VII (1930), bl. 215-19. Op mijn verzoek hebben de uitgevers Zomer en Keuning, te Wageningen, mij 't bewuste Kerstnummer welwillend toegezonden.

Museum overgebracht ; dat uit de kloosterkerk van RAMBURG, en uit de stadskerk van Leitmeritz zijn verdwenen, en waarschijnlijk, als van het laatste vaststaat, in privébezit overgegaan, evenals dat te NEUSTADT in Tsjekoslowakije, terwijl dat van RODISFORT, een levensgroot houten Kümmernis-beeld, dat aan den voormuur der kapel hing, door klimop aan het oog is onttrokken, en dat te CHRISTOPHSGRUND bij Reichenberg op bevel van den bisschop wel spoedig zal verdwijnen, enz. »

Dit artikel van *Op den Uitkijk* is de eenige bijdrage van Dr. van der Valk tot de studie der Wilgefortis-vereering. Van het grootsche plan, door hem opgevat, om gezamenlijk met Dr. K. Bornhausen, hoogleeraar in de theologie aan de Universiteit te Breslau, een rijk geïllustreerd boek over haar uit te geven, zooals dit in November 1931 in de *Nieuwe Hoogeveensche Courant* werd aangekondigd, is niets gekomen dan een oproep tot alle mogelijke medewerkers, waarvan hier de aanhef en het slot, *raritatis et curiositatis causa,* wordt afgedrukt.

SINTE ONTCOMMER.

Van de wonderbare jonkvrouw, die eeuwen lang eigenlijk over de geheele wereld is vereerd geworden als geen andere heilige, en die meest op schilderijen, standbeelden, enz. voorkomt met een langen baard, terwijl een vioolspeler aan den voet van het kruis, waaraan zij genageld is, een lied voor haar speelt, en wier vereering is na te gaan tot het jaar 1000, hebben slechts zes geleerden studie gemaakt.....

Allen, die iets over deze heilige weten — zij is o. a. vereerd te Emmen — worden verzocht zich tot Dr. van der Valk te wenden, die portokosten en andere kleine uitgaven gaarne zal vergoeden.

(Nieuwe Hoogeveensche Courant).

Zelfs bij volledige bibliographische aanhaling kan men nog op groote moeilijkheden stuiten, wanneer het drukfoutenduiveltje er zich mee moeit. Hiervan heb ik in de Fransche versie een staaltje gegeven, waar er in 't lang en breed gehandeld wordt over « Une source trop négligée d'information iconographique ». Het ging er om eene kleine afbeelding van de H. Wilgefortis, door A. DARCEL terloops vermeld in een artikel van *L'Illustration* (20 Jan.

1866), hoofdzakelijk aan een Wilgefortisbeeld der verzameling NADAR te Parijs gewijd. Volgens Darcel is die afbeelding te vinden, onder 20 Juli, in de *Icones Sanctorum* van C. DESTELMAYR, te Augsburg in 1620 gedrukt. Schnürer en Ritz, die het artikel van Darcel kennen, hebben met geen enkel woord van Destelmayr en diens *Icones Sancto-*

Houten beeldje uit de verz. Nadar, te Parijs.

rum gerept, omdat ze ofwel n i e t, ofwel v e r g e e f s er naar gezocht hebben. Immers, de naam « Destelmayr » is in geen enkel bio- of bibliographisch repertorium te vinden. Maar de aanhouder wint : na lang zoeken heb ik kunnen vaststellen, dat het tweede lettertje van den eigennaam verkeerd was opgegeven en dat DISTELMAYR de schrijver was der *Icones Sanctorum,* waarvan een exemplaar op de

Bibliothèque Nationale te Parijs, en een ander op de *Staatsbibliotheek* te Berlijn berust. Dit laatste werd mij ter inzage toevertrouwd. Zoo kon ik 't lang gezochte werk nauwkeurig onderzoeken en excerpeeren, alsook titelblad en

IHS
ICONES
SANCTORVM
In singulos anni di-
es, cum Elogiis & in-
dice chronologico.
Per Cleopham Distelmair
Cathedralis Ecclesiae Au-
gustanae Ceremoniarum
Ministrū in lucem datae.
Isti sunt qui per fidē vicerūt
regna, operati sunt iustitiam,
adepti sunt repromissiones.
Hebr. 11.
CVM LICENTIA SVPERIORV.
Mauritius Mittnacht
excudit Augustae
Vindelicorum.

Titelblad der *Icones Sanctorum* van Distelmair.

Wilgefortismedaillon laten reproduceeren, hier en in de Fransche versie, waarnaar ik me vergenoeg den weetgierigen lezer te verwijzen, om herhalingen te vermijden en aldus plaats uit te winnen voor gewichtiger Vlaamsche wetenswaardigheden.

Derde Juliplaat in de
Icones Sanctorum van Distelmair.

Nog een Bibliographisch Raadsel. Het Missaal van Maastricht ?

In zijn baanbrekende monographie vestigde baron Sloet voor het eerst de aandacht op het *Missale Trajectense completissimum*, te Parijs in 1513 gedrukt, waarin het bijzonder officie der Heilige te lezen staat. Terecht teekent hij daarbij aan (bl. 20) : « Deze bijzondere dienst getuigt van de vereering waarin St. Ontkommer in het bisdom Utrecht stond ». Op fol. 30 van bedoeld Missale begint het officie

onder volgenden titel : *De sancta Wilgeforti Introitus virgine et martyre,* met de woorden : « Dilexisti justitiam », enz. De collecte, zegt Sloet, is woordelijk dezelfde als in het misboek van Salisbury, dat ook te Parijs gedrukt werd rond dien tijd, in 1535 namelijk, « ad usum Sarum », zooals het toen heette. Bij Schnürer en Ritz wordt de vergelijking betreffende die collecte nog uitgebreid (bl. 250) : « Es ist dieselbe, die wir aus der Handschrift von Oostbroek veröffentlicht haben,... und die in dem Kloster der armen Klarissen, genannt Coletinen, zu Brügge, wie in einem Missale von Maastricht aufgefunden wurde ».

Over de laatste der bij Schnürer en Ritz vermelde bronnen wordt door hen als eenig bewijsstuk een passus uit de studie van L. de Wolf in *Biekorf* op foutieve wijze aangehaald. Ik herhaal dien tekst hier, zonder de fouten : « Hetzelfde gebed staat nog in een Missale, waarschijnlijk uit de XVe eeuw, bewaard te Maastricht (zoo haal ik uit de papieren van E. H. Duclos) ». Het eenige bewijs voor het bestaan van een Maastrichter missaal met het bijzonder officie onzer Heilige blijkt dus te zijn, in laatste instantie, een aanteekening van wijlen kanunnik Duclos, zonder de minste referentie. Hierbij dient dan nog opgemerkt, dat een missaal, te Maastricht bewaard, n o g n i e t *per se* een « Missale von Maastricht » is. Zoo heeft b. v. het zoogenaamde « Maastrichter Paaschspel » niets met Maastricht uitstaan, en is zelfs geen Middelnederlandsch. Alvorens iets te besluiten betreffende de verspreiding van den eeredienst onzer Heilige in Zuidelijk Limburg, dient dus de oorsprong van het missaal, te Maastricht bewaard, nauwkeurig onderzocht en bepaald te worden. Een eerste onderzoek leverde den verbluffenden uitslag, dat het bedoelde missaal te Maastricht totaal onbekend bleek, én op het Rijksarchief, én op het stedelijk archief. Ook de zorgvuldige opzoekingen op de rijke Stadsbibliotheek (1), voor mij door Dr A. KESSEN, archivaris en bibliothecaris, ondernomen, lever-

(1) Cf. A. J. Flament, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maestricht, bewerkt vooral als « Bibliotheca Limburgensis »*. Maestricht, 1889 en 1894. Zie vooral de *Geschiedkundige inleiding*, met een uiterst interessant « kort overzicht der bibliotheken van geestelijke instellingen van het departement, waaruit zij voor een groot deel werd gevormd ». I, bl. 62 vlg.

den geen uitslag. Hoe dan te verklaren, dat kapelaan Welters, in zijn reeds vermeld artikeltje over de H. Wilgefortis, naar aanleiding van het beeld van Horst, schrijft in 1931 : « Zoo bevat een oud Maastrichtsch missaal (XVe eeuw) een oratie ter eere van deze heilige » ? Hierop gaf me Dr. A. Kessen bescheid als volgt : « Ik vermoed, dat deze uitspraak op een overschrijven van een ander artikel steunt, want schrijver zal allicht in dien tijd aan den toenmaligen archivaris-bibliothecaris gevraagd hebben, of dit in onze bibliotheek heeft berust. Het is dus waarschijnlijk, dat het door U bedoelde en in den *Biekorf* vermeld handschrift wederom lang Maastricht verlaten heeft en het nooit in het Rijksarchief of in onze instelling berust heeft ». Uit deze mededeeling van Dr. A. Kessen mogen we besluiten, dat niemand ooit het zoogenoemd Maastrichtsch missaal met 't officie der H. Wilgefortis heeft gezien of gelezen ; de bewering hieromtrent vanwege L. de Wolf én Welters én Schnürer berust dus uitsluitend op een losse aanteekening van wijlen kanunnik Duclos. Men mag zich dan ook afvragen, of hier geen misverstand in 't spel is geweest en of er, door de verkeerde toepassing van het *Trajectense* uit den titel van 't Utrechtsche missaal op het Limburgsche *Trajectum*, geen denkbeeldig missaal met Wilgefortisofficie te Maastricht werd ingesmokkeld ? Verdere opzoekingen, welke een medewerker en voortzetter voornemens is met jeugdigen durf aan te vatten, zullen dit vermoeden wellicht bevestigen. Voorloopig bestaat er geen enkel stellig bewijs voor de verspreiding van de legende en den eeredienst onzer Heilige in zuidelijk Limburg. We kunnen dus volledig laten wegvallen hetgeen door Ad. Welters werd geschreven, toen hij nog kapelaan was te Maastricht, aan 't slot van zijn artikel over het beeld van Horst, waar hij meent dat de vereering van de H. Wilgefortis tamelijk verspreid was tot in zijne streken toe : « Zoo bevat een oud Maastrichtsch missaal (XVe eeuw) een oratie ter eere van deze Heilige » (1).

(1) In *De Nedermaas*, IX (1931), bl. 68.

Een ongekende Versie.

Merkwaardig is het hoofdstuk, door Schnürer en Ritz aan de geschreven bronnen der legende gewijd, alwaar een Nederlandsche 15-eeuwsche tekst, vroeger door baron Sloet uitgegeven, en de afgeleide Latijnsche versies, door Cuperus reeds gedrukt, breedvoerig besproken en in hun geheel overgenomen werden. Over de verschillende punten van hun onderzoek, over hunne methode en conclusies, valt er nog al wat te zeggen, hetgeen we dan ook in de bespreking van hun werk hebben gedaan. Ter aanvulling willen we hier den lezer een door ons ontdekten tekst aanbieden, aan Schnürer en Ritz totaal onbekend, dien we, zonder de minste vooringenomenheid, als de volledigste en mooiste versie van de legende mogen bestempelen. Deze tekst is te vinden in een Vlaamschen bundel heiligenlevens, in de afdeeling Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, sedert 1863, onder nummer 21.875 bewaard. Volgens wijlen pater Van den Gheyn, die het handschrift in zijn uitmuntenden Catalogus beschrijft en ontleedt en me aldus op het spoor er van heeft gebracht (1), dagteekent het handschrift uit de 15^{e} eeuw. We kunnen deze aanduiding nauwkeuriger bepalen, en bevestigen dat dit boekje tot de tweede helft der 15^{e} eeuw, zelfs tot de laatste jaren er van, behoort, te oordeelen naar het schrift en deze aanteekening, welke in het tijdperk der wiegedrukken past : « Hier vervolcht Sint Augustinus, ons heylighe vaders, legende, na het inhoudt ende vervolch van het cleyn *geprint* (2) boexken » (fol. 86). Het is schier nutteloos er aan te herinneren, dat, na de uitvinding en de verspreiding der boekdrukkunst, men niet opgehouden heeft, vooral in de vrouwenkloosters niet, handschriften te vervaardigen. In welk klooster onze bundel werd samenge-

---

(1) J. Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, t. V, p. 374 (n^{r} 3394). Brussel, 1905.

(2) Over de typographische beteekenis van *geprent* of *geprint*, cf. baron De Reiffenberg in *Le Bibliophile Belge*, I (1875), bl. 77 en vooral bl. 82 vlg. : « Catalogue de livres imprimés à Anvers depuis 1472 jusqu'en 1590, où le mot *gheprent* se trouve pour celui d'*imprimé* ».

steld, kan men eenigszins gissen uit het dubbel feit, dat er alleen « Santinnen » in voorkomen, meestal van Vlaamschen oorsprong, met als uitzondering, het leven van den H. Augustinus « ons heylighe vaders ». Ik meen dus te mogen vaststellen, dat deze Heiligenlevens geschreven werden in een Vlaamsch vrouwenklooster, onder den regel van den H. Augustinus (1). Dit nader te bepalen, schijnt onmogelijk, zelfs na een zorgvuldig taalkundig onderzoek (2). Over het belang van den inhoud kan de lezer zelf oordeelen, dank aan de getrouwe weergave der legende, zooals ze hierachter volgt, met enkele sobere nota's ter opheldering.

DIE LEGENDE VANDER WEERDIGHER MAGHET ENDE MARTELESSE SINTE ONTCOMMERE.

(Kon. Bibl. Brussel, n° 21.875, fol. 10 v° ss.).

In voerleeden tyden woende eenen coninck in Portegael, die hadde een dochter gheheeten *Wilgefortis*. Dese was soe schoene ende sebaer (3) in allen haer mannieren, soedat men doen haers ghelyck niewerints ontrent dien lande en vant. Dese niemare van deser schoender dochter ende maghet liep in allen landen, alsoe verre dat sy quam voer den coninck van Cisilien, die doen gheen wyf en had-

(1) M. Theresia en M. Maria, *Die Regel des hl. Augustinus*, in het *Jahrbuch des Verbandes selbständlicher deutscher Ursulinenklöster*, (1926), p. 1-22. — Cf. H. B. De Beer, *Den H. Reghel vanden H. Vader Augustinus, gegheven voor de nonnekens, met d'uytlegginghe van dien*. Antwerpen, 1651. K. De Flou, *Die Bedudinghe na den sinne van Sinte Augustijns Regule*. Met nota's en Glossarium. Gent, 1901 (Uitg. der Kon. Vlaamsche Academie).

(2) Tot staving hiervan, een enkel voorbeeld. In plaats van « naghelen » heeft onze tekst de schrijfwijze *nichelen*, door Kiliaen als *vetus fland.* en *lovan.* gekenmerkt. Zie echter J. Jacobs, *De verouderde woorden bij Kiliaen*, bl. 129, Gent, 1899, en vooral de geleerde bijdrage van L. Goemans, *Het « Lovaniense » in Kiliaen's Etymologicum*, nr 16, in het *Album J. Vercoullie*, p. 147-54. Brussel 1927.

(3) *sebaer, see-* of *sedebaer* : bescheiden, ingetogen.

de. Hij dachte dat hy dese edele ende schoene maghet tot eenen wive nemen wilde ende beriet hem met synen wysen lieden, hoe hy aen haren vader best *(fol. 11)* senden mochte. Ende sy worden soe beraden dat sy haren vader ontboden, dat hy syn dochter den edelen coninck van Cecilien gheven soude (1) willen tot eenen wive. Sy sonden hem ende synder dochter alle die eere- ende minnebewysen die sy vermochten ; oft wilde hy's niet doen, die coninck soude met al synen volcke nedercomen ende destrueren alle syn landen ende syn volck. Ende hy en soude niet eer ophouden, voer hy hem t' onderbringhen soude, dat hy se met crachte neemen soude. Dese letteren quamen aen den coninck van Portegale ende hy ghinck tot synder dochter ende leyde haer d'inhouden des sconinck van Cecilien letteren voer. Als sy se hoerde, wert se droeve om haers wille. Sy hadde in haer ghenomen nemmermeer anderen man te neemen dan onsen here Jhesum Christum, die hem om haren wille hadde laten cruycen. Ende al was haer vader een heydens man, nochtans hadde God dese salighe maghet met goeder inspiratien gheleert wat sy gheloeven ende aen wien. Ende sy antwoerde haren vader, dat haer gheen *(fol. 11v°)* houwelyck aen en stont. Die vader en woude syn lieve dochter niet beswaren, ende hy en versinde ock niet te volle haer worden, den gheloove aengaende, ende hy onboet den coninck van Cecilien dat syn dochter niet houwen en wilde, dwelcke hadde de coninck onwert (2), ende hij quam met grooter menichte van volcke ende schynde (3) menich lant dat die coninck van Portegael toebehoerde. Ende sy hadden menighen swaren stryt, soedat die coninck van Portegael meest alle syn volck verloes. Doen vrachde die coninck van Cecilien : Wildy my u dochter gheven tot eenen wieve, het sal al peys syn ghemacht. Uut groeten noode consenteerde die coninck van Poertegael t' huwelyc van synder dochter den coninck van Cecilien. Doen nam die orloghe een eynde, ende die coninck van

(1) Hs. *souden.*

(2) *onwert : zonder waarde ; iet onwert hebben :* iets misprijzen, verachten.

(3) *schynde :* imp. van *schenden,* verwoesten.

Poertegael seyde tot synder dochter, dat hy aen haer begheerde dat sy haerselven daertoe voeghen wilde, om den coninck van Cecilien in wettelycken huwelyck te neemen tot haren man. *Wilfortis,* dit hoerende, werdt beschaemt in Gode ende teghen haren natuerelycken vader, want sy wiste wel dat ge-*(fol. 12)*-boden es van Gods weghen, vader ende moeder te eeren. Aldus ontsach sy haren vader onderhoerich te sine, maer omdat die onderhoericheyt teghen die eere Gods was ende teghen haer salicheyt, soe en wilde se haers vaders ghebot in dit stuc niet doen, want sy wilde Gode ghehoersam wesen, dien sy te eenen bruydegoem vercoren hadde, ende sy seyde haren vader, dat sy om niemants wille gheenen anderen man hebben en wilde, dan onsen here Jhesum Christum, die om haren wille ghestorven was aen 't hout des crucen. Ende vanden heylighen cruce ende vanden salighen gheloeve seyde sy soe veele, dat hem allen verwonderde die haer groete wysheyt hoerden. Maer haren vader ende haren bruydegom hadden dese salighe informacie onweert, want sy waren beyde heydenen. Ende sy seyden haer, dat sy vanden ghecruyssen Jhesum swyghen soude, ende voeghen haer ten gheloeve van haerlieden godt ende totten huwelycken vanden coninck van Cecilien. Oft en wildy 't nie doen met goodertierheden, sy souden se met crachten daer toe dwinghen. Sy *(fol. 12v°)* antwoerde dat sy gheen pyne en ontsach die sy haer aandoen mochten, maer sy wilde gherne alle pynen lyden om bruydegoem die soe veele pynen om haer gheleeden heeft. Als sy hierinne gheduerich bleef, dede se haer vader ontcleeden ende aen een columne binden, ende seer wonderlycke gheeselen ende met menigher pynen ghinc hy haer aen, omdat hy se gherne van haren salighen propoest ghebracht hadde. Ende als hy se noch met goedertierenheyt, noch met pynen, van haren gheloeve bringen en mochte, dede hy se in eenen donkeren kerker sluten, ende hy beriet hem binnen dien wat pynen hy haer aendoen soude. Doen Wilgefortis aldus ghewont in den donkeren kerker alleene ghebonden was, aenriep sy Gode dat hy haer troosten wilde, want sy en begheerde anders gheenen bruydegoem te hebben dan hem alleen. Ende daerom badt sy met groeter devocien, dat hy die gedaen (1) van haren schoenen aensicht veranderen

(1) *gedaen* of *gedane* : gedaante, uitzicht.

wilde, dat sy allen mannen ongheliefelyc wesen mochte. Derselver wylen wies haer eenen groeten swerten baert aen haer schoen (1) aensicht. Met welken baerde sy *(fol. 13)* was soe seer ontsient (2), dat sy alle mannen wederstont ende sonderlinghe den coninck van Cecilien, die se nu in gheender mannieren hebben en wilde, ende dies was haer vader toernich op haer ende seyde dat sy't met toeverien hadden ghedaen om in 't valsche gheloeve te blijven vanden ghecruysten God. Ende hy swoer by synen Mamet (3), sy soude quader doot om sterven. Ende hy dede een cruce bereyden ende daeraen nichelen (4) doer haer handen ende voeten. Daerna dede hy se in die locht hanghen, Gode ende haer tot eender confusien, alsoe hy meynde. Maer dese pyne ende scande was haer een groete ghenuechte inder zielen, ende sy loefde Gode met groeter begheerten, dat hy se tot sulker pynen hadde laten comen. Ende sy badt hertelyck voer dieghene die haer ghepynt hadden. Ock alsy (5) ghevoelde dat die natuerlycke doot haer herte breken soude, wert sy al te nerstelyc in 't cruce prekende ende dat heylich gheloeve leerende. Ende daer dede sy haer ghebet aen Gode, biddende dat Hy haer consenteren wilde, soe wie in druc van herten ware, ende haer aenriep met goeden *(fol 13v°)* betrouwen, dat sy hem voer Gode soude moeghen verbidden, dat hy vertroest worde van synen lyden tot synder salicheyt. Ende terstont was daer een stemme ghehoert die seyde : « Wilgefortis, bruyt ende dochter Gods, verbliet U in Gode, want God heeft u ghebeth ghehoert ende Hy wilt uwen properen naem veranderen, dat ghy sult voertdaen ONTCOMMER heeten, dat es alsoe veel te segghen als een moeder van allen bedructe herten, die by uwer beden ontcommert selen worden, ende ghy sult saen in die eewighe vroude comen, daer ghy met uwen bruydegom Jhesum Christum ewelyck sult regneeren.

(1) Hs. *schooen.*

(2) *ontsient* : part. van *ontsienen,* leelijk, slecht maken of worden.

(3) *Mamet* : Mahommed of Mahomet, hier afgod.

(4) *nichelen* : nagelen.

(5) *alsy* of *als sy* : toen zij.

Comt, u croene es al bereet ». Na desen sueten woerden des ynghels, liet sy haer salich hoeft neyghen op haer borst ende beval Gode haren gheest. Ende terstont verschiet sy ende haer salighe ziele wert opghevuert vanden ynghelen met grooten love te Gode wert. Ende als sy een cleyn wyle inden hemel gheweest hadde, sant God een onweder dat verberde alle haers vaders hof. Wy moeghen vermoeden, dat God die quade wretheden wreeken wilde *(fol. 14)*, die hy aen syn dochter hadde gedaen.

Laet ons dese salighe maghet bidden, dat sy Gode voer ons wilt bidden, dat Hy onser alder ontfermen wilt ende sonderlinghe in die ure van onser doot, dat Hy ons dan ontcommeren wille van allen ghebreken daer Hy ons schuldich in kint. Dat gonne ons die almoeghende Here.

Item, den dach van Sinte Ontcommere der heyligher werdigher maghet ende martelersse valt op Sinte Margareten avont (1).

De Feestdag der Heilige.

Niet alleen op 20 Juli, zooals later algemeen het geval was, ook op andere datums werd in vroeger eeuwen het feest van onze Heilige gevierd. Dit blijkt o. a. uit de *Dietsche Kalenders,* sedert 1907 door E. Gailliard met W. de Vreese, (1919 met R. A. Parmentier) in de *Jaarboeken der Koninklijke Vlaamsche Academie,* op echt wetenschappelijke wijze uitgegeven. Van de talrijke bescheiden, aldaar afgedrukt, zijn er elf, waarin onze Heilige wordt vermeld, indien men de gelijkheid Regenfledis = Ontcommer aanneemt : één van het bisdom Kamerijk, in zuidelijk Oostvlaanderen opgesteld ; twee van het bisdom Doornik, waartoe Gent behoorde ; acht uit het bisdom Utrecht, dat zich tot over 'n klein gedeelte van 't graafschap Vlaanderen uitstrekte. In de drie Vlaamsche kalenders valt het feest van de Heilige op 19 Juli of « Hoymaent », d. i. « upten avont van sinte Margrieten », zooals in het Brugsche lofdicht

(1) *op Sinte Margareten avont :* 's avonds voor het feest der H. Margareta, d. i. 19 Juli. Op talrijke plaatsen werd onze Heilige den volgenden dag gevierd.

wordt verkondigd. In de Utrechtsche kalenders staat haar feestdag onder 8 October vermeld (1), achtereenvolgens als *Regenfledis* en als *Ontcommer*. Zelfs vindt men er eens de mannelijke benaming van « Ontkommer coninck », waarbij de uitgevers een kommentaar ten beste geven, dat volledig mag wegvallen (2).

Ziehier de lijst der verschillende kalenders, voor elk bisdom chronologisch gerangschikt.

BISDOM DOORNIK.

1453. Sente Ontcommer (8 Juli).
(Uit het *Brouwersboek*, Stadsarchief Gent, 160-6. *Jaarboek* K. V. A. 1909, bl. 21).

1485. S. Ontcommer (8 Juli).
(Uit het *Stapelboek*, Stadsarchief Gent, 93-11. *Jaarboek* K. V. A. 1910, bl. 23).

BISDOM KAMERIJK.

1504. S. Ontcommere, maghet, martelaresse (19 Juli).
(Bibl. Gent 209. *Jaarboek* K. V. A. 1908, bl. 35).

BISDOM UTRECHT.

1398. Regenfledis, maget (8 October).
(Sint Petersburg, hs. Gollandskaia, O. v. I., 10. *Jaarboek* 1913, bl. 62).

---

(1) Hierbij wordt door de uitgevers, in het *Jaarboek der Koninklijke Vlaamsche Academie*, 1911, bl. 13, 't volgende aangeteekend : « De H. Ontcommer, die in de noorderlijke Nederlanden bizonder vereerd werd (in 't Zuiden was deze heilige vrijwel onbekend), staat hier op 8 October, in plaats van 19 Juli, zooals meestal het geval is ». Het tusschen haakjes geplaatste mocht gerust wegblijven.

(2) « Zoo schrijven ze, *Jaarboek* 1914, bl. 31 : « Zeer opmerkenswaardig is *Ontcommer coninck*, terwijl men verwacht *Ontcommer joncfrou*, zooals in kal. 16 en 24 (ze konden er den Brugschen kalender nr 31 nog niet aanhalen, waar de Heilige als *conincginne* wordt vereerd) : op zijn minst een nieuw getuigenis van de onzekerheid waarin men aangaande de persoonlijkheid van de H. Ontcommer verkeerde, misschien echter ook een getuigenis voor het nog bekend zijn, in de 16e eeuw, van de oorspronkelijke legende ». Dit laatste gezegde — 'n grove vergissing — steunt op het artikel van K. Rehorn, *Der heilige Kummernus oder die heilige Wilgefortis*, in *Germania*, III (1887), p. 461 en vlg., « die het als zeker beschouwt, dat het oorspronkelijk een mannelijke heilige is geweest ». We weten nu beter.

1440. Regenfledis, joncfrou (8 October).
(Sint-Petersburg, zelfde reeks, 3. *Jaarboek* 1911, bl. 150).

1448. Regenfledis, joncfrou (8 October).
Krakow, Mus. Czartorisky, 302. *Jaarboek* 1910, bl. 55).

1468. Regenfledis, joncfrou (8 October).
(*Ibidem*, 309. *Jaarboek* 1910, bl. 72).

c. 1470. Sunt Ontkommer, joncfrou (8 October).
(Parijs, Bibl. R. van Marle. *Jaarboek*, 1913, bl. 90).

c. 1480. Ontcummer, joncfrou (8 October).
(Stuttgart, hs. brev. 11. *Jaarboek* 1911, bl. 62).

Einde 15e eeuw. Ontcommer, conincginne (8 October).
(Bibl. Brugge, 327, fol. 12. *Jaarboek* 1919, bl. 20).

1532. Ontkommer, coninck (8 October).
(Nijmegen, hs. Wierdels. *Jaarboek* 1914, bl. 44).

Uit deze opsomming blijkt, dat, circa 1470, de naam Regenfledis wordt vervangen door Ontcommer. Uit de teksten, van de 15e eeuw, « soweit erkenntlich » (bl. 3), door Cuperus, Sloet en Schnürer medegedeeld, is ook gebleken, dat beide namen zonder onderscheid op onze Heilige worden toegepast (1).

Mag men voor de Utrechtsche kalenders, waar de Regenfledis van 1468 enkele jaren nadien (circa 1470) als Ontcommer verschijnt, dezelfde gelijkheid aannemen, dan zouden we het bewijs hebben dat de H. Wilgefortis reeds in de 14e eeuw in het bisdom Utrecht onder den naam van Regenfledis vereerd werd. Jammer echter voor onze bewijsvoering werd de H. abdis Regenfledis († 805) in vroeger eeuwen te Utrecht vereerd, zooals blijkt uit bescheiden van de 12e, 13e en 14e eeuw. Wie dus de Regenfledis is in onze kalenders, of de abdis of de Portugeesche prinses, kan men niet met zekerheid vaststellen. Intusschen blijkt uit de reeks Utrechtsche kalenders, dat rond 1470 de naam Regenfledis verviel en door Ontcommer werd vervangen.

(1) Cf. Schnürer en Ritz, *op. cit.*, p. 20 : « Während im Text von B 1 die Heilige Deliberatrix heisst, hat sie in dem Titel nicht weniger als vier Namen : Wilgefortis, Liberatrix, Eutropia und Regenfledis. In B 2 heisst sie Regenfledis, im Text aber Wilgefortis. In B 3 führt sie stets den Namen Regenfledis ».

De oorsprong der Legende.

Men heeft er hier reeds op gewezen, hoe onaannemelijk het schijnt — om het woord « onmogelijk » nog niet te gebruiken, — den oorsprong van een legende tot in de 15e eeuw op te schuiven, wanneer men niet alleen het bestaan dezer legende, maar zelfs de verspreiding er van met bescheiden uit de eerste jaren van deze eeuw kan vaststellen. Ik heb er op gedrukt, hoe onredelijk het was, « ontstaan » met « bestaan », *aufkommen* met *vorkommen* te verwisselen en dan te beweren, zooals Schnürer het deed (bl. 310) : « Die Legende kommt erst im 15. Jahrhundert auf ». Enkele jaren geleden was hij voorzichtiger en redelijker, toen hij, in zijn groot werk over Middeleeuwsche kultuurgeschiedenis, constateerde « dass der Kult der bärtigen heiligen Kümmernis... zwischen 1400 und 1410 zuerst in Steenbergen (Holland) festzustellen ist » (1).

Is het misschien aan deze onredelijkheid toe te schrijven, dat meer dan een recensent zich vergiste, wanneer hij het tijdstip vermeldt, waarin volgens Schnürer en Ritz de legende zou geboren zijn. Zoo schrijft Dr. J. F. M. Sterck, de gevierde Vondelkenner, handelende over 't werk van Schnürer en Ritz, in een Nederlandsch dagblad: « De schrijvers komen dan tot de volgende conclusies : Een heilige Ste Ontcommer heeft nooit bestaan. Haar legende werd in de 13e eeuw *(sic)* vastgeknoopt aan de sinds de 11e eeuw wijdverbreide vereering van het Heilig Aanschijn van Lucca » (2).

In zijn laatste literatuur-overzicht, onder den titel van « Sankt Kümmernis. Een niet-historische heilige », verklaart D. Th. Enklaar dat het een genoegen is « de schrijvers als het ware de geboorte van deze legende, in het begin der *veertiende* eeuw te Steenbergen, te zien betrappen en hun betoog te volgen » (3).

---

(1) G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, III, bl. 258 Paderborn, 1930.

(2) In *De Maasbode*, 17 Nov. 1935 (Ochtendblad). Een eerste artikel over Sint Ontcommer was daar reeds verschenen den 20 October ; een derde, ditmaal van J. Manders, van 8 December, verhaalt er *Wat Joris Karl Huysmans over haar schrijft*.

(3) In het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, L (1935), bl. 203.

Nochtans hebben Schnürer en Ritz klaar en duidelijk, met klem en nadruk zelfs, op den 15e eeuwschen oorsprong der legende gewezen, zooals nog eens blijkt uit 't volgend citaat : « Nach der chronologischen Seite muss die Tatsache besonders scharf betont werden, dass der Kult sich vor dem 15. Jahrhundert nicht nachweisen liess » (1).

Zoo bevestigen het stellig de schrijvers, voor al wie lezen kan. Jammer voor hen, is de werkelijkheid heel anders. Immers, dat de legende te Steenbergen in de 15e eeuw zou ontstaan zijn, is totaal onmogelijk, zooals duidelijk blijkt uit een onuitgegeven Genter tekst van 1400, waarmee we tot in de 14e eeuw opklimmen, voor wat de vereering der Heilige in Vlaanderen betreft.

Ziehier deze belangrijke oorkonde, de oudste tot nog toe bekende vermelding der Wilgefortisvereering, volgens het afschrift, mij met de meeste bereidwilligheid verstrekt door een onzer Leuvensche hoogstudenten, E. H. Marcel Ascoop, uit het door hem afgezocht parochiaal archief van O. L. Vrouw-St. Pieters te Gent, in de sacristie van O. L. Vrouwekerk te Gent bewaard.

Kenlyc zij allen lieden dat Gheeraert Soetamijs commen es vor scepenen van der kuere in Ghend, kende ende lijde dat hij heft vercocht wel ende redelike der Janne den Backere, priester, thulpen teenen eeweliken dienste over meester Janne Seyssone, prochiepape was tonser Vrauwen, den welken dat meester Jan vorseit stelde in de vorseide kerke ten autare vor Sente Guilleforte, *die men noumt* Sente Ontcommere, *alsulke ervelike rente als hier naer volghet. Eerst...*

Dit was ghedaen up den V dach in Sporkele int jaer Ons Heeren M ende CCCC, int scependom her Pieter Sersymoens, her Jacops vanden Houtkine en heuren ghesellen.

Aldus staet in Scepenbouc vanden selven jare, fol. 89.

(1) Schnürer en Ritz, *op. laud.*, bl. 309. — Een vorige verklaring, waarvan ik den slotzin hier cursiveer, luidt als volgt (bl. 22) : « Damit können wir den dem Bilde von Steenbergen als der hl. Ontkommer gewidmeten Kult bis in das erste Jahrzent des 15. Jahrhunderts verfolgen. *Für frühere Zeiten fehlt es uns an jedem Anhaltspunkt* ». Daarom schreef E. H. Prims in zijne recensie : « De legende is niet ouder dan het begin der XVe eeuw ». *Bijdragen tot de Geschiedenis*, XXV (1934), bl. 244.

De verwijzing, in den slotzin van voorgaanden tekst, bleek juist, na contrôle op het stadsarchief te Gent. Immers, in het *Jaarregister* 1400-1401 werd op fol. 89 v° deze akt overgeschreven met enkele varianten, zonder belang voor ons (1), uitgenomen de eindformule, welke op 'n andere wijze denzelfden datum opgeeft, zoodat geen twijfel mogelijk is :

Actum quinta die februarii anno XIIIIcmo.

Hiermede vervalt de thesis van Schnürer en Ritz, ten minste wat de chronologie betreft. Verdere gevolgtrekkingen laat ik aan den lezer over. Misschien is dan in Vlaanderen, het rijke, machtige, letterlievende en lichtgeloovige Vlaanderen van weleer (2), den oorsprong van onze legende te zoeken : een veronderstelling, waarvan men als een echo « avant la lettre » in 't grootsch werk van Schnürer en Ritz kan vinden (3).

Terloops weze hier nog vermeld, als besluit van deze eerste aanteekeningen, aan den alouden eeredienst van S. Wilgefortis of Ontcommer in Vlaanderen gewijd, dat deze Heilige in Tsjeko-Slowakije nu nog de Vlaamsche Heilige of, zooals het daar luidt, de « Flàmskà Svatá Starosta » wordt genoemd.

Naar een psychologische verklaring.

Gesteld en aangenomen, dat de Wilgefortislegende uit een *Volto Santo*-beeld is ontstaan, kan en moet men zich nog afvragen, hoe deze verregaande metamorphose

---

(1) *Kenlyc zij etc. dat Gheeraerd Soetamis... voor... dat hij heeft... Janne Seyssonen... tonser Vrouwen... in de vorseide kerken... eerflike rente...*

(2) Voor het Vlaanderen der 14e eeuw verklaart een geschiedschrijver : « La superstition — sans limites — a envahi comme une plante parasite tous les recoins de la pensée ». L. Vanderkindere, *Le siècle des Artevelde,* bl. 265 en 267. Brussel, 1907 (2e uitg.).

(3) Handelende over de vestiging der legende te Neufahrn, in Beieren, beweren deze schrijvers : « Die Legende kann aber nur aus Flandern stammen » (bl. 281). — Overblijfsels der Wilgefortisvereering verklaren zij « als Wellen, welche die Sprachgrenze *von den flandrischen Gegenden* (ik cursiveer) und den deutschen Gebieten in Oesterreich aus überschritten haben » (bl. 309).

zich psychologisch laat verklaren. Hiertoe schijnen de volgende voorwaarden vereischt :

1) er moest reeds een gewoon en traditioneel kruisbeeld, dat het volk dagelijks zag en waaraan het dus gewoon was, ter plaatse zijn, waar het uitheemsche *Volto Santo* als t w e e d e beeld werd aangebracht ;

2) het uiterlijk verschil tusschen deze twee beelden moest zoodanig groot zijn, dat het een innerlijk verschil noodzakelijk maakte, hetgeen alleen kon geschieden door aan het tweede een bijzondere beteekenis en een afzonderlijken naam toe te schrijven ;

3) onder de vreemdsoortige kenmerken van het beeld moesten er enkele genetische elementen voorkomen, welke de geslachtsverandering verklaarden ;

4) eindelijk moest er, na en door dit vervrouwelijken, een buitengewoon element op den voorgrond treden, waarvan de uitleg nu de volksverbeelding in werking en zelfs op hol zou brengen.

Al deze vereischten zijn hier verwezenlijkt. Op de plaats, waar het aanbrengen van het uitheemsche beeld aan onze legende het leven zou schenken, hing reeds — men mag het gerust als « selbstverständlich » veronderstellen, — het traditioneel kruisbeeld, waarop Christus na zijn bitteren dood is afgebeeld, de oogen gesloten, een *perizonium* om het naakte lichaam, met handen en voeten aan het kruis vastgenageld, de *titulus* boven het neerhangende hoofd, met doornen gekroond. Het andere beeld echter, de oogen wijd open, 'n gouden kroon op het hoofd, de handen alleen doornageld, de voeten of één voet geschoeid, droeg een lange, tot op de voeten neerhangende *tunica* of *colobium* ; (1) deze was waarschijnlijk o n d e r-a a n s a a m g e b o n d e n, wat dan later ook tot het

(1) « D'une façon générale, dès les débuts de l'art chrétien et jusqu'à la fin du XIIe siècle (en 't *Volto Santo* is eeuwen ouder), le Sauveur est figuré vivant sur la croix et revêtu de pourpre ». J. D. Stefanescu, *L'illustration des liturgies,* in 't *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales,* III (1935), bl. 413. Brussel, 1935. Dat men zulke generalisatie niet *à la lettre* moet opvatten, weet alwie oude ivoor- en miniatuurkunst kent. Zie ook B Lazar, *Die beiden Wurzeln der Kruzifixdarstellung,* plaat 2 en 8. Straatsburg, 1912.

vastbinden der handen aanleiding gaf. Wat het laatste, uiterst belangrijk kenmerk betreft, moeten we er ons echter voor hoeden, oorzaak en gevolg te verwisselen. Men zal zich dus afvragen : heeft men het kleed langs onder vastgebonden, in de meening dat het beeld een vrouwelijk figuur voorstelde ; ofwel heeft men verondersteld dat het een vrouw was, wijl het kleed onderaan was saamgebonden, zooals eventueel bij strafuitvoering met den strop geschiedde. Mgr Schreiber heeft reeds hierop gewezen, met voorbeelden, welke hij tot in het verre Japan is gaan zoeken, hetgeen overbodig lijkt en ten andere overdreven (1). Immers, vrouwen werden eertijds gewoonlijk *niet* gehangen. Waar het oude recht een misdaad met de doodstraf bedreigde, werd gewoonlijk, bij gespecifieerde straf, de man verwezen naar de galg, de vrouw tot den put. Werd de man gehangen, zoo werd de vrouw « gedolven » of levend begraven (2). Wanneer het eens gebeurde, dat de beul op het vasteland een vrouw moest opknoopen, dan werd dit als eene zeldzaamheid door de kronijkschrijvers zorgvuldig opgeteekend.

Of nu het vervrouwelijken aanleiding was tot het toebinden van het kleed ; of het toegebonden zijn er van het vervrouwelijken van het vreemde beeld begunstigde : daarin zal wel niemand met volstrekte zekerheid uitspraak doen en uitmaken, wat hier oorzaak en wat gevolg is geweest. Ik meen nochtans dat aan de tweede veronderstelling

(1) In zijn kommentaar over het « Kümmernisbild » van Horst drukt Mgr Schreiber zich volgenderwijs uit, aangaande het toegebonden colobium : « Der Rock ist unten zusammengebunden. Das war eine Uebung, die man innehielt, wenn Frauen an den Galgen gehängt wurden. Es geschah aus Gründen der Dezenz. Es gibt Berichte von der Compostelafahrt gegen Ausgang des Mittelalters, die eigens berichten, dass man unterwegs Frauen derartig am Galgen angetroffen hat... Auch in Japan wissen die Japanerinnen darum, wenn sie selbstmord begehen, dass sie nicht bloss die Schlagader zu treffen, sondern dass sie auch den Rock mit einer Schnur zuzubinden haben... ». *Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde,* bl. 300. Munchen, 1936.

(2) De middele justicier, in Vlaanderen veelal *viscontier* genaamd, « vermagh put ende galge, om dieven te hanghen ende diefveggen te delfvene ». *Vlaanderen door de eeuwen heen,* bl. 310. Amsterdam, 1913. Het hier benuttigde hoofdstuk over « Rechtswezen » ontbreekt in de nieuwe uitgave, Amsterdam, enz. 1932.

gerust de voorkeur mag gegeven worden. Immers, indien men aanneemt, dat het speelmanswonder reeds met het *Volto Santo,* in den tijd van diens verspreiding, gepaard ging, moet men ook aannemen, dat het beeld, 't welk een schoen aan den speelman toewerpt, niet meer met de voeten aan het kruis genageld was, maar wel vastgebonden met een koord, die tevens de tunica kon toebinden. Zoo deed zich het beeld, waaruit eens de legende der Baardheilige moest ontstaan, in onze streken voor als een gekroonde en gebaarde figuur, met lang kleed, aan het kruis gebonden : twee beweegredenen ten slotte om er een vrouwelijke figuur in te ontdekken.

Van de algemeen in zwang zijnde gelijkstelling : lang kleed = vrouwelijke figuur (1), welke als 'n voorname factor fungeerde in 't ontstaan der geslachtsverwisseling, kan ik 'n voorbeeld aanvoeren, dat ook als folkloristisch feit niet zonder belang is. Op de Groote Markt van Brugge prijkt een machtig kunstgewrocht : het gedenkteeken van Jan Breydel en Pieter de Coninck, de twee helden van 1302. Een hunner is, als vooraanstaand poorter, tot aan de voeten in 'n tabbaard gehuld. Welnu, om dat eene kleedingstuk, vrouwelijk-lang in de volksoogen, wordt de groep der twee volkshelden, sedert Conscience's *Leeuw van Vlaanderen* tot in 't kleinste hoekje van 't Vlaamsche land overbekend en vereerd, in den Brugschen volksmond algemeen als « Breydel en z'n wùf » bestempeld. Dat hierbij nog 'n persoonsverwisseling werd begaan, doet niets ter zake en laat zich gemakkelijk verklaren (2). Hoofdzaak voor ons is dat, ter wille van een tot aan de voeten reikend gewaad, een volksheld nu nog vervrouwelijkt werd. Dit kon dus even goed in vroeger eeuwen met een vreemdachtig en geheimzinnig kruisbeeld geschieden.

---

(1) Zoo schrijft Detzel over het Volto Santo : « Das Bild zeigt den Heiland, angethan mit einem seidenen Aermelkleide, das einem Frauengewande ähnlich ist ». H. Detzel, *Christliche Ikonographie,* II, bl. 679. Freiburg i. B., 1896.

(2) Bovenstaande bijzonderheid werd me voor het eerst ter plaatse medegedeeld door den heer L. Beyaert-Carlier en later bevestigd door 'n ander volbloed Bruggeling, prof. E. Strubbe, die me schreef op 27 November 1935 : « Te Brugge zegt het volk inderdaad van het standbeeld van Jan Breydel en Pieter de Coninck op de Groote Markt : « Breydel en zijn wúúf ». De Coninck

Door het vervrouwelijken der gekruiste figuur kreeg haar baard een uitzonderlijke beteekenis, welke 'n bijzondere verklaring noodzakelijk maakte en aldus veroorzaakte. Zoo ontstond in onze streken de legende der gemartelde Baardheilige, ter wille der geloofbaarheid in verre landen gelocaliseerd.

Of nu deze legende spontaan onder het volk is ontstaan bij het aanblikken van het geheimzinnige beeld, ofwel door een verbeeldingsrijken pelgrim werd verzonnen ; of dit nu op één plaats geschiedde — wieg en uitstralingspunt der legende —, ofwel op verscheiden plaatsen, waar een *Volto Santo* ter vereering werd aangebracht en uitgesteld : op deze vragen moet ieder voorzichtige vorscher het antwoord schuldig blijven. Wel kan men zijn voorkeur betuigen voor het spontane ontstaan op één plaats, protoplasma der legende, maar de hypothese van het polygenisme, door J. Bédier zoo klaar en overtuigend uiteengezet, zou er ook kunnen bijgehaald worden (1). We zullen dus deze be-

---

is inderdaad minder bekend onder het volk in de traditie, omdat een familie Breydel een groote rol heeft gespeeld te Brugge tot in de laatste eeuw. Bemerk dat het eigenlijk zou moeten zijn « de Coninck en zijn wijf », want Breydel draagt den mantel, de Coninck de broek ». Nu, die vergissing verklaart zich eenvoudig aldus : om het lange gewaad wordt een van de twee beelden vervrouwelijkt door het volk, dat niet weet, en er zich ook niet om bekommert, wie van de groep Breydel en wie de Coninck is. Wijl echter het standbeeld in de wandeling als « Breydel en de Coninck » bekend staat, werd de tweede persoon vervrouwelijkt, ook al draagt hij feitelijk de vrouwelijk-lange kleedij niet. Heette de groep « de Coninck en Breydel », dan had het vervrouwelijken de benaming « de Coninck en zijn wijf » opgeleverd. Daarbij komt nog, dat de echte volksheld de vechter Breydel is, de woeste, breedgeschouderde « maceclier », en niet de scherpzinnige, eenoogige wever.

(1) Een der gebundelde studies van graaf Goblet d'Alviella wordt in *Croyances, Rites, Institutions*, II, bl. 328, op volgende wijze ingeleid : « Les coïncidences qui se rencontrent dans le folklore des peuples vivant loin les uns des autres et parlant des langues différentes peuvent s'expliquer tantôt par la communauté des origines ethniques, tantôt par un emprunt d'une population à l'autre, *tantôt par une certaine identité de raisonnement mythique* (ik cursiveer). Over de dan aangehaalde « coïncidence » vernemen we dat twee ethnologen « estiment que cette coïncidence peut uniquement s'expliquer par l'unité de l'esprit humain » *(ibidem*, bl. 329).

schouwingen maar liever op 'n weifelenden toon besluiten en met Socrates verklaren één zaak te weten, en wel dat we heel veel n i e t weten en nooit zullen weten.

Nog een oud Vlaamsch bescheid.

Het zal wel onnoodig zijn, hier nog eens uit te weiden over het ongemeen belang van de oudste teksten, wat oorsprong en verspreiding der Wilgefortisvereering betreft. Het past dus, de aandacht te vestigen op den volgenden post uit een 15e-eeuwsch renteboek der kerk van Pamele, onder Audenaerde, eene plaats, niet eens bij Schnürer vermeld, als hij over Oostvlaanderen handelt (bl. 255), waar nochtans het feest van onze Heilige vanouds op luisterrijke wijze werd gevierd. Zoo lezen we in voormeld renteregister:

Item so was de kerke van Pamele sculdich den aermen van Pamele iiij s. sjaers ende dese iiij s. sjaers cochte de weduwe ende door van Janne Vander Haghen jeghen de aerremmeesters ter kerken bouf van Pamele omme jaerlyx te doene een sermoen op sente Ontcommeren dach als men haren dienst doet (1).

Het renteboek dagteekent uit 1430, volgens vriendelijke mededeeling van den conservator C. Vanden Haute. Indien in 1430 eene rente wordt gekocht om het feest van Sinte Ontcommer op te luisteren, mag men gerust veronderstellen, dat de vereering veel vroeger reeds te Pamele werd ingevoerd, en ook elders in Oostvlaamderen bestond, zooals hierachter breedvoerig wordt uiteengezet.

Gebed tot de H. Ontcommer.

Ten jare 1891 werd, in *De Katholiek* (XCIX, p. 417), de tekst van een oud gebed tot onze Heilige door W. P. H. Jansen gepubliceerd, volgens een handschrift, in zoo algemeene bewoordingen omschreven, dat het onmogelijk lijkt, het oorspronkelijke stuk weer te vinden. Volgens den uitgever dagteekent het handschrift, en dus ook het gebed, uit de 14e eeuw. Ware dit werkelijk zoo, dan zou het heele gebouw, door Schnürer opgetimmerd, tot aan den grond

(1) Rijksarchief Gent : fonds van het Bisdom, n° 929, fol. 11. — Ter verklaring van bovenstaanden tekst weze hier aangeteekend dat iiij s. = 4 solidi of stuivers ; *door* = de oir of erfgenaam ; *bouf* = behoef.

in duigen storten. Deze laatste zorgt er dan ook voor, de dateering van het stuk als twijfelachtig voor te stellen, eerst door een « angeblich » (bl. 54), later door een « vielleicht » (bl. 252, noot 2). Veel beslister zullen wij optreden, zonder rekening te houden met de vroegere dateering. Immers een uitgever, die niet wetenschappelijk geschoold is, loopt onvermijdelijk heel hoog op met zijn ontdekking. En dat onze uitgever geen autoriteit is op taalkundig en paleographisch gebied, bewijzen de vage beschrijving van het handschrift en de manier waarop hij zijn tekst uitgaf, zonder op de afkortingsteekens te letten, want vormen als *aeschijn, sodersse, mij ziele,* enz. werden wel nooit geschreven, noch in de 14e eeuw, noch later, en passen ook niet in een moderne wetenschappelijke uitgave. De dateering van het stuk door zijn eersten uitgever mogen we dus gerust vergeten, wanneer we tot het taalonderzoek overgaan, waaruit blijkt o. i. dat het gebed uit de 15e eeuw, misschien zelfs uit later, maar voorzeker niet uit vroeger tijden dagteekent. Dezen indruk verkreeg ook, toen ik hem het stuk voorlegde, mijn ervaren collega en bereidwillige vriend, hoogleeraar R. VERDEYEN. Met echt wetenschappelijke voorzichtigheid schreef hij me 't volgende : « Het is moeilijk, een dergelijken tekst te dateeren. Hij maakt op mij den indruk van een gebed uit de 15e of 16e eeuw. De taal is verzorgd en zuiver, zooals dat in de gebeden uit dien tijd gewoonlijk het geval is. Ik geef u mijn impressie, doch onder alle voorbehoud ». Wat er ook van zij, een zaak staat vast : archaïsmen, die het vroeger dateeren van dit stuk zouden wettigen, komen er niet in voor ; ook geen locale woorden of uitdrukkingen, die een bepaalde afkomst zouden verraden. Alleen mag men, steunende op het woordje *sondersse,* vermoeden, dat het gebed in en voor een vrouwenklooster werd geschreven.

Voor moderne lezers is de gebrekkige uitgave van Jansen onvoldoende, dus ook die van Schnürer, wijl deze den tekst uit *De Katholiek* letterlijk overnam, met toevoeging van 'n viertal drukfouten (bl. 252). Ik geef dan hier, tot gemak van den lezer, een nieuwe uitgave, volgens de regels, door de *Commission Royale d'Histoire* hoogst verstandelijk opgesteld. Ter vergelijking wordt eerst de tekst overgedrukt, zooals hij in voormeld tijdschrift te vinden is.

Tekst van het gebed, zooals hij door W. P. H. Jansen werd uitgegeven.

« Totter heyligher bruyt xri en maghet s' ontcomere God gruetu heylighe gods wtuercoren bruyt conics dochter suuer maghet sinte ontcomer nauolghersse des onbesmetten lams xri die niet ontsien en hebt dat cruce noch die tyranich[t] ws vaders. Maer in den cruce verblijt hebt midsdien dat u verlosser iesus sinen gheest gaf in de cruce in verlossinghen des menschelijcs gheslechts O gloriose speciale wtghelesen peerle die volhert hebt inden gheloeue Wiese beede verhoert wert van gode int verkeeren ws suuerlike aeschijns doer vreese uwer reynicheit die ghi ihm uwen bruydegoem gheoffert hadt Vercrijght mij O suuer maghet aen gode dat ic aerm sodersse ten ynde mijs leuens volherden mach in goeden werken en dat ic ontcomert mach werde van alle dat mij herte belast opdat mij ziele wt dinen gheselscape nemmermeer en moet ghesceyden werden maer dat ic ind' ewich[t] met di moet verblijde. Ame ».

Tekst van het Gebed, in geëmendeerde uitgave.

Totter heyligher bruyt Xristi ende maghet S. Ontcommere.

God gruet U, heylighe Gods uutvercoren bruyt, conincs dochter, suver maghet sinte Ontcommer, navolghersse des onbesmetten Lams Xristi, die niet ontsien en hebt dat cruce noch die tyrannicheyt uws vaders, maer in den cruce verblijt hebt, midsdien dat u verlosser Jesus sinen gheest gaf in den cruce, in verlossinghen des menschelijcs gheslechts. O gloriose, speciale uutghelesen peerle, die volhert hebt inden gheloeve, wiens beede verhoert wert van Gode int verkeeren uws suverliken aenschijns, doer vreese uwer reynicheit, die ghi Jhesum, uwen bruydegoem, gheoffert hadt : vercrijght mij, o suver maghet, aen Gode, dat ic, aerm sondersse, ten ynde mijns levens volherden mach in goeden werken ende dat ic ontcommert mach werden van alle, dat mijn herte belast, opdat mijn ziele uut dinen gheselscape nemmermeer en moet ghesceyden werden, maer dat ic inder ewicheyt met di moet verblijden. Amen.

Nog een oud gebed.

Tusschen de incunabelen van het Aartsbisschoppelijk Museum, te Utrecht, wordt onder nr 21 een Antwerpsche wiegedruk bewaard : een uiterst zeldzaam, om niet te zeggen eenig exemplaar van de *Duitsce Getiden*, door Goovaert Back gedrukt, zooals blijkt uit 't *explicit :*

« Dit boeck is geprent t'Antwerpen, in 't Vogelhuis, bij mij, Govaerdt Back ».

Het voornoemde huis lag in de aloude brouwersstraat of *Cammerstraet* (nu tot *Kammestraat* en *rue des Peignes* herdoopt), en werd door onzen « boeckprinter en boeckbinder » bewoond sedert zijn huwelijk met Catlijne Van der Meer, weduwe van Mathijs Van der Goes, den Antwerpschen *prototypographus*. De naam *Vogelhuis* kwam waarschijnlijk van een uithangbord, waaraan de meester ook zijn drukkersmerk ontleende, dat een vogelskooi verbeeldt (1). De meeste boeken, door hem gedrukt, verschenen zonder jaartal, zooals ook de hier besproken incunabel. Zijn oudste werk dagteekent uit 1494. Om zijne buitengewone bedrijvigheid te kenmerken, vermeldt Olthoff, dat van dat jaar af tot 1500 niet minder dan een zestigtal drukken van zijne pers kwamen (2). Een ander getijdenboek, door hem in 1495 gedrukt en *Dit sijn die seven getijden in duytsche* getiteld, wordt door Campbell vermeld en door Polain nauwkeurig beschreven (3). De incunabel van Utrecht wordt door geen enkel bibliograaf opgegeven. We kunnen dus hieromtrent geen nadere bijzonderheden mededeelen, wijl we niet de gelegenheid hadden, het

---

(1) Afgedrukt in *Le Bibliophile Belge,* II (1846), bl. 167 ; bij G. van Havre, *Marques typographiques des imprimeurs et libraires anversois,* bl. 21 en 22, Antwerpen, 1883 ; door Pr. Verheyden, in *Vlaanderen door de eeuwen heen,* II, bl. 282, Amsterdam, 1913 (in de uitgave van 1932 is het merk niet meer te vinden). Zie vooral W. Nyhoff, *L'art typographique dans les Pays-Bas,* II, fig. 1, 6, 7 en 8. 's-Gravenhage, 1926.

(2) Fr. Olthoff, *De Boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Antwerpen,* bl. 4, Antwerpen, 1891. — In *Le Bibliophile Belge,* II (1846), bl. 236-49, staat een artikel van P. C. Van den Meersch over onzen drukker, met eene lijst van zijne werken, waarin het hier besproken getijdenboek ontbreekt. — Zie nog 't artikel van E. de Busscher in de *Biographie Nationale,* I, kol. 599-602, en dat van J. Cools, *Godevaert Bac,* in 't tijdschrift *De Gulden Passer,* N. R., I (1923), bl. 173-81.

(3) Cf. F. A. G. Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle,* n° 829. 's-Gravenhage, 1874. — L. Polain, *Catalogue des livres imprimés au XVe siècle des Bibliothèques de Belgique,* n° 1930 (II, bl. 444). Brussel, 1932. Het exemplaar van Gent (Res. 939) werd vroeger reeds beschreven door R. Apers in *De Gulden Passer,* N. R., III (1925), bl. 124.

zeldzaam exemplaar persoonlijk te onderzoeken. Het ligt ten andere niet in onze bedoeling, onze lezers een bibliographische verhandeling over dit prachtwerk aan te bieden, maar wel hun den tekst van het gebed tot onze Heilige voor te leggen, zooals het daarin voorkomt, naar het afschrift, mij door den heer J. E. Brom, conservator van het Aartsbisschoppelijk Museum, met tot dank stemmende bereidwilligheid bezorgd. Hier volgt dan de tekst van het eigenlijke gebed tot onze Heilige, als schoone parel of *margarijt* en heldere *radie* of straal geroemd.

EEN GHEBET VAN SINTE ONTKOMMEREN.

O overschone margarijt, blinckende radie in des conincs throne, met ghelove, hope ende minne, o claer scinende sterre, heilighe Sinte Ontkommere, hooghe inden wolcken des hemels wisende die bedroefde int meer deser werelt, o suete bloeme des balzems, troestersse alder bedroefder herten, onthefster alder swaerder lasten, o heylighe Sinte Ontkommer, nu wilt mi wisen ende raden met kennisen der waerheyt, troesten ende salven teghen alle siecten ende crancheden, ontlasten ende ontheffen van alle opvallen mijnre sorchfuldicheyt, opdat ick aen siele ende aen live, sonder sonde gaende ende staende, mijn leven moet leyden, behoedt ende besorcht te wesen van dy, ende te comene voer dat aenschijn dijns lieven bruidegoms, coninc der glorien, minnaer der suver herten, die hem alle tijt metten suveren versellet.

Op deze verheerlijkende aanroeping volgen nu, in den incunabel, de gewone versikel : « Bidt voir ons, heilighe Ontkommere, etc. », en de collecte, waarin de hoop wordt uitgedrukt dat « dat alderbeste ende salichste deel der heyligher maget Sinte Ontkommeren wille ons... helpen ende bistaen », met het vroom besluit « dat wi in vriheden des herten Di, eewich ende gewarich God, moeten dancken ende loven. Amen ».

Nog twee miniaturen.

Bij Schnürer en Ritz worden drie oude miniaturen beschreven en gereproduceerd. Twee er van zijn Vlaamsch werk uit het midden der 15e eeuw, waarschijnlijk te Brugge

Miniatuur uit een Utrechtsch getijdenboek.

vervaardigd, waar er nog een bewaard wordt (1) ; een derde is Nederrijnsch en dagteekent uit de eerste jaren van dezelfde eeuw (2). Ter aanvulling en om hare innerlijke waarde worden hier nog twee miniaturen vermeld.

Onze heilige, buitengewoon typisch afgebeeld, prijkt vooreerst op fol. 191 van een Nederlandsch getijdenboek, omstreeks 1415 te Utrecht ontstaan, en nu te Cambridge bewaard. Deze miniatuur werd voor het eerst beschreven door den Leidschen hoogleeraar A. W. Byvanck, wien een foto van fol. 191 werd gezonden en daarna het handschrift zelf toevertrouwd door den eigenaar, Sir Sydney C. Cockerell, directeur van het Fitzwilliam Museum te Cambridge (3). Deze foto werd mij bereidwillig door prof. Byvanck in bruikleen afgestaan en hier gereproduceerd, om den lezer over het typische van deze voorstelling te laten oordeelen. Immers de Heilige wordt er duidelijk als vrouw, duidelijker nog als gebaard afgebeeld, met handen en voeten aan het kruis vastgebonden, niet genageld. In den daaropvolgenden tekst « van Sinte Oncommer » wordt zij als « een wise joncfrouwe » aangeduid. Het vervolg van dezen tekst kunnen wij ook mededeelen, dank aan de dienstvaardigheid van den heer Cockerell, die het voor ons afschreef uit het oorspronkelijke handschrift (fol. 191 v° en 192), in zijn persoonlijk bezit. Voor de absolute nauwgezetheid van het mij bezorgde afschrift kan ik natuurlijk niet instaan. Met een bescheidenheid, den waren geleerde eigen, verklaarde mij de bezitter in zijn begeleidend schrijven : « As I do not know the language, there may be some

(1) In het Coletinenklooster te Brugge ; de andere in het hs. 1857 (fol. 125) der Weener Staatsbibliotheek. Cf. Schnürer en Ritz, *op. laud.*, bl. 258-59 en 261 (Abb. 79 en 80).

(2) Nu in de bibliotheek van het slot Aschaffenburg. *Ibidem*, bl. 271 (Abb. 86). — Volgens onze voorgangers werd deze miniatuur omstreeks 1400 vervaardigd : « Da sie wohl um 1400 anzusetzen ist »... Ik kan niet nalaten, hier nog eens de vraag te stellen hoe het mogelijk was, een legende eerst in de 15e eeuw in Nederland te laten ontstaan, wanneer de hoofdpersonnage er van reeds circa 1400 in een Nederrijnsch getijdenboek verheerlijkt werd.

(3) A. W. Byvanck, *Aanteekeningen over Handschriften met Miniaturen*, in het *Oudheidkundig Jaarboek*, X (1930), pp. 93-139. Zie vooral bl. 119.

errors which you will easily correct ». Ik hoop nochtans, dat de tekst, zooals hij hierachter staat afgedrukt, den oertekst uit het Utrechtsche Getijdenboek van omstreeks 1415 tamelijk getrouw weergeeft.

VAN SINTE ONCOMMER ANT.

Dese is een wise joncfrouwe ende / een vanden ghetale der voirsichtigher.

VERSIKEL. *Bide voir ons, heilighe joncfrouwe Sinte Oncommer.*

Dat wi wairdich werden der belofnissen Christi.

COLLECT. *God, die heilighe joncfrouwe ende mairtelairster Oncommer, die Di ghenaem is mitter verdiente der suverheit ende mit* (fol. 192) *beloefte crachten moet ons van Di, Here, bidden genadicheit. Bi onsen Here Jhesum Cristum, dinen sone, die mitti levet ende regneert in enicheit des heilighen Gheests één God ewelike sonder einde. Amen.*

Onder het afschrift stond : « From a Book of Hours (Utrecht c. 1415) in the library of Sir Sydney Cockerell ».

Afschrift hier getrouw weergegeven ('t eerste woordje van 't versikel zal wel als *Bidt* moeten gelezen worden, en bij fol. 192 't hier gecursiveerde moeten ingelascht : « mit behoefte *dijnre* crachten »), doch met eigen interpunctie (ook de streepjes op *één God),* hoofdletters, oplossing der afkorting van *here.* Het laatste woord van den titel, afgekort als *ant.,* luidt voluit *antiphoon.* Ik wil er nog op wijzen, dat *mitti* is *mit Di,* d. i. met U, of met God.

Dat de tekst uit 't Utrechtsche getijdenboek, zooals hij hierboven staat afgedrukt, niet door klaarheid en duidelijkheid uitmunt, zal de lezer gaarne toegeven (1), en er zich misschien even hartelijk als schrijver dezes in verheugen, dat een tweede, nagenoeg gelijktijdige tekst ons toelaat, eene volstekt juiste lezing hier aan te bieden, dank aan een handschrift uit de Genter Universiteitsbibliotheek, voor het eerst door den verdienstelijken Nederlandschen

(1) Ik vond nadien dezen tekst afgedrukt in het Kerstnummer van *Op den Uitkijk,* (1930) bl. 216, doch met een nog onduidelijker slot dat luidt : « die mitti lenet en regneer in..., un God.... ».

Wilgefortisvorscher onlangs vermeld (1). Ziehier de tekst volgens het Genter handschrift, dat mij ter inzage te Leuven werd toevertrouwd.

VAN SINTE ONTCOMMERE.

Dese es een wise ioffrouwe ende een vanden ghetale der vorsienigher martelersse welc die Heere wakende heeft ghevonden.

VERSUS.

Bidt voer ons, heilighe ioffrouwe sinte Ontcommere.
Dat wi werdich moeten werden der belovenissen Christi.

ORACIE. *God, die de heilighe ioncfrouwe ende martelersse sinte Ontcommer die Di ghenaem es metter verdienter der suverheit ende met beloften dijnre crachten moet ons van Di, Heere, ghenadicheit gheschien. Overmids Christum onsen heere. Amen.*

(Universiteitsbibliotheek te Gent : hs. n° 2750, fol. 112. Volgens den heer Levelt is het Getijdenboek «Gentsch» en wel « omdat ook de naam « St. Pharailde » er in voorkomt ». Om alle misverstand te vermijden, had hij hieraan kunnen toevoegen : « onder den vorm van *Verrele* ». Dit is, met *Veerle,* de volksnaam der Heilige, niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Brabant en elders. Cf. J. J. GRAAF, *Nederlandsche Doopnamen,* n^r^ 226 en 809. Bussum, 1915. Dit eenige bewijs lijkt me, vooral bij afwezigheid van S. Bavo, niet erg overtuigend, wijl de H. Pharaildis ook in Brabant, o. a. te Steenockerzeel, werd vereerd. Cf. AA. SS. *Januarii,* I, p. 170. Volgens oude aanteekeningen op fol. 5, was « desen boeck met silveren sloten » (deze zijn er nu af) gedurende de eerste jaren van de 16e eeuw in 't bezit der Brusseler schepenfamilie Van der Vlaest ; later kwam het handschrift naar Brugge, in de familie Defraye. Het is niet vermetel, 't hs. uit de 15e eeuw te dagteekenen : een aanteekening op fol. 95 v°, hoe kort ook (« Vostre à jamais »), laat hierover geen twijfel bestaan).

Dank aan het Genter handschrift kennen we nu een vijfde miniatuur-voorstelling van onze Heilige. De dubbele afbeelding die we er van geven, maakt alle beschrijving overbodig. Alleen wijzen we er op, dat deze miniatuur de eenige is, welke een aanduiding van het speelmanswonder

---

(1) Cf. H. Levelt, *Sinte Ontcommere in Verleden en Heden,* in *Sinte Geertruydtsbronne,* XII (1935), bl. 163-64.

vertoont. Het scheen me de moeite waard, hierop te drukken, alvorens dit hoofdstuk te sluiten, aan de Wilgefortis-miniaturen gewijd.

Uit het Getijdenboek der Genter Bibliotheek.

Namen der Heilige.

Onder talrijke benamingen wordt onze Heilige in verscheidene landen en talen aangeroepen, hier en elders vermeld (1). Deze laten zich onder twee hoofdvormen rangschikken, te weten *Wilgefortis* en *Ontcommer,* vanwaar het

(1) Cf. Schnürer en Ritz, *op. laud.*, p. 54 en vlg.

Miniatuur vergroot.
(Cf. vorige afbeelding).

Duitsche *Kümmernis,* dat eigenlijk het tegenovergestelde is van 't Nederlandsch prototype (1). Dat deze talrijke benamingen tot verwarring aanleiding hebben gegeven, zal wel niemand verwonderen. Een enkel voorbeeld moge hier terloops, zoo niet tot nut, dan toch tot verzet van den lezer aangehaald worden, waar de naamverwarring én eene geslachtsverandering én eene ontdubbeling der Heilige veroorzaakte. Zoo lezen we in eene nog steeds geraadpleegde geschiedenis van Brussel, dat aldaar, op den feestdag van den H. Jacobus van Compostella, eene processie uitging, waarin niet alleen het beeld van dezen Heilige, doch ook de beelden én van « den » H. Ontkomene én van « den » H. Wilgefort rondgedragen werden (2).

Volgens Schnürer en Ritz, is de naam Ontcommer de oudste : dit in opzettelijke overeenstemming met hunne theorie van den Nederlandschen oorsprong der legende ; de tweede naam is later ontstaan, uit eene volksetymologische vervorming van 't Latijnsche *Virgo fortis ;* deze laatste benaming werd volgens hen benuttigd, om de oorspronkelijke naamlooze martelares aan te duiden, die tot de legende aanleiding gaf. Dat dit naamloos karakter van een volksheilige of volksheld(in) een hoogst zeldzame uitzondering en haast een onmogelijkheid is in de volksoverlevering, zal wel ieder folklorist grif toegeven, doch daar storen zich onze schrijvers niet aan, die hunne prioristische verklaring aldus uiteenzetten : « Diese Namengebung wird

(1) In een pas verschenen uitgave van een Zuidduitsche versie, die tot de 15e eeuw opklimt, heet de heilige *Ocomeria* (waarschijnlijk met een weggevallen afkortingsteeken voor de ontbrekende *n)* en *Kümmernus* in de volkstaal : « Ockomeria, in teutsch Kümernus... ; Ockemeria, die die leyen nennen Sant Kümernus ». Cf. J Lechner, *Das Kloster St. Walburg und die Frühgeschichte der St. Kümmernisverehrung in Süddeutschland,* in *Zum 900 jährigen Jubiläum der Abtei St. Walburg in Eichstätt,* bl. 40-60. Paderborn, 1935.

(2) Ziehier de oorspronkelijke tekst, aan de beschrijving van « Notre Dame de Bon-Secours » eertijds Sint-Jacobskapel, ontleend : « Le jour de Saint Jacques on promenait sa statue, ainsi que celles de Saint Ontkomene et de Saint Wilgefort ». A. Henne et A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles,* III, bl. 164. Brussel, 1845.

also zu erklären sein, dass man eine Märtyrin verehrte, die nach der Legende wegen ihrer Keuschheit den Marteltod fand, aber namlos war. Slechthin bezeichnete man sie in Ermangelung eines anderen Namens, als die starke Jungfrau ».

Hierbij weze het volgende aangestipt :

I. De verklaring van *Wilgefortis* uit *Virgo fortis* is mogelijk, heel aannemelijk, maar hoegenaamd niet bewezen. Men zou eveneens het tegenovergestelde kunnen volhouden en beweren dat *Virgo fortis* ontstaan is uit *Wilgefortis,* in de humanistische periode der fantastische etymologieën (*cadaver* = caro data vermibus), met de bedoeling, door hare benaming zelf, in de kerkelijke taal, den krachtigen weerstand der zwakke Maagd en haren machtigen invloed te kenmerken. Zulke verwisseling van oorzaak en gevolg komt meer voor, zooals het onlangs op afdoende wijze werd aangetoond (1). Ten andere, de verklaring van *Wilgefortis* uit *Virgo fortis,* door Schnürer zonder bewijzen voorgesteld, is totaal nutteloos, wanneer het er op aankomt, een echt Germaanschen naam als *Wilgefortis* te ver-

---

(1) Een Duitsch geleerde, Meisen genaamd, had aangeteekend, dat de aloude Hebreeuwsche naam *Beelzebub* volksetymologisch tot *Pelzbock* vervormd was geworden, en verklaarde door deze volksetymologie het gebruik om met pels en gehoornde maskers rond te loopen, en aldus zulke pelsbokken mimisch voor te stellen. Hiertegen kwam onlangs O. Höfler op, in een prachtig gedokumenteerde studie, waarvan tot nu toe het eerste deel alleen is verschenen. Terecht merkt hij op, dat het veel aannemelijker is te beweren, dat juist dit rondloopen met pels en hoornmaskers tot die volksetymologische vervorming van *Beelzebub* in *Pelzbock* aanleiding was. De heele passus is zoo belangrijk, dat we niet kunnen nalaten hem hier over te nemen : ... « Und zwar verdanken sie nach Meisen ihr Dasein einer Volksetymologie ! Das alte hebräische *Beelzebub* wurde zu *Pelzbock* umgestaltet, und auf Grund dieser sprachlichen Verdrehung legten die Leute Pelze an und setzten sich Hörnermasken auf, un solche « Pelzböcke » mimisch darzustellen. Dabei hat sich aber Meisen nicht gefragt, ob jene volksetymologische Umbildung von *Beelzebub* zu *Pelzbock* nicht vielleicht grade dadurch veranlasst worden sei, dass es eben im Volksbrauch solche gehörnte zottige Dämonen gab, für die ein derartiger umgestalter Name passte ». H. Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen,* I, p. 81. Frankfurt a. M., 1934.

klaren, waarvan men de bestanddeelen in andere Germaansche namen weervindt (1).

II. Het onomastisch proces wordt in den Vlaamschen tekst der legende, door ons uitgegeven, nauwkeurig omschreven, tegen de subjectieve verklaring van Schnürer in, die er alleen op uit was, den Nederlandschen oorsprong der legende door den specifiek Nederlandschen naam der Heilige te staven. De wensch is de vader der gedachte. Om een uit de lucht gegrepen hypothese ingang te doen vinden, dient er bij elke gelegenheid op gehamerd te worden. Zoo benuttigen onze voorgangers de beschrijving van de Vlaamsche 15e eeuwsche dalmatica, waarop de Heilige met kruis, kroon en baard staat afgebeeld (Abb. 76, hier gereproduceerd), om te beweren dat « bei dem Ornat die neue *namenlose* (ik cursiveer) Heilige des niederländischen Volkes berücksichtigt wurde » (bl. 257). Stout gesproken, half gevochten... indien geen tegenspraak opdaagt, maar ik moet er toch op drukken dat die zoogezegde « neue namenlose Heilige » reeds in 't jaar 1400 als « Sente Guilleforte die men noemt Sente Ontcommere » te Gent vereerd werd. Verder dient er nog op gewezen, dat in onze Vlaamsche versie der legende de Heilige met haren « properen naem » *Wilgefortis* heet ; later wordt ze, van uit den hemel, *Ontcommer* genaamd, om aan te duiden dat zij allen, die haar zullen aanroepen, van leed en kommer kan bevrijden. Vandaar ook de Engelsche naam *Uncumber,* dien we reeds in 1528 aantreffen, zooals hierachter zal blijken.

Om dit in 't kort saam te vatten, besluiten we aldus :

1°) onze Heilige is nooit naamloos geweest ; ze heette van den beginne aan *Wilgefortis,* en dit was haar eenige naam gedurende haar leven op aarde ;

2°) die naam was op zich zelf *niet* veelbeteekenend, want het bleek noodig, aan de H. Martelares een anderen naam te verleenen, om haren hemelschen invloed te kenmerken ;

---

(1) Het eerste element, tevens het hoofdbestanddeel, vindt men in echt Germaansche namen, als *Wilgefrid, Wilgerad,* enz. Voor het tweede, cf. de Germaansche namen op *-forth* bij E. Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch,* I, 2e deel : *Personennamen,* kol. 513-15. Bonn, 1900.

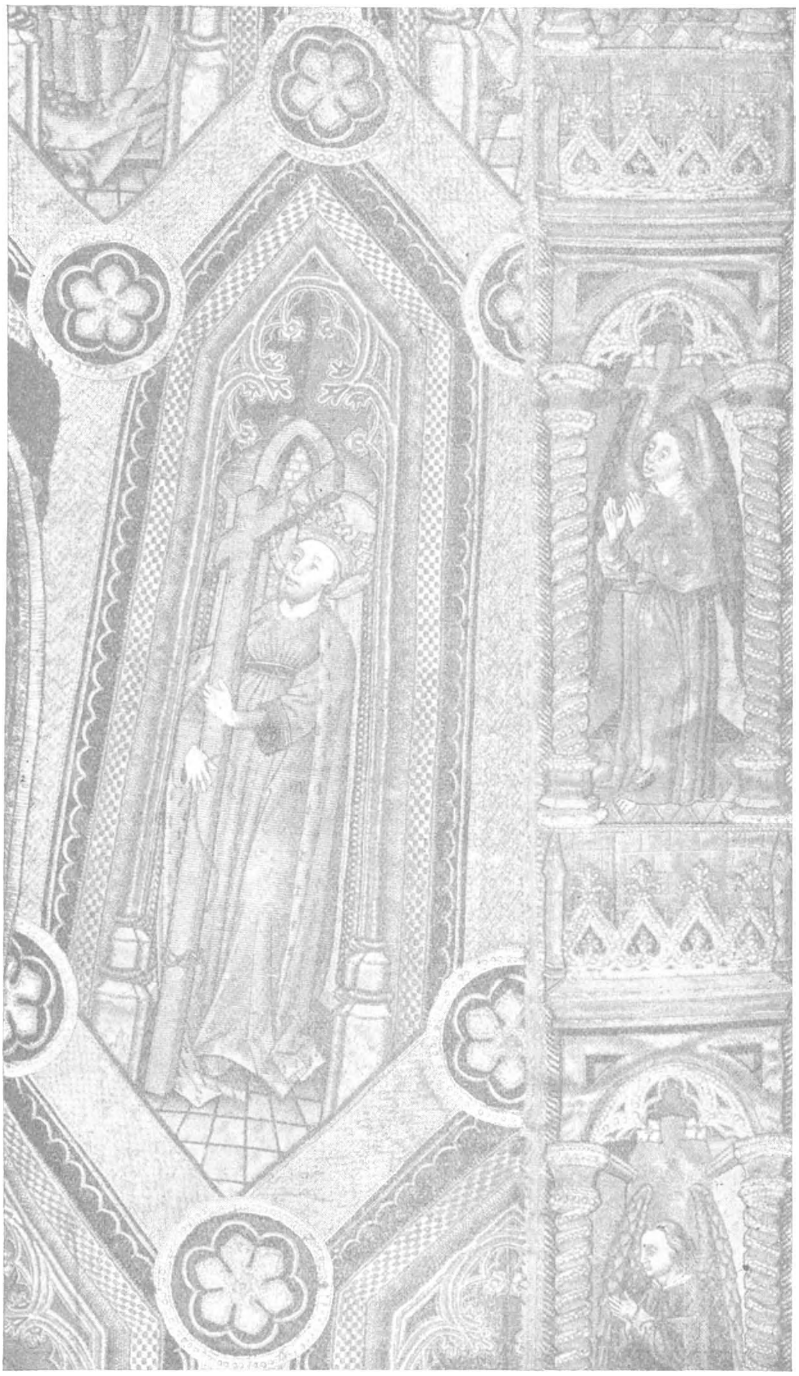

Brugsche dalmatica (c. 1450), nu te Weenen.

3°) de verklaring door het Latijn is een « pronosticatio post eventum » en werd eerst later uitgedacht, om *Wilgefortis* d o o r — maar niet u i t — *virgo fortis* te verklaren, zoodat het proces *Wilgefortis* > *Virgo fortis* waarschijnlijker voorkomt dan *Virgo fortis* > *Wilgefortis* ;

4°) dat de Nederlandsche oorsprong der legende hoofdzakelijk wordt bewezen door het verleenen van den veelzeggenden, specifiek Nederlandschen naam *Ontcommer,* bij Verwijs en Verdam breedvoerig besproken, mits aan te nemen, dat de Engelsche vorm *Uncumber* niets met 't Nederlandsch heeft uitstaan ;

5°) eindelijk, dat de latere vervorming van *Ontcommer(e)* tot *Ontcommene,* van 't werkwoord *ontkomen* afgeleid, heel natuurlijk is en dus geen kommentaar behoeft.

De hypothese, die de naamsverwisseling bij onze Heilige door een oorspronkelijk « anonymaat » wil verklaren, werd vroeger reeds door Detzel voorgesteld (1). Na hetgeen voorafgaat, moge men ze als onhoudbaar, of ten minste als nutteloos beschouwen.

Nog andere namen ?

In *De Brabantsche Folklore,* XI (1931-32), p. 75-77 heeft de E. H. De Ridder een oud relaas uitgegeven over « Die Martelie van de H. Wilgefortus » *(sic).* Het stuk, op een los blad geschreven, dagteekent uit de laatste jaren van de 16e eeuw, of uit het begin der volgende, maar is een afschrift, tamelijk slordig zelfs, van een ander en ouder stuk, zooals blijkt o. a. uit de herhalingen, die er in voorkomen (2). Niets belet ons dan ook te veronderstellen, dat het oorspronkelijke relaas in de 16e eeuw werd opgesteld. De geschreven tekst, die niet de eenige is, zooals verder zal

---

(1) H. Detzel, *Christliche Ikonographie,* II, bl. 678. Freiburg i. Br., 1896.

(2) De uitdrukking « door de groete macht » (7e regel) staat tweemaal in het handschrift ; zoo ook de zin : « hoe dat haer vader... Sesilien » (17-18e regels) ; ook de woorden « maget » en « soude » (35e en 42e regel). In het woord « tegenwordighijt », op 't einde van den 15e regel, werd de tweede lettergreep vergeten ; zoo ook het hierachter gecursiveerde : « den baert was gewassen *niet* door tooverije... ; naerdat sij van den hemel antwoort *hadde* ontvangen ; soo dat *daer* door het geheel paleys... ; Ende om *dat* alle »...

blijken, is nog al moeilijk te ontcijferen : het past dus den uitgever te loven, die zich knap van zijn taak wist te kwijten, op enkele uitzonderingen na, meest van ondergeschikt belang (1), doch waarvan de eerste hier nader dient bespro-

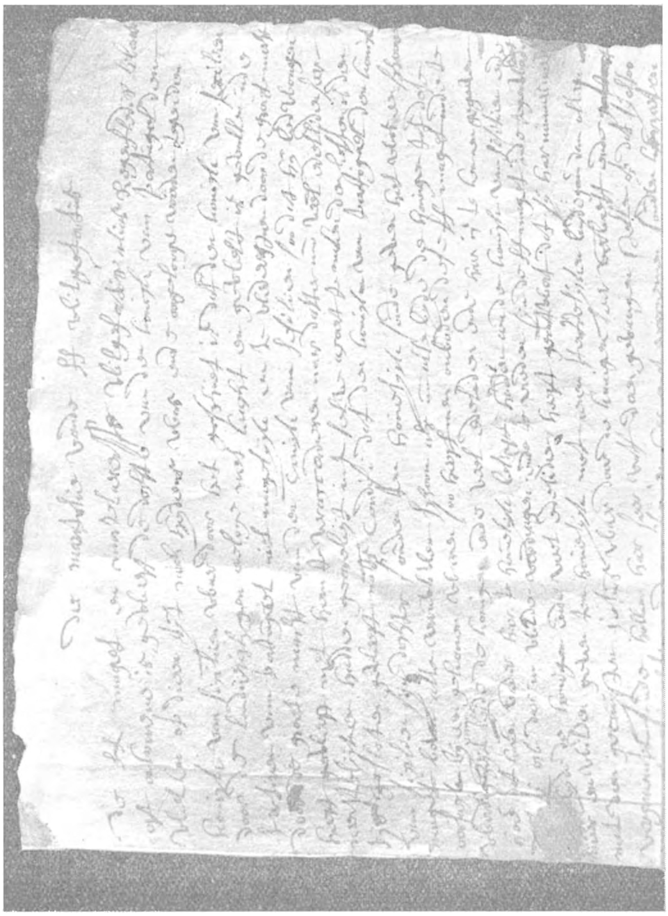

(1) In plaats van « Maer datter » (9e regel), lees : « Naer datter »... ; « soo heeft men ontboden des H. Maget » (15e regel), luidt juister : « ontboden dese »... ; Wilgefortis weigert geenen « werdelijcken bruydegom » (r. 21-22), maar eenen « sterffelycken » (cf. photo, 18e r.) ; voor « ontmoedelijck (r. 26), lees « ootmoedelijck ». In « ende dat si daer oock » (r. 18) werden de twee laatste woorden verplaatst.

ken te worden. Immers, in den aanhef van het stuk worden aan de Heilige twee bijkomende namen toegeschreven, welke men vermoedelijk nergens zal aantreffen. Volgens de uitgave van E. H. De Ridder, luidt deze aanhef aldus : « De H. Maget ende Martelaeresse Wilgefortis alias Regenfledis, Libortis oft Alouene, is geweest de dochter »... enz.

Vanwaar komen deze twee laatste, uiterst zonderlinge benamingen, *Libortis* en *Alouene,* in *De Brabantsche Folklore* vermeld ?

Een eerste vraag dringt zich op : staan ze werkelijk in den tekst, door E. H. de Ridder uitgegeven ? Wie een oogslag werpt op de reproductie, welke zijne uitgave en ook mijne studie illustreert, zal vaststellen, dat de eerste der twee vreemdsoortige namen haast niet meer leesbaar is. Dank aan het oorspronkelijke, dat ik van naderbij mocht onderzoeken, meen ik te kunnen verzekeren, dat moet gelezen en afgeschreven worden als volgt :

«De H. maget en martelaerersse Wilgefortis alias Regenfledis, *Liberata* oft *Onkomene...* » Hierdoor verdwijnen de twee onomastische monsters (1). Men verbetere dus den aanhef der transcriptie, wat de benamingen betreft, en ook den slotzin, waar de uitgever *Onlouene* heeft gelezen, in plaats van den gewonen Vlaamschen naam, aldaar etymologisch verklaard. Het slot luidt aldus :

« Ende om *(lees* omdat) allen degene die haer in
« eenige benouthijt aenroepen, gemeynelijck geholpen wor-
« den ende die onkomen, soo woert sij door dese oorsack
« genaempt Oncomene : ontkomen... ».

De hier voorgestelde onomastische verbetering wordt bevestigd door den van oudsher gedrukten tekst van deze legende, zooals hij te vinden is in de *Generale Legende der Heylighen* van P. RIBADENEIRA en H. ROSWEYDUS,

(1) Ik wil hier in 't kort, en steunende alleen op het handschrift, de verbetering van *Alouene* in *Onkomene* wettigen. Waar de vorige uitgever een *a* zag, staan er twee letters : *on* ; zijne *l* is eene *k,* zooals blijkt door vergelijking, maar deze hier is onvolledig, hetgeen meer voorkomt, bv. in « kracht » (5e regel der reproductie) ; de opene *o* vindt men meer in het stuk ; de volgende letter is geen *n,* maar een met de daarna komende *e* samengesmolten *m.* Zie ter vergelijking het woord « gekomen » (13e regel op de phototypie).

niet in de eerste uitgave (1619), maar wel in een der volgende drukken. Ik benuttig hier te Leuven den vierde (1649), wijl van de andere drukken het tweede deel ontbreekt. Daar wordt, II bl. 66 (in de volgende uitgaven op bl. 58), *De Martelie van de H. Wilgefortis* verhaald, « uit oude registers van Portugael en Nederland », zooals het luidt *in margine*. Het eigenaardig detail, in den tekst door E. H. De Ridder uitgegeven, dat haar baard de heilige maagd veranderde « aloft sij hadden geweest eenen rechten boer » (1), dat me bij Ribadeneira getroffen had, leidde me ertoe, de twee teksten onderling te vergelijken en aldus hunne identiteit vast te stellen. Hierdoor worden onze onomastische en andere verbeteringen gestaafd : immers in alle uitgaven van de *Generale Legende* wordt onze heilige onveranderlijk « *Wilgefortis,* alias *Regenfledis,* item LIBERATA (2) oft ONTCOMMENE » genoemd.

Ten slotte weze hier nog aangestipt, dat de tekst van Ribadeneira ons toelaat, een onverstaanbaren passus uit het handschrift en in de uitgave van E. H. De Ridder te verbeteren. Daar lezen we dat « de H. Maget... heeft Godt ontmoedelyck (*lees* ootmoedelyck) aenbeden omdat hij haere maeghdelijcke suyverheyt soude willen bewaeren ende het mannelyck geselschap ende dat hij haer soo mismaeckt »... enz. Bij Ribadeneira vraagt Wilgefortis aan haren goddelijken Bruidegom « dat hij haere maeghdelijcke reynicheydt onbesmet van alle mannelijck gheselschap soude willen bewaeren »...

Na hetgeen voorafgaat schijnt het haast overbodig er op te wijzen, dat de tekst, door E. H. De Ridder uitgegeven, veel van zijn belang verliest, zoo wat inhoud als onomastiek betreft. We verwijzen den lezer naar den korrekten tekst van Ribadeneira, zonder verder over de mogelijke filiatie tusschen beiden hier uit te wijden. Enkele woorden nog over de in 't Vlaamsche land zoo verspreide

(1) In den Nederlandschen tekst, bij Sloet en bij Schnürer (bl. 15), heet het : « alsof sij een onabel man gheweest had ». Zoo ook in de versie uit Gheel : « quasi fuisset vir rusticalis », bij A. Wichmans, *Brabantia Mariana tripartita*, bl. 598, Antwerpen, 1632.

(2) In de uitgave van 1711 (II, bl. 58) is de *t* uit dit woord weggevallen.

Generale Legende der Heylighen, door Schnürer en Ritz aangehaald als zijnde *ne varietur* van 1686.

Petrus de Ribadeneyra werd geboren te Toledo in 1527 en stierf te Madrid in 1611. In 1555 werd hij door den H. Ignatius van Loyola naar België gezonden om aldaar eene nieuwe provincie der Societas Jesu te stichten en in te richten. Als twaalfde nummer zijner bibliographie vermeldt Sommervogel het Spaansche werk in twee deelen : *Flos Sanctorum, o libro de las vidas de los santos,* te Madrid in 1599 en 1601 verschenen (1). Pater Heribertus Rosweydus, geboren te Utrecht den 21sten Januari 1569 en overleden te Antwerpen den 4en October 1629, de eigenlijke stichter der Bollandisten (2), vertaalde het werk in het Nederlandsch. De eerste uitgave werd gedrukt te Antwerpen, bij Verdussen, in 1619 (tien jaar vroeger was er reeds een Fransche uitgave verschenen), en herdrukt in 1629 en 1640. In 1649 verscheen « Den vierden druck met veel levens der Heylighen vermeerdert ». Voor het eerst wordt de legende der H. Wilgefortis verhaald in de uitgave van 1629, door Rosweyde herwerkt. De tekst staat er op bl. 66 ; in de volgende uitgaven wordt hij letterlijk herhaald. De uitgave, door Schnürer en Ritz aangehaald, is eigenlijk « Den sesden druck ».

Oostvlaanderen : het Sint-Ontcommerland.

Eene stichting te Gent in het jaar 1400 ; eene andere uit 1430 te Audenaerde, in de kerk van Pamele : ziedaar het dubbel bewijs, dat de eeredienst van onze Heilige in Oostvlaanderen oudsher bestond en bloeide, vroeger dan waar ook. Tooneelvertooningen in de 18e eeuw, aan 't slot van deze studie afzonderlijk beschreven en ontleed, bewijzen hoe gretig door het volk naar de geschiedenis van de Baardheilige werd geluisterd. Twee voorname centrums der Wilgefortisvereering dienen hier nog heel in 't bijzonder vermeld en behandeld te worden, namelijk Bavegem

(1) Cf. A. De Backer en C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus,* VI, kol. 1737 vlg. Brussel-Parijs, 1895.

(2) Cf. zijn levensbeschrijving door P. A. Poncelet in de *Biographie Nationale,* XX, kol. 170-78, en den aanhef van P. H. Delehaye's prachtwerkje over *L'œuvre des Bollandistes,* Brussel, 1920.

en Velsike-Ruddershove. Enkele inlichtingen over den eeredienst van Sinte Ontcommer in deze plaatsen werden in 1706 aan den Bollandist Cuperus door de toenmalige dorpsherders verstrekt : pastoor Broeckmans voor Bavegem en diens confrater Schuermans voor Velsike. Deze bijzonderheden werden zonder meer door Schnürer en Ritz overgenomen. Ik acht het nutteloos, ze hier te herhalen en vergenoeg me, naar Schnürer of liever naar Cuperus te verwijzen, want dezes « Commentarius historico-criticus » in de *Acta Sanctorum* dient nog altijd geraadpleegd te worden, zelfs na 't verschijnen van het Duitsche standaardwerk (1), waar de eerste gegevens betreffende Bavegem onjuist zijn. Immers, Schnürer plaatst dit Oostvlaamsch dorpje in Westvlaanderen, « bij Moen (arr. Kortrijk) » : vandaar zijne verwondering over den aflaat, door den bisschop van Gent verleend (2). Had hij de Vlaamsche monographie van Bavegem gekend, dan zou hij dien misstap niet hebben begaan, want daar wordt tegen eene mogelijke verwarring op voorhand gewaarschuwd : « Een wijk van Moen, in Westvlaanderen, en een kouter te Wetteren dragen insgelijks den naam van Bavegem » (3). Dat Schnürer den feestdag op 6 October stelt, is een drukfout, zooals uit een voorgaanden passus genoegzaam blijkt, waar de juiste datum van 8 October in noot staat aangeduid (4).

Alvorens hier den uitslag van mijne opzoekingen mede te deelen, wil ik eerst een aangename taak van dankzegging vervullen. Op mijn aanvraag kwamen van heinde

---

(1) Wat Schnürer b. v. schrijft over Aulnoy, bij Valenciennes, als samenvatting van hetgeen Cuperus er over vernam, laat niet eens vermoeden hoe belangrijk de paragraaf is, door den geleerden en welingelichten Bollandist aan de vereering van Sint Colpinus en Sinte Wilgefortis gewijd (AA. SS. *Julii*, V, § 59, bl. 62). — Nieuwe gegevens over de Wilgefortisvereering aldaar en verder, vooral in Normandië, werden in de Fransche versie van deze studie medegedeeld.

(2) « Der in alter Tradition hier fortlebende Kult ist also neuerdings für die Diözese Gent autorisiert worden ». Schnürer en Ritz, *op. cit.*, p. 261, en ook p. 281.

(3) Fr. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 5e reeks, I. Bavegem, bl. 2 (afzonderlijke paginatie). Gent, 1894.

(4) Cf. Schnürer en Ritz, *op. cit.*, bl. 261 en bl. 5, noot.

en verre berichten opdagen vanwege onbaatzuchtige en welingelichte medewerkers : niemand echter heeft me zoo bereidwillig met woord en daad bijgestaan als de heer Jules Pieters, folklorist te Serskamp. Hetgeen hier volgt is meer zijn werk dan het mijne : wie deze zaakrijke aanteekeningen leest, kan even goed als ik beseffen, wat ik hem verschuldigd ben.

Aan Bavegem en zijne kerk wijdde C. van Gestel een welingelichte bladzijde van zijn groot werk, in de nabijheid van dit dorp opgesteld. De schrijver was immers haast 40 jaar, van 1687 tot 1726, pastoor van Westrem, op 20 minuten afstand van Bavegem gelegen :

« *Bavegem,* olim *Bavingem,* locus in antiquis diplomatibus Bavonianis notissimus, sub praefectura Rodensi. vetus abbatiae Bavonianae dominium, in cujus juribus successit episcopus Gandavensis. *Ecclesia patronam veneratur* S. WILGEFORTEM, *virg. et mart., nobis Belgis* ONCOMERA, *vernacule Sinte Omcommer. Patronatus est episcopi Gandavensis, uti abbatis Bavoniani* » (1).

Opmerkelijk is dat in dit dorp, buiten de levendige volksvereering, die men ook elders aantreft, de liturgische eeredienst van de patrones der parochie tot op den huidigen dag luisterrijk werd gevierd : een feit, dat waarschijnlijk als een *unicum* hier dient aangeteekend te worden, zooals dit ook door een geleerden Benediktijner liturgist werd gedaan (2). De kerkklok, na de heiligschendende en alverwoestende Fransche Revolutie gegoten, stond onder hare bijzondere bescherming. Zoo leert ons 't Fransch opschrift, waarin ook de naam der Heilige werd verfranscht. Wat

---

(1) C. Van Gestel, *Historia sacra et profana archiepiscopatus Mechliniensis,* II, p. 269. 's-Gravenhage, 1725. Ik cursiveerde hierboven.

(2) « Dans un village du diocèse de Gand, Bavegem, la sainte Wilgeforte, appelée ici également ONCAMERA *(sic),* est célébrée au 8 octobre. On dit en son honneur la messe *Me expectaverunt,* avec une oraison qui passe sous silence l'épisode de la barbe miraculeuse. C'est le seul endroit, semble-t-il, où le culte liturgique ait subsisté jusqu'à nos jours ». D. Rombaut Van Doren, *Sainte Wilgeforte,* in het tijdschrift *Les Questions liturgiques et paroissiales,* XIX (1934), bl. 330.

den vorm *Oncomine* betreft, weze er op gedrukt, dat de inwoners van Bavegem hunne patrones alleen kennen onder de benaming van SINTE ONCOMENA, volksetymologisch

Oud beeld in de kerk
van Bavegem.

verklaard als « die is omgekomen », en niet onder den naam van *Ontcommere,* eertijds gebruikt (1), of van *Wilgefortis,* welke laatste totaal onbekend is ter plaatse.

---

(1) Zoo schreef pastoor J.-C. Broeckmans in 1706 aan Cuperus : « Colitur in ecclesia mea de Baveghem sancta Wilgefortis sub nomine Ontkommerae picta, affixa cruci cum barba in mento instar viri, cum corona aurea in capite et vestibus femineis ». AA. SS. *Julii,* V, bl. 61.

Glasraam van Bavegem door C. Ganton.

Bedoeld opschrift, door de twee geschiedschrijvers van Oostvlaanderen in hunne monographie opgeteekend, luidt aldus :

† SAINTE ONCOMINE
FRANÇOIS DE LAUSNAY, CURÉ. JEAN-FRANÇOIS DE PORRO, MAIRE. ANGE DE CLERCQ, ADJOIND. JEAN-BAPTISTE VAN DER MEULEN, AUGUSTIJN BRAECKMAN, MARGUILLIERS.
F. P.-C. DROUOT. 1805.

In 1912, onder het pastoorschap van E. H. Ch. Baert, nu rustend pastoor te Sottegem, werd achter het hoogaltaar een nieuw drieledig glasraam geplaatst, met o. a. het beeld onzer Heilige, onder den hier wildvreemden naam van *S. Wilgefortis,* door den Genter meester-glasschilder C. GANTON, die me heel gedienstig het noodige verschafte om zijn prachtwerk door onze lezers te laten bewonderen. Het geheel, met zijn drie vlakken, kostte 12.000 fr. Niet alleen om zijne innerlijke waarde, ook uit documentair oogpunt is dit glasraam van groot belang : het eerste van dien aard ter eere van S. Wilgefortis, zal het ook wel het laatste zijn in de iconographische evolutie van onze Heilige, welke met een Rijnlandsche miniatuur omtrent 1400 begint en met dit glasraam in 1912 haar beslag krijgt.

In de kerk staat nog een modern beeld der Heilige, op het rechter altaar : volgens mijn zegsman werd het, evenals 't glasraam, ter gelegenheid van de herstelling der kerk, in 1911 geplaatst.

Veel interessanter is het oude houten beeld, achteraan in de kerk, langs den rechterkant. Het kruis, 1 m. 10 hoog, is bruin gekleurd, het gewaad der Heilige in het rood. Voor een vijftigtal jaren was het beeldje gekleed ; later geschiedde dit slechts wanneer het in de twee jaarlijksche processies werd rondgedragen. Bij deze plechtigheden wordt ook een zilveren kroontje op het hoofd der Heilige geplaatst.

Dit mooie beeld, hier gereproduceerd, prijkt ook, minder duidelijk, op het bidprentje, bij Schnürer (Abb. 6) te vinden. Uit den bijgevoegden tekst blijkt dat de Heilige, niet alleen op haar feestdag (8 Oct.), maar ook het heel jaar door vereerd wordt « als bijzondere beschermheilige

om een goeden doodstrijd te bekomen ». Ziehier ten andere de volledige tekst, die op de keerzijde van het bidprentje te lezen staat.

GEBED
ter eer van de H. Oncomena
Patrones van Bavegem
en bijzondere beschermheilige
om eenen goeden doodstrijd te bekomen
vereerd den 8 October.

—

O God, wiens H. Naam de Heilige Oncomena, Maagd en Martelares, door hare zegevierende dood des kruises, heeft verheerlijkt : geef, bidden wij U, dat allen die hare gedachtenis vieren, door hare verdiensten en gebeden van alle noodwendigheden en van alle gevaren naar ziel en lichaam verlost, en tot de eeuwige vreugden gebracht worden ; door Christus onzen Heer. Amen.

—

Wij verleenen aan al onze Diocesanen die dit gebed godvruchtig zullen bidden, 40 dagen aflaat.
Gegeven te Gent den 7 Dec. 1899.

† ANTONIUS,
Bisschop van Gent

Het oude beeld van Bavegem werd nog eens ter illustratie benuttigd. Voor mij ligt namelijk een tweede exemplaar van het hier besproken bidprentje, met dezelfde afbeelding op de voorzijde, maar met 'n Fransch opschrift en 'n Franschen tekst op de achterzijde : trouwe repliek van den voorgaande, hier eveneens ter vergelijking volledig afgedrukt.

PRIERE
en l'honneur de Sainte Oncomène,
Vierge et Martyre,
vénérée en l'église de Velsicque-Ruddershove
comme patronne d'une sainte agonie,
le 4 Février.

—

O Dieu, dont Sainte Oncomène, Vierge et Martyre, a glorifié le Saint Nom par la mort de la croix, accordez, nous vous en prions, à tous ceux qui célèbrent sa mémoire, d'être délivrés de toutes les angoisses et de tous les périls d'âme et de corps et d'être introduits aux joies célestes, par Jésus-Christ, Notre-Seigneur. Ainsi soit-il.

—

Nous accordons 40 jours d'indulgence à nos chers diocésains, chaque fois qu'ils diront avec dévotion cette prière.

Gand, 7 Décembre 1899.

† ANTOINE,
Evêque de Gand.

Waarom deze verfransching, in 't hartje der streek tusschen Schelde en Dender ? Laat ons eerst juist bepalen waar ze is geschied (1).

VELSIKE-RUDDERSHOVE ligt langs den grooten weg van Aalst naar Audenaerde, op 'n twintigtal kilometers van deze twee plaatsen, zuidwestelijk van Bavegem.

« De kerk dezer parochie is toegewijd aan den *H. Martinus* en aan de *H. Ontcommere,* anders geheeten *Wilgeforte,* die hier ter bekoming van eenen gemakkelijken doodstrijd... om bijstand wordt gesmeekt. Van de hooge oudheid én dezer parochie én dezer kerk getuigen verscheidene vroegmiddeleeuwsche oorkonden (2)... Het rechter zijaltaar, in eikenhout gebeeldhouwd en Gotisch van stijl, is toegewijd aan de *H. Ontcommere ;* het linker, aan de Moeder Gods : beide zijn vervaardigd door CAMIEL LIPPENS, in 1886 en 1888... In de XVIIe eeuw werd de kerk met kunstgewrochten verrijkt... Een beeld der *H. Ontcommere* werd in 1646, een tabernakel voor 't altaar van O. L. V. in 1643, en de beelden van *S. Marcoen* en *Rochus,* te Mechelen gesneden, in 1672 geplaatst (3).

Aangaande voormalige kerkgebruiken valt hier weinig te zeggen. In de XVIIe eeuw placht men vele offeranden te doen van brood, vleesch, kiekens, eieren, boter, vlas en garen. Het koorn werd gewoonlijk op Goeden Vrijdag aan den meestbiedende verkocht ».

Zoo leeren de geschiedschrijvers van Oostvlaanderen: aanvullende inlichtingen, uit vroeger eeuwen, werden ons door pastoor Schuermans en door een oude kerkrekening geleverd. Zoo schreef de eerste aan den Bollandist Cuperus :

« Insuper per totum annum saepe colitur a circumjacentibus parochiis et etiam ab incolis hujus offerendo aliquod cor vivum (ut hic dicitur), id est vivum animal,

(1) Cf. Fr. de Potter en J. Broeckaert, *op. cit.,* 5^{e} reeks, VII : Velzeke-Ruddershove, bl. 26 en vlg. Gent, 1900.

(2) In die oude bescheiden wordt de H. Martinus *alleen* als patroon der kerk aangeduid.

(3) In 1728 werd de kerk gedeeltelijk door brand vernield, hetgeen noodlottig was voor de kunstgewrochten en de oude kerkrekeningen, maar het beeld van Sinte Ontcommer werd gered.

columbas, gallinas, pullos et similia ; et hoc ad illum finem, ut aegri in angustiis mortis constituti allevientur ». (AA. SS. *Julii*, V, 61).

Ter staving hiervan, leze men 't volgend uittreksel uit de kerkrekening van 1686, onder « Andere extraordinairen ontvanck » :

Oud beeld in parochiekerk
van Velsike-Ruddershove.

« Eerst en alvooren bringht den rendant in ontfanck tgene hij metter schale inde kercke heeft ommegehaelt en bij hem uytter schale ghelicht van het seghenen en tgene bij hem ghelicht in diversche stonden uytte kasse, midtgaders over *botere, eieren, vleesch, hinnen, vlasch en coo-*

ren den kerckmeesters verkocht, tgene bij de goede lieden in de kercke uyt devotie ghebracht is, ende het gers van het kerkhof... 19 p. 15 st. » (1).

Verdere inlichtingen, betreffende onzen tijd, en tevens antwoord op de hierboven gestelde vraag, werden me door mijn zegsman verstrekt en hier eenigszins verkort overgenomen.

Op den rechter zijaltaar is dus Sinte Ontcommer afgebeeld, hangende aan een kruis, waarop zij met handen en voeten is vastgenageld, alhoewel de voeten met sandalen zijn bedekt. Zij is met armbanden, geschilderden parelkrans en nagebootste edelgesteenten in de om het hoofd kronkelende haarvlecht getooid, en door haar baard gekenmerkt. Kruis en voetstuk, beide modern, niet meegerekend, meet het beeldje 0.62 m.

Grooter is het houten beeld, 1 m. 03 hoog, van de « Sinte-Oncommena kapel », op een tiental minuten afstand van de parochiekerk, langs den reeds vermelden steenweg. Vroeger was dit een oud vervallen kapelletje, waar enkel en alleen het beeld hing der Baardheilige, met handen en voeten (deze zonder sandalen) aan het kruis genageld. In 1925 werd de kapel hersteld en met een klein voorportaal verrijkt.

De eeredienst in de parochiekerk uit zich vooral doordat de dag der « gedurige aanbidding » gevierd wordt op 4 Februari, genaamd « Oncommena-biddag ». Volgens de jongste inlichting wordt de « gedurige aanbidding » hier ook nog den 8 October gehouden, dus op den feestdag der Heilige. De volksvereering heeft voornamelijk plaats in de kapel. Hier offerde men vroeger ook kiekens, duiven, konijnen, die dan aan de kerk werden « opgeroepen » en verkocht.

De « groote beeweg » gaat langs de kerk en de kapel ; eertijds werd er ook aan de kapel gezegend met een « relikwie » door een leek, bewaarder van de kapel. Tot voor den oorlog kwam men hier veel, ja *dagelijks* beewegen, *vooral uit het Walenland,* meest naar de kerk, tegen

(1) Staatsarchief Gent : bundel 33. Inventaire des archives de Velsique-Ruddershove (Liasse contenant e. a. les comptes de l'église pour 1653-54 et 1686).

zenuwziekten, en offerde men er bij voorkeur levende dieren (1). Flobecq, Fontaine-l'Evêque e. a. sturen nu nog afzonderlijke bedevaarders. Het is ten behoeve van deze Walen dat het prentje met Franschen tekst werd gedrukt.

Oud beeld in de « Sinte-Oncommena kapel » te Velsike-Ruddershove.

De litanie der Heilige te Velzike en die van Bavegem, beide te Sottegem gedrukt, verschillen alleen in opschrift, zooals volgende vergelijking aantoont :

(1) Het zijn vooral en zelfs uitsluitend, zooals ter plaatse wordt beweerd, de Walen die duiven en kiekens meebrengen ter offerande ; de geofferde boter komt van de boeren der streek, voor het gunstig verloop van het kalveren. Brood en vlas, door de Potter en Broeckaert vermeld, worden niet meer geofferd. Het offeren vermindert ten andere van jaar tot jaar.

LITANIE
VAN DE
H. ONCOMENA
Patrones van Bavegem
en bijzondere beschermheilige om eenen goeden doodstrijd te bekomen.
Haar feestdag wordt gevierd den 8 October.

—

LITANIE
van de
HEILIGE ONCOMENA
MAAGD EN MARTELARES
als beschermheilige om eenen goeden doodstrijd te bekomen te Velsicque-Ruddershove, den 4 Februari gevierd.
[*In fine* :]

. . . .

Sottegem, dr. Vekeman, opv. Eylenbosch en Dupon.

Zooals blijkt uit dit dubbel opschrift, wordt de Baardheilige hoofdzakelijk aangeroepen voor een goeden doodstrijd ofwel tegen den schielijken of haastigen dood. Is er te Velsike of in den omtrek iemand die « slecht ligt » of op sterven, dan gaan geburen of familieleden, ten behoeve van den zieke, « om te kunnen sterven » of om te genezen, ten getale van DRIE of van ZES, naar de kapel, alwaar ze keersen ontsteken, en dan doen ze gewoonlijk den « toer » van den grooten ommegang of ze gaan *driemaal* rond de kerk, meer bepaaldelijk rond het kerkhof, dat met een haag is omringd, waarlangs een weg loopt, en voltrekken aldus een ritus, die waarschijnlijk tot de oergeschiedenis van het menschdom behoort : « un des rites les plus anciens, les plus persistants et les plus naturels de ceux qui remontent sinon aux origines religieuses de l'humanité, du moins au passé commun des races indo-européennes : la *giration* sous ses deux formes : celle où l'on fait tourner un objet et celle où l'on tourne autour » (1).

---

(1) Comte Goblet d'Alviella, *Croyances, Rites, Institutions*, I, p 2. Paris, 1911. Cf. *ibidem*, bl. 10 : « En Ecosse, les Celtes ont conservé jusqu'à nos jours la coutume de faire trois fois le tour des objets qu'ils veulent sanctifier et des individus qu'ils veulent honorer ou protéger ».

Hier moge nog gedrukt worden op het zonderling geval van omgekeerde evolutie dat zich nu voordoet : terwijl in vroeger eeuwen uit een kruisbeeld de legendarische Heilige is ontstaan, geschiedt het tegenovergestelde te Velsike. Immers, zoo schrijft me de heer J. Pieters, handelende over 't oude Sinte Ontcommerbeeldje, op den zijaltaar in de parochiekerk : « Velen meenen nu dat het een kruisbeeld is ». Edoch, wat men ook meene, zegge of schrijve, toch blijft de diep ingewortelde vereering van Sinte Ontcommer voortleven in het conservatieve en traditioneele Vlaanderen, zoo vast aan zijn verleden gehecht en verknocht, alwaar, volgens Verhaeren,

Les vieilles coutumes mêlent encor
Leur beau fil d'or
Au solide tissu des mœurs et des paroles...

Mijn berichtgever besloot zijn laatste schrijven met volgende verklaring, welke ik hier herhaal, aan 't slot van zijne zaakrijke aanteekeningen over de vereering der Baardheilige in Oostvlaanderen : « Voorgaande inlichtingen over Sinte Ontcommer houd ik uit zeer betrouwbare bron, van verscheiden personen aldaar « gewonnen en geboren » en zeer « godsdienstig ».

Ten slotte nog een woord over de Oostvlaamsche relikwieën der Heilige, ter aanvulling van hetgeen door Schnürer (bl. 253 en 255) wordt meegedeeld. Deze ontleende aan Cuperus enkele bijzonderheden over de relikwieën van Velsike, gedeeltelijk uit Brussel afkomstig, waar de Heilige op luisterrijke wijze vereerd werd in de kerk van O. L. V. van Bijstand, hierachter vermeld (1). Toen, omtrent 1910, deze relikwieën gestolen werden, ontving Velsike, door tusschenkomst van het bisdom, een deeltje der relikwie van Bavegem, welke zelf uiterst gering was. Bij deze gelegenheid werden de « authenticiteitsbrieven » door den toenmaligen pastoor van Bavegem, E. H. Ch. Baert, naar 't bisdom gestuurd.

---

(1) Ook kort bij Leuven werd vroeger een relikwie der Heilige vereerd. Cf. E. Gens, *Ruines et paysages en Belgique*, bl. 14-15. Brussel, z. d. (1849). Tekst breedvoerig aangehaald in de Fransche versie van deze studie onder het hoofdstuk, aan « Les Reliques de la Sainte » gewijd.

Een dergelijk bescheid uit 1899, betreffende Cruishoutem, bij Audenaerde, waar vroeger het leven der Heilige dramatisch werd voorgesteld, zooals uit het slotkapittel zal blijken, laten we hier volgen, naar het afschrift, ons door den heer pastoor-deken van Cruishoutem bezorgd.

Relikwieschrijn van Cruishoutem.

ANTONIUS STILLEMANS
Miseratione Divina et S. Sedis Apostolicae gratia
Episcopus Gandavensis.
Omnibus has visuris Salutem in Domino.

Tenore prœsentium fidem facimus et attestamur, quod Nos, servatis servandis, juxta Concil. Trident. prœscriptum, debite recognoverimus et approbaverimus certas Reliquias Sanctae Wilgefortis, virginis et martyris, quas

reverenter reponi et collocari fecimus in reliquiario cupreo figurae ovalis, circulo argenteo et crystallo ab anteriori parte ornato ; quod reliquiarium, bene clausum et filo cupreo debite colligatum, sigillo Nostro in cera hispanica rubra impresso obfirmari jussimus, permittentes ut prœfatae Reliquiae in Diœcesi Nostra publice fidelium venerationi exponantur, non tamen exaltentur.

Datum Gandavi, die 26a mensis Januarii anno 1899.

(Sig. :) A. DE BOCK, vic. gen.

De Mandato Ill^{mi} ac Rev^{mi} D. Episcopi praefati.

(Sig. .) Oscar BYL
Secret.

Concordat cum originali,
quod attestor,
J. VANDECATSYNE
Pastor decanus in
Cruishoutem, 23-11-35.

In de Antwerpsche Gouwen.

Van uit Vlaanderen, waar zij voor het eerst voet vatte en weldra weelderig tierde, verspreidde zich de legende en de vereering van Sinte Ontcommer niet alleen in het hertogdom Brabant, maar ook in de Antwerpsche gouwen, zooals blijkt uit de volgende aanteekeningen, welke lokale archiefuitpluizers allicht zullen aanvullen.

HOOGSTRAETEN. — In hunne studie over een altaarstuk van Hoogstraeten wordt door de schrijvers, twee priesters-archivarissen, onder de bewijsstukken, het verslag medegedeeld van de kerkwijding, in 1544 aldaar geschied. Hierin vinden we 't volgende :

« *Altare beate Marie Virginis.* In honorem ejusdem, Trium Regum, Cosme et Damiani martyrum *et Wildefortis virginis et martyris* » (1).

Wat den zeldzamen vorm WILDEFORTIS betreft, weze er aan herinnerd, dat hij ook elders en wel in het Walenland voorkomt, namelijk te Bouvignes, in een charter uit 1528 van den toenmaligen Luiker prinsbisschop be-

---

(1) L. Philippen en J. Ernalsteen, *Rond het Hoogstraatsch Altaarstuk van het Antwerpsch Museum*, bl. 68. Brecht, 1928 (Overdruk uit *Oudheid en Kunst*, tijdschrift van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Brecht en omstreken, XIX).

treffende de oprichting van een altaar in de parochiale kerk « ad laudem et honorem omnipotentis Dei gloriosissimeque virginis Marie ac omnium sanctorum sub titulo, nomine, vocabulo et invocatione dulcissimi nominis Jesu, venerabilis Sacramenti ac sanctorum Blasii, Walteri, Perpetui, Leonardi, Jacobi, Martini, Magdalene et Wilgefortis » (1).

MECHELEN. — Vanouds werd in deze stad het feest der Heilige op luisterrijke wijze gevierd. Zoo leert ons een liturgische kalender, in de Sint-Janskerk te Mechelen sedert 1536 of daaromtrent benuttigd. Onder datum van 20 Juli, den gewonen feestdag onzer Heilige, staat er aangeteekend :

Wilgefortis virg. et mart. duplex maius (2).

Dit ter aanvulling van hetgeen door den Bollandist Cuperus in 1722 werd opgeteekend en door Schnürer en Ritz (bl. 254) overgenomen, met enkele bijzonderheden gestoffeerd.

ANTWERPEN. — Dat in de Scheldestad Sinte Ontcommer geen onbekende was, bewijzen de uithangborden met haar naam die men er, net zooals elders, aantreft. Twee huizen staan in de oude wijkboeken onder den naam van *Sinte Ontcommer* vermeld. Het eerste lag in de havenwijk, volgens akte van 1 Maart 1523 :

Item noch op een huys metten achterhuyse... geheiten SINTE ONTCOMMER, gestaen aende Nyeuwe Veemerct tusschen huys geheyten *De Tennen Scotele* ex una ende thuys geheyten *Den Ovengapaert* ex altera, comende achter metten voirs. achterhuyse opte Borchgracht (3).

Het tweede huis lag in de Lange Nieuwstraat, dicht bij de Eikenstraat, volgens verkoopakte van 22 April 1534 :

Ritchaert vander Rijt, bontwerckere, vercocht Adriane Sol, backere, een huys metten hove, toegange vanden bornputte ende weerdribben, fondo et pertinentiis, gehee-

---

(1) B. De Gaiffier, *Un acte d'Erard de la Marck en faveur de l'église de Bouvignes,* in *Leodium,* XXV (1932), bl. 90.

(2) Cf. kan. Kempeneer, *A propos d'un ancien livre de fondations,* in de *Vie diocésaine,* IV (1910), bl. 47 en vlg. Zie bl. 51.

(3) Cf. *Schepenbrieven,* nr 164 (1523), fol. 250 (Stadsarchief Antwerpen). Onder 1617 wordt hetzelfde huis vermeld als liggende in de nu nog bestaande Sausierstraat, in het *Wijkboek* nr 23, fol. 224.

ten SINT ONTCOMMER, gestaen ende gelegen inde lange Nyeustrate tusschen thuys geheeten *Sinte Barbele* ex una ende Jans van Oirderen erve ex altera (1).

In een *Calendarium* van het Beggaardenklooster te Antwerpen, uit de laatste jaren van de 16^e eeuw, staat S. Oncommer onder Juli of Hoeymaent, den 12^en, vermeld. In een ander, nagenoeg gelijktijdig Calendarium, in dezelfde verzameling uitgegeven, komt zij niet meer voor (2).

Belangrijker voor ons onderwerp is de wijze, waarop de Antwerpenaars, meer bepaald de leden van het hoofdambacht der Meerseniers, in vroeger tijden den ommegang ter eere van onze Heilige te Merxem opluisterden. Hierover melden Schnürer en Ritz 't volgende, heel beknopt, maar niet heel klaar en juist : « Wir fügen dem noch eine Mitteilung von L. de Wolf bei, dass früher auch in Merxem bei Antwerpen mit dem Bilde der Heiligen von der Krämerzunft jährlich eine Procession veranstaltet wurde » (p. 254). Dit uittreksel wordt hierachter verduidelijkt.

DE OMMEGANG VAN MERXEM. — Aan het hoofdambacht der Meerseniers werd voor 'n veertigtal jaren, onder gelijkluidenden titel, door 'n Antwerpschen archivaris een uitgebreide studie in vier boekdeelen gewijd, welke nog steeds hoog wordt geschat, maar uiterst zeldzaam is. In het deel aan « Godsdienst- en Kunstzin » gewijd, komt de belangrijke passage voor, welke wij hier overnemen, zooals het ook door pastoor Goetschalkx werd gedaan, in zijn diklijvige geschiedenis van Merxem en omliggende.

« Volgens een zeer oud gebruik, waarvan wij den oorsprong, zelfs in de plaatselijke archieven, niet hebben kunnen ontdekken, trok er jaarlijks eene officieele deputatie van de Meersse naar Merxem, om daar het Ste Ontcommerbeeld te dragen en de dorpsprocessie te vergezellen. Die deputatie bestond uit « den Eedt », de dragers, de pijpers en eenen drager der offerkaars. Alwie zich daarbij wilde aansluiten, had, mits een klein inleggeld, vrij gelag op die

(1) Cf. *Wijkboek* n^r 11, fol. 254 (Antwerpsch Stadsarchief). De laatste vermelding in dit Repertorium is van 28 September 1617.

(2) *Verzameling der Graf- en Gedenkschriften van de provincie Antwerpen*. VI. Antwerpen. Kloosters der orde van St. Franciscus, 1^e afd., bl. 21. Antwerpen, 1871.

kermis... Ook als het gebeurde dat er veel volk, zoo mannen als vrouwen waren meegegaan, droegen de Dekens zorg, de uitgaven uit de algemeene kas in hunne rekening te billijken. In 1522 waren er wel 125 Meerseniers op de kosten van het Ambacht te Merxem geweest en hadden de gebruikelijke pint wijn genoten, iets wat tot alsdan nog nooit gezien was. In 1525 gingen er 136 ter Merxem kermis en dat was een toppunt. Na dien tijd begon de devotie te vervallen. Van 1527 tot 1534 gingen onze Meerseniers niet naar Merxem kermis. Later zonden de Dekens zes gezellen met de offerkeers en den offerpenning, welke personen met het dragen des beelds belast werden. In 1547 offerden zij voor hetzelve de noodige stoffen tot een kleedsel uit wit damast, met zwart fluweel geboord. Het is de eenige gift van dien aard welke wij in de rekeningen hebben aangetroffen. Zij geeft ons nochtans een denkbeeld van de wijze waarop het Ste Ontcommerbeeld te Merxem getooid was. Toen de predikatiën der Calvinisten beteugelingen vanwege den Magistraat uitlokten, was het gedaan met naar Merxem te gaan kermis houden » (1).

Zoo verhaalt Geudens, met de noodige bewijsstukken, in voetnoot aangehaald, waarnaar we ons vergenoegen hier te verwijzen. Enkel weze er op gedrukt, dat volgens zijne bronnen de bewuste ommegang reeds in de 15e eeuw bestond. Immers de rekening van 1521 vermeldt, dat onze Meerseniers « te Marrecksom (sic !) reysden ende daer Seynte Ontcommer omdroghen naerder ouder costemmen ». Het was dus in 1521 een oude gewoonte of costuyme van de Antwerpsche Meersse, aan den ommegang van Sinte Ontcommer deel te nemen.

De rekening van 1521 is in zoo 'n erbarmelijke taal opgesteld (het « Marrecksom » was daarvan 'n staaltje), dat men zich afvraagt, of de tekst bij Geudens juist is en wat hij eigenlijk beteekent. Menigen lezer zal het aangenaam zijn, hier een nauwkeurig afschrift van dien raadselachtigen post en de vrije vertolking er van te vinden. Dank aan de bereidwilligheid van E. H. L. Philippen, archivaris van de Commissie van Openbaren Onderstand der stad Antwerpen, kan ik hem 't een en 't ander aanbieden.

---

(1) E. Geudens, *Het hoofdambacht der Meerseniers* (Godsdienst- en kunstzin), bl. 27-28. Antwerpen, 1891. — Cf. P. J. Goetschalckx, *Geschiedenis van Schooten, Merxem en Sint Job in 't Goor*, III, bl. 334 en volg. Eekeren-Donck, 1924.

Item ton wey te Marreck som reysden ende daer seynte ontcommer om droghen naer der ouder cosstemmen quam quaet het morsghens ten onbeyt ende naer vesperren op de camer metten loen vanden peypers ende den lon vanden vaghennerre dye ons daer voerde... S^a xiiij s. 1/2 gr.

Item vartert te Marreck som heet noenens daer vel Ic xxv parsonen vaerren dat mender noeyt scoe velle en scach sonder alle dye dyenden inde herren ende ander dye van koeste moeten queytghen ende elleck paerscon moet men gheven een peynte weyns quam quaet... S^a IJ libr. 5 sch. 10 1/2 gr.

(Rekeningen der Meerseniers, 1521-1522, bl. 61).

Om dezen tekst te verstaan, moet men hem moderniseeren als volgt :

Item toe wij naar Merxem gingen en aldaar, volgens oude costuyme of gewoonte, Sinte Ontcommer omdroegen, kwam ons ten kwade of kostte ons 's morgens het ontbijt en na de vespers het gelag op de kamer (toen de Meerseniers uit Merxem terug waren), met het loon van de pijpers of muzikanten en van den « wagenaar » of voerman, die ons daarheen bracht en terugvoer, ... *summa* 14 schellingen en een halve groote.

Item verteert 's middags te Merxem, waar er wel 125 personen waren, zoodat men er nooit zooveel gezien heeft, zonder al degenen, die om erre of salaris dienden (cf. Verwijs en Verdam, *arre),* of die hun kost en verteer zelf moesten betalen, en daar het hoofdambacht der Meerseniers aan ieder een pint wijn moest schenken, kwam ons dit ten kwade of kostte ons, ... *summa* 2 pond, 5 schellingen en 10 1/2 grooten.

Eene Processie te Brussel. — In de hoofdstad werd S. Wilgefortis vereerd in de kerk van O. L. V. van Bijstand, vroeger de Sint-Jacobskapel. Hierover vinden we 't volgende, bij den eersten geschiedschrijver van dit heiligdom :

« Op den Sondag na S. Jacob, principaelsten feestdag, boven de predicatie door eenen Pater Minderbroeder, gebeurde de gesongene misse, en na deselve de processie langs de stadt door den eerw. Heer Pastoor van S. Guerix, maer sonder omdragen van het Alder-H. Sacrament des Autaers. De Reliquien van S. Ontkomene of Wilgefortis, maget ende martelaresse, en het beeldt van S. Jacob worden er in omgedragen, vergeselschapt, met trommel Gildegewijs, door desselfs Broederschap, ook door de Gilde van de Kolveniers ende de Ambachten van S. Jacob natie... Na de processie was het maeltijt in 't gasthuys van S. Jacob ».

De processie verdween in 1726, « wanneer de kerkelijke overheyt goetgevonden heeft het al te groot getal van processien der stadt Brussel merkelijk te verminderen » (1).

Andere aanhalingen hierover, doch die alle op hetzelfde neerkomen, zal men in de Fransche uitgave van deze studie vinden.

TE LEUVEN EN BLAUWPUT. — Wie iets over Leuven's oudheden weten wil, mag in volle vertrouwen tot Van Even's onverouderd standaardwerk zijn toevlucht nemen, zooals Schnürer en Ritz het ook gedaan hebben (2). Ik kan dan ook slechts herhalen, wat de Leuvensche geschiedschrijver over ons onderwerp mededeelt, vooreerst in zijn beschrijving van de prachtige Sint-Pieterskerk, « stoffelijk en zedelijk centrum der oude Brabantsche hoofdstad » (R. Lemaire). Bij de eerste zijkapel teekent hij 't volgende aan :

Contre le pilier de la chapelle est suspendu un crucifix du XVe siècle. Ce Christ, *toujours vêtu d'une robe de velours ou de damas,* est l'objet d'une vive dévotion. Les fidèles à qui leurs moyens ne permettent pas de consacrer des *ex-voto* en argent ou en cire, offrent une épingle, qu'ils piquent dans un coussin placé au bas de l'image » (3).

In de middenbeuk, tegen een pijler bij 't oksaal, rechts, stond vóór 1695 een altaar, aan de H. Katharina en aan de H. Wilgefortis, « en flamand Sinte-Omcommere » gewijd.

Te Blauwput, zoo vernemen we verder, was er vroeger eene kleine kapel, aan S. Oncommer gewijd, nabij de groote kapel van O. L. V. *ter Krampen.* Deze laatste bestaat nog ; van de eerste is er geen spoor meer te vinden.

---

(1) Gaucheret, *Historie van de Alderheyligste Maget en Moeder Godts Maria onder den bijnaam van Bijstant,* p. 11-13. Brussel, 1764. Het werk werd op duizend exemplaren gedrukt, bij Serstevens te Brussel, voor den prijs van 100 gulden, volgens de Rekeningen der Broederschap over 1763-64, in het archief der kerk bewaard.

(2) Cf. Schnürer en Ritz, *op. laud.*, blzz. 245 en 253.

(3) E. Van Even, *Louvain dans le passé et dans le présent,* blzz. 360 en 369. Leuven, 1895. — Over de herstelling van de prachtige Sint-Pieterskerk, « in den nacht van 22-23 Oogst 1914 door de Duitsche soldaten in brand gestoken », cf. 't belangrijk artikel van kanunnik R. Lemaire, *De restauratie der Sint-Pieterskerk te Leuven,* in *De Kunst der Nederlanden,* I (1930), bl. 92-96.

Wijl ze van haar bestaan in vroeger tijden niets afwisten, hebben Eugène Gens en Jean Chalon de verdwenen kapel met de nog bestaande vereenzelvigd, zoodat al wat ze hieromtrent geschreven hebben historisch valsch is en van alle belang ontbloot (1). Luisteren we liever naar hetgeen Van Even in 1895 over de kleine kapel nog weet te vertellen :

« Non loin de la chapelle précédente, sur la route de Vlierbeek, se trouvait un oratoire en l'honneur de sainte Wilgeforte, en flamand Sinte Oncommer, qui était autrefois en grande vénération dans ces contrées. Augustin Wichmans, abbé de Tongerloo, nous a laissé quelques renseignements sur cet oratoire, dont nous ignorons l'origine, mais qui existait en 1563, ainsi qu'il résulte d'un registre de naissance de la paroisse de Saint-Michel... Notre chapelle fut démolie en 1798 » (2).

Wie de loffelijke, maar tijdroovende gewoonte heeft aangenomen, alle bewijsplaatsen persoonlijk na te gaan, zal nog al eens teleurgesteld worden in zijn onderzoek. Een doopregister van de Sint-Michielsparochie voor het jaar 1563 bestaat niet meer ; in de doopregisters van andere Leuvensche parochiekerken is onder dat jaar niets te vinden ; maar in het sterfregister n^r I (1540-1578) van Sint-Michielskerk (nummer 422 van den ouden inventaris, door E. Van Even opgemaakt), vond ik eindelijk volgende aanteekening, op. fol. 49, onder Januari 1563, betreffende de kapel van Blauwput, of zooals daar geschreven wordt : « van die Blauput » :

Begraven die zoene van die vrouwe Boens achter zinte Onckommer cappelle...

Het zal ons geenszins verwonderen, te Blauwput een kapel van S. Oncommer aan te treffen, wanneer we vernemen dat vroeger in de meeste Brabantsche dorpskerken een beeld van onze Heilige werd vereerd, zooals blijkt uit een betrouwbaar getuigenis uit de 17e eeuw, hier als besluit van dit hoofdstuk overgenomen :

---

(1) E. Gens, *Ruines et paysages en Belgique*, bl. 14-15, Brussel, z. d. (1849). — J. Chalon, *Fétiches, Idoles et Amulettes*, I, bl. 243-44, Saint-Servais (Namen), z. d. (1921-22).

(2) E. Van Even, *op. laud.*, bl. 443.

« Pingitur enim cruci adfixa lumbos fune succincta, prolixe barbata et coronam capite gestans, cincinnis utrimque dependentibus, *qualiter in plerisque campestris Brabantiae ecclesiis conspicitur...* » (1).

Brugsche Wilgefortisbeelden.

Over de vereering der H. Wilgefortis te Brugge werden Schnürer en Ritz volledig ingelicht door een uitvoerige studie van L. de Wolf, bij hen herhaaldelijk en dankbaar, doch niet eens volledig en niet altijd accuraat vermeld (2). Ik heb dan ook geen nieuwe gegevens den lezer aan te bieden ; enkel kan ik de beschrijving der twee drieluiken met Wilgefortisbeeld aanvullen en op 'n enkel punt verbeteren.

Voor een der triptieken worden de vier heiligen aangeduid, die op de zijluiken prijken. Zoo lezen we (bl. 258) :

« In der Apotheke des St. Johannes-Spitals befand sich ehedem noch ein anderes Bild der Heiligen, nunmehr im Museum an der Kartäuserstrasse. Es handelt sich ebenfalls un einen Klappalter, dessen Mittelbild die heilige Dreifaltigkeit darstellt, und auf dessen Flügeln jeweils als Gegenstücke Maria von Aegypten und St. Wilgefortis, bzw. Sankt Barbara und Eligius zu sehen sind ».

---

(1) A. Wichmans, *Brabantia Mariana tripartita*, bl. 597. Antwerpen, 1632.

(2) De eerste vermelding bij Schnürer en Ritz luidt (bl. 10, noot 1) : « De gewezen muurschildering mit *(sic)* de Speelmans-Kapel te Brugge ». Ziehier de volledige titel van deze verdienstelijke en zorgzaam gedocumenteerde verhandeling : L. De Wolf, *De gewezen muurschildering uit de Speelmanskapel te Brugge. Met een algemeen woord over 't Volto Santo en over S. Oncommere*, in *Biekorf*, XXIV (1913), bl. 17-119. Hun dank hebben voormelde schrijvers uitgedrukt op bl. 234 van hun standaardwerk : « Wiederholt haben wir diese gehaltvollen Darlegungen heranzuziehen. Hier, wo wir hauptsächlich auf ihnen fussen, soll Herrn L. de Wolf für seine ebenso mühsamen als gewissenhaften Untersuchungen noch einmal wärmster Dank ausgesprochen werden ».

Luik van een Memlinc triptiek,
te Brugge (1480).

Hierbij dient opgemerkt :

1°) dat deze drie vrouwenbeelden ook op de triptiek van Hans Memlinc voorkomen (1) ;

2°) dat de mannelijke Heilige, wiens tegenwoordigheid opvallend is bij de drie vrouwelijke figuren, niet de H. Eligius, maar wel de H. Adrianus is ;

3°) dat de voorstelling van dezen Heilige, onverstaanbaar in de Drievuldigheidstriptiek, zich laat verklaren in het drieluik van Hans Memlinc, alwaar de schenker door zijn patroon wordt voorgesteld. En over den naam van dezen Heilige valt niet te twijfelen in het prachtwerk van Memlinc, dat nu nog de triptiek van *Adriaen Reins* wordt genoemd, in het Sint-Jans Hospitaal tentoongesteld. Door haast « letterlijke » overname, met weglating van den schenker, verscheen daarna de H. Adrianus (*niet* Eligius) ook op het linker zijluik van de tweede — en dus latere — triptiek, alwaar zijne tegenwoordigheid op het eerste zicht onverklaarbaar schijnt, indien men niet weet, dat deze Heilige — een der vier Pestheiligen — sedert 1410 te Brugge en daarna door heel Vlaanderen werd vereerd (2).

4°) Wat de schrijvers beweren, voor dit drieluik, van den Sint-Wilgefortiskop « an dem der Bart kaum erkennbar ist », schijnt me heel en al misplaatst en zou eerder op het Wilgefortisbeeld van Memlinc passen. Men vergelijke de twee reproducties, aan Schnürer en Ritz (fig. 77 en 78) ontleend, met welwillende toestemming van den uitgever, of liever de twee oorspronkelijke stukken.

Van dit haast onzichtbare tot het baardelooze is maar een stap, die ons van Brugge naar 'n Brusselsche voorstad voert.

---

(1) Men begrijpt en verklaart heel wel de afbeelding, bij de Portugeesche koningsdochter, van de H. Barbara, die ook door haar vader werd gemarteld en door een laatste gebed ook de macht verkreeg, om het haar aanroepende lijdend menschdom te troosten ; onverklaarbaar schijnt echter de tegenwoordigheid van S. Maria Aegyptiaca, welke nergens als maagd en martelares staat opgeteekend.

(2) Cf. E.-H. van Heurck, *Les Drapelets de pèlerinage*, bl. 353-55 (met bibliographie). Antwerpen, 1922. Volgens 't hierboven aangeteekende verbetere men dit gezegde van K. Smits, die een St. Adriaan van Memlinc en een van Geertgen tot St. Jan vermeldt en dan besluit : « Overigens schijnt de voorstelling in de oude schilderkunst niet bekend. K. Smits, *De Iconografie van de Nederlandsche Primitieven*, bl. 2f0. Amsterdam-Brussel, 1933.

Luik van een latere Brugsche triptiek
(einde 15e e.).

Fresco's van Anderlecht.

Indien de schrijvers der groote Wilgefortis-monographie er aan gedacht hadden, de merkwaardige verzameling van de *Brabantsche Folklore,* het nu vijftienjarige tijdschrift, te doorbladeren, zouden ze er, in een dubbel nummer der Fransche uitgave (X, 1930, 55-56), aan Anderlecht gewijd, een overvloedig geïllustreerde beschrijving hebben aangetroffen van de muurschilderingen der Sint-Pieterskerk, door de laatste herstellingswerken aan den dag gebracht, op 't einde der vorige eeuw. Voorzeker zouden ze met 'n bijzondere belangstelling het fresco bewonderd hebben, welke de H. Wilgefortis voorstelt, en aldaar breedvoerig beschreven wordt en ook gereproduceerd, volgens de fijne en getrouwe waterverfteekening, door den heer Tulpinck vervaardigd, welke nu in de Musea van het Jubelpark, te Brussel, berust. Zij zouden niet nagelaten hebben, dit fresco, dat waarschijnlijk tot het einde der 15e eeuw behoort, in hun werk te reproduceeren. Deze betreurenswaardige leemte wordt hier aangevuld : zoo schijnt ons alle verdere beschrijving overbodig. Enkel weze aangestipt, dat het voornaamste kenmerk der Wilgefortisfiguur, de baard namelijk, hier totaal ontbreekt. Alvorens uit deze negatieve bijzonderheid van 't Anderlechtsche fresco eenig besluit te trekken nopens de evolutie der legende, mogen en moeten we er op wijzen, dat al de frescoschilderijen in den loop der tijden meer dan eens, waarschijnlijk heel onoordeelkundig, werden gerestaureerd. Men leze ter vergelijking, in de Fransche uitgave van deze studie, wat er, volgens J.-K. Huysmans, met het Wilgefortisbeeld van Beauvais is geschied (1).

Oorspronkelijk baardeloos was echter, en ditmaal zonder den minsten twijfel, de Wilgefortisfiguur op het oude volksprentje, dat we nu zullen bespreken.

---

(1) Baardeloos was ook, volgens J.-K. Huysmans, de Heilige van Fauville, *niet* Fanville, zooals bij Schnürer, bl. 265, noot 3, die nog twee bidprentjes met baardelooze Heilige vermeldt (bl. 254), zonder eenig kommentaar.

Muurschildering in de kerk van Anderlecht.

Een gekleurde houtsnede uit de 15e eeuw.

Menschenwerk is nooit volmaakt. Er is wellicht geen boek, hoe verzorgd en volledig ook, of men kan er enkele leemten in aanwijzen. Dit te doen, is meestal een ondankbare, niet altijd nuttige taak, tenzij zulke aanvulling nieuwe of onbekende gegevens aan den dag brengt, zooals het

hier 't geval is, waar ook nog eens het nut of de noodzakelijkheid zal blijken om, bij het raadplegen van een werk, steeds tot de laatste uitgave er van zijn toevlucht te nemen.

Het schijnt niet vermetel te veronderstellen, dat de geleerde schrijvers der monumentale Wilgefortis-monographie het repertorium kenden en ook geraadpleegd hebben, onontbeerlijk bij de studie der graphische kunst in de 15e eeuw, door W. L. SCHREIBER opgesteld en eerst door hem in het Fransch uitgegegeven, en nog wel te Berlijn, onder volgenden titel : *Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVe siècle*. In deel III (Berlijn, 1893) wordt onder nr 2950 (bl. 259) een heiligenbeeldje besproken, dat er vragenderwijze als de H. Margareta wordt vermeld. De beschrijving luidt als volgt, in een geradbraakt Fransch, dat ik hier, als curiosum, woordelijk weergeef :

« Ste Marguerite (?). La sainte, ornée d'une couronne et d'un nimbe avec les deux mains et en bas autour de la robe par une corde serrée, est liée à une croix. Ses cheveux flottent vers en bas. 60 : 45 ».

Men heeft het meer dan eens gezegd en ondervonden dat, bij de studie der plastische kunsten, een goede photographische reproductie meer waard is dan de nauwkeurigste beschrijving. En dat dit hoedanigheidswoord op 't voorgaand uittreksel toepasselijk zou zijn, zal wel niemand durven te beweren. En toch, hoe onbeholpen ook, kan men er met zekerheid uit besluiten, dat de beschreven Heilige de H. Margareta *niet* is. Deze attributie steunde alleen op het feit dat, in het Latijnsch handschrift van de 15e eeuw, uit Tegernsee afkomstig en nu in de Munchener Staatsbibliotheek onder nummer 19.820 bewaard, het beeldje bij een levensbeschrijving van deze Heilige gekleefd werd, waaruit men alleen kan afleiden, dat de toenmalige bezitter verband vermoedde tusschen den tekst en het beeldje. Dat hij zich hierin vergiste, werd door Schreiber in de laatste uitgave van zijn repertorium aangestipt. Deze verbeterde en vermeerderde — « stark vermehrte » — uitgave verscheen in 1926 te Leipzig, ditmaal in het Duitsch, onder volgenden titel : *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts*. In het derde deel, 't jaar nadien verschenen en aan de *Holzschnitten* gewijd, vindt men bl. 146 onder nummer 1580m (=2950 van vroeger) de volgende terechtwijzing, welke ik hier woordelijk overschrijf :

« Da es in der Hs. zu einem an die hl. Margareta gerichteten Gebet eingeklebt ist, hatte ich das Bild unter dieser Bezeichnung aufgenommen, jedoch bemerkt, dass es sich un eine andere Heilige handeln müsse. Inzwischen hat Leidinger die richtige Deutung gefunden, dass es sich um die hl. Kümmernis handelt ».

Zoo is dus, in het werk van W. L. Schreiber, de twijfelachtige H. Margareta van 1893 in 1927 een onbetwistbare H. Wilgefortis of Kümmernis geworden. Heel ruiterlijk bekent de schrijver, dat hij deze vaststelling aan Georg Leidinger verschuldigd is, hetgeen ons in staat stelt, het tijdstip van deze identificatie nauwkeurig te bepalen. Immers, het werk van G. LEIDINGER verscheen in 1910, als 21^{e} deel der verzameling *Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts, herausgegeben von* P. HEITZ, en onder volgenden titel : *Einzel-Holzschnitte des fünfzehnten Jahrhunderts in der Kgl. Hof- und Staatsbibliotheh München.* Strasburg, 1910.

Het naïef-primitieve, hoogst interessante Wilgefortisbeeldje wordt aldaar onder nr 40 getrouw weergegeven, met de oorspronkelijke kleuren, en breedvoerig besproken (bl. 20). De beschrijving er van, welke ik hier, tot nut van den lezer, volledig herhaal, luidt als volgt :

Hl. Kümmernis. Die Heilige ist an ein Kreuz gebunden. Sie trägt ein Gewand mit Aermeln. Stricke laufen über die beiden Arme und den untern Teil des Gewandes. Auf dem Haupt trägt die Heilige über den lang herabwallenden Haaren eine Krone und einen Heiligenschein. Mässig starker Rand, rechts eine zweite Randlinie, die beschnitten ist. 60 : 45 mm.

Schreiber 2950 (1616a).

Bemalung : Grün, gelb, ocker, karmoisinlack.

Schwarzer Druck.

Eingeklebt in den oben bei Nr. 1. beschriebenen Tegernseer Cod. lat. 19.802 auf Bl. 237 r. Die zweite Randlinie rechts lässt erkennen, dass das Bildchen an dem rechten Rand des in der Beschreibung von Nr 1. festgestellten grösseren Holzschnittblattes angebracht war. Schreiber bezeichnete die dargestellte Heilige als Hl. Margareta, weil der Holzschnitt in dem erwähnten Handschriftenband zum Texte eines Gebetes an diese Heilige beigeklebt ist ; doch bezweifelte Schreiber selbst schon, ob der Holzschnitt die Hl. Margarta darstellen sollte, ohne jedoch anzugeben, welche Heilige denn sonst damit gemeint sein sollte. Es ist mir nicht zweifelhaft, dass wir in dem Bildchen eine hochin-

teressante Darstellung der hl. Kümmernis (auch hl. Wilgefortis genannt) vor uns haben. Bei der grossen Verbreitung, welcke der Kult dieser Heiligen in Süddeutschland hatte, ist es begreiflich, dass der Holzschneider sie in seine Bildertafel aufnahm. Derjenige, welcher das Bildchen zu dem Gebet an die hl. Margareta eingeklebt hat, scheint allerdings die Heilige nicht als hl. Kümmernis gekannt zu haben ; doch kann man das nicht mit Sicherheit behaupten, weil auch andere Bildchen in der Handschrift bei Texten eingeklebt sind, welche sich nicht gerade auf die bildliche Darstellung beziehen ».

Aan de hierboven vermelde beschrijving van het Tegernseeër handschrift ontleen ik nog het volgende, over het ontstaan van het H. Wilgefortisbeeldje en de andere houtsneden, in en door het handschrift bewaard (bl. 8) :

« Die Bildchen sind recht unbeholfen gezeichnet ; besonders der Raum ist meistens sehr ungeschickt ausgenützt. *Sie dürfen ungefähr 1470-80 zu Augsburg entstanden sein* ».

Het aloude H. Wilgefortisbeeldje, door G. Leidinger in 1910 voor het eerst juist begrepen en beschreven, dagteekent uit de 15^{e} eeuw en behoort dus tot de oudste afbeeldingen der Heilige. Het verdiende dan ook hier afgebeeld te worden, des te meer daar het bij Schnürer en Ritz niet eens wordt vermeld, laat staan gereproduceerd.

Dit hoofdstuk werd opgesteld met behulp van den heer L. Lebeer, conservator van het Prentenkabinet ter Koninklijke Bibliotheek, te Brussel. Het is voor mij een plicht en een genoegen, hem hier mijn oprechten dank te betuigen.

Een plaat voor twee werken.

De Italiaansche Jesuiet Bartholomeus Ricci of Riccius liet in 1608 een stichtend werk drukken te Antwerpen bij Plantijn onder volgenden titel : *Triumphus Jesu Christi crucifixi*. Bij iedere plaat komt een bladzijde tekst. Onder 20 Juli vindt men eene gravure ter eere van de H. Wilgefortis, met het volgende distichon :

Purpureum quae barba decus violaverit oris,
Haec tibi non fracti pectoris omen erat.

Enkele jaren nadien kwam een Spaansche pater van dezelfde orde, Petrus de Bivero of Biverus, als hofprediker naar België ten tijde der Aartshertogen. In 1634 liet hij te

Antwerpen zijn even stichtende verzameling van gekruisigde martelaars — mannen, kinderen en vrouwen — verschijnen : *Sacrum Sanctuarium Crucis... ex officina Plan-*

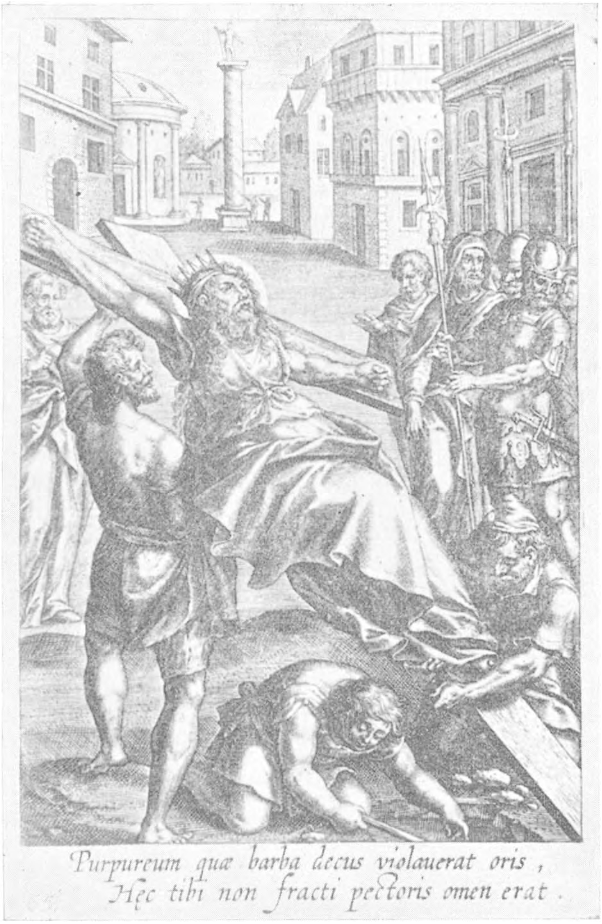

Plaat van A. Collaert
voor de werken van B. Ricci en van P. Bivero.

tiniani Balthasaris Moreti. In de derde reeks wordt de H. Wilgefortis (p. 582-92) verheerlijkt, als kommentaar op dezelfde plaat, door A. Collaert voor den bundel van Barth. Ricci gesneden. Ze werd echter, voor dit nieuw werk, door

Ch. de Mallery geretoucheerd, volgens Max Rooses en Pater Sommervogel (1). Op de plaat zelf is van dit retoucheeren niets te bemerken : alleen werd het nummer 45 van Ricci veranderd in 65 voor dit werk van Biverus. Deze plaat staat afgedrukt bij Schnürer volgens Ricci, in de twee met lof besproken monographieën van Maupas en van Levelt volgens het werk van Biverus. Niemand heeft er echter aan gedacht er op te wijzen, dat het een en dezelfde plaat is, die in de twee Plantijnsche drukken voorkomt, en hier nog eens wordt gereproduceerd om hare eigenaardigheid en hare kunstwaarde.

Het beeld van Horst.

Het staat dus onherroepelijk vast, dat de legende van de H. Wilgefortis uit het *Volto Santo* of een soortgelijk Christusbeeld is ontstaan. Dit geschiedde vooral, en scheen alleen mogelijk daar, waar deze naams- en geslachtsverandering op aannemelijke wijze kon toegepast worden op een beeld van den gekruisten Zaligmaker, dank aan de volgende voorstelling : gekleed, gebaard en met gouden diadeem gekroond. Het bestaan van een duidelijk zichtbare doornenkroon, onbetwistbaar kenmerk van Christus alleen, moest oogenschijnlijk deze dubbele verandering verijdelen. Een met doornen gekroond Wilgefortisbeeld is dan ook 'n zeldzaamheid, waarvan geen enkel voorbeeld te vinden is onder het rijk iconographisch materiaal, door Schnürer en Ritz verzameld. Deze leemte kunnen wij hier aanvullen, dank aan de bereidwilligheid van den eerwaarden heer Th. Creemers, pastoor-deken van Horst, die ons een foto bezorgde van het beeld, dat in zijne mooie kerk hangt, aan den laatsten pijler van de rechter zijbeuk. Het beeld, met doornen gekroond, staat onder den naam van Wilgefortis bekend, hetgeen ik ter plaatse kon vaststellen, waar mij de geschiedenis der Portugeesche prinses werd herhaald, zooals ze op school aan de kinderen werd verteld. Op den voet van het kruis leest men nu, sedert de laatste herstelling, *Virgo fortis*. Wat er vroeger stond, Virgo fortis of Wilge-

---

(1) M. Rooses, *Catalogus van het Museum Plantin-Moretus*, bl. 120. Antwerpen, 1915. — A. De Backer en J. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, kol. 1524.

fortis, is niet meer uit te maken. Dit beeld is buitengewoon belangrijk ; het is ten andere de eenige merkwaardigheid niet van de prachtige kerk van Horst, een bezoek overwaard (1).

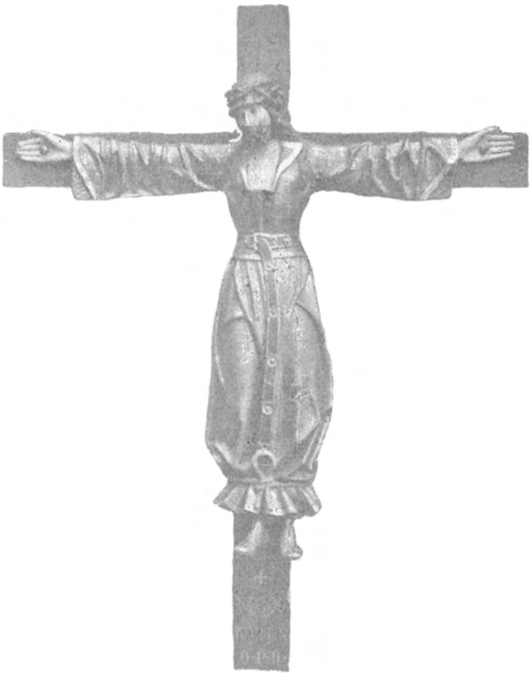

De « Virgo fortis » van Horst.

Een ongekend Wilgefortisbeeldje.

Een onzer knapste oudheidkundigen, graaf J. de Borchgrave d'Altena, kwam op het spoor van een prachtig 16e-eeuwsch Wilgefortisbeeldje, in de verzameling der baro-

(1) Over het merkwaardige beeld, hierboven al te bondig beschreven, verwijzen we naar volgende artikels : A. Welters, *De H. Wilgefortis in de kerk van Horst*, in *De Nedermaas*, IX (1931), bl. 66-68 ; J. F. M. Sterck, *De Maagd met den Baard*, in *De Maasbode*, 20 Oct. 1935 ; G. Schreiber, *Zur Kümmernisdarstellung*, in *Volk und Volkstum, Jahrbuch für Volkskunde*, bl. 300 en fig. 24, Munchen, 1936.

nes F. vander Straeten-Solvay, te Brussel. Het werd door hem zorgvuldig gephotographieerd en beschreven (1). Zijne welwillende tegemoetkoming stelde me in de gelegenheid, de afbeelding er van aan onze lezers aan te bieden. Voor

Sint Ontcommerbeeldje
uit de verzameling F. vander Straeten-Solvay.

de nauwkeurige beschrijving van dit prachtstuk verwijs ik naar zijn hieronder vermeld artikel of naar uittreksels er van, in de Fransche uitgave van deze studie.

---

(1) Cf. J. de Borchgrave d'Altena, *Une Statuette inédite de sainte Wilgeforte*, in het *Bull. de la Soc. d'Archéol. de Bruxelles*, 1936

Het geheimzinnige steenen beeld van Humelgem.

In het alomverspreide weekblad *Le Patriote illustré* werd, in het nummer van 30 September 1934, een rijk geïllustreerd artikel gewijd aan Humelgem en zijne prachtige dorpskerk, kort bij Cortenberg gelegen en een bezoek van

Het steenen beeld van Humelgem.

toeristen en oudheidkundigen overwaard. Op het koor, in den linker zijmuur, kan men een zoogezegd Romaansch Wilgefortisbeeld bewonderen, dat de pastoor, eerw. heer

Vanderhulst, voor een twintigtal jaren aldaar liet inmetselen, alhoewel het geen betrekking had met de kerk, maar van elders, men weet niet juist waar, door een parochiaan was aangebracht. De steen, 35 cm. hoog, met 25 cm. voor het kruisbeeld, staat in 't voormeld weekblad en hier ook afgebeeld. Men mag gerust verzekeren, dat het beeld niets te maken heeft, noch met het Romaansche kunsttijdvak, noch met de Wilgefortislegende, niettegenstaande het raadselachtige opschrift met zijne drie initiaalletters, waarvan de middelste waarschijnlijk *Deus* beteekent, en de twee anderen de populaire vertolking kunnen zijn van Christus' *Alpha* en *Omega,* begin en einde beduidend.

Het beeld van Humelgem of, beter, te Humelgem bewaard, is het werk van een onbeholpen steenkapper, waarschijnlijk uit de 17e eeuw, en verbeeldt, op ruwe wijze, Christus aan het kruis met kroon en perizonium. Een naakte voorstelling der gebaarde maagd is in de iconographische traditie der Wilgefortislegende totaal onbekend.

S. Wilgefortis Grimbergensis.

Een korrespondent uit Tilburg, die er zelf niet heel veel van afwist, verstrekte aan Schnürer enkele inlichtingen, in een drieregelig zinnetje als volgt saamgevat :

« In der Prämonstratenserabtei Grimbergen bei Brüssel befindet sich ein Gemälde, anscheinend aus dem 18. Jahrhundert, auf dem die bärtige, gekrönte Heilige gegürtet, in fliegendem Obergewand, ans Kreuz genagelt dargestellt ist » (p. 254).

De geschiedenis van het aloude Grimbergsche beeld is echter heel wat omvang- en belangrijker, zooals hierachter zal blijken.

In de abdij van Grimbergen bewaarde men, onder de kunstschatten, een beschilderd paneel, 'n 18e-eeuwsch landschap voorstellend, waarschijnlijk uit Drongen of Veurne. Immers, zoo schreef me E. P. Delestré : « We hebben hier allerlei kleine schilderijen, die wel denkelijk van die abdijen afkomstig zijn ». 't Bedoelde paneel was deerlijk gehavend : de restauratie er van werd aan den heer Legenhoek van Brugge, even bekwaam als befaamd, door de Norbertijnen toevertrouwd. Onze eerste afbeelding stelt het zee-

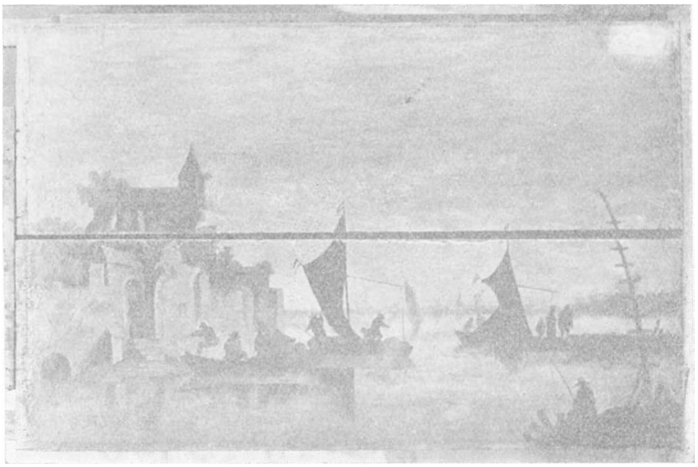

Paneel van Grimbergen.
1e stadium.

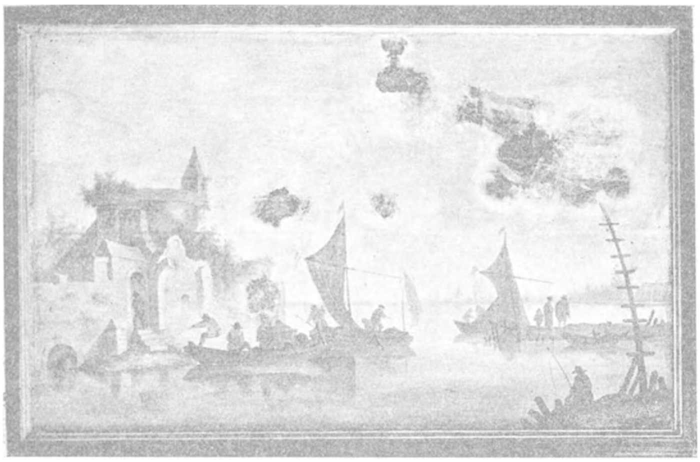

Paneel van Grimbergen.
2e stadium.

landschap voor in zijn oorspronkelijken staat, vóór de restauratie. Bij het schoonmaken, bemerkte de heer Legenhoek al ras, dat er iets schuilde onder de bovenste verflaag : deze werd op enkele plaatsen weggenomen, met het gevolg, zooals op de tweede afbeelding zichtbaar is. Door die eerste sporen van vroeger werk aangemoedigd, besloot de Brugsche hersteller zijn onderzoek voort te zetten en door te drijven. Om niet roekeloos te werk te gaan, en geen kunst-

Paneel van Grimbergen.
3e stadium.

werk te vernielen, hoe betrekkelijk ook van waarde, werd eerst het landschap getrouw afgeschilderd, alvorens op het oorspronkelijke paneel te verdwijnen, waar een prachtig krijgstooneel te voorschijn kwam, rond 1500 geschilderd, verbeeldend hoe de koning van Sicilien, 'n echte Habsburger, door de vernederende weigering der Portugeesche prinses in woede ontstoken, haren vader in zijn eigen land komt belegeren.

Aan de keerzijde was het paneel met een dikke laag bruine verf overdekt : edoch, daar het misschien van eene triptiek afkomstig was, besloot de heer Leegenhoek, door zijn fijnen, jarenlang geoefenden speurzin geleid, den achterkant van het paneel te reinigen. Welhaast kwam een geheimzinnige figuur voor den dag, welke daarna een ge-

Achterkant van 't Grimbergsche paneel
na eerste reiniging.

kroonde en gekruiste Heilige bleek te zijn, met golvenden mantel, zooals men kan zien op de hier afgedrukte lichtbeelden, in de twee stadia van het behendig en welgelukt herstellingswerk door den heer Leegenhoek genomen. Het verband tusschen de twee tooneelen blijkt uit de legende van onze Heilige. Dat beide tegelijkertijd geschilderd werden, niet in de 18^{e} eeuw, maar veel vroeger, hoeft wel geen betoog, als zijnde « selbstverständlich ».

Nu prijkt het luik, aan weerskanten beschilderd, aan een ijzeren hangsel, om het bezichtigen der beide schilderwerken te vergemakkelijken, in het portaal van den eeretrap der abdij ; ernaast hangt de kopie van het oorspronkelijke 18e-eeuwsche zeelandschap.

Deze aanvullende gegevens heb ik hoofdzakelijk te danken aan E. P. Delestré, der abdij van Grimbergen, en aan den heer Leegenhoek, te Brugge, die mij de hier afgedrukte foto's toevertrouwde. Eere, wien eere toekomt.

Achterkant van 't Grimbergsche paneel
na volledige reiniging.

Sainte Débarras of St. Uncumber.

Te Brussel werd onze Heilige aangeroepen « om aan 't kwaad te ontkomen » : zoo leerde ons A. De Cock, zonder dit kwaad nader te bepalen. Welnu, de ergste kwaal voor 'n gehuwde vrouw is wel een slechte man. En dat

onze Heilige op zekere plaatsen in Frankrijk vereerd werd door getrouwde vrouwen om, door hare voorspraak, van 'n huistiran bevrijd te worden, weten we door het getuigenis van J. K. Huysmans, in de Fransche uitgave van dit opstel breedvoerig aangehaald en besproken (1). Dit geschiedde o. a. te Beauvais, alwaar zij door « les femmes du menu peuple » onder den veelzeggenden naam van « Sainte Débarras » vereerd en aangeroepen werd (2). Tegen deze, volgens hen onaannemelijke bewering van J. K. Huysmans wordt krachtdadig protest aangeteekend door de schrijvers van het Duitsche standaardwerk over S. Wilgefortis. Dat hare vereering ergens tot zulke onmenschelijke en moorddadige doeleinden — « à Beauvais, elle fait des veuves », schreef Huysmans — zou verlaagd zijn, lijkt hun heelemaal onmogelijk. Dat is voor zijn minst schaamtelooze overdrijving, door bijtenden spot verwekt, en historisch totaal ongegrond : « Wir halten diese Erklärung für nicht frei von boshafter Uebertreibung und, was noch wichtiger hier ist, für historisch unberechtigt » (3).

We weten wel, zeggen ze verder, dat Fransche schrijvers, zich beroepende op 'n tijdschrift waarvan alleen de naam wordt opgegeven, zonder de minste verwijzing naar

---

(1) J.-K. Huysmans, *De Tout*, blzz. 273-80 en 309-11. Wie den schrijver kent, stelt hem hooger dan « einen mo lernen Romanschriftsteller « zooals Schnürer en Ritz hem ietwat kleineerend noemen (bl. 266). — Over het beeld der Sint Stephanuskerk, zie nog V. Lhuillier, *La Paroisse et l'église Saint-Etienne de Beauvais*, bl. 186-88. Beauvais, 1896.

(2) Dikwijls werd de macht der heiligen volksetymologisch uit hunnen naam afgeleid, zooals het Marnix van Sint-Aldegonde in zijn *Bijenkorf* opmerkte, waar hij o. a. volgende voorbeelden aanhaalt : « S. Clara maect de roode oogen claer ; S. Vincentius ende Sinte Vinden doen alle verloren dingen weder vinden. Sinte Servatius maect dat alle dinghen wel bewaert worden ». *De Bijenkorf der H. R. Kerke*, II, bl. 59, Brussel, 1858. — Een ander processus doet zich voor bij de benaming van ingebeelde heiligen of « Saints imaginaires », zooals saint Lâche, saint Foutin, sainte Marche », bij J. Seguin, *En Basse-Normandie. Saints Guérisseurs, Saints imaginaires et Dévotions populaires*, bl. 5-8. Parijs, 1929.

(3) Schnürer en Ritz, *op. cit.*, bl. 62. — Later (bl. 267), komen ze hier nog eens op terug : « Dass die Frauen sie anrufen, um von ihren slechten Männern befreit zu werden, möchten wir nur als bissiger Witz ansehen ».

boekdeel, jaartal of bladzijde (1), beweerd hebben, dat ook in Engeland deze heel bijzondere devotie in zwang was, maar dat mogen we gerust betwijfelen (2). Deze twijfel echter, hoe eerbiedwaardig ook, is totaal ongegrond, zooals blijkt uit den Engelschen tekst, hierachter in zijn oorspronkelijken vorm medegedeeld, en die het onloochenbaar bewijs levert, dat ook in Engeland, ten tijde reeds van den 16e-eeuwschen schrijver, de H. Wilgefortis in de Londensche Sint-Paulskerk door gehuwde vrouwen aangeroepen werd, om van een lastigen man af te raken. Deze tekst is getrokken uit een dialoog van S. Thomas Morus, in 1528 tegen de Lutheranen opgesteld, voor 't eerst door W. Rastell in 1557 gedrukt en onlangs opnieuw in 'n prachtuitgave verschenen (3). Over den schrijver zelf, vriend van Erasmus, die in zijn huis « De Lof der Zotheid » schreef, minister en later slachtoffer van Hendrik VIII, den gekroonden wellusteling en kerkelijken scheurmaker, hoeven we hier niet uit te wijden : we verwijzen liever naar zijn levensbeschrijving in alle groote encyclopedieën of naar enkele der talrijke monographieën, bij gelegenheid zijner plechtige heiligverklaring verschenen (4). Enkel wil ik er op druk-

---

(1) Bedoeld wordt de Revue Britannique « ohne weitere Angabe ». Daar Schnürer en Ritz de heele zaak als een grap beschouwen, hebben ze zich niet de moeite getroost de onvolledige verwijzing aan te vullen. Dit heb ik in hun plaats gedaan. Cf. *Revue Britannique,* 7e reeks, VII (1852), bl. 231. Parijs.

(2) Ziehier de tekst van hunne kritische noot, woordelijk en volledig overgenomen : « Castex und Soyez sprechen mit Berufung auf die Revue Britannique (ohne weitere Angabe) auch davon, dass in England diese Fürbitte der Frauen, « qui voulaient se débarrasser de leurs maris », üblich wäre, was wir doppelt bezweifeln ». Schnürer en Ritz, *op. cit.,* p. 62, n. 8.

(3) Over die eerste uitgave cf. A. W. Reed, *The editor of sir Thomas More's english works: William Rastell,* in *The Library,* (1924), p 25 ; W. A. G. Doyle-Davidson, *The Earlier English Works of Sir Thomas More,* in de *English Studies,* XVII (1935), bl. 51-70. — De laatste uitgave staat hier achter het uittreksel volledig aangeduid.

(4) Cf. o. a. J. Clayton, *Sir Thomas More. Geautoriseerde vertaling uit het Engelsch door* P. Kasteel. Brussel, 1935. Andere monographieën worden in mijn Fransche studie opgesomd. Hier herinner ik er aan, dat de edele figuur van den kampioen der Katholieke Kerk in Engeland ten tooneele werd gevoerd door P. Augustinus, *Thomas Morus. Treurspel in vijf bedrijven.* Beverwijk, z. d.

ken, dat de Engelsche lord-kanselier, aan wien de belangrijke tekst over *Sint Uncumber* wordt ontleend, als een toonbeeld mag gelden van de onverbrekelijke huwelijkstrouw, « doordat hij stierf om de heilige onschendbaarheid van het huwelijk » (1).

Voor den Vlaamschen lezer lijkt het overbodig, den beknopten inhoud van het stuk te geven, als inleiding tot den belangrijken tekst, welke hier getrouw staat afgedrukt.

THOMAS MORUS.

A dialogue concernynge heresyes and matters of religion (1528).

LIB. II, CAP. X.

[The messenger objecteth many things against pilgrimages and relics and worshipping of Saints, because of much superstitious manner used therein and unlawful petitions asked of them, and harm growing thereupon].

Some (saints) serve for the eye onely. And some for a sore brest. St. Germayne onely for children. And yet wyll he not ones loke at them, but if the mother bring with them a white lofe and a pot of good ale. And yet is he wiser than Sainct WILGEFORT, for the good soule is as thei saye served and content with otes. Wherof I can not perceive the reason, but if it be bicause she should provide an horse for an evyl housbonde to ryde to the devyll upon, for that is the thynge that she is so sought for, as they saie. In so much that women hathe therefore chaunged her name and in stede of Saint Wilgeforte call her Saynt Uncumber, bicause they reken that for a pecke of otes she wil not faile to uncomber them of their housbondes.

. . . .

And we wyll come home here to Poules, and put one ensample of both, that is to say the supersticious maner and unleful peticions, if women there offer otes unto Saint

---

(1) A. Seeldrayers, *Sir Thomas More*, in 't verdienstelijk tijdschrift *Streven*, II (1935), bl. 414.

Wilgefort, in trust that she shal uncomber the of their housbandes. Yet can neither the priestes perceive tyll thei finde it ther, that the folishe women bring otes thyther, nor it is not, I thynke, so often done, nor so much brought at once, that the church may make much mony of it above the finding of the chanons horses.

— Nay, quod he, all the otes of an hole yeres offring will not finde three geese and a gander a weke togither.

— Well, quod I, then the priestes mayntayne not the matter for any great covetise ; and also what the pevish women pray thei can not heare. Howbeit if they pray but to be uncombred, me semeth no great harme, nor unlefulnes therein. For that may thei by mo wayes than one...

[*The English Works of sir Thomas Morus, reproduced in facsimile from William Rastell's edition of 1557*... by W. E. CAMPBELL, *with introduction and philological notes by* A. W. REED. T. II, pp. 160-61 ; 166-67. London-New York, 1931].

Onder die « more ways » om de « encombrance » van hare echtgenooten te verbeteren, teekent H. Thomas Morus ook op, hoe de vrouwen kunnen leeren, hare tong te beteugelen, oorsprong van alle kwalen. En dat herinnert ons aan de opmerking, drie eeuwen later door Sam Weller uitgebracht, terwijl hij een proviandkorf uitpakt, en door den uitgever van *The Pickwick Papers* (chapt. XIX) zorgvuldig opgeteekend : « Tongue ; well that's a wery good thing when it an't a woman's ».

Moest men aan zeker opschrift, dat alle Londensche nachtwandelaars kennen, geloof hechten, dan zou de slechte faam van den getrouwden Engelschman eerder aan zijn wispelturigheid dan aan zijn « encombrance » te wijten zijn. In de bekende « Charlie Brown's Inn » hangt een plakkaat, waarop 't volgende geschilderd staat :

« If every man is as true to his country as to his wife, God helps England ».

Terloops weze hier nog vermeld, dat we in 't Vlaamsche land, als mannelijken tegenhanger van *S. Uncumber* of *Débarras,* den H. GUMMARUS vereeren, stichter en patroon van Lier. Immers, zoo leert ons A. de Cock : « De

echtgenoote van den heilige had een uiterst slecht karakter ; uit dien hoofde wordt hij ook door de « mishuwden » aangeroepen (1).

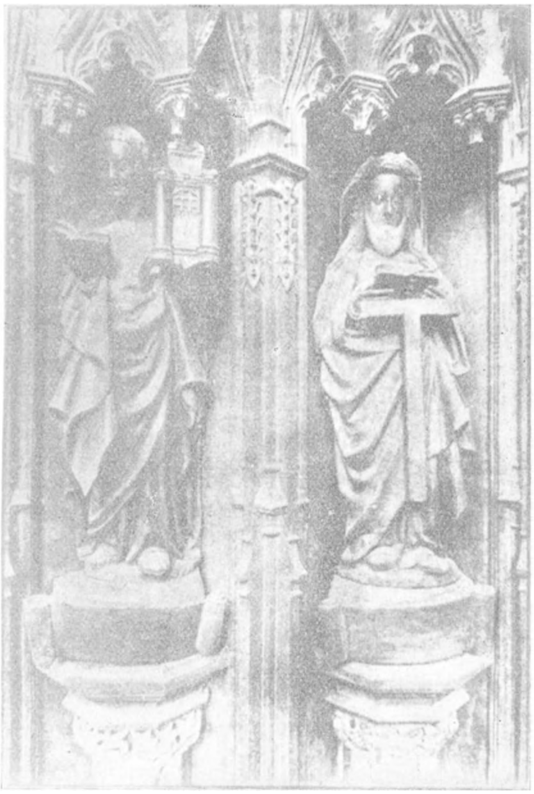

HH. Barbara en Wilgefortis of « Uncumber »
in de Westminster abdij.

Het Wilgefortisbeeld, bij H. Thomas Morus besproken, is sedert lang uit de Sint-Paulskerk verdwenen, maar we kennen er een ander, dat nu nog de wonderschoone kapel — « orbis miraculum » — van Hendrik VII († 1509) versiert, in de Westminster abdij, te Londen. Dank aan het

(1) In *Vlaanderen door de Eeuwen heen*, II, bl. 255. Amsterdam, 1913 (niet meer in de volgende uitgave).

rijk gedocumenteerd en geillustreerd werk van Fr. Bond, kunnen we den lezer een reproductie er van aanbieden (1). Men zal allicht bemerken, dat de Heilige nevens S. Barbara prijkt, zooals op de triptiek van Adriaen Reyns, te Brugge, en dat haar kruis denzelfden vorm heeft, in kleiner afmetingen, als dat van de H. Wilgefortis op voormelde triptiek.

De verspreiding — westwaarts — der Wilgefortis-vereering.

In de vorige bladzijden werd aangetoond, dat de vereering onzer Heilige zich tot in Engeland en in Frankrijk uitstrekte. Voor dit laatste land heeft men hier slechts van een enkel centrum gewaagd : in de Fransche versie wordt er nog gewezen op de talrijke vereeringscentra welke men niet alleen in 't aloude graafschap Artesië, maar ook in 't ver afgelegen Normandië aantrof en nog gedeeltelijk aantreft, niettegenstaande de bijzondere vereering, die aldaar de H. Maagd en den H. Martinus te beurt valt (2). Om een herhaling te vermijden van hetgeen daar in alle bijzonderheden wordt vermeld, en toch een algemeen overzicht te geven, bieden wij dit hier, ter afwisseling, in graphischen vorm aan. De kaart van de westelijke verspreiding der legende verschaft ons tevens een gepaste gelegenheid, om kort en bondig, en toch beslist negatief op een misplaatste bewering van mijn voorgangers te antwoorden, wier bewust of onbewust, maar stellig overdreven, taalexpansie ik vroeger reeds gehekeld heb, omdat zij het *Noordbrabantsche* Steenbergen « in den deutschen Gegenden der Nieder-

---

(1) Fr. Bond, *Dedications and Patron Saints of English Churches*, bl. 143-144. Londen, 1914.

(2) Vandaar het gezegde, waarin de H. Maagd de tweede plaats krijgt om wille van het rijm :

Saint Martin et sainte Marie
se partagent la Normandie.

Waar de eereplaats aan O. L. V. toekomt, wordt de streek door een van hare onderdeelen, 't Normandisch schiereiland, aangeduid :

Sainte Marie et saint Martin
se partagent le Cotentin.

Cf. J. Seguin, *Belles ou curieuses Statues dans le diocèse de Coutances et d'Avranches*, bl. 10. Parijs-Rouen, z. d.

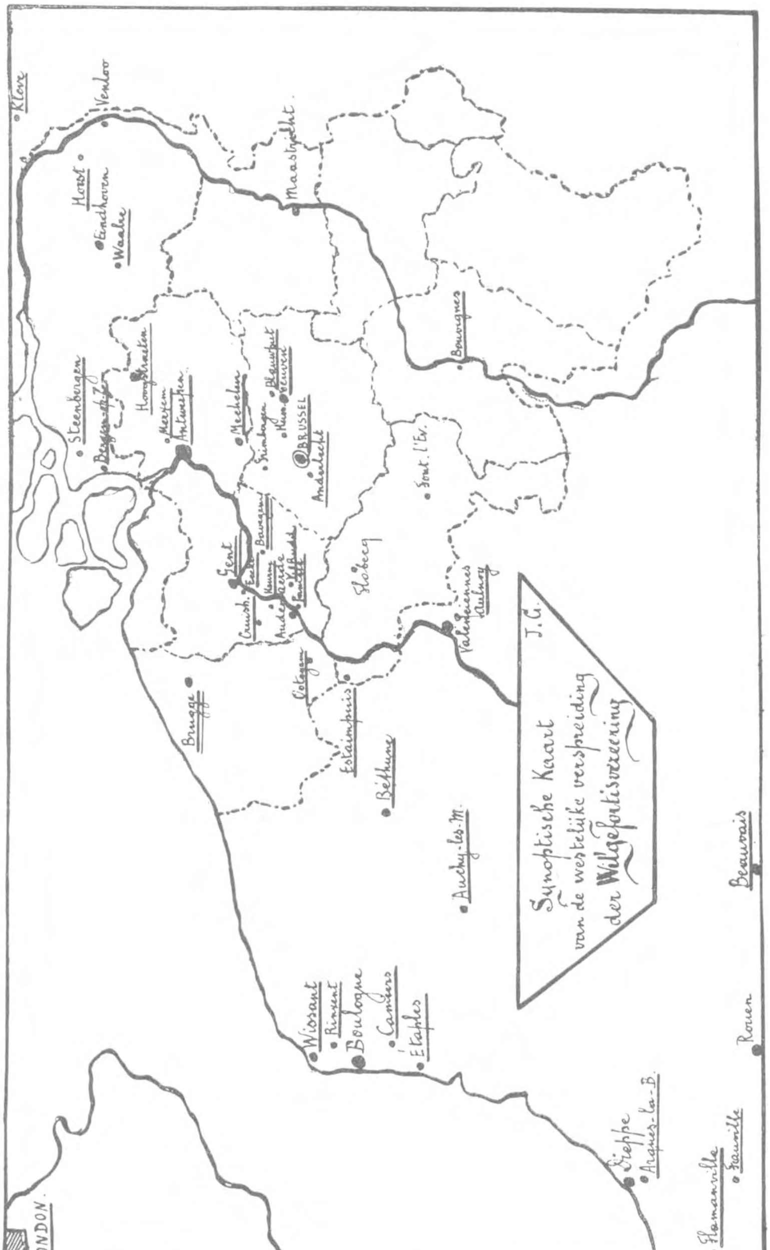
Synoptische Kaart
van de westelijke verspreiding
der Wilgefortisvereering
J.G.
LONDON
Kleve
Venloo
Horst
Eindhoven
Waalre
Maastricht
Steenbergen
Antwerpen
Mechelen
BRUSSEL
Anderlecht
Gent
Brugge
Valenciennes
Bouvignes
Béthune
Wissant
Boulogne
Etaples
Rouen
Beauvais
Dieppe

lande » (bl. 19) hebben gevestigd. Hier gaat het om een andere passage, met dezelfde vergedreven strekking, waar de verspreiding der Wilgefortisvereering samenvattend gekenmerkt wordt als volgt (bl. 309) :

« Der Kümmerniskult erstreckt sich in der Hauptsache auf Gebiete der deutschen Sprache. Wenn er auch noch in einigen Orten Frankreichs, in England und im Osten, unter slavischer Bevölkerung, Fuss gefasst hat, so kommen dabei eigentlich nur Grenzgebiete in Betracht ».

Een enkele oogslag op de kaart zal den lezer er van overtuigen, dat deze laatste bewering aangaande de verspreiding westwaarts — de oostelijke verspreiding valt buiten ons kader — totaal valsch is, gelijk alle overdreven generalisatie. Niemand zal aannemen, dat Londen, Beauvais, Wissant, Arques-la-Bataille, om er maar enkele te noemen, tot het Duitsche grensgebied kunnen gerekend worden.

In een der eerste voetnoten heb ik de volledige passage aangehaald, waarin een recensent, met echt Noordnederlandsche bezadigdheid, als zijn meening uitdrukt, dat er eenige gevoeligheid te toonen zou zijn, o. m. « over de begripsverwarring, die de Dietsche streken der Nederlanden voor Duitsch aanziet ». De Vlaming ook is wars van alle annexatie, niet het minst op taalgebied. Daarom wordt er hier nog eens op gedrukt, dat het misplaatst is — om geen harder woord te gebruiken — de Wilgefortisvereering hoofdzakelijk tot het Duitsche taalgebied te beperken, wanneer men in België alleen meer dan vijftien Vlaamsche en twee Waalsche vereeringscentra kan aantoonen. Het is dus in strijd met de waarheid te beweren, dat « der Kümmerniskult sich in der Hauptsache auf Gebiete der deutschen Sprache erstreckt». Mijn voorgangers veroordeelen zelf hun pangermanisme, wanneer zij elders, veel juister verklaren : « Von den Niederlanden konnte sich der Kult... verbreiten. Er beschränkte sich nicht auf die flämisch sprechenden Teile. In dem wallonischen Hennegau ist er bezeugt » (bl. 262). Nu, het Vlaamsche karakter der Wilgefortisvereering zal nog klaarder uitschijnen in de volgende bladzijden, aan de dichterlijke behandeling der legende gewijd.

Een lofdicht op de H. Wilgefortis.

In 't verdienstelijke tijdschrift *Biekorf*, VI (1895), bl. 257 en vlg., is een artikel verschenen van mijn betreurden collega L. SCHARPÉ over *Oude Gebedenboeken*, meer in 't bijzonder gewijd aan een prachtig handschrift uit de XVe eeuw, in de stedelijke Bibliotheek te Brugge bewaard, waarin onder meer Vlaamsche gebeden — het grootste deel van het hs. is in 't Latijn — ook een geestelijk « refereyn » voorkomt, in rederijkerstrant, ter eere van onze Heilige, met den titel : « Van Sinte Ontcommere. l. lof » (1). Het stuk werd door Scharpé uitgegeven en door Schnürer en Ritz overgenomen, op eene — laat ons paradoxaal zeggen al te diplomatische wijze, met een punt achter ieder vers, zooals in het handschrift, doch zonder te vermelden dat die punten aldaar, in den doorloopenden tekst, niet als leesteekens, doch als scheidingsteekens der verzen dienst doen. Dat deze interpunctie, in een uitgave waar de verzen gescheiden zijn, nutteloos is en hinderlijk werkt, blijkt uit de vergelijking van de vorige uitgaven met de hier volgende, alwaar het geestelijk « refereyn » zoo klaar en plastisch mogelijk werd afgedrukt, na eene nieuwe collatie met het oorspronkelijk stuk, in 't hs. 326 te Brugge bewaard. Over dit juweeltje van 15-eeuwsche schrijf- en enlumineerkunst, raadplege men het voormeld artikel van L. Scharpé of liever den onlangs verschenen Catalogus der handschriften, te Brugge bewaard (2).

Van Sinte Ontcommere.
Een Lof.

O Wilgefortis, Ontcommer ghenaemt,
Reyn maecht ende martelareghe Ons Heeren,
Des rijcx van Portingale onbescaemt
Eenighe dochtre, hooghe bevraemt,
Ghedoctrineert vul wijzer leeren,
Secretelic hilt ghij hu bekeeren,
Want al ongheloovich was hu geslachte,
Maer Xristus bleef vast in hu ghedachte.

---

(1) L. Scharpé, *op. et l. cit.*, p. 259-60. — G. Schnürer en J. M. Ritz, *op. laud.*, p. 256. Daar zijn de twee laatste woorden uit den titel weggevallen.

(2) Cf. E. H. A. de Poorter, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque publique de la ville de Bruges*, bl. 364-66. Gembloers-Parijs, 1934.

Lof die ontzeit ghehuwet te zine
An Cecilien den heydin paghaen,
Die coninc was te dien termine.
Dies waerdi ghecruust met grooter pine,
Rechts alsoo Xristus was ghedaen,
Om dies, dat hu quam wassende staen
Eenen baerd, ghelijc dat mannen draghen,
Zoo wardy deerlyc vervult met plaghen.

Aent cruce stervende, zoo Cristus dede,
Baed ghij oodmoedighe, maghet reene,
Wie Cristus passie entie uwe mede
Bedachten in rechter devotichede,
Datse God bescermen wilde van weene.
O vrauwe, God consenteerde ghemeene
Hu bede, hu halende in glorien groot,
Ende hu vader die starf quader doot.

Princesse, uwen feesteliken dach
Comt upten avond van sinte Margriete :
Weest mij ghetroostich, oft wesen mach,
Dat biddic u, vrauwe, in allen verdriete.

In Humanistische Distichons bezongen.

Twee eeuwen nadien werd de H. Wilgefortis verheerlijkt in een *carmen elegiacum* volgens klassiek-heidensche opvatting, met eene dichterlijke ontboezeming, door de in hare zuiverheid bedreigde maagd gericht tot de bewoners van den Olympus. Het stukje, interessant als specimen van humanistenwerk, kenmerkend voor de verspreiding der legende, is ongenoegzaam bekend (het staat niet eens vermeld bij Schnürer en Ritz), en wordt daarom hier overgedrukt. De opsteller er van is een Fransch Jezuiet, P.-J. SAUTEL (1613-1662), niet te verwisselen met zijn tijdgenoot Santeul (1630-1697), den beroemsten der moderne volgelingen van Ovidius. De bundel waarin het gedicht voorkomt, staat onder de verzen aangeduid. De langdradige titel er van is uitdrukkelijk genoeg om ons van alle verdere beschrijving te ontslaan.

S. WILGEFORTIS VIRGO BARBAE REPENTE ENASCENTIS MIRACULO CASTITATEM TUETUR.

Virgineo metuens formosa puella pudori
(nam nitet eximio pulcher in ore decor :)
Quotquot empyreo Superos agnorat Olympo
His rogat, aut paribus supplice voce sonis :
« O Superi, quibus est curae virtutis honestas,
Quosque pius tangit virginitatis amor ;
Vos precor, ut nostro species abscedat ab ore,
Quae solet infestos sollicitare procos.
Non ego deformes vetulae cutis abnuo rugas,
Nec quae gibboso tubere terga tument.
Nullum ego, Caelicolae, quodcumque est respuo monstrum,
Dum meus egregio cedat ab ore nitor ».
Audivere preces Superi, namque insita mento !
Hirsutis coepit crescere barba pilis.
Spectantûm insolitus praecordia perculit horror,
Seque fugit comitem jungere virgo comes.
Abdicat et mater sobolem, soror ipsa sororem,
Nec proprio nota est hispida Nata patri.
At virgo laetatur ovans, dum turba procorum
Excidit, optatis non fruitura suis.
Namque viro ut propior facta est barbata virago,
Coepit ab impuro tutior esse viro.

(Annus sacer poeticus, sive selecta de divis Coelitibus Epigrammata, in singulos anni dies tributa, duobusque tomis partita, a R. P. Petro Justo SAUTEL, *e Soc. Jesu, lucubrata.* T. II, p. 24. Lugduni, 1679).

Een voorzorg, waarschijnlijk niet overbodig, noopt me hier te verklaren, dat bovenstaande verzen sedert September 1935 op twee Congressen, zoo te Gent als te Brussel, door mij reeds *in druk* werden voorgelegd. Nu dat ze ook in 't laatst verschenen nummer van *Sinte Geertruydtsbronne* staan afgedrukt, zou een achterdochtige lezer kunnen veronderstellen, dat ik ze door den heer Levelt leerde kennen en ze van hem, zonder meer, mits de noodige verbeteringen, zou overgenomen hebben. Dit is chronologisch onmogelijk. Mijne studie verschijnt later, maar ook vollediger, dan vroeger bedoeld was. Haast en spoed — zelden

goed. De heer Levelt is me nu voor geweest : wijl zijne uitgave onvoldoende is, zal deze niet nutteloos lijken. Hier weze ten slotte nog, na H. Levelt, aangeteekend, dat het gedicht ook opgenomen is in Migne's *Dictionnaire des Légendes du Christianisme,* par M. le comte de Douhet, col. 1213-14. Parijs, 1855. Hierin komen reeds de meeste fouten voor, welke de uitgave van Levelt ontsieren.

S. Wilgefortis gedramatiseerd.

Als bewijs van de populariteit onzer Heilige in Vlaanderen dient hier ten slotte vermeld, dat hare legende op enkele plaatsen ten tooneele werd gevoerd in de 18[e] eeuw. Hierover lezen we 't volgende in het Duitsche standaardwerk (bl. 255) : « Zu Heurne (Arr. Audenarde) spielte man im Jahre 1770 ein Leben der Heiligen, ebenso zu Landuit bei Eecke (Arr. Gent) im Jahre 1777, zu Cruysauthem 1769 usw. ».

Voor de twee eerste plaatsen wordt verwezen naar het reeds meermaals geprezen artikel van L. de Wolf in *Biekorf* (1913), « mit Berufung auf E. VAN DER STRAETEN, *Le Théâtre villageois en Flandre,* I, p. 149 (Brussel, 1881), alwaar, jammer genoeg, geen nadere bijzonderheid over deze vertooningen te vinden is. Immers deze schrijver bepaalt er zich toe, de legende in het kort te verhalen en er dan bij te voegen, zonder de minste bewijsplaats of bronnenaanduiding : « Cette légende fut représentée, entre autres, à Heurne, en 1770, et à Landuyt, section d'Eecke, en 1777 ».

Over de vertooning van 1769 zijn we beter ingelicht, dank aan de uitstekende verhandeling van mijn trouwen vriend, Dr. C. DE BAERE, en zijn medewerker (1). Daar vernemen wij dat in 1769, op 29 Juni, op 2, 3 en 16 Juli door de gezellen van « De Mastbloem » te Cruyshautem werd vertoond het *Treurspel van de Heylige Maeget ende Maertelaeresse Omcommena, dochter van den koning van Portugael.* Op het programma echter, bij Petrus De

---

(1) C. De Baere en J. Walters, *De Mastbloem. Rederijkerkamer van Cruyshautem.* Audenaerde, 1906. (Overdruk uit de *Annalen van den Oudheid- en Geschiedkundigen Kring van Audenaerde*).

Goesin te Gent gedrukt (1), heet de heilige afwisselend Wilgefordus, Wilgeforta of Omcommena, en haar vader Tertulianus. Dit programma, met den beknopten inhoud van het treurspel in zijn deelen en onderdeelen, wordt in voormelde monographie volledig medegedeeld en is het lezen overwaard voor alwie eenig belang koestert voor onze legende en voor de geschiedenis van het volkstooneel in Vlaanderen. Dit moedigt me aan, om voorgaande gegevens met enkele onuitgegeven bescheiden te stoffeeren.

De gekende musicoloog en oudheidkundige Edmond Van der Straeten, geboren te Audenaerde, 3 December 1826, en aldaar overleden op 25 November 1895, heeft aan zijne geboortestad eene belangrijke verzameling nagelaten, waarvan we hier een enkel onderdeel vermelden, nu ter stedelijke bibliotheek bewaard in een dertigtal portefeuilles, welke 340 argumenten bevatten van spelen, door de Rhetorijkkamers van Vlaanderen opgevoerd. In deze lange lijst wordt tweemaal een spel van de *H. Maget ende Martelaeresse Omcommena* vermeld. Dank aan de bereidwilligheid van den heer P. De Muynck, archivaris der stad Audenaerde, wien ik hier mijn oprechten dank betuig, mocht ik deze twee argumenten ter inzage ontvangen en kon aldus het titelblad van elk hier reproduceeren.

Zooals uit de jaartalverzen blijkt, mits verbetering van den eersten « jaerwijser » (2), werd het treurspel vertoond te Heurne in 1770 en te Ootegem in 1777. Voor Heurne worden de namen der spelers aangegeven, zooals ze hierachter staan afgedrukt. Op te merken valt weer dat de Heilige in de rollenlijst *Wilgefordus* genoemd wordt, alhoe-

---

(1) Op 21 Juni 1769 leverde de Gentsche drukker, voor deze en andere vertooningen, twee argumenten, elk op 1150 exemplaren « voor de rhetors van Cruyshautem » Cf. F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*, III, p. 429 (n° 4429). Gent, 1861.

(2) In den eersten « jaerwijser » van Heurne hebben de klinkers de waarde van 1 tot 5, volgens hunne volgorde : A = 1 ; E = 2 ; I of J = 3 ; O = 4 ; U = 5. Zoo is het woord JAEr : 312. Men verbetere dus onder het tweede woord, het cijfer 2 in 3 (In) : de samenstelling van het geheel zal dan 1770 opleveren, wat met het volgende chronogram, in Romeinsche lettercijfers, volkomen overeenstemt.

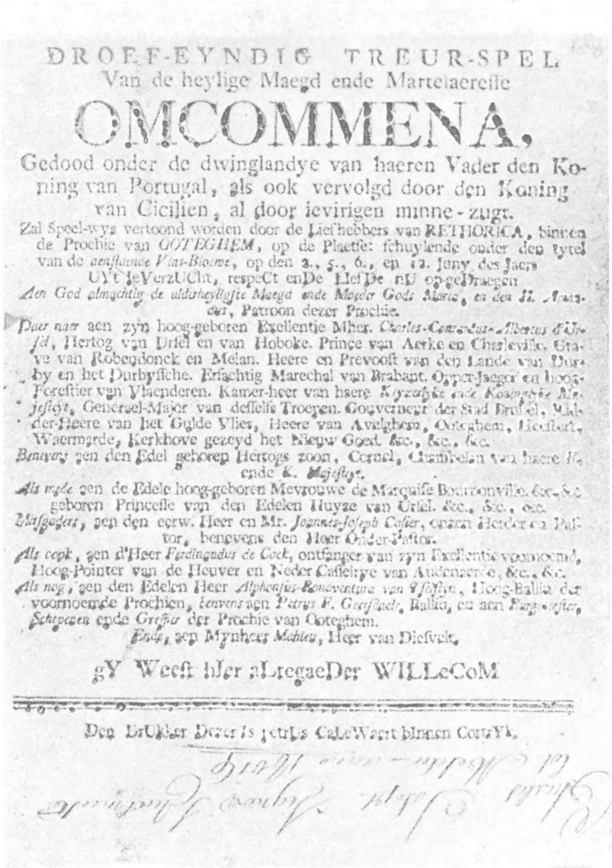

DROEF-EYNDIG TREUR-SPEL
Van de heylige Maegd ende Martelaeresse

OMCOMMENA,

Gedood onder de dwinglandye van haeren Vader den Koning van Portugal, als ook vervolgd door den Koning van Cicilien, al door ievirigen minne-zugt.

Zal Speel-wys vertoond worden door de Liefhebbers van RETHORICA, binnen de Prochie van *OOTEGHEM*, op de Plaetse: schuylende onder den tytel van de *aenstaende Vlas-Bloeme*, op den 2., 5., 6., en 12. Juny des Jaers
UYt IeVerzUCht, respeCt enDe LIefDe nU op-geDraegen
Aen God almachtig de alderheyligste Maegd ende Moeder Gods Maria, en den H. Amandus, Patroon dezer Prochie.

Daer naer aen zyn hoog-geboren Excellentie Mher. *Charles-Conradus-Albertus d'Ursel*, Hertog van Ursel en van Hoboke. Prince van Aerke en Charleville. Grave van Robeudonck en Melan. Heere en Prevoost van den Lande van Durby en het Durbyssche. Erfachtig Marechal van Brabant. Opper-Jaeger en hoog-Forestier van Vlaenderen. Kamer-heer van haere *Keyzerlyke ende Koninglyke Majesteyt*, Generael-Major van desselfs Troepen. Gouverneur der Stad Brussel, Ridder-Heere van het Gulde Vlies, Heere van Avelghem, Ooteghem, Heestert, Waermarde, Kerkhove gezeyd het Nieuw Goed. &c., &c., &c.

Benevens aen den Edel geboren Hertogs zoon, Cornel, Chambelan van haere K. ende K. *Majesteyt*.

Als mede aen de Edele hoog-geboren Mevrouwe de Marquise Bourronville. &c., &c. geboren Princesse van den Edelen Huyze van Ursel. &c., &c., &c.

Midsgaders, aen den eerw. Heer en Mr. *Joannes-Joseph Caster*, onzen Herder en Pastor, benevens den Heer Onder-Pastor.

Als oock, aen d'Heer *Ferdinandus de Cock*, ontfanger van zyn Excellentie voornoemd, Hoog-Pointer van de Heuver en Neder Casselrye van Audenaerde, &c., &c.

Als nog, aen den Edelen Heer *Alphonsus-Bonaventura van Ysselsteyn*, Hoog-Ballia der voornoemde Prochien, *benevens* aen *Petrus F. Geerslaele*, Balliu, en aen *Burgmeester, Schepenen* ende *Greffier* der Prochie van Ooteghem.

Ende, aen Mynheer *Mahieu*, Heer van Diesvelt.

gY Weest hIer aLtegaeDer WILLeCoM

Den DrUkker Dezer Is petrUs CaLeWaert binnen CortrYk.

Titelblad van het programma
van Ootegem (Westvlaanderen).

wel ze in den inhoud als *Wilgeforta* en daarna als *Omcommena* voorkomt. Ziehier de rolverdeeling van Heurne :

Voorreden : Joannes Bapt. de Friel.
Rhetorica : Pieter Jacobus Taelman.
TERTULIANUS, *koning v. Portugal :* Emm. Cornelis.
WILGEFORDUS : Joannes Bapt. Cornelis.
1. Prins : Constantinus Lucas.
2. Prins : Joannes Bapt. de Friel.
3. Prins : Constantinus de Waele.
4. Prins : Pieter Franciscus Taelman.
ANIAS, *priester :* Pieter Francis Lamiroy.
Koning v. Sicilien : Pieter Liv. van de Kerckhove.
VALERIO : Engelbertus Taerwe.
ASSARAKUS : Engelbertus Aenslare.
VITUS : Joannes Bapt. de Praet.
TOD : Joannes Bapt. van den Berge.
Engel : Pieter Joannes Dedeken.
Page. Vier Sergeanten.
Naerreden : Constantinus de Waele.

Hierop volgt, in beide programma's, de inhoud van het drama. Voor Heurne stemt de tekst overeen met dien van Cruishoutem, ook bij Petrus de Goesin gedrukt, en in de verhandeling van C. De Baere en J. Walters overgenomen (1). Het scheen me dus verkieslijker, hier ter afwisseling den tekst van Ootegem mede te deelen.

I. DEEL.

Eersten Uytgang.

Rethorica afgescheyden van haer Maegdeken wyst aen de volgende vertoogen :

1. Wilgeforta aanveird het Christen Geloove.

2. Den Koning van Cicilien word van Cupido beschoten in liefde tot Wilgeforta.

3. Den Gezant van Cicilien verzoekt van Tertulianus de Princesse.

2 *Uytgang.* Wilgeforta bevindende in schriften en Boeken, dat zij den waeren God niet en kent, en zig vermoeyd vindende door het onderzoeken, begeefd haer tot de ruste ; in slaep zijnde, verschijnd den Engel des Heeren by haer en vertoond haer de volgende visioenen : 1. *Christus gelaeden met zyn Kruys.* 2. *Christus gekruyst.* 3. *De*

(1) In voormelde monographie is bovenaan op bl. 26 een woord weggevallen, hier gecursiveerd. Men leze aldaar : « Wilgeforta *aenveert* het Christen geloove ».

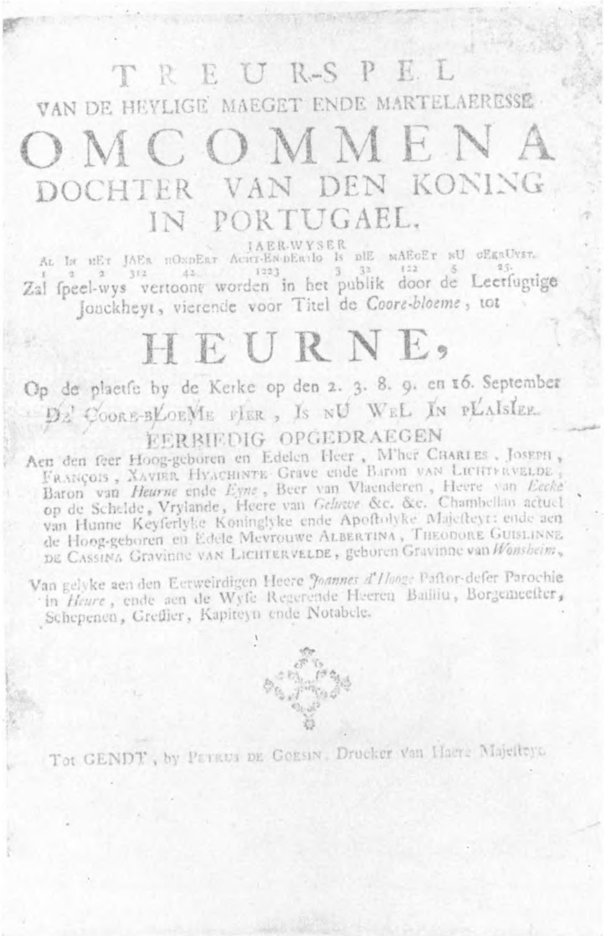

TREURSPEL

VAN DE HEYLIGE MAEGET ENDE MARTELAERESSE

OMCOMMENA

DOCHTER VAN DEN KONING

IN PORTUGAEL.

IAER-WYSER

AL IN hEt JAEr hOnDErt AChT-EN-DErtIG Is DIE MAEGEt nU GErUYst.

1 2 2 312 42 1223 3 32 122 5 25.

Zal ſpeel-wys vertoont worden in het publik door de Leerſugtige Jonckheyt, vierende voor Titel de *Coore-bloeme*, tot

HEURNE,

Op de plaetſe by de Kerke op den 2. 3. 8. 9. en 16. September

DE COORE-BLOEME FIER, IS NU WEL IN PLAISIER.

EERBIEDIG OPGEDRAEGEN

Aen den ſeer Hoog-geboren en Edelen Heer, M'her CHARLES, JOSEPH, FRANÇOIS, XAVIER HYACHINTE Grave ende Baron VAN LICHTERVELDE, Baron van *Heurne* ende *Eyne*, Beer van Vlaenderen, Heere van *Eecke* op de Schelde, Vrylande, Heere van *Geluwe* &c. &c. Chambellan actuel van Hunne Keyſerlyke Koninglyke ende Apoſtolyke Majeſteyt: ende aen de Hoog-geboren en Edele Mevrouwe ALBERTINA, THEODORE GUISLINNE DE CASSINA Gravinne VAN LICHTERVELDE, geboren Gravinne van *Wonsheim*,

Van gelyke aen den Eerweirdigen Heere *Joannes d'Hooge* Paſtor-deſer Parochie in *Heure*, ende aen de Wyſe Regerende Heeren Bailliu, Borgemeeſter, Schepenen, Greffier, Kapiteyn ende Notabele.

Tot GENDT, by PETRUS DE GOESIN, Drucker van Haere Majeſteyt.

Titelblad van het programma
van Heurne (Oostvlaanderen)

eeuwigduerende Kroone. Ondertusschen moedigd den Engel haer aen de afgoden te versaeken, en Christus aen te nemen. Wilgeforta ontwaekende, neemt voor, breeder raed op haer visioen te zoeken ; terwijl komt Anias priester by haer, en onderwijst haer in het Christen Geloove ; zij laet haer van denzelven Anias doopen, en word Omcommena genoemt.

3 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien, in liefde brandende tot Wilgeforta, zend Aparaclus de zelve versoeken voor zyne gemaelin.

4 *Uytgang.* Tertulianus met zyne Princen, ophelderende zijne voorgaende daeden, arriveerd den gezant van Cicilien, die zijn verzoek ende last aen Tertulianus te kennen geeft, dat den Koning van Cicilien begeirig is Wilgeforta tot zijne huysvrouwe te nemen, zoo niet zegt hem den oorlog aen, 't welk Tertulianus verstaen hebbende, zend den gezant met onverichte zaeken terug, en veirdigd zig tot den stryd.

5 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien zyn verzoek verydeld ziende (1), moedigd de zijne aen om den Koning van Portugael te gaen bevegten.

6 *Uytgang.* De Koningen met hun gevolg komen gezaemendlijk in het veld, en leveren elkanderen slag ; alwaer de Ciciliaenen de Portugaisen doen wijken.

II DEEL.

Rethorica wijst aen de volgende vertoogen :

1. De Ciciliaenen doen de Portugaisen wijken.

2. Tertulianus leverd zijne Dogter over aen den Ciciliaen.

Den Koning van Sicilien zegenpraelende (2) besluyt de Portugaisen nog voorder te vervolgen.

2 *Uytgang.* Tertulianus berst uyt in klachten, maer wort van zijn onderdaenen aengemoedigt, en verstaet (3) de aenkomste der Cicilianen, bereyden zig wederom tot den strijd.

3 *Uytgang.* De Vorsten met hun leger wederom in het veld komende en elk zijn volk moet gevende, gaen malkanderen op, alwaer de Portugaisen nog eens de nederlaege bekomen.

---

(1) Hier heeft de Kortrijksche drukker ofwel de « directeur tot Ooteghem » Geeraert Bulteel, den tekst van Heurne-Cruyshautem verbeterd, waar men leest : « Den Koning zijn versoek verydelt synde ».

(2) Heurne : « zegelpraelende ».

(3) Heurne-Cruyshautem : « ende verstaende ».

4 *Uytgang.* Tertulianus, koning van Portugael, t'eynden raed zijnde, niet wetende wat doen door zijn groot verlies, ende geduerende vervolg, word van zijn Princen geraeden, zyn Dogter over te geven : hetwelk hy toestemt ; in het overleveren van zyne dogter aen den winnaer, zent Tulio daer naer toe.

5 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien besluyt de Portugaelsche nog voorder te vervolgen, maer Tulio verschijnt met den aengenomen vré, die zig daer teenemael over is verheugende.

6 *Uytgang.* Tertulianus, door Tulio verstaende dat den Koning van Cicilien niet alleen vrede en jont, maer ook eet-bevestigt hem in alle nood te verdedigen, is hierdoor grootelijks verblijd, ende gebied Tubaldus deze zaeke aen zijn Dochter kenbaer te maeken, en den Brief des Konings haer te behandigen.

III DEEL.

Rethorica wijst aen de volgende vertoogen.

1. Omcommena in het gebed voor een kruys.
2. Den Koning van Sicilien betoont zijn liefde aen Omcommena, maer word van haer veracht.
3. Tertuliaen stelt Omcommena in d'handen der beulen.

Eersten Uytgang.

Tubaldus, den last des Konings volbrengende, behandigd den brief aen Omcommena, die denzelven overzien hebbende, valt uyt in droeve klachten tot God, ende begeeft zig tot het gebed.

2 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien zijne bruid niet bekomende, zend eenen Prins tot Tertulianus om berigt van den staet der zaeken te hebben, over den lankduerigen uytstel.

3 *Uytgang.* Den Prins aengekomen zijnde, verklaerd het Konings verzoek. Tertulianus dit verstaende, beveelt den Prins van Cicilien zijnen Vorst te melden van zijne Bruyd te komen trauwen.

4 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien de antworde ontfangen hebbende, trekt naer het hof van Tertulianus, alwaer hij den Koning en zijn gevolg met alle teekenen van eere verwillekomt.

5 *Uytgang.* Omcommena haer stierende tot God, word door den Koning van Cicilien, en het tusschenspreken van haeren Vader, (dog te vergeefs) tot liefde verzogt, maer zij geeft hun te kennen dat zy *Jesus Christus* tot haeren Bruydegom verkozen heeft, waerover de vorsten verstoord zijnde, veroordeeld den Vader haer tot de gevangenisse.

6 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien als raezende van spijt, steld vast zijne vraeke te blusschen.

7 *Uytgang.* Tertulianus door smaaken nog beloften niet konende winnen op zyne dogter, geeft zyne princen voor, haer te doen pijnigen door de handen der beulen.

8 *Uytgang.* Het gebod van Tertulianus word volbragt. Omcommena word de leden uytgerukt (1), met steenen gelaeden, en alzoo in de vangenesse gesteld zijnde, lofd en dankt haeren God, word door eenen Engel getroost, en genezen van alle haere pijnen en lijden.

9 *Uytgang.* Den Koning van Cicilien, zijn voornemen willende vervoorderen, ontmoet Tertulianus, die aen den Ciciliaenschen vorst prensenteert zijn Dogter over te leveren te zijnder beliefte, waerop Tubaldus last ontfangt, om Omcommena voor den koning van Cicilien te brengen.

10 *Uytgang.* Oncommena in de gevangenisse, door haere gebeden van God eenen Baerd verkregen hebbende om haere zuyverheyd te bewaeren, word door Anias priester versterkt om voor het geloove kloekmoedelijk te lijden. Tubaldus met de trauwanten ondertusschen aenkomende, vind Anias in gesprek met de Princesse. Neemt Anias gevangen om aen den Koning over te leveren.

IIII DEEL.

Rethorica wijst aen de naervolgende vertoogen.

1. Anias word het vel van het hoofd gescheurt, en de tonge uyt den mond gerukt.
2. Omcommena staet (2) met eenen Baerd, den Ciciliaen op de vlucht.
3. Omcommena word op het kruys genageld door last haers vaders.

Eersten Uytgang.

Tubaldus brengt Anias voor de vorsten, dewelke naer veel beproevinge, hem standvastig vindende in het Christen geloove, doen door de beulen hem het vel van zijn hoofd villen, waernaer den koning van Cicilien de tonge uyt zynen mond rukt, en verzoekt Omcommena te zien, dewelke verschynende, ziet Anias in onmacht liggen, beklaegd hem. Den koning van Cicilien haer ziende met eenen baerd, zoo mismaekt, neemt de vlugt ; haeren Vader meent hetzelve geschied te zijn door tooverije, en haer niet konende overwinnen, dreijgd haer te doen kruyssen.

---

(1) Lees *uytgerekt,* zooals in den tekst van Heurne-Cruyshautem.

(2) Zonder aan conjectuur-manie onderhevig te zijn, stel ik voor, hier *slaet* te lezen.

2 *Uytgang.* Tertuliaen beproefd andermael Omcommena, om haer van het geloove te trekken, maer te vergeefs. Tertuliaen doet het kruys vooren brengen ; Omcommena bereyd haer tot hetzelve, haer daerop leggende om aengenaegeld te worden.

3 *Uytgang.* Omcommena gekruyst word van den Engel getroost en sterfd. Tertuliaen dreygd geheel het Christendom te vernietigen, alwaer een deel van zijn volk van den donder verslaegen word ; daernaer de andere ook in rasernye vallende, worden benevens Tertuliaen ook van donder en blixem verslaegen.

Vertoog : De krooninge der Martelaeren.

In het jaer 138 is de Maegd gekruyst (1).

Alles tot meerdere eere ende glorie Gods, de alderheyligste Maegd ende Moeder Gods Maria en den H. Amandus, patroon dezer prochie.

* * *

Zoo sprak en schreef in 1777 Geeraert Bulteel, « directeur tot Ooteghem », niet vermoedende dat ooit de onverbiddelijke moderne kritiek de heldin van zijn « droefeyndig treurspel » zou vernietigen. Met den afdruk van zijn breedvoerig, maar toch belangrijk « programma » acht ik mijne bescheiden taak volbracht. Zooals baron Sloet, besluit ik deze aanteekeningen met de woorden van den Bollandist G. Cuperus, den baanbreker op het gebied der « Wilgefortisforschung » (AA. SS. *Julii,* V, bl. 70) :

« Haec sunt, quae de S. Wilgeforti colligere potui et de actis ejus dicenda esse duxi, libenter sententiam mutaturus si quis solidas rationes aut antiqua documenta protulerit ad obscuram hujus sanctae historiam illustrandam : cujus examen mihi non exiguo labore constitit ».

Dr. JAN GESSLER,
Leuven.

---

(1) Hierop volgt een vierregelig vers in geheimschrift, met den dank van HFFSBFSU CWMUFFM, *alias* GEERAERT BULTEEL. Ik heb me de moeite getroost, het geheimschrift te ontcijferen : de uitslag is het afdrukken niet waard.

St-Germanus.

Wij denken wel dat de eeredienst van St-Germanus vroeger bloeiender zal geweest zijn te Thienen, edoch, gezien de heilige een uitheemsche Sint is en dat daardoor zijn daden en leven hier minder gekend zijn, verzwakt zulken eeredienst derwijze dat de viering nog slechts in schijn bestaat, of als een overlevering uit verre tijden, stilaan uitsterft.

Dat wil nu niet zeggen dat St-Germanus te Thienen in den vergeethoek geraakt is, verre van daar ; zij die iets van de geschiedenis van hun geboorteoord kennen, weten wel dat in lang vervlogen tijden alhier eenige benediktijnermonniken van St-Germain des Près bij Parijs een bedehuis stichtten, midden op den Thienschenberg en in de schaduw van het oude Avendoren een Romaansch tempeltje bouwden, toegewijd aan den patroon hunner abdij in Frankrijk : St-Germanus.

De H. Kerk viert het feest van den H. Germanus den 28 Mei en op dien dag geschiedt er, telken jare in de collegiale kerk van zijn naam een plechtige hoogmis en de Thiensche kerk viert hoogtij.

Het archief der stad en der kerk vermelden ons dat, voor een paar eeuwen en vroeger, die dag voor Tienen een echte kermisdag was.

Een plechtige processie ging er rond, een ware prachtoptocht door de straten der stad, waaraan, benevens de hooge geestelijkheid met den abt der abdij van Heylissem, ook de wethouders van Tienen in volle ornaat deelnamen.

De beëedigde Schutterijen, de Gilden en Ambachten, de broederschap van O. L. Vrouw ten Poel kapel, de broederschappen en kloosterlingen, dat alles stond in gelid en vergezelde het H. Sacrament dat door den abt en den plebaan van het kapittel plechtig in stoet rondgedragen werd. Huizen en straten werden versierd, muziek en beiaardspel luisterden de plechtigheden op en het was als een zegedag

voor het ontluikende Thienen. Er bestond een broederschap der *Germanisten* en de tingieters stelden den H. Germanus in hun zegel — poinçon — om op de tinnen schotels en potten van hun fabrikaat geslagen te worden, zooals de hierbijgevoegde kleine teekeningen ons voorstellen. Honderden schotels en kruiken, werk onzer tingilde, bestaan er niet alleen te Thienen maar ook elders, waarop de beeltenis van St-Germanus geprent staat. Ik zelf nam er afdruksels van in menig huis te Thienen, waar men als een relikwie de oude aartsvaderlijke schotels bewaart en in eere houdt.

Veel heeft de Eerw. Heer Deridder ons over den eeredienst van St-Germanus in vroegere tijden medegedeeld in zijn geleerde « Geschiedenis der Collegiale kerk van St-Germanus » en van bladz. 33 tot 39 verhaalt hij de jaarlijksche processie en de feesten van St-Germanus met het verhef zijner reliquiën den 26 Mei 1726.

De nieuwe geest heeft nieuwe feesten in 't leven geroepen ; vele van de oude en wel vooral de folklorische gebruiken zijn verdwenen ; de wereld haakt naar andere dingen maar is er niet beter om geworden. Andere tijden andere zeden.

De Patroon van Thienen.

Volgens het Archief van de St-Germanuskerk te Tienen zou de heilige Germanus de patroon onzer stad zijn.

Germanus werd rond 496 te Autun geboren. Na zijn studiën schitterend voltrokken en een leven van heiligheid

en stichting voor allen geleid te hebben, verhief de bisschop van Autun hem tot priester en hij werd abt van St-Symphorianus in zijn geboortestad.

Toen de bisschop van Parijs, met name Eusebius, overleed, werd Germanus in zijn plaats aangesteld.

Hij overleed in geur van heiligheid den 26 Mei 576 en zijn feestdag wordt door de H. Kerk gevierd op 28 Mei.

In Thienen's kerk heeft men de volle overtuiging dat St-Germanus de patroon onzer stad is en toen men, in 1883, het nieuwe en prachtige altaar in het hooge koor plaatste, deed men door kunstschilder A. Vangramberen een tafereel op de luiken aanbrengen, waarop de Thiensche Magistraat voorgesteld wordt die den heiligen bisschop de sleutels onzer stad aanbiedt, een symbolieke voorstelling dus die klaar te kennen geeft dat St-Germanus de beschermheilige van Thienen is.

Waarop steunden de kerkmeesters om zulks te getuigen ?

Eerst en vooral, omdat geschiedkundigen als Alph. Wauters en Vincent Bets in het oude archief van de kerk een oorkonde vonden waarin zij meenden een bewijs te vinden dat St-Germanus waarlijk de stadspatroon was.

Deze oorkonde was een akte van 1 December 1225, een voorrecht bevestigend door de Thiensche Magistraat aan het kapittel der kerk toegestaan. Deze akte schrijft uitdrukkelijk :

« *preteria ab honorem et laudem dei sucque gloriose genitricis Virginis Marie et B. Germani patroni nostri* ».

wat beteekent :

« voorrecht verleend ter eere van God en zijn glorieuse moeder de Maagd Maria en Sint Germanus onzen patroon ».

Geschiedschrijver F. Deridder, na bovenstaanden tekst uit het archief der kerk (1) aangehaald te hebben, zegt verder :

« Later melden al de overgebleven rekeningen, te beginnen van 1355 't zelfde, door welken inwoonder van Thienen zij ook gehouden werden, de uitgaven op de feestdag van St. Germanus gedaan, als volgt :

(1) Kerkarchief. A. Sectio IV, N° 77.

« Item in die Germani, patroni nostri »

« Item op den dagh van St-Germeyns onsen patroon»

« In festo patroni nostri beati Germani, pro processione » (1).

Men zou dit alles nog kunnen tegenspreken en slechts toepasselijk maken op het patroonschap der Thiensche Collegiale kerk, edoch, in 1574 schrijft de kerkmeester Jan Costeers in zijn overgave-boek — Registrum Joannis Costeers de redditibus : —

> « canonicatus et prebende Sancta Catharina Virginis et Martiris collegiate ecclesia Sancti Germani episcopi atque confessoris patroni Thenensis » (2).

Hier luidt het dus klaar — patroni Thenensis — of patroon van Thienen.

In het Liber stationum conventus Thenensis, folio 74, bewaard in het Archief der Minderbroeders van Thienen, berustend te Mechelen, schrijft men :

> « In 1723 die 28 maia, feria v. Sancti Germani episcopi *civitatis patroni* predicatur ad sanctum Germanum, hora etc. ».

Hier is het dus ook uitdrukkelijk — civitatis patroni — St-Germanus bisschop aanduidende als patroon der stad.

In den nieuwen Thienschen Almanak voor 1785, waarvan een exemplaar berust in het Archief der E.E. P. P. Dominikanen alhier, lezen wij :

> « de drije gulden (3) syn gehouden den baldachien (4) te dragen... de heeren handbooghisten op den sondag van St-Germanus synde patron van de stadt ».

En niettegenstaande al die bewijzen die Deridder ons mededeelt is er nochtans twijfel en beweren anderen dat niet St-Germanus maar wel St-Martinus de patroon van Thienen zou wezen, omdat Avendoren de bakermat is van Thienen en St-Marten als patroon onzer eerste parochie bekend staat.

---

(1) id. A. Sect. II, N° 2 en 10 enj.

(2) Kerkarchief A. Sectio II, N° 122.

(3) de Schuttersgilden.

(4) de troonhemel in de processie.

Goed, maar nu betwijfelt men welke St-Martinus aldaar patroneerde, daar er twee verschillende voor die plaats aangegeven worden.

Primo — St-Martinus van Tours, de ruiter te paard, die een stuk van zijn mantel aan een bedelaar geeft en rond de jaren 360-370 de oudste abdij van Frankrijk, namelijk het bedehuis van Marmoutier stichtte en in 399 overleed als bisschop van Tours.

Secundo — St-Martinus, zevende bisschop van Tongeren, die veel bijdroeg tot de geloofsverspreiding in onze streken en wiens sterfdag wordt gesteld in het jaar 276 en beschouwd wordt als apostel van het naburige Haspengouw.

Wij zegden reeds dat Avendoren een aloude parochie was met eene domaniale kerk, toegewijd aan St-Martinus, langen tijd vóór de benediktijnen van St-Germain des Près hun bedehuis op den berg van Thienen vestigden.

Welke Martinus is nu de patroon van Avendoren : de priester-bisschop van Tongeren of de ruiter-bisschop van Tours ?

Geschiedschrijvers de Marneffe en Deridder verklaren zich voor Martinus van Tongeren. Deridder zegt :

« Het voornaamste bewijs voor de stelling die beweert dat de parochie Thienen uit die van Avendoren gesproten zijn, vinden wij in het dubbele feit dat Avendoren een St-Martinus voor patroon heeft en Thienen zijn kermis houdt rond de feestdag van St-Jans geboorte, in de maand Juni ».

de Marneffe zegt evenals Deridder : « De echte patroon van Avendoren is niet St-Martinus, bisschop van Tours, maar dezes naam- en ambtgenoot St-Martinus zevende bisschop van Tongeren, wiens sterfdag wordt gesteld in het jaar 276 », het is trouwens deze Martinus die bekend staat als de apostel van Haspengouw. Zijn feestdag valt den 21 Juni en het moet die feestdag zijn — niet St-Jans geboorte 24 Juni — die den kermis van Thienen heeft geregeld.

Het is dus bepaald een vergissing, de H. Martinus — te paard — van Tours, als patroon van Avendoren voor te stellen.

Eenzelfde fout werd begaan te Kerkom bij Thienen. Daar ook heeft men door de tijden heen den ruiter van

Tours verkozen en den bisschop van Tongeren afgezet. De reden hiervan blijft ons, evenals voor Avendoren, een raadsel.

De viering van het patroonschap eener kerk, een parochiale of een andere, brengt immer feestelijkheden mede, zoo bv. bedevaarten, begankenissen, jaarmarkten en eindelijk kermissen.

De volksalmanakken vermelden den kermis van Thienen rond 21 Juni of den Zondag voor het feest van St-Jan-Baptist.

Het « Romeinsch Martelaarsboek » en het « Proprium van het bisdom van Luik » stellen den feestdag van Martinus, zevenden bisschop van Tongeren op 21 Juni en daar Avendoren de bakermat van Thienen is, valt onze kermis samen met den datum dezer kerkfeest en is later overgegaan op de nieuwe parochie, op den berg van Thienen tot stand gekomen.

Als St-Germanus de vastgestelde patroon is voor den berg, nu centrum, dan mogen wij niet uit het oog verliezen dat St-Martinus de aangenomen patroon is voor Avendoren, het eerste Thienen of zijn bakermat (1).

Het inrichten van de kermis verwijst altijd naar den patroon der gemeente. 't Is daarop dat wij ons beroepen.

Maar, zult gij mij vragen, wat dachten de Wethouders van Thienen over de patroonschap van hun stad ? Ik antwoord daarop dat deze zich eenvoudig onderwierpen aan het oordeel der Kerk, alhoewel zij zich op latere tijden daarover niet definitief durfden uitspreken. Ik zal u daarvan een bewijs leveren.

Zoo kwam het dat men te Thienen, jaren geleden, niet afdoende kon antwoorden op een vraag gericht aan het stadsbestuur. De vraag betrof den patroon der stad.

Men had in 1837 de lijn van den nieuwen spoorweg tot Thienen geleid en men zou op 9 Oktober voor de eerste maal met den trein naar ons provisoir station komen.

---

(1) Voor 15 Juni geeft de Luiksche Almanak het patroonfeest der H. Germana, edoch, daar deze een heel andere persoon voorstelt in de hagiographie en met St-Germanus geen betrekking heeft, kan zulks hier voor ons onderwerp niet in aanmerking komen.

Evenals te Dendermonde eenigen tijd te voren de aankomst van den eersten trein feestelijk gehuldigd werd, zou het alhier ook gevierd worden met luister.

Aan de stoommachine, die den trein te Dendermonde aanbracht, had men voor de gelegenheid een naam gegeven die betrekking had op de geschiedenis der stad ; om kort te zijn, de machine droeg vooraan, in dikke letters, de benaming « de Beyaert », van het Ros Beyaert uit de folklore van Dendermonde.

De heer De Ridder — ingenieur en chef des ponts et chaussées, directeur des travaux du chemin-de-fer Belge — zond op 29 Augustus een brief aan het Thiensch bestuur, waarin hij vroeg of de stad geen patroon of bijzonder man vermeldde, ten einde bedoelde machine dat den eersten trein alhier zou aanbrengen naar hem te heetten en het met dien naam te bekleeden.

Men antwoordde hem, in datum 1 September 1837 :

Monsieur Deridder,

ingenieur etc.

L'orsque j'eus l'avantage de vous voir avec M. le Ministre des travaux publics, Vous avez bien voulu me témoigner le désir de savoir le nom du patron de Tirlemont. Ne connaissant point de nom qui ait illustré notre ville, *je crois* toutefois devoir vous informer que la ville a pour patron St-Germain ; ainsi il me semble qu'un des remorquers destinés à ouvrir notre section *pourrait* porter — le germain — etc...

Het bestuur van het spoor met dien — *je crois* — en — *pourrait* — niet afdoende gediend, liet dan de machine maar ongedoopt en de trein arriveerde daarom toch wel ter bestemming.

Besluit. — Wij kunnen hier moeilijk een uitspraak doen, noch ten voordeele van St-Germanus noch ten bate van St-Martinus, maar het blijft voor mij een uitgemaakte zaak dat St-Martinus hier de meeste rechten heeft, steunende op het feit dat zijn feestdag samenvalt met Thienenkermis en dat hij de patroon van Avendoren is, een plaats die onbetwistbaar als de bakermat van Tienen dient beschouwd te worden.

J. WAUTERS.

Een Volkslegende.

Sint Wiedo was in 't veld eens bezig aan het ploegen,
Als hij nen bedelaar, die om een aalmoes bad,
De boterhammen schonk, omdat hij niets meer had
En troosten wou den man, wiens oogen bitter kloegen.

Nu, daar de gierge boer, met zeker ongenoegen,
Misschien het had bemerkt, zoo nam hij langs het pad
Een beetje klotten gauw en stak ze in 't maaltje rad,
Waarna hij ging vanher met ploeg en paarden zwoegen.

De meester evenwel, wanneer het schofttijd was
En op zijns knechts gelaat een trek van kommer las,
Gebood hem ruw en barsch den eetzak op te rapen ;

Sint Wiedo rilde en boog en bukte bevend neer ;
Hij greep en... gaf een gil : een engel van Ons Heer
De brokken aarde had in geurig brood herschapen !

PEETER J. LEFEVER.

De oude Schuur.

Ze stond er vroegertijds, als prooi van wind en regen,
Verlaten op den hoek der wijde puttenwei,
Gespleten en gescheurd, met gaten allerlei
In dak en leemen wand, vol mos en grauwe vegen.

De deur was losgewaaid, ten gronde schier gezegen,
Waar, tusschen esch en beuk, het woekrend onkruid lei,
Wel sinds een twintig jaar, een vuile, vale sprei,
Die somtijds, door de haag, men dacht te zien bewegen...

Geen mensch en ging gerust er 's avonds ooit langsheen,
Want, als in 't bamisweer de maan het puin bescheen
En wierp een spokend licht vanuit de wilde transen,

Had ook — vertelde men in 't verre en oud gehucht —
Al menigeen des nachts, met aaklig, helsch gerucht,
Bij 't huilen van den storm, er zien de heksen dansen !

PEETER J. LEFEVER.

Boekennieuws.

M. J. VANDEN WEGHE. *Hallensia,* deel III, 144 blz., 1935.

Hiermede publiceert M. Vanden Weghe de derde reeks van zijn mooie studiën over de stad Halle. Over de eerste twee, die zeer in onzen smaak vielen, hebben wij hier reeds verslag uitgebracht. Bewuste uitgave mag in alle opzichten met de reeds verschenen reeksen gelijkgesteld worden. Schrijver mag er ons onderhouden over de epidemiën die de stad teisterden, over de gemeentelijke instellingen en wetten, over de kluisjes in het Zoniënbosch, over de geschiedenis der familiën of der kloosterorden, steeds weet hij belangstelling te wekken en de lectuur van dit werkje mag leerrijk en tevens aangenaam genoemd worden. M. Vanden Weghe is een talentvol verteller, waar het er op aankomt beelden uit het verleden op te tooveren.

P. H.

Bulletijn van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Deel IX, 1935, 432 blz. + kaarten. Prijs : 45 fr. Postrek. 779.36 van M. François M., Brussel.

Tusschen de talrijke studiën die dit boekdeel ons brengt onderlijnen wij vooral deze van A. Bayot over den vorm van de plaatsnamen op de kaart 1/40.000ste en deze van J. Remouchamps over de systematische kaart van Wallonië. J. Grauls zet zijn vergelijkend onderzoek voort over de Vlaamsche en Waalsche zegswijzen.

Haust geeft een gecommentarieerd overzicht over de in 1934 verschenen werken die betrekking hebben op de Waalsche philologie. Grootaers doet hetzelfde voor de Vlaamsche dialectologie en Van de Wyer voor de Vlaamsche toponymie.

Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne. Deel III, Nrs 34-36. April-December 1935.

In dit nummer is er sprake over de mogelijke oprichting van een school voor Waalsche ethnografie, toegevoegd aan de Luiksche Universiteit. Deze afleveringen brengen ons eveneens tal van kostbare inlichtingen over het landbouwbedrijf en een systematische kaart van Wallonië met commentaar.

Archeologische Kring van Halle. Gedenkschriften. Deel X, 1935, 284 blz.

Afgezien van het hooger besproken werk van M. Vanden Weghe, vinden we in dit boekdeel een geschiedenis van de Sint-Martinuskerk te Halle door M. Possoz en een studie door Pr. Martens over het verkoopen van nationale goederen te Halle en omgeving tijdens de Fransche overheersching.

Thiunas. N[rs] 5-6, 1936.

In dit dubbel nummer, uitsluitend geschreven door J. Wauters, lezen wij een verhaal over de ontploffing te Tienen van een Fransch kruitmagazijn, in 1793 ; verder een beknopte geschiedenis van de stad en vooral een geïllustreerde beschrijving van de St-Germanuskerk.

La Vie Wallonne, 15 Januari 1936.

Ter gelegenheid van de driehonderdste verjaring van het verschijnen van den almanak van Mathieu Laensbergh, geeft M. Pierre Gason het begin van een reeks geschiedkundige of legendarische nota's over den beroemden profeet.

Bulletin du Touring Club. 15 Januari 1936.

Kanunnik Crooy beschrijft het altaarstuk van Maria-Lombeek, toegeschreven aan Pasquier Borreman, XVI[de] eeuw. Y Mareska geeft een geïllustreerde geschiedkundige schets van de Hallepoort.

Toerism, 16 Januari 1936.

In deze aflevering lezen wij een waarlijk interessante bijdrage van Lod. Maerevoet, die schrijft over Scheldevisschers. Bij dit artikel behooren teekeningen van het vischgetuig.

ARTHUR HABERLANDT. *Die deutsche Volkskunde.* Eine Grundlegung nach Geschichte und Methode im Rahmen der Geisteswissenschaften. Uitg. Max. Niemeyer te Halle, Saab, 1935.

Met een warme sympathie begroet de Brabantsche Folklore het verschijnen van werken die een folkloristische synthese beproeven, vooral wanneer deze werken onderteekend werden door geleerden als M. A. Haberlandt. Schrijver zet in met een rijk gedocumenteerd geschiedkundig overzicht van de werken waarin het Duitsche volksleven beschreven werd en dit overzicht, hoe beknopt het ook weze, zal de grootste diensten bewijzen aan allen die iets voelen voor het vraagstuk ; hier immers zullen zij de werken vermeld vinden die waard zijn geraadpleegd te worden,

werken die door vele geleerden nog niet gekend zijn, tenzij zij zich heel speciaal met de zaak bezighielden. M. Haberlandt is in dit opzicht flink gedocumenteerd en hetgeen hij ons mededeelt dient in zijn geheel bestudeerd te worden ; een samenvatting geven ware onmogelijk.

Zeer volledig eveneens is de geschiedenis der ideeën, die van de Folklore een wetenschap van het allergrootste belang maakten. Reeds ver achter den rug ligt de tijd dat zij alleen bestond in het verzamelen van eigenaardige gebruiken, van overlevingen uit lang vervlogen tijden, van bijzonderheden uit een stad, een provincie of een land. Het lag voor de hand dat het eerste werk het opsporen van hun antecedenten was om ze daarna, zoo mogelijk, terug te brengen tot toestanden die wij kunnen begrijpen en verklaren. Aldus beschouwd zijn bijna alle folkloristen historici geworden, ten minste wat hun land betreft en niemand zal ook ontkennen dat hun werk uiterst vruchtbaar was.

De geschreven geschiedenis echter is slechts een zeer klein gedeelte van het verleden van het menschdom. Men constateerde dat er bij vele vreemde volkeren gebruiken bestonden die veel gelijkenis vertoonden met deze uit de beschaafde landen. Eerst en vooral bestudeert men de rassen die ethnisch met ons verwant zijn, later komen de niet aanverwante groepen, zoodat men komt tot hetgeen zou kunnen geheeten worden : de voorgeschiedenis van het menschelijk denken. Dit alles wordt door M. Haberlandt met veel juistheid uiteengezet en hierbij citeert hij de beste Duitsche en Oostenrijksche schrijvers, die, wij bekennen het graag, zeer veel tot deze opzoekingen bijgedragen hebben.

Schrijver bepaalt eveneens op zeer juiste wijze wat door de Duitsche geleerden gedaan werd voor het bestudeeren van de invloeden van het geographisch milieu en van het ras op het volksleven, meer bijzonder wat de wording betreft van de persoonlijkheid van het Duitsche volk, d. w. z. van hetgeen het volk, zij die niet gevormd of misvormd werden door een zekere cultuur (Dieterich), onderscheidt van de andere volkeren. Met genoegen stellen wij vast dat er hier herinnerd wordt aan het feit dat Ad. Spamer beproefde de psychologische analyse van het volksleven bij deze studie van pas te brengen.

Feitelijk is het juist dat wat er vooral ontbreekt aan het Duitsche streven naar een gesystematiseerde folklore. De psychologie blijft er van ondergeschikt belang, hetzij omdat de Duitsche richting niet bepaald dezen weg opging, hetzij omdat M. Haberlandt slechts in 't voorbijgaan dit puntje aangeraakt heeft. Wat hier ook van zij, wij hebben hier een richting die nogal merkelijk afwijkt van deze die gevolgd wordt door de groep van De Brabantsche Folklore, die het psychologisch voorkomen der verschijnselen wil analyseeren en rangschikken, wat geleid heeft tot een reeks vraagstukken die in Duitschland schijnen onbekend te zijn.

Daarom is het dat wij de cultuurstadia overgenomen hebben, zooals deze bestudeerd werden door Graetner en door P.

Schmidt. Elk cultuurstadium dient echter beschouwd te worden als een eenheid, een sociale organisatie aan dewelke een bijzondere psychologie beantwoordt.

Wat ons vooral interesseert bij het vergelijken van folkloristische gebruiken of van voortbrengselen der volkskunst is het psychologisch stadium dat hen deed ontstaan en dat ons toelaat hen te begrijpen, omdat langs dien weg sommige ethnografische overeenkomsten kunnen verklaard worden, door Andrée zoo doeltreffend bestudeerd, en tevens ook de kansen van overgang van de eene beschaving tot de andere. Naar onze meening is een ontwikkelde beschaving niets anders dan een op elkaar plaatsing van verscheidene psychologische stadia die in den loop der Geschiedenis op elkaar inwerken. Een beschaving is als een golf, een nieuwe organisatie van de levenselementen der niet-ontwikkelden, die hieruit voortkomt en er opnieuw uit put wanneer het systeem zelf uiteenvalt. Van den anderen kant evolueert ook deze basis, doch langzamer, daar zij talrijke overblijfselen opneemt van de verdwenen groote systemen en dat de vindingsgeest er op inwerkt als op de groote gecoördonneerde systemen. Dit is een der problemen die ontwikkeld werden door de sociologische en psychologische analyse van het volksleven. Er zijn er echter nog meer !

Wat ons aangaat, wij hebben de opvatting laten varen dat de folklore slechts een hulpwetenschap zou zijn voor geschiedenis en recht. De folklore zelf heeft haar geschiedenis en wij schrijven de geschiedenis van een folkloristisch verschijnsel op dezelfde wijze als anderen de geschiedenis geven van politieke instellingen ; er is een volksopvatting van het recht en deze, zoo zij door het officieel recht beïnvloed wordt, beïnvloedt op haar beurt ook de gerechtelijke instellingen. Hetzelfde is waar op gebied van kunst, moraal, wijsbegeerte, godsdienst, kortom voor gansch het volksleven.

En als wij zeggen volksleven dan bedoelen wij hiermede niet en uitsluitend het leven van proletariër of boer. De folklore, d. w. z. het betrekkelijk autonoom leven van dezen die niet « gevormd of misvormd » werden door een zekere cultuur, houdt zich bezig met alle maatschappelijke lagen. Burgerij en adel hebben hun folklore, de steden hebben de hunne, een advokaat kan er volksche opvattingen op nahouden wat betreft meteorologie of geneeskunde en een ingenieur eveneens wanneer er sprake is van recht. Geheel dit leven beschouwen wij als behoorend tot het gebied van de folklore.

Van dit alles kunnen er ongetwijfeld sporen aangetroffen worden in de geschiedenis van het Duitsche denken, meermaals occasionneel en, alles samen genomen, heeft M. Haberlandt er niet al te veel belang aan gehecht. Wellicht komt dit wel in een volgend werk en, gezien zijn wijsgeerige scholing en zijn geleerdheid, zou hij ongetwijfeld machtig veel kunnen bijdragen tot de folkloristische synthese naar dewelke hedendaags zoo ieverig gestreefd wordt.

P. H.

CESARE CARAVAGLIOS. *L'anima religiosa della Guerra.* Uitg. Mondadori. Milaan. 280 blz., 113 illustr., 1935. Prijs 20 lire.

De studie van de folklore van den oorlog is bijzonder belangwekkend. Daar de individueele en sociale levenswoorwaarden alsdan grondig veranderen, is het niet van belang ontbloot te weten of het godsdienstig en bijgeloovig gevoelen eveneens diepgaande wijzigingen ondergaan. Naar het schijnt is dit niet het geval ; de oorlog zou geen eigen folklore hebben, doch zou alleen sommige gevoelens en ideeën uit het dagelijksch leven intensiever maken.

Schrijver begint met het bestudeeren van het godsdienstig gevoelen van de soldaten in de loopgraven en noteert den invloed die uitgeoefend wordt door de voortdurende doodsbedreiging onder dewelke zij leven. Hij wil geen rekening houden met al de romantische en journalistische legenden die in betrekking met dit onderwerp verspreid werden. Schrijver zelf was officier en heeft den oorlog meegeleefd.

De heiligenvereering nam buitengewoon toe en de Italiaansche soldaten hadden talrijke kapellen gebouwd ter eere van de heiligen, van dewelke zij meenden een bijzondere gunst ontvangen te hebben.

Van grooter belang voor den folklorist zijn echter de oorlogsamuletten en -relikwieën en op dit gebied was er geen onderscheid tusschen ontwikkelde soldaten en mannen uit het gewone volk. Er waren er van verscheidene soorten : profane (zakjes met aarde van « thuis », kogel of granaatscherf getrokken uit de wonde van een getroffen makker, enz...) of godsdienstige (kruisen, medailles, schietgebeden, ringen, armbanden met tooverwoorden, agnus dei, gebeden, enz...).

Het laatste hoofdstuk van het werk handelt over den godsdienst in de brieven der strijders.

M. Cesare Caravaglios heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door zijn belangrijke bijdrage tot de folklore en zelfs tot de godsdienstige psychologie. Daarenboven biedt dit boek ons ook aangename en tevens boeiende lectuur.

P. M.

Hessische Blätter für Volkskunde.

In 1934 publiceerde Rudolph Drinkuth in dit tijdschrift een zeer belangrijk artikel over het thema van de drie vrouwen in de Duitsche folklore. Schrijver onderscheidt drie lagen : een christelijke, een Grieksch-Romeinsche en een Germaansche. Deze laatste staat in betrekking met de drie Normen ; deze traditie werd beïnvloed door de Romeinsche schikgodinnen en de Keltische Moeders, eveneens ten getale van drie.

Later werden verscheidene heiligenlegenden er mede in verband gebracht. In den hedendaagsch zeer verspreiden eeredienst heeten de drie maagden : Einbet, Wilbet en Warbet.

Wiener Zeitschrift für Volkskunde.

In dit Novembernummer vinden we onder meer een zeer mooi artikel door M. Leopold Schmidt over de feesten in den Advent en het Sint-Niklaasfeest (met kaart).

In dit nummer ook nog enkele andere studiën.

Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde. 1935. Heft. 2/3.

Een uiterst belangwekkend nummer van dit groote Duitsche tijdschrift. Wij noteeren onder meer een studie door Dr Hünnerkopf over de geschiedenis van soldaten en boeren, een artikel door Mevr. Wangner over de heksenprocessen in 1635-1636 te Loffingen-Blumberg en een derde door A. Kapff over de Folklore in de kroniek van Zimmern. Verder nog belangrijke varia.

Revue Anthropologie. N^r^ 10-12, 1935.

Aflevering uitsluitend handelend over P. Saintyves. M. Francis Baumal geeft een levensbeschrijving van den geleerde en van den wijsgeer. Verder een posthume studie van Saintyves over den H. Christophorus, opvolger van Anubis, Hermes en Herakles en acht bladzijden met titels van de werken, artikels enz... van den overledene, wiens portret op een mooie buitentekstplaat het nummer volledigt.

Le Pays Lorrain. N^r^ 12. December 1935.

Ter illustratie van een voordracht over de Lotharingsche keuken, posthuum werk van Charles Sadoul, geeft dit tijdschrift een reproductie van het tweede stuk tapijtwerk uit de reeks : veroordeeling van het feestmaal, Doorniksche school, XVI^de^ eeuw. Het stuk stelt een souper voor.

Lud. Deel XIII, II^de^ reeks, N^rs^ 1 à 4, 1935.

Het orgaan van de Poolsche vereeniging voor ethnologie publiceert een nummer van 160 blz. met 21 illustraties, 4 platen en 3 kaarten. Deze aflevering brengt ons verscheidene studiën over volksgeneeskunde, kwakzalverij, hekserij, enz. Vooraf een studie van algemeenen aard : Jaworowi Ludgie door Piaxelli, waarin schrijver beschouwingen geeft over folklore en opvoedkunde.

FALKONSKI J. - PASZNYCKI B. *Na progranicza Lemkonsko-Bajkovoskiem.* 128 blz. geïllustr. Lwow, 1935.

Dit boekje handelt over het landelijk leven, uit alle gezichtspunten beschouwd, in de Poolsche landstreek die besproeid wordt door de Oslava. De tekst wordt verduidelijkt door een kaart, 29 simili-gravures en 9 platen.

Sinte Geertruydtsbronne. 1935, Nr 4. Bergen-op-Zoom, Wouwsche straat, 14.

Dit 4de nummer van den 12den jaargang van de geschiedkundige en folkloristische revue voor Noord-Brabant brengt een geïllustreerde bijdrage van H. Levelt die schrijft over « Sinte Ontcommere in verleden en heden ».

Budklaven. Nrs 3-4. 1935. Abo-Finland.

De derde aflevering van het orgaan van de Folklore-afdeeling en van het Finsche Instituut voor Noorsche ethnologie bevat een artikel door Sven Andersson over het bouwen van houten woningen (soms paalwoningen) in de streek van de Finsche Meren. Nummer 4 brengt een critische studie van K. Vilkuna die de Finsche sikkel vergelijkt met de Zweedsche.

Dr JAN GESSLER. — *Hemelbrief.*

Aan den weetgierigen lezer wordt hier in beperkte oplage een studie aangeboden over den middeleeuwschen Hemelbrief aan Christus toegeschreven.

Deze uitgave brengt ons de oudste Nederlandsche versie, met vergelijkend commentaar door Dr Jan Gessler, Professor aan de Universiteit te Leuven.

Prijs in boekhandel : 10 fr. ; bij inteekening : 7 fr. te storten op Postchek. 105098 van den Schrijver.

De Folkloristische Beweging.

Folkloretentoonstelling — Helmet.

In April van dit jaar werd door M. Van Buggenhout een belangwekkende tentoonstelling voor gewestelijke folklore ingericht in de lokalen van het patronaat 216, Helmetschen steenweg te Schaarbeek. De opening had plaats op Paaschdag en de opbrengst zou ten bate komen aan de nieuwe kerk.

In de tentoonstellingszaal werden talrijke voorwerpen samengebracht die betrekking hebben op de streek : Wij bemerkten er uiterst belangwekkende iconographische documenten over Laken, Vilvoorden, Haren en Schaarbeek, talrijke fosielen opgegraven uit het zand te Schaarbeek, Romeinsche vazen te Schaarbeek ontdekt, tinnen voorwerpen, dagbladen, sanctjes, bedevaartvaantjes, een mooie verzameling munten, enz.

Kortom, het ensemble was zeer leerrijk voor iemand die zich bezighouden wil met den oorsprong van bewust gedeelte van Brussel.

L. S.

Onze Uitstappen.

Hier volgt het programma van onze uitstappen in 1936. Buiten de hier verschijnende berichten zal er geen andere verwittiging gestuurd worden. Onze lezers gelieven dus van nu af reeds de data te noteeren, waarop deze uitstappen zullen plaats hebben. Wij wijzen er eveneens op dat de uitstappen slechts zullen doorgaan in geval er voor elk minimum twintig deelnemers inschrijven. Zij die gewoonlijk de reis medemaken zullen dan ook goed doen vrienden en kennissen aan te zetten eens mee te gaan. Verleden jaar moesten wij, voor sommige reizen, vertrekken met minder dan twintig deelnemers. In dit geval wordt het natuurlijk te kostelijk.

Wij besloten dan ook dit jaar elke reis af te lasten, voor dewelke geen twintig inschrijvingen binnenkwamen.

1ste Uitstap. Doornik, 7 Juni.

Daar de abonnenten op de Nederlandsche uitgave het bericht niet tijdig meer kunnen ontvangen, geven wij hier geen verdere details.

2de Uitstap. Mechelen-Herenthals, 12 Juli.

Samenkomst : Wetstraat, (office des Vacances, hoek van de Handelsstraat). Vertrek te 8 uur 's morgens.

Te Mechelen bezoek aan het stedelijk en aan het bisschoppelijk Museum, het archief, het Stadhuis en het Justitiepaleis, een tapijtenfabriek en eindelijk de omheinde tuinen, een niet genoeg gekende eigenaardigheid van Mechelen.

Middagmaal te Herenthals. Stad wordt bezocht onder leiding. Terug door de Kempen met oponthoud te Keerbergen. Wandeling door de sparrenbosschen.

Prijs voor dezen uitstap : 62 frank voor vervoer per autocar, drinkgeld inbegrepen, lunch (uitgenomen drank), drinkgeld inbegrepen. Toegang tot de Musea ten laste van de deelnemers.

Inschrijving uiterlijk tot 9 Juli.

3de Uitstap. Op-Heylissem en Folx-les-Caves, 23 Augustus.

Deze reis kwam voor op ons programma van verleden jaar. Daar er niet genoeg deelnemers waren gingen wij echter niet. Verscheidene personen hebben ons echter hieromtrent hun spijt uitgedrukt en gezegd dat alleen bepaalde omstandigheden hen beletten in 1935 in te schrijven. Wij zullen dus nogmaals beproeven, doch wij vragen aan hen die gewoonlijk meegaan ons te laten weten of zij hiermede instemmen. Was dit niet het geval dan zouden wij een andere reis ontwerpen.

Vertrek uit Brussel te half acht, zelfde plaats als vorige reis. Op-Heylissem : bezoek aan het schoolmuseum en aan het kasteel. — Folx-les-Caves : bezoek aan de kelders, thans gedeeltelijk paddenstoelenkweekerijen. Middagmaal te Gistoux. Daarna naar de groeiende steenen te Pietrebais ; terug langs het Meerdaalbosch, de Zoete Waters en het Yschedal.

Prijs voor dezen uitstap, rechtgevende op dezelfde voordeelen als de vorige : 67 frank.

Inschrijvingen uiterlijk tot 20 Augustus.

In geval deze uitstappen den verwachten bijval zouden oogsten, organiseeren wij nog een vierde reis in September.

Een prachtige reis door Frankrijk.

In 1934 werd door de Brabantsche Folklore, in samenwerking met « Sambre-et-Meuse » en « Le Vieux Liége », een uiterst welgelukte reis ingericht naar Elzas-Lotharingen.

Dit jaar zal de reis gaan naar een even interessante streek op gebied van kunst en oudheidkunde. De drie vermelde inrichtingen bezoeken namelijk de streek gelegen tusschen de Zee, de Seine en de Oise.

Hir zal men bewonderen :

de Musea te Valenciennes, Douai, Rijsel, Kassel, Sint-Omaars, Boulogne sur Mer, Abeville, Fécamp, Beauvais, Amiens en Kamerijk ;

de prachtige kathedralen te Rouaan, Beauvais en Amiens, drie juweeltjes van Fransche bouwkunst ;

de zeer belangwekkende kerken van Lilliers, Sint-Omaars, Le Wast, Abbeville, Eu, Dieppe, Roeaan, enz. ;

de grootste puinen van de abdijen Sint Wandrille en van Jumièges.

Van de kaap Gris Nez af tot Saint-Jouin, meer dan 200 km. dus, volgen wij de kust en reizen wij langs Etaples, Paris Plage (Le Touquet), Berck, Le Tréport, Dieppe, Fécamp, Yvetot en Etretat (zeer mooie rotsen met natuurlijke bogen).

Overal waar iets belangrijks te zien is, zal onze groep geleid worden door de H.H. Conservators van Musea of door personen die ons aangewezen werden door de geschied- of oudheidkundige vereenigingen van deze steden.

Deze reis zal 8 dagen duren. Het vertrek werd vastgesteld op 16 Juli e. k. (uit Luik te 7 u. 15, Namen 8 u. 40, Brussel 10 u.). Prijs (huidige beursnoteering 196 Belgische fr. voor 100 Fransche fr.) is 1095 fr. per persoon, alle onkosten inbegrepen, zeer goede hotels.

Voor gedetailleerd programma en verdere inlichtingen, schrijven naar M. Emile Dave, secretaris van « Sambre et Meuse », 26, rue Pepin te Namen. Inschrijvingen zullen door gezegd persoon eveneens aangenomen worden tot op 8 Juli. Het derde van den prijs wordt bij de inschrijving gestort op postrekening Nr 98880 (Emile Dave te Namen).

15[de] Jaargang — Nr 90 **Juli 1936**

De Brabantsche Folklore

INHOUD

Over de scheppende rol van den mythischen angst in vertelsels en legenden. — Baron Franciscus Mercurius van Helmont. — Beeld eener Middel-Eeuwsche Brabantsche Stadsregeering. — Boekennieuws. — De Folkloristische Beweging. — Necrologie. — Ons Weerstandsfonds.

Over de scheppende rol van den mythischen angst in vertelsels en legenden.

In onze verzamelingen vertelsels en legenden hebben wij haast op elke bladzijde te doen met fantastische wezens : spoken, nachtmerries, huckups, weerwolven, dwaallichtjes, enz., producten van de scheppende verbeelding van den held of van het slachtoffer onder invloed van den schrik.

Deze schrik draagt den geleerden naam van mythische Angst.

Voor zoover ik weet heeft alleen een Duitsch folklorist, Friedrich Ranke, die zich zeer verdienstelijk maakte door het bestudeeren van Vertelsels en Legenden, zich bezig gehouden met het scheppingsvermogen van den mythischen angst, in een studie die als titel draagt : « Sage ùnd Erlebnis » (Antrittsvorlesùng, Göttingen, 1912) (1).

Volgens dezen schrijver is de mythische angst het product van een pathologischen toestand van den persoon

(1) Onlangs verschenen in zijn « Volkssagenforschùng », Vorträge und aùfsätze, Breslau, Maruschke und Berendt Verlag, Breslau, 1935.

in kwestie. Om zijn stelling te ondersteunen citeert Ranke verscheidene typische gevallen van « reizen door de lucht », die niet anders dan door de psychiatrie zouden kunnen verklaard worden.

De meeste dezer « Lŭftfahrten mit dem wilden Heer » zijn gevallen van epileptici.

De klinische literatuur kent inderdaad vele gevallen van reizen of ontvluchtingen van epileptici, die zich in een specialen toestand, den deemsteringstoestand (Dämmerzŭstand), bevonden.

Het treedt buiten onze bevoegdheid hier den oorsprong of den aard van deze ziekelijkheid te behandelen. Wij bepalen er ons bij met Ranke een beteekenisvollen passus te citeeren uit de « Verhandeling over de Epilepsie » door Otto Biswanger (Wien, 1899, blz. 285), waarin deze toestand beknopt als volgt beschreven wordt :

(Vert.). « De epileptische deemsteringstoestand is een psychisch aequivalent van het epileptisch paroxysme, dit wil zeggen dat de zieke, in plaats van aan de echte crisis, ten prooi is aan dezen onderbewusten of deemsteringstoestand, veroorzaakt door het optreden van eentonige voorstellingen of van een hallucinatorische opgewondenheid ».

Deze toestand heeft als gevolg een totaal geheugenverlies, zonder den zieke nochtans te beletten zekere gewone, machinale handelingen te volbrengen. Gewoonlijk vlucht de zieke de plaats waar hij zich bevindt op het oogenblik van de vermomde epileptische crisis. Zijn vlucht kan dagen en weken duren en hem heel ver wegleiden. Ontwaakt hij weer, dan herinnert hij zich niets meer, uitgenomen de auditieve en ook de visueele gewaarwordingen die zijn reis voorafgingen.

Biswanger analyseerde de prolegomena van de deemsteringscrisis die hij «aura » heet.

Hij maakt een onderscheid tusschen de psychische aura, bestaande in gewaarwordingen van schrik, angst of benauwdheid op het hart en op de borst, de sensorische aura, bestaande in gezichts- en gehoorshallucinaties, en eindelijk de motorische aura die de aan de epileptici eigen stuiptrekkingen veroorzaakt.

Deze analyse heeft aan Ranke toegelaten zijn beroemde theorie der « Erlebnissagen » op te bouwen, die de een flinken stap vooruit beteekende op de theorie van Lùdwig Laistner over de « Nebelsagen ». De indeeling der sagen door Ranke in « begoochelingen van het oog » (Erlebnisse des Aùges), « begoochelingen van het oor » (Erlebnisse des Ohrs), « begoochelingen in het binnenste des menschen » (Erlebnisse im innern des Menschen) heeft vroeger, en ook nog thans, groote diensten bewezen aan de folkloristen die een realistische classificatie zochten. Ik kan er mij bijgevolg bij aansluiten, alhoewel daarom de mythische angst niet dient beschouwd te worden als uitsluitend het product zijnde van een epileptischen toestand. Iedereen weet bij ondervinding dat de schrik verlamt, het loopen belet en de ademhaling stilhoudt. Ik twijfel er niet aan of de angst moet buitengewoon groot zijn bij bijgeloovige personen, zoodanig dat hun toestand hen abnormaal maakt, alhoewel zij gezond zijn naar lichaam en geest. Deze abnormale toestand kan aan de epilepsie grenzen.

Zoo men rekening houdt met het onderscheid dat Biswanger maakt tusschen de psychische en de sensorische aura, schijnt het wel dat de spontane scheppingskracht van den mythischen angst zich bepaalt bij tamelijk vage gewaarwordingen van logheid of benauwdheid.

De sensorische aura maakt dat de zieke gensters en bliksems ziet, dieren- of menschengedaanten, en dat hij bovendien donderende of zachte tonen hoort, een engelachtige muziek of ontzettende ontploffingen.

Dit toont duidelijk aan dat de verbeelding een rol speelt bij deze gewaarwordingen van de psychische aura, die eerder van physiologischen aard zijn.

Een gewaarwording van zwaarte op den rug of op de borst overmeestert de bangeriken of de pochers uit vertelsels en legenden en heeft als gevolg dat ze onbeweeglijk blijven staan of radeloos de vlucht nemen.

De huckups en de nachtmerries beantwoorden ten volle aan dit soort gewaarwordingen.

Wat de dieren- of menschengedaanten betreft die deze amorphe wezens in de folklore aannemen, deze worden gewoonlijk ontleend aan bekende huisdieren : honden, katten, kalveren en veulens of aan conventioneele demonische of diabolische voorstellingen.

Volgens mij is dus de scheppingskracht van den mythischen angst, en dit is een eerste punt waarop ik de aandacht wensch te vestigen, essentieel van imaginatieven aard.

Met andere woorden gezegd is het dus de sensorische aura, bron van zinsbegoocheling, die onze folklore bevolkt met spoken, nachtmerries, huckups, weerwolven, dwaallichtjes en vele andere onderling zeer verschillende fantastische wezens.

Als dit zoo is blijkt het mogelijk hier de voortaan beroemde formule van Hans Naumann te pas te brengen : « Behooren deze fantastische wezens tot het van onder gekomen oorspronkelijk gemeenschappelijk bezit of tot het van boven gekomen bezonken cultuurbezit ? » (von unten gekommenes primitives Gemeinschaftsgùt oder von oben gekommenes gesùnkenes Kulturgùt).

Bij een oppervlakkige beschouwing van deze producten der volksverbeelding bemerken wij den invloed van sommige beschavingen uit het verleden, karakteristieke trekken die wijzen op een verband met ons bekende godsdiensten of mythologieën.

Wie zou bv. in den gespleten hoef van den duivel uit de Middeleeuwsche christelijke legenden den bokspoot van den faun of van den sater uit de Grieksch-Romeinsche Oudheid niet herkennen.

Zouden de huckups en de nachtmerries, om niet meer te noemen, niets anders zijn dan duivelen die onveranderd overgenomen werden uit de Keltische, Germaansche, zelfs Indo-Europeesche mythologieën, waarin zij weliswaar onder verscheidene namen voorkomen, doch op een schier identische wijze hun booze streken uithalen ?

Ik meen dat een al te welwillend aanvaarden van deze oplossing ons op een dwaalspoor brengt.

Analogie of zelfs identiteit beteekent niet noodzakelijk ontleening, noch aan het eene noch aan het andere gedeelte in kwestie.

Naar mijn meening kan, in het geval dat ons bezighoudt, de ontleening zoowel van binnen als van buiten komen.

Ik denk, en dit is een tweede punt waarop ik zou willen nadruk leggen, dat het godsdienstig bewustzijn geen

gelijkvormig geheel uitmaakt, doch bestaat, indien ik mij op dit essentieel geestelijk gebied een geologischen term mag veroorloven, uit verscheidene stratificaties. Sommige fantasmen komen meer overeen met de eene dan met de andere dezer stratificaties. De huckup behoort bv. tot een andere stratificatie dan het dwaallichtje, daar de huckup, godsdienstig gesproken, primitiever is dan het dwaallichtje.

Met den huckup staan wij inderdaad nog met beide voeten in het geloof aan het levende lijk, met het dwaallicht komen wij reeds aan het geloof dat de ziel na het lichaam blijft voortbestaan. Het volksgeloof, op onze dagen zelfs nog, omvat niettemin deze beide elementen die nochtans zoozeer van elkaar verschillen als men ze beschouwt van christelijk standpunt uit. Dit is zoo waar dat zelfs een der bekendste en tevens ontroerendste christelijke legenden niets anders is dan een gewijzigde huckuphistorie.

Wij bedoelen hier de alom verspreide legende van den H. Christophorus, de reusachtige overzetter, en het Jezuskind.

Christophorus, geroepen door een onbekende stem, stelt zich bloot aan het gevaar van te verdrinken, met een kind van den eenen oever naar den anderen te dragen. Het kind dat hij op den schouder droeg, licht in den beginne, werd zwaar als lood toen hij in het midden van de rivier gekomen was, zoodanig dat hij al zijn reuzenkracht moest inspannen om den anderen oever te bereiken.

Ter bestemming aangekomen zegde Christophorus tot het kind : « Gij waart mij zoo zwaar op den schouder dat ik meende de gansche wereld te dragen ».

« Dit hoeft u niet te verwonderen, Christophorus, gij hebt niet alleen de wereld gedragen, doch ook hem die ze schiep ; verneem thans dat ik Jezus ben, uw koning, dien gij goed gediend hebt ». Na deze woorden verdween het kind.

Ik weet dat J. J. Speyer de Indische oorsprong van de legende van den H. Christophorus willen bewijzen heeft (De Indische oorsprong van den Heiligen Reus Christophorus, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, dl. 63, 's Gravenhage 1910).

Er bestaat inderdaad een treffende overeenkomst tusschen de legende van den H. Christophorus en de anek-

doot van den Bodhisattsa die zich, onder het uiterlijke van den prins Sutasonna, laat dragen op den schouder van den menscheneter Kalmaschapada en er in gelukt dezen te bekeeren ; nochtans is het huckupkenmerk al te zeer op den voorgrond tredend in de legende van den H. Christophorus, die ons komt van Jacques de Voragine (13de eeuw), om er aan te twijfelen dat het geloof aan den huckup zich hier verbonden heeft met een bij uitstek christelijke godsvrucht, deze tot het Kindje Jezus.

Zoo wij de wonderwezens uit onze vertelsels en legenden beschouwen als gelijktijdig verschillende godsdienstige elementen in zich bevattend, dan blijkt het mogelijk ze eveneens te verdeelen in primitieve en geëvolueerde typen ; voor de christene volkeren, in vóórchristelijke en christelijke typen.

In dezen zin sprak Ranke over « Vorchristliches und Christliches in den deutschen Volkssagen », Vortrag 1928 (1).

In onze huidige vertelsels en legenden is er een zoodanig mengelmoes van wonderwezens, dat men op het eerste gezicht geen hoofdkenmerk onderscheidt.

In vele vertelsels speelt de weerwolf de rol van huckup en de duivel de rol van nachtmerrie en omgekeerd.

Deze verwarring bemoeilijkt ten zeerste de taak van hem die de legenden (sagen) wil indeelen in vóórchristelijke en christelijke legenden.

Met de hem eigen scherpzinnigheid heeft Ranke aangetoond dat het verschil van moreelen aard is. De christelijke vertelsels willen een godsdienstige zedeles geven, een straf of een pijn door God opgelegd, die in de heidensche vertelsels onbekend is.

Wij willen hier slechts een beknopt en vlug overzicht geven van de verscheidenheid der typen en een proeve schetsen van een indeeling van enkele fantasmen in primitieve en geëvolueerde, genomen uit de « Vlaamsche Sagen uit den Volksmond » door den beroemden Vlaamschen folklorist Alfons de Cock (1921).

Daar deze legenden uit den Vlaamschen volksmond opgeteekend werden, dragen zij ook den stempel van het katholiek geloof en van den katholieken eeredienst.

---

(1) Zie « Volksagenforschüng », geciteerd werk, 1935.

Wij nemen hier de « Sagen uit de geestenwereld », meer bepaald nog « de Luchtgeesten ».

De booze geest die er zijn vermaak in vindt de eenzame en late wandelaars te plagen met op hun rug te springen is de « huckup ». In 't Vlaamsch draagt de huckup den naam Kludde. Ik meen dat deze naam in 't Vlaamsche land maar alleen voorkomt in de streken langs de Bovenschelde en langs den Dender, doch dit is hier de kwestie niet.

Er is een duidelijk verschil tusschen Kludde en de andere fantasmen, spoken of nachtmerries, door de wijze waarop hij zijn slachtoffer pijnigt. Hij springt namelijk op 's menschen rug en houdt er zich sterk vast met zijn klauwen, niettegenstaande de krachtsinspanningen van den drager om hem af te schudden ; hij wordt zwaarder en zwaarder tot dat de man of de vrouw onder het gewicht bezwijkt, ten minste als een gelukkig toeval hen niet tijdig van het monster verlost.

Van de 13 Kluddehistories uit de verzameling De Cock zijn er nauwelijks 4 die als echte huckuphistories kunnen beschouwd worden, de nummers 123-124-129 en 131.

N^r 121 : Kludde en zijn vel, is een weerwolvenhistorie.

N^r 122 : Kludde verlost, eveneens.

N^r 123 : Kludde laat zich dragen, en 124 : De Waterduivel van Wetteren, zijn echte huckupvertelsels.

N^r 125 : De Waterduivel van Nevele, is, zooals de titel het aanduidt en niettegenstaande De Cock zegt, zonder te bewijzen nochtans, dat de waterduivel uit n^r 125 en uit n^r 129 volgens hem eerder een kludde dan een nekker is, een watergeest, daar hij niets doet van hetgeen gewoonlijk aan den huckup toegeschreven wordt : op den rug van zijn slachtoffer springen en het trachten te versmachten onder het steeds grooter wordend gewicht.

Wat n^r 129 betreft : Kludde en de Visscher van Uitbergen heeft de Cock gelijk, gedeeltelijk althans.

N^r 126 : Kludde — een plaaggeest, is de geschiedenis van een watergeest.

Nr 127 : Kludde herkend, is een weerwolvenhistorie.

Nr 128 : De waterkludde is, zoals de titel het aanduidt, een watergeesthistorie.

Nr 129 : Kludde en de Visscher van Uitbergen, is gedeeltelijk een huckuphistorie.

Nr 130 : Het groeiende Spookdier, eveneens.

Nr 131 : Kludde te Aalst, is een echte huckuphistorie.

Nr 132 : De zwarte Hond, is gedeeltelijk een huckuphistorie ; de hond, hier « priesterazen (?) hond » (1) geheeten, is eerder een spook.

Nr 133 : Van een vreemden hond, is eveneens een spookhistorie.

Uit dit overzicht van deze Vlaamsche Kluddehistories dient onthouden te worden dat het huckuptype, alhoewel nog onverbasterd in enkele zeldzame legenden, steeds voortleeft in vertelsels waarin een meer geëvolueerd type zooals het spookdier (de ziel onder vorm van een dier) of de waterduivel de hoofdrol spelen.

Het vertellende volk schrijft doodeenvoudig, geheel of gedeeltelijk, aan meer geëvolueerde typen bepaalde kenmerken toe die alleen behoorden tot het primitieve type.

Dat de huckup van primitieven of prae-animistischen aard is kan niet betwijfeld worden, zoo men rekening houdt, zooals F. Ranke het doet in zijn studie « Der Huckup », 1919 (2), met de physiologische antecedenten die toe te schrijven zijn aan den mythischen angst, hetzij epilepsie of aanleg tot epilepsie, zooals Ranke vermoedt, hetzij een bijgeloovige vrees, en met de overeenkomst met het primitieve bijgeloof aan het « levende lijk ».

---

(1) Te Knesselare zegt men spottend van de kaalhoofdigen : « hij is bereên van den priesterazenhond ». Deze zegswijze die door de Cock aangeteekend werd, wordt in verband gebracht met het verhaal van den zwarten Hond, omdat de pocher uit de legende « bereden » wordt door den hond en dat zijn haar 's anderendaags 's morgens grijs geworden is van schrik. De naam : priesterazenhond schijnt mij een verbastering te zijn van pesteragiehond [pesteragie = samenstelling uit pest (Mdnl. pestilencie) en ragie (fr. rage, lat. morbus)]. Zou de « pesteragiehond » dan niet doodeenvoudig de hond van Sint-Rochus zijn ?

(2) Zie « Volksagenforschùng », geciteerd werk, 1935.

Dit is eveneens het geval wat de nachtmerrie betreft (in het Duitsch : Alp), primitief type evenals de huckup, doch die, en dit is een verschil met den huckup, haar slachtoffer wil versmachten met op de borst te drukken.

Hier eveneens is er in vertelsels en legenden voortdurend verwarring met geëvolueerde typen zooals geesten en schimmen, wat het bestaan veronderstelt van een ziel die van het lichaam gescheiden is, en heksen die den duivel of den boozen geest dienen.

De Cock citeert slechts 6 nachtmerriehistories, waarbij minstens 3 eveneens spreken over een toovenaar of een heks die de « mare » deden ontstaan.

N^{r} 134 : De Mare — een oude vrouw in 't zwart — is de geschiedenis van een heks die voor nachtmerrie speelt.

N^{r} 135 : De Nachtmerrie verjaagd, is een echte nachtmerriehistorie.

N^{r} 136 : Om van de mare verlost te worden, is een middel om een heks te verjagen die zich onder den vorm van een nachtmerrie voordeed.

N^{r} 137 : De nachtmerrie te voorschijn doen komen, is eveneens een toovenaarsvertelsel.

N^{r} 138 Paard van de maar bereden is een echte nachtmerriehistorie (in het Duitsch : Trud).

N^{r} 139 De kracht der « Paaschnagelen », is een vertelsel waarin de nachtmerrie (Trud) die het paard berijdt « kwaad » geheeten wordt.

Het zijn vooral verhalen van spoken of van gestrafte zielen uit het Vagevuur, echte « levende lijken » van de oervolkeren, die onze stelling over innerlijke ontleening ondersteunen, wij bedoelen hier de ontleening door de volksvertellers gedaan aan de onderste of onderbewuste lagen van het godsdienstig bewustzijn, eerder dan een bewuste of onbewuste ontleening aan een vreemden godsdienst of mythologie.

Zoo het menschelijk spook niet steeds in vleesch en been is (de prae-animistische voorstelling namelijk), dan heeft het gewoonlijk den vorm van een geraamte, zooals de Middeleeuwen den doode of, abstraheerend, den Dood voorstelden.

Als voorbeelden uit De Cock zal ik alleen wijzen op n^{r} 153 : De Doode Gast en 154 : Het Hemd van den Geest.

De doode Gast die zich doet kennen aan tafel, drinkt en spreekt en ten slotte zijn ongeloovigen en vloekenden kleinzoon bevreesd maakt, is een legende met duidelijk uitgesproken christelijke strekking die den eerbied voor de dooden leert, doch deze doode, niettegenstaande men zegt dat hij een geraamte is, is wel degelijk « het levende lijk ».

In « Het Hemd van den Geest » is er van geraamte geen sprake meer. Het personage dat de drie waschvrouwen van den pastoor schrik aanjaagt is van vleesch en been en op het einde drukt hij al sprekend zijn dank uit, alhoewel zijn stem den hollen klank heeft van een weerkomenden doode. De vrouw die hem voor de grap zijn doodshemd uitgetrokken heeft en het medewascht met het lijnwaad van den pastoor, doch die, op aandringen van laatstgenoemde, het spook het hemd weer aantrekt, verlost den doode door deze moedige daad uit het vagevuur, een bij uitstek christelijk element.

Door deze enkele voorbeelden, genomen uit de Vlaamsche legendenverzameling van de Cock, doch die even gemakkelijk elders zouden gevonden worden, meen ik aangetoond te hebben dat de folkloristische wezens uit onze vertellingen en legenden aan voortdurende wijzigingen onderworpen zijn, die vooral dienen toegeschreven te worden aan den spiritueelen vooruitgang van het volksgeloof. Dit vervangt dikwijls de hoofdkenmerken van het oorspronkelijk type, zonder het nochtans heelemaal te vernietigen.

In animistische en zelfs christelijke vertellingen duiken aldus de oorspronkelijke of prae-animistische typen van levend lijk, van huckup en van nachtmerrie weer op. Door hun taaiheid schijnen zij al even onvernietigbaar te zijn als de mythische angst zelf.

Gent. P. De Keyser.

Baron Franciscus Mercurius van Helmont

In de geschiedenis der geneeskunde bekleedt de zoon van den beroemden Brabantschen geneesheer een gansch bijzondere plaats ; alhoewel Mercurius geen geneesheer was, toch prijkt zijn borstbeeld in de Koninklijke Academie ; nog eigenaardiger mag het genoemd worden, dat men in de jaarboeken van de Vereeniging tevergeefs naar de wetenschappelijke titels van dezen geheimzinnigen geleerde zou zoeken.

De zoon van Helmont dankte deze gunst aan een gelukkigen samenloop van omstandigheden. In 1863 bestelde de regeering aan beeldhouwer Jaquet een borstbeeld van den geneesheer Jan-Baptist van Helmont, met het doel het te schenken aan de Academie voor Geneeskunde. Op raad van Dr Marinus nam de kunstenaar als model het portret dat gepubliceerd werd door Dr Broeckx in een *Histoire de la médecine en Belgique,* gravure die op haar beurt zelf ontleend werd aan het titelblad van den *Ortus medicinae.* Eenigen tijd later bemerkte men dat het werk van Jaquet de trekken van Mercurius weergaf, en dat de beeldhouwer zich vergist had. Op gezegd titelblad stonden namelijk de portretten van vader en zoon en de kunstenaar had dit laatste nagebootst. De vergissing werd echter gauw weer goedgemaakt. Baron de Stassart had, als herinnering aan een verwantschap, aan beeldhouwer Godecharle een borstbeeld gevraagd van den Brabantschen dokter, borstbeeld dat hij later naliet aan de Academie voor Wetenschappen. Dit werk werd geplaatst vooraan in de prachtzaal van het Paleis der Academiën en Mercurius bleef op het voetstuk dat nog steeds den naam van zijn vader draagt. De dwaling werd waarschijnlijk ingezien bij de zitting die gehouden werd ter eere van den baanbreker op gebied van geneeskunde, en aldus kon Dr Broeckx in 1870 schrijven dat het borstbeeld van den zoon van Helmont sedert drie jaar reeds prijkte in de Academie voor Geneeskunde. De geschiedschrijver publiceerde inderdaad, in de jaarboeken

van de Antwerpsche Geneeskundige Vereeniging, een artikel over dezen onverwachten collega ; hij somt er de werken op van baron Franciscus-Mercurius van Helmont, doch zegt hierbij bitter weinig over den inhoud. Hij besluit ontwijkend : « Ik wensch dat een ambtgenoot dit onderwerp grondiger zou instudeeren, hij zal bewijzen, zoo hoop ik, dat Franciscus-Mercurius van Helmont geenszins moet onderdoen voor zijn vader, zooals Leibnitz dit op zijn graf liet beitelen ». Broeckx onderlijnt de overdrijving van dit grafschrift met drie uitroepteekens en zijn woorden kenden een succes dat hij zelf niet zal durven verhopen hebben. Redenaars zijn inderdaad gekomen en, steunend op dezen dubbelzinnigen tekst, hebben zij beweerd dat Mercurius een genie was en dat hij naast zijn vader op hetzelfde voetstuk diende geplaatst te worden.

Adelung is de eenige schrijver die de werken van den theosoof grondig ontleedde ; jammer genoeg is hij echter al te partijdig ; hij hield er aan de vooraanstaande plaats te rechtvaardigen, die hij aan Franciscus Mercurius van Helmont geschonken had in zijn *Histoire de la folie humaine*. Het is dan wel van belang, meenen wij, dit eigenaardig personnage nogmaals te bestudeeren naar de oorspronkelijke bronnen ; inlichtingen betreffende deze wonderlijke loopbaan zijn niet zoo talrijk, en om al deze lotgevallen te volgen zullen dan ook enkele geschiedkundige begrippen dienen opgefrischt te worden.

* * *

Franciscus-Mercurius van Helmont werd geboren te Vilvoorden, den 20sten October 1614. De Brusselsche geneesheer was daar aanstonds na zijn huwelijk gaan wonen ; hij verbleef er in een boerderij waar hij een laboratorium inrichtte en waar hij zich vreedzaam aan zijn opzoekingen en proefnemingen kon wijden. In deze rustige omgeving, te midden van de studie, was het dat Franciscus-Mercurius zijn jeugd doorbracht ; eerlijk gezegd bekoorden deze geneeskundige studiën hem echter weinig ; in hem leefde een drang die hem aanzette tot reizen. Reizen echter kost geld en daar de familie van Helmont destijds geen weelde kende, mocht hij hier niet op de hulp van zijn vader rekenen ; de dokter had zijn goederen immers grootendeels aan zijn

zuster afgestaan. Zijn toestand bleef nagenoeg ongewijzigd toen hij in 't huwelijk trad met de rijke erfgename Margaretha van Ranst, daar het erfrecht op de goederen van deze

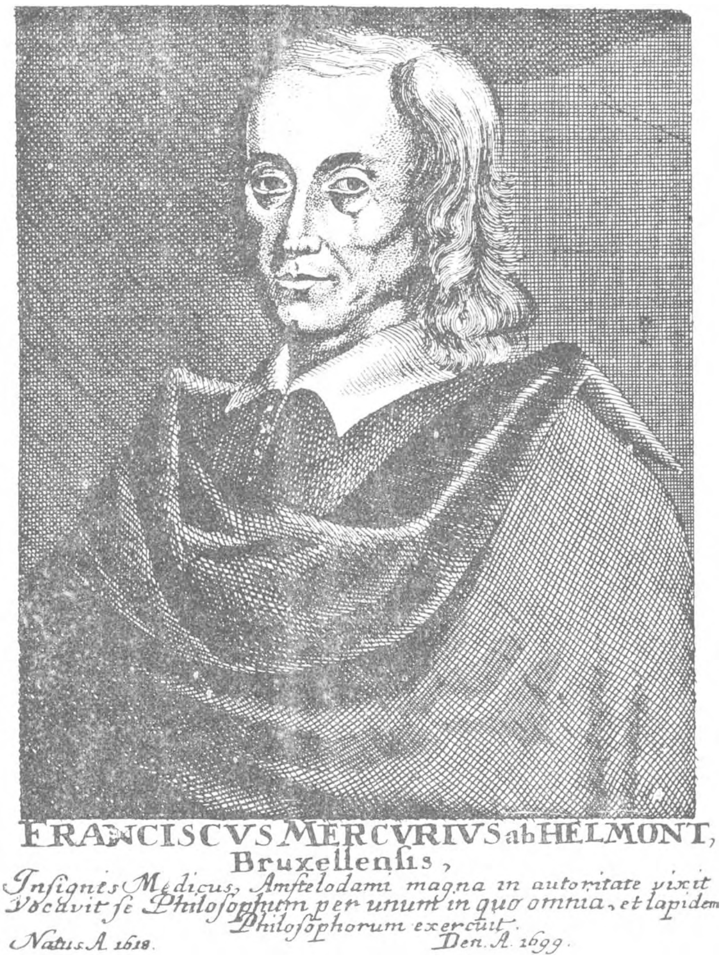

Franciscus Mercurius van Helmont. Gravure uit het Prentenkabinet, zonder aanduiding van herkomst.

familie gedeeltelijk betwist werd en daar het recht der familie van Helmont slechts korten tijd vóór de dood van den dokter erkend werd. Ondertusschen had Jan-Baptist van Helmont in de behoeften van een kroostrijk gezin te voorzien en zich te verdedigen in een proces tegen de

Inquisitie, wat insgelijks veel geld kostte. Deze bijzonderheden zijn onmisbaar voor iemand die wil begrijpen hoe de jonge edelman, die meer van de wereld wilde zien, er toe besloot een troep zigeuners te volgen ; hij voelde zich aangetrokken door de eigenaardige zeden en gebruiken van deze zwervende stammen.

Tijdens dit zwerversleven wierf de Belgische edelman talrijke gewoonten aan die hem zijn gansch leven bijbleven ; deze droegen het hunne bij om van hem een zonderling te maken. Mercurius leefde sober, was uiterst eenvoudig wat zijn kleedij betrof en reisde gewoonlijk te voet ; hij beoefende verscheidene ambachten. Eens teruggekeerd in het ouderlijk huis bleef hij aan die strenge levenswijze getrouw, niettegenstaande men met hem den spot dreef ; hij was onthouder en vegetariër ; hij bereidde zelf zijn maaltijden.

Mercurius werd 22 jaar toen zijn vader uit de klauwen der Inquisitie geraakte. De dokter, geknakt door het leed, was zeer verouderd ; hij voelde niet veel meer voor nieuwe opzoekingen en hield zich bezig met het opstellen van het werk dat zijn gansche leer zou bevatten. Jammer genoeg echter voltrok hij dit belangrijk boek in een beklagenswaardigen toestand ; langzamerhand produceerde hij minder, de ouderdomszwakte voltrok verraderlijk haar werk (1) ; de geleerde was echter ten volle bewust van dezen achteruitgang en kloeg er over. Toen hij zijn einde voelde naderen, bekoorden hem opnieuw de theologische overwegingen die hem in zijn jeugd zoozeer geboeid hadden en, de ziekte meehelpend, begon hij zich te verdiepen in het mysticisme (2) ; Mercurius was getuige van dit

(1) Het verslijten van de hersenen kwam klinisch tot uiting in den loop van Januari 1641. De geneesheer zat in zijn bibliotheek. Zich plotseling onwel voelend, wat hij toeschreef aan de uitwasemingen van een vuurpot, ging hij tot in den tuin ; door de koude verrast verloor hij het bewustzijn en toen hij opstond voelde hij zijn rechterarm verlamd. Hij was dan 63 jaar oud.

(2) Het woord *mysticisme* werd hier niet gebezigd in theologischen zin ; op gebied van geneeskunde heeft dit woord een gansch andere beteekenis, het wijst op een pathologische voorliefde van den geest voor het mysterie ; de klinische kenteekenen van de mystieke literatuur werden beschreven door Dr Max Nordau in zijn boek over de Geestesontaarding (I^ste^ Deel, Alcan Parijs, 1899).

treurig einde ; hij begon smaak te krijgen in deze theosophische droomerijen, in dewelke zijn ongevormden geest de ware wetenschap meende te vinden.

Dokter van Helmont stierf in 1644, vooraleer zijn werk uitgegeven te hebben ; Mercurius nam deze kiesche taak op zich en, daar hij een man was zonder wetenschappelijke scholing (1), kweet hij er zich zeer slecht van.

Meest al de biografen beschuldigen den zoon het werk van den vader bedorven te hebben, met er zijn eigen droomerijen in ten beste te geven. Dit verwijt is ongegrond, geen enkele criticus heeft zijn gezegde bepaald met teksten kunnen staven ; de zwakke plaatsen in den *Ortus medicinae* kunnen al te gemakkelijk verklaard worden door de treurige ziekte die haar stempel drukte op de laatste werken van den schrijver. Om zich hiervan te overtuigen volstaat het den Latijnschen tekst te vergelijken met den *Dageraad,* het Vlaamsch werk dat voltrokken werd op 58 jarigen ouderdom en dat als een beknopte schets van het definitieve werk dient beschouwd te worden (2). De jonge Helmont, geen Latijn kennend, was overigens onbekwaam het werk te verstaan, waarvan hij de uitgave op zich genomen had. Om Latijn te leeren had hij zich geoefend in het ontcijferen van enkele bijbelplaatsen, hierbij steunend op een Duitsche vertaling ; zooals wij verder zullen zien leverde deze methode niet de beste uitslagen op.

Verwijten wij dezen zonderlingen executeur-testamentair alleen, dat hij zich tevreden stelde met eenvoudig de gevonden handschriften aan den drukker te overhandigen, zonder links en rechts herhalingen of zinnen uit de vervalperiode geschrapt te hebben. De theosoof heeft er aan gehouden zelfs de laatste aflevering te publiceeren, een ensemble van mystische droomerijen, een werk dat, van geneeskundig standpunt uit beschouwd, van alle belang ontbloot is. Aldus heeft hij den grooten baanbreker van de geneeskunde in een ongunstig daglicht gesteld. Mercurius

---

(1) Qui nunquam Academias frequentaverim ut ex stylo has meo inculto satis apparet (Inleiding Ortus).

(2) De *verhandeling over de pest* is kenmerkend in dit opzicht. Zie *Les doctrines de J. B. van Helmont sur la syphilis.* Pro Medico, December 1934, Nr 5.

bepaalde zich bij het opstellen van een inleiding in het Vlaamsch, die achteraf in het Latijn vertaald werd ; deze inleiding mag beschouwd worden als een echt voorbeeld van mystieke literatuur, zoowel door de verwarring der gedachten als door de strekking die in alles een mysterie wil zien. Schrijver houdt zich hier bezig met het geliefkoosde spel der mystici, het opzoeken namelijk van den verborgen zin der woorden en, daar deze verklaringen woordspelingen zijn op een Vlaamschen tekst, geeft dit soms aanleiding tot de koddigste Latijnsche zinnen.

De familie van Helmont oordeelde het voorzichtig het werk in den vreemde te publiceeren. De verhandeling over de koortsen had de woede der scholastici gaande gemaakt ; Dr Moreau uit Parijs had heftig protest aangeteekend bij de Leuvensche Universiteit, omdat de censor van Antwerpen het approbatur toegestaan had. De volgende afleveringen werden in 1644 te Keulen gepubliceerd onder den titel *Opuscula medica inaudita*. Twee jaar later deed de weduwe van den dokter bij den Aartsbisschop een aanvraag voor het herstel in eer en goeden naam van haar echtgenoot. Mgr. Boonen willigde deze aanvraag in om wille van de bezorgdheid die de dokter steeds toonde voor de arme menschen, hierbij uitdrukkelijk zeggend nochtans dat dit niet beteekende dat hij instemde met de orthodoxie van zijn werken ; hierin kwamen inderdaad buitensporigheden voor die tegen den schrijver er van gericht werden. Mercurius begaf zich dan ook naar Amsterdam, waar hij de uitgave toevertrouwde aan het beroemde huis der Elzeviers.

De *Ortus medicinae* verscheen in 1648 ; het prachtig uitgegeven werk viel zeer in den smaak ; niet alleen geneeskunde werd hier behandeld, doch ook problemen van metaphysica waar het groote publiek veel voor voelde ; van Helmont schreef deze verschijnselen toe aan een natuurlijke kracht, het dierlijk magnetisme, terwijl de scholastici hier nog steeds spraken van een tusschenkomst van den duivel ; alchimisten en wijsgeeren vonden in dit werk eveneens hun gading en rijke stof tot overweging. Van Helmont junior deelde den roem met zijn vader, als wiens medewerker hij beschouwd werd (1). Niets had hij overigens verwaarloosd

(1) In zijn critiek over den *Ortus* brengt Boerhaave eenzelfde hulde aan vader en zoon (Elementa Chemiae, 1752, blz. 242).

om dien indruk te doen ontstaan. Op het titelblad prijkte zijn portret op de gewenschte plaats en in de inleiding werd gezegd dat de meester zijn zoon in zijn geheimen had ingewijd. In zijn omgeving nam Mercurius een plaats in naast de geleerden en deze faam hielp hem gemakkelijk door het leven. Als geneesheer zou hij nochtans niet optreden, wel

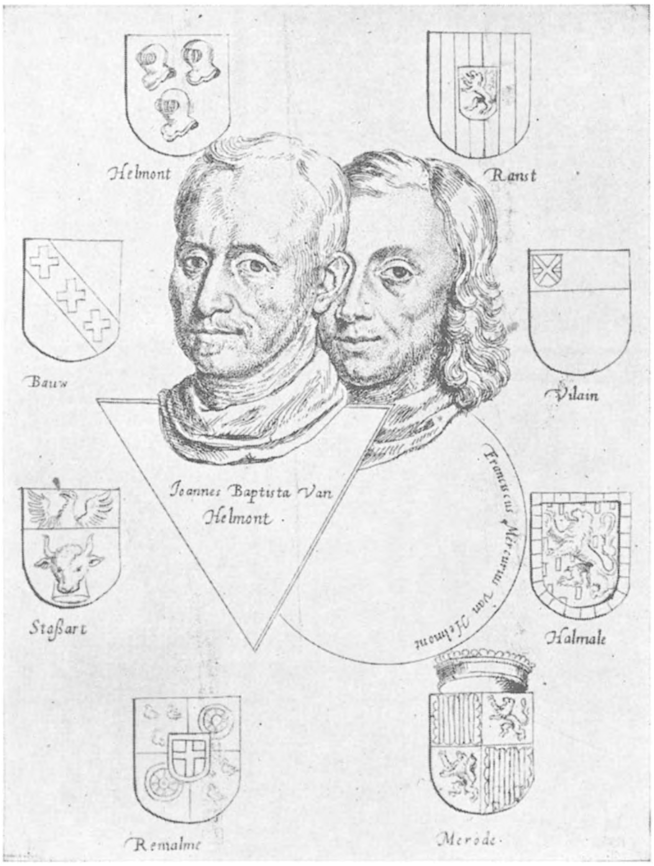

Titelblad van den *Ortus medicinae.*
Elzeviersche uitgave.

als theosoof, daar op dit gebied zijn wetenschappelijke vorming moeilijker na te gaan was. De Vlaamsche edelman werd spoedig een vooraanstaand personage in de vreemdelingenkolonie te Amsterdam ; op het titelblad van den

Ortus kon men zijn afstamming en verwantschap bewonderen ; deze heer was aantrekkelijk door den eenvoud van zijn levenswijze en de strengheid zijner zeden ; nog meer trok hij de aandacht toen hij de kleedij der Kwakers begon te dragen ; de aanhangers dezer sekte begonnen op dit oogenblik juist van zich doen te spreken in de Vereenigde Provinciën.

Elisabeth, koningin van Bohemen.
(Gravure ontleend aan het Prentenkabinet).

Tusschen de bannelingen die in Holland een toevluchtsoord zochten, telde men verscheidene leden van de Engelsche Koninklijke familie. De dochter van Jaak I, Elisabeth, bewoonde sinds ettelijke jaren reeds Den Haag ; zij was gehuwd met Frederik V en toen de Keurvorst uit zijn Staten verjaagd werd, omdat hij de hem aangeboden kroon van Bohemen had laten ontsnappen, volgde Elisabeth haar echtgenoot in ballingschap. Weduwe geworden bleef zij Den Haag bewonen en leefde er zeer teruggetrokken, haar

leven uitsluitend wijdend aan de opvoeding van haar dertien kinderen. Jaak II, ontsnapt uit de handen der parlementairen, verbleef een tijd in Holland omstreeks 1648 en Karel II deed hetzelfde toen hij in 1651 door Cromwell uit Engeland verjaagd werd.

De kortstondige koningin van Bohemen zocht het gezelschap der wijsgeeren en, evenals gansch de Engelsche Koninklijke familie, had zij een zwak voor occultisme. Wij

Karel II, koning van Engeland.
Gravure uit het Reisverhaal naar Holland.
Den Haag, 1660 (Koninkl. Biblioth.).

mogen wel veronderstellen dat onze Brabantsche edelman met de Stuarts in betrekking kwam tijdens zijn verblijf in Holland ; de geneesheer van Helmont werd vroeger reeds ontvangen door Jaak I en Mercurius was bijgevolg geen indringer. In een dergelijk milieu werden de droomerijen

van den theosoof heel gemakkelijk als echte wetenschap aanvaard ; Mercurius had overigens, — de vrucht van zijn reizen — nuttige kennissen opgedaan die zijn omgang aantrekkelijk maakten, hij gaf lessen in kunstarbeid. Wat echter vooral zijn prestige verhoogde was het feit, dat hij aanhanger verklaarde te zijn van hen die zochten naar den Steen der Wijzen.

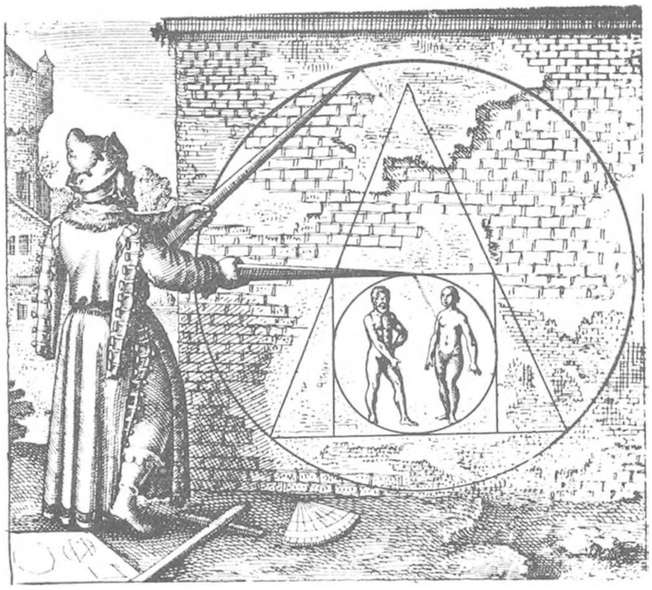

Emblema XXI. *Lapis philosophorum, Atalanta fugiens,* door Mich. Maierus. Grav. door Jeh. Th. de Bry-Oppenheim, 1618.

De hoop eenmaal het geheim van de Wijzen uit het Oude Egypte terug te vinden leefde steeds voort in dit tijdvak ; talrijke werken beweerden de geheimen der Hermetische school te ontsluieren. Mercurius hield er aan als een ingewijde beschouwd te worden ; in de inleiding tot den *Ortus* stelde hij zijn vader voor als een aanhanger van deze school en op het titelblad van het boek liet hij een driehoek en een cirkel graveeren, zinnebeeld van de goudmakerij.

Johannes-Baptist van Helmont droeg de Hermetische school een bijzondere genegenheid toe ; in haar geheimen verborg zij het legaat van de scheikundigen uit het

verleden ; in de boeken van Basilius Valentijn en van Paracelsus vond hij de leidraden voor zijn mooie ontdekkingen. De baanbreker werd echter niet verblind door den geest van de school ; zijn geloof aan den Steen der Wijzen, deze hersenschim der legende, was slechts zwak ; hij dreef den spot met den Meester van Bazel die jong stierf na verscheidene werken geschreven te hebben over de kunst om het leven te verlengen. In de laatste aflevering van den *Ortus* spreekt de ouderling over een proefneming, gedaan met een poeder dat hem door een onbekende overhandigd werd. Met een gedeelte hiervan op kwik te doen had hij een saffraangeel poeder verkregen dat blonk als fijngestampt glas. Hij bevestigt dat het echt zuiver goud was. Dit verhaal uit de vervalperiode is klaarblijkend een verzinsel ; hetzelfde feit wordt driemaal op een verschillende wijze herhaald ; het is overigens wel bevreemdend dat een zoo buitengewone gebeurtenis niet opgeteekend werd in de *Dageraad*. Wat er ook van zij, de schrijver commentarieert deze proefneming zonder hierbij geheime bewoordingen te gebruiken ; hij spreekt de taal der scheikundige wijsgeeren uit zijn tijd. Hij wil wel gelooven, zoo zegt hij, aan het bestaan van « goud- en zilvermakende » steenen, daar hij zelf kwik in goud omzette met dit geheimzinnig poeder te gebruiken. Vervolgens haalt hij verscheidene redenen aan die zouden bewijzen dat deze omzettingsfaktor geen metaal kan zijn ; hij veronderstelt dat het een gist is, gesproten uit het plantenrijk en hij besluit als volgt : Utcunque lapis philosophorum sit revera in natura ; attamen ob rationes ante dictas, semper ratus nullum remedium metallicum continere benedictionem arboris vitae.

Met den *Ortus* te plaatsen onder het teeken van de goudmakerij, heeft Mercurius den Brusselschen Meester in een valsch daglicht geplaatst ; meteen oogstte hij voor zich zelf een faam die hem in zijn schitterende loopbaan nuttig zou zijn.

De vrede van Westfalen, in 1648, gaf het keurvorstendom Mannheim terug aan den oudsten zoon van de gewezen koningin van Bohemen. Prins Karel-Lodewijk nam de alchimistische kennis van Mercurius ernstig op, verzocht hem aan het hof te komen en moedigde hem aan

bij zijn opzoekingen om goud te vervaardigen ; de Keurvorst stelde eveneens belang in de studie der Oostersche talen en vond in van Helmont een vurig volgeling. Tijdens zijn verblijf in Holland had de Vlaamsche edelman geestdriftig de nieuwe opvoedkundige richting van Comenius onthaald. In de Vereenigde Provinciën kwam de methode van dezen paedagoog in zwang, dank zij een vulgarisatieuitgave van de *Janua aurea linguarum ;* deze kleine ency-

Comenius.

clopedie, de eerste in dit soort, werd opgesteld in vier talen. In 1657 kwam Comenius, een oud-partijganger van Frederik V, zich eveneens in Holland vestigen en stichtte er een school die door talrijke leerlingen van goeden huize gevolgd werd. De vader der moderne paedagogie teekende protest aan tegen de droge uiteenzettingen der scholastici en stelde in de plaats de aanschouwelijkheid, de realiteit ; hij was voorstander van het onderwijs in de moedertaal ;

hij herstelde handenarbeid, lichaamsoefening en gezondheidsleer in eere. Ongelukkig betaalde hij later een zwaren tol aan de kwaal van den tijd : de Hervorming had het lezen en verklaren van den Bijbel in zwang gebracht ; talrijke geleerden legden er zich op toe, de teksten te commentarieeren ; in de Heilige Schrift meenden zij zelfs bewijsgronden aan te treffen om hun wetenschappelijke thesen te steunen ; anderen zochten er de verklaring in van de groote mysteriën en verdwaalden op de wegen van het occultisme. De wijsgeer liet zich verleiden door de theorieën van Weigel en wilde op zijn beurt de Hebreeuwsche teksten van het Oude Testament ontcijferen, waarin hij den oorsprong van alle wetenschappen meende te vinden. Helmont, die van natuur een mysticus was, voelde zijn hoofd op hol gebracht door dit geraaskal en verdiepte zich in de studie van de Kabbala.

Aan het hof te Mannheim ontmoette de Brabantsche edelman de zuster van den Keurvorst ; prinses Sophia was dol op wijsbegeerte en praatte graag met den theosoof ; wel had zij geen hoogen dunk van de verkochte theoriën, want gewoonlijk zegde zij dat Helmont zich zelf niet begreep ; later echter, toen zij Keurvorstin van Hannover geworden was, verzocht zij meermaals den vroegeren vriend van haar familie aan het hof te komen.

Tijdens zijn verblijf in het Rijnlandsch paltsgraafschap, knoopte de Vlaamsche edelman betrekkingen aan met den meester van den Keurvorst, den keizer van Duitschland. Aan het keizerlijk hof werd Helmont voorafgegaan door de faam van zijn vader ; Rudolf II had den Brusselschen geneesheer meermaals naar Weenen willen lokken. Ferdinand III, zijn opvolger, ontving den zoon met sympathie en betoonde hem in het vervolg veel genegenheid ; in dezen origineelen heer had hij eigenschappen ontdekt die hem zeer nuttig konden zijn bij de onophoudende geschillen die hij had met zijn Protestantsche Keurvorsten. Deze monarch haakte naar vrede, zoowel uit persoonlijk gevoelen als uit noodzakelijkheid ; vrede in zijn staten kon hij echter slechts behouden met diplomatiek te werk te gaan doch, ongelukkig genoeg, beletten zijn strenge principes hem de noodige toegevingen te doen. Helmont was hier de

aangewezen bemiddelaar ; deze idealist droomde van universeelen vrede en vroeg niets meer dan al zijn krachten aan het openbaar welzijn te wijden ; daar hij een aanhanger was van de kwakerij, stond hij boven de twisten over de dogmen die oneenigheid zaaiden tusschen de prinsen ; zijn onbaatzuchtigheid en zijn eerlijkheid boezemden vertrouwen en eerbied in en schonken hem het noodige gezag om den strijd tusschen de heerschende familiën te regelen. Op eigen onkosten reisde hij van hof tot hof en overal werd hij als vriend ontvangen. Deze pelgrim was de aangewezen persoon om officieuse zendingen op zich te nemen ; het ten geschenke aanbieden van een boek, van een persoonlijk werk, was gewoonlijk het voorwendsel voor zijn bezoek en, al sprekend over theosophie en over den Steen der Wijzen, kon deze reiziger menige zaak regelen die voor een beroepsdiplomaat een mislukking zou geweest zijn.

Helmont leefde in den huiselijken kring van den Keurvorst van Mannheim, wiens vader hoofd was van de Evangelische Unie ; zijn groote beschermster, prinses Sophia, trad daarna in het huwelijk met den hertog van Brunswijk, later Keurvorst van Hannover, en de dochter, uit dit huwelijk gesproten, werd de echtgenoote van den toekomstigen Keurvorst van Brandenburg. Door tusschenkomst van de gewezen koningin van Bohemen, gelukte het onzen bemiddelaar in betrekking te komen met den prins van Oranje (1). Zijn invloed aan de hoven van de heerschende prinsen groeide nog aan toen de Restauratie de koninklijke familie naar Engeland terugriep en de bekeering van de Stuarts tot het katholicisme kon niet anders dan de taak van den bemiddelaar nog vergemakkelijken.

Nauwkeurige gegevens over de diplomatieke werking van onzen landgenoot bezitten wij niet ; deze moet nochtans belangrijk geweest zijn, daar Keizer Leopold I, zijn verdiensten publiek willend beloonen, hem den titel schonk van baron van het Heilige Roomsche Keizerrijk. Dit ontdekte ik in de inleiding van een zeer zeldzaam geworden

(1) In zijn jeugd was Oranje een der bewonderaars van deze prinses, die in dien tijd beroemd was om haar schoonheid ; hij bleef haar getrouw, nadat het ongeluk haar getroffen had.

brochuurtje, door den schrijver, Muys van Holy (1), aan den Brabantschen edelman opgedragen. Ziehier de tekst :

Die uwe Hoog Ed. aen het Hof van Carel II koning van Groot Briten, alsook in het duitsche Ryk gekend heb-

Leopold I, keizer van het Germaansche Heilige Roomsche Rijk (1640-1705).
Grav. uit de Phonurgia Nova door Athanasius Kircher. 1673.

---

(1) Voorstel van seker faciel middel... eene gelykmatige schatting over de ingesetenen, naar proportie van ieders capital, zoude kunnen onstaen, sonder fraude onderworpen te zyn, of eenige hardigheden te gebruyken. Amsterdam. Jan Rieuwertz 1691. Biblioth. Gand.

ben, weten in wat hooge achting en aenzien gy aldaer zyt geweest. Gelyk dan ook zyne tegenwoordige keizerlyke majesteit niet alleen Uw Hoog Ed. om zyne sonderlinge verdienst, maer ook desselfs bloedverwanten, maagden die hem van ter zyde bestaen, alle gesproten uyt overedelen stam, tot Baron en Baronnessen des Heili. Roomsch Ryk verheven, ja dat meer is, den graefelyken titel en naem waerdig gekent heeft. En seker wat kan toch minder verdienen een man van soo ongemeene kennissen en deugden, die alom in verscheidene gesantschappen en seer zware geschillen de twist en tweedracht tusschen de Keur en Ryksvorsten gestilt, het vuur des oorlogs geblust, en de vrede en vereeniging tusschen soo vele Prinsen bevordert en herstelt heeft, niet uyt insicht van genot gelyk vele daerop toeleggen, maer grootmoedig uyt een vrede verhevende geest, op syn eigen kosten sooals Hooggemelde keizerlyke majesteyt met openbare betuyging van dankbaarheyd, uw hoog ED. alle hetselve ter eere nageeft. Ik beroepe my onderandere op de authentieke blyken van den jahre 1685 tot London by Freeman Collins gedrukt (1).

Nu heeft Helmont eindelijk de loopbaan gevonden voor dewelke hij in de wieg gelegd werd ; hij noemt zich zelf « eremita peregrinans » en viert den teugel aan zijn behoefte van voortdurende verplaatsing. Leibnitz ontmoette hem bij een bezoek dat hij bracht aan den keurvorst van Mannheim ; aanstonds voelde de beroemde wijsgeer zich ingenomen met de eenvoudige levenswijze van dezen edelman, die geenszins aan de andere hovelingen geleek ; in zijn gedenkschriften teekende hij hem als volgt : (2) « Mercurius, baron van Helmont, zoon van den eveneens aldus genoemden geneesheer, ging gekleed in bruin laken, zooals de shakers. Hij droeg eveneens een mantel van dezelfde kleur en een hoed zonder praal, men zou hem eerder

(1) Deze lofspraak schijnt een samenvatting te zijn van den patentbrief, door M. Louis Stroobant ontdekt in het archief van den Heraldieken raad. Deze brief werd voor het eerst gepubliceerd in *Folklore Brabançon*, October 1935. De schrijfwijze werd eenigszins verjongd.

(2) Miscellanea Leibnitii. — Fellerus, secrétaire du Duc de Saxe Leipzig, 1718, blz. 226.

genomen hebben voor een ambachtsman dan voor een baron. Hij was 79 jaar oud en terzelfdertijd zeer vlug en levendig. Hij kende verscheidene ambachten en beoefende ze ; hij bewerkte bij voorbeeld het leder, was draaier, wever, schilder en wat dies meer. Hij was ook volkomen thuis in schei- en geneeskunde ; hij verdiepte zich in het Hebreeuwsch ».

* * *

G. W. Leibnitz.
Gravure uit de « Opera Omnia » van Leibnitz.

Mercurius' moeder stierf in 1657, in haar woning te Brussel, gelegen op den Roskam nabij de Leuvensche poort. Drie jaar later werd door den Raad van Brabant het erfdeel van Margaretha de Merode geregeld, de kinderen van Helmont traden uit onverdeeldheid en onze reiziger kon zich opnieuw, met gevulde beurs, op weg begeven. Tijdens zijn verblijf in België legde hij de hand op een Vlaamsch manus-

cript dat door zijn vader nagelaten werd, de « *Dageraad ofte nieuwe opkomst der Geneeskonste* » ; het was het eerste werk van den Meester, dat gediend had als ontwerp voor het uitwerken van het Latijnsche boek ; een dochter van den geneesheer had het toevertrouwd aan een vriend van de familie en deze overhandigde het aan Mercurius. Helmont trok dan eerst naar Holland, liet in 1659 te Amsterdam het Vlaamsche boek drukken en publiceerde het volgend jaar reeds een tweede uitgave er van te Rotterdam.

In 1660 wordt Karel II naar Engeland teruggeroepen en Helmont aarzelt niet hem te volgen. De Vlaamsche edelman wordt er aan het Hof ontvangen en komt er in betrekking met de geleerden van de Royal Society ; het Occultisme vierde hier hoogtij ; een van de voornaamste leden was kanselier Digby, de beroemde empiricus. In dit tijdvak van stoutmoedige veronderstellingen waren trouwens de grenzen tusschen wetenschap en verzinsel niet duidelijk afgebakend ; zoo zocht de natuurkundige Boyle naar den Steen der Wijzen, terwijl hij nochtans zijn mooie proefnemingen deed over de elasticiteit der lucht ; de theoloog Henry Morus ontcijferde de Joodsche teksten en verklaarden tevens den verborgen zin van het eerste boek van Mozes over de Schepping.

Ter oorzake van zijn geestesgesteldheid omhulde Helmont ongelukkig genoeg al zijn verworven kennis met een mantel van mysticisme en trok hij niet veel nut uit zijn verkeer in dit wetenschappelijk milieu. Alvorens Engeland te verlaten publiceerde Mercurius te Londen een Engelsche vertaling van den *Ortus* (1662).

* * *

In 1663 ontmoeten wij den Brabantschen edelman aan het Hof van den Keurvorst van Mainz ; op dit oogenblik liep hij hoog op met het onderwijs van Kircher ; aan den Prins-bisschop, Karel-Filip, had hij als huldeblijk een boek van den beroemden orientalist aangeboden, handelend over den verborgen zin der Hebreeuwsche letters. Vele jaren reeds verbleef de Jezuiet Kircher te Rome ; hij was er in dienst van kardinaal Barberini, die hem bezigde om Koptische werken te ontcijferen ; toen deze opmerkte dat zijn beschermeling bij het verklaren der teksten wat al te

veel vrij spel gaf aan eigen verbeelding, zond hij hem door. Kircher vond echter in Ferdinand III een minder ervaren beschermer, die hem subsidieerde bij het veel geld vergend

De Jezuiet Athanasius Kircher.
Gravure ontleend aan het Prentenkabinet.

uitgeven van verscheidene werken van ongelijke waarde ; in deze werken werden verscheidene wetenschappelijke onderwerpen op bevattelijke wijze voor het groote publiek uiteengezet ; zij genoten veel bijval en droegen de faam van den Jezuiet heinde en ver. Weldra begaf Helmont zich bij zijn nieuwen leeraar, hij stelde vooral belang in de cabalistiek. Kircher, die zich in deze stad bewaakt gevoelde door de Inquisitie, was zeer behoedzaam bij zijn verklaringen van de Joodsche teksten ; Helmont veroorloofde zich echter wat meer vrijheid. Het Heilig Officie vernam weldra dat een vreemd heerschap een weinig orthodoxe leer verspreidde ; de naam Helmont zelf klonk reeds ver-

dacht, daar de werken van den geneesheer veroordeeld werden door de Spaansche Inquisitie. Mercurius werd gevangen gezet. In de gevangenis overpeinsde hij de leer van Kircher en ontwikkelde hij de gedachte dat de Hebreeuwsche letterteekens een graphische voorstelling gaven van de bewegingen der tong bij het uitbrengen der spreekklanken en hij besloot hieruit dat dit natuurlijk alphabet kon dienst bewijzen bij het onderwijs der doofstommen.

Naar alle waarschijnlijkheid deed de keizer voetstappen ten gunste van zijn beschermeling, want na een maand werd de theosoof op vrije voeten gesteld.

De Brabantsche edelman verliet Rome den 12^{den} Juli 1663 en hij begaf zich naar het Hof van Mainz ; Karel-Filip weigerde hem te ontvangen. Deze ongenade kan men wijten aan de kuiperijen van den graaf van Boineburg, die op dit oogenblik in dienst van den Keurvorst was. Deze beroepsdiplomaat was zeer vijandig gestemd tegenover den pelgrim van den vrede ; menigmaal had hij hem ontmoet ter gelegenheid van zijn zendingen bij Duitsche prinsen. Toen hij vernam dat de theosoof op bevel van het Heilig Officie gevangen gezet was, achtte hij het oogenblik gunstig om zich van zijn tegenstrever te ontmaken. Zonder dralen schreef hij naar zijn vriend Corning, geneesheer van den hertog van Brunswijk, om te vernemen wat Helmont eigenlijk ten laste gelegd werd ; misprijzend spreekt hij over den theosoof als volgt : « Deze mensch kent niet voldoende Latijn ; ternauwernood bezit hij duizend woorden uit de *Janua* van Comenius en hij beeldt zich in, vertrouwende op den schrijver, dat deze encyclopedie hem de poorten van de wetenschap gaat ontsluiten. Hij is onbekwaam de leer der wetenschapsmenschen te verstaan, hij heeft geen onderwijs genoten en, zooals alle alchimisten, kan hij ten slotte zelf aan zijn hersenschimmen niet meer uit ». Boineburg kon het niet over zijn hart krijgen nog langer op het antwoord van Corning te wachten, een maand daarna licht hij zelf den geneesheer in nopens de redenen waarom de aanhouding geschiedde (1).

(1) Hier volgt de vertaling van dezen tweeden brief : « Helmont had buitensporige leeringen verspreid die niet langer onbekend konden blijven. Deze mensch is niet wetenschappelijk onderlegd en hij is zich zelf onbewust van de draagwijdte zijner innovaties op godsdienstig gebied ; in zijn dagelijkschen handel en wandel

Maria Edwiga Augusta, aartshertogin van Oostenrijk. Gravure uit de Latijnsche vertaling van het werk van Pisani door B[on] v. Helmont. (Biblioth. Gent).

is hij nochtans eerlijk. Naar het voorbeeld van Comenius loopt hij hoog op met de droomerijen van Weigel en zoo het waar is dat dezes leer zelf niet heel veel waard is, dan is dit nog veel minder het geval wat betreft de leer van zijn navolger ». Om te eindigen belooft de diplomaat een bundel geschriften te zenden die, beter dan welke beschrijving ook, zullen toelaten over den man te oordeelen. (J. D. Grüber. Commercium epistol. Leibnitz. Hannover 1745. Boineburgica, blz. 1099-1109-1101-1194.

De Duitsche diplomaat mocht zich niet lang verheugen over zijn zegepraal ; niet lang daarna viel hij zelf in ongenade en werd hij op zijn beurt gevangen gezet.

Na de barsche weigering van den Aartsbisschop trok Helmont naar Mannheim, waar hij door den Protestantschen keurvorst gulhartig ontvangen werd.

Octavius Pisani, de Italiaansche Lukoergos.
Gravure uit zijn werk over de Astrologie. Antwerpen, 1613.

In 1666 bevindt hij zich aan het Hof van Sulzbach, bij den paltsgraaf van Beieren : Christiaan-August. Op zijn reizen had hij een eigenaardig boekje ontdekt, geschreven door een Italiaansch rechtsgeleerde en nu was hij voornemens een Latijnsche vertaling er van op te dragen aan den Aartshertog van Oostenrijk Sigismond-Franz ; deze prins was door volmacht gehuwd met de dochter van den graaf.

Een tragische gebeurtenis verijdelde het voornemen van den schenker ; de aartshertog verongelukte tijdens een jacht op het oogenblik dat de echtgenooten elkaar zouden ontmoeten. Mercurius droeg alsdan zijn boek op aan de Aartshertogin ; in de inleiding beschrijft hij op ontroerende wijze de beklagenswaardige toestand van deze maagdelijke weduwe. De paltsgraaf begon vriendschap te gevoelen voor den theosoof en Helmont verbleef zeventien jaar aan het Hof van Sulzbach.

Het boekje van den jurist Pisani is toch het lezen waard, daar het een hel licht werpt op de mentaliteit van zijn bewonderaar. De « *Leggi per lequali se fa vera et presta Giustitia* » (Antwerpen 1618) is een eigenaardig mengelmoes van paradoxen en practische ideeën ; de Italiaansche Lukoergos laat er zijn verbeelding lossen teugel ; het werk was niet voor het groot publiek bestemd. Pisani had er enkele exemplaren van laten drukken voor zijn vrienden en daar deze reiziger relaties had in meest alle Europeesche landen, had hij het vertaald in zeven verschillende talen ; het boek niet als wetenschappelijk werk bedoeld zijnde, werd niet in het Latijn uitgegeven (1).

Pisani droomde van een sociale organisatie met een beter gerecht en meer eerlijkheid.

Zijn lange loopbaan had er hem van overtuigd dat de inrichting van het gerecht al te ingewikkeld was ; de boeken over rechtsgeleerdheid laten den rechter weifelend, het meerendeel der schrijvers zijn het niet eens. De advokaten zeggen wit of zwart naargelang het belang van nun cliënt, het talent van den pleiter maakt den magistraat het

(1) Pisani was een merkwaardig man. In het Latijn publiceerde hij een belangrijk boek over recht. Toen deze jurist, na dertig jaar praktijk, zich in 't bezit van een groote fortuin mocht verheugen, liet hij zijn beroep varen om groote reizen te ondernemen. Ten slotte verbleef hij te Antwerpen waar hij zeer in aanzien stond. Hij gaf er een mooi in f° uit over astrologie, geïllustreerd met eigenaardige uit elkaar neembare platen ; dit werk geeft een uitstekende uiteenzetting van de sterrekundige wetenschap in dien tijd. Zijn plan van sociale vernieuwing is een origineel ensemble van verleidelijke hervormingen, doch de schrijver maakt zich geen illusies over het utopische van zijn rechterlijk systeem.

spoor bijster. De onkosten voor rechtspleging zijn eveneens een hinderpaal voor een goed gerecht ; arme lui kunnen zich deze weelde niet veroorloven. Pisani wilde het gerecht toevertrouwd zien aan magistraten die uitblonken door hun groote zedelijke waarde, daarom moesten zij niet noodzakelijk in het recht gespecialiseerd zijn ; zij zouden de zaken regelen zooals de billijkheid dit eischte. Na het verhoor van de getuigen zouden de rechters het voor en het tegen wikken en wegen en, geen bijzondere belangen te verdedigen hebbend, zouden zij gezond oordeelen.

Een andere hervorming bestond in het onderzoek der zaken uit het oogpunt van billijkheid en recht, alvorens akkoord te teekenen ; het meerendeel der processen vinden hun oorsprong in een gebrekkig akkoord ; de notarissen passeeren akten en maken testamenten op zonder zich af te vragen of de wettelijke belangen niet geschaad worden ; de burgerlijke magistraten zouden met dit onderzoek gelast worden. In handelszaken zou de censor een rechtschapen lid van de gilde zijn, in wiens bevoegdheid het daarenboven zou liggen de normale prijzen vast te stellen en woekerhandel te beletten.

Pisani wilde eveneens rechters aanstellen ter verdediging van de openbare zedelijkheid ; zij zouden te oordeelen hebben over het kwaad dat door het spreken geschiedt, want het meerendeel der misdaden vinden hun oorsprong in slechte gesprekken, in het aanwakkeren der slechte neigingen, door eerroof, beleediging en laster. Deze rechters zouden het peil der openbare zedelijkheid moeten doen stijgen, met al de menschen wier omgang noodlottig kon worden schadeloos te maken ; dit zou gedaan worden met hun het zwijgen op te leggen of, zoo noodig, met hen gevangen te zetten. Verder zouden zij ook moeten waken over de openbare gezondheid en tevens de voedingswaren controleeren en toezicht uitoefenen op de goede inrichting van de apotheken der barbiers. De schrijver voorziet een vereeniging van liefdadige personen, die er zich door bezoeken zouden van vergewissen of de krotten op tijd en stond gekuischt werden, die zouden aanleeren welke zorgen er aan kinderen dienen besteed te worden, die zouden waken over de reinheid in de woningen van arme lieden.

De pestlijders zouden in een buiten de stad liggend hospitaal afgezonderd worden. Bedelaars en gebrekkigen zouden eveneens in een buitenwijk samengebracht worden, waar men hen een werk zou geven dat overeenkwam met hun bekwaamheid. De magistraat zou zich gelasten met het inzamelen van giften voor het onderhoud van deze instellingen. De werkloozen zouden geholpen worden ; wie echter, alhoewel bekwaam zijnde, niet wilde werken, zou in de gevangenis terechtkomen.

Een laatste verzedelijkingsmiddel bestond in het preventief gewetensonderzoek. Veel menschen zien geen kwaad meer in fouten die zij om zoo te zeggen dagelijks bedrijven. Schrijver illustreert dit gezegde met achtereenvolgens verscheidene beroepen na te gaan ; de dokters bv. moeten zich afvragen of zij wel de noodige kennis bezitten om de zieken te behandelen die zich aan hun zorgen toevertrouwen ; worden zij bij een patiënt geroepen dan zullen zij alleen hun persoonlijk advies over de ziekte uitbrengen, zonder hierbij hun ambtgenooten te beknibbelen die vóór hen bij hetzelfde bed ontboden werden ; was het reeds voorgeschreven geneesmiddel goed, dan zullen zij dit niet veranderen om later alleen als genezer beschouwd te worden.

* * *

Aan het hof van den paltsgraaf van Beieren kan Helmont zich naar hartelust met het mysticisme bezighouden. Christiaan-August verdiepte zich in de studie van het Hebreeuwsch, hij had den vermaarden cabbalist Knorr van Rosenroth in dienst genomen en dezen tot zijn kanselier aangesteld ; samen ontcijferden zij de gewijde teksten en Knorr had zijn meester in den verborgen zin van den Bijbel ingewijd. Helmont werd hier des te beter ontvangen daar hij zeer zeldzame Joodsche geschriften medebracht ; de kanselier zou hem een niet te onderschatten medewerker zijn om het boek te voleinden dat hij tijdens zijn verblijf te Rome ontworpen had.

Het *Alphabeti hebraici vere naturalae delineatio* verscheen te Sulzbach in 1667, in het Latijn en in het Duitsch. In de inleiding zet de schrijver het nagestreefd

doel uiteen : hij wil aan de Hebreeuwsche taal het belang geven dat haar toekomt ; hij hoopt dat zijn boek als gevolg zal hebben dat er een academie zal opgericht worden met het doel de Hebreeuwsche geschriften te bestudeeren. Om zijn ontwerp te verdedigen ontbreekt het den schrijver niet aan eigenaardige argumenten. Het Hebreeuwsch is de goddelijke taal, die door den Schepper aan den eer-

Gravure uit het *Alphabeti hebraïci vere naturali delineatio* door Fr. M. van Helmont. Letter *lameth.*

sten mensch ingeprent werd. Door een Hebreeuwsch woord was het dat Adam den indruk verdietschte die elk dier, elk voorwerp op hem maakte ; het bestudeeren van deze woorden kan dus leiden tot een ontdekken van het echte wezen der dingen. De boeken van het Oude Testament behelzen het geheim van de theosophie ; zij zijn den spiegel van alle deugden en daarin zijn de echte principes der menschelijke wetenschappen te vinden. De Heilige Schrift moet noodzakelijk in de oorspronkelijke taal gelezen worden, want geen enkele vertaling kan de juiste beteekenis

van de woorden weergeven. Deze academie zou een uitstekend verspreidingsmiddel worden voor het christendom ; een enkele vertaling van den Bijbel zou al de schisma's doen verdwijnen en zou terzelftertijd de hoofdoorzaak der oorlogen wegcijferen ; op een veel doeltreffender wijze dan de vervolgingen zou zij leiden tot de bekeering der Joden. Om een Mecenas te doen opstaan herinnert hij ten slotte aan het roemrijk voorbeeld van koning Ptolemaios, van

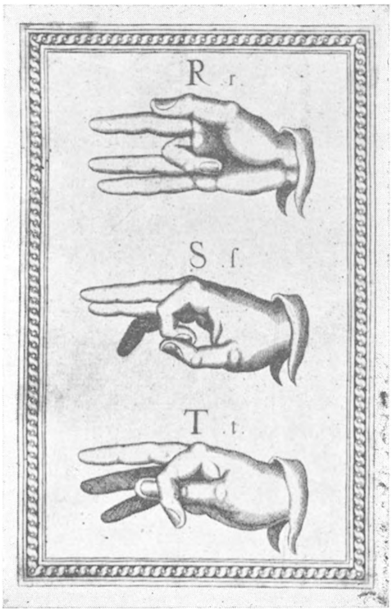

Gravure uit het aanvankelijk leerboek door Juan Pablo Bonet (1560-1620) secretaris bij den oppermaarschalk van Castilië : *Reduccion de las lettras*, enz. Madrid, 1620.

keizer Justinianus en van al de prinsen die hun naam vereeuwigden met de wetenschappen te beschermen. Vervolgens tracht de schrijver de thesis van zijn natuurlijk aphabet te bewijzen.

Met een verbijsterend volhardingsvermogen onderzocht hij dan achtereenvolgens al de letters van het alphabet ; deze uiteenzetting draagt noodzakelijk den stempel van een buitensporige verbeeldingskracht en zij wordt

nog onverstaanbaarder, wanneer de schrijver de aandacht vestigt op het feit dat de oervorm van de letters verloren ging door de achtereenvolgende transcripties ; hij laat dan de keuze tusschen vier alphabetten, door de orientalisten uit handschriften van verschillende tijdvakken verzameld. In den loop van zijn verhandeling legt Helmont aan zijn lezers uit welke werkwijzen door de mystici gebruikt worden om den verborgen zin der Hebreeuwsche werken te ontdekken.

Tusschen al dit onsamenhangend gebabbel is er nochtans één bladzijde die de aandacht verdient, deze namelijk waarin onze landgenoot op zeer duidelijke wijze het principe verklaart waarop het onderwijs der doofstommen steunt : « Deze gebrekkigen zijn beroofd van het gehoor, nochtans zijn zij bekwaam klanken uit te brengen ; zij kunnen deze echter niet articuleeren omdat zij niet weten welke de juiste houding der spraakspieren is bij het uitspreken der woorden. Hun gezicht daarentegen is zeer ontwikkeld : vraagt hun iemand een voorwerp, dan vatten zij op een bewonderenswaardige wijze de bewegingen van de tong, van de lippen, van den mond, van de wangen en van de keel. Op dezelfde wijze dus als een ongeletterde leert lezen, gelukken zij er in te begrijpen wat gezegd wordt ; de ongeletterde begint met groote letters, daarna worden deze kleiner en kleiner en eindelijk gelukt hij er in kladschrift en zelfs afkortingen te ontcijferen. Aldus hebben de doofstommen eerst en vooral de personen waargenomen die luid spraken, zij hebben de spierbewegingen gadegeslagen en van langzamerhand zijn zij er in gelukt het gesprek te volgen. De bewegingen der tong zijn voor hen dus als een geschrift dat hun de dingen leert kennen ; het is te voorzien dat de doofstommen gemakkelijk de letters zullen lezen, wier vorm de bewegingen der tong weergeeft ; men mag beweren dat zij zullen leeren spreken, zoo zij er zich op toeleggen deze bewegingen vóór een spiegel na te doen, evenals men leert dansen met de bewegingen van de voeten te volgen die op een teekening vóór u staan ».

Jammer genoeg maakte Helmont zijn methode onbruikbaar met ze toe te passen op Hebreeuwsche letterteekens. Zijn eenige leerling was een oude muzikant, wiens

geschiedenis hij verhaalt als volgt : « Deze totaal doove ouderling had op drie weken tijds zooveel vooruitgang gedaan, dat hij kon antwoorden op al wat men hem vroeg, op voorwaarde den mond goed te openen ; door middel van letters die men hem geleerd had, oefende hij zich later in het lezen van het Hebreeuwsch en, geholpen door een vertaling, gelukte hij er in op korten tijd gansch den Bijbel in den oorspronkelijken tekst te verstaan ».

Er werd wel eens beweerd dat Helmont de eerste was om de grondregelen vast te stellen, op dewelke het onderwijs der doofstommen steunt ; dit is al te klaarblijkend in strijd met de waarheid. In 1620 beschreef Jean Pablo Bonet, secretaris van den oppermaarschalk van Castilië, deze methode in een merkwaardig boek dat als titel droeg : *Reduccion de las lettras y arte para de ensenar a hablar a los surdos.* De leerling leerde eerst de letters van het alphabet schrijven ; in een abc-boek vond hij tegenover elke letter een teekening die de conventioneele houding der vingers weergaf, om zich aldus door teekens te doen verstaan. De doofstomme oefende zich daarna in het uitbrengen van klanken, hierbij de spraakbewegingen nabootsend die hem door een meester voorgedaan werden. Om beter den stand der tong aan te duiden, gebruikte Bonet een model in buigzaam leder ; in zijn boek geeft hij voor elke letter van het alphabet een gedetailleerde beschrijving van het phonetisch articuleeren. Dertig jaar later nam John Wallis, Hoogleeraar te Oxford, het onderwijs der doofstommen weer op door middel van een analoge werkwijze ; hij publiceerde zijn methode in 1653 in het *Tractatus de loquela,* toegevoegd aan zijn Engelsche spraakkunst ; het werk kende verscheidene uitgaven (1). Dit onderwijs was bijgevolg gekend in het wetenschappelijk milieu, waarin Mercurius omstreeks 1662 te Londen verbleef.

* * *

Gedurende zijn verblijf aan het Hof te Sulzbach werd aan Mercurius' faam van alchimist een zware slag

(1) Joh. Wallis. *Grammatica linguae anglic.* Uitg. sexta Lond. 1765-8° (Koninkl. Bibl.) acc. epistola ad Th. Beverley de mutis medisq informandis.

toegebracht. Hij was namelijk onvoorzichtig genoeg geweest te beweren dat er uit klei ijzer kon vervaardigd worden ; een ongelukkig toeval wilde echter dat de scheikundige Becher, hoogleeraar te Munich, op dit oogenblik aan het hof te Weenen verbleef, waar hij in dienst van den

Joh. Wallis (1616-1703), hoogleeraar aan de Universiteit te Oxford. Ets naar een geschilderd portret (Opera Mathem. Boekdeel III, 1699).

keizer stond om den Steen der Wijzen op te zoeken. Helmont werd door den geleerde uit Munich op de proef gesteld en schoot er zijn goeden naam bij in. Zijn beschermers duiden hem dit echter niet ten kwade, daar de baron hun toch ook andere diensten bewees.

Ondertusschen werd de *Ortus medicinae* in steeds ruimer wordenden kring gewaardeerd ; het huis der Elzeviers bezorgde een volgende uitgave er van in 1652 ; een uitmuntende inhoudstafel werd dan bij het werk gevoegd

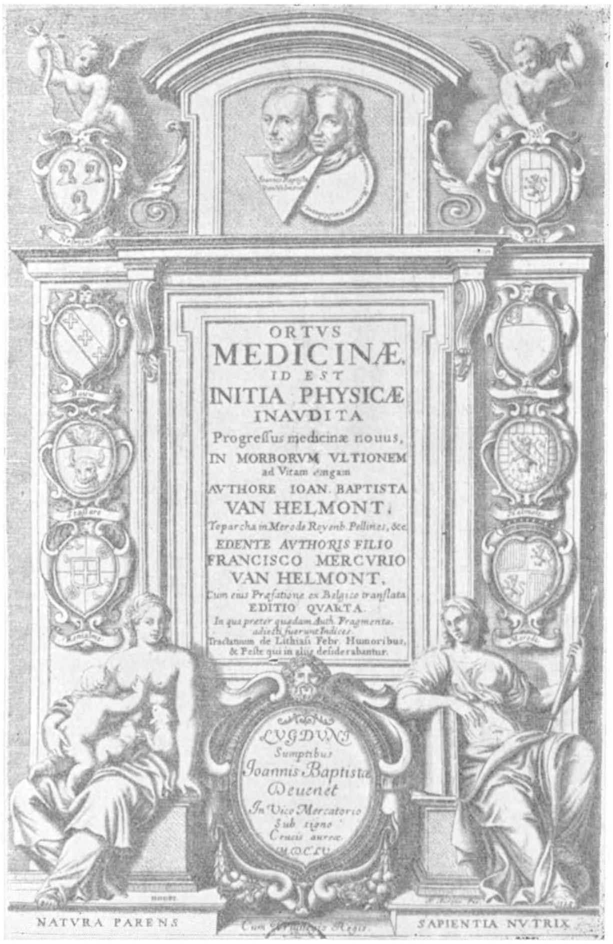

Titelblad van de te Lyon gedrukte uitgave van den Ortus Medicinae door J. B. van Helmont.

en dit bracht een meer orde in den tekst. Mercurius publiceerde een nieuwe uitgave van het werk van zijn vader te Lyon bij J. B. Devenet in 1655 ; in 1667 gelastte zich de beroemde drukker Huguetan, uit dezelfde stad, met den

herdruk. Het titelblad van deze uitgaven stelt een grafmonument voor ; de graveur zal dit middel uitgedacht hebben om de wapenschilden hier een reden van bestaan te geven. Later oordeelde Mercurius dat het werk diende verjongd te worden ; de uitgave die te Frankfurt in 1682 verscheen, draagt den ronkenden titel : *Opera omnia* en belooft onuitgegeven hoofdstukken die uiterst eigenaardig en nuttig zullen zijn. Tevergeefs zochten wij er echter iets nieuws ; Mercurius' gezegde bleek louter grootspraak te zijn.

Aan een vriend vertrouwde Helmont het volgend jaar een Duitsche vertaling van het werk toe (1). De vertaler, die naamloos wenscht te blijven, verwittigt den lezer dat hij de inleiding die door den zoon opgesteld werd achterwege laat, omdat deze zelf de inhoud er van beschouwt als een dwaling uit zijn jonge jaren ; dit berouw kwam echter wat laat, Mercurius was toen immers 69 jaar en een jaar geleden slechts liet hij deze inleiding nog verschijnen in de Frankfurter editie. De vertaler verontschuldigt verder zijn vriend om de totale wanorde die in de vorige uitgaven heerschte. Naar hij vertelt zouden de handschriften gestolen geweest zijn en zou de familie de stukken in gezegden toestand terug in het bezit gekregen hebben.

Deze Duitsche uitgave verdient een bijzondere aandacht, omdat de anonieme vertaler tegenover den Latijnschen tekst telkens de passage uit de *Dageraad* aangeeft die gewijzigd werd.

In ditzelfde jaar publiceerde Knorr von Rosenroth een groot werk over de kabbala. In een van zijn inleidingen verhaalt Mercurius dat hij er een vertaling deed in opnemen van een verhandeling over de reïncarnatie. Hieruit besloten zijn biografen dat hij medewerkte aan de *Cabbalae denudatae ;* in dit boek wordt nochtans geen enkel spoor van medewerking aangetroffen. De verhandeling door Helmont bedoeld : *Tractatus primus Libri Druschim seu Introductio metaphysica ad Cabbalam,* was een hand-

---

(1) *Cabbalac denudatae.* II^de^ Deel, blz. 52 en blz. 173, brieven van More aan Knorr (Koninkl. Bibl.).

schrift van een rabbijn uit Palestina : Jizchak Loriense. Knorr had er den oorspronkelijken tekst van vertolkt en in het Latijn vertaald ; hij legde zijn werk voor aan den Engelschen theoloog Henry More. Baron van Helmont nu was een vriend van den Hoogleeraar te Cambridge en door zijn bemiddeling geraakte de kanselier aan dezes hooggeschatte medewerking. Op een zijner diplomatische reizen begaf onze edelman zich bij den theoloog, dien hij aanzette tot het schrijven van een critiek op gezegd werk ; de brief van More had natuurlijk een schrijven van den kanselier voor gevolg ; Mercurius ging er een tweede maal naartoe en bekwam ook een tweede schrijven van den godgeleerde ; dit gaf aan Knorr de gelegenheid een laatste verhandeling op te stellen. Deze briefwisseling verscheen in het tweede deel van de *Cabbalae denudatae* en de bijdrage van den beroemden professor van Cambridge deed de wetenschappelijke waarde van het werk merkelijk stijgen.

Niet lang daarna verliet baron van Helmont den paltsgraaf om zich naar Engeland te begeven ; deze reis werd waarschijnlijk op verzoek van den keizer ondernomen ; het Hof van Weenen was toen bezig met het voorbereiden van een coalitie tegen Frankrijk en de vriendschap van Engeland bleek zeer gewenscht te zijn. De koning, nu katholiek geworden, onthaalde den geheimen bode van Leopold des te beter en Helmont werd zeer voorkomend behandeld. De Belgische edelman hield er aan een goed figuur te maken te midden van deze weelderige hofhouding ; tegen zijn gewoonte in leefde hij op grooten voet, wat jaloerschheid gaande maakte ; ziende dat hij veel meer uitgaf dan zijn geldmiddelen hem toelieten, strooiden de kwaadsprekers rond dat hij goud maakte ; waarschijnlijker is het echter dat zijn onkosten door den keizer gedekt werden.

Onze landgenoot verloor weldra zijn bijzondersten beschermer. Karel II overleed in 1685 en, jammer genoeg, werd zijn opvolger, Jaak II, drie jaar later door Willem III van Oranje onttroond. Aan het Engelsche Hof ontmoette Helmont de gravin van Connoway, zuster van den kanselier. Deze hooggeplaatste dame hield zich veel bezig met de leer over de reïncarnatie der zielen, zij gaf den ouden

theosoof een onderkomen in haar paleis en samen publiceerden zij mystische werken, waarvan het voornaamste uitgegeven werd te Londen in 1685 ; het draagt als titel *Paradoxal Discourses.*

In dien tijd nam de vervolgingsperiode een einde en de Kwakers konden opnieuw vreedzame vergaderingen beleggen. Samen met zijn leerlinge woonde Helmont getrouw deze zittingen bij, waar hij zijn Pythagorische theorieën kwam uiteenzetten. Met geweld wilde hij zijn opvattingen aan de anderen opdringen, zoodanig zelfs dat het meerendeel der leden, een scheuring vreezend, de uitdrijving van den woelmaker vroegen (1).

Mercurius kreeg echter ook nieuwe aanhangers ; een Deensch edelman kwam zelfs naar Engeland over, uitsluitend om een onderhoud met hem te hebben. In zijn land weergekeerd gaf hij zijn indrukken en gesprekken weer in een Duitsch werk, dat te Hamburg gedrukt werd. Naderhand werd het boek in het Engelsch vertaald door gravin van Connoway, die er te Londen een uitgave van bezorgde.

* * *

De opvolger van Karel II werd in 1688 onttroond en niet lang daarna stierf de gravin van Connoway. Aldus werden de banden verbroken die Mercurius in Engeland weerhielden ; hij besloot dan ook naar Holland af te reizen, waar hij nog vele relaties had. Pas had hij zich te Amsterdam gevestigd of hij ontmoette er een vriend die belang stelde in zijn opvattingen en die hun wederzijdsche samenspraken samenvatte in : *Eenige Gedachten rakende de natuurkunde* (in 12°, 1690). Helmont schreef later dat de tekst van dit boekje zeer duister was ; hij betreurt dat hij, zelf niet gewoon zijnde te schrijven, op een andere pen beroep moest doen om zijn gedachten te uiten ; eindelijk ontdekte hij een meer begaafd leerling, die het boek herwerkte in het Latijn. Het werkje blijkt in België onvindbaar te zijn, doch dit moet ons niet al te verdrietig maken, want de schrijver herhaalt er toch steeds tot vervelens toe hetzelfde.

---

(1) *Historia Quakerania.* G. Croesius, Amsterdam 1695-8°, IIde Deel, blz. 281.

Een ander leerling, aangeduid met de beginletters C. K., nam de taak op zich een nieuwe uitgave te bewerken van de *Paradoxal Discourses;* deze werkte in het bijzijn van den meester en ditmaal verklaarde Helmont zich dan ook voldaan. In deze Nederlandsche uitgave, in 1693 gedrukt bij Janssen te Amsterdam, is het bijgevolg dat wij de definitieve leer van den theosoof zullen vinden aangaande de betrekkingen van de macrocosmos met de microcosmos alsook over de reïncarnatie (1). Effenaf onmogelijk is het dit werk te analyseeren ; het is een verwarde uiteenzetting van duistere gedachten. De mysticus heeft hier de levensleer van zijn vader onherkenbaar gemaakt met er varianten bij te voegen over de betrekkingen tusschen het planetenstelsel en het menschelijk organisme, ontleend aan de astrologische verzinsels van Paracelsus ; er worden eveneens droomerijen uit de Hermetische school in aangetroffen ; het geheel werd aangepast bij de leer van Pythagoras.

Mercurius blijkt niet veel verstaan te hebben van het werk van zijn vader dat hij zoo dikwijls liet herdrukken ; hij beweert dat de lucht verdampt water is en miskent aldus een van de voornaamste ontdekkingen van den grooten Helmont. De hoofdgedachte van deze Pythagorische aanpassing is dat de schepping onvermijdelijk naar de volmaaktheid streeft, daar zij van goddelijke essentie is. Elke omvorming van de stof is een nieuwe schepping ; zij vereischt de tusschenkomst van een hemelsche kracht die een nieuw leven mededeelt, terwijl de stervende levensgeest naar den hemel wederkeert om zich te herstellen en te volmaken. Van langzamerhand dwaalt de schrijver dan

---

(1) Paradoxale discoursen ofte ongemeene meeningen van de groote en kleyne wereld en desselfs vereeningen in alle natuurlyken en bovennatuurlyke saken en special van de wederkeering der menschelyke zielen — uit het engelsch vertaelt door C. K. Amsterdam. Hendr. Janssen 1693 in-12° (Biblioth. Gent).

In dit boek lezen wij eveneens « *Het goddelijk wesen* », gepubliceerd in 1694 en opgesteld door Buchius, naar de vingerwijzingen van Fr. M. van Helmont. Deze liet te Londen, in 1693, een vertaling van deze laatste aflevering verschijnen. In 1690 publiceerde Mercurius te Amsterdam de : *opuscula philosophica... quibus subjecta sunt 200 problemata de revol. anim. hum* (1690, in-12°), zonder naam van schrijver.

af naar mystische opvattingen die ontleend werden aan de Hermetische School en dan wordt de tekst weer onsamenhangend : Het wezen van het geschapene leert ons dat al wat bestaat samengesteld is uit levend vuur en een waterig element. Daar al de geslachten voorafgegaan werden door bevruchtiging, kan men deze samenstellende elementen beschouwen als begaafd zijnde met mannelijke en vrouwe-

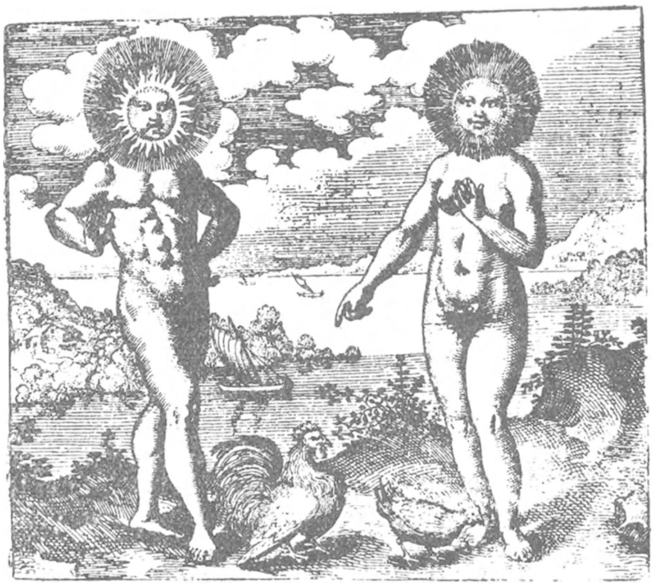

Emblema XXX. *Solis indiget luna ut Gallus Gallinae Atalanta fugiens* door Mich. Maierus. Grav. door Jeh. Th. de Bry.

lijke eigenschappen ; alle nieuw leven heeft bijgevolg als oorsprong een actieve kracht van de warmte der zon en een passief element voortkomend van de koude der maan. Deze duistere leer steunt op verbazend kinderachtige bewijsgronden. Mercurius ziet een bewijs voor zijn thesis — het bestaan van het inwendig vuur — in het voorkomen der oogvonken ; andere bewijzen worden afgeleid uit het mysticisme der woorden : Het zout is een vuur ; daarom werd het door de Grieken *Halos* geheeten, terwijl de zon den naam *Helios* droeg ; om dezelfde reden gebruikt men in het Latijn de woorden *sal* en *sol*.

Uit het tweede gedeelte van het werk, waarin de reïncarnatie behandeld wordt, klinkt ons denzelfden toon tegen. De schrijver tracht hier de heidensche leer overeen te brengen met de teksten uit het Oude en uit het Nieuwe Testament. Laat ons er alleen op wijzen dat de pantheïst de in de wereld heerschende schijnbare onrechtvaardigheid verklaart door de reïncarnatie ; een arme is niets anders dan iemand die in een vorig leven rijk was, doch die thans een zuiveringskuur doormaakt om aldus in de toekomst tot de volmaaktheid te geraken.

Het boek kan ons nochtans interesseeren, omdat de schrijver, in den loop van zijn bewijsvoering, meermaals de aandacht vestigt op destijds in de nijverheid gevolgde werkwijzen ; hier levert hij het bewijs van een werkelijke kennis der techniek en dikwijls laat hij den indruk dat zijn gezegde steunt op persoonlijke ervaring. Hij treedt in bijzonderheden over het werk van den wever, den hoedenmaker, den smid, den wapenmaker en den etser ; hij beschrijft de vervaardiging van het papier, van het glas, van spiegels, van kristal ; verder de manier om leer te looien en om zeemleder te bewerken ; hij leert ons hoe ijzer verwerkt wordt tot staal, hoe steenzout en salpeter gezuiverd worden, hoe men te werk gaat bij het boren van Artesische putten ; hij geeft de natuurkundige en chemische eigenschappen aan van sommige delfstoffen. Eindelijk beschrijft hij ook de teleurstellingen zijner jeugd, toen hij beproefde goud te maken ; hij troost zichzelf met de gedachte dat hij, nu hij geen schatten kunnen verzamelen heeft, de wereld met des te minder tegenzin zal verlaten.

Onze theosoof had eveneens een aanhanger gevonden in den persoon van den geneesheer Buchius. Deze dokter, die geen andere faam nagelaten heeft, bleef anderhalf jaar in betrekking met baron van Helmont, met wien hij geregeld gesprekken voerde over de natuur van den mensch en de ziekten ; ten slotte geraakten beide mystici tot een wederzijdsch begrijpen en Buchius werd gelast met het uiteenzetten van deze leerstellingen in een boekje dat als titel droeg : *Aenmerkingen over den mens en desselfs siekten,* in 1692 verschenen bij Pieter te Rotterdam. Feitelijk bracht het werk een toepassing van de *Paradoxal Discourses* op de physiologie en de pathologie van den mensch ;

de medewerking van een geneesheer bleek echter onvoldoende om aan deze duistere theorieën een wetenschappelijk uitzicht te geven en de bewijsvoering blijft al even kinderachtig (1).

Om te eindigen brengt het werk nochtans enkele wijsgeerige beschouwingen die niet van gezond verstand ontbloot zijn : Daar de oorsprong van de ziekten te vinden is in een stoornis van den levensgeest moet de behandeling er ook naar streven de oorzaken van deze ongeregeldheid van het onstoffelijk levensbeginsel te doen verdwijnen ; dit doel kan bereikt worden met een niet passenden leefregel te wijzigen, met een geregeld leven te leiden vrij van hartstochten, schrik en beslommeringen. Zoo het een geestesstoornis geldt moet het geneesmiddel op den psychischen toestand inwerken. De dokter moet zijn patiënt doen begrijpen dat zijn kwaal hem ten goede strekt, want feitelijk verwittigt zij hem dat zijn organisme slecht werkt ; zij doet den zieke inzien dat hij zijn vroegere levenswijze moet veranderen. Aldus zal de patiënt er toe komen zijn ziekte met gelatenheid te verdragen. Eens het moreel opgemonterd zal de genezing ook gemakkelijker vallen ; een ongeruste zieke is moeilijker te helpen. De geneesheer moet aan zijn patiënt vertrouwen inboezemen, opdat deze het geneesmiddel als doeltreffend zou beschouwen. Het gebeurt wel eens dat twee dokters een verschillend resultaat bereiken met hetzelfde geneesmiddel ; de eene die de oorzaak van de ziekte niet vat blijft weifelend en verliest allen invloed op den zieke, de andere daarentegen boezemt vertrouwen in en komt tot genezing.

In de inleiding zegt Mercurius dat het werk twee deelen zal beslaan en dat het tweede deel weldra zal verschijnen zoo het eerste door den lezer goed onthaald wordt. Dit vervolg zou een onfeilbaar middel doen kennen om bultenaars en krombeenigen weer normaal te maken ; later verzaakte de schrijver nochtans aan dit ontwerp, daar zijn boek den gewenschten bijval niet geoogst had.

(1) Een enkel voorbeeld zal volstaan om dit aan te toonen : De mensch heeft twee ooren, twee neusgaten, twee oogen ; om nu de gewaarwordingen van gezicht, reuk of gehoor te doen ontstaan werkt een van beide organen als mannelijk element, het andere als vrouwelijk element ; om dezelfde reden bestaan de hersenen uit twee lobben.

In zijn omgeving werd van Helmont vooral gewaardeerd omdat hij steeds open oog en oor had voor alle nieuwigheden. Een Amsterdamsch burger, Muys van Holy, plaatste zich onder zijn bescherming om een door hem uitgevonden schattingssysteem aan te bevelen. De ruïneuze oorlog tegen Frankrijk was herbegonnen, de Algemeene Staten hadden een buitengewone belasting geheven, gezegd van den twaalfden penning ; de personen die een zeker vermogen hadden werden gerangschikt in kapitalisten en half-kapitalisten ; de lijsten nu werden op willekeurige wijze en naar den schijn opgemaakt. Deze schatting gaf aanleiding tot voortdurende klachten ; sommigen werden te hoog geschat, anderen beweerden dat velen aan de belasting ontsnapten of al te laag geschat werden. Holy bestreed eveneens de aangifte onder eed, die door de belastingschuldigen in geval van betwisting moest gedaan worden, daar deze maatregel de schelmen bevoordeelde. Volgens zijn stelsel moest de aangifte van de fortuin door den belastingbetaler zelf gedaan worden en alle burgers waren op straf van geeseling verplicht zich binnen de twee maanden te laten inschrijven ; al wie niet genoeg bezat om ingeschreven te worden op de lijst der groote of kleine kapitalisten, moest een aangifte doen in dezen zin en werd door het feit zelf, van belasting vrijgesteld ; de overigen waren verplicht de waarde van hun goederen met een cijfer aan te geven ; een vergissing die de helft der waarde bedroeg was toegelaten, doch wie deze grens overschreed kon gestraft worden met een boete, gelijk aan de helft van het bedrog. De schrijver beweerde een middel te kennen om de bedriegers te ontmaskeren, zonder daarom zijn toevlucht moeten te nemen tot tergende maatregelen ; om doeltreffend te zijn moest dit middel nochtans geheim blijven ; Muys had van Helmont op de hoogte gesteld van zijn methode en beriep zich op de autoriteit van den edelman om het praktische er van te bevestigen. De Algemeene Staten lieten zich echter door deze mooie beloften niet om den tuin leiden en uitvinder en vertrouweling behielden hun geheim.

Een zekere Dr Amman, Zwitsersch geneesheer in verblijf te Amsterdam, had zich in dien tijd gespecialiseerd in het onderwijs der doofstommen ; hij publiceerde zijn

methode in een boekje dat als titel droeg : *Dissertatio de loquela* (Wolters, Amsterdam). Helmont begaf zich persoonlijk naar den schrijver en na enkele lessen bijgewoond te hebben verklaarde hij dat de methode niet dezelfde was als de zijne en dat de dokter, alhoewel hij Nederlandsche letterteekens gebruikte, toch practische uitslagen mocht boeken. Amman voelde zich zeer vereerd door deze belangstelling van baron van Helmont en hij maakte gretig van deze gelegenheid gebruik om zijn werk onder de bescherming van dit edelmoedig personage te stellen (1). Het lag in zijn bedoeling een Nederlandsche vertaling van zijn verhandeling uit te geven en daarom stelde hij den Brabantschen edelman voor een boek te publiceeren, dat hun onderscheiden methodes zou bevatten ; deze samenwerking moest noodzakelijk in zijn voordeel uitvallen. Het werk werd dan ook in 1697 te Amsterdam gedrukt (2).

In het onderwijs van Dr Amman vond Professor Wallis de grondregelen van zijn eigen methode terug ; hij schreef naar den Zwitserschen geneesheer en in dit schrijven maakte hij aanspraak op de prioriteit van deze uitvinding. Dr Amman zette zijn methode in 1700 opnieuw uiteen in een Latijnsch werk ; in de inleiding erkent hij de gegrondheid van het protest van den Engelschen hoogleeraar ; dit boek spreekt niet meer over het Hebreeuwsch alphabet.

Helmont gelastte zijn beschermeling met een vertaling in het Latijn van het werk *Aenmerkingen over den mens en desselfs siekten* (3), door Dr Buchius in het Nederlandsch opgesteld. In de inleiding lezen wij dat de theosoof het tweede gedeelte niet liet verschijnen omdat de scholastici met zijn leer gespot hadden.

(1) In zijn Dictionnaire historique de la médecine (II^{de} Deel, Bergen 1778) spreekt Eloy over Fr. M. van Helmont als volgt : « avec peu de revenus il faisait de grandes dépenses. C'est à cette opinion qu'il dut l'estime et la considération dont il jouit à Amsterdam ».

(2) *Surdus loquens of de Doove sprekende.* Pieter, Rotterdam 1697 (Gemeentelijke Biblioth. Antwerpen).

(3) Observationes circa hominem ejusque morbus per P. Buchium, Belgico in latine sermone transl. per Amman 1692, 12°. Wolters, Amsterdam.

Baron van Helmont verliet Nederland in het begin van 1696 ; aan zijn drukker liet hij een Latijnsch werk achter, in hetwelk hij de eerste hoofdstukken van de Genesis commentarieerde. Hier hebben wij weer opnieuw te luisteren naar zijn geraaskal over den verborgen zin der Hebreeuwsche teksten ; de schrijver lucht er zijn kennis van het Hebreeuwsch en geeft er eveneens blijk van een geestestendens naar het occultisme (1).

In de maand Maart van het jaar 1696 komt de theosoof aan het Hof van Hanover, waar hij zijn vriend Leibnitz als bibliothecaris aantreft. De philosoof spreekt over deze ontmoeting in een brief aan Thomas Burnet : « Wij hebben hier enkele dagen Mercurius van Helmont gehad ; hij en ik, wij begaven ons elken dag omtrent negen uur naar de vertrekken van de Keurvorstin. M. van Helmont sprak en ik zelf was toehoorder ; van tijd tot tijd ondervroeg ik hem, want het kost hem moeite zich klaar uit te drukken. Hij houdt er buitengewone opvattingen op na, daarbij komt nog dat hij edele gevoelens heeft wat het practische leven aangaat en dat het hem zou verheugen het zijne te kunnen bijdragen tot het algemeen welzijn ; wat dit betreft stemt hij heelemaal overeen met mijzelf ».

Helmont onderwierp aan de goedkeuring van Leibnitz een werk dat hij geschreven had voor den graaf van Beieren ; het boek heette *Messias puer*. Hier beschrijft hij de geboorte en de kinderjaren van Christus volgens de Hebreeuwsche leer ; « volgens hem was de ziel van Christus dezelfde als deze van Adam en deze nieuwe Adam, herstellend wat de eerste verkorven had, was dezelfde persoon die een oude schuld betaalde ».

Helmont werd verwacht bij den paltsgraaf van Beieren ; Leibnitz vreesde voor zijn vriend de vermoeienis

(1) Ziehier een staaltje van deze mystische literatuur : *Lamedh* is een groote letter en de tong moet zich oprichten om ze kunnen uit te spreken ; slechts met moeite komt het kind er toe ze uit te brengen, omdat de tongspieren nog niet sterk genoeg zijn ; daarom is het dat deze letter wijst op een hooge waardigheid, gewoonlijk treft men ze aan op het einde van den naam der engelen : Michaël, Gabriël. (Quaedam praemeditatac et consideratae cogitationes super quatuor priora capita Libri primi Moysis genesis nominati (Fr. M. ab Helmonte Amsterdam 1697). Bibliotheek Gent.

van de reis. De tachtigjarige grijsaard liet zich echter niet van zijn voornemen afbrengen en begaf zich naar Sulzbach ; drie maand later keerde hij naar het Hof van Hannover weer. Ditmaal leerde Leibnitz den theosoof van meer nabij kennen en hij verklaart : « Ik heb niet veel met hem gesproken toen hij laatstmaal hier was, thans heb ik beter kunnen luisteren en ik heb ondervonden dat hij vele goede zaken vertelt, doch dat er ook nog meer is waar ik niets van versta ; vooral wanneer hij de H. Schrift op een hem eigen, buitengewone wijze verklaart.

De keurvorstin verwachtte het bezoek van haar dochter Sophia-Charlotta. Wetende dat dit haar genoegen zou doen deed zij den theosoof blijven tot haar aankomst. De toekomstige koningin van Pruisen was den Vlaamschen edelman inderdaad zeer genegen ; zij noodigde hem uit haar te bezoeken op haar residentie te Cöln, bij Berlijn. Helmont kwam er aan in 1697 ; de keurvorstin Sophia-Charlotta gelastte hem met de vertaling van het vijfde boek van Boëtius over den troost der Wijsbegeerte ; dit was geen lastig werk ; er bestond reeds een Duitsche vertaling, bezorgd door Knorr. Het boekje werd gedrukt te Luneburg in 1697.

Helmont stierf twee jaar na zijn aankomst te Cöln ; hij had 85 jaar geleefd (1).

Toen Leibnitz, in 1701, te Berlijn aan het Pruisisch Hof ontboden werd, dacht hij nog eens aan zijn ouden vriend en dichtte hij voor hem volgend grafschrift :

Nil patre inferior hic jacet Helmontius alter
Qui junxit varias mentis et artis opes,
Per quem Pythagoras et cabala revixit ;
Elaeusque parat qui sua cuncta sibi.

In dit grafschrift moet niets meer gezocht worden dan een blijk van genegenheid ; de wijsgeer uit wel zijn bewondering, doch noemt hierbij de twee van Helmonten in één adem. Bij een lijkrede wordt gewoonlijk de hyperbool gebruikt ; toen hij dit vierregelig vers schreef, lag het heelemaal niet in Leibnitz' bedoeling een document achter

---

(1) Deze hooge ouderdom dankte hij, naar zijn zeggen, aan de lichaamsoefening ; zijn geliefkoosde sport was het vendelzwaaien, hedendaags nog veel in Zwitserland beoefend.

te laten voor de geschiedenis ; om te weten wat hij werkelijk over van Helmont dacht moeten wij zijn brieven naslaan. Hij achtte den Belgischen edelman omdat « zijn gedrag onberispelijk was, en omdat zijn werken ingegeven werden door naastenliefde en belangloosheid ; zoo wij enkele hersenschimmen — nagelaten indrukken uit zijn jeugd die hij als een erfelijke-ziekte meedroeg — buiten beschouwing laten, was hij een uitstekend man, wiens omgang leerrijk was voor allen die er gebruik konden van maken » (1). De droomerijen over de kabbala en de zielsverhuizing werden door den wijsgeer niet ernstig opgenomen ; na welwillend Mercurius' leer over de reïncarnatie uiteengezet te hebben, haalt hij als besluit het hooger vermeld spottend gezegde aan van prinses Sophia (2). Wat Leibnitz bij dezen hoveling meer bewonderde was het feit dat hij zelf bekwaam was om zijn eten te koken en zijn kleederen en schoenen te vervaardigen.

In dit grafschrift werd door den wijsgeer de kenmerkende eigenschap van dit eigenaardig personnage geteekend. Bij baron van Helmont stellen wij immers een paradoxaal door elkaar loopen vast van mysticisme en werkelijkheidszin. Een gril uit zijn jeugd bracht hem reeds vroegtijdig in aanraking met de moeilijkheden van het bestaan en dáár deed hij practische kundigheden op waarmede hij zich later dikwijls uit den slag zou trekken ; met weinig in zijn mars geraakte hij op schitterende wijze door het leven.

De apologeten van baron van Helmont zijn mis als zij wetenschap in zijn werken trachten te ontdekken ; deze literatuur kan alleen onze nieuwsgierigheid gaande maken. De mysticus ziet al de aangeraakte wetenschappelijke onderwerpen als door een dichten nevel, zoowel de leer van den grooten van Helmont zelf als het onderwijs der doofstommen ; het wijsgeerig stelsel van Pythagoras was hem al even onduidelijk. In het onervaren milieu, waarin zijn gelukkig gesternte hem geleid had, kon hij, zich uitsluitend bezighoudend met occultisme, een tijd lang zijn faam van medewerker aan den *Ortus* hoog houden. Gelukkig vond

(1) Leibnitz. Opera Omnia, Boek V.

(2) Miscellanea Leibnitii, blz. 227 tot 230.

hij weldra een andere loopbaan, die meer overeenkwam met zijn bekwaamheid. De Belgische edelman droeg het hart op de rechte plaats en dit hielp hem uitstekend slagen in het hem toevertrouwde vredeswerk ; deze rol van bemiddelaar zal de eer blijven van zijn verbazende loopbaan. Het goede gesternte dat zijn levensloop beïnvloedde, bleef over hem waken na zijn dood ; langs fijn verzonnen kronkelwegen maakte het zijn naam onsterfelijk.

Laat ons niet vitten en benijden wij dit voornaam personage niet om de tweederangsplaats die hij inneemt op het voetstuk van zijn vader ; al is het waar dat er niet veel wetenschap in zijn werken dient gezocht te worden, toch dient ook erkend dat hij door zijn voorbeeld de kunst aanleerde van gezond te blijven en daarom alleen heeft de aanwezigheid van dezen eigenaardigen empiricus in de Academie voor Geneeskunde de waarde van een symbool : Voorkomen is beter dan genezen.

D^r Th. Behaegel.

Beeld eener Middel-Eeuwsche Brabantsche Stadsreeegring.

Kon mij de kwestie aanlokken, was het wel voornamelijk omdat mij een antiek boek in de handen viel, gedrukt in onze oude kleurige volkstaal, die, zonder regels van spraakkunst, klankgewijze op het vel neêrkwam, zoodanig dat die oude schriften nog meer met den huidigen tongval, zoogezegde « patois », overeenstemmen, dan met het heden geschreven vlaamsch. Bedoeld boek, in 1670 te s'Hertogenbosch gedrukt, onder opstel van Jacob van Oudenhove, is getiteld (zonder verdere uitlatingen) : Beschrijvinghen van de Stadt 's Hertogenbosch ». Het is zeer omvangrijk, gedrukt met samengeperste gotische letters, verdeeld in menigvuldige kapitelen, die vele bijzonderheden behandelen, misschien niet altijd belangwekkend bij een deel dezer lezers. Het valt evenwel aan te merken dat voormelde stad éène der vier is, die door den ouden schrijver als « Hoofdsteden » van Brabant worden opgegeven. Zonder hare bijzondere historie, noch hare uitsluitelijke eigenaardigheden mij veel aan te trekken, heb ik, in bedoeld breede veld, enkel de stroohalmtjes opgeraapt, die de innerlijke regeling zijner stadszaken betreffen, wellicht zeer nauw verwant met die harer zustersteden ; en, daar de schrijver zeer omstandig en stipt is, darenboven zijne beweringen met nauwgezette bewijsstukken staaft, heb ik het nuttig gevonden uit dien hoop gegevens, de spijs af te zonderen tot het maken van het beeld van een vroeger stedelijk vlaamsch bestuur. Die spijs heb ik gekauwd zonder ze te verteren, 't is te zeggen, zonder ze in andere woorden weder te geven. Ik heb het woord steeds aan den ouden schrijver gelaten ; enkel eenige tusschenzetsels leiden deze verstrooide sprokkelingen tot één doel bijeen. De lezer kan dus volop die losse, gevoelige, volkstaal smaken, en tevens zich rekening geven in hoe verre, uit de oude spelling, de overtollige letters zijn verdwenen.

Hooren wij eerst wat de schrijver zegt over de regeringsvorm van het hertogdom, waarvan onze stad in kwestie deelmaakt :

De regeering van Brabant.

De regheeringhe van Brabant is de aristocratike, daer de hooghste macht bestaet bij den hertogh ende de Staten ghesamentlijck. De Hertogh wordt in sijn blijde incomste met huldingh ende eedt van de Staten tot Hertogh ghenomen.

De Staten bestaen in de gheestelijckheydt, adel ende steden.

De gheestelijckheid bestaet uyt prelaten, als de abten van de godtshuysen van heeren : Perck, Affligem, St-Michiels tot Antwerpen, Tongerloo, enz. — Uyt prelaterssen, als van vrouwen : Perck, Cameren, Nazareth, Binderen enz. Aen dewelcke in de daghvaerd-brieven gheschreven wiert : Dat se yemant van heurentweghen seynden souden — Uyt priores, als van de scholieren, te Leeuwe, Bierbeke, Berweys, enz. Uyt de meesteren als Beaufart, Lieshout enz.

Den adel bestaet, in den abt van Gemblours, die oock den titel voert van baron, als de eerste, ende achtien barons ofte baenderheeren, namentlijck van Heveren, Cuyck, Diest, Rotselaer, Rayves, Boxtel, Grimberghen, Breda, Perweys, Duffele, Leefdale, Boutershem, Gaesbeeck, Bierbeeck, Wesemael, Ghele, Cranendonck, Sombref — Noch in baenrotzen ende edelen van de selve afkomstich. Mitsgaders acht ridderlijcke ghesellen of ridderen medegesellen (Toparchae équestres et pares Brabantiae) te weten de heeren van Hulleberghe, Boutershem, Riviere, Bouchour, Assche, Lintere, Wavere, Crainem.

In de opschriften van de dachvaerd-brieven wort onderscheydt ghemaeckt tusschen Edelen, neven : Edelen gheen neven zijnde, maer ridderen : ende Edelen gheen ridderen zijnde. De uytlandtsche heeren die, voor desen, baenderlijcke goeden in Brabant besaten, wierden voor ingheboorene ghekent, als sijt over de zijde van Brabant hielden.

De Steden maeckende den derden staet, worden ghemeenlijck gheseyt te zijn de vier Hooftsteden als Loven, Brussel, Antwerpen ende 's Hertoghen-Bossche. De smal-

steden pretenderen dat mede, ende hebben in verscheyden blijde inkomsten gheweest, maer syn dese 4 Hooft-steden ghewoon op de dachvaerdinghe te komen. De steden hebben hier in de regheeringhe al overlangh groot ghesegh gehadt, enz.

Nu wij den kop hebben leeren kennen, laat ons nu het lid verder ontleden ; wat het doel is van dit, ons artikel De stad bevatte : poorters in de stad geboren, en andere die het poorter of burgerrecht bekwamen. Ziehier wat het boek hier over vermeld.

De poorterij.

Bladz. 29. Ghebooren poirters (of poirteressen) zijn die ofte inde stadt ghebooren, ofte die daer buyten gheboo-ren, maer binnen de stadt gedoopt zijn. Soodaenigh een gheboren poirter en verliest noyt sijn poirtersrecht. Een gheworden poirter is soodanighe eenen, die van buyten inde stadt komt, ende wettelijck sijn poirters recht verkrijght. Sulcke poirter moet ten minsten drie jaren *(later vijf jaren)* te vooren continuelijck sijn wooninghe binnen de voorsz. stadt ghehouden hebben, stede vast, mits betalende die gherichticheydt daer toe staende, tot profijt van den Heere, ende van de stadt. Een gheworden poirter der stadt van den Bossche willende ghenieten zijne poirterije, behoort aldaer te houden sijn domicilie, met het meestendeel van zijn familie, ende mach utter stadt vaeren t'sjaers drie ses weken, ten waere dat hij utter stadt waer in 's Heeren dienst, pelgrimagie, ofte coopmanschappe, ende alsoo langher dan de voorsz. ses weken uyt waren — Die drie ses weken zijn te verstaen : ses weken in den ooghst, ses weken in den herfst, ende ses weken in den lenten.

Onder hertog Jan den derde, 1329, en Wenceslaus ende Joanna 1369, moest men betalen om poirter te worden: Vijff pont aen ghereeden ghelde, ons halff ende der stadt die ander helft, ende der kercken Sint Jans aldaer eenen grooten Tornoyse, den richter twee groot, den vorster eenen Engelsche.

Voorts vindt men : Wenceslaus ende Joanna, 1365, des Dijnsdaghe nae den Sondagh als men singhet « Iudica

me Deus :... dat een yeghelijck poirter van den Bossch een vrede nemen magh van onsen wegen, ghelijck oft hij een schouteth van den Bosch waere. De poirters van den Bossche behooren met haren lijve ende goeden alleen te rechte voor schepenen der selver stadt, ende en mach niemant der poirteren lijven of haer goederen buyten de stadt in de meyerije derselver arresteeren ofte becommeren ; maer soo wie op eenighe poirteren ofte haere goeden iet eijsschen of spreken wil, die moet sulcx doen voor schouteth ende schepenen der voorsz. stadt. — Een poirter van der stadt en magh om geenderhande misdaet uytter stadt ofte vrijheydt ghevoert worden, maer sal alleen vonnisse hebben ter schepenen van den Bossch.

— Hertog Wenceslaus heeft den 5 May 1371, gheordonneert ende dese stadt van den Bossche gheoctroyeert dat de poirters van den schouteth ghevanghen, of hen goederen binnen de stadt ghelegen, ter maninghe van drie of vier schepenen, op den eyghen dagh of daeghs daer aen vóór sonnen onderganck te recht ghestelt moeten worden. Daerenteghens die buyten de stadt ghevanghen sijn, of hare goederen, binnen vier en twintich nachten den eysch moet ghemaeckt worden.

In den jaere 1318, heeft Hertog Jan de 3e van dien naem, den poirters gheoctroyeert of vergunt, dat sy in haren huysen soo vrij sijn als of sij in de kercke ofte andere ghewijde plaetsen waeren, ende als de deure ende venster naest de deur gheslooten sijn, soo mach de schouteth den selven poirter in sijnen huyse niet vanghen, noch spannen, of yemant utt den huyse gheweldelijck halen, dan bij consent ende teghenwoordicheydt van het meestendeel der schepenen.

Een poirter van den Bossche en magh egheen anderen poirter doen arresteren, of in recht betrecken om eenighe saken buyten de stadt voorsz., ten waer dat sulcke persoon fugityf weer, of suspect.

Alle poirtersgoeden binnen der meyerije ten platten lande gheleghen, toebehoorende den poirteren der stadt, zijn van oudts vrij gheweest in der bede metten plattelanden te gelden, uyt dien zij in der stadts commere ende lasten contribueren, — al waert dat eenighe van sulcke goeden aen eenighe onvrije persoonen, egheen poirter zijnde, ver-

kocht waren, quamen sulcke oude poirtersgoeden wederom aen poirters, als vrij persoonen.

Soo eenighe poirters ofte ghevrijde persoonen sedert den jaere 1480 vercreghen hadden teghens eenighe poirters, of ghevrijde persoonen, eenighe goeden van oudts vrij ghestelt sijnde, soo blijven die selve goeden vrij, soo langhe als sij in ghevrijder handt zijn.

Verdeeling der stad in sectiën enz.

Bladz. 31, 8^e^ kapitel :

De stadt is in neghen blocken verdeelt. In andere steden ghenoemt bonnen of gebuerten. Elcken block heeft sijnen block-meester. Hun ampt is sorghe te draghen dat de ghemeene brugghen, straten, pompen, putten, watertrappen ende brandt-gereedschap behoorlijck onderhouden worden, ende acht te nemen op alle voorvallende saken den welstandt van den selven block raeckende ; de aelmoesen te versamelen, ende den armen van sijnen block uyt te deelen, alle drie maenden, teghens de hoogh-feesttijden van Allerheylighen, Kersmis, Paesschen, Pinxten ende Hemelvaert Mariae. Elcken block heeft van oudts ghehadt sijne crijghs-officieren, ende crijghs-oeffeninghen. Ende heeft elcken block sijnen capiteyn, vaendragher ende andere officieren, opdat sij de vier schutterijen souden helpen waecken.

Soo waren hier tweederley capiteynen, te weten, capiteynen van de schutterijen, ende capiteynen van de wijcken of blocken, maeckende t'samen 13 capiteynen, ende soo veel companiën ; oude memorie.

Schutterijen en wachten.

Hier syn van oudts gheweest vier collegiën of Gilden, of alsmen ghemeenlijck seydt, vier schutterijen : Ouden Voet-boogh, nieuwen voet-boogh, handt-boogh, ende cleveniers of coluvriers, de jongste der vier.

Bl. 44 — Ordonnantie der stadt 1577, 17 December, aangaande de stadswacht, in 62 punten, waarvan de bijzondersten zijn : Alle de inwoners van 20 tot 60 jaeren oudt worden in de rolle geschreven. De wacht geschiedt zoo bij

dag als bij nacht, bijzonder aan de stadspoorten waarover wij in art. 33 lezen : Staet te weten dat aen de poorten des daeghs ordinarie moeten bestelt worden 80 mannen van de schutterijen (men verdeelt ze per poort), ende dat bij der wachte aldaer neerstich regaert ghenomen worde, opte gaende ende komende passanten, met ondervraginghe van noodelijcke circumstantiën, ende ondersueck op te suspecte goedens, brieven, ende dierghelijcke saecken, ende opschrijvinghe van den geenen vreemdelingen schijnende te wesen. Ende daer suspicie op valt, te brengen ende te geleyden opter stadt-huys, omme naerder gevisiteert ende gheexamineert te worden : Item, alle vagabonden, truggelers ende truggelersen buyten te houden. Noch gheen soldaeten binnen te laeten, dan met behoirten, ses, acht, ofte thien, ende gheen ander meer, da nae ruyminge ende vertreck van de voorgaende, op de peene van xx stuyvers.

Ook schijnt er wacht te zijn geweest op de merkt, want men leest art. 16 : Tijden ende behoirten van af te gaen eeten sijn voor die van der merckt-wacht, drie uren midden in den dach, ende insgelijcx drie uren des avonts, namentlijck van vijf uren tot achten toe bij wintertijden, d'een helft van der wachte voor, ende d'ander nae, t'elcker reysen afgaende, ende yegelijcke partije ghenietende ende ghebruyckende anderhalf ure scherp. Item, voor die van der poortwachten, midden in den dagh anderhalve ure scherp, voor elcke vier ende niet meer sefvens, maer successivelijc afgaende. Ende des avondts drie uren in als te weten, van vijf tot acht uren, bij wyntertijden, te bedeylen onder d'een helft voor, ende d'ander nae afgaende. Buytendien waren er nog bijzondere schildwachten, die het wachtwoord « ofte Loose » kenden.

Deze stadswacht was in « rotten » verdeeld, met eenen rotmeester aan het hoofd, boven hen capiteyns. Een of meer provosten, die gelast schenen te zijn met het opnemen en vaststellen der straffen, en boeten ; en ze uit te werken.

Diegene die absent was uit de stad, moest iemand in zijne plaats stellen, en betaalde bovendien 4 stuivers ; de meester was verbonden « als principael voor zijne constitueerden ».

Voorts vindt men in die 62 artikelen, allerhande regelingen aangaande de uitzonderingen, straffen, boeten en dergelijken. Namelijk :

Art. 48. Item die hoogher is speelende dan om eenen pot biers of eenen stuyver, verbeurt thoogher gespeelde.

Art. 49. Item die hoogher is drinckende dan eenen pot biers voor den dorst, sal verbeuren 4 stuyvers.

Art. 50. Item die droncken ter wacht comt verbeurt 6 stuyvers.

Men geeft hier en daar eenige aardigheden over het geschut ; men noemt onder anderen : « Bussen, sinckroeren, hellebaerden, swijnspieren, ijseren hoeden ende casquetten om daermede te stormen. *Voor 1508 geeft men op :* Dien tijden is binnen den Bosche eerst gemaeckt ende gevonden een manier van ijseren geschut, 't welck men tuymelaers noemt ofte mortiers, zijnde seer wijt, ende met sware ijzeren banden omleght, waer achter aene in worde gevuecht een ijzere camere, opte groote van den geschut passende, die men vult met buspoeder om uyt te werpen groote swaerte, van ronde ijzeren ofte steenen bollen, rechts op inder locht, dewelcke int nedervallen mits henne swaerte ende crachte van poeder, groote schade ende gewelt doen, welcke oock moghen gevult worden met verscheyde gebrocken stucken van ijsere ende steenen bollen. In 1511 noemt men groote carthouwers, ende mindere bussen.

Ambachten ofte Neringh-gilden.

Bl. 36. Volgens eene ordonnantie van keizer Karel op 12 Augusti 1525, bestonden alsdan te 's Hertogenbosch de volgende gilden, waar niemand gedwongen mocht ingelijfd worden.

1° De smeden ende daeronder ghereckent de koperslaghers, ende de mesmaeckers, met drie dekens ende twaelf gheswoorens. 2° De muldenaers ende daeronder ghereckent de olyslagers, met 3 dek., en 8 ghesw. 3° De backers, 4 dek., 8 ghesw. 4° De cooren-koopers, 4 dek., 16 ghesw. 5° De vleesch-houwers, 3 dek., 6 ghesw. 6° De visch-koopers, ende daer onder de ghedrooghde visch-verkoopers, 3 dek., 6 ghesw. 7° De schoen-maeckers, ende

daer onder de huyvetters gereeckent, 4 dek., 12 ghesw. 8° De wulle-wevers, 2 dek. 8 ghesw. 9° De cremers, 3 dek. 28 ghesw. 10° De kleer-maeckers ende onder de selve de lakenbereyders ende laken-verkoopers, 4 dek., 28 ghesw. 11° De bontwerckers, 2 dek., 6 ghesw. 12° de hantschoen-maeckers ende nestel-maeckers, 3 dek., 12 ghesw. 13° De spelle-maeckers, 3 dek., 10 ghesw. 14° De schreijn-werckers ende cuypers, ghewant-snijders, ende kiste-maeckers, 3 dek., 10 ghesw. 15° de verwers, 2 dek., 2 ghesw. 16° de hoe-maeckers, 2 dek., 2 ghesw.

Stadsregering.

Bl. 79. Samenstelling. — De schepens ende de ghe-swoorens maecken het eerste lidt van des stadsregeringhe. De raden formeeren het tweede lidt. Ende de dekens zijn het derde lidt der stadsregeringhe. Doch dewijle de dekens van oudts seer sterck in den raedt quamen, ende dat daer uyt dickmaels groote verwerringhe ontstondt, soo is bij verscheyde hertoghen daer op nadighe ordre ghestelt.

Item, soo dickmaels de schepenen ende gheswoorens, 't eerste lidt dan zijnde, of het meeste deel der selver, de andere den weet ghedaen zijnde, niet comparerende, sullen de raden ende dekens, dan zijnde, roepen of doen roepen, om bij de schepens te komen, om aen te hooren dat de schepenen ende geswoornens haer sullen segghen ende be-kent maecken, ende dat sij, ende een yder van haer, daer op punctuelijck ende wijsselijck naer het begrijp van haer vijff sinnen sullen antwoorden, ende dat sij sullen gedooghen dat na alle billickheydt, en yder sonder uytstel, contentement ende recht gedaen wierde. Soo de dekens dit niet wel en verstonden, ende versochten haer met gesworens van haere gilden te moghen beraden, dat sij dan haer beraden hebben-de, wederom tot de schepenen ende gheswoorens sullen komen, en yder deken, op den eedt in het aanvanghen van sijn dekenschap gedaen, den schepenen ende gesworens sal segghen wat van de gheswoorens van sijn ambacht-gilde ver-staen is, bijzonderlijck op de voorghedraghen articulen, met dese conditie, dat sij dit te vooren niet en sullen bekent maecken.

Item soo menichmael als de stadt in schulden sal sijn vervallen, ende sij haer selven niet en can redden, dat de schepens ende de gheswoorens tot haer de raden ende dekens van de gilden sullen roepen, om te overlegghen op wat wijse die lasten, tot de minste schade van het gemeen beste, sullen konnen gedraegen worden.

Item, het is gheghunt den schepenen, gheswôrens, raeden, ende dekens van de ambachten, waeruyt bestaen de drie leden van de regeeringhe, de stadts-accijnsen soo veel te verhooghen, verminderen, nieuwe schattinghen ende collecten op te stellen, ende te ontfanghen, soo veel als noodigh sal wesen, om stadsschulden ende lasten te draghen ende te betalen. Gegeven op St-Lambertusdagh 1336, *(en nog andere)*.

Ordonnancie, 18 Maart 1387. Schouteth, onderschouteth, noch schepen, noch gheswôrens, noch rentmeesters, noch niemandt die roede draecht, in onse stadt voorsz., derselver stadsassijsen coopen sal, noch ghesette daer aen wesen, dewijle hij eenich der selver ampt bediene.

Het is door langheydt van tijden, in ghebruyck ghekomen, ende daernae door verscheyde privilegiën, statuten ende ordonnanciën bevestight, datter drie leden van des stadtsregeringhe zijn, die verhandelen de saecken van staet ende policie, het ghemeene best raeckende, staen toe de beden bij den prince van den lande versocht, stellen in accijsen ende schattinghen, ende ordre om die te innen, maecken ende onderhouden de muren, dijcken, brugghen, poorten ende straten, ende stellen ordre op des stadts incomen, opdat daer uyt 's stadtslasten ende schulden connen betaelt worden.

Schouteten, vertegenwoordigers van den Hertog.

In 's Bosch zijn van oudts twee officieren : Eenen hooghen schouteth ende eenen laeghen schouteth. De hooghe schouteth neemt waer de hoogh juridictie, ende corrigeert criminele saken ; de laeghe schouteth de middele en de laeghe juridictie ; dit duert totten jaere 1529, als wanneer de twee ampten bij een persoon alleen bedient gheworden, tot wiens dienst staet den stedehouder bij den selven schouteth ghestelt. De schouteth doet recht aen de bur-

ghers volghens het ghewijs der schepenen, volghens het privilegium Trinitatis, ghegeven van hertog Jan den 3^{e}, hertoghe van Brabant, in den jaere Duysent drie hondert ende negen en twintich, Donderdaeghs naer Drie-Coninghen.

President-schepen en burgemeesters.

In 1494, den 22 December, ordonnantie door keizer Maximiliaen, den burgheren der stadt met den president die doen waeren, ende namaels sullen sijn in den rade der stadt, het voorspreecken ende de eerste opinie in alle saecken sullen hebben, ende dat den president, als het noot is, met eenen dienaer van de groender-roeden sal moghen vergaderen, ende als hij uytter stadt soude wesen, ofte met sieckten bevaen sijnde, dat hij dan in dien ghevalle twee schepens in sijn plaetse sal moghen setten.

Door Philips van Oistenrijck twee burghemeesters gheset ; ende wierden doen mede gheset raetsluyden die te rade soude comen, ende haren raedt houden sonder de ambachten te vergaderen, ende dat de dekenen van de ambachten niet meer te rade souden comen, doch in 1498, zijn de burghemeesters wederom afgheset, en de dekens van de ambachten wederom, onder sekere conditie ende gethal, te raede souden comen.

Gerechtsdaghen.

Tot bevorderinghe van de justicie zijn hier ses gherechtsdagen :

1° In October, ende comt wel acht-daghen vroegher ende later, naer dat den schepenstoel in staet is.

2° Den eersten Dijnsdagh naer Drie-Coninghen.

3° Den eersten Dijnsdagh in der vasten.

4° Den eersten Dijnsdagh naer beloocken Paesschen.

5° Den eersten Dijnsdagh naer beloocken Pincxten.

6° Den tweeden Dijnsdagh naer Bosch kermis.

Laat ons nu zien wat het oude boek bevat over :

Schepenen, geswoornen van het schependom, raden van het schependom, dekens der ambachten en geswoornen dezer ambachten.

Hun getal, voorwaarden om aangenomen te kunnen worden, verplichtingen, bevoegdheid, enz.

Bl. 57. Van af 1200 waeren er seven schepens ; deze koosen alle jaer seven nieuwe schepenen. In den jaere 1336 hebben de schepenen dese verkiesinghe vrijwilligh den hertog opghedraghen ; dese geschiede binnen de octave van Bamisse, ende volghens brieven van 18 Meert 1387, stijl van Camerijck (1), soo den prince se binnen dit octave niet veranderde, dat dan de schepenen selfs nieuwe souden moghen kiesen. Volgens brief op St Lambertus dagh 1336 mach niemant hier schepen worden dan een ingebooren van den lande, ende inde de stadt gebooren, ende moet het gheheel jaer met het meest van sijn huysghesin in de stadt vaste wooninghe houden ; en moet alsoo langhe als hij schepen is van den erve daer hij op woont egheenen 't chijns geldenen. In 1336 is gheordonneert dat niemant op 't nieuw schepenen mach worden voor dat hij twee jaeren afgheweest is. Van af 12 Augusti 1525 waeren er neghen schepenen in plaets van zeven, en die naer twee jaeren eerst wederom tot schepenen mochten ghenomen worden, uytghesondert twee van de oudsten ende verstandichtsten, die tot informatie van de nieuwe schepenen voor één jaer noch souden ghecontinueert worden, sonder meer. De schepenen sullen daghelijcx met den onder schouteth op 't stadt-huys compareren, voor middagh te 9 ure, ende verblijven tot elf uren, ende naer middagh ten 3 ure tot 5 uren toe te verblijven, op peene van drie Brabantsche stuyvers te verbeuren, voor elcke reyse.

---

(1) *De schrijver geeft over de bijzondere stijlrekeninghen:* «Naer den Roomschen stijl begint het jaer met de maend van Januari. Naer den franschen stijl, den 25e Meert, of met het Paesschenfeest. Die van Vlaenderen die reckenen het jaer mede van 't Paesschen-feest. Die van Luyck ende Camerijck hadden oock al eenen bijzondere styl ».

Desen schepenstoel is bevolen, de administratie van de justitie in criminele ende civile saecken. Ten versoecke van de partijen moghen de schepenen kennisse nemen van hunne poirteren ofte poirteresse ; item van hunne goederen. Item, of yemant in de Beden of eenighe andere collecten ende schattinghen te hoogh gheset is. Item, verleenen de beschrijfbrieven by weygeringhe van justitie van de subalterne, of ander, of legher rechts-bancken. Item, moghen de schepenen compulsatie brieven verleenen, om ghetuyghenissen te hooren. Item, brieven van Juris-subsidio op d'officieren der vasallen inde meyerije gheseten, om die ghewesen vonnissen ter executiën ghestelt te worden. Item, voor miserabele persoonen, als voor weduwen, wesen ende andere arme menschen, om de selve tot corter expeditie te helpen. Item, van simpele contumaciën op de dorpen in de meyerije teghen partijen gheobtineert, om deselve wederom in recht ontfanghen te worden, als blijckt van onwetentheyt, midts betalende de costen van retardatiën. Item, brieven om het appel bekent te maken, op dat de stucken metten eerste mogen werden overgelevert, op dat niet gedaen en werde tot nadeel van den appellant. Tot dese schepenen, als tot haer opperhooft appelleren partijen immediaet, van alle vonnissen bij schepenen in de meyerij uytghesproocken.

In den jaere 1531, 12 September, heeft keyser Carel 5, ghewilt dat gheen erff-goeden, chijnsen, ende renthen en sullen worden veralieneert, getransporteert, vertiert, bekommert, ofte belast, noch oock de possessie van de selve overghelaeten, dan alleenlijck wettelijck respective voor schepenen van den Bossche, ofte voor de bancken ende gherichten van de smalle heeren binnen de voorsz. meyerije, daer onder de selve erff-goeden, chijnsen ende renthen geleghen ende ressorteerende zijn. Het is van oudts hier usantie dat gheen schepenen, griffiers, of secretarissen, eenighe advisen moghen geven voor den schepen-stoel hangende, noch raden van het geen sij te doen hebben, ende indien de schepenen eenighe advysen voor het beghinsel van het proces gegeven hebben, soo sijn se schuldich hen te absenteeren alsmen die sal visiteeren.

Bl. 79. Als de schepenen haren tijdt uytghedient hebben, soo zyn de selve jaers daer aen gheswooren. Als de afghegaen schepenen noch een jaer daer aen gheswore͞ns zijn gheweest, ende dat jaer als gheswore͞ns uytghedient hebben, dan soo worden sy raden, ende blijven voorts haer leven langh raden, soo sij niet wederom tot schepenen ghenomen worden. Ordonancie 22-12-1408 van Hertog Antonis van Bourgondië... dat de schepenen ende gheswoorens of het meestendeel der server, de weet aen allen ghedaen zijnde, alle jaers, in den aenvangh van de bedieninghe van de nieuwe schepens, als die oude dekens afgaen, nieuwe dekens kiesen sullen met den schouteth, onder den eedt, soodanighen die sij naer het best begrijp van haer vijff sinnen houden de bequaemste, nuttichste ende nodichste mannen te wesen, voor den prins ende de stadt, die de schouteth sal beeedighen, ter maninghe der schepenen. Item, dat de dekens van yder ambacht op het afgaen van sijn bedieninghe gehouden sal sijn schriftelijck aen de schepens over te leveren de namen derghener die sij oordeelen de weerdighste ende de nuttighste mannen te wesen, in de stadt ghebooren ende ghedoopt, ende wie voor dese dekens in elck gilde gheweest zijn, leden zijnde van de gilden. Uyt dese sullen de schepenen dekens nemen, naer dat sy het goed sullen vinden. Item, dat die eens tot dekens zijn genomen, ende haeren tijdt uytghedient hebben, eerst naer volcomen drie jaeren wederom tot dekens moghen ghenomen worden.

Ordonnancie van keyser Carel V, 12 Augusti 1525.., dat de ambachtsluyden, een yder uyt sijn gilde, sal nomineren de weerdighste ende de nuttighste ghebooren burghers, rijck vijftigh Rijnsguldens jaerlijckx incomen hebbende, ofte eens aen vaste goederen rijck ses hondert Carolus gulden. Ende soo daer soodanighe niet en connen ghevonden worden, twee mael soo groot ghetal, waer uyt de dekens ende gheswore͞ns, volghens stadsrecht, van de magistraet sullen ghenomen worden. Ende dat de namen van hare ghekoosen yder bysonder den magistraet sal presenteren, op dat de schepenen uyt 't ghetal van de ghenomineerden de waerdichsten ende de meesten tot dekenen ende gheswore͞ns nemen, ende naer ghedaene eedt, ordine-

ren. Item, dat gheseyde dekens met de twee eerste leden in den raedt sullen verschijnen, de ambachten regeren, waernemen. Item, soo menichmael de dekens van de ambachten verschillen, sullen de twee eerste leden met het meerder ghetal der dekenen besluyten.

Ambtenaren der Stad :

Rentmeesters, griffiers, secretarissen, pensionnaris of raedtpensionnarissen, regheerders der penninghen, gerechtsboden, policiemeesters, repareer of bouwmeesters.

Ordonnancie 18 Meert 1387. Dat de rentmeesters sullen verkooren worden bij de schepenen uyt den voorgaenden schepenstoel, ende sullen ghehouden zijn twee mael 's jaers rekeninghe te doen ; te weten, een maent naer Paesschen ende een maent naer Bamisse ».

De griffier wordt door de schepenen aenghestelt. Buytendien zijn hier drie gherechtsboden, die ghenaemt worden, dienaars van de Groene-roede ; ende draghen dien naem van de Groene-roede, die sij in de actuele functie van haer ampt in haere handt nemen ; waerbij sij bekent worden dat sij sijn uytvoerders van de justitie. Hertog Wenceslaus, 5 Mey 1371, « heeft gheordonneert dat de dienaers van de Groene-roede des stadts incomen ende accijsen mogen uytpanden, ende daghen setten. Item, om alderley saecken, moghen sij, op het bevel der schepenen, besetten of arresteeren ende in hechtenisse brenghen, tot dienst van den hertogh; maer en moghen niemant ontslaen of los laten, sonder kennisse ende consent van den schouteth. Item, dat de selve groene-roeden, wel moghen vanghen, besetten oft arresteeren, maer dat sij niemanden moghen ontslaen, quijtschelden, of laten gaen, die over schuldt ofte schattinghe ghearresteert of in hechtenisse is ; ten sij naer goede burgh-stellinghe, ofte bevel van den schouteth. Item, dat de schepenen de groene-roeden moghen aen ende afzetten. De groene-roeden executeeren, schepen gewijsen, op de maninghe van den schouteth, mede schepen brieven ende verbintenissen door schepenen, bij schouteth ende drie schepenen ghesien ende ghelesen ; nemende naer drie daghen de goede(re)n, ende de schuldenaers sonder eenigh

uytstel in versekeringhe, volghens de open-brieven ghegeven van vrouwe Joanna, hertoghinne, op den 25 September, 1403 :

Anno 1499, 24 Februari, sijn binnen de stadt verkooren de eerste ses mannen als regheerders der penninghen, om die te ontfangen ende uyt te gheven. 1526, hier ghecoren nieuwe vier mannen, ende twee repareermeesters ofte boumeesters. 1578, zijn hier policiemeesters ghemaect. Ordinaris zijn hier twee raed-pensionnarissen, ende plachten hier te zijn drie secretarissen.

Naer de Reductie van de stadt (1629) werden bij de Heeren Staten-Generael (1), de volgende ampten bepaelt : Een hoog-schouteth van de stadt ende meyerije. Een schouteth in elck der vier kwartieren. Een raedt ende rentmeester-generael van de bede van Brabant. Een raedt ende rentmeester-generaal van de Domeynen, in 't quartier van 's Hertogenbosch. Een ontfangher van de redemptie der gemeene middelen van de meyerije. Een raedt ende rentmeester van de gheestelijcke goederen der stadt en meyerije. Een licentmeester. Een stadthouder van den hoogh ende hoofd-schouteth, over het quartier van Kempenland, enz.

Daer is oock een Leen-hoff ofte Tol-ckamer, over het quartier van den Bossche, als een vierde paert van Brabandt ; de welcke bestaedt uyt eenen stadthouder, drie leen mannen ofte erf-laten, ende eenen griffier. Die heeft acht op het recht van de Domeynen van den prince des landts, visiteert ende schouwt de straten, stegen, meulewegen, herbanen, rivieren, beken, graften, water-loopen, opdat die niet benauwt en worden door palen, heckenen, steygers ofte yet diergelijcx, als alleen met consent ende beswaernisse van eenen onlosbaere chijnsse. Neemt acht oock op alle water-ruyminghen, aerdtgaten, heyden, gemeynten ; de scheydinghe van de plaetsen desnoods zijnde bepalende. Doet oock recht op de geschillen ontstaende uyt de verpachtinge van de waegh, leen-banck, Brabantsche swijghende landt-tol, peerdt-geldt, loodt ende gheley

(1) *Wanneer 's Hertogenbosch zich aan de Staten-Generaal had onderworpen.*

d'gruyt, novaille ende smalle thienden, hout-schat, waranden enz. ; ende en valt van haer sententie geen appel.

T'verschil van weghen eenighe natuerlijcke kinderen, soo die sonder ghelegitimeert te zijn, ende sonder sich aen dit hoff aengegeven te hebben, raeckt mede dit hoff ; ende worden haere middelen nae haer versterckt, indien gheen lighitime kinderen naerghelaten, bij de rendt-meester aengeslaghen.

Jaarmerkten, scholen.

Er sijn hier seven jaer-merckten, en een weeckmerckt, alle Donderdaghen, vrij ende vranck van 's Woendaeghs af naer den middagh, tot 's Vrijdaeghs voor den middagh ; sonder dat men binnen dien tijdt den coopluyden niet en mach te recht daghen, arresteren, ofte vasthouden, of haer goederen besetten, om gheenderley schult, als die ghedurende desen vrijtijdt ghemaeckt is, ofte belooft.

De school wierde hier in voortijden ghenoemt de groote school, alwaer de jonckheydt inde latijnsche ende griecxsche talen, ende in de eerste beginselen van de Philosophie onderwesen wierden ; ende was dese school in seven deelen verdeelt, ende hadde yder deel sijnen bysonderen meester, ende was de oppermeester 't opper-hooft van de andere, ende den rector ofte bestuerder van de gheheele oude schole.

Vrijheden en voorrechten.

Elke stad van het hertogdom genoot zekere vrijheden, wat zich aan de lagere gemeenten niet toepaste ; evenwel waren zekere gemeenten, niet als stad herkent, nogtans als vrijheden aangenomen. Ziehier wat onzen ouden schrijver ons hierover mededeelt : « De vrijheden, hoewel die met gheen vesten of wallen besloten zijn, genieten nochtans de rechten en de voordeelen van de steden. Ende waren eertijds deze : Turnhout, Hoochstraeten, Oosterwijck, Oirschot, Merchten, Assche, Vueren, Duysborch, Over-Issche, Hulpen, Wavere, Genappe, Geel, Arendonck, Braine-l'Alleud, Duffele, Waelhem.

Hedendaeghs (1670) zijnder meer, ende pretendeeren veel andere plaetsen den naem ende voordeelen van de vrijheden ; dan ghelyck gheen vrijheydt tot een stadt, alsoo en can oock gheen dorp tot een vrijheydt verheven worden, als bij uytdruckelijcke toestaen van den hertogh, die ghehouden is al voorens de naeste steden ende vrijheden daerop te hooren.

Ziehier zekere voorrechten van 's Hertogenbosch : Anno 1196, Keyser Henrick 6 heeft gekent de burgers van 's Bosch, dat sij tol-vrij zijn, ende onbeschadicht reysen mochten met haer goed ende coopmansschappen langhs den Rhijn, waer sij wilden. Dit recht werd uitgebreid in 1233 « door alle het Roomsche rijck ende in alle Keyserslanden » op de verbeurte van dertich ponden suyver silver, te verbeuren bij dieghene die haer daer in eenighe beleth, commer, ofte hinder dede ». Dit privilegie werd later vernieuwt.

Zij waren insgelijcks tol vrij in Brabant, Gelre, Heusden en Zutphen, later in Holland en Zeeland (1418), 's Hertogenbosch betaelde hiervoor 9000 fransche kroonen — 7 December 1366, door Wenceslaus vrij van houtschat — 26 April 1515 keyser Carel V : « Die van den Bossche hebben het recht ende privilegie dat niemant uyt sijn huys mach gehaelt worden, of daer in gevanghen worden, om eenighe schulden of fouten, uytgesondert eenighe grove misdaden ; ende heeft het recht den stadt bijzonderlijck bevestight.

Dit hoofdstuk handelt verder over allerhande costuymen en rechten, van erven, van straffen, van opvolgen, enz., enz. ; doch dit zou ons te verre brengen, van ons bijzonder pleit.

Oploopen :

Bl. 129. Tusschen 18 Maart en 26 Mey 1476. Oploop teghen eenighe van het magisstraet, die hadden hardt gedronghen om het bevel van hertog Carel de Stoute uyt te wercken, die de stadt zware lasten had opgelegd ; zij wilden drie leden om het leven brenghen, doch deze ontsnapten. De hoofden en aenleyders sijn daer nae metten doodt gestraft ; de andere bij Vrouwe Maria van Bourgongiën, 20 Juny 1477, gepardonneert.

Op beloocken Paesschen 1525, eischten de ambachten dat men terstont souden afsetten het mael gelt van den rogge, terwe, enz. ende van elcke tonne biers vier stuyvers minder geven soude, dat sij gegeven hadden ; alle het welck hen doen terstont geconsenteert wierde ; doch daernaer, den 20 juny, eischten sij dat alle de paters en de vrouwen van de cloosters, soo veel acchijns souden geven van alle dinghen als die borghers. Na veel oproer en gewelt, tusschenkomst van Magriet van Oostenrijck, die persoonlijck met gewapent gevolg nabij de stad kwam, en, na veel prevelen der heeren van het magistraet, eischte dat de burghers haer souden inhaelen met hondert ende vijftigh tortsen, ende daer toe nog geven twaalf duysent Rhijnsgulden, soo men seyde ; maer veel wilden seggen dat het meer was. Des anderdaeghs daer naer, den 5 Augusti 's achternoens, soe moesten alle die dekenen van den ambachten, ende de oude dekenen, ende voorts die te lote vielen, elck een brandende tortse draeghen, sijnde gekleedt met swarte tabbaerden, die alsoe ginghen tot buyten de Vuchtere poorte, met den heeren van den raedt, totten lesten boome, alwaer Vrouwe Margareta met den tresorier en den graven van Bueren, den audiencier, ende met meer andere heeren gecomen sijnde, vielen die heeren van den stadt ende die burgeren op haer knyen voor vrouwe Margareta, ende bleven legghen ter tijt toe dat sij een teecken dede, dat sij opstaen souden, hen vergevende alle die misdaden enz. Daer naer mosten die burghers wederom geven die vier stuyvers acchijns meer op elcke tonne biers, ende men moest wederom maelgeldt geven van rogge ende terwe. Het schijnt nochtans dat voor het vertreck der gouvernante, de kloosters zich verbonden « van mede te contribueren van de acchijnse der stadt, gelijck de gemeene burghers doen ».

Blijde inkomsten en dergelijke.

Bl. 170. Anno 1481, quam Arts-hertogh Maximiliaen, logeerde tot de predickheeren, ende gaf hen 't geldt om een bibliotheek op te rechten ; ende vrouwe Maria met haren zoon Philips was in 't convent van de susteren van Orthen,

ende heeft hier gehouden het feest van het « Gulden Vlies » op den achtste dagh van de may des voorsz. jaers, waer in hertogh Philips, soon van Maximiliaen, van Adolf heer van Ravesteyn der ridderlijcken hals-bandt met het « Gulde Vlies » wert omgehanghen, ende in de orde van het « Gulde Vlies » aengenomen. Vele ridders waeren aenwezig.

Ziehier wat de schrijver nopens het « Gulden Vlies » buiten nog veel meêr, mededeelt : Philips de Goede trouwt te Brugge met Isabella van Portugal, en met dese occatie, op 11 Januari 1430, heeft hij de ordre van den «Gulde Vlies» ingestelt, voor 24 ridders ; hij was de 25^e^. Hij gaff een yder ridder ofte heer van dese ridderlijcke ordre eenen gouden hals-bandt, gemaeckt met des hertoghs teecken van het vier-slach uyt de keye ende vier-slach, hanghende de halsbandt met het gulden vlies op de borst, daerbij noch onbesnoeyde viergevende lauwrierstocken, cruys-gewijs over malcanderen geslaghen. Op de daghveerdighe souden de ridders verschijnen met eenen swaren wollen purperen tabbaert. Het getal klom van 25 op 26 en onder keyser Carel V op 51 ; den tabbaert werd eenen zijden fluweelen tabbaert. De twee cruysende lauwrier stocken verbeelden het Burgondisch cruys ; devijs van hertogh Jan den Onversaeghden, met dit opschrift : « Flammescit uterque » ; op den halsbandt pasten dese woorden « pretium non vile laboris ».

Anno 1504, quam hertogh Philips in 's Bosch, met sijn vader Maximiliaen en sijn nieuwe huysvrouwe, de keyserinne : Er gebeurden, steck-spelen, batament-spelen, katsen, danssen, springhen ende veel meer andere geneuchelijcke exercitiën ; ende als de winter over was soo scheyden die heeren van malcanderen met grooter vriendschappen, ende elck reysden tot den sijnen.

Anno 1510. Was ten 's Hertogenbossche een groote dachvaert van de Staten van Brabant ; daer hen te voere geleyt worden op te brenghen tot behoeff van den nieuwen prince Caerle, de somme van vijf en tachtig duysent Rhijnsguldens... 's Bosch had in 1508 excessive costen gehadt in het beleg van Pouderoyen en werd ontslagen.

Anno 1515, quam hertogh Carel, werd feestelijck ingehaelt en de stadt beschonck hem met twee silveren stopen, ende eenen silveren cop met een decksel... ende noch twee voeder wijns.

Anno 1539, quam vrouwe Maria, de suster van keyser Carel V, weduwe van coninck Lodewijck van Hongariën, als gouvernante van de Nederlanden, vergeselschapt met veel groote heeren. De stadt beschonck haer met een beurse met duysent guldens, ende één voeder wijns, ende elcken heer van de ordre van den « Gulden Vlies » met één ame wijns, ende die van het platte lande elck één ame. Den 21 Augusti wierde keyser Carel V, hier seer feestelijck ingehaelt... ende beschonck hem de stadt met twee voeder wijns, hondert malder haver, ende twee vette ossen.

Anno 1545, quam hier binnen den Bossche, 4 December, keyser Carel V, met een seer groote swiete van hertoghen, prinsen, graven ende bisschoppen, ende 2000 peerden, ende meer dan 200 geladen muylen met bagagie, ende bleef hier tot den 28sten derselver maent.

Anno 1549, den 22 September, is prince Philips, keysers Carels soon, hier seer feestelijck ingehaelt... met een gevolgh van verscheyden ballinghen, naer ouder wijse. Hij werd beschoncken met zes voederen wijns, ende 200 malderen haveren, ende twee schoone ossen met silvere hoorens.

Eenige bijzonderheden.

Anno 1606, op den 9 November, stelde de stadt van den Bossche eene loterije op, om uyt haren kommer te komen ; drie groote looten waren ses zilveren kannen, weerdich 600 Rijns-guldens, ende 12 schalen.

Anno 1521, hinck eenen strooden wis uyt den raedthuyse, want die pest was aldaer.

Op bl. 76 van het 2de deel, vindt men het verhael van een **eigenaardig tweegevecht** ; *het luidt als volgt :*
Vucht (bij 's Hertogenbosch) heeft een heyde vermaert door den slagh van Briauté teghens Lekkerbeetje, waer van de geschiedenisse dese is :

't Ghebeurde in den jaere 1600 dat Briauté, een fransch jonck edelman uyt Normandyen, int lant van Caux, de welcke gheduerende den oorlogh in Vranckrijck behaelt hadde de eere ende reputatie van een seer vroom ende vailliant soldaet, hier in dienst van de heeren Staten-Generael, ritmeester van een compagnie cuirassiers gheworden is. Op den lesten November des jaers 1599, is sijnen luytenant met 20 ruyters uytgethogen, sijnde deselve meest francoysen, diese meesters noemden, om dat se eenspannighers ende selfs meesters van de paerden waeren ; de welcke haer selven onvoorsichtigh van malcanderen gescheyden hebbende in tweën, zijn van den ruyteren van Grobbendonck uyt Diest overvallen, ende gevangen binnen den Bosch gebrocht. De luytenant van Briauté heeft dat geschreven aen Briauté, sijnen ridtmeester, versoeckende dat hij hem sijn rantsoen wilde seynden. Sijnen ritmeester Briauté, seer qualijck opnemente dat hij hem van sijn vijanden alsoo hadde laten vanghen, ende het rantsoen aen hem gesonden hebbende, heeft onder anderen aen hem geschreven : « *je suis bien esbahii que vous, avecq vingt maistres, vous estés laissé batre de quarante coquins* ». Dat is : ick ben seer verwondert dat ghij, met twintigh meesters, u hebt laten slaen van 40 coquins ofte sielen. Desen brief comende in handen van Geeraert Abrahams, alias Leckerbeetjen, luytenant van den heer Anthoni Schets, heere van Grobbendonck, schreef wederom aen den heere Briauté, dat hij daer af niet en behoefde verwondert te wesen, dewijle sulcke Coquins so goede soldaten waren, at sij niet alleen in meerder getal tegens sulcke meesters en souden derven gaen, maer oock wel in gelijck getal, ende soo hij Briauté, des wilden beproeven met 20 meesters tegen hem Leckerbeetjen met 20 ruyteren van sijn compagnie, soo soude hij, plaetse ende tijdt noemen ; sij souden hem daer inne te gemoet commen. Briauté en konde dat niet verdragen, ende neemt de conditie aen ; ende daer gaen trompetters over ende weder over, ende worde de plaetse genomen op de Vuchtersche heyde (mits Leckerbeetjen hem als geproscriveert nerghens en dorst vertrouwen) op belofte ten beyden zijden, dat men sonder bedroch vechten souden, ende dat de vechtende gheene moeyte als van de ghedesti-

neerde partije soude gheschieden. Sijn excellentie hadde dit geerne ontraeden, segghende : dat de partije te ongelijck was, want hij wesende een edelman van goeden huyse, en conde geen eere noch reputatie begaen teghen eenen gheproscriveerden, ende van geen edel bloedt zijnde. Dan 't was te vergeefs, het edele france jonge bloed was te heet, hij wilde daer mede deur. Hier op vertoogh hij uyt Geertruydenbergh met sijn partije, ende sliep den 4 February des s'nachts tot Loon-op-'t Sandt, alwaer hij, roomsch gesint sijnde, des morghens vroech hem biechte ende misse dede doen, ende reedt doen voorts na Vucht, alwaer Grobbendonck haer sont spaensche wijn, broot, ende kase, daer Briauté niet af en nutte, maer wel sijn volck, ende naer dat Leckerbeetjen voorts ghekomen was tot op voorsz. heyde, hebben de trompetters ten beyden sijden elcx anders haer partije gaen tellen, 't welck geschiede ten één ure naer den middagh, ende daer naer van beyde zijden bij malkanderen gevoecht om den charge te staen ; ende naer dat Briauté de persoon van Leckerbeetjen wel gedecifereert was, staecken de trompetten, waer op de voorsz. partijen op malcanderen met grooter furie chargeerden, ende drongh Briauté op Leckerbeetjen aen, plant hem een kort roer int visier, ende schiet hem morts doodt. Noch bleven in het eerste treffen Leckerbeetjens broeder, genaemt Anthoni Abrahamsz., corporaal van de compagnie, ende sijn swagher. Ende van Briautees zijde bleven doodt sijn quartiermeester Plisson, ende noch eenen, Françoys Beau Hubert genaemt : hier door hadde Briauté groot voordeel, indien hij dat wel waergenomen hadde, midts de commandeurs van sijn vijanden ghebleven waeren : maer hij was soo haestigh ende furieus, dat hij sijn volck noyt wederom t' samen en vont, het welck hem int verdriet brocht, want, of wel de commandeurs van sijn vijanden ghebleven waeren, soo deden d'andere als oude ervaren soldaeten, ende sloten hen selven wederom ineen, soo veel mogelijck was. Briauté d'eerste reyse door de vijandt gepasseerd wesende, wende hem wederom terstont naer sijn vijanden, sonder naer sijn volck om te sien, ende chargeerde wederom, in welcke charge sijn paert geschooten wiert, ende doen wierden van de sijnen geschoten drie ruyteren, met name Cajou,

Moreau, ende le Coing : hij dede daer naer van sijn paerdt afsitten een ander ruyter, Sigure genaemt, ende quam soo weder te paerde, ende gingh daer ten derdemael aende charge, in welcke sijn paerdt wederom geschooten wierde, ende van den sijnen noch eenen, die genaemt la Rillière. In dese charge waren mede te voet geraeckt noch drie van sijne ruyteren, die haer paerden mede verlooren hadden, te weten la Rose, de Noyer, ende Bremont, ende vochten alle te voet, ende midts de quade ordre die sij hadden gehouden, was de vijandt hem nu te stijff geworden, daer door de couragie van eenighe van den sijnen begonst te faeljeren, in voeghen dat eenen, la Pierre, ende een ander du Lyon, genaemt, met volle carrie wech reden, ende hem abandonneerden. Eenen genaemt, uyt ten Eng, die gequetst was, reedt mede wech, midtsgaders oock, Sint Amont, die beyde de armen aen stucken geschoten waren. Een ander genaemt, la Tarte, reedt daerna oock daer van, hem excuserende op sijn paert, dat verschrickt was, ende hem teghen sijnen wille weghgedraghen hadde. Van ghelycken wierden beschuldight van hem verlaten te hebben, Compaengne ende Barou, die heur daer naer van sulcx hebben willen excuseeren : Niet te min hij aldus verlaten wesende ende mette anderen een wijle tijts te voet seer couragieuselijck gevochten hebbende, gaf hem ten laetsten gevanghen, op toesegginge van goet quartier, gelijck mede dede la Rosen, de Noyer, ende Bremont, ende ten laetsten oock sijnen neef Thibau, die langhe gevochten hebbende, noch te paerde sat. Briauté wierde daer na gelast te sitten op het paert van sijnen trompetter, ende naer den Bosch gebracht, daer sij doen bevonden dat Grobbendonck een embuscade in van voet-volck hadde doen houden : Middelerwijle advertentie van sijn gevanckenisse aen Grobbendonck gedaen zijnde, ende dat sijnen luytenant doot was, laste de selve (soo men daer naer seyde) dat men Briauté met den sijnen mede soude doodt slaen, het welck schandelijck ende tegen sijn gescheven belooften was, ende als Briauté gecomen was in de straete van de galge, dede men hem afzitten, ende wiert daer, met alle die bij hem waren, schandelijck, teghen 't gheloof van 't quartier hem toegeseydt, ende tegen Grobbendoncks eygen beloften te vooren ghe-

daen, met coelen bloede vermoort ; hier toe holpen den cornet van Grobbendonck, Grobbendoncks dienaers, en meer anderen. Het velt was vol huysluyden van verre toesiende, onder de welcke was oock Sigure, op wiens paerdt Briauté steegh nae dat sijn eyghen gheschooten was, met noch 3 françoysen ende uuteninge, die seer ghequetst was, ontquamen. 26 paerden bleven op de plaets ligghen van beyde zijden. Aldus liep dit ghevecht voor Briauté qualijck af, daer of te vooren niemant hem en conde af-raden. Het lichaem wiert tot Dordrecht gesonden, ende daer al uytgeschildert met 30 wonden, ende, gebalsemt zijnde, voorts na Vranckrijck gheschickt.

Indien het verhael juist is, pleit het niet ten voordele van Grobbendonck !

Jachtrecht.

In de blij incomste van Marie van Bourgogiën, staet het volgende : art. 59. Item geloven wij hen, dat elcker male sijn selfs goet sal moghen hoeden, of doen hoeden, ende daer toe honden houden die voeten ingecort, sonder callengieren, ende waer dat eenich wilt den hals brake, ofte gequetst worde van de honden, dat men dat wilt sal laten liggen, ende eeten dat die luyden honden, dat sij daer af ongheschadicht sullen sijn, ende dat elcken man jaghen mach haesen ende vossen, alle Brabandt door, sonder callengieren, ende desghelijcx conijnen, buyten vrijen warande ; ende oock met vogelen over al vliegen, sonder callengieren ; ende daer toe oock vangen met netten musschen, vincken, leeuwercken, sneppen, pleivieren, swaluwen, quackelen ende diergelijcke ; ende oock endt-vogelen ofte watervoghelen schieten.

Dat alle ridderen ende goede luyden sullen moghen jagen alderhanden groot wilt, uyt-gescheyden vrije waranden. Item gelooven wij hen ende consenteren, ende willen dat voortaen alle ridderen, knaepen, ende goede luyden binnen onsen steden ende landen van Brabandt ende van over de Maze gheseten, sullen moghen jagen alle Brabandt door, in sijn seisoenen, allerhande groot wilt, sonder callengieren, uyt-ghescheyden in den waranden, wouden en

bosschen van Zooniën, van Saventerloo, van Grootheyst, ende van Meerdale, ende van Grooten-Houte. Ende omdat dit punte vaste ende wael ghehouden te worden, soo hebben wij geloeft ende gheswooren, gelooven ende sweeren als voor, dat wij daer tegen nimmermeer gebot, verbot, noch bede doen, noch stichten en sullen ; noch laten geschien in eeniger gevoege of manieren, daer mede dat teghen dit selve punte eenigerhande stoote of letsel geschien mochte, ofte geworpen worde.

Art. 61. Voortaen sullen egeen waranden zijn, en sullen noch gehouden worden, dan die vrije warande gheweest hebben van dat men schreeff 1367, ende die men bewijsen can, dat van alsoo oude tijden te leen ontfanghen zijn gheweest van dengenen daer af dat behoort, ende willen dat de waranden worden gehouden in alsulcken wesen, dat die goede luyden uyt alsulcke waranden van den wilde egeen onredelijcke schade en geboren enz. enz.

Om te eindigen vinden wij het belangrijk genoeg om nog een kort zicht te geven over de :

Rechten en inkomen van een vrijheer.

Wij nemen, als voorbeeld, wat ons boek aanhaald, bl. 36, 2de deel, over de heerlijkheid Geldrop, in de Kempen :

Voor ierst heeft den heere aldaer drij erff-gront ghewin, chijnsdaeghen oft chijns-boecken. Den eersten bestaende in gelden ende oude munte, den tweeden in goederen, ende den derden in capoenen ; hebbende alle drij diversche verval-daegen. Heeft mede alder 't recht te colligeren de gruyte, dat is eenen bier acchijns volgens de ordonnantie daer op ghemaeckt bij den keyser Carel den vijfde ende haere Ho. Mo. van date 23 october 1629. Heeft mede aldaer den thool op alle de mercktdaegen, dat is van yder peerdt dat daer vercocht wordt eenen st. twee oort. ende van yder os, koeie, verse, maele, kalff, vercken, schaep ende diergelijcke drij oortstuyvers oft een blanck, ende van gansen een half oort, dat is van yder gans. Van thool ende heeft aldaer oock het wegh-geldt, te weten van yder karre 't zij koetse, kerre oft andere karre, een oort-

stuyvers, 't zij gheladen oft ongeladen, ende van eenen wagen, dobbel gespan in een karre, een koetse-wagen oft carosse met twee peerden van yder een halven stuyver, ende van coetsen met vier paerden een stuyver, ende ses peerden eenen stuyver ende eenen halven wesende in de coetse ; van de gecoppelde peerden yder peert een oort-stuyver, ende van yder koye, oss, mael, verse, kalf, vercken, schaep enz. 't zij vercocht wort ofte niet, een half oort wegh-gelt ; mede de gansen een half oort wegh-gelt van yder.

Heeft mede het recht van hoven ende erven, dat is te wetene soo wanneer de luyden huers erve vertien oft vercoopen, soo heeft den heere daer af alsoo veele geldts als dat erve eens te chijns-geldt ; dat compt te betaelen tot laste van den geenen die tot dat erve comt.

Heeft mede aldaer den houdt-schadt soo van doeff als hert houdt, ende den vondt, ende eene waghen daer de cooplieden ende vleesch-houwers in weghen, volgens hen oude ordonnantie.

Heeft mede aldaer de successie van bastaerdt kinderen, ende bastaerden 't zij mans of vrouwen, comende te sterven sonder octroy, of octroy hebbende dat niet gheregistreert hebbende, ter plaetsen daer dat behoort bekendt gemaeckt te worden. Oock de successie van dienst-boden sonder oier achter te laeten, dat zijn bonavocantia, ende 't recht van kueren ende bruecken te stellen, ende 't recht van confiscatie van goederen soo roerende als on-roerende, ende meubelen op sijnen tijdt ; heeft mede de gevonden swermen van biën ende beesten, daer niemandt naer uyt en siet, die comen aen de heere.

De visscherije in de Dommel comt oock aen den heere, die voor desen notabel is verpacht geweest. Heeft mede den heere de craweyen, dan dat leste sijn belefthteden van de inwoenderen raeckende de craweyen. Item heeft alle de thienden, soo oude als nieuwe, soo smaele thienden als crijtende thienden, neffens sijne gebueren.

Item, 't recht van vrije warande, ende patriseren, voletteren, furetteren, ende met hals ende hooren te jagen.

Item, heeft den heere voorsz. 't recht van te hebben eenen sluetel van de comme, 't gedinghe oft genechte te

doen leggen, de merckten ende schut-boomen te bevrijen, te doen beëdighen die van de schutterijen, om te doen yder sijne plicht, de straten, bruggen, weghen te doen maecken, ende revieren, water-laeten, ley-graven, ende treck-graven te doen ruymen, ende die te begaen ende schouwen ; ende dat yder voor sijn erve, op peene daer toe staende.

Item 't recht van afhanghen oft oversprongen van huyse aen straeten te verleenen, oft over getimmeert af te doen nemen, ende calengieren te laeten verchijnssen. Item 't recht van notaris oft secretaris te maecken, binnen 't dorp. Hij heeft alnoch eenen voortreffelijcken water-moelen, bestaende in eenen coren oft alder-hande sorten van graen-moelen, ende eenen volle ende oly-moelen, dienende seer wel tot de wollen-laken-makerije.

Hier de gehuchten, die onder Geldrop behoorden. Die gehuchten maecken t'samen der handt een geestelijck lidt oft een parochie, onder de moeder-kercke tot Geldrop, ende soo eenige reparatie aen de kercke voorsz. valt te doen, soe van thooren, clocken, buyck, af-hanghen, ende chooren, tot welcke het jaerlijckx inne-comen niet en is genoechsaem, contribueren Geldrop met sijn twee gehuchten voor een hellicht, ende de zes-gehuchten voorsz. voor de andere hellicht.

De heere van Geldrop steldt ende kiest de kerckmeesters, ende heyligh geest meesters, met den persoon ; waer onder oock eenighe steldt van de zes gehuchten, die 't samen den heyligen-Geest ende de kerck bedienen, midts doende reeckeninghe bewijs ende reliqua, aen den heere van Geldrop ende persoon, als daegelijcx geschiet.

Thienden.

Wij vinden nog op bl. 132 van het tweede deel, zekeren uitleg over de thienden : De thienden sijn van driederlij soorten : 1° de koren thienden ; 2° de smal thienden ; 3° de krijsende thienden. De koren thienden zijn van tarw, rogge, haver, garst, weyt, enz. De smal thienden zijn van moes, hout, gras, rapen, radijs, (koolen, salade), knol, ajuyn, appelen, peren, noten, enz. De krijtende thienden zijn van volenen, kalveren, lammeren, jonge verckens, gansen, bijen, enz.

De thienden in 't gemeen zijn leen, ofte geen leen, ende wierden becomen ende verlooren gelijck alle ander goet dat leen ofte geen leen is.

Opdat de thiend-heer in zijn gherechticheydt niet te cort en gheschiede, soo en mach den bruycker van het landt, dat met thiende beswaert is, sijn vruchten van den acker niet halen, het en zij dat hij den thiend-heer daer van behoirlijck verwittight heeft, ende hem op sekeren dagh ghedaghvaert, om de thiende te moghen nemen ; doch soo hij op dien ghesetten dagh niet en quam, soo mach de bruycker sijn vruchten t'huys voeren, mits latende op den acker den *elfden* schoof voor den thiend-heer staen.

Door plackaert van 1 October 1520, van keyser Carel, werden de thienden die niet sedert 40 jaeren in voege waren, niet meer herkent ; in het vervolg mochten er geene nieuwe thienden bijkomen, en er werden nog andere maatregelen voorgeschreven.

PH. VAN BOXMEER.

Boekennieuws.

België.

NÈVE DE MEVERGNIES, PAUL. *Jean Baptiste van Helmont, philosophe par le feu.* Bibliotheek van de Faculteit voor Wijsbegeerte en Letteren van de Luiksche Hoogeschool. Aflevering 69, 1935. 132 blz. Prijs : 40 frank.

Moesten wij alle gedachten door schrijver uiteengezet opteekenen, samen met het commentaar van de geciteerde werken of de aangehaalde stukken, dan zouden wij haast een gansche brochuur schrijven.

Wij zullen dan ook slechts trachten de strekking van het werk te bepalen en het boek te situeeren in het ensemble van publicaties die over van Helmont het licht zagen.

Over van Helmont werden, meer dan drie eeuwen reeds, de tegenstrijdigste dingen gezegd en geschreven. Gezien men thans eensgezind het nut van de Geschiedenis der Wetenschappen, erkent, is het wel belangrijk het werk van beroemde mannen te analyseeren, ten einde juist vast te stellen welke rol zij speelden, ten einde na te gaan welken invloed zij uitoefenden op de evolutie der ideeën. De naam van Helmont nu, na drie eeuwen nog steeds voortlevend, moet klaarblijkend een beteekenis hebben wat den vooruitgang onzer kennis betreft. De naam van iemand die niets voortgebracht heeft is na drie eeuwen lang vergeten. Tot hoever strekte deze invloed ? Welke beteekenis had hij voor onze hedendaagsche wetenschappelijke opvattingen ?

Ziedaar de vraag gesteld.

De oplossing er van is moeilijk om verscheidene redenen. De eerste geldt niet voor van Helmont alleen, doch ook voor de ontleding van het werk van alle geleerden uit het verleden. Hoezeer zij zich ook trachten te onttrekken aan den invloed van de psychologische omgeving van hun tijd, toch stond hun werk steeds in het teeken van de destijds gangbare theorieën en opvattingen. Dit zal eveneens in de toekomst het geval zijn wat de analyse betreft van het werk van beroemde mannen uit onzen tijd. Voor elk beroemd man zal het steeds ook zeer gemakkelijk zijn, aan te toonen dat zijn werk talentvol ofwel ongerijmd was, dit naargelang men zich zal bezighouden met het eene of het andere gedeelte er van. Wat Van Helmont betreft zal dit eveneens het geval zijn. Zijn tegenstanders — want na drie eeuwen spreken wij nog steeds van partijgangers en tegenstanders — zullen het vooral gemunt hebben op zijn theorieën over het Hermetisme en de tooverkunst en zullen hieruit afleiden dat de man effenaf gek was ; zijn partijgangers zullen eerder nadruk leggen op de scheikundige

proefnemingen van den geleerde en noemen hem dan ook een baanbreker.

En allen hebben ze gelijk als men de zaken van uit hun standpunt beoordeelt ; alles samen genomen hebben zij echter allen ongelijk.

Het geval Van Helmont wordt echter nog ingewikkelder, daar de geleerde in zijn laatste levensjaren, aangetast door de ziekte die hem zou ten grave sleepen, onbetwistbaar zonderlinge theorieën verkondigde. In die jaren herwerkte hij eveneens zijn vroegere geschriften. Het blijkt dus noodig, zijn werken chronologisch te rangschikken en geen rekening te houden met de destijds heerschende opvattingen, met de ondergane invloeden, met de theorieën uit de vervalperiode.

Menschenwerk, hoe grootsch ook, is overigens nooit volmaakt geweest. De tijd schift de werken en de verdienste van een geleerde dient alleen geschat te worden naar hetgeen er na een zekeren tijd van zijn opvattingen overblijft.

Zouden wij gansch het werk van Descartes ter zijde schuiven, zouden wij den schrijver van den *Discours sur la méthode* als onbeteekenend beschouwen, zouden wij zijn werk onwaardig achtten voor de Geschiedenis der wetenschap, omdat hij zegde dat de ziel in de pijnappelklier te zoeken was.

Een moeilijkheid te meer bij de ontleding van het werk van Van Helmont ligt in het feit dat bijna al zijn geschriften posthuum uigegeven werden door zijn zoon Mercurius, en dat men niet weet wat deze er aan bijgevoegd, veranderd of weggelaten heeft. De zoon nu, den roem van den vader overervend, genoot meer achting dan hem werkelijk toekwam en het is uitgemaakt dat hij, alhoewel hij een niet te versmaden rol speelde op politiek gebied, geenszins den wetenschappelijken naam verdiende waarop hij aanspraak maakte. Om aan elk van beiden de plaats te geven die hem toekwam, diende rechtvaardig vastgesteld wat door elk afzonderlijk gepresteerd werd.

Enkele jaren reeds houden de zoekers zich bezig met de oplossing van dit vraagstuk. Sommigen zijn katholiek, anderen zijn het niet. A priori voelen de katholieken zich aangezet om bewust werk te kleineeren, om het soms als totaal waardeloos te doen beschouwen. Van Helmont hield zich immers bezig met Tooverij, met Hermetisme, twee zaken die door de Kerk verboden zijn. Verder had hij eveneens een eitje te pellen met de Inquisitie. Als onverzoenbare vijanden heeft hij dokters, priesters en kloosterlingen gekend. Voor sommigen blijft hij naar den mutsaard rieken.

Deze geschillen tusschen Van Helmont en de Kerk laten de niet-katholieken onverschillig, ofwel zijn er ook die, eveneens a priori, Van Helmont willen doen doorgaan als martelaar.

Zou het ons dan, na drie eeuwen, nog niet mogelijk zijn onpartijdig te oordeelen. Spoedig zou men het eens zijn, meenen wij, om uit Van Helmont's werk alles te verwijderen wat wijst op een invloed van den tijdgeest, opvattingen die op onze dagen niet

meer gangbaar zijn en voor dewelke hem geen verwijt kan gemaakt worden ; verder ook om uit zijn boeken alles weg te laten wat betrekking heeft op richtingen die door de moderne wetenschap als valsch veroordeeld werden, alhoewel men eerlijk zou bekennen dat hij hier dwaalwegen bewandelde.

Eens dit geëlimineerd zijnde, zou men kunnen vaststellen wat er in het overblijvende als nieuw, als oorspronkelijk, als vruchtdragend zou kunnen bestempeld worden. Dit alleen zou toelaten den man naar waarde te schatten, hem den verdienden roem toe te kennen en hem min of meer dankbaarheid te betuigen.

Dat Van Helmont een katholiek of niet-katholiek was, Vlaming of Waal, daar komt het niet op aan. Hier zijn *wij* het, menschen uit de XX^ste^ eeuw, die bij een wetenschappelijke studie niet objectief genoeg kunnen zijn om ons te onttrekken aan den geest van onzen tijd.

De eenigen die thans bekwaam zijn om het werk te beoordeelen, om te zeggen of het wetenschappelijk is of niet, om uit te maken of het oorspronkelijk en baanbrekend was, of het op nieuwe banen geleid heeft, zijn de geschiedschrijvers van Schei- en Geneeskunde. Dit gedeelte van het werk alleen is belangrijk, dit alleen leeft steeds voort en dient dan ook nauwkeurig vastgesteld te worden.

Herinneren wij terloops aan het feit dat Van Helmont baanbrekend optrad als hij met een geneeskundig doel zijn opzoekingen deed op gebied van scheikunde. Het meerendeel zijner tijdgenooten waren hiertegen gekant. In Frankrijk namelijk had Guy Patin de Faculteit en de autoriteiten tegen de dokters-scheikundigen opgehitst. Onbetwistbaar is Van Helmont op dit gebied een baanbreker geweest.

Of Van Helmont nu stierf te Vilvoorden of te Brussel, of hij drie kinderen had of vijf, of hij stierf in 1614 of 1618, of hij ja dan neen begraven werd in Sinter Goedele, of hij al dan niet tot den adel behoorde, dit zijn allemaal bijzonderheden die in den loop van de studie natuurlijk dienen opgehelderd te worden ; uit wetenschappelijk oogpunt beschouwd echter blijft het de eenige vraag, te weten of hij iets nieuws, iets nuttigs bijgebracht heeft, en wat dit wel geweest is.

Wij meenen dat Dokter Behaegel in *De Brabantsche Folklore* getracht heeft, doen uit te schijnen wat er in het werk van Van Helmont vruchtdragend was, rekening houdend met het tijdvak waarin het verwezenlijkt werd.

Zoo een geleerde in de XX^ste^ eeuw schreef wat Van Helmont in zijn tijd geschreven heeft, ongetwijfeld zou hij als achterlijk beschouwd worden, zelfs al bepaalde hij zich bij het interessante gedeelte van zijn werk. In de XVII^de^ eeuw echter waren deze gedachten baanbrekend. Zij waren het zoozeer zelfs dat zij onbegrepen bleven door zijn tijdgenooten.

Wij meenen dat het door ons gepubliceerde werk van Dr Behaegel en van M. L. Stroobant, iets zal bijgedragen hebben om licht te werpen op de rol die door den zoon Van Helmont gespeeld werd.

Wij meenen dat dit werk niet van partijdigheid beschuldigd kan worden en dat het alleen beoogt de verdienste van den schrijver op wetenschappelijk gebied te bepalen.

Dit streven naar objectiviteit schijnt betwist te worden door M. Nève de Mévergnies. In zijn werk eveneens zouden wij echter meer dan een passus kunnen aanduiden, waarin het gevoel spreekt in plaats van de koude werkelijkheid.

Het boek dat wij hier bespreken getuigt evenwel van groote geleerdheid ; wij zijn den schrijver dankbaar voor de belangrijke bijdrage die hij leverde tot de geschiedenis van de opvattingen van Van Helmont, doch schijnt schrijver niet dezelfde subjectiviteit aan den dag te leggen waarvan hij anderen wil beschuldigen ? Bij een schrijver constateeren we wel graag dit enthousiasme, dat soms leidt buiten de grenzen van een strenge objectiviteit, maar toch was de lectuur van dit boek ons niet steeds even aangenaam. Al te zeer voelden wij het vooropgestelde doel het werk van J.-B. van Helmont zooveel mogelijk te kleineeren. Wij raden den lezers aan de twee thesen, deze van M. Nève de Mevergnies en deze van Dr Behaegel, onpartijdig te vergelijken.

A. Marinus.

ROLAND J. *Toponymie de la commune de Gerpinnes :* 80 blz., 1935. Prijs 15 fr. voor lezers van Brabantsche Folklore. Storten op postrekening 218331 van J. Roland, Brussel.

Gerpinnes is in de folklore bekend om een van de schoonste soldatenprocessiën uit het Tusschen Samber- en Maasland ; thans heeft deze gemeente veel van haar vroeger belang verloren, maar toch verdient zij bestudeerd te worden daar zij zeer vroeg reeds een vrijheidskeure bezat, en tevens een belangrijke markt had en een kruispunt van handelswegen was.

Volgens de vereischte wetenschappelijke methode bestudeert schrijver de plaatselijke toponymie en ook de plaatsnamen uit de aangrenzende gemeenten, die eertijds tot dezelfde parochie behoorden. Het werk doet het belang van de toponymie uitschijnen voor het verstaan van de landhuishoudkunde.

DELEHAYE HIPPOLYTE, R. P. *Etude sur le Légendier romain.* De November- en de Decemberheiligen, 276 blz. Vereeniging der Bollandisten. Brussel, 1936.

In afwachting dat de Acta Sanctorum nauwkeurige gegevens zullen brengen over het leven der in November en December gevierde heiligen, geeft ons P. Delehaye den huidigen stand van het vraagstuk wat de martelaren uit bewuste maanden betreft. Schrijver publiceert hier geen critische beschouwingen, doch eenvoudig bewijsstukken.

VAN DAMME D. *Ephéméride illustrée de la Vie d'Erasme.* 64 blz., in 4°, 125 illustr. S. A. Photogravure, Dapperheidsplaats, Anderlecht. Prijs : 30 fr. voor gewone uitgave ; 50 fr. voor de luxe-uitgave.

Het leven van Erasmus is ingewikkeld. Zijn voortdurende verplaatsingen brengen den ontleder van zijn werk dikwijls in verlegenheid. In een door hem geschreven brief bv. lezen wij dat hij een anderen brief, hem sedert lang gezonden, nog niet ontvangen heeft ; hieruit volgt natuurlijk verwarring. Het werk van M. Van Damme zal door den Erasmus-bewonderaar dan ook geestdriftig onthaald worden. Schrijver geeft tevens een beknopte samenvatting van Erasmus' activiteit in elk zijner verblijfplaatsen en aldus brengt dit boek ons tevens een soort biografie, een streng chronologische biografie. Een rijke, met zorg uitgekozen illustratie toovert ons Erasmus' leven opnieuw voor de oogen.

DEWERT JULES. *Les Moulins du Hainaut.* Geschiedkundige aanteekeningen, II^de^ Deel : Arrondissement Ath, 152 blz. geillustreerd, 1935.

Het eerste deel van dit werk verscheen in 1930 en bracht ons algemeenheden over de windmolens in Henegouw. In dit tweede deel nu verzamelt schrijver de bewijzen voor hetgeen in het eerste boek uiteengezet werd. Hij bestudeert het arrondissement Ath en voor elke gemeente geeft hij inlichtingen over de vroeger bestaande of thans nog bestaande windmolens.

SANDER PIERRON. *L'Histoire de la Forêt de Soignes.* Uitg. : La Pensée Belge, IJzeren Kruisstraat, 77, Brussel.

De verschenen eerste dertien afleveringen van de Geschiedenis van het Zoniënbosch die samen het eerste boekdeel vormen, laten ons toe te oordeelen over deze interessante en breed opgevatte uitgave. Deze studie van het Zoniënbosch, gelegen in 't hartje van Brabant, wordt om zoo te zeggen de spil van een ware Brabantsche encyclopaedie. Dit is de indruk dien wij ontvingen bij de lectuur van dit eerste boekdeel.

VERBESSELT J. — *Neder-Over-Heembeek.* Geschiedenis. 76 blz., geïllustreerd, 1936.

M. Verbesselt zet hiermede de uitgave in van een reeks flink uitgegeven brochuurtjes, die samen de geschiedenis van Neder-Over-Heembeek zullen vormen. Deze eerste brochure handelt over « Het Godshuis der vijf Broerkens », ook geheeten « De Kluis ».

Rode. 40 blz. geïllustreerd, 1936. Drukk. Hessens, Tooneelspelersstraat, 12, Brussel.

Sint-Genesius-Rode, grenzend aan het Zoniënbosch, is een der meest bezochte gemeenten uit de Brusselsche omgeving. Een aldaar gevestigd comité voor toerisme, Geschiedenis, Oudheidkunde en Folklore, publiceert thans een rijk geïllustreerden gids die de wandelingen leerrijker en tevens ook aantrekkelijker zal maken.

Tweede Nationaal Congres voor Wetenschappen. Brussel, 1935, 2 boekdeelen, 1706 bladzijden.

Het tweede Nationaal Congres voor Wetenschappen mocht een even groot succes boeken als het eerste dat in 1930 gehouden werd. Het verheugt ons werkelijk, vast te stellen dat onze geleerden regelmatig samenkomsten beleggen ten einde tot gedachtenwisselingen over te gaan.

De aangeboden verslagen werden in twee lijvige boekdeelen verzameld.

Als belangwekkend voor onze lezers vestigen wij de aandacht op volgende mededeelingen uit de afdeeling voor Geschiedenis der Wetenschappen : *Leyder :* Association primitive d'idées : serpent, jumeaux, arc-en-ciel au Congo Belge ; *Marinus :* La pensée scientifique et le sens commun ; *Hostelet :* Confrontation entre la méthodologie scientifique des faits de nature et celle des faits d'activité humaine.

In de afdeeling voor Anthropologie noteeren wij : *HH. Leyder :* Le couteau « Ngwolo » des Nyombe de la Lulonga ; *Minnaert :* Folklore et Religion ; *Marinus :* L'intérêt sociologique des faits folkloriques.

Oostvlaamsche Zanten. Nr 5-6 (Sept.-Dec. 1935). Prijs : 18 frank, Gent.

Dit jubelnummer werd samengesteld als herinnering aan de X^de^ verjaring van den *Bond der Oostvlaamsche folkloristen*. Deze 152 bladzijden brengen ons studiën die speciaal voor deze viering aangevraagd werden : in de inhoudstafel lezen we de namen : *Pesseler :* die Bauernhaus-Modelle im Vaterländischen Museum der stadt Hannover ; Schrynen : Het Zuidlimburgsche struyə-struyə ; *Schepers :* Zur Entwicklungsgeschichte der Bauernhaus mit durchgezapfen Ankerbalken ; *Van der Ven :* Het bier in de Nederlandsche Folklore ; *Marinus :* Survivances du passé ; *Blanquaert :* Dialectstudie en Folklore ; *De Keyser :* De Uitkomsten van het sagenonderzoek ; *Gessler :* Een talrijke leeringe.

Dergelijke occasioneele uitgaven, aan dewelke een gansch bijzondere zorg besteed wordt, bieden dit voordeel aan, dat ze zoekers samenbrengt wier opvattingen verschillen, doch die allen als

autoriteiten op gebied van folklore bekend staan. De lectuur van dit boek laat den algemeenen indruk na dat alle folkloristen meer en meer diepte bij hun werk betrachten en ook bereiken.

Institut Archéologique du Luxembourg, rue de Virton, 13, Aarlen.

Sedert eenigen tijd schijnt de activiteit van dit Instituut merkelijk aan te groeien. Tentoonstellingen worden ingericht en opgravingen werden op verscheidene plaatsen gedaan. Thans ontvangen we in éénmaal de laatste zes afleveringen van het Bulletijn en het 50ste boekdeel der Annalen.

Deze uitgaven houden zich vooral bezig met Geschiedenis en Oudheidkunde en schenken nog betrekkelijk weinig aandacht aan de Folklore, Als folklorist kunnen wij niet anders dan dit betreuren, te meer daar de werkende leden van gezegd Instituut met echt wetenschappelijken geest bezield zijn en op gebied van Folklore bijgevolg al even flink werk zouden kunnen leveren als zij thans doen voor Geschiedenis en Aardrijkskunde.

Het Jaarboek is uitsluitend gewijd aan een monographie over de stad Marche, geschreven door M. H. Bourguignon, 388 blz., geïllustreerd met kaarten en plans.

Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art, Vde Deel, IVde aflevering, 1935, VIde deel, Nr 1, 1936.

In de IVde aflevering noteeren wij, met betrekking tot Brabant, een artikel door Kanunnik Lemaire over de Kerk van Berthem, de oudste der Brabantsche kerken, en verder een studie waarin M. P. Rolland wijst op de rol gespeeld door Dyon, Brussel en Doornik in den ontwikkelingsgang der beeldhouwkunst, vóór Sluter.

In de eerste aflevering van dit jaar vestigen wij eveneens de aandacht der Brabanders op twee artikels : 1° door Andrée Louis over de gebeeldhouwde versieringen in de kapellen van het koor der St-Martenskerk te Halle en 2° door Carlo de Clercq over mystieke pers van Aarschot in de iconografische traditie.

Folklore Malmedy-Saint-Vith. — VIde Deel, April 1936.

Deze interessante, doch jammer genoeg al te onregelmatig verschijnende revue uit de streek Malmedy-Saint-Vith brengt het vervolg van de studie door den E. H. Bastin over de planten in het dialect, in de geschiedenis en in de gebruiken van het Waalsche gedeelte van de streek. Fr. Toussaint publiceert spelen en liedjes uit vroegere tijden.

J. Antoine-Wansart spreekt over weerwolven-histories, door oude lieden beleefd.

Volkskunde, 39ste jaargang, 1934-35, afleveringen 4-5-6.

Verhaegen geeft het vervolg van zijn studie over de volksspelen. V. De Meyere publiceert beschouwingen over de geneeskrachtige planten. Beirens verzamelt een lange reeks zegswijzen over de spiraalvormige in stroo gevlochten voorwerpen uit de Kempen.

Wij stemmen volgaarne in met den wensch van J. de Vries, die verlangt een centrum voor folkloristische documentatie zien in te richten ; tweemaal echter beproefden wij reeds dit plan te verwezenlijken, doch telkens ondervonden wij dat men op geen steun mag rekenen.

Bulletijn van den Mechelschen Kring voor Archeologie, Letterkunde en Kunst. Deel 40, 1935, 168 blz. geillustreerd.

De inhoudstafel van dit boekdeel vermeldt een studie door F De Ridder over het Groot Begijnhof van Mechelen en een andere door R. Van Aerde over een school voor tooneelkunst in de XVI^{de} eeuw, bij de Paters Jezuieten te Mechelen. Dit artikel zal de inleiding zijn voor een Geschiedenis van het Tooneel te Mechelen.

Taxandria. Boekdeel VIII. N^r 1, 1936.

Het driemaandelijksch bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring uit de Antwerpsche Kempen bevat een artikel door A. O'Flanders over Tongerloo en de Heilige Dymphna.

Thuinas, 10de jaargang, N^r 1-2, 1936.

In deze aflevering publiceert J. Wauters den uitslag van de ontdekking van Belgo-Romeinsche oudheden te Tienen op de Astridvesten. Hij schrijft eveneens de geschiedenis van de kerk van Onze Lieve Vrouw ten Poel en illustreert zijn artikel met reproducties van het beeldhouwwerk der biechtstoelen en van den hoofdingang.

Annalen van den Oudheidkundigen Kring uit het Land van Waas. Deel 47, 2de aflevering, 1935.

Als interessant voor de folkloristen noteeren we in deze aflevering het vervolg van de geïllustreerde studie van J. Van Vlieberghe over de kapellen in het Land van Waas.

Le Guetteur Wallon. N^r 1-2-3, 1936.

In het Januarinummer schrijft Jean de Boussu over den oorsprong van de Waalsche benamingen van den aardappel en over den eeredienst van den H. Hubertus in de omstreken van

Dinant. In de nummers Februari-Maart geeft Ghislain Lefèbvre folkloristische aanteekeningen uit Ver-Custinne. In het nummer van Maart eindelijk handelt M. Henri Javaux over het Museum te Andenne.

Conférences et Théâtres, N^r^ 6, Juni 1936.

In het nummer herinnert M. Jules Garson aan diplomatieke moeilijkheden die in 1852 ontstonden tusschen Frankrijk en België, als gevolg van carnavalincidenten te Gent en te Brussel. Gemaskerde personen hadden er namelijk een caricaturale voorstelling gegeven van het uit de Krim weerkeerende Fransche leger.

Bulletijn van de Koninklijke Vereeniging : Le Vieux Liége. April 1936.

In dit nummer geeft J. Malcorps een geschiedkundig artikel over de vervaardiging van Herfsche Kaas.

Le Vieux Liége. N^r^ 34, Mei-Juni, 1936.

Rodolphe de Warsage geeft beschouwingen ten beste over de processiën. Hij tracht namelijk vast te stellen hetgeen onze processiën van elkaar onderscheidt : de ommegang, de soldatenprocessie en de paardenprocessie.

Hautes Fagnes. N^r^ 2, 1936, 191, Chaussée de Heusy, Verviers.

Deze aflevering van het driemaandelijksch tijdschrift der « Amis de la Fagne » brengt een artikel geschreven door Nicolas Wisimus over de *Troufleurs* of uitbaters van de veenderijen in de Venen.

Schrijver verklaart niet alleen hetgeen betrekking heeft op de eigenlijke uitbating, doch hij beschrijft eveneens de levenswijze der turfstekers gedurende het arbeidsseizoen.

La Vie Wallonne. 16de jaargang, N^r^ 6.

Geeft het vervolg van de studie door Pierre Gason over den almanak van Mathieu de Laensbergh. Leuridan schrijft een artikel, met zes illustraties, over de windmolens in het land van Ath.

Bulletin de la Société des Américanistes de Belgique, n^r^ 18, December 1935.

Bevat een studie door P. Minnaert over de op het kind betrekking hebbende gebruiken in het oude Mexico : de dracht, de geboorte, het doopen, de verscheidene plechtigheden, de opvoeding.

Revue du Touring Club de Belgique, Nr 10, 15 Mei 1936.

In dit nummer een artikel, onderteekend Saint Marc, over het vervaardigen van klokken, meer in 't bijzonder te Tellin in de provincie Luxemburg.

Revue du Touring Club. 15 Juni 1936.

Deze aflevering brengt een artikel geschreven door Saint-Marc, over de Brabantsche Kempen : Rijmenam en Keerbergen.

Les Etudes Comblinoises. Nr 6, Mei 1936.

Jules Feller begint de uitgave van geneeskundige recepten uit de XVde eeuw, opgeteekend uit een Waalsch handschrift. Laport verzamelde zegswijzen die betrekking hebben op den koekoek.

Buitenland.

VAN GENNEP A. *Le Folklore de la Flandre et du Hainaut français.* 2 boekdeelen, 740 blz. + kaarten en 3 plans buiten tekst. Uitg. Maisonneuve, 32, rue de Grenelle. Parijs. Prijs : 45 fr. Fransch geld.

Na de Folklore van Savoje, van Dauphiné en van Burgondië brengt ons schrijver, steeds werkend volgens eenzelfde plan, de Folklore van Fransch-Vlaanderen en Fransch-Henegouw (Noorder-departement). Voor de Belgische folkloristen zal het wel niet noodig zijn, hier te spreken over het belang van dit werk. In den loop der tijden ontstonden er al te veel betrekkingen tusschen de bevolking van gezegde streek en deze van onze daaraan grenzende provinciën, dan dat een vergelijking op gebied van folklore niet uiterst interessant en leerrijk zou zijn. Het Plan ? Steeds hetzelfde : Van de wieg tot het graf, de periodieke plechtigheden, de Heiligenvereering, de bronnen, boomen en patroonheiligen, de tooverkunst en de volksgeneeskunde, volksliteratuur en volksspelen.

De methode ? Steeds dezelfde : vragenlijsten, correspondenten, nauwkeurige contrôle der antwoorden, overbrengen op kaarten van de gesignaleerde feiten, strenge critiek van hetgeen de localiseering ons leert.

Dit werk verbetert en vult aan al wat er reeds over de Folklore van deze streek verscheen, al was dit ook werk van onze beste schrijvers. Eveneens onnoodig zal het zijn te wijzen op den overvloed van aangehaalde feiten. Wat 'n rijkdom ! Wat 'n verscheidenheid ! Hoeveel varianten van dezelfde gebruiken ! Van Gennep die flink op de hoogte is van de Belgische Folklore en die

de hier verschenen werken regelmatig bestudeert, maakt meermaals een vergelijking tusschen beide streken. De eene Folklore helpt de andere begrijpen.

In het werk stippen we talrijke nuttige wenken en beschouwingen aan betreffende de methode en de verklaring der feiten. Schrijver constateert hoe moeilijk het was, niettegenstaande herhaaldelijk beroep werd gedaan op den goeden wil der correspondenten, de noodige inlichtingen te verzamelen en dit leidt hem tot het besluit « dat onze arme wetenschap nog niet veel sympathie ondervond. Men heeft mij deze onverschilligheid willen verklaren door de richting van de huidige politiek. Ik echter meen dat zij eerder te wijten is aan een soort geschiedenis-manie die ons uit de XIX^de^ eeuw overwaaide en die maakt dat door onze beste geleerden alleen het Verleden als edel beschouwd wordt, terwijl het Heden en vooral het Plattelandsche als minderwaardig doorgaat. Evenmin als in andere provinciën ontbrak het hier in Vlaanderen en Henegouw aan geleerden ; deze schonken wel aandacht aan talrijke gebruiken uit het volksleven in vroegere tijden, doch voor hun eigen tijd bleven zij blind en noteerden zij bijgevolg niets. Toch wel iets zagen zij soms, doch dan bleek zelfs dit een overblijfsel uit het verleden te zijn. Deze psychische gesteldheid was, meenen wij, de ware oorzaak van de onvoldoende folklorische navorschingen in Vlaanderen en in Henegouw ».

Hier constateert en betreurt Van Gennep dus in Frankrijk dezelfde leemte als wij in ons land. Dit dient onthouden te worden en onze plicht is het aan dit gebrek te verhelpen.

A. M.

Dr A. E. van Giffen, *Oudheidkundige aanteekeningen over Drentsche vondsten in Nieuwe Drentsche Volksalmanak,* 54^e^ jaar, 1936.

De geleerde praehistoricus Doctor van Giffen, conservator bij het *Provinciaal Museum van Oudheden en Geschiedkundige voorwerpen in Drente* te Assen (Friesland) publiceert in de prachtige reeks « de Volksalmanak » een nieuw boek dat ons op de hoogte stelt van de systematische opgravingen die onder zijn behendige en kundige leiding gedaan werden.

Het werk is rijk geïllustreerd met plans, prenten, doorsneden van tumuli, aschurnen en praehistorische voorwerpen, die doen uitschijnen welke overeenkomst er bestond tusschen de bezigheden van de voorhistorische bewoners uit Brabant en uit Friesland.

Het is wel aangenaam verrassend, vast te stellen hoe het initiatief van een verstandige leiding vermocht een echt Provinciaal Museum in te richten in een stadje van ondergeschikt belang.

De Provinciale Commissie van Drente, onder het voorzitterschap van Baron de Vos van Steenwyck, is samengesteld uit hooge

personages die den groei van het Museum waarlijk ter harte nemen. De meeste burgemeesters en onderwijzers uit deze provincie zijn welwillende en ieverige medewerkers voor deze inrichting.

L. S.

RASCH J. *Ons Volksleven.* 100 blz. + illustraties. Uitgave *Eigen Volk.* Haarlem.

Steunend op hetgeen door de folkloristen uit verscheidene landen gezegd werd, tracht schrijver eenigszins het begrip volksleven te omschrijven. Achtereenvolgens bespreekt hij daarna de Nederlandsche folkloristen en hun werk. Eindelijk tracht hij te bepalen welke de verscheidene ondergane invloeden waren en ontleedt hij de kenmerkendste uitingen van het Hollandsche volksleven : de reuzen, de dansen, de animistische gebruiken, enz.

TAMPERE HERBERT. *Eesti Rahvaviiside Antologia,* 152 blz. Tartu, 1935.

Schrijver publiceert een bloemlezing van Esthische volksliederen. Vooraf gaat een algemeene studie over de kenmerken van de liederen uit zijn land en hierbij behooren kaarten, waarop de verdeeling dezer kenmerken aangeteekend werden.

Voor talrijke liederen werd ook de muziek genoteerd.

ANDERSON WALTER. *Zu Albert Wesselsky's angriffen auf die finische folkloristische forschungsmethode.* 52 blz. Tartu, 1935.

Een critische analyse van de methode door Wesselski gevolgd bij zijn folkloristische navorschingen en toegepast op de Finsche folklore.

VAN DER VEN D. J. *Het Vendelzwaaien herleeft.* 64 blz. geïllustreerd. Prijs : 8 frank, De Meihof, Oosterbeek, Nederland.

Na eerst en vooral aangetoond te hebben dat het vendelzwaaien een internationaal spel is en dat het verwant blijkt te zijn met tooneelen die in het verleden van ritueelen aard waren (zwaarddansen, enz.), geeft de auteur in deze mooie brochure een gedetailleerde beschrijving van het spel zooals het in Nederland gespeeld wordt en ook van de volksfeesten waarbij het behoort.

Noteeren wij terloops dat dit spel, dank zij de aanmoediging, in Nederland uitbreiding neemt.

Atti del III Congresso nazionale di arti e tradizioni popolari. Roma, 1936. 664 blz. geïllustreerd.

Regelmatig en steeds meer uitbreiding nemend zet het Italiaansch Nationaal Comité voor de studie der Volkskunst haar werking voort. Dit verslag over het 3de nationaal Congres dat te Trente in September 1934 gehouden werd, beslaat 664 blz., groot formaat, en bevat talrijke en zeer mooie illustraties, kaarten, buitentekstplaten en muzikale aanteekeningen.

Tijdens de zittingen waarbij alle afdeelingen vertegenwoordigd waren, werden de algemeene richting der opvattingen, de organisatie der navorschingen en het gebruik der documenten besproken.

De zeven verschillende afdeelingen behandelden volgende vraagstukken : de beeldende kunsten bij het volk, geloof en bijgeloof, liederen en muziek, gebruiken van juridischen aard, letterkunde, kleedij en volksfeesten, de vraagstukken van de volkstaal.

Il Folklore italiano. 10de jaar, Nrs 1-2-3-4, 1936.

In deze vier afleveringen vinden wij verscheidene studiën door Tederchi en Corso over de volksliederen van godsdienstigen aard. Vasili Sinaïsti schrijft een artikel over het getal 7 als « menschelijke maat ».

Journal of the English Folk Dance and Song Society. Deel II, 1935, 162 blz. + buitentekstplaten.

In dit boek werden de verslagen overgedrukt, aangeboden op het Internationaal Festival voor volksdansen te Londen in 1935. Wij drukten reeds ons spijt uit over het feit dat ons land er niet vertegenwoordigd werd. Als voorwendsel wees de regeering op de crisis — die blijkbaar slechts alleen in België bestaat — en ook op het feit dat in ons land geen karakteristieke dansen meer aangetroffen worden. De talrijke optochten en feesten die te Brussel in 1935 ter gelegenheid van de Tentoonstelling plaats hadden, zullen wel toegelaten hebben te constateeren dat onze leiders nog niet veel van ons volksleven kennen.

Als wij, steunend op de gegevens van dit boek, nagaan wat er in andere landen bestaat, dan moeten wij bekennen dat België op dit gebied een vooraanstaande plaats bekleedt.

Het werk publiceert tevens een lijst der dansen die door de groepen van de verscheidene landen uitgevoerd werden, commentariëert het ethnografisch belang er van en geeft ook de muziek der begeleidende liederen aan.

Eens te meer betreuren wij dat België niet vertegenwoordigd was bij deze wetenschappelijke demonstratie, die tevens een internationale toenadering in de hand werkte. Geven wij hier nogmaals de lijst der officieel vertegenwoordigde landen : Boelgarije, Denemarken, Duitschland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Litauwen, Letland, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Roemenië, Rusland, Spanje, Zweden, Zwitserland.

Revue du Folklore français (Speciaal nummer).

De Revue du Folklore Français publiceerde een speciaal nummer als herinnering aan haar betreurden stichter, M. P. Saintyves. Buiten de redevoeringen die bij de lijkplechtigheden uitgesproken werden, hebben we hier ook nog een biographische schets en een lijst van de werken die doör den geleerde uitgegeven werden. Deze lijst is uit bibliografisch oogpunt zeer interessant.

In deze aflevering lezen wij eveneens het eerste hoofdstuk van een *Manuel de Folklore,* dat door den beroemden folklorist voorbereid werd. In het nummer een portret van P. Saintyves.

Revue de Folklore Français. Deel VII, Nr 1.

M. C. Leroy publiceert een zeer interessante studie over de rol van genezer, die in verscheidene Fransche gewesten door den smid gespeeld werd. Door de Société de Folklore Français werd een commissie voor collectieve navorschingen ingericht en M. Varagnac vat de uitslagen samen die door bewuste commissie in 1935 bekomen werden.

L'Ethnographie. Nr 31. December 1935.

Bijna gansch de inhoud van dit nummer is belangwekkend voor onze lezers, zoo groot is de verwantschap die er bestaat tusschen ethnografische en folkloristische problemen.

De Revue publiceert een eigenaardige studie door P. Saintyves over ketelmuziek bij het overspel en het naakte rondjagen. Charles Jean vraagt zich af of de oudste godheden uit de streek Sumero-Akkadien het principe van vruchtbaarheid vertegenwoordigden. J. Leyden spreekt over de duivelsprocessie bij de Bwaka. Mme de Vaux-Phalipau wijst op overblijfselen van oude mythen (voorouders, water, wolken) in Chodsko (West-Bohemen) en bij de Serviërs in Lusace. André Mercier spreekt over de planten in de Volksgeneeskunde in de XVIIde eeuw.

Wiener Zeitschrift für Volkskunde, 41ste jaar, 1936, nrs 1-2.

Richard Wolfram geeft de beschrijving en de muzikale begeleiding van een volksdans : de Tresterertanz en Leopold Teufelsbauer publiceert een interessante nota over het kegelspel.

Die Schweizertracht. Nr 6. December 1935.

Deze aflevering van de revue die gewijd is aan de Zwitsersche kleederdracht, orgaan van het Zwitsersch Verbond voor nationale kleedij, brengt ons een flink geïllustreerd verslag over het internationaal Festival voor volksdansen te Londen, in 1935.

De Volksdansmare, 4de jaar. De Meihof, Oosterbeek, Nederland.

Te Oosterbeek, op « De Meihof » werd het Nederlandsch nationaal centrum ingericht voor het bestudeeren en het behoud der volksdansen. De inrichting wordt bestuurd door Mevr. Elise van der Ven ter Bensel en publiceert een tijdschrift dat wij aan iedereen die zich met Volksdansen bezighoudt aanbevelen. De dansen worden er beschreven, de gebaren der dansers worden geanalyseerd, de begeleidende muziek vinden we er aangegeven en dit alles gaat gepaard met een flinke illustratie.

Eigen Volk. 8ste jaar, N^{r} 5, 1936.

Deze aflevering van het Nederlandsche tijdschrift voor folklore brengt een reeks artikels over de Pinksterfeesten en Pinkstergebruiken in de verscheidene streken van het land.

Sinte Geertruydtsbronne. N^{r} 1, 1936.

Onder meer onderlijnen wij hier het artikel van M. Blom over een vergeten Heilige, Sinte Gertruda, en dit van M. Gommers over de volksspreuken in het N. W. van Noord-Brabant.

Nordiska Museets och Skansens arsbok, 1935, 312 blz. geïllustreerd.

Het jaarboek van het Zweedsche Museum voor Folklore en van het Openluchtmuseum brengt ons verscheidene merkwaardige folkloristische bijdragen. Wij noteeren een artikel van Sigfried Svensson over drifternas betydelse i dit folkliga dräktsskichicket, de geschiedenis van de vrouwenhoofddeksels in Oost-Gotland en Gurmel Hazelinsberg, de geborduurde versieringen der blouses in Halland. Odencrants wijdt een studie : Stekspett och stekvändare, aan de braadspitten en het keukengerei in vroegere tijden. Zeer eigenaardig is het, te zien hoe deze braadspitten bij den haard gebruikt worden.

Buiten nog andere studiën, geeft het jaarboek ook nog de beschrijving van de voornaamste aanwinsten van het Museum.

Tantosakos Darbai. Deel I, Kaunas, 1935.

Het Lithauwsche centrum voor Folklore begint hiermede de uitgave van archivalia. In dit eerste boekdeel, 304 bladzijden, worden achtereenvolgens al de in het land bestaande folkloreverzamelingen besproken. Het werk brengt verder ook enkele interessante artikels o. m. van Elisonas : *Kaimieciu pasis veikinimu ur etikets formos,* over de gebruiken en de wellevendheid van de landelijke bevolking ; van Butenas : *Laiko matavimo budai,* over de verscheidene middelen om den tijd te meten ; van Sla-

vynskas : *Liaudies meloliju tvarkymo sistemos*, over de classificeeringssystemen der melodiën ; van Balys Buracas en van Dr J. B. over de huwelijksplechtigheden en over de hulp der toovenaars bij het huwelijk ; Oskar Loorits geeft een studie over het doopsel der lichte matrozen, de plagerijen (het ontgroenen) en de gebruiken der zeelieden op de Baltische Zee.

Bulletijn van het ethnografisch Museum te Belgrado, 1935.

Als speciaal folkloristische studiën onderlijnen wij in het boekdeel 1935 het werk van Baicevic over de volksgebruiken gedurende de « martinci » in Zuid-Servië ; van Kosta Manojlovic over de huwelijksgebruiken van Debar en van de Zupa van Debar ; van Radulovic over de volksgeneeskunde in de omstreken van Kragujevatz ; van Vlahovic over de Guzla in Oost-Servië. De Guzla is het muziekinstrument van het volk in het Balkanseliereiland (1). Wat de « martinci » betreft, dit zijn de gebruiken der landbouwers die betrekking hebben op den tijd die overeenstemt met onzen nazomer, omstreeks St-Maarten.

(1) Zie *De Brabantsche Folklore*, XIIde jaargang

De Folkloristische Beweging.

Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen van de Provincie Antwerpen.

De Antwerpsche Dienst publiceerde een brochuurtje van 16 bladzijden, waarin verslag uitgebracht wordt over zijn activiteit in 1934. Men vindt er tevens een samenvatting van de mededeelingen op de algemeene vergadering gedaan.

De Dienst gaf eveneens een 12de vragenlijst uit, betrekking hebbende op de traditioneele bakkerijen en op het karakteristieke suikergoed.

Antwerpsche Sanctjeskring.

Van Donderdag 21 tot Zondag 24 Mei werd door den Kring een 5de tentoonstelling gehouden.

Hier werden prentjes tentoongesteld die betrekking hebben op de voornaamste gebeurtenissen in 's menschen leven : geboorteaankondigingen, nieuwjaarswenschen, Eerste Communieprentjes, herinneringen aan een eerste mis, aan een professie, aan verjaringsfeesten, doodsberichten, enz.

Marionettententoonstelling.

Van 6 tot 14 Juni had te Antwerpen een tentoonstelling plaats van Antwerpsche marionetten, ingericht door « De Vrienden der Sint-Niklaasplaats », en « De Vrienden van den Poesje ».

Tentoonstelling-Wedstrijd voor Poppen te Bergen.

Dit jaar, van 2 tot 9 Augustus, werd door de Commissie van den Waux-Hall een poppententoonstelling gehouden, waar talrijke prijzen te winnen waren.

Het nagestreefde doel was : het opwekken van den smaak bij de vrouw, het bestudeeren van de kleedij door de eeuwen heen, het aanmoedigen van naaiwerk, enz.

Er waren verscheidene afdeelingen :

1. Kleederdracht uit een bepaald tijdvak.
2. Nationale kleederdacht.
3. Geschiedkundige kleedij.
4. Folkloristische kleedij.
5. Legendarische kleedij.

6. Zinnebeeldige kleedij.
7. Tooneelkleedij.
8. Compositiekleedij.
9. Zinnebeeldige voorstelling van liederen, fabels, schilderijen.
10. Muziekdoozen met poppen uit vroegere tijden, enz...

Een afdeeling werd voorbehouden aan de automaten van handelsfirma's, in beweging gebracht door mechanische of electrische motors.

De mededingers mochten eveneens een ensemble tentoonstellen, met decors, mobilair, enz.

Het inrichtend comité stelde een jury aan, waarvan kunstenaars en folkloristen deel uitmaakten. Er werd een onderscheid gemaakt tusschen de personen die de poppen kleedden : kinderen, beroepsartisten, naaisters, modewinkels, coiffeurs, enz. De deelneming aan den wedstrijd was kosteloos.

Museum voor Folklore te Namen.

Het Museum voor Folklore, ondergebracht in het Hôtel de Croy te Namen, zal binnenkort geopend worden.

Lieve Vrouwtjes.

Mej. El. Burniaux, 75, rue d'Enhaives, Jambes (Namen) verzamelt oude volksprenten, waarop een Lieve Vrouw voorgesteld wordt die in België of in het buitenland vereerd wordt. Zij ontvangt eveneens reproducties, foto's, prentkaarten, enz.

Wereldcongres voor Vrijen tijd en Uitspanning.

Had plaats te Hamburg van 23 tot 31 Juli. Bij de volksdansen, volksspelen, volksliederen ênz. waren alle Europeesche landen vertegenwoordigd. België werd officieel uitgenoodigd.

Internationale Tentoonstelling voor Volkskunst.

Zwitserland heeft het plan niet opgegeven, te Bern een groote Internationale tentoonstelling voor volkskunst in te richten. Zij zal doorgaan in 1939.

Necrologie.

Eugène Lagrange.

Ons tijdschrift acht het zich ten plicht hulde te brengen aan de nagedachtenis van M. Eugène Lagrange, overleden te Brussel, den 15den Juni, in den ouderdom van 81 jaar. Doctor in Natuur- en Wiskundige wetenschappen, Emeritus-Hoogleeraar aan de Militaire school, briefwisselend Astronoom van de Belgische Sterrenwacht, Eerevoorzitter van de Belgische Vereeniging voor Sterrenkunde, Meteorologie en physica van den Aardbol, Gewezen voorzitter van de Belgische Commissie van het internationaal Pooljaar, is hij een der schoonste figuren uit de Belgische wetenschappelijke kringen geweest. Hij was een eclecticus die steeds open oog en oor had voor alle opvattingen en voor alle nieuwe richtingen, van het oogenblik af dat hij er iets vruchtdragends in zag. Van het begin af stelde hij belang in onze werking, meenend dat de folklore veel zou bijdragen tot de kennis van de geschiedenis der wetenschappen en tot het begrijpen van het psychologisch mechanisme van het menschelijk denken. Dikwijls kwam hij ons hier bezoeken en steeds zullen wij de herinnering blijven bewaren aan dezen mooien grijsaard met helderzienden geest, die niets anders dan vooruitgang beoogde.

ONS WEERSTANDSFONDS.

Wij ontvingen volgende sommen voor ons weerstandsfonds :

M. Vanderseypen (St-Agatha-Berchem)	40 fr
M. Federnisch (Bergen)	25 fr.
Samen	65 fr

Onzen hartelijken dank aan allen die ons door hun vrijwillige bijdragen deze lange en moeilijke crisis helpen doormaken. Met genoegen zullen zij vernemen dat wij in de laatste maanden verscheidene nieuwe abonnenten aangeworven hebben.

INHOUDSTAFELS

Vijftiende jaargang. — September 1935-Juli 1936.
N^rs^ 85 tot 90.

Inhoudstafels der Platen.

Diestersche Misericordiën 10-13-14-15-18-19-20-21
Franciscus Mercurius van Helmont 23
Bron en Kapel van den H. Germanus te Couture 40
Kerk van St-Germain (Namen) 41
De mirakuleuze brond te St-Germain (Namen) 42
Golzinnes, Eik, St-Petrusbron en Kapel 43
Huis uit de XVIIe eeuw te St-Germain 44
Kerk te St-Germain 45
Het altaar van den heilige te St-Germain 46
Plan van Mont-St-Guibert (Lawjale) 49
Kapel van Lawjale te Mont-St-Guibert 50-51
Weg « du Blanc Tch'fau » 53
Het slagveld 54
De Sedes Sapientiæ van Ways 85
De handschoen van den H. Bernardus 86
Kapel « du Chantelet » te Vieux-Genappe 88
Kapel « d'Hulencourt » te Vieux-Genappe 89
Doodsbericht uit 1765 92
M. Tissens, rondreizend handelaar in geneeskundige planten 94
Nieuwjaarsgeschenk der lantaarnaanstekers, Bergen 1935 95
Bidodus, steenen borstbeeld te Han sur Heure 97
Koningsbriefje van de Broederschap der Drie Koningen te Brussel (1625), oud model 99
Huidig model van zelfde briefje 99
Inkwartieringsbiljet uit 1794 104
Assignaat bij bovenstaand inkwartieringsbiljet behoorend 104
Hygrometrisch barometer 105
Gebeeldhouwde steen uit de XVe eeuw te Mont-St-Guibert 106
H. Maagd met Kindje Jezus, negerkunst uit Dahomey 107
Kruiswoordraadsel uit het begin der XIXe eeuw 108
Neder-Over-Heembeek.
- Oudste wegennet 128
- Kaart der gemeente 129
- Grondplan 130
- Oud wegeltje 132
- Oude Hoeve 132
- De Kerk van Over-Heembeek 134
- De Kerk van Neder-Heembeek 135
- Sint-Lendrik, naar een oud prentje 144
- De Kluis, zijgevel (teekening Fl. Michils) 146
- De Kluis, algemeen zicht (teekening Fl. Michils) 147
- Kluispoortje (teekening Fl. Michils) 148
- Frans Vekemansstraat (1910) 150
- De Marly 150
- Het kasteel Meudon 152
- In de Serren van Meudon 152
- De eerekoer van Meudon 153

De watervallen 153
Kasteel van Meudon, ingang langs het dorp 154
In 't Zoniënbosch, teekening van Peeter J. Lefever 181
Huwelijksbandelier van 1830 188
Beeld van Karel van Lorreinen te Haren 196
Calligram van zelfde beeld 197
Erasmus door Holbein 211
Geboortehuis van Erasmus te Rotterdam 214
Sint Erasmus naar een teekening van Hans Beham 216
Marteldood van den H. Erasmus, Fresco in de kerk van Anderlecht (teekening van Tulpinck) 217
Vertrek naar den Sabbat naar Remigii Dœmonolatria 229
Het pact met den duivel naar Remigii Dœmonolatria 231
De Sabbat naar Remigii Dœmonolatria 233
Het huis « Zum Walfisch » te Freiburg 240
Laboratorium van een alchimist (gravure van Breughel de Oudere) 242
De Astroloog, naar Hans Burghmair (1474-1531) 243
De H. Christophorus, Fresco in de kerk te Anderlecht (teekening van Tulpinck) 250
Het zoogenaamd Huis van Loreto naar « Den Roomsche pelgrim ofte Pelgrimage van Joannes Georgius Guilhelmi 256
Kaart met den weg dien zou gevolgd geweest zijn bij de miraculeuze overbrenging van het huisje, volgens hetzelfde werk 257
De preekende vos, gestoelte van Walcourt 266
De begrafenis, naar Hans Burghmair (1473-1531) 274
Erasmus naar Quinten Metsys 277
Het Erasmushuis te Anderlecht alvorens het gerestaureerd werd (teekening van Fryadt) 279
Hoofdingang van het gerestaureerd Erasmushuis te Anderlecht 280
De H. Wilgefortis of Ontcommer.
S. Liberata (gekleurde volksprent van Italiaansch maaksel met Spaansch opschrift) 306
Kaart : Steenbergen, Kleef, Antwerpen, Brussel 319
Schilderij in de Kerk van Waalre bij Eindhoven 324
Houten beeldje uit de verz. Nadar te Parijs 328
Titelblad der Icones Sanctorum van Distelmair 329
Derde Juliplaat in de Icones Sanctorum van Distelmair 330
Miniatuur uit een Utrechts getijdenboek 353
Minatuur uit het getijdenboek der Genter bibliotheek 357
Miniatuur vergroot van vorige afbeelding 358
Brugsche dalmatica (c. 1450) nu te Weenen 362
Relaas uit de XVIe eeuw 364
Oud beeld in de kerk van Bavegem 370
Glasraam van Bavegem door C. Ganton 371
Oud beeld in de parochiekerk van Velsike-Ruddershove 375
Oud beeld in de « Sinte Oncommena kapel » te Velsike Ruddershove 377
Relikwieschrijn van Cruishoutem 381
Luik van een Memlinc triptiek te Brugge (1480) 389

Luik van een latere Brugsche triptiek (einde XVe eeuw) 391
Muurschildering in de kerk van Anderlecht 393
Plaat van A. Collaert 397
De « Virgo fortis » van Horst 399
Sint Ontcommerbeeltje (verz. vander Straeten-Solvay) 400
Het steenen beeld van Humelgem 401
Paneel van Grimbergen 1e Stadium 403
Paneel van Grimbergen 2e Stadium 403
Paneel van Grimbergen 3e Stadium 404
Achterkant van 't Grimbergsche paneel na eerste reiniging 405
Achterkant van 't Grimbergsche paneel na volledige reiniging 406
HH. Barbara en Wilgefortis in de Westminster abdij 411
Synoptische kaart van de westerlijke verspreiding der Wilgefortisvereering 413
Titelblad van het programma van Ootegem (W. Vl.) 420
Titelblad van het programma van Heurne (O. Vl.) 422
Zegel der tingieters van Tienen 428
Franciscus Mercurius van Helmont 427
Titelblad van den *Ortus Medicinae*, Elzeviersche uitgave 461
Elisabeth, Koningin van Bohemen 462
Karel II, Koning van Engeland 463
Lapis philosophorum door Mich. Miraeus 464
Comenius 466
Leopold I, keizer van het Germaansche Heilige Roomsche Rijk 469
G. W. Leibnitz 471
Kircher 473
Maria Edwiga Augusta, aartshertogin van Oostenrijk 475
Octavius Pisanii 476
Gravure uit Alphabeti hebraïci 480
Gravure uit Reduccion de las lettras door Juan Pablo Bonnet 481
Joh. Wallis, hoogleeraar te Oxford 484
Titelblad van de *Ortus Medicinae* uitgave van Lyon 485
Gravure van J. Th. de Bry uit Maierus 490

Muziek.

Li Grand Féyau 189
Mascarade 190
Wanneer wilde ganzen trekken 193
Bij het zien van roofvogels 194

Inhoudstafels der Schrijvers.

ANDERSON WALTER. — Studiën zur Wortsilbenstatistik der alteren essuisssches Volkslieder 116
ANDRÉN ERIK. — Vasterviks Bebyggelse Historia 115
BEHAEGEL Dr TH. — Baron Mercurius van Helmont 445
BONENFANT P. — Inventaire des Archives de l'Assistance publique de Bruxelles 289

BOURGUIGNON E. — De Vereering van den H. Germanus in Brabant en in Namen 39
BRULÉ AIMÉ. — Nijvel een stadsbeeld uit de Middeleeuwen 70
» (Necrologie) 303
CAMPION. — Hygrometrische Barometer 105
CARAVAGLIOS CESARE. — L'anima religiosa della Guerra 440
CONRARDY CHARLES. — Le triomphe de Sancho 112
COSYN. — Ville d'Art : Bruxelles 110
DE BRUYN EDMOND. — Calligram van het standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren 196
DE CLERCQ AUGUSTA. — Getallen, Munten, Maten en Gewichten (Geeraardsbergen) 79
» Het dans- en zangspelletje « Marion-Marionnette » in Zuid-Vlaanderen en Waalsch-Brabant 158
DE KEYZER P. — Gent in de literatuur en in de Folklore 109
» Over de Scheppende rol van den Mytischen Angst in vertelsels en legenden 445
DELEHAYE HIPPOLYTE, S. J. — Etude sur le Légendier romain 530
DE MARNEFFE ALPHONSE. — Baudelaire 56
DEWERT J. — Henegouwsche Bedevaarten vroeger en nu 64
» Jours nataux, jamas, temporats 289
» Les moulins du Hainaut 531
DE WARSAGE R. — Huldebetoon 300
DILLEN JEF. — (Necrologie) 207
DOTHÉE A. — Het hanenkappen te Kapellen-op-den-Bosch 93
» De Brusselsche Gangen 193
EEMANS MARC. — Grandeur et Décadence du livre populaire 111
EDOUARD GEORGES. — Tour Sainte Djedru 112
FRANKIGNOULLE (†). — Folkloristische nota's uit het archief der Brusselsche Godshuizen 73
GASTON Eerw. Heer. — De vereering van den H. Hippolytus in Vlaanderen 182
GESEMANN GERHARD. — Der Montenegrische Mensch 296
GESSLER JAN Dr — Une bibliothèque scolaire du XIe siècle 293
» De H. Wilgefortis of Ontcommer 305
» Hemelbrief 442
GOSTA BERG. — Sledges en Wheeled Vehicles 115
HABERLANDT ARTHUR. — Die deutsche Volkskunde 437
HANNAERT L. Dr. — La Médecine, Science, Art et Feinte 289
HENRY H. — Iets over de verschuivingen in de Folklore 97
HERMAN PAUL. — De Folklore in het werk van Erasmus 211
» Boekbeoordeeling : Die Deutsche Volkskünde 437
ION CHELCEA. — Literatura populara romana contra dominatiunii maghiare in ardeal 297
JAVAUX HENRI. — La pipe en terre d'Andenne 112
LAGRANGE EUG. — (Necrologie) 545

LAMBERT E. H. — De Sedes Sapientiæ van Ways 85
» Twee kapellen van Oud Genappe 88
LAPORT GEORGE. — L'académie des Baudets et légendes de Bertrix 111
LEFEVER PEETER J. — In 't Zoniënbosch 181
» Een Volkslegende 434
» De Oude Schuur 435
LOORITS OSKAR. — Pharaos Heer und der Volksüberlieferung 115
» Das Misshandelte und sich rachende feuer 115
MARINUS ALBERT. — Reuzen en Dierengeraamten 93
» Kenmerken van de Folkloristische beweging in België 162
» Bloemensymboliek in Japan 187
» Bewondering van Belgen door de Duitschers in de XIIe en XIIIe eeuw 197
» Inleiding voor « De Folklore in het werk van Erasmus 209
» Folkloristische Thesen 282
» Boekbeoordeeling : A. Van Gennep. Le Folklore de la Flandre et du Hainaut français 536
» Boekbeoordeeling : Nève de Mevergnies. Jean Baptiste van Helmont 527
MEULEMANS OSCAR. — Gids van Leuven 294
MICHEL LOUIS. — Les légendes épiques carolingiennes dans l'œuvre de Jean d'Outremeuse 287
MINNE A. — Gebeeldhouwde steen uit de XVe eeuw 106
MORTIER FLORENT. — Oud Huwelijksgebruik 187
MORTIER ADRIEN. — Aan 't Witte paard 48
» Li Bauforé 90
» Inkwartieringsbiljet van 1794 104
» Wanneer wilde ganzen trekken 193
» Bij het zien van roofvogels 194
NÈVE DE MEVERGNIES PAUL. — Jean Baptiste van Helmont 527
PEETERS JEAN-CH. — Op rails spuwen 91
» Kettingbrief 91
» Doodsbericht uit de XVIIIe eeuw 92
PIERRON SANDER. — Histoire illustrée de la Forêt de Soignes 50-110-287-531
PIERROT A. — Het wild dier dat gedwongen wordt het ver-
» slonden huisdier te vervangen 100
POODT W. TH. — (Necrologie) 303
RAHIR EDMOND. — (Necrologie) 303
RAHIR GEORGES. — (Necrologie) 303
RASCH J. — Ons Volksleven 538
ROLAND J. — Toponymie van Gerpinnes 530
SAINTYVES P. — Corpus du Folklore Préhistorique en France et dans les Colonies françaises 295

SCHNEEWEIS EDMUND. — Grundriss der Volksbraucks der Serbokroaten 295
SNAPPE R. — Het groot vuur te Dìon-le-Val 188
STROOBANT LOUIS. — Graaf Mercurius van Helmont 22
» De oudste Brusselsche namen 100
» De eerste Hertogen van Brabant 101
» Kantwerkstersliéd 102
» Graanprijzen te Brussel in 1460-1746 191
» De stichter van Brussel 192
» Een Eeuwfeest te Brussel in de XVIIIe eeuw 193
» Het standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren 195
» Boekbeoordeeling : Dr A. E. van Giffen. Oudheidkundige aanteekeningen over Drentsche vondsten in Nieuwe Drentsche Volksalmanak 537
SVENSSON SIGFRID. — Skanes Folkdrükter 115
TEN HOET PARSON. — De handelaar in geneeskundige kruiden 94
TERLINDEN CH. Burggraaf. — Bruxelles, centre d'art 110
TRESCH M. — Promenade à travers le Folklore Contemporain 296
VAN BOXMEER PH. — Het muzikaal atavisme van den beroemden van Beethoven en zijn Brabantsche voorouders 33
» Beeld eener middeleeuwsche Brabantsche stadsregeering 499
VAN BUTSELE R. — Processiën met ruiters 87
VAN DAMME DANIEL. — Ephéméride illustrée de la vie d'Erasme 531
VANDEN WEGHE M. J. — Hallensia 436
VANDEREUSE JULES. — Bodôdus te Cour-sur-Heure 96
VAN DER VEN D. J. — Het Vendelzwaaien herleeft 538
VAN GENNEP A. — Le Folklore de la Flandre et du Hainaut français 297-536
VAN GIFFEN A. E., Dr. — Oudheidkundige aanteekeningen over Drentsche vondsten in nieuwen Drentsche Volksalmanak 537
VAN WEDDINGEN. RICH. — De Diestersche Misericordiën 7
VERBESSELT J. — Neder-Over-Heembeek 127
» De Kluis, de Vijf Broerkens 531
VERHAEGEN LODEWIJK-FRANS. — Het Doopkroontje 183
VERNIERS L. — Démographie et expansion territoriale de l'agglomération Bruxelloise depuis de début du XIXe siècle 111
» L'étude du milieu local et régional dans les quatre degrés primaires 288
VOGELAERS J. B. — Leuven Kermis heden en in 't verleden 173
» Een oude legende 191
WAUTERS JAN. — De eeredienst tot St-Germanus te Tienen 427

Lijst der vermelde Brabantsche gemeenten.

Alsemberg, 201
Anderlecht, 207, 209, 300, 392, 531
Aywières, 42, 207
Assche, 38, 500
Aarschot, 27, 183

Bautersem, 500
Beersel, 113, 206
Bierbeek, 136, 500
Blauwput, 386
Brussel, 22, 25, 59, 73, 91, 99, 100, 103, 109, 110, 173, 191, 192, 193, 194, 289, 359, 385, 406, 471, 529, 535

Campenhout, 35, 37
Cortenberg, 401
Crainhem, 500
Couture-St-Germain, 40

Diligem, 131, 145
Diest, 8, 120, 500
Dion-le-Mont, 51
Dion-le-Val, 190

Eigenbrakel, 44, 201
Erembodegem, 61
Evere, 129

Gaesbeek, 136, 500
Golzinnes, 40
Grimbergen, 131, 137, 402, 500

Haacht, 35
Halle, 182, 436, 437
Haren, 195, 442
Helmet, 442
Hevilles, 104
Herzele, 158
Humelgem, 401

Itter, 206
Incourt, 41

Kapelle-op-den-Bosch, 93

Laken, 129, 184
Leefdael, 294, 500
Leuven, 113, 173, 191, 294, 379, 386, 500
Loonbeek, 294
Louvranges, 51

Molenbeek-Wersbeek, 87
Molenbeek-Brussel, 73
Meyze, 129
Mont-St-Guibert, 48, 106

Neder-over-Heembeek 128, 531
Nijvel, 42, 64, 68, 70, 303
Nederokkerzeel, 36, 37

Oud Genappe, 88
Oplinter, 500

Perk, 500
Placenoit, 44
Rotselaar, 500

Rymenam, 87

Schaarbeek, 442
Sint-Gillis, 59
Sint-Genesius-Rode, 532

Tienen, 52, 113, 427, 437, 534
Ternath, 303
Terkameren, 500
Tourinnes, 45

Ukkel, 59, 113

Vlierbeek, 387
Vilvoorden, 92, 105, 442, 456, 529
Villers, 41
Vorst, 59

Waver, 48, 500
Waterloo, 44, 48
Ways, 85
Wezemaal, 136, 500
Wemmel, 136

Zoniënbosch, 90, 110, 181, 287, 531
Zoutleeuw, 500

Ontledende Inhoudstafel.

N. B. — In deze inhoudstafel zijn de vakken gerangschikt volgens het folkloristisch onderzoek vermeld 1e jaar, blz. 8.

Algemeen overzicht.

Kenmerken van de Folkloristische beweging in België 162
De Folklore in de geschriften van Erasmus 209
Folkloristische Thesen 282
Boekennieuws 109-287-436-527
Folkloristische Beweging 120-200-300-442-543
Necrologie : Koningin Astrid 5
Jef Dillen 207
Aimé Brulé 303
Dr W. Th. Poodt 303
De gebroeders Rahir 303
Eugène Lagrange 545

A. — Volksgeloof.

I — *Kultus en folklore.*

1. — *Volksprenten en beelden, betreffende volksgeloof en legenden, godsdienst en kultus.*

De mythische angst in vertelsels en legenden 446
De oorsprong van het gedachte aan den Messias 290
De Diestersche Misericordiën 7
De vereering van den H. Germanus in Brabant en in Namen 39
Henegouwsche Bedevaarten vroeger en nu 64
De Sedes Sapientiae van Ways 85
De Handschoen van den H. Bernardus 86
Broederschap van de H. Drie Koningen te Brussel 99
Kruiswoordraadsel 108
Sint Lendrik 143
De vereering van den H. Hippolytus in Vlaanderen 182
Kanonkogels te Halle en Kruisen te Guaradur in Bretanje 182
Erasmus en de Heiligenlegenden 245
Erasmus en de Mystieke Visioenen 248
Erasmus en de Heidensche Tradities 249
Erasmus en de Aflaten 271
Meening van Erasmus over de Mirakels 251
Erasmus en de Relikwieën 253
Erasmus en de misbruiken bij de Heiligenvereering 252
Meening van Erasmus over de Geloften 222
Eeredienst tot den H. Erasmus 215
De H. Wilgefortis of Ontcommer 305
De eeredienst van Sint-Germanus te Tienen 427

2. — *Lokale processiën en bedevaarten.*

De Vereering van den H. Germanus te Couture 39
De Kapel van Lawjale te Court-St-Etienne 50
Henegouwsche Bedevaarten 64
Processiën met Ruiters te Rymenam en Molenbeek-Wersbeek 87
Sint-Lendrikkapel te Neder-Over-Heembeek 144

3. — *Kapellen en gebruiken die er mede verbonden zijn.*

Bron en Kapel van den H. Germanus te Couture 40
De « Chapelle du Chantelet » te Oud Genappe 88
De « Chapelle d'Hulencourt » te Oud Genappe 89
De « Chapelle du Moutier de l'Ermite » te Eigenbrakel 88
De Sint-Jozefskapel te Wauthier-Braine 294

4. — *Wonderbare bronnen, steenen, dieren of bronnen.*

De mirakuleuze bron te St-Germain 42
Bron en Kapel van de H. Germanus te Couture 40
Eik en Sint-Pietersbron te Golzinnes 43
De Menhir van Velaine-sur-Sambre 89

II. — *Duivelwereld.*

1. — *Volksprenten betreffende den duivel : vertelsels, spreekwoorden, spreuken en zegswijzen waarin zijn naam voorkomt.*

Meening van Erasmus betreffende het Pact met de Duivel 230
Meening van Erasmus betreffende de Bezigheid van den Duivel 233
Meening van Erasmus betreffende Duivelbezwezingen 236
Meening van Erasmus betreffende Schelmerij van den Duivel 240

III. — *Tooverwereld.*

1. — *Tooverformulen, tooverboeken.*
Meening van Erasmus betreffende de tooverij 247

2. — *Daden en vergaderingen van tooveraars en tooverheksen, gedaanten welke deze aannemen.*

Heksensabbat in het Zoniënbosch 90

IV. — *Geestenwereld.*

4. — *Van de aarde.*
Li Bauforé 90

B. — Volksleven.

I. — *Bijgeloof.*

Joodsch bijgeloof [illegible]
Meening van Erasmus over Bijgeloof 219

1. — *Bijgeloof aangaande het menschelijk lichaam (haar, baard, hart, enz.).*

Bijgeloof bij inbrekers 183
Nat van lijken in de Pharmacopaea 103

2. — *Voorteekenen van geluk of ongeluk.*

Zijn lommer zonder hoofd zien 92
Bloemensymboliek in Japan 186
Op rails spuwen 91
Kettingbrief 91

3. — *Bijgeloof aangaande dieren, planten en delfstoffen.*

Bijgeloof over heilige steenen, bijlen-amuletten en dondersteenen 295
Edelsteenen en dierlijke afscheidingen 91
De lafarus te Leuven 191

II. — *Folklore en Liefde.*

III. — *Folklore en Droom.*

IV. — *Volkszeden en Volksgebruiken.*

1. — *Gebruiken betreffende de geboorte, het huwelijk, den dood.*

Het Doopkroontje 183-185
Oud Huwelijksgebruik 187
De Saudée, gewoonte der jonggehuwden uit de streek van de Semois 114
Doodsbericht uit de XVIIIe eeuw 92
Bloemensymboliek in Japan 186

2. — *Volksfeesten, kermissen, fooren en jaarmarkten.*

Het Hanenkappen te Kapelle-op-den-Bosch 93
Vaandelzwaaien 94
Bidodus, te Cour-sur-Heure 97
Reuzen en Dierengeraamten 93
Leuvenkermis heden en in 't verleden 173
Ter Kisten kermis 73

3. — *Kleeding en sieraad.*

De huwelijksbandelier 188

4. — *Versiering van straten en huizen op feestdagen.*

5. — *Bijzondere gebruiken in elken stiel.*

De ambachten volgens een ordonnantie van 1525 505
De smid en de smidse op het dorp. Vragenlijst 123
Bereiding van het brood in Anniviers (Zwitserland) 118
Rondreizend handelaar in geneeskundige planten 94
Nieuwjaarsgeschenk der Lantaarnopstekers te Bergen 95
Kantwerkerslied 102

6. — *Juridische folklore (bestuurlijke en rechterlijke gebruiken).*

7. — *Handelsgebruiken : gewichten, maten, overeenkomsten aangaande koop en verkoop, enz.*

Getallen, Munten, Maten en Gewichten 79
Landmaten rond Brussel 192

8. — *Tafelgebruiken, voedsel : eigenaardige spijzen en eetgerief.*

Visch « à l'escavêche » 187
Taarten en gebak 74

V. — *Het kind in de Folklore.*

Kinderspel met draden 292
Wanneer wilde ganzen trekken 193
Bij het zien van roofvogels 194
Li bauforé 90

VI. — *Folklore en Almanak.*

Nieuwjaarsgeschenk der Lantaarnaanstekers te Bergen 95
De Driekoningen te Brussel 99
Het Groot Vuur te Dion-le-Val 188
Jours nataux, jamas, temporats 289
Bidodus, Carnavalgebruik te Cour-sur-Heure 97

C. — *Volksliteratuur.*

Over de scheppende rol van den mytischen angst in vertelsels en legenden 446

1. — *Vertelsels.*

Gedichten van Leuvenkermis 173

2. — *Legenden.*

Een oude legende : De Laffarus 191
Aan 't Witte paard 48
Het wild dier dat gedwongen wordt het verslonden huisdier te vervangen 100
De vier Heemskinderen 293
De aarde die haar dooden teruggeeft 195

III. — *Anecdoten.*

Een volkslegende 434

IV. — *Spreekwoorden en zegswijzen (hun oorsprong, vertelsels, die er mede in verband slaan).*

D. — Volkswetenschap en Volkskunst.

I — *Volkstaal (idiotismen, dieventaal, grafschriften, spotzegels en spotnamen, bijnamen, volkshumor, volksetymologie).*

Beaudelaire 56
De oudste Brusselsche namen 100
Toponymie van Gerpinnes 530
De Académie des Baudets 111

II. — *Geschiedenis en Aardrijkskunde (historische personen, wapens, plaatsnamen, enz.).*

De Diestersche Misericordiën 7
Het muzikaal atavisme van Beethoven en zijn Brabantsche voorouders 33
Nijvel een stadsbeeld uit de Middeleeuwen 70
Notas uit het archief der Brusselsche Godshuizen 73
De Menhir van Velaine-sur-Sambre 89
De oudste Brusselsche namen 100
De eerste Hertogen van Brabant 101
De Brusselsche Gangen 103
Gent in de literatuur en in de Folklore 109
Cinq siècles d'art Bruxellois 109
Bruxelles centre d'art 110
Le Livre en Brabant jusqu'en 1800 110
Ville d'art : Bruxelles 110
Histoire illustrée de la Forêt de Soignes 110-287-531
Demographie et expansion territoriale de l'agglomération bruxelloise depuis le début du XIXe s. 111
La pipe en terre d'Andenne 112
Tour Sainte Djedru 112
Gids voor Herenthals 114-294
De kerken van Brussel 114
Neder-over-Heembeek 127-531
In 't Zoniënbosch 181
De stichter van Brussel 192
Een eeuwfeest te Brussel in de XVIIIe eeuw 193
Dwalingen gebeiteld op monumenten te Brussel en te Londen 194
Het slagveld te Neerwinden 195
Het standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren 195
Bewondering van Belgen door de Duitschers in de XIIe en XIIIe eeuw 197
Iets over genealogie 198
Inkwartieringsbiljet van 1794 104
Calligram van het standbeeld van Karel van Lorreinen te Haren 196
Museum van Vlaamsche beschaving 200
Het oude klooster te l'Ermite, Eigenbrakel 201
De Hooge Venen 202

Schoolbibliotheek der XIe eeuw 293
De Spoorwegen in Brabant 293
Esschen, Calmpthout, Huybergen 294
Leefdael en Loonbeek 294
Gids van Leuven 294
Erasmusdagen te Anderlecht 300
R. de Warsage Hulde 300
Het Doorniksche Huis 302
Baron Franciscus Mercurius van Helmont 455
Beeld eener Middel-Eeuwsche Brabantsche Stadsregeering 499
Jan-Baptiste van Helmont 527
Rode (Sint-Genesius-Rode) 532
Geschilderd paneel te Grimbergen 403
Een Volkslegende 434
De oude Schuur 435
Hallensia 436
Thuinas 437
Het altaarstuk van Maria-Lombeek 437
Gebeeldhouwde steen te Mont-St-Guibert 106
Helmet 442

III. — *Volksgeneeskunde.*

Rondreizend handelaar in geneeskundige planten 94
Nat van lijken in de Pharmacopœa 103

IV. — *Volksastronomie.*

Hygrometisch barometer 105
Traktaat over Astronomie van Pisanii 476

V. — *Volkskunst (liederen, balladen, dansen, volkstooneel, lokale bouwkunst, volksprenten, enz.).*

De eerste Hertogen van Brabant 101
Kantwerkerslied 102
Kruiswoordraadsel uit het verleden 108
Negerkunst 106
Volksdans en Volksliederen 121
Liedjes bij Leuvenkermis 174
Vastenavond liedjes 175
De Bloemen in Japan 186
Bij het groot vuur 189
Bij het zien van gemaskerden 190
Wanneer de ganzen trekken 193
Bij het zien van roofvogels 194
Volkskunst en Volkenbond 203
Volksliederen en Volksdansen 202
S. Wilgefortis gedramatiseerd 418
De Volkskunst in Italie 539
Volksdansen en Liederen in Engeland 539
De Volksdansmare 541

Systematische Inhoudstafel.

Afleveringen 85-90.

Nrs 85-86. September-November 1935.

Hulde aan H. Majesteit Koningin Astrid 5

De Diestersche Misericordiën. — *R. Van Weddingen* 7

Graaf Mercurius van Helmont. — *Louis Stroobant* 22

Het Muzikaal atavisme van den beroemden van Beethoven en zijn Brabantsche voorouders. — *Ph. Van Boxmeer* 33

De Vereering van den H. Germanus in Brabant en in Namen. — *E. Bourguignon* 39

Aan 't Witte Paard. — *Adrien Mortier* 48

Naamkunde : Baudelaire. — *Alph. de Marneffe* 56

Henegouwsche Bedevaarten vroeger en nu. — *J. Dewert* 64

Nijvel. Een stadsbeeld uit de Middeleeuwen. — *Aimé Brulé* 70

Folkloristische nota's uit het archief der Brusselsche Godshuizen. — *Frankignoulle* 73

Getallen, munten, maten en gewichten. — *Augusta Declerck* 79

Ditjes en Datjes 85

Boekennieuws 109

De Folkloristische Beweging 120

Nr 87. Januari 1936.

Neder-Over-Heembeek. — *J. Verbesselt* 127

Het dans- en zangspelletje « Marion Marionette » in Zuid-Vlaanderen en Waalsch-Brabant. — *Augusta Declerck* 158

Kenmerken van de Folkloristische beweging in België. — *A. Marinus* 162

Leuven Kermis heden en in 't verleden. — *J. B. Vogelaers* 173

In 't Zoniënbosch. — *Peeter J. Lefever* 181

Ditjes en Datjes 182

De Folkloristische Beweging in België 200

Onze uitstappen 206

Necrologie : Jef Dillen 207

Nr 88. Maart 1936.

De Folklore in het werk van Erasmus. — *P. Herman* 209

Folkloristische Thesen. — *A. Marinus* 282

Boekennieuws 287

De Folkloristische beweging 300

Necrologie : *Aimé Brulé, Dr W. Th. Poodt, de gebroeders Rahir* 303

De waarde van ons tijdschrift 304

Nr 89. Mei 1936.

De H. Wilgefortis of Ontcommer. — *Dr Jan Gessler* 305

De eeredienst tot den H. Germanus te Tienen. — *A. Wauters* 427

Een Volkslegende. De oude schuur. — *Peeter J. Lefever* 434

Boekennieuws 436

De Folkloristische beweging 442

Onze uitstappen 443

Nr 90. Juli 1936.

Over de scheppende rol van den mythischen angst in vertelsels en legenden. — *P. De Keyzer* 446

Baron Franciscus Mercurius van Helmont. — *Dr Behaegel* 455

Beeld eener Middel-Eeuwsche Brabantsche Stadsregeering. — *Ph. van Boxmeer* 499

Boekennieuws 527

De Folkloristische beweging 543

Necrologie. *Eugène Lagrange* 545

Inhoudstafel der platen 549

Inhoudstafel der Schrijvers 551

Tabel der vermelde Brabantsche gemeenten 555

Ontledende inhoudstafel 556

Systematische inhoudstafel 562